

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК



Випуск 7,8,9-10.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК
7, 8, 9-10

САМВИДАВНИЙ ЖУРНАЛ
З УКРАЇНИ

UKRAINIAN HERALD

**JOURNAL OF PUBLIC OPINION ON LITERATURE,
ART AND SOCIO-POLITICAL ISSUES**

ISSUES 7, 8, 9-10

**AUGUST, SEPTEMBER, OCTOBER-NOVEMBER, 1987
(In Ukrainian)**

KIEV-LVIV

**Reprint of Samvydav ("Samizdat") Magazine
from Soviet Ukraine**

V. Symonenko Smoloskyp Publishers

Baltimore

1988

Toronto

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК

ГРОМАДСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 7, 8, 9-10

СЕРПЕНЬ, ВЕРЕСЕНЬ, ЖОВТЕНЬ-ЛИСТОПАД
1987



КИЇВ-ЛЬВІВ

Передрук самвидавного журналу з України

Українське Видавництво СМОЛОСКИП ім. В. Симоненка

Балтимор

1988

Торонто

БІБЛІОТЕКА «СМОЛОСКИПА» Ч. 55

«УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК», Ч. 7, 8, 9-10

Обгортка роботи Олеся Тимошенка

“UKRAINIAN HERALD,” ISSUE 7, 8, 9-10

Cover designed by Oles' Tymoshenko

Library of Congress Catalog Card Number: 75-38397

ISBN: 0-914834-60-6

**Published by V. Symonenko Publishers,
Smoloskyp, Inc.**

A non-profit organization

Smoloskyp, P.O. Box 561, Ellicott City, Md. 21043, U.S.A.

**Smoloskyp Trust, P.O. Box 430, Sta. “E”, Toronto, Ont. M6H 4E3
Canada**

Printed by UKRAPRINT, INC., 10902 Summit Ave., Woodstock, Md. 21163

Printed and bound in The United States of America

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка почувалося до морального обов'язку видати на Заході найновіші випуски «Українського вісника».

Розпочавши це перевидання за кордонами України ще 1971 року (випуски 1-2, 3, 4 перевидано 1971 року, випуск 6 — 1972 і випуск 7-8 — 1975 року), ми видрукували «Українські вісники» також англійською мовою (6-ий випуск з'явився 1977 року, а 7-8-ий, що його на Україні підготував цілком інший редакційний склад, видано двома накладками — 1976 і 1981 року). В інших видавництвах вийшов у світ випуск 4 англійською мовою і випуск 7-8 — французькою.

Подбавши, щоб попередні випуски «Українського вісника» були якнайбільше поширені серед українського читача та доведені до чужомовного, наше видавництво уважало за потрібне і за доцільне видати ці три найновіші випуски іншою нумерацією, а саме випуски 7, 8 і 9-10 подати однією книгою не зважаючи на те, що ці самі випуски з'явилися і в інших видавництвах на Заході.

У нашому виданні ми запровадили правопис 1929-го року, а для полегшення праці дослідників додали покажчик імен і назв. Це видання ми маємо намір довести також до іншої читачької публіки та до великої кількості славістичних центрів і бібліотек.

Видавництво складає щиру подяку Ніні Строкатій і Олексі Веретенченкові за допомогу у підготовці цих «Вісників» до друку.

Відновлення «Українського вісника» на Україні ми вітаємо і сподіваємося, що він і надалі буде виконувати важливу функцію позацензурної публікації, яка з неформальної перейде у дозволене видання без потреби передруковування його на Заході.

*Українське Видавництво «Смолоскип»
ім. В. Симоненка*

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК
громадський літературно-художній
та суспільно-політичний журнал

Випуск 7
Серпень 1987

Пам'яті Василя Стуса

Редакційна колегія:
Іван Гель, Михайло Горинь, Павло Скочок,
Вячеслав Чорновіл (відповідальний редактор)

Київ-Львів

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ

Самвидавний журнал «Український вісник» почав виходити на Україні з січня 1970 року і на практиці реалізував політику гласности задовго до її офіційного проголошення. Тому сьогодні український національно-демократичний рух не має потреби придумувати щось нове чи наслідувати загальнодемократичні принципи тих легальних видань, що, дочекавшись демократизації радянського суспільства, почали з'являтися в СРСР останніми тижнями.

Нагадуємо основні положення проголошеної нами понад 17 років тому під назвою «Завдання Українського вісника» програми видання, що нею відкривався кожен із шести номерів журналу, які побачили світ у 1970-1972 рр.

У програмі наголошувалась конечна необхідність такого незалежного видання на Україні, бо багато проблем, які турбують широкі кола української громадськості, зовсім не висвітлюються офіційною пресою або фальшуються нею. Серед таких замовчуваних проблем називалися порушення свободи слова (за теперішньою термінологією — гласности) та інших демократичних свобод, гарантованих конституцією, судові та позасудові репресії інакшесдумців, порушення національного суверенітету, факти шовінізму й українофобії, спроби дезінформувати громадськість тощо. Повідомлялося, що крім інформаційних матеріалів, «Вісник» оглядатиме або друкуватиме повністю публіцистичні статті, документи, художні твори, які вже набули поширення у «Самвидаві».

У програмі підкреслювалося, що «Український вісник» — видання в жодному разі не антирадянське і не антикомуністичне, а тому не друкуватиме документів, які є антирадянськими, тобто заперечують демократичним шляхом обрані Ради як форму участі громадян у керівництві державою, або антикомуністичні, тобто відкидають в цілому комуністичну

ідеологію як таку. Наголошувалося, що за своїм змістом і завданням «Вісник» — цілком легальне і конституційне видання. Критику окремих осіб, органів, установ, аж до найвищих включно, за допущені помилки у вирішенні внутріполітичних проблем, зокрема за порушення демократичних прав особи і нації, «Вісник» не розцінював як антирадянську діяльність, а вважав гарантованим принципами соціалістичної демократії і Конституцією правом і почесним обов'язком кожного повноцінного громадянина. З жалем констатувалося, що ненормальні умови випуску журналу (він виходив тоді нелегально) пояснюються виключно тим, що в СРСР часто порушуються конституційні гарантії і незаконно репресуються громадсько активні люди.

У програмі вказувалося, що «Вісник» не є органом якоїсь організації чи групи, об'єднаної програмною або організаційною єдністю, і тому допускати друкування матеріалів, написаних з різних позицій, бо завдання журналу — лише об'єктивна інформація про приховувані процеси і явища в українському громадському житті. Писалося, що «Український вісник» зможе функціонувати лише при активній підтримці громадськості, яка не тільки розповсюджуватиме його, а й не лишатиме без розголосу чи належної реакції жодного антидемократичного чи українофобського вчинку, жодного випадку незаконного переслідування людей за переконання. «Вісник» гарантував безсторонній підхід до інформаційного матеріалу, виправлення в подальших випусках усіх помилок чи неточностей.

Ця програма журналу, написана у грудні 1969 р., сьогодні потребує тільки незначних коректив. У відновлюваному із серпня 1987 р. журналі, що плянується як громадсько-політичний та літературно-мистецький місячник, в зв'язку з початим процесом демократизації СРСР (припинення політичних репресій, часткове звільнення політ'язнів, допущення легальних форм опозиції) домінуватимуть тепер не матеріали про суди, тюрми, табори, позасудові репресії і т. п. прояви періоду застою і безгласности, а проблемні статті з актуальних питань сьогоденного українського життя, художні твори, документи минулого. Ставши відкритим виданням, назвавши ім'я свого незмінного редактора, журнал друкуватиме тепер не тільки стихійно поширювані, а й спеціально для нього написані матеріали і намагатиметься уникати анонімности.

В зв'язку з обмеженими можливостями тиражування редколегія не заперечує, як і раніше, проти неузгодженого з нею відтворення журналу чи окремих його матеріалів. У випадку

передруку журналу за кордоном заперечуємо проти будь-яких передмов чи неузгоджених втручань у зміст.

Кілька примірників кожного номера будемо надсилати в урядові інстанції та організаціям і відповідальним особам, про яких писатимемо, і завжди надамо місце для спростувань чи полеміки.

* * *

Друкований далі «Відкритий лист» головного редактора журналу також окреслює коло проблем, які освітлюватиме «Український вісник».

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КПРС ГОРБАЧОВУ М.С.

Шановний Генеральний секретарю!

Увесь світ із не абияким зацікавленням стежить зараз за Вашими нелегкими спробами втілити в життя деякі нові для радянського суспільства демократичні ідеї. Та хоча Ви називаєте теперішні зміни в країні революційними, доводиться із жалем констатувати, що це покищо «революція слів». Щоб зламати міцний хребет партійно-радянської бюрократії, Вам вочевидь не стає активних і чесних союзників та помічників. Їх значно побільшає, якщо перестанемо замовчувати і відсовувати на задній плян перебудови такі важливі проблеми, як право на вільну критику й легальну опозицію та національне питання.

Дозвольте ж поділитися з Вами міркуваннями про ці проблеми людині компетентній, що понад двадцять років ходить у «дисидентах» і «націоналістах», випробувала на собі майже увесь арсенал засобів гамування вільнодумства (окрім хіба «психушки»): заборону на професію, адміністративні переслідування, цькування рідних і друзів, 4 суди, серед них і за підленько зфабрикованою кримінальною справою, 15 років тюрем, таборів, заслання і т. п.

Так зване дисидентство негоже, звісно, зводити до «купки відщепенців» (за недавньою брежнєвсько-андроповською термінологією) і обмежувати декількома тисячами репресованих за «антирадянську пропаганду», «наклепницькі вигадки», релігійні переконання. Ми — лишень верхівка айсберга, поодинокі (часом випадково вихоплені із маси) представники тих здорових сил, які протистояли застоєві і бюрократизації радянського суспільства, а в неросійських республіках ще й великодержавно-шовіністичній політиці денаціоналізації.

Поволі готуючи в надрах застою сьогоднішні зміни, підшуковуючи однодумців, постійно ризикуючи зробити завчасний крок і бути викинутим із керівної верхівки, Ви ж бо теж були в брежнєвськiм керівництві кимсь на кшталт дисидента. Та й чи такі вже далекі від Ваших поглядів, висловлених на червневому Пленумі ЦК КПРС, думки, висловлені, наприклад, майже двадцять років тому у полемічній самвидавській статті, за яку мені тоді щедро відміряли 9 років табору і заслання:

Крім нашої зверхцентралізації сучасний світ знає інший принцип розвитку економіки, що передбачає найширше самоуправління окремих економічних районів чи навіть окремих промислових комплексів і підприємств при зведенні ролі центру тільки до консультативно-коригуючої. Хрущовські раднагоспи і затіяна тепер економічна реформа в СРСР (мова йшла про мертвонароджену реформу 1965 — В. Ч.) — це фактично непослідовні і несмілі кроки в тому ж напрямку, викликані кризисними проявами у нашій економіці. Та ці кроки не давали і не дадуть очікуваного ефекту, допоки буде існувати бюрократично-централізаторське гальмо, що душить усяку ініціативу знизу. Питання: централізація чи широке самоврядування — це ж бо не тільки національне питання...

А думки про нелад у національному господарстві Союзу, критику мовної політики у республіках, за яку нас ще недавно запихали у тюремні камери, повторюють сьогодні із трибун і в пресі провідні радянські письменники (навіть чи це раптове прозріння, швидше всього вони теж були в ті роки прихованими дисидентами, також думали інакше ніж Брежнєв, Андропов, Щербицький...). Отож варто було ще років 15-20 тому прислухатися до голосів «антирадянців» і «націоналістів».

Схоже, декому неохота сьогодні визнати за так званими дисидентами пріоритет у постановці практично всіх тих «перебудівних» проблем, про які тепер забалакали з різної висоти трибун поспіхом перебудовані (в основному на словах) із бюрократів у демократи партійно-радянські функціонери і якими аж захлинаються, демонструючи дещо запізнілу сміливість і принциповість, літератори на взірець теперішнього редактора «Огонька» Коротича або поміченого, кажуть, особисто Вами Б. Олійника, усі стогнання якого про сумний стан рідної мови суть вивалашені переспіви думок тих репресованих в 60-70-і роки чесних українських патріотів, яких Б. Олійник, обдарований державними преміями, підвищеними гонорами і командними постами в Спілці письменників України, не соромився тоді вселюдно обкидати брудом.

Цілком логічний висновок, що саме у жорстокому придушенні всього вільнодумства, духу критики і сумніву одна з найголовніших причин того застою — суспільно-політичного, духовного і економічного — в якому опинилася країна на протязі цілого двадцятиліття. І так само логічно думати, що самої офіційної, регламентованої, підконтрольної партійним органам гласности для духовного оздоровлення суспільства і руху вперед замало і що необхідно у тих чи інших формах допустити те, що можна назвати інакодуманням, легальною опозицією чи просто незалежною критикою. Якщо у всіх принципових випадках Вам потрібні покликання на Леніна, то можна згадати, як терпляче ставився він до опозиції і опозиціонерів у самій партії, як радив вишукувати зерно істини навіть у критиці злої емігрантської преси, як вчив соратників і наступників: «не треба вбачати «інтригу» чи «противагу» в інакшесудуючих чи інакшечинячих, а цінувати самостійних людей».

Звичайно, толерантність до опозиції, що є елементарною передумовою всякої демократії, назвіть її соціалістичною чи буржуазною, не припадає до смаку тим, хто викорінення вільнодумства зробив для себе прибутковою професією та східцями кар'єри, і особливо лютому на всяку критику Його Препихабію Радянському Бюрократові, який під димовою завісою «ідейної боротьби» витворяв та й продовжує витворяти «ледь обережніше» те, що нині скромно називається «соціальною несправедливістю». За прикладами йти недалеко: якраз тоді, коли львівські чекісти були зайняті гонами за поетами, художниками, критиками, винюхуючи крамолу в найбезневинніших поетичних рядках, коли місцеві партактивісти і пропагандисти з наснагою відміняли на різних зібраннях і в пресі наші імена і гидко зводили порахунки з нашими родинами, безсоромно — не дуже й маскуючися (кого боятися? Влада своя...) — влаштовувала барські оргії розгнуждана групка партійно-радянських апаратчиків на чолі з таким собі удільним князьком — кандидатом у члени Політбюра ЦК КПУ, першим секретарем Львівського обкому партії Добриком. Чи можуть сьогодні повірити наші земляки у перебудову, а дрібні злодійчуки засоромитися і розкаяться, якщо замовтять лави підсудних цей брежнєвський підкидьок, казнокрад і хабарник змився в резервну московську квартиру, а його соратники, трошки покаявшись і відбувшись тільки легеньким переляком, бігом «перебудувалися» і продовжують вчити український народ комуністичній принциповості і ко-

муністичній моральності... Де гарантія, що дочекавшись інших часів, такі привілейовані пристосовувальники, що хитаються, як у відомому анекдоті «тільки разом із лінією партії», не перебудуються у зворотну сторону, не причеплять Вам, Михайле Сергійовичу, гучне назвисько (згадайте Вашого попередника за реформами «волютариста» Хрущова або «автаркіста» Шелеста на Україні) і, маскуючи своє паразитування на народній шиї, не організують черговий похід проти нових «ворогів народу», «антирадянців», «дисидентів» і «націоналістів»?

Повернення до репресивного минулого майже неминуче, поки на своїх місцях в кабінетах оперативників і слідчих КДБ, в прокурорських і суддівських кріслах сидять ті ж люди, які чинили пряме беззаконня в минулі роки, а розбухлий за післяхрущовський період апарат КДБ (за непрямыми даними — разів у три, якщо не більше) не буде скорочено до розумних меж для використання за прямим призначенням (розвідка і контррозвідка, охорона кордонів тощо), а не для стеження за всім радянським народом і нагляду за національними культурами.

Повернення до репресивного минулого тим більше можливе, що досі існують політичні табори, не викинуто з кримінального законодавства статті 190-1 і 70 КК РРФСР (і дослівно тотожні статті кодексів інших республік), що ганьблять нас перед цивілізованим світом, а офіційна гласність дотепер не сказала ні правди, ні півправди про політичні репресії в СРСР в брежнєвсько-андроповський період, зокрема на Україні, де під аморальним керівництвом такого собі Федорчука, що був головою КДБ і членом Політбюро ЦК КПУ, репресії набули особливо спотвореного і цинічного характеру (більшість членів Української Гельсінкської Групи цей заповзятий борець за держбезпеку за допомогою примітивних провокацій репресував як «хуліганів», «гвалтівників», «наркоманів» і т. п.). Досі частина політв'язнів, жертв періоду застою і безгласности, продовжує вивчати Ваші промови про демократичне оновлення радянського суспільства біля загратованих тюремних віконць, іншим волю піднесли як ласку (хоча каються і просять помилування у народу мали б їхні гонителі). Треті, повністю відбувши довгі терміни ув'язнення, зазнають дискримінації різного ґатунку. Приклад близьенько: завтра вранці мене, колишнього співробітника республіканських і обласних газет і телебачення, публіциста і літературного критика, змінить на чергуванні в заводській котельні колишній інструктор обкому партії, потім — кандидат філологічних

наук, викладач університету, автор пущеного під ніж після арешту збірника віршів, табірний і засланський термін якого не набагато менший за мій — 12 років... Така ж ситуація і в інших звільнених.

Але, може, затаївши образу на радянську владу за свої покалічені долі, ми самі пішли в глибоку внутрішню опозицію і не хочемо мати справу з радянськими видавництвами, культурними закладами, друкованими органами, мріючи тільки про закордонні? Та ні ж бо! Спроби офіційно повернутися до творчого життя ми робили і робимо. І одержуємо відповіді, що роботи за фахом у нас «немає і не передбачається» (цитую письмову відповідь колишнього працівника КДБ, перекинутого очолювати в області спочатку культурну, а потім видавничу справу), що друкувати нас зможуть тільки за сигналом «звідти» і т. п.

У такій ситуації залишається нагадати, що творча людина, хай вона сьогодні з необхідности кочегарить чи теслярує, завжди буде шукати вихід своїй творчій енергії, своєму інтелектуальному потенціалові. І якщо не виявилось бажання скерувати цей потенціал у спільне русло демократичної перебудови суспільства, то вже даруйте, якщо ми займемося цим самі і самі ж знайдемо собі читача, глядача і слухача.

Повідомляю, що декілька українських журналістів і літераторів, офіційно підданих забороні на професію і на друк, і я серед них, легально відновляємо видання суспільно-політичного і літературно-художнього журналу «Український вісник», що виходив у надважких умовах в 1970-1972 рр. і повністю відповідав сьогоднішнім вимогам гласности.

Є також ідея створити окремо від офіційних творчих спілок, куди нас не пускають, власне об'єднання проскрибованих українських літераторів, журналістів, художників, хай навіть тиражі наших самовидань складуть декілька екземплярів, а виставки обмежаться приватними квартирами. Зрештою, при нагоді, зовсім не помишляючи про антидержавні підступи, ми не відмовимося надрукуватися чи виставитися скрізь, де це можливо, хоча б і за кордоном. Це законне право кожного автора.

Сподіваємося, що ці спроби здійснити на практиці таку потрібну зараз нашому суспільству гласність, будуть зустрінуті Вами і Політбюром ЦК КПРС із зрозумінням.

Якщо в справі інакодумання все ж помітні деякі позитивні зміни (звільнення політв'язнів, різке скорочення репресій, мовчазне допущення, покищо в основному тільки у центрі,

деяких демократичних форм опозиції, як демонстрації, легальний самвидав тощо), то найважливіше для багатонаціональної країни, яка назвала себе союзом суверенних соціалістичних держав, національне питання виявилось сьогодні у найглухішому куті перебудови. В теорії (в тому числі у Ваших виступах на з'їзді і пленумах) цілком відсутня аналіза дійсного становища і повторюються все ті ж відомі ще за сталінських часів загальні фрази про «розквіт і зближення» з тим же застереженням про недопустимість консервування національних пережитків (хоча на практиці таким викорінюваним уже майже 60 років «пережитком» виявилися насамперед мови неросійських членів «рівноправного» союзу).

Недавній виступ у Грузії одного з членів Політбюра, якщо він відбиває і Вашу позицію, примушує думати, що жодних альтернатив дотеперішній сталінській національній політиці ще не знайдено. Про що свідчить і реакція на відомі алматинські події, в яких побачили тільки вияв місцевого націоналізму і поспішили зробити практичні висновки, зменшуючи у вузах, установах процент казахів — корінної національності республіки, і збільшуючи представництво зайшлих росіян, обрусілих українців та інших. І ніхто чомусь не згадав застереження Леніна про особливу чутливість до усього національного приниження і не засумнівався у правильності призначення керівником суверенної республіки людини зі сторони, хай здібного організатора, але без знання мови, національної культури і традиції народу. Багато хто у нас на Україні вважає: щоб перебудова, нарешті, досягнула нашої республіки, давно пора прибрати із керівних постів усю «команду» Щербицького у центрі і на місцях, отрусну бюрократизмом, корупцією, шовінізмом (ним, як зауважив Ленін, люблять грішити «обрусілі іногородці»). Та разом з тим, як ляпас 50-мільйонній нації сприйнялася б поява на чолі КПУ (що при нашій організації влади фактично означало б — на чолі української радянської держави) нового Постишева чи Хрущова, навіть якщо цей сучасний «варяг» буде активним прихильником перебудови і демократії.

На практиці перебудова у національному питанні обмежується покищо тим, що діячам національних культур, перш за все письменникам, дали можливість *побалакати* (поверхо, без заглиблення у причини, без згадки про повністю чи частково розмиті функції державности нібито суверенних націй) про гнітюче становище національних мов і всієї культурної спадщини своїх народів. Втім, для рівноваги дали висловитися і шовіністам: зустрінуто численними протестами

стаття академіка Трубачова у «Правді» листи у «Літгазеті» з чудернацьким рецептом викорінення корупції тасуванням керівників між Узбекистаном і Україною; нарешті, багатозначні підкреслення у центральній пресі, що казахські студенти-протестанти — це вихідці із етнічно однорідних південних районів республіки, де закінчували не російські (читай: «інтернаціональні»), а казахські (отож — «націоналістичні») школи...

Не думаю однак, що наші письменники знайшли кращий спосіб лікування за давньої хвороби, коли пропонують вирішувати питання на місцях збільшення кількості «національних» шкіл, театрів, видань. Такі палятиви не допоможуть і, крім шаленого спротиву російського та зросійщеного бюрократичного апарату, викличуть нерозуміння навіть частини населення своєї ж республіки, мова якої у брежнєвських конституціях не названа державною і вже давно примусово витіснена зі всіх основних сфер не тільки культурного, але насамперед державного, партійного і суспільного життя.

Перегляд національної політики, практичні кроки для повернення її до ленінських норм повинні починатися у вищих ешелонах партійної і радянської влади. Якщо, звичайно, Ваші слова на зустрічі із журналістами про повагу «до національних почуттів, до історії, культури, мови всіх народів, за повну і фактичну (підкреслення моє — В. Ч.) рівноправність» — це звичайна данина тій риториці, якою любили заколисувати довірливого обивателя Ваші попередники.

Нам уявляється приблизно такий комплекс найнеобхідніших заходів для повернення до ленінських норм національного життя Союзу.

Необхідно провести спеціальний пленум ЦК КПРС, де з такою ж мужністю і відвертістю, як говорили Ви на червневому пленумі про економіку, сказати всю правду про дійсне становище неросійських націй і народностей в СРСР, про фіктивний характер їхньої державности, про цілковиту невідповідність такого становища ленінським настановам, викладеним у статтях, які вважаються політичним заповітом Леніна партії, особливо у знаменитій праці «До питання про національності або про „автономізацію”».

Ленінська ідея «коренізації» державного і суспільного життя радянських республік (на Україні під назвою «українізації») її втілювали в життя ленінці Скрипник, Чубар, Петровський) щодо мови (чим вона, звичайно, не вичерпувалася) чітко сформульована у листі Леніна XII з'їздові партії: «Треба ввести найсуворіші правила щодо вживання національної мо-

ви у національних республіках, що входять у наш союз, і перевіряти ці правила особливо ретельно».

Як і НЕП, нову національну політику у зв'язку з народженням Союзу РСР, Ленін плянував не на декілька років, а «всерйоз і надовго», на все доступне поглядів майбутнє. І якщо ми заговорили, нарешті, про економічний волюнтаризм Сталіна, бо всі нещастя радянської економіки кореняться в його методах колективізації та індустріялізації, в поверненні до прийомів «військового комунізму», в голому адмініструванні і насильстві, то чому ж мовчимо про такий же волюнтаризм «вождя народів» у національному питанні, про підміну ленінської національної політики сталінською, що її, на жаль, продовжує покищо й очолюване Вами Політбюро.

Саме Леніну належить повторювана за інерцією в партійних резолюціях до початку 30-х років, а потім зліквідована Сталіним разом із голосами десятків тисяч «буржуазних націоналістів» теза, що головною небезпекою в національному питанні був і залишається російський великодержавний шовінізм, бо місцевий націоналізм завжди буває похідним від нього і є природною реакцією залежної меншої нації на шовінізм більшої, пануючої. І помітив цей шовінізм Ленін не у викинутих на смітник учорашніх чорносотенців, а в рядах власної правлячої партії (згадаймо знамениту пропозицію Леніна «пошкребти» багатьох партійців, щоб під маскою комуніста виявити «великоросійського шовініста»). Ця основоположна ленінська теза про «головну небезпеку» цілком стосовна до сьогоднішніх обставин і повинна бути відновлена у правах.

Гадаємо, при підготовці до такого пленуму членам ЦК КПРС не зайве було б познайомитися і з нашими критичними виступами з національного питання, особливо з відомою книжкою українського літературного критика І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», де узагальнені і марксистсько-ленінські погляди на національне питання, і дійсне становище найбільшої (після росіян) нації Радянського Союзу, бо за проминулі після написання книги 22 роки становище не тільки не покращало, а завдяки зусиллю шербицьких, федорчуків та інших значно погіршилося. (Між іншим, на останньому пленумі правління Спілки письменників України, піднімаючи питання мовної політики на Україні, промовці чи не дослівно повторювали думки добре відомої їм праці І. Дзюби, але ні в кого не стало сміливості і шляхетності хоча б згадати з подякою ім'я присутньої в залі людини, яка сказала цю правду в роки застою і безгласності, потрапила за це за

грати, де їй з професійним знанням справи «ламали хребет», змушуючи каятися і просити помилування, чим прирекли на довгі роки творчої бездіяльності... Факт, що добре характеризує справи із гласністю сьогодні на Україні).

Хочеться думати, що серйозно аналізуючи національні проблеми Союзу, Ви злегковажите лакейські запевнення деяких напівпатріотів-напівкар'єристів від літератури, що «рука Москви», мовляв, ні при чому, що все лихо йде від домашніх «обрусілих іногородців», що на свій розсуд бозна що виробляють у власних республіках. Така собі гарненька казочка про доброго тата Карла у центрі й лютих Карабасів-Барабасів на місцях... Але ж «обрусілі іногородці», представники занадто відомого в нашій історії яничарства, самі собою не народжуються, вони — продукт «великої політики». І рука Сталіна, що перекреслила ленінську національну політику, організувала страхотливий голод на Україні в 1933 р., знищила цвіт української інтелігенції, — це була якраз «рука Москви». Рука Хрущова, що хоч і припинила репресії, але не змінила сталінської національної політики, санкціонувала шкільну реформу, яка привела до швидкого викорінення української національної школи в усіх середніх і великих містах республіки (трохи краще становище тільки в деяких західних областях, менше «інтернаціоналізованих», хоч і тут добрики добре попрацювали), до вигнання рідної мови із вузів, — це теж була «рука Москви». Рука Брежнєва, яка викинула із конституції «суверенних республік» найсуттєвішу ознаку цієї суверенності — згадку про рідну мову як державну (відстояти її ціною народніх бунтів вдалося тільки закавказьким республікам), яка замінила П. Шелеста, що хоч трохи піклувався про інтереси свого народу і його культури, лакейськи покірним Щербицьким, що відразу ж почав штурмувати русифікацію, — це також «рука Москви». Як і рука Андропова, яка послала на Україну із центрального апарату КДБ для розгрому національно-культурного відродження 60-х рр. «обрусілого іногородця» Федорчука. Дуже хотілося б вірити, що зараз в умовах розпочатої Вами демократизації, «Москва», нарешті, простягне «молодшим» братам із «рівноправного» союзу руку без традиційної «ежової рукавиці».

Уважно, а не заради кон'юнктурної цитатки, читаючи останні роботи Леніна з національного питання, зовсім не важко зауважити, що «обрусілих іногородців» Ленін згадує тільки в окремому випадку (у зв'язку з «пересолами» Сталіна й Орджонікідзе), головну ж загрозу бачить у «зловживаннях істинно російського взірця», що їх неминуче несе з собою

централізація, і постійно застерігає від «навали істинно російської людини, великороса, шовініста, по суті падлюки й гвалтівника, яким є типовий російський бюрократ». Краще не скажеш!

На пленумі, партконференції чи черговому з'їзді партії треба, нарешті, вирішити справу з вилученням з партійної програми тези про очікуване десь у туманному майбутньому «злиття націй» (пропозицію таку вже висував у пресі, здається, Чінгіз Айтматов). Теоретично необґрунтована, висмикнута із Маркса (що уявляв перемогу соціалізму відразу у всіх чи більшості розвинутих країн і під «злиттям» розумів насамперед ідеологічну і економічну єдність цього так і не створеного соціалістичного конгломерату, а не викорчування національних культур, тим більше не поглинання однією мовою і однією культурою решти), штучно пристосована до умов однієї багатонаціональної країни, ця сумнівна теза виявилася доброю «теоретичною» підмогою «типовому російському бюрократові, падлюці і гвалтівникові» та його годуванцеві «обрусілому інородцеві». Неспроможний упоратися з іншими партійними плянами і прогнозами («в основному» побудувати за 20 років комунізм, справитися із завданнями п'ятирічних плянів, нагодувати напівголодну країну тощо), «типовий російський бюрократ» надолжував там, де не треба багато розуму й вміння, достатньо лиш адміністративного «горіння», тобто активно «зближував» нації: доводив до абсурду централізму, штучно перемішував населення, успішно виганяв неросійські мови із партійних, радянських органів, з господарських і культурних закладів, із шкіл, вузів, кіно, преси, видавництва, таврував як вияв «буржуазного націоналізму» будь-які заперечення чи критику, непокірливих пригноблював і душив, не зупинявся перед таким невідпорним аргументом утвердження своєї правоти, як тюрма...

Програма партії в ідеалі — документ науковий, що вказує конкретні завдання і конкретні шляхи. Тож чи варто ворожити, що буде через віки із великою різноманітністю національних мов і культур світу (кращі розуми людства, не зачакловані партійними догмами, думали і думають, що зведення цієї різноманітності до єдиного знаменника було б катастрофічною втратою для загальнолюдської культури) і заохочувати таким чином войовничий шовінізм, якому не терпиться запровадити таку бажану кожному диктаторові і бюрократові одноманітність, не відкладаючи справу в глибину століть?

Проаналізувавши дійсний стан національних справ у на-

шому Союзу, партійний пленум міг би опрацювати і конкретні заходи для виправлення становища. Справа не повинна обмежитися тільки анулюванням одіозних пунктів хрущовського закону про школу, що надавав безпрецедентне в світовій педагогіці «демократичне» (як вважає секретар ЦК КПУ Єльченко) право батькам в суверенних республіках (крім Росії) самим визначати, які там повинні бути школи — російські чи «національні», і навіть право самим учням вирішувати, вчити їм чи не вчити мову своєї буцімто суверенної республіки як предмет (звичайно, опріч абсолютно обов'язкової російської!).

Національне питання повинне вирішуватися всебічно: і розширенням прав союзних республік в політичному, економічному, культурному житті, включаючи вирішення загальносоюзних і міжнародних справ, і, звичайно ж, повернення національним мовам у повному обсягу державних і громадських функцій. Для цього у конституціях республік треба відновити проголошення національних мов державними і реалізувати це на практиці. Як це зробити, які треба прийняти в Союзі і в республіках законодавчі акти і практичні заходи, допоможе досвід ленінської політики «коренізації» 20-х років. Деякі українські закони того часу, підписані такими відомими діячами більшовицької партії, як Петровський і Чубар (наприклад, постанови ВУЦВК і Раднаркому УРСР 1925 р. «Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату» або 1927 р. «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури»), написані ніби для сьогоднішнього дня.

Тільки так, тільки почавши перебудову національної політики зверху, можна буде перебороти неминучий після цього вибух шовінізму (Вас почнуть лякати «буржуазним націоналізмом» і навіть розвалом Союзу, хоч справа йтиме про його зміцнення як дійсного, а не фіктивного) і шалений спротив російської та зросійщеної бюрократії. Але повірте: Ви знайдете розуміння і серед ще не отруєної шовінізмом частини російського народу, а в решті республік матимете якнайактивнішу підтримку і спалах творчої енергії на всіх фронтах перебудови, яку ми, представники неросійської половини населення Союзу, остаточно приймемо тоді як нашу, задуману не тільки в інтересах усіх класів і прошарків населення (крім бюрократії), але й усіх націй та національностей Радянського Союзу.

І останнє. У багатьох Ваших виступах, наприклад, на з'їзді комсомолу, повторювалася думка про потребу чесно й

мужньо сказати всю правду про минуле, не залишаючи білих плям, не оминаючи складних, не раз драматичних моментів нашої історії. Такі спроби уже чиняться. Переглядаються деякі сторінки історії партії і країни, поглиблюється критика «культу особи» Сталіна, перервана приходом до влади у 1964 року неосталіністів, у культуру (переважно в російську) повертаються деякі забуті або заборонені імена й твори.

Тому, що у нашій республіці цей процес, по суті, ще й не починався (мляві балачки на письменницьких зібраннях і в пресі практично не реалізуються), нагадаю деякі найважливіші білі плями в нелегкій історії України тільки останніх десятиліть, які без дозволу або й ініціативи центру (ось де здалася б «рука Москви»!) освітлюватися по-новому не будуть через панування утверджуваних десятиліттями оціночних штампів та відоме правило уже декількох поколінь українських партійних і радянських керівників, переляканих звинуваченнями у «місництві», — бути «більшим католиком, ніж сам Папа Римський».

Спроби писати історію України ХХ століття тільки як історію більшовицької партії на Україні привели до замовчування багатьох фактів соціальної і національної боротьби українського народу в перші десятиліття ХХ віку, пов'язаних із діяльністю українських соціалістичних партій (УСДРП, УПСР та інші), і такого феноменального з'явища, як потужний вибух після лютневої революції 1917 р. національної самосвідомості і національно-державної самодіяльності українського народу. Зовсім не вивчається і малюється тільки чорними фарбами навіть початковий період Української Центральної Ради — першого українського парламенту, що постав у березні 1917 р. на хвилі народного піднесення. Відомо, що Ленін підтримував спочатку й Раду, й скликані нею всеукраїнські військовий та селянський з'їзди, і навіть проголошену 20 листопада 1917 р. автономну УНР (Українську Народню Республіку) — перше державне утворення України після знесення російським царизмом у ХVІІІ столітті залишків української автономії. Ще й в грудні 1917 р., коли вже намітилися принципи розходження поміж УНР і Радянською Росією, і навіть на самому початку 1918 р., коли існував створений у Харкові 25 грудня 1917 р. радянський уряд України, Ленін ще визнавав незалежність УНР, продовжував вести переговори із Центральною Радою, остаточно перервані тільки 12 січня 1918 р.

Якщо у соціалістичній Польщі відмічають як визначну історичну подію відродження у 1918 р. Польської держави,

без огляду на її буржуазний і антирадянський характер, на війну з радянською Росією, «військово-фашистську диктатуру» Пілсудського і т. п., то в «суверенній» Україні словом не згадують про недалеке 70-річчя створення першої Української держави, яка передувала радянській. Боїмося сказати правду і про те, що постала після розвалу Австро-Угорщини ЗУНР (Західньо-Українська Народня Республіка) виявилася єдиною реальною силою, що боролася із польською експансією на західноукраїнські землі, а напівроздязнені і погано озброєні стрільці УГА (Української Галицької Армії), що скільки могли опиралися вишколеним у Франції польській армії, були національними героями, а не ворогами і зрадниками. Але це означало б визнати й те, що варварське зруйнування на початку 70-х років стрілецького меморіалу на Янівському цвинтарі у Львові, створенню якого не опиралася польська «військово-фашистська диктатура» і якого не зачіпали навіть при Сталіні, — акт вандалізму, негідний цивілізованого суспільства.

Потребують сьогодні перегляду і однозначні оцінки як «ватажків української буржуазно-націоналістичної контрреволюції» діячів українських соціалістичних партій — видатного письменника, клясика української літератури Володимира Винниченка і не менш видатного історика із світовим іменем Михайла Грушевського. Останньому не допомогло навіть те, що він повернувся із еміграції, став академіком АН УРСР і АН СРСР, встиг померти своєю смертю і навіть був ушанований в 1934 р. урядовим похороном. Покищо немає й мови про перевидання (з сучасними коментарями) наукових праць Грушевського, зокрема багатотомних «Історії української літератури» та «Історії України-Руси», оголошеної «буржуазно-націоналістичною». Водночас видають і перевидують багатотомові твори російських буржуазних істориків Соловйова та Ключевського, нітрохи не бентежачись тим, що вони історію України розглядають «з великодержавно-шовіністичних позицій» (цитую «Українську радянську енциклопедію»).

Негідна крутанина затіяна зараз в Україні навколо імени В. Винниченка, багато творів якого (роман «Соняшна машина» та ін.) відомі цілому світові, ім'я якого було колись серед кандидатів на Нобелівську премію з літератури, багатотомові видання якого з'являлися в Радянській Україні в 20-х і початку 30-х рр. За ініціативою секретаря ЦК КПУ Єльченка питання про літературну вартість Винниченка підмінено питанням про його політичну діяльність. Виявляється, зручніше друкувати російських білоемігрантів, ніж українського націо-

нал-комуніста, якого навіть «свої» діячі усували від керівництва урядом УНР за «лівизну» і який 1920 р. за запрошенням ЦК ВКП(б) півроку провів у Москві і в Україні, був призначений на відповідальні пости в українському радянському уряді, але не знайшов спільної мови із Раковським, який тоді верховодив на Україні (згодом «троцькіст і ворог народу»), повернувся на Захід, звідки слав згодом листи Сталіну з проханням не нищити соціалізм...

Прийняте нібито нарешті рішення обмежитися збірником ранніх оповідань Винниченка — яскравий приклад «перебудови по-російському». Як і те, що першу за 55 років скромну публікацію (декілька романтичних віршів) українського письменника-комуніста М. Хвильового, що пустив собі кулю в скроню в страшному 1933 р. зі словами відданости радянській владі і протесту проти сталінізму, вилучила недавно із підписаних до друку шпальтів однієї з київських газет та цензура, якої для художньої літератури в нас нібито вже й не існує... Ніяк не можуть пробачити відомому письменникові ні його заклику орієнтуватися не на «Москву», а на «психологічну Європу» (тобто виходити на всесвітню духовну орбіту самому, а не вивчати недовчене російською культурою), ні створення одним із перших в радянській літературі образу партійного бюрократа, ні його смерті-протесту.

А де книги друга Хвильового, відомого державного і партійного діяча ленінської школи, головного провідника політики «українізації», академіка АН УРСР, автора десятків друкованих праць з різних питань науки, культури, партійного життя Миколи Скрипника, що теж покінчив самогубством у 1933 р. і був виклятий сталіністами уже посмертно? Мало реабілітувати і назвати «вірним ленінцем», треба ще й надрукувати!

Не буду називати відомі Вам, очевидно, інші імена українських письменників, учених, тих діячів науки і культури, яких не встигли витягти із забуття в роки хрущовської «відлиги» і не спішать зробити це зараз. Хотілося лише підкреслити характерну для теперішнього керівництва республіки тенденцію максимально гальмувати процеси, що набирають тим часом обертів у центрі.

Найбільшою і найганебнішою білою плямою у радянській історії України є глухе мовчання понад 50 років про організований Сталінін і його опричникami (на кшталт Постишева, якого сватають в наші національні герої...) справжній геноцид української нації — страшний голод 1932-1933 рр., що забрав мільйони людських життів. В одному 1933 р. мій народ втра-

тив більше, ніж у цілій Другій світовій війні, що кілька років плюндрувала нашу землю. А де пам'ятники жертвам нелюдського соціального експерименту? Де меморіяли? Немає і, мабуть, ніколи не буде. Не залишилося навіть могил... Мимоволі пригадуються написані якраз про голод 1933 р. (й досі ще не надруковані) рядки відомого українського поета І. Драча з прокляттям історії, яка «згодувала мовчанням наймовчазніший в світі народ». Домовчалися до того, що десь у чужих країнах створюються парламентські комісії для вивчення однієї з найстрашніших сторінок історії ХХ ст., що стоять в одному ряду із фашистськими злочинами. А радянські історики тільки зараз невиразно забурмотіли щось про «відсутність вірогідних документів, точної статистики» для освітлення «цієї сторінки нашої історії» (див. газету «Радянська Україна» за 19 липня 1987 р.).

Правду народові треба сказати всю, не звужуючи рамки сталінського терору 1937-38 роками та знищенням партійних та військових кадрів (маю на увазі Ваш виступ перед керівниками засобів масової інформації і творчих спілок у липні). За яким таким рахунком життя партапаратчика чи офіцера ціниться дорожче за життя скоаного в голодних муках українського селянина чи того безневинного немовляти, якого збожеволіла мати рубала на куски, щоб нагодувати інших конаючих від голоду дітей (а такі страшні картини були в рік торжества «колективізації по-сталінськи» не поодинокими...)?

Українська наука і культура найбільші втрати мала теж ще до 1937 р. Треба, нарешті, сказати правду про зфабриковану ГПУ в 1929-1930 рр. «справу» мітичної СБУ (Спілки Визволення України), що поклала початок масовому знищенню української інтелігенції і згортанню українізації, а заодно повернути нашій культурі імена засуджених на цьому процесі відомих письменників і учених.

В ті ж роки була ліквідована незалежна від московського патріарха Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) і репресована її ієрархія. Зараз ця Церква, як і гвалтовно знесена 1946 р. Українська Греко-католицька Церква, повноцінно функціонує за кордоном, а на Україні паству цих двох українських Церков примусово підкорили російському православ'ю. Цікава ситуація, коли люди, що голосять себе переконаними атеїстами, силою переганяють віруючих із однієї Церкви в іншу, теж не дуже шановану, та все ж свою, російську... Чи не час виправити і цю грубу політичну помилку сталінських часів і, дотримуючись конституційних гарантій, дозволити віруючим вирішувати свою

релігійну приналежність самим, без підказування органів держбезпеки?

Якраз тоді, коли сотні тисяч «куркулів» і «підкуркульників» застеляли трупами далеку дорогу до Сибіру, а в українському селі лютував голод, ішло викоренення колишніх діячів УКП (Української Комуністичної Партії), вчених із Всеукраїнської Академії Наук, найкращих українських письменників, художників, артистів, режисерів... Суд був скорим і неправим: 1 грудня 1934 р. чекісти прибрали Кірова, а вже 15 грудня поставили під стінку кращого українського прозаїка Григорія Косинку та інших «терористів»...

А коли можна буде сказати правду про трагедію також викошеної голодом Кубані, переважно українське етнічне обличчя якої «виправлялося» із особливою запеклістю: одним заходом були ліквідовані усі українські культурні інституції, фізично знищена або вигнана з Кубані українська інтелігенція, українським козакам, нащадкам славних запорожців, міняли в документах дані про національність, а прізвища змінювали на російський лад. Кубанський досвід радикального «вирішення» національного питання був використаний потім у північній частині українського Полісся, чомусь приєднаний до Білорусії (більша частина Берестейської області, включаючи Берестя і Пинськ, і декілька районів Гомельської області), де українське населення примусово записали білорусами, але провадиться політика не «білорусизації», а русифікації.

Не просто, але потрібно згадати і таку свіжу ще сторінку української історії, як партизанська і підпільна боротьба в Західній Україні 40-х і початку 50-х років. Хоча б тому, що «істинно російська людина» і «обрусілий іноходець» щедро наділяють сьогодні назвиськом «бандерівець» і вихідця із західної частини України, і взагалі кожного, хто постійно послуговується українською літературною мовою, а не українсько-російським «суржилом» і виявляє бодай мінімальну національну самосвідомість.

Здавалося б, як віднести до білих плям бурхливу історію збройної боротьби в Західній Україні? Адже це укохана тема радянської пропаганди, десятиліттями спеціалізованої на викритті «українського буржуазного націоналізму» (зверніть увагу на термінологію: великодержавний шовінізм якщо коли-небудь скоромовкою і згадують, то без означення «російський», а буржуазний націоналізм неминуче «український», «татарський», «литовський» і т. д.). Але ж кажуть, напівправда небезпечніша за брехню. Найлегше викривати окремих осіб із націоналістичного підпілля, писати про «звірства бандерів-

ців» (ніби звірства були тільки з одного боку!). А треба б розглянутися спокійніше і ширше, докопатися до причин цього масового народнього руху, в якому спочатку брали участь не якісь там окремі бандити, що ховалися по бункерах, а десятки і сотні тисяч, підтримані більшістю населення Західної України. Без такої підтримки і на самому сліпому терорі неможливо було б майже десятиліття вистояти проти потужної державної машини. Раніше чи пізніше доведеться визнати, що рух цей обіймав різні соціальні шари (від найбідніших селян до студентів, інтелігенції) і був не соціальним, а перш за все національним, скерованим проти сталінської національної політики і терористичних методів її накидання.

Прорадянські настрої, помітні в Західній Україні в 20-х — початку 30-х рр., майже повністю розвіялися після голоду 1933 р., згортання українізації і погрому української радянської культури. І все ж хоча у вересні 1939 р. на приєднаних до СРСР західноукраїнських землях не було насправді ніякого всенароднього тріумфування з приводу приходу Червоної армії, не було однак і ніякого спротиву. Потужним каталізатором антирадянських настроїв, що штовхнули маси до збройної боротьби, була не стільки націоналістична програма ОУН, скільки неповних два роки енкаведистського терору: численні арешти (одним із перших потрапили за ґрати однодумці визволителів, колишні члени КПЗУ — Комуністичної Партії Західної України), мордування і розстріли, вивезення населення, нарешті знищення усіх без розбору в'язнів переповнених тюрем при відступі у перші дні війни (фашисти, звичайно, для власних потреб розрекламували ці звірства). Тому при наближенні радянської армії до Західної України у 1944 р. багато місцевих жителів ішли в підпілля або тікали на Захід, поповнюючи ряди української еміграції (до речі, сьогодні завоювати її симпатії вдалося б не бадьорими радіоголосами із денаціоналізованого Києва і не брехливою газеткою «Вісті з України», що несла брехню в роки брежнєвського застою про небачений ніби розквіт української культури, а конкретними кроками по відновленню національного суверенітету України, які не залишаться непоміченими).

Торкаючися забороненої теми про дійсний характер подій у Західній Україні, мушу застерегтися, що в моєму придніпровському роді предковичних хліборобів і недавніх сільських інтелігентів «бандерівців» не було, зате траплялися «комнезамівці» і чесні комуністи (за що й наклали головами якраз у згаданому Вами 1937 р.). І зовсім неоднозначно дивлюся я на деякі прояви національного руху 1920-1940 рр. у Західній

Україні. Але право на такий критичний погляд я вистраждав у тюрмах, де сидів разом з учасниками цього руху, на відміну від деяких колег за фахом, що пропивали в цей час у львівських і київських пивнушках зароблені базарною лайкою премії імені Галана.

Нам би навчитися дивитися на своє недавнє минуле хоча б у сусідів-поляків, які хай не відразу, а змогли побачити в боротьбі з польським збройним підпіллям трагедію роздвоєного патріотизму. Ми ж примушені дивитися на трагічні сторінки своєї історії не власними очима, а хижо примруженим поглядом «істинно російської людини», яка звикла бачити у кожному повноцінному українцеві «бандерівця» і «буржуазного націоналіста».

І, нарешті, про зовсім недавні події. Можливо, ще одна біла пляма в українській історії розповзеться з роками, якщо будемо мовчати або ж говорити півнятками про те, що відбувалося в Україні в 70-і роки. За балаканням про застій, бюрократизм, за розмовами про долі окремих людей чи творів можна недобачити загальну картину. Між тим за аналогією з 20-ми роками, що входять до історії України під іменем «розстріляного відродження», 60-і можуть називатися «задушеним відродженням».

Спроби убагати явище «шестидесятництва» в рамки виключно літературного відродження безпідставні. У післясталінські роки в Україні спонтанно відродилися глибинні сили національного самоусвідомлення, які виявили себе не тільки в літературі і мистецтві, а навіть у політичній думці і дії.

Треба відверто визнати, що репресії проти українських «шестидесятників» після усунення Хрущова були не чим іншим, як великодержавно-шовіністичною реакцією на українське національно-культурне відродження. І якщо першу хвилю арештів і судів української інтелігенції (1965-1966 рр.) вдалося загальмувати широкими громадськими протестами, то друга репресивна хвиля була задумана ширше і масштабніше (1972-1973 рр.). Арешти супроводжувалися потужним наступом на українських письменників, діячів культури, вчених, усіх, кого турбувала доля рідної мови, рідної культури, хто взагалі мислив нестандартно. З'явилися розгромні статті у пресі, почалося вилучення виданих перед тим книг, стали практикуватися вимушені покаєння та публічні проробки (в дещо стертому вигляді повторювалася ситуація початку 30-х років). Від активної участі у творенні духовних цінностей нації було усунено зовсім або на довгі роки багатьох талановитих письменників, критиків, перекладачів, істориків, худож-

ників, режисерів. Інші опустилися до пристосовницьких творінь, негідних їхнього таланту. Зате пішли вгору кон'юнктурники і пройдисвіти на взірць тодішнього директора Інституту літератури АН УРСР Шамоти або секретаря ЦК КПУ Маланчука. Різко посилилася русифікація: українська мова остаточно виганялася із усіх сфер державного, громадського і культурного життя, за особистим прикладом Щербицького від неї відмовилися партійні організації. Третя хвиля репресій (1977-1980 рр.), пов'язана із розгромом українського гельсінкського руху і характерна особливим цинізмом та попиранням законів, проходила вже в умовах повного застою.

Із багатьох задушених в ті похмурі роки талантів, які сьогодні могли б активно включитися у процес перебудови і демократизації, хотілося б особливо згадати українського поета Василя Стуса, який загинув в карцері пермського табору особливого режиму уже при новому керівництві КПСР — у вересні 1985 р. В. Стус — поет-мислитель такого маштабу, що його ім'я залишиться в історії нашої літератури назавжди. Але на батьківщині ім'я Стуса досі оточене змовою мовчання. Усі інстанції залишаються глухими до прохань і вимог родичів, друзів і шанувальників видатного українського поета, а трохи осмілілі останнім часом українські письменники все ж бояться навіть згадати про свого замученого колегу. Тому остання надія на Вашу допомогу. Просимо дозволити перевезти тіло поета з табірної кладовища на Уралі для поховання на батьківщині — у Києві. Просимо повернути спадкоємцям поета всі його рукописи, вилучені в 1970-1980-і рр., особливо вірші, переклади, статті, нотатки п'яти останніх років життя (все до останнього рядка вилучене і знаходиться в КДБ УРСР). Ми вимагаємо реабілітувати добре ім'я поета, двічі засудженого за сміховинними з сьогоднішнього погляду звинуваченнями, і видати на Україні його твори.

Як і без творчості Василя Стуса, уявлення про українську культуру і суспільну думку буде неповним і однобічним без блискучих есеїв Є. Сверстюка, віршів і прози М. Руденка, І. Калинця, М. Осадчого, І. Сокульського, без виставок художників П. Заливахи і С. Шабатури, наукових літературознавчих і публіцистичних статей І. Світличного, М. Гориня, П. Скочка, Ю. Бадзя, В. Марченка, нарешті, без усіх статей і книги «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби. Настав час чесно визнати, що всі ці талановиті і небайдужі люди в роки застою були засуджені за безглуздими звинуваченнями, реабілітувати і видавати їх. Покищо їхні імена (крім पुष्ते-

ного до друку за розкаяння в патріотизмі І. Дзюби) оточені глухою стіною мовчання.

Із мого листа вийде товстючий grosbux, якщо спробую назвати білі плями української історії, перерахувати всі забуті обпльовані імена. Щойно тепер з'явилася надія, що в нових суспільних умовах багато що вдасться освітити прожекторами гласности. Цій же меті буде служити в міру своїх скромних можливостей і відновлюваний нами журнал «Український вісник».

Викласти ширше порушені в цьому листі питання я спробую також особисто, якщо мені дозволять зустрітися з членом Політбюро Яковлевим, відомим прихильником політики гласности і демократизації.

В минулому двадцятилітті на всі петиції «дисидентів» до партійно-радянських керівників відповідь давалася єдиним способом — через суд, як правило, закритий. Та ще гірше, коли на підняті «знизу» проблеми і вистраждані думки взагалі ніяк не реагують. Не виключено, що й цей скерований в ЦК КПРС мною лист дочекається тільки побіжного погляду одного із працівників апарату. Думаю тому, що у відкритого листа більше шансів привернути увагу партійного керівництва до життєво важливої для здоров'я радянського суспільства національної проблеми. Та й вирішувати такі питання в умовах справжньої гласности належить не в глушині кабінетів, а всім народом (правдивіше — всіма радянськими народами).

5 серпня 1987

З повагою,
Вячеслав Чорновіл, український журналіст
290 014, Львів, вул. Ніщинського 14, кв. 6

МИХАЙЛО ГОРИНЬ

**ВІДГУК НА СТАТТЮ М. ІЛЬНИЦЬКОГО
В ЖУРНАЛІ «КИЇВ»**

ВІД РЕДАКЦІЇ. Цю статтю М. Горинь надіслав у підцензурному листі до рідних з кучинського табору особливого режиму в травні 1986 р., тобто напередодні з'їзду письменників України. Звичайно, відгук написано з урахуванням цензури, яка конфісковувала листи, якщо їх автори торкалися дражливих тем. Тому читач не знайде тут прізвищ репресованих поетів і розкованої аналізи пекучих ідейних і мистецьких проблем сьогодення. Але відгук цікавий тим, що випередив ряд оцінок поетичного процесу на Україні, які згодом прозвучали на з'їзді і після нього, а особливо тим, що він став своєрідним штрихом до характеристики інтелектуальної атмосфери в середовищі українських політ'язнів і спростовує поширювану версію періоду брежнєвщини про політ'язнів як кримінальних злочинців і купку честолюбних «відщепенців», що не мають ніякого відношення до літератури і науки.

Відразу після одержання відгук був надісланий в редакцію журналу «Київ», але там побоялися не те що його друкувати, але навіть відповісти авторові.

* * *

Статті Миколи Ільницького читати цікаво. Характерний для нього розважливий тон, вміння оперувати термінологією, добре знання матеріалу знаходимо і в статті «Перегук через покоління» в ч. 4 «Києва» за 1986 рік.

Проте для мене, читача, який був свідком поетичного процесу 60-х років, тяжко погодитися з думками і висновками, котрі пропонує дослідник. М. Ільницький стверджує, що між поезією 60-х і 80-х років є певна ідейно-тематична спільність; що ця спільність проявляється в поетичній інтерпретації ідей 60-х років у притаманній восьмидесятникам манері; що хоч нових ідей 80-ки не внесли («Але ж, якщо подивитися розважно — чи можна одразу вимагати всього цього?»

— Ха! А що ж тоді досвід попередників?), зате подали їх поетичне трактування в образах реалій земного, а не космічного світу; що поети віддають данину пам'яті загиблих; що вони повернулися обличчям до реальних людей.

Перш за все такий часовий поділ непереконливий. Він більше нагадує прокрустове ложе, в яке критик втискує живий потік літературного процесу, ніж спробу мистецької аналізи. Поза його увагою опинилися оригінальні поети В. Голобородько, В. Кордун та інші, які є піонерами обох десятиріч. Про них автор навіть не згадує, як і про інших поетів, що через певні умови мовчали. Тому співставлення не тільки штучне, але і неповне. Та коли абстрагуватися від цих зауважень і обмежитися аналізою характеристики наведених груп поетів 60-х і 80-х рр., то і тоді в статті натикаємося на міркування, які будять поважні сумніви.

Здається, відповідні акценти розставлено, і критик таки схиляється до думки, що поезія попередників і проблемніша, і вагоміша. Але подальша аналіза доробку 80-тників розмиває ці акценти, а заключні акорди статті взагалі зводять їх нанівець.

Мене дивує така позиція М. Ільницького. Я вдруге зустрічаюся зі статтею, автор якої, замість фахової аналізи, виступає таким собі адвокатом і бачить свою місію в тому, щоб виправдати, а не оцінити. Такий підхід вагітний серйозними наслідками. Бо літературний процес розвивається не конче по висхідній лінії. Йому притаманні і злети, і падіння, роки урожайні і маловрожайні. Завдання критики — не захист status quo, а постановка діагнози і пошуки шляхів подальшого прогресу. Коли ж така діагноза невтішна, коли крива руху опустилася до осі абсцис, критик повинен на весь голос про це сказати. Згадаймо ті суворі оцінки, до яких не раз вдавався І. Франко, і не тільки він. Такі присуди завжди були лише на користь літературному процесові, бо примушували мистців до переоцінки свого доробку, до пошуків нових ідей та форм.

Микола Ільницький пішов іншим шляхом. Повторюю: критик не заперечує, що поети 80-х років подають нам лише варіації старих тем, що вони нічого не відкрили. І тут же «нічтоже сумняшесь» згадані варіації трактує як спільність ідей. Яка спільність? Хто і коли інтерпретацію чужих думок наважувався пояснювати як спільність? Кожному зрозуміло, що спільність ідей передбачає самостійність і незалежність їх розробки, варіації ж означають, що творчою розробкою була зайнята лише одна із сторін.

Подібна аберація термінів переслідує лише одну мету —

згладити той глибокий яр, який розділяє поетів двох десятиріч. Без такого зміцнення акцентів узагалі неможливо було б говорити про перегук. Згладжування контрастів критик проводить двома способами. 60-м рокам уділяє менше уваги, найяскравіші їх досягнення затінює, аналізу ж 80-х подає широко, старанно вишукуючи ідейні паралелі, чим у необізнаного читача викликає враження, що між тими поколіннями, власне, не таке вже й глибоке провалля.

А варто було б вдумливо протиставити два поетичні покоління, показати, як кожне з них входило в поезію і що в неї принесло.

Суть поетичного оновлення 60-х років якраз в тому, що шестидесятники ураганно ввірвалися в старий мистецький світ; вільні від узвичаєних канонів, вони принесли зі собою такі думки і почуття, на котрі не спромоглися їхні старші наставники. Їх критикували, дехто їх не приймав, але з ними відразу рахувалися, як із цікавою з'явою. Оригінальність духовного світу, високий громадський патос, злободенність проблем, що хвилювали багатьох, щирість тону, причетність до конфліктів, що розігрувалися в них на очах, трактування їх як чогось суто особистого — чи то не ті чесноти, за які читачі досі вірні цій поезії? Чи можна забути, що саме автори перших збірок тих років широко розсунули стіни читацької аудиторії, залучивши до аматорів поетичного слова тисячі і десятки тисяч громадян? Коли ще був такий тісний контакт поетів з читачами, коли ще поети так точно тримали руку на пульсі читацької аудиторії? Це була значна мистецька подія. І не тільки мистецька.

Що протиставляє цьому поезія 80-х років? Хіба лише тихе цвірінкання горобців на вишні, яке хоч і приємно лоскоче вухо, але не здатне сколихнути до глибин, запричастити душу вином оновлення, викликати до життя високе і благородне.

Поезія 60-х рр. формувала читача, вела за собою, приносила в його світ нові поетичні ідеї, переосмислення попереднього мистецького досвіду. Словом, 60-тники широко розчинили двері затхлої халупи нашої поезії і її провітрити гострий озонний струмінь.

Поети 80-х рр. ввійшли в літературу тихенько, непомітно, скоріше вповзли в неї через прозурку, не відчиняючи навіть дверей. Їх поезія не вийшла за рамки камерності, а коли торкалася громадських проблем, то трактувала їх в узвичаєному дусі, емоційно блідо, а подекуди з неприродним надривом. Ні, не стали 80-тники спадкоємцями чи опонен-

тами 60-х років. У кращому випадку вони дрібні пігмеї мізерного розрахунку.

Дуже жаль, що критик не звернув увагу на причини, котрі породили поезію здрібніння, сальонности, інтиму. Гіркий досвід 60-тників, які так добре обсмалили собі крила, примушував задуматися. Адже тільки деякі з них дорогою ціною відстояли своє поетичне кредо. Мистецтво вимагало жертв, талант — мужности. Характерологічне спліталось з фаховим і лише в такому вигляді можна було вистояти. Без сумніву, існувала проблема вибору: куди іти? Що продовжувати? І у відповіді на ці питання проявився рівень громадської зрілості чи інфантилізму, почуття відповідальності перед читачем і мистецтвом чи інші мотиви. Ільницький переконує, що 80-тники продовжили традиції попередників, я як читач доходжу висновку, що вони обрали тиху пристань камерної лірики. Але, заохочувані критиками до громадських проблем, вони зі своїм слабеньким сальонним голосом видавали хіба нещирий надривний писк.

Згідно з Ільницьким 80-тники виступили опонентами своїх попередників. Власне, вони переорієнтували космічну поетичну моду на земну, повернулися обличчям до життя реальних трударів.

Ось як декларує цю позицію Ірванець: «Подумай не про людство — про людей. Про людство встигнеш. Про цих селян женців і ковалів, які колись тобі вже говорили прості слова: «земля, робота, хліб». Без патосу, без рими, без надриву». Дуже багато видруковано подібних декларацій. І як всякий правильний загальник, він не дає підстав для полеміки. Застереження виникають там, де ми дошукуємось поетичної конкретизації цього принципу. Думати про «женців» і «ковалів» можна по-різному. Можна не вийти за рамки гасел, що кричать зі стін і парканів, а можна зануритись у гострі психологічні і соціально-психологічні конфлікти, на які ніколи не скупилось життя.

Писав про трактористок Тичина і писав про болючі морально-психологічні колізії селян В. Симоненко, але які різні ці поетичні інтерпретації! Що і як? Суть і явище! Джерела і сага (заводь) — ось ті полюсні групування, на які ділилася поезія і непоезія.

Що протиставили Симоненкові, Драчеві, Ліні Костенко 80-тники? «Опустившись» з космосу, мовляв, для того, аби краще придивитися до реального життя, вони, всім на диво, нічого суттєвого в ньому не побачили. І тут ми впритул зустрілися з парадоксом: космізм 60-ків не заступив їм живої

людини з її почуттями і думками, а заземленість 80-тників не врятувала їх від духовної сліпоти.

І не варто наївно допускати, ніби Ільницький не знав, що не віддаль від об'єкта зображення визначає силу і глибину поетичного слова, а щось зовсім інше, що входить в поняття талант.

Критик зараховує до заслуг 80-тників звернення до подій 40-річної давности. І чи переконав нас автор, що в цьому горнилі війни і громадянської веремії вони знайшли гідні справжнього таланту ситуації народу і окремих людей і перекували їх в глибоке поетичне переживання? Ні! Ми зустрілися на сторінках журналів з поетичною риторикою, написаною на тему, а не з поезією, народженою муками серця. І це не випадково. Є пошуки співзвучної настрою теми, або втеча від них до теми. Втеча в тему! От людина чомусь злякалася сама себе і втікла в тему, ніби сховалася в стіжок сіна. У свій час Д. Павличко отак втік у тему критики католицизму, сублімувавши свої настрої в цю площину. Трагічні післявоєнні події, викликані затяжною боротьбою, не могли не хвилювати чутливу душу поета. Його драматичний талант всмоктував тисячі трагедій, що розігрувалися навколо нього, але внутрішній цензор «пан Переляк» замінював реальні ситуації задуманими. Вдумливий читач легко розпізнав підміну сцен і заплатив поетові жорстоким забуттям його першої книжки.

Автор поділяє думку А. Макарова про те, що молода поезія в особі Чернілевського заглибилась в психологію сучасного сільського обивателя, якого торкнулася іржа урбанізації. Словом, внесла свою лепту в розширення ідейних обріїв поезії. Чи образ обивателя в поезії справді відкриття 80-тників? Не будьмо наївними. Ось уже мало не десятиріччя газетна і журнальна публіцистика розжовує цю тему, картаючи обивателя на всі лади. Картаючи, а не досліджуючи! А поезія — мистецьке дослідження! І коли Чернілевський взявся за поетичну інтерпретацію таки добре підтоптаной теми, то мусів би заглибитись у генезу цього явища хоча б на рівні тих філософських уявлень про дійсну причину всякого соціально-психологічного феномену, які він засвоїв з підручника «Основ філософських знань». Писати вірші, в яких поет лише римує газетні дописи, не велика заслуга і, либонь, такий підхід не вкладається в узвичаєне розуміння специфіки поезії як мистецтва. Поезія — відкриття, а не повторення! Поезія — значить попереду! А не за возом! Це знали наші клясики півтора століття тому: «Спочатку поезія, потім історія», писав

М. Костомаров, тим самим підкреслюючи, що тонкий нерв поезії спочатку вловлює соціальні переміни ще в зародку, а наука робить їх об'єктом дослідження, коли вони розвинулися і пустили свої метастази в душу людини.

І якби Чернілевський торкнувся саме генези такого явища, як двометрові паркани навколо обійстя, то, напевно, зустрівся б з конфліктом, в якому критикуючи і критиковані не раз мінялися б місцями, а сам паркан виростав би зі зусиль, які прикладають обидві сторони. Принаймні так. Можливо поет підгледів би, що таке відгородження породжене браком затишки, недоторканости («мій дім — моя фортеця»), частим втручанням в особисте життя всеможучих, всеохочучих, всепроникаючих сторонніх очей і рук. Тут можливі різні колізії, втрати і здобутки, злети і падіння, до яких причетні обидві сторони.

Я допускаю поетичне верхоглядство початківця (та який він початківець?). Вдумлива і глибока аналіза і у великих поетів приходить з досвідом (порівняймо Франка періоду «Каменярів» і «Мойсея»), але ніяк не могу змиритися із соціологічною близорукістю критиків. Що це? Свідома симуляція дальтонізму на певні кольори епохи чи куряча сліпота від народження? Невтішна перспектива очікує нашу поезію, коли на її чолі опинилися такі поети, як Чернілевський, а біля керма літературного процесу такі адвокати, як М. Ільницький.

Може скластися враження, ніби я значущість художнього твору вичерпую соціально-психологічною проблематикою. Я загострю увагу на ній тільки тому, що вона найслабше місце в літературі. Адже письменницьке, зокрема і особливо поетичне, ремесло значно зросло. І якщо порівняємо версифікаторську культуру початківця, то він не раз заткне за пояс самого Франка. Вміють писати. Та не мають про що писати. Ні навколо себе, ні в собі. Все опирається на характер, особливість. Є вони, появляється цікавий місткий поетичний образ, оригінальна думка і почуття. Нема їх — немає поезії і поета, є версифікатор.

Коли я говорю про новизну проблем, то не маю на увазі тільки terra incognita. Адже є вічні теми, як вічне життя. Але кожен справжній талант вміє знайти в них щось суто своє. Мало писали про кохання? А Франко взяв та й написав: «Чого являєшся мені у сні?».

Вміти сказати про добре знайому річ чи подію, незнайоме, підмітити в тому, що намуляло око, нову грань — чи то не ознака оригінального світосприймання, без якого немислимий поет? Поет не тільки описує побачене, а і приносить в нього

свої почуття і рефлексії. Від такого сплаву родиться справжня поезія, як у Драча з отою литовською брамою, з якої динамічна група коней вивільнила своєю експресією спресовані почуття сум'яття душі і почуття вини.

Все це веде до того, що якісь вони плиткі, супокійні, флегматично напівсонні, ці поети-80-тники, немає у них ні буремних почуттів, ні карколомних думок. І справжнього елегійного настрою теж ні, а є нудна і пренецікава посередність.

Саме сьогодні якнайменш потрібні критики-захисники. Саме сьогодні пора на весь голос сказати: у нас немає молоді поезії. Саме молоді. І почати вдумливу розмову про причини затяжної кризи, зачепивши філософські, соціологічні і психологічні причини цього невтішного явища.

Кучино, травень 1986 р.

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ

ОСТАП ВИШНЯ — СВІДОК НАЙКРАЩОГО ТВОРУ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Громадськість України все рішучіше підіймає голос на захист літературної спадщини Миколи Хвильового — ставить питання про видання його творів. Хотілося б у цій ситуації звернути увагу на один з парадоксів у розмаїтому літературному процесі 20-х — 30-х років, а саме на особисту і літературну дружбу двох славетних творців української літератури ХХ століття — Остапа Вишні та Миколи Хвильового. А парадоксом ця дружба видається тому, що у свідомості читацької еліти глибоко засіла думка про те, що Остап Вишня — примітив, хуторянський побутописець, а Микола Хвильовий — інтелектуал, «психологічна Європа», словом, два протилежні табори.

Але приглянешся до фактів, свідчень — і все виглядає зовсім не так.

Одного довгого і світлого травневого вечора 1933 р. Микола Хвильовий запросив своїх найближчих приятелів завтра спозаранку завітати до нього на чай.

Поклавши трубку, Остап Вишня не стільки тішився запахами травневого дозвілля крізь вікно, скільки думав про інші запахи, саме ті, що віяли з найвищого в Харкові будинку, звідки все частіше виднівся Магадан.

Для Миколи Хвильового вони закружляли в повітрі, ой, давненько. Ще 26 квітня 1926 р.

Й. Сталін, том 8, стор. 149-154: «Тов. Кагановичу и другим членам ПБ ЦК КП(б)У». 3-поміж іншого тексту:

Я имею в виду такой всем известный факт, как статью всем известного коммуниста Хвильового в украинской печати. Требования Хвильового о «немедленной деруссификации пролетариата» на Украине, его мнение о том, что «от русской литературы, от ее стиля украинская поэзия должна убежать как можно скорее», его заявление о том, что «идеи пролетариата нам известны и без московского искусства», его увлечение какой-то мессианской ролью украинской «молодой» интеллигенции, его смешная и немарксистская попытка оторвать культуру от политики, — все это и многое подобное в устах украинского коммуниста звучит теперь (не может не звучать!) более чем странно...

Украинский коммунист Хвильовой не умеет сказать в пользу «Москвы» ничего другого, кроме как призвать украинских деятелей бежать от «Москвы» «как можно скорее»...

Це був перший постріл в моральну, громадянську та публіцистичну особистість Хвильового, а радше замах на всю офіційно, але нещиро проголошену політику українізації на Україні...

...Остап Вишня на цей час — в zenіті своєї популярності. На другому після Шевченка місці його ім'я в устах народу і на перах критики. Він — «король українського тиражу». В народі розповсюджуються найнеймовірніші легенди про його походження, життя і творчість.

Олександр Довженко малює серіал дружніх шаржів «Остап Вишня, як його собі уявляє хуторянський читач», «Остап Вишня, який він є в натурі» та ін. В імені й слові Остапа Вишні уособлюється просто таки Соломонова справедливість...

І ось, у час початкових гонінь на Хвильового, Остап Вишня в «Моїй автобіографії» виданій 1927 р.,* до речі, чи не найдотепнішому творі з усього гумористичного доробку, бере під захист двоє цькованих імен — Агатангела Кримського і Миколу Хвильового. Перший для нього — вчитель, який довів до досконалости його мову, а другий — приятель — і тут же з далекоглядним прицілом натякає на ситуацію, в якій опинився Хвильовий після листа Сталіна Кагановичу, а також схиляється перед благородністю Хвильового як людини.

* Слід би давно перевидати «Мою автобіографію» Остапа Вишні в її першій редакції. Адже другий варіант, зроблений майже через 30 років після першого, і вилучення виконані вже наляканою рукою письменника в час, коли про Хвильового і згадати було неможливо. Сам Остап Вишня, як розповідала мені його дружина, нерідко, вмостившись на канапі і перечитуючи згаданий твір у першому 4-томному виданні 1928 р., подарованому йому вже після ув'язнення в Одесі, — часто відривався від тексту і з сльозами розчулення на очах повторював: «Як здорово писав *той другий* письменник. Смійно!». І це, оповідала вона, повторювалось неодноразово.

1930 рік. У громадянську і літературну неласку все частіше втягують і самого Остапа Вишню. Мов кілочків у тину, густішає часописів, що виступають з хуліганськими випадками проти Остапа Вишні, люто цькують його творчий доробок.

Апогеєм журнальних нападів на письменника однозначно визнана кілометрова стаття Полторацького (у приватних бесідах Остап Вишня називав його лише «Полторадурацьким» — М. О.) під зневажальним заголовком: «Що таке Остап Вишня?», надрукована в журналі лівого фронту літератури «Нова генерація» в чч. 2, 3, 4, за 1930 р. У ній прямо ставиться питання про припинення діяльності Остапа Вишні як реакційної і контрреволюційної, а вже зроблене — викинути на смітник. Ось лише одна з сотень подібних сентенцій Полторацького:

... В Остапа Вишні є свій словник, словник глибоко народній... «Українська народня мова» (лапки Полторацького — М.О.) є утвір відсталих, безкультурних, «ідіотичних» (К. Маркс) верств — назвати багатством її екстенсивні устремління могла лише... «народолюбива» буржуазна верства, що її соціальний еквівалент достатньо визначений і що її також достатньо визначеним з соціального боку представником був А. Ю. Кримський (дивись статтю Кагановича, ч. 1, 2 «Прапора комунізму»)... Отже, мовна практика Остапа Вишні є мовною практикою реакційною («Нова генерація», 2, 1930, стор. 28).

Одразу цього ж таки 1930 р. в журналі «Пролітфронт» з'являється пристрасна і гостра, як бритва, стаття «Остап Вишня у світлі лівої балалайки». Її автор Микола Хвильовий на двох друкованих аркушах тексту буквально розгромлює безглузду логіку звинувачень Полторацького проти Вишні і визначає «славному сучасникові» Остапові Вишні одне з найчільніших місць у тогочасній українській літературі.

А ніби в підтвердження своїх публіцистичних і громадянських висновків цього ж 1930 року друкує в журналі «Декада» оповідання з присвятою Остапові Вишні, що звучить як вияв людської прихильності до товариша, оскверненого гидким словом Полторацького.

Приязнь цих людей, окрім громадянської мужности, яка в Остапа Вишні підупала уже по десятирічному перебуванню в сталінських катівнях, на свій час, про котрий я мовлю, це приязнь діаметрально протилежних стилів, світосприймання і художнього відтворення, але людей однієї мети і єдиного розуміння свого покликання.

Я не буду називати відомих мені фактів особистих взає-

мин Остапа Вишні та Миколи Хвильового хоча б тому, що вони дісталися до мене тільки з переказів людей їхнього кола. Прочитую лише спогади свідка тих років, дочки Миколи Куліша, цікаві портретними характеристиками обох письменників та їхньої прив'язаности один до одного.

Хвильовий звичайно приходив у товаристві Досвітнього та Вишні. Це була нерозлучна весела компанія. Хвильовий — невеличкий на зріст, у коротенькому пальті, з зачісаним угору волоссям, чорними очима, з зрослими на перенісці бровами... Він говорив чистою українською мовою, без усяких русизмів...

Остап Вишня грубенький і рожевий, з трохи витрішкуватими очима, завжди тримав руки в кишенях. А в кишенях тих було багато порожніх гільз та шматочки цукру для собак. Він завжди скаржився на погане здоров'я, на ревматизм і вичікуюче дивився на Миколу...

В 1933 р. уже не потрапляють до преси ні Остап Вишня, ні Микола Хвильовий.

На харківських вулицях перехожі все частіше спотикаються на тілах померлих чи конаючих селян, які, всупереч заборонам, у надії на кусник хліба проникали до міста із вигибаючих сіл.

Наприкінці квітня чи на початку травня схоплено одного з найближчих друзів Миколи Хвильового, письменника Ялового — і Хвильовий буквально днями оббивав пороги ВЧК, де сам свого часу працював,* пробуючи взяти під захист товариша, але мовчать телефонні дзвінки, просто перед носом грубо зачиняються ваговиті двері мертвого дому.

... І ось це запрошення на чай... Та ще й інтригуюче застереження: «Завітайте, я прочитаю вам свій найкращий твір».

... Неодмінно, неодмінно прийду.

А вранці, коли друзі зібралися на квартирі Хвильового в славетному будинку письменників «Слово», усім впадала у вічі збуджена його веселість, дотепність... Звучала вірна гітара, він наспівував улюблені мелодії.

Парував чай, гості частувалися.

— А тепер, друзі мої, — звернувся до них Микола, — попрошу трошки уваги, я на ваш суд подаю свій найкращий твір... Ось тільки візьму на столі в кабінеті — і прочитаю... «Камо грядеши»...

* Видавництво «Смолоскип», готуючи п'ятитомний випуск творів М. Хвильового, шукало за доказом праці письменника у Чека, але таких доказів не знайшло. — Вид.

І вийшов... А за кілька хвилин пролунав постріл, що став історичним символом мужності і одности слова і дії, вірності ідеалу.

Всі поспішили до кабінету. У фотелі зі схиленою набік головою обливалося кров'ю безживне тіло Миколи Хвильового. Кров дзюркотіла зі скроні. Пістолет лежав близько руки на підлозі.

На робочому столі покоївся аркуш «Заповіту»...

Цього ж 1933 р. 26 грудня заарештовано Остапа Вишню.

А 31 серпня 1934 р. в'язень одного з островів ГУЛАГу «Северлаг» Комі краю Павло Михайлович Губенко (в таборі псевдоніми карально переслідуються) запише до свого «захальявного» щоденника та й передасть на волю, та й колись прочитають їх надрукованими такі слова:

Надійшли і надходять газети про І Всеукраїнський з'їзд письменників... Жалюгідна доповідь Кулика про українську літературу (уже, звичайно, літературу без імен Остапа Вишні, Миколи Хвильового, Миколи Куліша та інших — М. О.). Як і завжди: перестав «предмет» обговорення — можна те саме сказати про свинарство... Український вождь Іван Гівно так гівном і залишився... А може ж, хоч після з'їзду буде (література — М. О.)? Дай, Боже! Тільки що ж може написати літературного Кулик, Микитенко?

Красти ж нема в кого, бо Хвильового нема, Куліш і т. і. в «нетягах»... А ми тут сидітимемо, як «бесследно исчезнувшие».

Наскільки мені відомо, це остання зафіксована пером Остапа Вишні згадка про Хвильового. А скільки їх було у них — теплих, доброзичливих, пройнятих взаємною любов'ю і підтримкою — цього вже не встановить жодна експертиза.

Львів, 1 серпня 1987

Документи, на котрі покликаюсь, частково у мене є, уривки з щоденника тюремних років переписані дослівно рукою дружини Остапа Вишні, вже покійної Варвари Олексіївни Губенко-Маслюченко, яка потай свого часу і вивезла їх «на волю», коли була на побаченні з чоловіком. Перебуваючи в 1979-81 рр. на засланні буквально поруч з місцями ув'язнення Остапа Вишні в Комі АРСР, робив я безуспішні спроби знайти будь-що, пов'язане з його ім'ям, але безжальний час постирав усі сліди — [М. Осадчий].

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ЛІРИЧНИЙ ВІДСТУП ІЗ ПОЕМИ «МАЗЕПА»

В «Літературній Україні» недавно згадано невідому читачеві поему Володимира Сосюра про сталінське лихоліття, яку пропонувалося надрукувати. Однак не всі шанувальники видатного українського поета знають, що його перу належить ще одна недрукована поема, в якій нетрадиційно зображено українського гетьмана Івана Мазепу не як зрадника, а як великого патріота, що хотів Україні «від серця щирого добра». Відомо, що над поемою В. Сосюра працював з перервами з 20-х років аж до останніх років життя.

Друкований нами ліричний відступ із поеми «Мазепа» має цікаву історію. Його виявила наприкінці 50-х років аспірантка Київського університету, що мала доступ до закритих харківських архівів Міністерства Внутрішніх Справ. Фрагменти поеми були в течії з написом «Владимир Сосюра» (Очевидно, це було одне із заведених на неспокійного поета в 30-і роки «дел»). Оскільки всі зроблені в архіві виписки треба було пред'являти при виході, аспірантка вивчила фрагмент поеми, який її зацікавив, напам'ять, а пізніше записала. Через 2-3 роки, коли «ліричний відступ» уже ходив по руках, його показав Володимирі Миколайовичу поет Володимир Підпалый — і зворушений тим, що твір його так несподівано знайшов читача, Сосюра підтвердив своє авторство, зробив у тексті несуттєві виправлення і відніс написання фрагменту з поеми до самого кінця 20-х років.

Ліричний відступ із поеми, що був, очевидно, реакцією на деякі факти українського суспільного життя кінця 20-х (а може й початку 30-х) років, звичайно, при будь-яких оцінках позиції автора заслуговує сьогодні на читача, як і вся поема в цілості, покищо схована в глибині архівів, як і знамениті спогади «Третя рота», як і все, що торкається покаліченої важкими часами творчості видатного українського поета.

Хоч цей уривок з поеми був у широкому обігу, про надрукування його будь-де нам невідомо. Текст подаємо за записом 1959 року, зробленим в гуртожитку Київського університету з голосу згаданої аспірантки. Тому пунктуація в тексті належить записувачеві і може не збігатися з авторською. Суттєві розходження з оригіналом неможливі, бо текст авторизований.

Навколо радості так мало...
Який у чорта днів бадьор,
Коли ми крила поламали
У леті марному до зор?!

І гнів, і муку неозору
Співаю я в ці дні ганьби,
Коли лакеї йдуть угору
Й мовчать раби.

Коли розходяться з ділами
В розгоні страдному слова,
Розбий же голову об камінь,
Моя Україно-удова!

Як і колись, так і тепер ти
Не спромоглась на гарний плід,
Не вміла жить — так хоч умерти
Зумій як слід.

Ходою гнівною блукаю
В своїм краю чужинцем я,
Пожаром очі застилас
Мені трагедія твоя.

Німій, одурений, забитий,
Невже не встать тобі від ран?
Москві та Речі Посполитій
Тебе жбурнув колись Богдан.

А потім хтів тобі Мазепа
Від серця широго добра,
Його ж ти зрадила і степом
Пішла рабинєю Петра.

Хіба не жах? — Своєї зброї
Не маєш ти в ці скорбні дні...
У тебе так: два-три — герої,
А решта велетні — дурні!

А решта так: все безголів'я,
що на багно кричить: «Блакить!»...
Якби ж я міг, якби зумів я
Тебе, Україно, воскресить!

Твої шляхи — відчай і камінь.
Така прекрасна — й мов на гріх
Ти плодиш землю байстрюками,
Багном і гноєм для других.

У голові твоїй — макуха!
Хіба ж ти можеш жить сама,
Російсько-польська потаскуха,
Малоросійська тюрма!

Веди ж, безумна, до загибину
Мене на розстріли і жуть!..
Ох, як люблю тебе, Україно,
І сам не знаю, що кажу.

Я ж син твій, син, що йшов за тебе
На смерть і реготи не раз,
Я той, що кинув Бога й небо,
Аби тобі був слухний час.

Я йшов кривавими житами —
І знов піду, де гул і мла...
Лиш одного я хочу, мамо,
Щоб ти щасливою була!

ІВАН ГЕЛЬ

СПОГАД ПРО ВАСИЛЯ СТУСА

ВІД РЕДАКЦІЇ. Цим спогадом та публікацією невідомої статті В. Стуса започатковуємо постійну рубрику журналу «Василь Стус у житті й літературі». Просимо оголошуватися всіх, хто хоче й може сказати своє слово про видатного українського письменника й громадського діяча або опублікувати його надруковані твори і листи.

Спогад І. Геля — фрагмент листа із заслання до закордонного кореспондента. Тому в тексті оминаються слова «тюрма», «табір», «камера» тощо та вуалюються деякі реалії невідільницького життя. Відомо, що лист дійшов до адресата, але чи був надрукований, не знаємо.

Високим, струнким, з красивим чоловічим, сказати б скульптурним обличчям, з гордо поставленою головою і сильним, густим баритоном — таким вкарбувався мені в пам'ять Василь. Саме вкарбувався, бо з першого слова, з першої зустрічі, певен, не лише в мене — в кожного, залишав по собі незабутнє враження.

А познайомився я з Василем соняшного серпневого дня 1968 р. в Києві. Тоді ми — хто раніше, хто пізніше — поверталися з першої, зовсім небажаної «мандрівки» у ті «не зовсім далекі місця»... Суспільна атмосфера вже почала була відчутно змінюватись: відлига й Ренесанс 60-х переходили у свою протилежність, але ще не сягнули ситуації початку 70-х чи початку 80-х. І, отже, Київ, Львів, уся Україна, тобто друзі по духу, ще публічно зустрічали і приймали нас як «людей з легенди»...

В товаристві Надії та Івана Світличних, Алли Горської, Юрія Бадзя і Ярослава Ступака ми ходили по історичних вулицях святого нашого міста, відвідуючи майстерні художників, музеї, приватні мистецькі збірні. Дні були насиченими зустрічами, дискусіями, розмовами про пляни і перспективи...

Знаючи про моє повернення, Василь домовився із Надією та Іваном про зустріч. Так ми познайомилися. Симпатії у нас були взаємними. Обое ми — діти села. Села повоєнного, багатого на події, дитячими свідками яких ми стали (один на Наддніпрянщині, другий — в Галичині...). Якось Василь сказав: якби ситуація не кликала бути поетом, орав би поле, вирощував хліб. Це не було позірною заявою. Весь триб його життя каже, що Символом Віри Василя було творити хліб насущний — через власну самопожертву утверджувати життя спільноти. При тому не лише нашої. Сьогодні Василь — постать вселюдська. Він — Просвітитель і Охоронець народів від зла. Можливо, там, у вас, так і не усвідомили цього, як не усвідомили багато самоочевидних речей, що стосуються України, але це так. А для нас, численних друзів Василя, його життєва місія була зрозумілою ще тоді, в далекому 68-му. Наголошую на цьому, бо згодом не всі виявилися гідними означення «людей з легенди». Важка проза життя багатьох схилила долілиць. А Василь творив поезію і творив себе.

В ті роки мені вдалося зібрати гарну, як на наші можливості, бібліотеку. Грушевський, Липа, Єфремов, Чижевський, Лепкий, Антонич, Ольжич — це лише мала частина авторів, яких брав у мене для читання, власне для глибокого студіювання, Василь. А брав він не тільки у мене.

Із початку 1972 р. ми вже довго не зустрічалися. Аж до 1981 р. Тоді в Кучино мені одному на декілька місяців виділили зовсім окреме мешкання. Годі сказати, що від такої «турботи» почуваєшся щасливим... Та для Василя знайшли там ще «комфортабельнішу» келію. І як часто буває, нема зла без добра, — ми стали сусідами й знайшли можливість спілкуватися. Самі тільки пошуки і спроби такого спілкування — вже й це вимагало відваги, а часто й розплати... Очевидно, ця взаємна готовність, не кажучи про спільність долі та ідеалів, нас ще більше зблизили.

Останні місяці 1981 р. ми пробули в одному приміщенні. То була висока радість спільного буття. Хоча Василь, природно, характер складний. Та з легкими вдачами люди там майже не траплялися. Це розуміли і литовець Баліс [Гая-ускас], і ест Март [Ніклус], і я, але, повторюю, давно не відчували ми такої насолоди спільного буття. Висока інтелігентність, толерантність були передумовою цьому. З Балісом Василь практикувався в німецькій, якою добре володів, Марту допомагав у російській, редагував його писання, мені читав свою поезію, переклади, ділився думками. Саме тоді із

великим запізненням ми дізналися про вихід збірки його поезій. Василь зустрів звістку, звичайно, із радістю, але й з подиву гідною скромністю і рівновагою.

Тільки глибоке усвідомлення своєї життєвої місії здатне утримувати людину в душевній гармонії з собою і з оточенням. Адже там умови у нас були екстремальні. Це не можна порівняти із тривалою космічною подорожжю в герметично закритому космічному кораблі. Політ — мобілізація психоенергії, мужности, рівноваги на певний час і з чіткою метою. У нас — безглузде закриття на десятиліття, власне на ціле життя. Зносити це не так просто. І один з найкращих наших поетів, блискучий перекладач, ерудит-енциклопедист і мислитель свідомо взяв на себе ще й цей хрест.

Кожному своє — переконував я колись побратима і кума Панаса Заливаха — художника європейського рівня. Талант — категорія суспільна і мусить бути збереженим для спільноти. Цю думку Василь заперечував так: сьогодні годі з певністю твердити, що важливіше для нації в її екстремальних умовах буття — збережений талант, а чи жертвна посвята задля життя народу. Житиме народ — будуть і таланти... Це так, але й не так. Література, мистецтво, духовність — ці нетлінні цінності нації є водночас живильним середовищем для неї. Тому безмірно жаль, що так передчасно відійшов один з найвидатніших поетів України, а водночас її самовідданий суспільний діяч.

Вся його праця вимагала бути мужем. І Василь був винятково сильним характером — характером Байдівського типу. Незвичайно делікатний у взаєминах з друзями, він, як Байда, умів, сказати: «Твоя, царю, віра поганая...». Прямо у вічі султанам, при кожній потребі, при кожній можливості.

Боже, як мало тих, хто знає, що означає бути там характером Байдівського типу! Власне, а чи так мало? Ні, багато, уже багато! І в цьому велика заслуга Василя, його мужньої поезії.

Але скільки ще всім нам треба розповісти людям про нашого Василя, щоб окрім Поета, людство побачило й оцінило в ньому Людину!

Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою,

— так писав великий Тарас. Так міг би сказати про себе і наш Василь Стус.

ЗНИКОМЕ РОЗЦВІТАННЯ ОСОБИСТОСТІ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Стаття Василя Стуса з приводу творчості іншого видатного українського поета Володимира Свідзінського була вилучена при арешті автора 12 січня 1972 р. і вважалася втраченою для читача. Допоміг один із тих парадоксів, що були характерні для «літературних судів» 1972-73 рр. на Україні: примірник твору, у Києві названого «антирадянським» і включеного у вирок автора з терміном 8 років табору і заслання, у львівських охоронців держбезпеки не викликав ніяких претенсій і був повернений рідним заарештованого власника через три тижні після вилучення як такий, що «не має відношення до справи». Подаємо статтю за цим уцілілим машинописним примірником, що був віддрукований В. Чорноволом у 1971 р. безпосередньо з авторського рукопису.

Засудження у 1972 р. українського письменника за статтю, що її сьогодні можна було б надрукувати в підцензурному республіканському журналі, не викинувши й слова, добре показує, що репресії проти української інтелігенції в ті роки велися за горезвісним принципом: «Була б людина, а вина знайдеться».

Хай ця публікація глибокої за змістом статті Василя Стуса періоду його захоплення екзистенціалістською естетикою стане нашим скромним внеском у творчий пам'ятник трагічно загиблого в карцерній камері поета.

Що таке поет — у чистому вигляді? Людина, що виринає з обмежень звичности: поневажас приявним і прагне утраченого й неосягненого. Козаки ставали кобзарями, вже не маючи змоги тримати в руках грізної зброї. Гомер компенсував утрачений зір. Сучасний поет шукає себе — в тому обширі, яким він, завжди всупереч реальності, визначає простір своєї індивідуальности. Але, шукаючи іще й себе, він губить і те, що має.

Край поетичної творчості, цієї своєрідної форми інобуття, насичений по території реальних утрат. Тут мазки художнього пензля значно густіші: овал ефемерної злагоди духу видовжений тугою за життям, що стало вже неможливе.

Лікуючись на заспокійливих пігулках мистецтва, людина в поетові ніби самокомпенсується, але ця компенсація — всього лиш уявна. Духовне здоров'я, яке нам дарує творчість, є свідченням нашої недуги: ми при звичаємось до наркотика. Рятуючи дух від однієї хвороби, ми наживаємо іншої, і куди більшої: віднаходимо замітники реальному буттю і, при звичаївшись до цих заміників, губимо смак до нормального існування, перестаємо жити.

Виникле як своєрідна відрада і порятунок від злигоднів існування, мистецтво забирає нас у свій полон, все далі й далі відмежовуючи від життя. Збагачуючи, воно робить нас порожністими. Ми перетворюємось на своєрідних анахоретів-схимників, яких облудна віра підтримує в певності, що в своєму духовному скиті вони добули абсолютну, чисту форму існування.

Творити — чути в клінічній ситуації.

Є чимало підстав сумніватися в моральності мистецтва. Всі його чесноти держаться на нереальній основі. Навіювана мистецтвом добра соціальна етика виводиться з позиції нашої повної безсилости перед життям, нашої вже успокоєної капітуляції перед труднощами існування. В мистецтві ми здобуваємо собі шанець самозахистености від світу. Для кожного зокрема — свій індивідуальний порятунок: так Господь-Бог відпускає нам гріхи тільки в усамітненій молитві, проказаній пошепки.

Тому всякі соціальні побудування мистецтва щонайменше безглузді. Фігура оскарження — то його правдива іпостась. Відшукування душевної рівноваги в стражданні, задоволення в горі і задоволення горем — ось його підступна мета. Гіркоту од життєвих невдач заступають радощі віри, осягнутої тільки духом.

Загроза повного розконтактування духовних конституцій — тих, що утверджує мистецтво і тих, що витворює саме життя, ця загроза, що існує вже не одну сотню літ, усе збільшується. Між ними виростає провалля, що є свідченням деградації людського існування. Ми в проваллі теж. У спадному леті. І глиб чекає на нас.

Знедуховлена сфера чистої духовности, мистецтво, будучи навряд чи корисним заголові, для самого мистця — смертельне. Бджола, випускаючи жало, помирає. Так і мистець. І коли нам здається, що він не випускає жала, то тільки тому, що Господь-Бог, втаємничуючи дар творчости, полюбляв евфемізми.

Творчість — то тільки гримаса індивідуального болю, а

наша естетика — то естетика страждання, трохи потамованої муки. В культурі страждання — вся філософія мистецтва і вся його велич з таємничими феноменами катарсису.

Відучуючи нас жити, мистецтво навчає смерті. Оскільки світ нас дуже болить, мистецтво набуває доброти Платона Каратаєва, воно заспокоює страждених. Оце і вся його соціальна місія. Решта — то тільки способи заспокоєння.

Релігія — опіум для народу, — сказав Маркс. Мистецтво — це теж релігія і теж — опіум.

Але бром наспокійливого мистецтва краще приймати наодинці. І його пив Володимир Свідзінський, для української поезії поет майже унікальний. Його вірші — наскрізь асоціальні, сповнені якоїсь таємничої внутрішньої самодостатності без будь-яких зовнішніх намірів. Ці вірші існують так, як існує дерево, камінь, вода. Вони сповнені самих себе і ніби створені виключно для автора. Це просто знаки його особистої певності й самоутвердження. Вони авторський засіб і авторська мета. Читаючи Свідзінського, можна піддатися вражінню, що ці вірші існують і без читача: можете їх читати, можете — не читати, їм то чи не байдужісінько — адже вони стали часткою речового, предметного світу. Його поезії — то міра авторського самодовіряння і самоприналежності, інтимні щоденникові записи інтелігента, що свідомо самоізолювався від світу. В системі його поетичного обширу читач виглядає як *persona non grata*. Його віра вречевилась у незрадний, недвозначний природний світ. А світ для Свідзінського не тільки білий, він може існувати і без людей.

Така поезія Свідзінського — то тільки засіб шляхетної герметизації власного духу і водночас — гоїного його отілення. В цій позиції — єдиний його порятунком і надія на вижиття. Замкнутися, щоб зберегтися. Змаліти, щоб не помилитися у власній суті. Стати збоку, щоб не бути співучасником. По марності посполитих рушень духовності він відчув себе сиротою, якому хочеться утекти від оманливості жального, як монгольська стріла, прогресу. Утекти з почуттям злодія, грішника: він бо ж непомітно для стороннього ока затиснув себе в кулачок. А втеклому поетові насамоті стало радісно розглядати свій незаконний діамант. Який же то прекрасний гріх — зупинитися навпроти самого себе! Життя стало гріховним розгляданням самого себе, самопротистоянням, самопогляданням (тому й читач може видатись за фіскала!).

Рятунок людини вже мислиться поетом як саморятунок і — виключно як саморятунок: єдиний еліксир проти гангренозної ери сталінського культу — самовідданий індивідуалізм. Звідти й типові картини виобмеження й одноособовості:

туча з райдугою і громом,
з колотом, з чорноперим димом
повагом проповзала мимо,
як равлик із своїм домом.

Почуття свідомо набутої малости (самовименшення — як самоуточнення) дало поетові змогу сягнути глибин, доторкнутися корінням екзистенціального дерева; асоціальність допомогла йому віднайти міцні підвалини земної віри; його несучасність і одверта, сказати б, консервативність — порятувала од облуду десяткох туманів сучасної йому ери. А попри все те — його мало не по-матірньому сумовитий, виразно абстрактний (тобто дуже конкретний і чуйний) гуманізм, що дав йому відчуття дуже приповільненого темпу історії, більше вслуханого в себе, аніж в довкільні погуки, більше довіреного статисти й успокоєнню, аніж спустошливим космічним швидкостям, — цей гуманізм точно провіхував царину його щоденних клопотів:

день-у-день,
рік-у-рік,
повік
біля стовпчиків походжати
та співати жалливих пісень,
що зграбували тебе,
що ти не можеш забути,
що як же недобрим бути,
коли небо таке голубе!

Час ніби зупинився. Власне, стримування часу, хай там яке не бурхливе, поета майже не цікавить. Йому хочеться йти до джерел, до глибу, до суті, до першотвору, до сталої певности:

Не лічить літо соняшних годин,
нечутно дні спливаються в сторіччя.

Всюди у Свідзінського цей уповільнений темп вікоти, де під вічним сонцем «стомлено ступає древній віл». Всі вишукування історії пощезають. Всі нашарування сповзають, оголюючи звичне, якому повернено красоту ваготи й первісности:

Круг мене знов давно забутий світ:
картопля, бур'яни, сніпчана стріха,
між полем і городом легкий пліт;
за вітряком заходить сонце стиха.

З цим звуженим видноколом людині повертається найточніший смисл її існування, коли замість дуже складних, дуже аналітичних понять і забаганок постають невибагливі: небо, вода, земля, хліб, повітря, вогонь, хата. Складність, ніби шашіль, точить нашу душу. Вона спустошує нас. З нею ми втрачаємо цілісність індивідуальності, наша духовна суть ніби розбивається на скалки взаємозалежних «я». «Я бачу те, що бачили віки». Це правдивий плян поетового бачення. Він піддається чарам сталості, успокоєння, ваговитої дозрілості речей.

Для тієї віри, яку сповідає Свідзінський, досить найменшої, але обов'язково *конкретної* основи. Власне, ця малість і конкретність — то мало не єдині атрибути справжності. А масштабність, величність, гіпертрофія — то вже лжа, то вже пустодійство, то вже небезпека самоошукання і самовтрати. То вже біда — як Господнє наслання і вселенський гріх. Це успокоєна філософія потужно біблійської етики, її врівноважений ствердлий зміст.

Людина у Свідзінського — це не вінець природи. Людина і природа в нього рядопокладені, для людини тут залишено невеличкий, може навіть применшений масштаб. Людина Свідзінського стоїть водноряд із деревами, горами, світаннями, водами. Але — не далі цього ряду, ані на крок — попереду. Ця скромність в оцінці людської ролі в світі тільки побільшує радість од цільного поганського світобачення, тільки побагачує гуманістичну віру в зрідіння людини з природою, віру в спорідненість живих душ.

З його віршів добувається ціла система філософії людини та її життя. За Свідзінським, смисл людського існування незводимий до одноістинності, однонапрямковості. В ньому є якийсь захований у собі самосмисл, котрий просто неможливо добути розумом. Логічно гіпотетичні конструкції цього смислу радше обертаються на його карикатуру. Людина має подвійну сутність. З одного боку — це виділена з живого світу особа, з другого — сила, захована в собі, втаємничена, покійна волі матері-природи. Задержуватий, самовпевнений розум — і втишена, заслухана в собі чуттєвість. Власне, це два різні способи контактування зі світом: перший — то контакт на віддалі, зв'язок, ускладнений і ослаблений посередництвом логічних гіпотез, а другий — то вже симбіоза,

майже невіддільне існування, точніше — існування цілим все-світом, не поділеним на співборні сили. Розум, цей інструмент самоподвоєння людини, її самоусвідомлення й самооблуди, орієнтує нас у світі тільки приблизно. До того ж він зупиняє ріст нашої духовності, оскільки претендує на ролі її універсального замітника. Прасмисл розуму — прагнення оволодіння. Розумове пізнання світу — дуже поганий сурогат такого оволодіння. Пізнане розумом, лишається непізнаним для людини, воно не стає її здобутком. Розумове пізнання — це щось гірше, блідіше, слабше за уяву про смак райського яблука, скуштованого біблейськими прабатьками.

Заступивши собою нашу біогенічну сутність, розум при-тінив її. Більше того — паразитує на ній, він зробив її рудиментарною. Людина, віддана чуттєвості, існує в здоровому природному ритмі, рівномірно виростаючи по всій своїй екзистенціальній поверхні. Розум же, дуже небезпечний концентрат нашої духовності, спонукає нас до спустошливої інтенсивності екзистенціальної плиткості чи й екзистенціальної сурогатності, перерваності, квантовості, одноцільності, зменшення площі зростання.

Розум і почуття — одвічні протагоністи. Коли розум про-вокує нас постійною революційністю, то чуттєвість неутралізує цю негуманну революційність своєю гойною консерва-тивною масою. Власне, чуттєвість ніби мстить розумові за його аморальну революційність. І це тільки побільшує вади його активності. Розум тоді починає метатись, він, ідучи на якийсь компроміс із чуттєвістю, починає зраджувати собі са-мому. Створюється ситуація постійної кризи. Спонукаючи людину до мети (яку, зрештою, він і пояснює), розум відшу-кує якийсь засіб для її досягнення. Але кожна визначена розу-мом мета дуже вже приблизна: вигодоване чуттєвістю ба-жання, тьмяне і незбагнене в своїх мацках, ніяк не співпадає із задоволенням від досягнення мети. Задоволення маліс, поки не зника зовсім. І тоді створюється враження різносистем-ності бажання і його задоволення. І тоді — на цей раз тільки ніби узаконені усвідомленням неосаяжності справжнього за-доволення — виникають сурогати задоволень. Схильний до компромісів розум іде на свідоме збіднення раніше визначе-ної мети — аж до розчинення мети в засобі, аж до повного ототожнення їх: хай і синичка, зате в жмені! А ця змінена мета, що стала власне інометою, будучи навіть здійсненою, залишає на екрані нашого бажання нашу ж таки подобу стражденного Нарциза. На його обличчі — вираз незадово-лення, звичайна гримаса звичного людського автопортрета.

Заховане в підсвідоме наше таємниче бажання починає існувати ще відчуженіше від нас. Раніше ми знали, що *хочемо*, але не знали *чого*. Тепер ми тільки здогадуємось про існування цього *хочу*. *Хочу* — в нас і без нас. Ми стаємо ще більшими рабами свого бажання. Колись ми були рабами в клітці. Тепер ми раби без клітки (клітка лишилась, але ми втратили відчуття її). На нас ніби набігає хвиля божевілля. Нам треба повернути свідомість того, що ми в клітці, інакше нам не минути казу. Але рухаємось ми в протилежному напрямі — нас веде розум. Цілком зневірені, ми ступаємо в слід того, що має мужність вести (для нас, зневірених у будь-яких дорогах, поняття правдивої путі тепер вже не існує). Отож сліпо йдучи за розумом, ми переконані тільки в єдиному: виходу немає, радості зустрічі зі світом немає. Озброєні розумом, ми виходимо з цього світу — це уникання, поминання смертельної для нас зустрічі. Тільки так можна зберегтись, адже мости назад — давно попалено.

Людині, що відчула власне сирітство і неприхищеність у світі, стало важко під зголоднілим небом, від якого бозна чого можна чекати і яке бозна чим можна задобрити. І тоді вона вдаряється у втьоки — од світу і себе. Дар екзистенції, такий звичний у досвідомому біологічному стані, сьогодні, на світанку прозріння, через свою незбагненність обернувся тягарем. Життя приневолило людину до шукань, які, ставши самотою, нарешті відкрили перед поверженою вірою шлях до самовтечі... Майже всі існуючі форми життєвих виявів були також самовтечею. Всілякі наші служби, обов'язки, права, закономірності, логіки, необхідності — це соломинки для плавця в морі, що надають йому бодай дешицу потрібної самопевності: у такий спосіб ми прагнемо позбавитися почуття власного сирітства в природі. Це ж нічим не знищуване почуття сирітства в природі є причиною одного з найбільших комплексів неповноцінності так званої цивілізованої людини.

Людина завжди мусить відчувати єдиний обов'язок — бути вдячним сином землі. Справляти свій земний обов'язок, тобто бути вірним самому собі, ще точніше — тим земним силам, які в тобі закладені.

І, може, ця розлита поетична філософія Свідзінського особливо значуща для нас, людей середини ХХ ст., коли крах гуманістичних конструкцій розуму вже не раз значили факти історії, ті факти, коли доведена до свого логічного кінця та чи інша гуманістична теза доходить своєї протилежності, обертаючись на бездушну, людиновбивчу, катастрофічну для світу силу.

ПАВЛО СКОЧОК

ДО ПОБАЧЕННЯ, ПЕРЕБУДОВО?
ОСТАННЯ СПРОБА ПОРОЗУМІТИСЯ З ТВОРЦЯМИ
ПЕРЕБУДОВИ В СРСР

Крізь принизливе для перебудови диявольське завивання вітчизняних радіозаглушок донесла весна 1987 р. до мого нинішнього ув'язнення в рідному селі над Россю стурбованість цивілізованого світу й за мою творчу долю, викликана появою по той бік залізної завіси запізнілої вістки про звільнення «київського журналіста Павла Скочка з дніпропетровської спецпсихлікарні». Цей факт, відмова «Литературной газеты» видрукувати мою статтю «Приймай мої послуги, перебудово», послану 10 січня 1987 р., нерішучі спроби Спілки письменників України впрягти мене після 20-літнього відлучення від творчого життя в перебудову на спеціально організованій в письменницькому клубі 23 лютого цього року моїй зустрічі з київськими публіцистами, нарешті — пропозиція київського КДБ 15 травня відновити свої документи для виїзду в еміграцію змушують мене загнзудати свою гординю й знову звернутися до вищих урядових інстанцій СРСР, хоч я й не одержав відповіді на свої останні послання М. С. Горбачову від 27 червня 1986 р., 10 листопада 1986 р. й на заяву президії XXVII з'їзду КПРС.

Звернення своє розголошую перед нашою й зарубіжною громадськістю, бо на 53-му році життя, відіславши за 20 опальних років до вищих урядових інстанцій СРСР полишених без відповіді заяв на свій захист, обсягом, напевне, з «Войну и мир», людина моєї творчої долі не бачить покищо в немудрящих прагматичних промовах творців перебудови спроможности, готовности чи бажання вирішувати пекучу

сьогоднішню проблему закріпленої країни рад — залучення до повноцінної служби вітчизні кращих наших громадян, що реально наближували в застійні, маразматичні роки з темряви кочегарок, в'язниць, таборів і спецпсихушок сьогодишню перебудову надто дорогою ціною — ціною власного життя.

Життям цим нинішня, ювілейна для СРСР, весна квітів не дарує. В'язням сумління, що й досі за ґратами, перебудова на очах всього цивілізованого світу не гребує виламувати руки — видавлювати покайні заяви. Не краще живеться й звільненим правозахисникам, їхній творчий потенціал не спішає використовувати: Вячеслав Чорновіл, який гідно захистив у застійні роки перед світом честь української журналістики, після третього табірної терміну кочегарить у Львові в парі з іншим відомим в'язнем сумління Михайлом Осадчим; Євген Сверстюк, літературний критик з потенціалом, що складе честь будь-якій європейській літературі, забиває в Києві цвяхи в збляклі за роки його ув'язнення показні риштування на українських соборах. З сумом поглядає на київські собори здаля й інша категорія гнаних киян, колишніх в'язнів спецпсихлікарень, випущених з неволі напередодні перебудови та лише тепер почутих на Заході: поет Василь Рубан зорить на «матір городів руських» з горбів підкиївського села Лісники, багатолітній в'язень і таборів і спецпсихушок Анатолій Лупиніс — з висоти елеватора на своїй батьківщині в Черкаській області, де заробляє на хліб бухгалтерством. До такого розряду гнаних належить і автор цих рядків, який після відлучення 1966 р. від журналістики відчув і чад кочегарок, і смак табірної пайки, і принаду породжених розвинутим соціалізмом спецпсихлікарень.

Професійний психіатр Анатолій Корягін, що розкрив світові очі на силкування розвинутого соціалізму звеличитися за допомогою спецпсихушок, після дострокового звільнення не став чекати квітів від перебудови й міста Харкова, поїхав до швейцарських едельвайсів. Останньою фразою не хочу кинути докір харківському дисидентові, хібащо ледь-ледь, та й то лише у тому випадку, коли Корягін зробив такий відповідальний крок, не вичерпавши всіх спроб стати корисним своєму народові на рідній землі. Мені теж хотілося б податися до Швейцарії, Франції чи Канади, куди ведуть мене творчі інтереси. Та подаючи на одинадцятому році гонінь у березні 1976 р. заяву про виїзд за межі СРСР до однієї з цих країн, розглядав цю проблему дещо по-іншому. Просив я лідерів нашого суспільства самим вирішити, як їм вчинити: дати мені можливість здійснити свої творчі пляни на рідній

землі чи відпустити з Богом за її межі. Така джентлменська й аж ніяк не екстремістська позиція, викладена мною в заяві про виїзд й повторена в посланому першому секретареві ЦК КПУ В. Щербицькому листі, якого я назвав «Мої умови повторного входження в творче життя», викликала у моїх недоброзичливців зовсім не джентлменську реакцію: заарештувавши мене 1 грудня 1978 р. в київській квартирі й пред'явивши звинувачення за ст. 187/1 КК УРСР, повезли через декілька місяців з київської тюрми до дніпропетровської спецпсихлікарні Міністерства внутрішніх справ — виганяти диявола із душі праведника.

Торкаюсь питань еміграції я не з доброго дива. Спроба внести ясність до проблеми, як бути з еміграцією людям мого статусу, чиїх творчих послуг нинішня перебудова не приймає, і є стержнем цього мого звернення.

Одісея моїх гонінь розпочала накручуватися 1966 р. після відлучення мене, тодішнього літпрацівника газети «Радянська Україна», від журналістики за протести проти перших брежнєвських судів у нас на Україні над супротивниками тодішньої «перебудови», а останніми свідченнями моїх спроб вклинитися в нинішню перебудову стали заява секретаріату Спілки письменників України від 12 грудня 1986 р., знехтуваний «Литгазетой» матеріал «Приймай мої послуги, перебудово», виступ у Спілці письменників України 23 лютого 1987 р.

Найменше претенсій у мене до «Литгазеты», було б занадто вимагати, щоб у присланій через три місяці відповіді редакція після слів «Ми розуміємо Ваші прагнення, широко співчуваємо, та допомогти Вам ми безсилі» ще й чітко написала: «Не велено». Не хотілося б бути надто причіпливим і до Спілки письменників — хоч усі присутні на нашій зустрічі відомі українські публіцисти дружньо хвалили мене за громадянську й творчу стійкість в застійну епоху («Твій біль, Павле, і нам болить», — сказав присутній в залі лідер поетів-шестидесятників Іван Драч), обіцяли навіть прощтовхнути в своєму письменницькому видавництві зібрані до книги мої давніші статті про охорону рідної природи, однак відіслати стенограму нашої розмови до Верховної Ради СРСР для реабілітації й залучення мене до перебудови, Спілка письменників України, гай-гай, не відважилась. Тут уже нічого не вдієш — явлено типовий малоросійський рівень, вітер перебудови українську літературу не озонував, як і раніш, в ній активно насаджується рівень перманентно перебудовних солов'їв Олійника з Коротичем: перший, відстоюючи істину партквитком (його вислів), нині всім нам, що відстоювали

істину совістю й життям своїм, погрожує з московських трибун: «Пугать рядового секретаря парткома — пустая трата времени и патронов» («Литературная газета», 6.5.1987 р.); Коротич же, що невтомно виспівував по закордонах від імени української літератури пісеньки про її буйний розквіт в застійне двадцятиліття, нині в ролі редактора московського «Огонька» розповідями про позавчорашню, дозволєну, правду агітує по паризах простачків за перебудову.

Тандем благополучних барабанщиків розвинутого соціалізму характеризую я такими словами не відтепер, мав честь говорити відверто про їхні творчі й громадські «гідності» й раніш, в епоху першого писателя Руси Брежнєва. Надивившись з кочегарок за десять злидених літ їхніх способів і методів відстоювання істини, запропонував я вождям нашим в інтересах тієї ж істини допустити мене знову до її захисту на вітчизняних й оонівських трибунах нарівні з Б. Олійником і В. Коротичем. Ох і перепало ж мені за посягання на монополію лавреатів! В ув'язненні мені обов'язково підсовували на очі то «сучку» (так нарекли газету в наших тюрмах) з новою публікацією Б. Олійника, то вмикали фортіссімо в'язничне радіо, коли златоуст В. Коротич алілуйствував черговому пленуму (симпозіуму, форуму), а в Дніпропетровську всі мої державні злочини, вся моя «хвороба» зводилась до одного: «Це правда, Скочок, що ви вимагали від уряду послать вас в ООН?» — невтомно перепитували мене «лікарі». Дружній тандем, що забезпечував літературі застійної доби добре реноме, в фаворі нині й у перебудови, а люди, що ціною свого життя боролися із закостенінням суспільства й реально наближали сьогоднішні реформи, як і раніш, нидіють у кочегарках.

Таку явну суперечність перебудови, її ахіллесову п'яту, добре бачать всі серйозні люди у нас і за кордоном, їм перші кроки перебудови часто нагадують дії неправних артилеристів, що гатять снарядами по власних позиціях. Виникають подібні накладки від того, що творці нинішніх змін в СРСР поспішно зачали рятувати систему, забувши про безіменних окопників чи про якихось там особистостей; припиняться залпи по своїх шанцах, очевидно, не скоро. Боюся, нову пісню заспівають лишень тоді, як грім ударить, згадавши ту, «Браття і сестри...», літа 1941-го. Мені боляче писати ці рядки, та на 53-му році життя, пройшовши за роки відлучення від нормального творчого життя всі пекельні кола на рідній землі, потрапивши під артобстріл і сьогоднішніх перебудовників, одержавши від них вказівку їхати відстоювати свою

творчу правду на чужій землі, далєбі несерйозно було б чекати від мене інших слів. Чим же я заслужив у рідної землі таку неласку? Питання нелегке, та без відповіді на нього нелегко ж і в еміграцію податись.

У згаданих вже зверненнях до влади, до письменників, до преси я переконливо показав, як після мого повернення з ув'язнення, вітчизна наша з подивугідною впертістю нехтує з 1982 р. мої творчі зусилля документально вивчити й гідно описати життя й діяльність декількох поколінь феєрично талановитої української династії промисловців, учених та меценатів Симиренків. Видатне це сімейство з кріпаків графа Воронцова не лише породило докапіталістичне технічне диво на нашій землі, спорудивши перші цукрові заводи за новітньою європейською технологією й перший же в личаковій Росії машинобудівний завод для потреб цієї ж промисловости, не тільки виховало двох видатних вчених, що піднесли садівництво гречкосіїв до рівня загальнолюдських вартостей, а й офірувало чи не найбільше коштів для розвитку упослідженої царизмом рідної культури, преси, видавничої справи, ставши таким чином визначником висоти нашого духовного неба. Все моє злиденне двадцятиліття в скупих павзах між кочегарством і коректорством пішло на вивчення літературних та архівних джерел діяльності Симиренків та іншої, аристократичної династії — Браницьких. У 1982 р. мені вдалося вмотивувати своїх творчих шефів із київського КДБ для реалізації моєї симиренкіади пустити мене працювати до музею корифея наукового садівництва Льва Платоновича Симиренка на його батьківщині при Мліївській дослідній станції науково-дослідного інституту садівництва.

Не стану повторюватися, свідомо стримую своє вірне перо, що знову й знову рветься таврувати малограмотну позицію української садівничої науки щодо моїх зусиль зібрати до комісії по спадщині Симиренків розкидані по бібліотеках і архівах всього світу документи. Коли через три місяці ця наука припинила фінансувати документальні симиренківські пошуки, скоротивши мою скромну посаду в музеї, то мені спочатку здавалося, що це позиція всього лише двох малоосвічених людей — директорів Мліївської дослідної станції й Українського інституту садівництва Артеменка з Майдебурою. Так вважав я до 1985 р., турбуючи всякі урядові інстанції проханнями посприяти моїм симиренківським студіям, поки вчені садівники не добилися того року ганебної перемоги — вилучення з повторного видання Української Радянської Енциклопедії замітки про Володимира Львовича Сими-

ренка, сина корифея садівництва, першого наукового керівника Всесоюзного інституту садівництва, фундатора радянського наукового садівництва, репресованого при Сталіні за відмову анатемувати батька й возвеличити Мічуріна, нове світило, що обіцяло епосі не чекати милостей від природи, а брати їх нахрапом, відмова прозвучала так: «Помолога Симиренко знає весь світ, а такого вченого, як Мічурін, я знаю з балачок». І навіть відсилаючи 23 червня 1985 р. свій паспорт до Президії Верховної Ради СРСР для протесту проти повторної наруги над репресованими Симиренками й моїми студіями над ними, я ще продовжував вірити, що вітчизні нашій під силу поставити на місце двох малограмотних самодурів, що перешкоджають явити нашому народові славетну династію в ореолі її слави, тліти цій надії допомагало й вигнання минулого року з партії й роботи директора Українського інституту садівництва, що прокрався на симиренківських яблуках. Остаточоно прозрів я лише в травні цього року в новому приміщенні київського КДБ на дніпрових схилах, коли мої шефи, що з 1982 р. робили вигляд, ніби підтримують мої симиренківські студії й для годиться ходили зі мною до найзапекліших симиренківських недоброзичливців, чітко сказали, що вітчизна не поверне мене до Києва, в якому я прожив більшу половину свого життя й куди після повернення з ув'язнення у власну квартиру мене не пустили, дозволивши дружині після розторгнення нашого шлюбу переоформити її на себе, фінансувати мої документальні студії над Симиренками не буде і якщо я не захочу влаштуватися в рідному селі на будь-яку роботу для шматка хліба, то можу виїздити в еміграцію.

Взірцем державної мудрости розвинутого соціалізму такий крок при всьому бажанні не назвеш. Не те, щоб був я у захваті від цього соціалізму, та повалити його не намагався, завжди лише прагнув побачити його з людським обличчям, і якби з сьогоднішньою перебудовою батьківщина моя прагла того ж, то і я б залишився з нею до останнього. Пристосовуватися ж і надалі до такого соціалізму й до скону тягти подвійний тягар — чесно кочегарити для елементарного шматка хліба і в павзах продовжувати працю для свого народу — не стану з принципу, накочегарився досхочу, та й здоров'я не геркулесівське, здає.

Прекрасно розумію можливі ускладнення при наданні мені допомоги в дозбиранні симиренківських документів: треба показувати дослідникові справу репресованого при Сталіні В. Л. Симиренко та й загадкове вбивство його батька теж по-

требує документальних уточнень, потрібно пускати мене до Франції, з якою наші герої мали тісні технологічні й наукові зв'язки, в Канаду, де мешкають їхні діти й онуки і де зберігаються цінні симиренківські документи, вивезені туди восени 1943-го р. з Мліїва і без вивчення яких тяжко реставрувати об'єктивний портрет цієї унікальної родини. Та ускладнення такі — із вчорашнього дня. Для перебудови, якщо у неї чесні, а не липові наміри, позбутися їх не проблема. І якщо останньої миті ініціатори висилки мене за межі СРСР похопляться й дадуть можливість жити нормальним творчим життям в столиці України і в рідному Острові, будуть пускати до Франції і Канади шукати потрібні документи про своїх героїв й агітувати не гірше Коротича й Олійника за перебудову, то їй-богу ж від цього вона тільки виграс: скажи розумній людині, хто ратує за перебудову, й вона відразу збагне, що та перебудова собою являє.

Нічого мені так не хочеться, як жити і творити в гармонії й злагоді зі своєю й народньою совістю на рідній землі, на сивих київських кручах, на праісторичних берегах рідної Росії — немає для мене святіших місць на всій земній кулі. Край цей з живодайними водами, з найрозкішнішими на землі чорноземами, з родючими садами й містичними дібровами, мав би мабуть бути етальоном людського раю. Рай цей, правда, опоганений нині радіоактивним попелом, не квітнуть нинішньої весни в садах засохлі абрикоси, сливи, вишні, та інша рослинність буває: радує око блакить розквітлого барвінку в маминім садку, яким я милуюся з вікна перекошеної батьківської хати, насильне вселення мене до якої завчасно поклало маму в домовину, вище вікон вимахав любисток, ховаючи перекіс хати, забіліла калина в кінці городу, нинішнього мого нужденного годувальника. Люди в цьому споганеному раю хоча й без колишньої радості та все ж з лихомбідною живуть. Міг би якось там перебиватися тут із своїм народом і я. Та жити повноцінним життям совісній людині, божою іскрою не обділеній, чиїми творчими послугами сьогоднішня перебудова гребує, на цій землі нині не можна. Все частіше й частіше переконує пророча правда гірких слів, давно вже зафіксованих для пам'яті під виноскою: «Кобзарь Тараса Шевченка. Коштом Д. Е. Кожанчикова. СПб. 1867, ст. 9»: «На землі горе, бо на їй, широкій, містечка нема тому, хто все знає, тому, хто все чує».

Автор «Кобзаря», повернувшись із каторжної десятилітньої солдатчини, здивував відвідувачів петербурзьких сальонів, що чекали від «неотесаного» малоруського генія одних

революційних віршів, які кликали б Русь до сокири; Тарас же Григорович на всіх зустрічах неодмінно читав «Садок вишневий коло хати», незбагненної поетичної сили вірша, написаного в перші дні після арешту в 1847 році в жандармському казематі. Незрозуміло було й зносталгованим за минулим землячкам, чому це Шевченко, відвідавши востаннє Україну й оглянувши влітку 1859 року вірцевий городищенський цукровий завод «Торгового дома братьєв Яхненко и Симиренко», що ховався в садах, й заводську школу при ньому, розридався як дитя і, обнявши одного з фундаторів заводу Кіндрата Михайловича Яхненка, крізь сльози сказав: «Батьку, батьку Кіндрате, що ти тут наробив». Недоброзичливці нашого генія подекуди казали, що Кобзар тієї пори, насорбавшись горілки, пускав сльозу досить легко. Не берусь вести ретроспективну суперечку з покійними мемуаристами, та, уважно вивчивши всі доступні мені документи родини Симиренків, смію думати, що зовсім не бахусові випари видавлювали сльозу з Шевченкового ока в Симиренківському заводі-саду. Кожна більше-менше освічена людина, уважно ознайомившись із Шевченковим листуванням, мемуарами, вникнувши в його турботи з придбанням «дубового та ясенного дерева» для спорудження роками плеканої оселі на дніпровських схилах, не здивується Шевченківській сльозі, дізнається й про те, що саджанці для саду біля тієї оселі-мрії, так і не здійсненої, пообіцяв дати Тарасу Григоровичу Платон Федорович Симиренко, батько майбутнього корифея садівництва, сам прекрасний садівник-аматор, гордістю якого був місцевий ранет, пізніше блискуче описаний сином у світової слави «Помології» під назвою «ранет П. Ф. Симиренка», що й понині входить до десятка кращих сортів яблук на світі.

Не стану вимагати від творців перебудови теж пускати сентиментальну сльозу над моїм посланням — турбот суворих у них вистачає. Та все ж як можуть вони дозволяти із такою байдужістю ігнорувати цю фундаментальну династію-айсберг, що полишила в житті нашого степового краю такий глибокий слід? Об'єктивно вивчити той слід до 1917 р. не давав царизм, за якого просвітительсько-меценатська діяльність Симиренків носила напівпідпільний характер, при Сталіні перешкодили білянаукові діячі, штовхнувши фундатора радянського наукового садівництва В. Л. Симиренка до трагічної загибелі на табірних нарах. При нинішній перебудові повністю досягнути симиренківський феномен не дають сьогоднішні білянаукові бариги, що фундаментально окопалися в симиренківському саду й в затінку його слави споруджують

за симиренківські яблука вілли, купують докторські ступені, вершать на очах всього світу національну диверсію — вилучення з Української Радянської Енциклопедії замітки про реабілітованого В. Л. Симиренка. Цивілізований світ, правда, ігнорує рівень УРЕ, розповідаючи в українознавчих і своїх національних енциклопедіях про всіх Симиренків, посміюючись і над малоросійським рівнем сучасної садівничої науки, й над російським ведмедем, якому, мовляв, для кульбیتів у тайзі культурний сад і вчені садівники зовсім ні до чого, та чи легко сприймати наругу таку на рідній землі людині освіченій? Хто зрозуміє ці зовсім не риторичні запитання, яка перебудова дасть на них відповіді?

Запитання ці нелегкі, будити такі проблеми, як моя симиренківська (а їх — безмір!), велить совість, і якщо перебудовані керівники наші не продемонструють готовності дати на них відповіді, то так і бути — скорюсь висилці за межі СРСР, позаяк батьки перебудови вирішили позбутися праведників з солідним стажем, випещуючи голубу мрію спокійно пожити без праведників нових. Назову й країни, куди волів би бути висланим.

Найбільший інтерес повинен, за логікою, являти я з своїм симиренківським досьє для дітей і внуків репресованого В. Л. Симиренка, що живуть у Канаді. Без опанування вивезених ними з Млієва родинних документів і рукописів симиренкіяда буде, звичайно, необ'єктивною, а тому якщо канадські родичі української родини зуміють організувати для мене якісь можливості для спокійної реалізації свого й заокеанського документального матеріалу, щоб звести розколоту симиренківську правду в одну загальнолюдську правду, то з величезним задоволенням звільнився б я за рубежом від тягара свого симиренківського хреста, зваленого на плечі за велінням власної совісті.

Хоч незнання мови трохи й відлякує мене проситися до Франції, та творчий інтерес до цієї країни перемагає страх. Крім Симиренків, династії, так би мовити, народньої, ґрунтовно цікавить мене у Франції й польсько-російсько-українсько-французька аристократична династія Браницьких, що мешкала з XVIII сторіччя і в Білій Церкві в рідних моїх краях, і з середини XIX у Франції, де й сьогодні в Парижі й Монтрезорі проживають її спадкоємці. Чи не найбільше цікавить мене флігель-ад'ютант Миколи І-го, Ксаверій Владиславович Браницький, що втік від царя в еміграцію і видавав у Парижі своїм коштом спільно з Герценом і Міцкевичем «Трибуну народів», перший з Браницьких, що прийняв фран-

цюзьке підданство, «з дитинства француз душею», як писав у своїх книгах, видрукуваних минулого сторіччя в Парижі і вцілілих в Одесі з посвятами тітці своїй Єлисаветі Ксаверівні, дружині новоросійського генерал-губернатора Михайла Воронцова. Лише в розкішній бібліотеці царського вельможі, що нині влилася до фондів наукової бібліотеки Одеського університету, й могли зберегтися книги «паризького бродяги» (так називала офіційна російська пропаганда підданого царем анатемі колишнього флігель-адъютанта), з інших бібліотек їх вилучали нещадно.

Якби мені поталанило на матеріалах своїх бібліотечних й архівних студій в Києві, в Одесі, в фондах Білоцерківського краєзнавчого музею солідно попрацювати й над паперами Ксаверія Браницького в національній бібліотеці Франції та в домашніх архівах нинішніх французьких спадкоємців відомої родини, документально прослідкувати на прикладі династії Браницьких зв'язки України з Францією, то публікація цих досліджень, смію думати, була б цікава не лише мені й французьким родичам моїх білоцерківських земляків. У нас, що-правда, дослідження такі не конче заохочують, й досі маємо приблизну уяву про результати студій у французьких архівах нашого історика-емігранта першої радянської хвилі Ілька Борщака над документами про зв'язки козацької України з Францією при гетьманах Хмельницькому, Дорошенкові, Мазепі, Орликові, та якби мені Бог й освічена Франція посприяти далі пронести естафету добре знаного й на гальській землі нашого історика, то рано чи пізно результати такої праці, сподіваюсь, стали б відомі й моїй батьківщині.

Декілька років, уже гнаним, вперто намагався я стягти матеріали сімейства Браницьких під крило офіційної фірми — краєзнавчого музею на українській батьківщині Браницьких в Білій Церкві, куди неодноразово просився завідувати фондами, та мене туди не пустили ще з більшою люттю, як пізніше до Смиренків. Мій найближчий соратник за документальною зацікавленістю своїми земляками науковий заступник директора білоцерківського музею, Леонід Коча, серйозний історик, з яким ми, скооперувавшись, вели пошуки слідів Браницьких в архівах і бібліотеках Ленінграду, Москви, Києва та Одеси, не витримавши на роботі хамського ставлення армійських відставників до його наукової праці, після того, як зальотний чиновник з ЦК КПРС звинуватив його ще й в ігноруванні марксизму, демонстративно пішов з роботи вантажити продукцію місцевого шинного комбінату, а через півроку наклав на себе руки в розквіті сил у 38 років.

Ось уже два роки вожу в поминальні дні на білоцерківський цвинтар любисток з свого саду на могилу духовного побратима, кладу квіти на сірий граніт і, згадуючи наші спільні студії в архівах та бібліотеках, мовчки кажу: «І дав же нам Бог, дорогий Леоніде Аркадійовичу, народитися з нашою допитливістю в такій бездарній державі...»

Моїх роздумів про емігрування покійний Коча не поділяв, на мої пропозиції податися разом, віджартовуючись щоразу словами: «Хіба що родинним архіваріюсом до Браницьких-Рейїв у Париж і Монтрезор, та й то за умови, що ти знову не сядеш, а прорвешся туди сам і мене викличеш», деякий час навіть ховав на стеляжах своєї багатой бібліотеки мій паспорт, дізнавшись, що збираюся відіслати його до Президії Верховної Ради СРСР. Не знаю, як вписувався б мій покійний побратим сьогодні в антураж перебудови, а я, зневажений нею, маю намір й далі нести, вважаю тепер за двох, свій хрест, один бік якого — православні Симиренки, а другий (хай дарують мені релігійні пуритани) — католики Браницькі. І якщо французьким спадкоємцям моїх героїв вселятимуть довір'я мої знання діянь їхніх предків і бажання їх поглибити, то я не відмовився б від французької допомоги.

Із дослідження А. Рушкевича «Ксаверій Браницький та полоністика в замкові Монтрезор», опублікованого у Варшаві 1981 року, та й з розповідей знайомих джерелознавців знаю нинішній стан потрібних мені для роботи за кордоном документів. І хоч польський автор називає французький Монтрезор останньою голубою сторінкою польського альманаха на чужій землі, у мене є підстави шукати в тому альманасі й українські сторінки, й не лише тому, що Монтрезор придбано для сина матір'ю Ксаверія Браницького на гроші від продажу присланої його братами із Білої Церкви через Одесу української пшениці.

Як нащадок п'яти поколінь своїх предків, що жили пліч-о-пліч з білоцерківськими Браницькими до 1917 р. зовсім не в простих стосунках пана з робітником (Данило, Стефан та Йов Скочки — кріпаками, а дід Лука й батько Іван — вільними), дивлюсь я на цю аристократичну династію не з позицій нащадка кріпаків, не з висоти козацької церкви у рідному моєму острові чи з фамільного їхнього костюлу в Білій Церкві, не з верхівки пануючої над Парижем Ейфельової вежі, а з загальнолюдських висот, виможених спільними зусиллями всіх кращих синів людських — і кріпаків, і вільних, і аристократів. Не до решти замуштрована розвинутиим соціалізмом праведна душа моя тому, напевне, так нестримно й

горнеться до здорової народної династії Симиренків й віддає належне аристократичній Браницьких, що бачить у їхній загальнолюдській діяльності бодай якесь наближення до гармонійного життя у цьому розпанаханому ідеологічними амбіціями світові. Кожного разу, як стає невимовно сумно від споглядання з загальнолюдських, надбарикадних висот рідної землі, яка, відкинувши досвід не одних Симиренків, безпорадно борсається в тенетах новітнього монотеїзму, подумки лине душа до Франції, до іншої реальності, в якій інший наш герой Ксаверій Браницький, чи не найзаможніший французький імігрант минулого століття, з князівською щедрістю вкладаючи свої мільйони в кращі зачинання людей як лівих, так і правих чи центристських переконань, сприяв стабілізації плюралізму, того самого світогляду, завдяки якому гальська земля є сьогодні для кожної творчої людини притягальним магнетом, інтелектуальною Меккою. І якщо вольній Франції зрозумілі мої гуманістичні стремління й мої творчі зацікавлення славними її громадянами й вона спроможна надати мені пристановисько для спокійної праці, то я впевнено подаю їй з свого Острова, з свого знівченого раю, руку для дружнього потиску — поверх кордонів, поверх барикад, поверх ідеологій. Не моя вина, що чесна ця рука, не раз протягнена для допомоги керманичам рідної землі, повисала в повітрі.

Заздалегідь вибираючи Канаду чи Францію для свого вигнання, не тішусь, зрозуміло, ілюзіями сьорбати там великою ложкою молочну їжу в кисільних берегах. Для реалізації свого потенціалу чи на батьківщині, чи в еміграції людині потрібно, по суті, небагато — впевненості у завтрашньому дні. Гаранта такого на рідній землі я позбавлений давно. Якщо ж у названих країнах буде проблематично розраховувати на допомогу в реалізації найдорожчих на сьогодні для мене наукових задумів, то згоден жити там і журналістським хлібом. На Україні я чесно заробив собі журналістське ім'я активною боротьбою за добрий стан рідної природи, так що, думаю, не пас би задніх і в розквартированому в Парижі Міжнародному союзу охорони природи, якби він прийняв мої творчі послуги.

Оскільки вже так трагічно склалася моя творча доля, що, після досягнення двадцять років тому свого журналістського апогею, від охорони рідної природи відлучили мене до охорони людини на рідній землі, то тепер за її межами решту дарованого мені життя належить віддати як охороні людини, так і охороні її природного середовища — віддати пошукам

гармонійного життя в цьому розпанаханому ідеологічними амбіціями світові.

15 червня 1987

с. Острів Рокитнянського р-ну Київської області

ВІД РЕДАКЦІЇ. Надаючи на сторінках журналу слово відомому українському журналістові Павлові Скочкові, щиро бажаємо своєму авторові, колишньому літературному працівникові газети «Радянська Україна», членові редколегії нашого журналу, знову активно включитися в творче життя на рідній землі. Про труднощі, які в автора, відлученого від журналістики в роки брежнєвщини, виникають у взаєминах з теперішньою перебудовою, він розповідає сам.

У випадку ж, якщо ця «остання спроба порозуміння з творцями перебудови» буде безрезультатною і наш автор потрапить за кордон, як це йому обіцяно Київським КДБ 15 травня 1987 р., просимо прийняти там Павла Скочка як нашого закордонного представника, якому доручено пропагувати нашу позицію й погоджувати творчі й технічні проблеми, які можуть виникнути при передрукуванні наших матеріалів.

НАШІ ІНТЕРВ'Ю

ВІСТІ З КУЧИНСЬКОГО ОСОБЛИВОГО

Редакція «Українського вісника» взяла інтерв'ю у Михайла Гориня, який п'ятого липня повернувся до Львова з кучинського політичного табору особливого режиму.

Запитання: Вітаємо вас із поверненням на рідну землю. Ваше звільнення можна було б розглядати як очевидний доказ поступу демократизації в СРСР. Але ж там, в далекому Кучино, залишилися ваші вчорашні спів'язні, серед яких — друзі і однодумці.

Відповідь: Широ дякую за вітання. Моє звільнення справді затьмарене тим, що кучинський особливий існує, що там мої друзі, з якими я п'ять років сидів за ґратами обабіч з тими, хто навіки залишився в уральській землі.

Вважаю, що розпочатий процес демократизації, який я підтримую, не досягне своєї мети доти, поки існуватимуть політичні концтабори, поки судитимуть людей за погляди і поширення інформації, поки під замком сидітимуть такі поборники демократії, як Левко Лук'яненко, Іван Кандиба, Григорій Приходько, Василь Овсієнко, Микола Горбаль, Петро Рубан та інші.

Розкріпачення людини не можна досягнути односторонньо, рахунком самих тільки економічних змін, полишивши незайманими права релігійні, політичні, серед них і національні. Уряд хотів би вивільнити десятиріччями притлумлювану творчу енергію народів, проте не поспішає вносити зміни в національну політику, займаючись в основному перебудовою економіки. Проте добре відомо, що будь-які прин-

ципи слід проводити в життя повністю і до кінця. Наївно вірити, що півзаходи в управлінні дадуть півнаслідки на практиці. Ні. Вони взагалі нічого не дадуть. Реформи 50-х — 60-х років це вже довели.

Демократизація суспільства — всеохоплюючий процес. Він торкається всіх і кожного зокрема, як «верхів», так і «низів». Демократію нам не піднесуть на тарілочці. Ми повинні поглиблювати її своєю громадянською активністю, поборюючи пасивність, страх і очікування вказівок і готових рішень зверху. Нам бракує громадян. Ми маємо фахівців: вчителів, лікарів, інженерів, письменників, але відчуваємо гостру нестачу громадянськи активних людей, які психологічно були б готові взяти на себе вирішення існуючих проблем. Однак лише громадсько-політична активність нашого народу є гарантом його економічного й культурного процвітання, збереження і повнокровного розвитку нації.

Сьогодні ми повинні провітрювати закамарки нашої хати, захарашені політичним свавіллям брежньовсько-андроповського періоду. Одним із таких затхлих закамарків є політичні концтабори. Тому вважаю своїм обов'язком пропагувати ідею повної ліквідації політичних концтаборів, які досі сіють страх в душах людей і будять поважні сумніви щодо безповоротності процесу демократизації та переконують в тому, що противники демократизації мають достатній вплив на політичний клімат у державі.

Запитання: Але вернімося до кучинського особливого. Здається, досі ніхто не акцентував того очевидного факту, що цей найстрашніший з політичних таборів перетворено в основному на табір для українців. Що ви можете сказати про персональний склад в'язнів табору?

Відповідь: Зараз там залишилося 18 чоловік, з них десять — українці. Можу назвати не лише імена, а навіть камери, в яких сидять в'язні. Отже:

1. Горбаль Микола — 19-а камера, в ній до звільнення сидів і я.

2. Рубан Петро — там само.

3. Лук'яненко Левко — 18-а камера.

4. Приходько Григорій — там само.

5. Сокульський Іван — 17-а камера.

6. Скалич Семен — лікарня.

7. Кандиба Іван — безкамерний режим.

8. Овсієнко Василь — там само.

9. Калиниченко Віталій — там само.

10. Поліщук Євген — там само.

Це українці. Крім того, в Кучино сидять троє росіян: Михайло Алексєєв (17-а камера), Віктор Шмельов (12-а камера), Ярослав Острогляд (безкамерний режим); двоє естонців — Март Ніклус (18-а камера) та Енн Тарто (безкамерний режим); двоє вірменів — Ашот Навасардян та Азат Аршакян (безкамерний режим); латвієць Гунар Астра (безкамерний режим).

Запитання: А що ви можете сказати про умови утримання в кучинському політтаборі?

Відповідь: Умови дуже нелегкі. Ті, хто звідав тюремних гараздів, переконалися, що кучинський особливий набагато суворіший за режимом, ніж чистопільська тюрма. При тому переважна більшість в'язнів старшого віку і хворі. Семен Скалич — інвалід, хворіє кістковою туберкульозою, ішемією, у нього підозрівають рак шлунка. Левко Лук'яненко хворіє на ішемію, Григорій Приходько — туберкульозом легень, захворюванням ніг, Василь Овсієнко переніс хворобу Боткіна і має серцеву аритмію. Такий стан у багатьох. До того ж Семен Скалич восьмий рік живе в повній ізоляції, не пише і не отримує листів, відмовився підписувати будь-які документи, а отже не має бандеролей, пакунків, закупок в тюремній крамниці. Жодного разу не були на побаченні Іван Кандиба, Григорій Приходько, Левко Лук'яненко, часто забирали побачення у Василя Овсієнка. Проте сувора ізоляція не надломила їхнього духу.

Запитання: Як вплинула голошена в СРСР політика демократизації і гласності на режим утримання в таборі? Розуміємо уразливість такого запитання: при справжній демократизації про табори для політв'язнів мав би залишитися тільки гіркий спогад. Та все ж таки: чи полегшало в'язням у Кучино за минулі два роки?

Відповідь: Нехай відповідають факти. Біля року тому, за кілька днів до рейк'явікської зустрічі, в Кучино прибув працівник центрального апарату КДБ Веремєєв. У ході розмови я запитав його: «Коли перебудова загляне в наш коридор?». На запитання Веремєєв відповів запитанням: «А хіба мій приїзд не є доказом початку перебудови у вас?» Однак колишні традиції ніхто не думав міняти. Адміністрація про-

довжувала нагнітати напруження щоденними обшуками в камерах, обшуками в'язнів, що доходили до п'яти разів на день. Ми розуміли, що це одна із форм репресій. В цьому признавалися навіть наглядачі. Наглядач Новицький, незадоволений з нового місця праці Івана Кандиби, так і випалив: «Я его зашмонаю. Он скоро отсюда убежит». «Зашмонати» — обшуками допровадити в'язня до конфлікту. Аж надто тяжко переносив такі каральні обшуки покійний Василь Стус. По цілому коридору чути було його обурений голос: «О, вже знову щупають!»

Як правило, камери комплектували психологічно несумісними в'язнями. Для організації конфліктів уживали колишніх кримінальних злочинців. Перейти з камери в камеру навіть при згоді конфліктуючих в'язнів було дуже тяжко. Двічі по 15 діб відбув В. Стус у карцері, вжив ще й інших радикальних заходів, і лише тоді його роз'єднали з Ромашовим, який погрожував Василеві вбивством. А згодом цей же Ромашов зненацька напав на литовця Баліса Гаяускаса, оглушив його залізякою, а коли той упав, двічі ударив у серце лезом великої механічної викрутки, і тільки випадок врятував політв'язня від смерті.

Як і раніше, продовжують карати політв'язнів за невиконання норм виробітку. Варто протягом кількох днів не виконати норму на 100% — і людина попаде в карцер. У червні цього року за це потрапив до карцера Іван Сокульський, двічі підряд Март Ніклус.

Або випадок 17 червня 1987 р. В'язнів 18-ї камери Левка Лук'яненка, Марта Ніклуса, Григорія Приходька вивели працювати на подвір'я і запропонували порізати колоди. При цьому капітан Гатін дуже охоче розповідав, що відрізки призначені для огорожі зони — «запретки». Дотримуючи давнього правила політв'язнів — не працювати над зміцненням тюрми (як правило, до цього випадку нас ніхто до такого й не змушував) — всі троє категорично відмовилися. Їх було кинуто до карцерів. На знак протесту Сокульський, Алексєєв і я не вийшли до праці, а Сокульський і Алексєєв ще й оголосили голодовку. Горбаль і Рубан заявили, що відмовляться готувати для в'язнів їжу, якщо негайно не прибуде прокурор для розв'язання конфлікту. Прокурор прибув і... схвалив дії адміністрації, хоч усі йому доводили, що конфлікт створено штучно і, можливо, приурочено до указу про амністію, згідно якого порушникам режиму термін покарання не скорочується.

Хоч наш концтабір став мініятюрним, карцери не пустують. Може, карають ще й для того, щоб зайняти «ділом» ще

одного прапорщика, бож біля карцеру повинен бути окремий пост. Адже співвідношення тих, хто сидить, і тих, хто охороняє, в кучинському таборі просто парадоксальне. На камерному режимі в чотирьох камерах залишилося дев'ять політв'язнів (я був десятим), а в коридорах буває по 14 осіб адміністрації, з них половина офіцерів: начальник концтабору — майор (крім нього, є ще один начальник над двома таборами — нашим і суворого режиму); черговий офіцер (ДПНК) — капітан; оперативний працівник — ст. лейтенант; цензор — ст. лейтенант; режимний офіцер — майор; офіцер КДБ — майор; начальник спецчастини — капітан. Окрім них, три або чотири наглядачі, майстер, бібліотекар-поштар, лікар, продавець, не говорячи про бухгалтера, нормувальника, завідувача їдальнею. А ще охорона на вежах, за пультом управління над брамою, на прохідній. Надійно нас охороняють! Є кому створювати конфліктні ситуації.

Як і раніше, всі зусилля спрямовані на сувору ізоляцію: між камерами (за розмови карають, мене за таке позбавляли єдиного на рік побачення), між камерниками і безкамерниками, між концтабором і волею. Особливо сувора остання: якщо в концтаборі будь-який конфлікт — побачень з рідними не чекайте. Або оголосять карантин у зв'язку з епідемією грипу, якої не було (як у випадку з побаченням Горбала), або вивезуть до лікарні, де побачення не надаються (так було у Федорова і в мене), або просто позбавлять побачення. Майор Долматов прямо сказав покійному Валерієві Марченкові: «Поки ви тут, побачень у вас не буде».

Страх перед витокі інформації такий, що не зупиняються навіть перед принизливим обшуком жінок, що приїждять на побачення. З допомогою медсестри обшукали дружину Петра Рубана, мою дружину. У відповідь на протест прокурор Чусовського району заявив, що адміністрація за таке свавілля буде покарана. Можливо, з гінекологічними обшуками буде покінчено, але як зупинити триваючу хвилю заборон на побачення?

У боротьбі з витокі інформації як страждало, так і далі страждає наше листування і записи. Листування звели до кола найближчих рідних, та й то частину наших листів і листів до нас постійно конфіскують, не турбуючись поясненням причин. Нікому з нас не вдалося розшифрувати загадкову фразу «условности в тексте», що без будь-яких дальших пояснень стоїть в сотнях актів про конфіскацію листів. Ми не отримували листів від друзів, не кажучи вже про листи з-за кордону, які вилучаються всі до одного. Так гарантоване

законом право на листування з будь-ким (лімітується тільки кількість написаних нами листів, але не листів до нас) на практиці грубо переkreслене.

Останнім часом адміністрація оголосила справжню війну нашим конспектам (випискам із прочитаного, нотаткам неутраального характеру тощо). У Левка Лук'яненка вилучили всі записи, у мене — 80%. Так само у інших. Ці заходи паралізували не тільки творчу працю, але навіть продуктивну самоосвіту. Для в'язнів, які десятиріччями звикли до систематичної інтелектуальної праці, така «перебудова» стала найтяжчим ударом.

Отакі факти. Чи говорять вони про те, що в коридорі кучинського особливого повернулися обличчям до закону? Таки ні. Віання часу туди не доходить. Тюремні «низи» не поспішають прислуховуватися до того, що говориться нагорі. Щоправда, останнім часом не було випадків покарання за відпочинок на ліжку після праці (саме за таке «порушення», до того ж за брехливим рапортом, Василя Стуса було кинуте до карцеру, з якого він уже живим не вийшов). Буквально в останній місяць порідшали труси в камерах. Оце, здається, і все з того нового, що заніс вітер перебудови в камери кучинського особливого.

Запитання: Ви згадали смерть в кучинській камері видатного українського поета Василя Стуса. Чи не могли б сказати про це більше? Як і про загибель українських політв'язнів з табору особливого режиму Олексі Тихого, Юрія Литвина, Валерія Марченка.

Відповідь: Про таке не можна говорити між іншим, скоромовкою. Давайте відкладемо цю трагічну тему до окремої розмови.

Запитання: Тоді розкажіть, як вас усе таки звільнили. Відомо, що вас і ваших рідних кілька місяців умовляли написати прохання про помилування, але ви відмовлялися. І ось ви на волі... Як це сталося?

Відповідь: Я сам не дуже розумію... Тому розкажу все послідовно. 27 листопада 1986 р. мене етапували з табору і 17 грудня привезли в слідчий ізолятор львівського КДБ. У розмові з працівником республіканського КДБ полковником Гончарем я запитав, чи готовий комітет визнати, що його тепер вже колишнє керівництво допустило супроти мене грубе

порушення закону. Полковник Гончар відповів, що це нелегко буде доказати. Так вперше працівник держбезпеки бодай непрямо визнав мою правоту. Часто розмовляючи потім з працівниками КДБ, я наполягав на повній реабілітації, відкидаючи пропозицію написати заяву про помилування. Відмовилися від такого способу мого звільнення також моя дружина та мати. Більше того, замість пропонованого прохання про звільнення я написав в слідчому ізоляторі у Львові заяви ідентичного змісту у Верховний Суд СРСР, Генеральному прокуророві СРСР і Верховній Раді СРСР, в яких наполягав на реабілітації і викладав своє розуміння національної проблеми на Україні і тих промахів у її розв'язанні, які привели до масової денационалізації нашого народу та до політичних репресій проти українських патріотів.

Я писав у тих заявах, що нація може нормально розвиватися, якщо вона існує в трьох часових вимірах — «вчора», «сьогодні», «завтра». Нас позбавили минулого, закривши кільком поколінням шлях до вивчення історії рідного народу. Але народ без минулого — приречений народ! Нас позбавили майбутнього, десятиріччями доказуючи нам закономірність відмирання націй, сіючи в душі народу безнадію. Але народ без майбутнього — приречений народ. Нам залишилося жити в одному часовому вимірі — «сьогодні». І ось наслідок. Українські школи зникли в багатьох великих містах, українська мова витіснена з усіх основних сфер життя народу (залишився побут і обслуговування деяких секторів культури). Людина без племені, по суті яничар, сьогодні домагається прав за рахунок інших громадян України. Мене назвали наклепником за те, що я з таким не мирився. Сьогодні ж про це говорять всі, отожд звинувачення в наклепах звучить як анахронізм. Справедливість і дух часу вимагають моєї повної реабілітації. Якщо буду реабілітований, працюватиму для народу і торжества справедливості. Отакий стислий зміст тих моїх заяв.

Ще перед відправкою зі львівського ізолятора КДБ назад у Кучино я одержав відповідь на одну із цих заяв від Верховного Суду УРСР. Відповідь була традиційна: для перегляду справи немає підстав... Я вважав, що моє майже п'ятимісячне інтермеццо, двічі перерване перебуванням у львівській тюремній лікарні через важкий стан здоров'я, закінчилося, а з ним і мета мого етапування у Львів. І ось 2 липня мене обманом, під виглядом етапу, вивели за кучинську зону і там вручили довідку про звільнення з таким формулюванням: «Освобожден по предписанию об исполнении Указа Пре-

зидиума Верховного Совета СССР о помиловании от 22. 06. 87 г.».

Отже звільнили на основі Указу про помилування, а не реабілітували, хоч помилування ніхто і не просив. Таким способом звільнити — значить визнати мене винним, а незаконні дії колишнього голови КДБ УРСР Федорчука законними. На прикладі мого звільнення добре видно, як тяжко обтрушувати зі себе мотлох минулого беззаконня, який компромітує нові принципи і сповільнює рух вперед. Таки мають ще силу прихильники брежнєвсько-андроповського стилю керівництва, і від усіх нас залежить, чи всенародна ініціатива поставить їм надійний заслон.

Редакція: Дякуємо, Михайле Миколайовичу, за змістовне інтерв'ю. Бажаємо вам швидкої акліматизації у вільному житті, покращання здоров'я і успіхів на ниві українського громадського життя, зокрема, як члена редколегії «Українського вісника».

ДЕЩО ПРО «ДЕМОКРАТІЮ ПО-БРЕЖНЄВСЬКИ»

На весні 1987 р. я особисто відвіз в КДБ СРСР для ознайомлення і обговорення тези «Відкритого листа» Генеральному секретарю ЦК КПРС, що в значно зміненій редакції був зданий в ЦК КПРС 5 серпня 1987 р. (див. вище). В першому варіанті листа багато писалось про репресії 70-х до початку 80-х років і наводилося немало прикладів репресивної сваволі, які з остаточного тексту для зменшення розміру листа довелося вилучити. Окремі фрагменти первісного варіанту можуть становити інтерес для читача, як і реакція на тези з боку КДБ СРСР. Наводимо кілька уривків (увесь текст займав 15 аркушів):

... Ще у Мордовії, ближче познайомившись із політв'язнями з інших республік, я відзначив самобутній «федорчуківський» почерк українського КДБ. Після Данієля і Синявського (я їх в таборах уже не застав) чисто літературними «справами» постачала табори і тюрми майже сама Україна. При цьому відбір авторів і художніх творів для кримінальних кваліфікацій вражав якимсь диким суб'єктивізмом. Неможливо зрозуміти, чому одних поетів, критиків тільки лякали, змушували до публічного каяття, іноді позбавляли можливості друкуватися, а інших відправляли на довгі роки в тюрми. Приклад: Іван Драч і Василь Стус — два талановиті поети, імена яких залишаться в історії української культури. Один сьогодні — визнаний поет, лавреат Шевченківської премії, інший лежить під номером на табірному цвинтарі на Уралі, а значна частина його творчості (навіть переклади) надійно зберігається в КДБ УРСР. Однак на час першого арешту Стуса це були люди однієї ідеї, одних поглядів на українські проблеми, на завдання української літератури. І сьогодні Драч з трибуни українського письменницького з'їзду сказав ті слова про пекучі проблеми України (про забуті мільйони жертв штучного

голоду 1933 р. на Україні, про проблеми вигнаної на задвірки мови нації, про втручання в літературні справи адміністраторів усіх мастей, про стеження за письменниками та ін.), які сказав би на його місці й Василь Стус. Якщо порівняти твори двох поетів, то у Драча в ті роки можна було знайти навіть гостріші вірші, ніж ті, за які Стусові у 1972 році приклеїли ярлик «антирадянця».

З огляду на елементарний здоровий глузд найвидатнішим «звершенням» Федорчука на ниві боротьби з українською поезією треба визнати засудження на 9 років таборів і заслання талановитого поета Ігоря Калинця. Можна тільки поспівчувати львівським кагебістам, яким довелося шукати заклики до «підриву чи ослаблення» радянського ладу в формально ускладненій поезії Калинця, яка найменше надається для «пропаганди і агітації» (...) А у вирок Михайла Осадчого вносилися навіть вірші надруковані перед тим в обласній пресі. Стався казус. «Експертом» на суд взяли бездарного (але дуже «правильного») львівського письменника Книша, який, звісно, гнівно таврував вірші, названі антирадянськими. І тут підсудний нагадав експертові, що саме він, Книш, колись рекомендував якраз ці вірші до друку і відгукувався про них вельми похвально... З іменем Осадчого зв'язана й обставина, яка засвідчує, що й серед працівників КДБ траплялися (правда, як виняток) чесні люди, які розуміли, що роблять зовсім не те, чим слід займатися органам безпеки. Слідчий Харитонов відмовився звинувачувати Осадчого за далеко не «пропагандистські» вірші, кілька літературно-критичних відгуків на повість, на яку ще до арешту автора була позитивна рецензія із республіканського журналу, — і був усунений від ведення слідства... Чисто «літературним» був вирок 1973 р. літературного критика Євгена Сверстюка, чії есеї (в тому числі про огульно паплюжений роман Олеса Гончара «Собор», що тепер видається після 20-річної перерви) могли б стати окрасою української критики, якби не предивні з точки зору здорового глузду їх кримінальні оцінки.

Та й мій вирок 1973 р. був переважно «літературним». Починав я як літературний критик і завжди мав багато і друкованих, і рукописних поетичних збірників, літературних статей і нотатків тощо. Із цієї маси майже навздогад при обшуку 12 січня 1972 р. вихопили якусь частину віршів (прочитати все оперативники були неспроможні, на це пішло б кілька днів; та й які з них поціновувачі!), із них в свою чергу, уже допомогою гореекспертів, вибрали «антирадянські»... Не обійшлося без «непорозумінь»: при обшуку вірші перемішали, визначити авторів було важко — і спочатку особливе обурення слідчого викликали вірші Василя Симоненка та Івана Драча, переважно уже друковані...

Час уже покликати до відповіді і тих, хто вифантазовував ці дивні для післясталінських часів вирoki, і тих безпринципних літературних «експертів», заіпнотизованих самим фактом арештів і

одержаними прямо чи посередньо вказівками, які поробили такі мерзенні висновки у своїх закритих рецензіях для КДБ, що якби ці моторошні документи смутних часів сьогодні надрукувати, жодна порядна людина не подала б руки цим шарлатанам від науки типу професорів Львівського університету Цюха і Дорошенка (вже покійного), докторів і кандидатів наук Матвійчука, Здоровеги, Неборачка, Грицютенка та ін. (називаю кілька львівських імен, але київські «експерти» були не кращими).

(...) Перестарався Федорчук і в такому протизаконному і глибоко аморальному ділі, як фабрикація чисто кримінальних справ з політичних причин. Окремі такі випадки бували і в інших республіках, але голова українського КДБ зробив із цього правило, поробивши хуліганам, наркоманам, гвалтівникам і т. п. і частину членів Української Гельсінкської Групи, і інших вільнодумців (Горбаль, Чорновіл, Розумний, Лесів, Долішній, Овсієнко, Плахотнюк, Смогитель та ін.). Особливо показова моя справа 1980 року, яку я свого часу зумисне широко популяризував, сподіваючись таким чином зупинити злочинну практику українського КДБ. Саме українського, хоч провокація щодо мене організувалася в Якутії і фабрикацією займалися нібито міліція і прокуратура, а не КДБ. (...) Маю навіть докази, що КДБ Якутії заперечувало проти цієї авантюри і добилося було у квітні 1980 року згоди центрального апарату КДБ на моє звільнення з-під арешту. Але в справу рішуче втрутився Федорчук, рішення про звільнення відмінили. Навіть восени 1983 р., коли з ініціативи якутського КДБ прокурор Якутії опротестував мій вирок і мене достроково звільнили з якимсь компромісним формулюванням, сталося це всупереч сильному опоріві українського КДБ, де вже не було Федорчука, але жили його традиції...

Фабрикацією найчістішої води була одна із останніх організованих Федорчуком на Україні «справ» — засудження на 10 років табору особливого режиму львівського вченого-психолога Михайла Гориня. Після повернення 1971 року із першого ув'язнення він вів себе досить стримано, підстав для звинувачень не давав. ... Але не подобався і незалежністю суджень, і тим, що був авторитетом серед наукової і творчої інтелігенції. І з Горинем вчинили за відомим із сталінських часів принципом: була б людина, а справа знайдеться. Огидним у цій «справі» є й те, що повністю підготувавши її в своєму оперативному відділі, львівські кагебісти підкинули потім її для зовнішнього представництва іншим — міліції і прокуратурі (рідкісний випадок, коли справу за ст. 62 КК вела прокуратура, а не КДБ). ... Щодо суті «справи» Гориня, то треба зауважити, що такого явища, щоб самі оперативники складали якісь тенденційні примітивні творіння антирадянського змісту, а потім під час обшуку або перед ним крадькома підкидали людині ці фальшивки і самі ж їх «знаходили», до присилки на Україну з центрального апарату КДБ Федорчука у нас не було і хочеться сподіватися, що ніколи більше не буде...

... Остання справа Миколи Горбала, знову заарештованого восени 1984 року в день закінчення табірної терміну за фіктивним звинуваченням у зґвалтуванні, показала, що злий дух Федорчука витав у його кабінеті і після приходу туди нового господаря. У новому вирокі Горбала — і якісь матеріали на нього, що були зібрані ще до провокації із «зґвалтуванням» (значить, зумисне тримали їх п'ять років, щоб було за що знову судити, а фактично судили двічі за те ж саме), і послані із табору протести проти фіктивної справи (назвали гвалтівником — сиди і терпи!), і навіть свідчення про його нібито «пропаганду» в кримінальному таборі, організовані у кримінальних подонків, здатних за пачку чаю чи упаковку кофеїну не тільки оббрехати людину, але й убити її... Жаль, що «справу» Горбала на Україні встигли проштовхнути через суд уже після квітневого пленуму ЦК КПРС 1985 р., що започаткував радикальні зміни в житті радянського суспільства. (...)

Звільнивши і реабілітувавши всіх українських політв'язнів, треба було б усунути й деякі дрібніші наслідки фєдорчуківського господарювання на Україні. Для 70-х — початку 80-х років типовими були випадки дискримінації родичів, друзів і однодумців репресованих людей: вигнання з праці, цькування дітей, яким не давали можливості продовжити освіту, публічні наклепи, в тому числі у пресі. Після Федорчука таких явищ на Україні поменшало, але зовсім вони не перевелися.

Починаючи із середини 60-х років органи КДБ провели на Україні за політичними мотивами сотні обшуків, не тільки у арештованих, але й у їхніх родичів, знайомих, іноді у цілком сторонніх людей. Через нечіткість статті 62, а тим більше статті 187/1 КК УРСР оперативники і слідчі не зовсім добре уявляли, що вони шукають, і гребли все підряд: записні книжки, фотографії, виписки із прочитаного, вірші, літературні статті, книги... Особливо дратували їх будь-які друковані на машинці тексти та фотокопії (пам'ятаю, як після першого обшуку у мене у вересні 1965 року київський слідчий Коваль махав мені перед носом фотокопію розділу із книжки мемуарів Юрія Смолича і грізно говорив: «Бачите, чим ви займалися!!»). Як правило, все вилучене ні в звинувачення не потрапляло, ні назад не поверталось. Таке ось дивне відношення до особистої власності! У одного мого знайомого вилучили на початку 70-х років і досі не повернули навіть студентські конспекти творів класиків марксизму-ленізму (!). У іншого, нічого не виявивши, позабирали книги радянських видань 60-х років (роман О. Гончара «Собор», книгу С. Плачинди «Неопалима купина» та ін.). У мене деякі обшуки нагадували пограбування. Так у січні 1972 року забрали транзисторний радіоприймач «ВЭФ», магнетофонні стрічки чисті і з записами пісень Висоцького та ін., не включені потім у звинувачення численні передруки віршів (серед них поеми Ахматової «Реквієм» та Твардовського «По праву пам'яті»), конспекти прочи-

таного та багато іншого. Забрали дорогу імпортову друкарську машину, на якій я друкував тільки літературні матеріали (навіть офіційні заяви про всяк випадок на ній не друкував). Особливо постраждала моя наукова бібліотека, в якій було багато книг старих видань зовсім не пропагандистського характеру (художні твори, періодика, мемуари тощо). Не турбуючись доведенням якого-небудь незаконного використання їх, у мене вилучили десятки дорогих бібліотичних і антикварних книг. Моя бібліотека при мені і вже після мого арешту пережила біля десяти обшуків. І хоча склад старих книг у ній не мінявся, «гості» щоразу вважали за потрібне прихопити якщо не десяток-другий, то хоча б декілька книг... Жодної з них мені досі не повернули. Або така «дрібниця», як свавільне відключення весною 1980 року, перед моїм останнім арештом, телефону у моєї дружини. Зробили це без будь-яких попереджень, без «профілактичних» відключень, як це бувало у інших, без конкретного пояснення причин (декілька місяців дружині морочили голову «ремонтom лінії», тільки через рік написали про порушення якоїсь статті статуту зв'язку, але в чому це порушення полягало, не кажуть досі). І мовчить телефон уже восьмий рік, на наш номер відгукується тепер працівник КДБ, що живе на сусідній вулиці... Чому б для відновлення справедливості не ліквідувати наслідки і цих свавільних дій, назагал ніби і незначних, але для кожного потерпілого дуже болісних?..

Наведені тут та ще ряд фрагментів в остаточний текст мого листа до М. Горбачова не ввійшли, але спрямування і висновки обох текстів були тотожними. Після ознайомлення з «тезами», врученими напередодні, розмовляв зі мною відповідалний працівник КДБ СРСР, який навідріз відмовився назвати своє прізвище і посаду, сказавши тільки, що звати його Володимиром Борисовичем і що його службовий рівень для бесіди зі мною достатній. У кількагодинній розмові мій співбесідник відбувався загальниками. Про перебудову, демократизацію, гласність та інші ідеї М. Горбачова першим не згадував узагалі, а на мої постійні нагадування реагував дуже стримано. Пробирав захищати критикованих у моїх «тезах» Щербицького і Федорчука й доводив, що арешти і суди минулого двадцятиліття були законними, бо правильність висунутих слідчими органами звинувачень підтверджували такі незалежні (за його словами) від КДБ інстанції, як прокуратура і народні суди.

З усієї розмови в КДБ СРСР найбільше врізалася в пам'ять чітко висловлена моїм співбесідником теза, яка, очевидно, відбиває точку зору всього КДБ (це підтверджує і нерозв'язана досі проблема політв'язнів, репресованих у брежнєвські часи). Було її сформульовано так: «Кожному етапові

розвитку радянського суспільства відповідає свій рівень розвитку демократії». Пояснювалося, що саме такої демократії, яку ми мали в минуле двадцятиліття, вимагав тодішній рівень розвитку суспільства, а тому дії КДБ й інших каральних органів були тоді цілком правильними. Сьогодні ми піднялися на інший рівень суспільного розвитку, відповідно до якого розвивається і демократія.

Така «діалектична» теорія надзвичайно вигідна для Володимира Борисовича та його колег з держбезпеки. Бо дозволяє від усього скоєного раніше умити руки. Справді, якщо не існує демократії і законности «взагалі», а є сьогодні демократія горбачовська, якій передувала відповідна своєму часові демократія брежнєвська, то чому б не заспокоїти сумління думкою, що недостатньому рівневі суспільного розвитку 30-х-40-х років цілком відповідав і тодішній рівень демократії «по-сталінськи» (з її ягідівським, єжовським та беріївським розгалуженнями?). Тільки ж якщо одна «демократія» вимагала для піднесення «рівня суспільного розвитку» на вищий щабель мільйонів людських жертв, друга — тисяч понівечених доль, то якої поживи зажадає третя?

У «ПСИХУШЦІ» — ДВАДЦЯТЬ РОКІВ!

Двадцять років тримають у психіатричних лікарнях українського політв'язня В. П. Рафальського, психічно цілком здорову людину. До такого ж висновку, нарешті, прийшла цього року медична комісія Львівської психіатричної лікарні, ухваливши, що Рафальського можна представити на суд для зняття примусового лікування, оскільки стан його здоров'я цілком задовільний. 24 липня цього року дружина Рафальського Емма Войцехович звернулася до суду Радянського району Львова, куди згідно з повідомленням психіатрів направлена справа Рафальського, але там справи не виявилось. З'ясувати, куди все таки поділися документи Рафальського, так і не вдалося. Завідуючий 15-м відділенням психлікарні Крукевич заявив, що про хід справи Рафальського нічого не знає, а завідувач 5-м відділенням, яке контролює всю вихідну документацію, категорично відмовився будь-що повідомляти. Завідуючий Львівським облздороввідділом Іванців підтвердив, що керівництво лікарні мало всі підстави представити Рафальського на суд Радянського району для зняття примусового лікування.

Цікаво виходить! Є підстави випустити, нарешті, людину із божевільні. Є повідомлення, що справа скерована в суд. Немає тільки... самої справи. Де ж вона? Ухильні відповіді лікарів наводять на думку, що справа потонула в шухлядах відомого нереклямованого відомства, котре краще за лікарів-психіатрів визначає, хто психічно здоровий, а хто хворий.

П'ять місяців бюрократична м'ясорубка або чиясь хижая воля продовжують тримати під сукном рішення медичної комісії, а значить — трошити душу людини похилого віку,

котра стільки вже перенесла. Цікаво, скільки ще в умовах демократизації і гласности вимучена примусовим 20-річним лікуванням 70-річна людина буде перебувати в таких нестерпних умовах? Адже кожен день, проведений в психіатричній лікарні — мука!

При нагоді нагадаємо, що навіть радянська преса (газета «Известия») недавно визнала, що в радянські психіатричні лікарні потрапляють психічно здорові люди. В умовах гласности дальшим кроком має бути визнання ще й того, що кидають їх туди за політичними мотивами.

ЗАЯВА ПАПІ РИМСЬКОМУ ІВАНОВІ-ПАВЛОВІ ІІ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Становище Греко-католицької Церкви в Україні привертало увагу «Українського вісника» і в перший період існування журналу (1971-1972 рр.). Друкувалися редакційні матеріали про переслідування українських католиків, стаття священника Григорія Будзінського про незаконність так званого «Львівського собору» 1946 року тощо. У відновленому журналі теж даємо кілька матеріалів про УКЦ (Українську Католицьку Церкву), що в умовах демократизації і гласності добивається легалізації.

Наша увага до уніятської Церкви зовсім не зв'язана з релігійними переконаннями членів редколегії (вихованих як в православній, так і в греко-католицькій традиціях), а тільки відбиває реальну ситуацію. Ознаки відродження в Україні давно знищеного українського православ'я (Української Автокефальної Православної Церкви) невідомі. Скінююча на Україні РПЦ (Російська Православна Церква) із своїми проблемами до громадськості не вдається, зате активність підпільної УКЦ зростає. Це підтверджують і приведені далі документи: одержана від активістів УКЦ заява про вихід з підпілля великої групи єпископів, священників, монахів і віруючих та стаття ієромонаха Мих. Гаврилова «Католицька Церква в Україні», з якої друкуємо заключну частину (історична частина статті, де автор стає на позви з православ'ям на протязі всіх 1000 років християнства на Україні, висловлюючи ряд полемічних думок, не відповідає профілеві нашого журналу — не історичного, тим більше не історико-релігійного, а в справі релігійних переконань — безстороннього і віротерпимого).

**СВЯТИШОМУ ОТЦЕВІ ІВАНОВІ-ПАВЛОВІ ІІ,
ПАПІ РИМСЬКОМУ ВІД ЄПИСКОПІВ, СВЯЩЕНИКІВ,
МОНАХІВ, МОНАХИНЬ І ВІРНИХ
УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ**

ЗАЯВА

Ми, єпископи, священники, монахи, монахині і вірні Католицької Церкви в Україні, що нижче підписалися, заявляємо: у зв'язку з перебудовою в СРСР і більш сприятливими умо-

вами, що склалися, а також у зв'язку з Ювілеєм 1000-ліття Хрещення України вважаємо за недоцільне продовжувати перебувати у підпіллі, а тому просимо Вашої Святости сприяти всіма можливими способами справі легалізації УКЦ в СРСР. Одночасно звертаємося через Вашу Святість до Уряду СРСР із нашою заявою про вихід певної частини УКЦ із підпілля.

Дня 4 серпня 1987 Р. Б.

В порозумінні і за благословенням інших католицьких українських єпископів в Україні цю заяву підписуємо:

*Єпископи: Павло Василик, Іван Семеді.
Священники: Григорій Будзінський (ЧТС),
Михайло Гаврилів (ЧСВВ), Мелетій Малинич (ЧСВВ),
Микола Сімкайло, Петро Зеленюх, Володимир Війтишин,
Тарас Сеньків, Іван Сеньків, Іван Маргітич,
Павло Мадяр (ЧСВВ), Мирон Бескид, Йосип Головач,
Іван Лопадчак, Степан Федор, Михайло Микула,
Михайло Вінницький (ЧНИЗВ), Михайло Васько (ЧСВВ),
Петро Роман, Йосип Новак, Йосафат Каваців (ЧСВВ),
Роман Єсип (ЧСВВ), Ілько Лесів.
Монахи: Теодор Яцишин (ЧТС), Заплатинський (ЧНИЗВ).
Монахині: Діогена Кулинич (Сестра служебниця Непор.
Зачаття П.Д.М.), Стефанія Городицька (ЧСВВ),
Анастасія Флячок (ЧСВВ), Іванна Цебрик (ЧСВВ).
Монахи і монахині 3-го Чину СВВ: Марія Поліган,
Єва Пергович, Василь Богович, Наталія Щур,
Лідія Чекальська.
Редемптористка: Степанія Дуда.
Вірники: (174 прізвища).*

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ

(...) Тепер перейдемо до новішої історії Католицької Церкви в Україні, а саме до періоду її підпільного способу існування по 2-й світовій війні.

У 1946 році, 8-10 березня, відбувся у Львові т. зв. собор колишніх католицьких священиків, очолених Гавриїлом Костельником, на якому було прийнято «рішення» про ліквідацію Берестейської Унії 1590-96 рр. Безперечно, цей «собор» не має і не може мати жодної канонічної сили і підстави навіть у православному церковному праві. Задовго до т. зв. «собору» Гавриїл Костельник 18. 6. 1945 р. по вказівці Голови Комітету по справах релігії Піхотченка створив ініціативну групу по ліквідації УКЦ. Одноразово з тим Гавриїл Костельник був таємно від УКЦ нагороджений званням митрофорного протоієрея патріархом Олексієм. Після цього Г. Костельник санкціонував Мельнику і Пельвецькому, щоб ті склали списки священиків, котрі не погоджувалися на перехід до Російської Православної Церкви. Мало того, Комітет по справах релігій віддав задовго до т. зв. «собору» ще у 1945 р. юрисдикцію на Греко-католицьку Церкву єпископам, висвяченим Московським патріархом. За списками, складеними ренегатами Мельником і Пельвецьким, були арештовані всі українські католицькі єпископи, окрім трьох єпископів на Закарпатській Україні, які були арештовані аж у 1950 р., а єпископ Федір Ромжа вбитий 1. 11. 1947 р., — було арештовано всіх настоятелів і архимандритів, були арештовані всі митрофорні протоієреї УКЦ і сотні священиків і монахів та монахинь.

«Собор», який очолила ініціативна група в складі трьох

осіб: Мельника, Пельвецького та Костельника — був підступним, а особи, що його очолили, вже не являлися членами УКЦ, тому що самі на той час були членами РПЦ. «Собор» відбувався в атмосфері залякування під наглядом МВС. Всі священники, що відмовилися підписати «деклярацію» про перехід в РПЦ, були арештовані і запроторені в концтабори і тюрми, з яких на волю, щойно по смерті Сталіна аж в 1956 р., вийшла тільки мізерна частка із загального числа заарештованих. Те, що католицькі священники, які залишилися вірні Святішому Отцеві Папі Римському й Католицькій Церкві, були репресовані виключно за свої католицькі переконання, свідчать слідства і зфальшовані протоколи допитів, які штучно були зфабриковані органами МВС. Деяких священників, що повернулися із концтаборів, було реабілітовано.

(...) Москві не вдалося зліквідувати УКЦ. Репресовані єпископи у тюрмах та таборах не сиділи склавши руки, вони висвячували підпільно нових єпископів та священників. Таким чином Католицька Церква продовжує своє життя у підпіллі.

Друга половина XX сторіччя характерна особливим зростом і пробудженням народів, зростом їх національної свідомості і усвідомлення ними своїх національних, релігійних, політичних і соціальних прав. Разом з тим нинішній час характерний великою популярністю філософії прав людини. Так у 1948 р. була прийнята ООН «Загальна деклярація прав людини», а в 1973 р. СРСР ратифікував Пакт про політичні і громадянські права, у 1975 р. СРСР підписав Гельсінкські угоди, а також у 1977 р. була прийнята Конституція. Всі вищенаведені документи *особливо* підкреслюють право кожної людини сповідувати свою віру вільно і безперешкодно. СРСР, який претендує називатися найгуманнішою країною світу, «где так вольно дышет человек», — опинився перед трудною дилемою: або дійсно забезпечити своїх громадян всіма правами, які він визнав у вищезгаданих підписаних ним документах, або продовжувати політику царської Росії і таких її послідовників, як Сталін, і переслідувати своїх громадян за переконання.

СРСР, як бачимо, на практиці зовсім не дотримується підписаних ним Пактів і Угод. Особливо це яскраво бачимо на прикладі УКЦ. Починаючи з 1946 р., СРСР уперто твердить, що на його території такої Церкви немає, хоча насправді вона реально існує. Владі залишається два виходи: або УКЦ остаточно фізично зліквідувати, або признати її існування і легалізувати. Всі спроби легалізації УКЦ закінчувалися репресіями.

За цю справу карався католицький священник Володимир

Прокопів (1971 р.), священники Йосафат-Василь Каваців і Роман Єсип (1981 р.), Василь Кобрин, Григорій Будзінський, Йосип Тереля (1982 і 1985 рр.).

І зараз, при політиці «перебудови й гласности» УКЦ продовжує бути «каменем спотикання» для радянського уряду, який не хоче допустити легалізації УКЦ або ж твердить, що ми самі не бажаємо легалізуватися.

Кілька днів тому стало відомо про те, що з благословення українських католицьких єпископів в СРСР два українські єпископи Павло Василик та Іван Семеді, а також 24 священники, певна кількість монахів і монахинь та багато вірних вийшли з підпілля і написали про це заяву Святішому Отцеві Іванові-Павлові II Папі Римському, а через Нього повідомляють про вихід з підпілля радянський уряд. Такий поворот справи ставить уряд у дуже незручне становище, особливо на Віденській зустрічі, тому що тепер неможливо сказати, що Української Католицької Церкви в СРСР не існує і що ієрархія і вірні не бажають легалізації.

7. 8. 1987 р.

СКАРГА ГОРБАЧОВУ М. С.

ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КПРС ГОРБАЧОВУ М. С.
ВІД БАРТКА ВАСИЛЯ ІВАНОВИЧА, 1911 Р. НАР.,
ПЕНСІОНЕРА, ІНВАЛІДА ПРАЦІ,
МЕШКАНЦЯ М. ГОРОДЕНКИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛ.
НА НЕЗАКОННІ ДІЇ
ПРЕДСТАВНИКІВ РАДИ В СПРАВАХ РЕЛІГІЙ
ПРИ РМ УРСР ПО ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛ.

СКАРГА

Вельмишановний Михайле Сергійовичу!

Звертаюся до Вас із цією скаргою, тому що не бачу іншого виходу. Місцеві органи державного управління, що повинні стояти на сторожі правопорядку, самі ж його порушують, а вищі органи, покликані здійснювати нагляд за виконанням законів, не тільки не вживають заходів проти порушників соцзаконности, а ще й покривають незаконні дії.

Я літня хвора людина, інвалід, одинак. Закону нічим не порушив, звинувачення мені ніхто й не пред'являв. Однак 11 жовтня 1986 р. до мене з'явилися два представники Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Івано-Франківській області Матейко І. П. та Гончаров В. І. в супроводі представниці Городенківського райвиконкому і місцевого інспектора міліції. Не показавши ніяких документів про свої повноваження, під приводом, що в моїй кімнаті (розміром не більше 16 кв. м.) знаходиться ніби незаконна церква, провели обшук. Не знайшовши в кімнаті нічого протизаконного, вони вилучили і конфіскували мої особисті предмети культурно-побутового та релігійного характеру, як от: підсвічники, ложки, медальйони, чотки, старовинні металеві художні вироби, книжку «Життя святих» 1906 р. видання, ікони, релігійні картини, гіпсові статуетки і т. п.

Усі вилучені у мене предмети радянськими законами не заборонені, їх можна мати і ними користуватися. У моїй кімнаті навидноті були вони понад п'ятдесят років, досі ніхто не вважав їх предметами правопорушення. Сама наявність їх у мене не може служити доказом здійснення мною будь-якого вчинку, тим більше існування в моїй кімнаті церкви, бо Церква — це насамперед організація священослужителів і віруючих, чи молитовний дім, де збираються віруючі для відправлення релігійних обрядів. У моїй квартирі віруючі не збиралися і обряди не відправляли.

Усі дії представників обласної Ради в справі релігій щодо мене — це акти сваволі. На проведення обшуку у них не було законних підстав. Мені досі не видано постанови, в якій вказувалася б конкретна стаття закону, яку я порушив, якими діями і коли. Немає рішення органу, який уповноважений такі справи розглядати і виносити законні постанови.

Щодо цих порушень соціалістичної законності я звертався до місцевих органів влади, та безрезультатно. Двічі писав скарги прокуророві Української РСР, але прокурор відправляв їх на розгляд в прокуратуру Івано-Франківської області, а вона — в ту таки обласну Раду в справах релігій, на сваволю якої я скаржився. А тому замість об'єктивного розгляду фактів беззаконія прокуратура області у відповіді мені (ч. 13/32-86 від 4 січня 1987) повторила версію порушників закону з обласної Ради в справах релігій, що у мене вилучені предмети, якими буцімто *можна порушити* існуюче законодавство про релігійні культи, тому їх вилучення визнане законним...

У статті 212 КК Української РСР про адміністративні

правопорушення — «Порушення законодавства про релігійні культи (об'єднання)» нічого не сказано про якінебудь предмети правопорушення, які можуть бути вилучені і конфісковані при виявленні в помешканнях. Жодного пункту цієї статті кодексу я не порушив. Ба навіть порушення цього артикулу тягне за собою штраф в 50 карбованців, а не вилучення і конфіскацію особистого майна.

Тому відповідь прокуратури на мої скарги юридично безграмотна. Через те й не названа в ній ні одна стаття закону, яку я буцімто порушив. Натомість дії Ради в справах релігій є найгрубшим порушенням букви закону і не можуть бути виправдані нічим.

Прошу Вас дати вказівку розглянути мою скаргу справді компетентним і не обізнаним на кожного віруючого органам.

З глибокою повагою до Вас

Василь Бартко

27 березня 1987

Моя адреса: 285 808, м. Городенка Івано-Франківської обл., вул. Лисенка, 2.

[ВІД РЕДАКЦІЇ]. Заяву В. Бартка передруковуємо тому, що заходів по ній дотепер не вжито, а випадок з ним, на жаль, в теперішніх українських умовах не поодинокий).

НАШІ ВТРАТИ

У цій рубриці будемо повідомляти про відхід із життя тих активних учасників українського національного руху, про кого в офіційній пресі не з'являється ні некрологів, ні навіть згадок.

За роки перерви у виданні «Українського вісника» таких втрат було немало. Загинули за ґратами політв'язні Олекса Тихий, Василь Стус, Валерій Марченко, Юрій Литвин. Після тюремних десятиліть уже на куцій волі — у висланні померли жінки-страдниці Галина Дідик та Катерина Зарицька. До останніх днів життя зазнавав переслідувань відомий український письменник-патріот Борис Антоненко-Давидович, колишній член УКП, один із небагатьох уцілілих в сталінських катівнях представників «розстріляного відродження», що не тільки поблагословив нове відродження 60-х років, але активно включився в нього і чесно вистояв до кінця. Так само, повернувшись на Україну, знайшла контакт із молодістю демократичною генерацією і так само до смерті не мала спокою відома громадська діячка Надія Суровцева, що віддала сталінським таборам і засланням тридцять років життя.

Ми ще спробуємо сказати про кожного з них вагоме слово. А зараз — про дві недавні втрати.

[ОЛЕНА АНТОНІВ]

Сотні людей прийшли і приїхали здалеку попрощатися з Оленою Антонів, що трагічно загинула у Львові 2 лютого 1986 року. Зазнавши нелегких життєвих перипетій, Олена Антонів завжди була постійною в одному — в українському патріотизмі. Її знають як неодмінну учасницю, а часом і організаторку багатьох громадських і культурних заходів у Львові та Києві в роки найбільшого піднесення шестидесятиницького руху. Знають її і по запомогових акціях політв'язням та їхнім родинам, коли цей рух почали нищити.

Ми маємо особливу причину пошанувати пам'ять Олени Антонів, бо вона була (про це вже можна сказати вголос) одним із тих, хто допомагав у випуску перших номерів нашого журналу в 1970-1971 роках. Олена брала на себе таку

непримітну, але дуже відповідальну роботу (одержання інформації, організація друкування журналу та переправлення готових примірників за призначенням), без якої наше видання в тодішніх складних умовах не змогло б виходити.

Репресивні органи Олену Антонів за життя не любили: її позбавляли праці (за фахом вона була лікарем-фтизіатром), не раз обшукували і допитували, цькували її сина Тараса Чорновола, оббріхували в пресі. На жаль, не пошанували вони і її смерті. Не без їхньої вказівки розслідування обставин смерті було проведене абияк: не встановили особу ні водія таксі, який висадив пасажирку там, де не мав права цього робити — впритул до трамвайної колії, ні основного винуватця — водія трамваю, який порушив правила їзди в негабаритному неогороженому місці перед крутим спуском і крилом вагона зіштовхнув людину на проїжджу частину вулиці під колеса вагОВОЗА.

Більше того, вирішили ще й оббріхати покійну. В газеті «Аргументы и факты» за 25 березня 1986 р. з'явилася замітка політичного оглядача ТАРС Б. Чехоніна, який назвав Олену Антонів «дисидентствующою українською націоналісткою» і, покликавшись на телефонну інформацію зі Львова (від кого?) та свідчення чоловіка О. Антонів (хоч таких він, поза сумнівом, не давав) виклав цілком брехливу версію смерті, де фігурує якась «автомобільна прогулянка» на власній автомашині, якої у О. Антонів насправді не було, перебігання дороги «на червоне світло світлофора під носом машини» і тому подібні вигадки. Навіщо була потрібна ця брехня? Щоб спростувати чутку про можливе зумисне вбивство Олени Антонів? Невже важко зрозуміти, що стихійна неправда не спростується відвертою брехнею, а тільки стає вірогіднішою?

Протест проти формального розслідування обставин убивства Олени Антонів заявив у квітні 1986 р. В. Чорновіл у відкритому листі, де назвав основним (хоч і непрямым) убивцею начальника львівського трамвайно-тролейбусного управління, водії якого порушують правила руху в небезпечних місцях, а саме місце вбивства через неправильну побудову трамвайного розвороту (негабаритне невідгороджене місце, що нависає над проїжджою частиною вулиці) було причиною вже не одного нещасного випадку. У листі спростовано також брехню газети «Аргументы и факты» і вказано, кому насправді вигідні всі ці перекручення і хто задоволений зі смерті О. Антонів.

30 квітня 1987 р. після важкої хвороби у сороклітньому віці помер у Львові художник Валерій Гнатенко. Уродженець Басарабії (м. Рені Одеської обл.), він 1970 р. закінчив Одеське художнє училище і поступив до Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва, звідки був викинутий 1973 р. за вказівкою КДБ. У вини Гнатенкові було поставлено те, що його буцімто хтось бачив у натовпі, що стихійно зібрався на Янівському цвинтарі Львова, протестуючи проти варварського руйнування могил українських січових стрільців. Крім того, від Гнатенка вимагали порвати з дружиною, що потрапила в реєстр неблагонадійних (в 1968 р. Стефанія Гулик, пізніше Гнатенко, була виключена із Львівського університету за «політичну незрілість», що виявилася у читанні збірника В. Чорновола «Лихо з розуму»; в 1970 р. вона писала протест проти арешту і засудження В. Мороза; на початку січня 1972 р. мала незначний контакт із бельгійським громадянином Я. Добошем, нетривалий арешт якого був провокацією репресивної кампанії проти української інтелігенції; 12 січня 1972 р. при обшуку у С. Гнатенко знайшли деякі папери В. Чорновола, про якого вона на допитах відмовилася давати будь-які свідчення). Як реставратор станкового живопису, Валерій Гнатенко брав участь у реставрації багатьох відомих історико-художніх пам'яток: відновлював шедеври монументального розпису в дрогобицьких церквах Юра та Чесного Хреста, іконостас Успенської церкви у Львові, живопис Острозького та Ужгородського замків та ін. Багато працював як живописець і графік, уперто виробляючи власне творче обличчя.

На заваді творчості ставала В. Гнатенкові і необхідність багато працювати для заробітку, але найбільше — важка хвороба. Він хворів лімфогрануломатозою, переніс складну операцію, яка все ж не гарантувала повного вилікування. Натомість радикальне лікування гарантував Гюстонський медичний центр ім. Андерсена в США, приславши на прохання близьких родичів Гнатенків, громадян США, офіційний виклик на лікування. Враховуючи це, а також нелегкі умови життя таврованої людини, Гнатенки вирішили скористуватися міжнародними угодами про возз'єднання родин і виїхати в США. Мати С. Гнатенко почала добиватися виїзду до сестри і брата ще 1976 р., а подружжя Гнатенків приєдналися до неї з 1980 р., коли здоров'я Валерія дуже погіршало, його було визнано інвалідом і призначено пенсію за хворобою. Але їм

постійно відмовляли без серйозної мотивації. Про цю боротьбу за виїзд, а отже і за життя важко хворого художника дає уявлення заява С. Гнатенко до ОВІРу МВД СРСР 1981 року, де вона писала:

4 квітня збігло шість місяців від одержання нашою родиною відмови у виїзді на постійне проживання до моєї тітки (рідної сестри моєї матері) в США. Відмову в Львівському ОВІРі мені мотивували тоді тим, що «в даний час немає жодної можливості вас випустити». І все. Коли ж я 26 березня цього року звернулася до начальника ОВІРу Львова, щоб дізнатися про порядок повторної подачі документів, мені було сказано, що мені все одно відмовлять, бо, мовляв, скінчився термін дії виклику, а отже немає певності, що наші родичі й далі хочуть з нами возз'єднуватися. Крім того він додав: «Ваша особиста життєва позиція в даний момент не дозволяє вас випустити»(?).

Прошу Вас дати вказівку Львівському ОВІРові розглянути знову нашу справу по суті, оскільки ні наші, ні моєї тітки наміри з'єднатися з родиною не змінилися, про що свідчать її численні листи нам і її лист Л. І. Брежнєву, посланий наприкінці минулого року.

Звертаю Вашу увагу на те, що немає жодних причин, якими можна було б пояснити четверту відмову, яку одержує з 1976 р. моя пенсіонерка мати, я — в даний час домашня господиня, 10-річна дитина і мій важко хворий чоловік, з хворобою лімфатичних вузлів алергійного походження, яка в Радянському Союзі не виліковується. Ніхто з нас не мав і не має відношення до будь-яких державних секретів, ми не залишаємо матеріально залежних від нас родичів.

У положенні про виїзд є ще один пункт, що міг би перечити нашому бажанню з'єднатися з родичами: наявність по відношенню до когось із нас кримінальної справи. Про щось таке нам теж невідомо, хіба на когось із нас така справа заведена таємно. Якщо такою особою, запідозреною у вчиненні кримінального злочину, виявлюся я, прошу робити зі мною що завгодно, тільки відпустити в США мою матір, сина і хворого чоловіка.

Ваше позитивне рішення продемонструвало б гуманний і конструктивний підхід радянського уряду до питання возз'єднання сімей, дало б можливість моїй 82-річній матері жити разом з рідною сестрою, рідним братом, численними родичами, розлуку з якими вона важко переживає ось уже 36 років (мама — переселенка із Польщі), а головне — дозволило б моєму чоловікові пройти курс лікування в Гюстонському медичному центрі або в одному з двох спеціалізованих шпиталів у Філадельфії чи Канаді.

На цю заяву, як і на інші попередні і наступні звернення Гнатенки постійно отримували немотивовані відмови. Не допомогли і особисті кількаразові відвідини Стефанією Гнатенко посольства США в Москві, де їй обіцяли сприяння.

У 1986 р., невдовзі після Чорнобильської катастрофи

(можливо, і в зв'язку з нею) стан здоров'я Валерія різко погіршав — і Гнатенки активізували домагання виїзду. Їм не відповідали нічого певного, шукаючи різні приводи для затягування. І тільки коли Валерій був уже в цілком безнадійному стані, його дружині сказали в ОВІРі у Москві, що вони можуть оформляти документи на виїзд. Через три дні після цього Валерія Гнатенка не стало...

Така сумна історія смерти (чи вбивства?) українського «відмовника», яка чомусь не здобула такого голосного резонансу у світі, як інші справи радянських «відмовників».

Після Валерія Гнатенка залишилося кілька десятків живописних та графічних робіт, які через претенсії КДБ до нього та його родини на Україні не виставлялися. Посмертна виставка, призначена спочатку на серпень 1987 р., відкладена і невідомо, чи відбудеться. Дружина В. Гнатенка разом із матір'ю і сином продовжують добиватися возз'єднання із родичами в Америці.

В. Ч.

**ПОСТАНОВА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО
ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ ТА РАДИ НАРОДНИХ
КОМІСАРІВ УСРР**

**«ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ МОВ ТА ПРО
СПРИЯННЯ РОЗВИТКОВІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»
ВІД 6 ЛИПНЯ 1927**

ВІД РЕДАКЦІЇ. Постанову, що підсумувала перші роки українізації, наводимо з невеликими скороченнями, які торкаються передусім забезпечення рідною мовою тодішньої Молдавської АРСР та інших національних адміністративних одиниць, які зараз на Україні не виділені. Звичайно, відновивши права української мови як державної мови республіки, треба буде потурбуватися і про забезпечення рідною мовою у внутрішніх офіційних зносинах у місцевостях, населених переважно угорцями, румунами, греками, гагаузами, болгарами, в російських селах та ін. Зараз у внутрішніх офіційних зносинах всіх цих національностей переважає російська мова.

Постанова передруковується за виданням: «Збірник І Центральних Державних Курсів Українознавства» (Харків, 1928 р.), стор. 142-151.

**ПОСТАНОВА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО
ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ ТА РАДИ НАРОДНИХ
КОМІСАРІВ УСРР**

Касуючи постанову Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України з 9-го березня 1919 р. «Про обов'язкове студіювання в школах місцевої мови, а також історії та географії України» (36. Уз. УСРР 1919 р., No. 23, арт. 260), постанову ВУЦВКу з 21-го лютого 1920 р. «Про вживання по всіх установах української мови нарівні з великорусською». (36. Уз. УСРР 1920 р., No. 1, арт. 5), декрет РНК УСРР з 21-го вересня 1921 р. «Про заведення української мови в школах та радянських установах» (36. Уз. УСРР 1921 р., No. 24, арт. 509), постанову РНК УСРР з 27 червня 1923 р. «Про заходи

в справі українізації шкільно-виховавчих та культурно-освітніх установ» (36. Уз. УСРР 1923 р., №. 29, арт. 430), декрет ВУЦВК та РНК УСРР з 1 серпня 1923 р. «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» (36. Уз. УСРР 1923 р., №. 29, арт. 435), постанову ВУЦВКу та РНК УСРР з 30 квітня 1925 р. «Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату» (36. Уз. УСРР 1925 р., №. 26, арт. 202), постанову РНК УСРР з 16-го червня 1925 р. «Про практичні заходи до українізації радянського апарату» (36. Уз. УСРР 1925 р., №. 56, арт. 332) та на зміну арт. арт. 23, 25, 26, Кодексу Законів про освіту, арт. 57/І Крим. Код., арт. 23, 143, 170 Крим. Проц. Код., а також на зміну всіх інших законів, що суперечать цьому Положенню, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет та Рада Народніх Комісарів в УСРР постановили:

Затвердити наведене нижче Положення «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури».

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ МОВ ТА ПРО СПРІЯННЯ РОЗВИТКОВІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

І. ЗАСАДИ

1. Мови всіх національностей, що залюднюють територію Української Соціалістичної Радянської Республіки, є рівноправні.

2. Кожний громадянин будь-якої національності має право в своїх зносинах з державними органами користуватися рідною мовою, державні органи повинні на бажання кожного громадянина свої зносини з ним провадити його рідною мовою.

3. Кожний громадянин на всіляких прилюдних виступах, а також у цілому громадянському житті має право вільно користуватися рідною мовою.

4. Відповідно до переважного числа людности в УСРР, що говорить українською мовою, обрати, як переважну мову для офіційних зносин, українську мову.

5. В національно-територіальних адміністративних одиницях, що їх у встановленому порядку визначає Уряд УСРР, переважна мова для офіційних зносин є мова відповідної

національності, що становить більшість у такій адміністративній одиниці. (...)

8. В національно-територіальні адміністративні одиниці відокремлюється за загальним правилом місцевості УСРР, що в тих місцевостях переважна частина людности не належить до української національності.

Увага. Міста та селища міського типу не відокремлюються в національно-територіальні адміністративні одиниці.

II. ПРО МОВУ, УЖИВАНУ В ДЕРЖАВНОМУ ЖИТТІ УСРР

А. ПРО МОВУ ЗАКОНІВ УРЯДОВИХ ТА УРЯДНИЧИХ ПОСТАНОВ І НАКАЗІВ

9. Декрети, постанови та накази ВУЦВКу, РНК, УЕН, центральних урядових та установ УСРР, а також округових виконавчих комітетів та міських рад, оголошувані до загального відома, належить публікувати обов'язково українською та, крім того, російською мовою.

10. Найважливіші урядові акти з числа зазначених вище в арт. 9 цього Положення належить оголошувати також окремо так українською мовою, як і мовами національних меншостей в УСРР.

11. Урядничі накази, бюлетені, збірники наказів, журнали, а також окремі обіжники, інструкції й т. д., призначені для керівництва місцевих органів влади, друкується українською мовою з тим, що для обслуговування національно-територіальних адміністративних одиниць їх також видається мовами відповідних нацменшостей в УСРР.

Б. ПРО МОВУ ДЕРЖАВНОГО ГЕРБУ, ДЕРЖАВНИХ ПЕЧАТОК, ШТАМПІВ, ВИВІСОК, ПЛЯКАТІВ, ОГОЛОШЕНЬ, РІЗНИХ ЕМБЛЕМ ТОЩО

12. Текст словесних визначень на державному гербі УСРР та на державній печатці УСРР належить викладати українською мовою з тим, що в національно-територіальних адміністративних одиницях припускається вживання паралельного тексту мовою відповідної нацменшости.

13. Всі народні комісаріати в УСРР, так об'єднані, як і не об'єднані, управління уповноважених народніх комісаріатів Союзу РСР в УСРР, всі державні, промислові й торговельні та інші установи, підприємства та організації на території УСРР, як республіканського й місцевого, як і загальносоюзного значіння, а також всілякі їхні органи, філії та заклади

повинні вживати печатки, штампи, вивіски, плякати, оголошення, різні емблеми і т. ін. із словесними визначеннями на них, викладеними українською мовою, з тим, що припускається паралельний текст кожною іншою мовою.

В. ПРО МОВУ АКТИВ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ТА РІЗНИХ СЛОВЕСНИХ ВИЗНАЧЕНЬ, ОГОЛОШУВАНИХ ДО ЗАГАЛЬНОГО ВІДОМА

14. Всі акти публічно-правового характеру, як особові посвідки, свідоцтва про освіту, виписи з актів громадянського стану й т. ін. належить укладати українською мовою з тим, що, на бажання одержувачів цих актів, до них припускається включати паралельний текст кожного іншою мовою.

Увага. Видаючи документи, зазначені в арт. 14, одержувачів належить попереджати про їхнє право вимагати включення паралельного тексту бажаною для них мовою.

15. Всілякі вивіски, штампи, печатки, а також всілякі оголошення, подавані до загального відома, а також плякати, афіші, оповістки тощо належить укладати українською мовою, з тим, що припускається вживати паралельного тексту кожною іншою мовою.

Увага. В разі, коли та чи інша об'ява, відозва тощо стосується виключно до нацменшости, то можна вживати мови нацменшости без обов'язкового паралельного українського тексту.

16. Всілякі етикети на виробках промислових закладів на території УСРР, фабричні знаки, марки, умовні скорочені назви або фірменні назви й т. ін. належить укладати українською мовою, з тим, що припускається паралельний текст кожною іншою мовою.

Г. ПРО МОВУ ДІЛОВОДСТВА ТА ЗНОСИН ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ

17. В усіх державних установах, підприємствах та організаціях, як республіканського і місцевого, як і загальносоюзного значіння на території УСРР, за винятком тих, що обслуговують виключно потреби національних меншостей, внутрішнє діловодство та рахівництво належить провадити українською мовою.

18. Всі зносини наведених вище, в арт. 17 цього Положення, державних установ, підприємств та організацій на території УСРР належить провадити українською мовою.

19. Державні господарчі організації загальносоюзного значіння та їхні філії й окремі заклади на території УСРР по-

винні провадити діловодство та рахівництво в зносінах з українською людністю та центральними й місцевими державними організаціями в УСРР українською мовою.

20. Державні організації, призначені за їхніми положеннями або статутами для обслуговування виключно потреб окремих національних меншостей, провадять внутрішнє діловодство та рахівництво мовою відповідної національності. Зносини зазначених вище організацій з усіма іншими державними організаціями на території УСРР належить провадити або мовою відповідної національної меншости, або українською.

21. Державні організації, розташовані на території УСРР, повинні провадити зносини з державними організаціями інших союзних республік розташованими поза межами УСРР, мовами, вживаними в тих республіках або російською мовою.

22. Всі державні установи, підприємства та організації в разі, коли вони одержать папери або документи незрозумілою для них мовою, не мають права відмовлятися на тій підставі від розгляду справи по суті. В зазначених випадках, а також у разі потреби вжити в зносінах мови для них незрозумілої, вони повинні звертатися до судових перекладачів.

Д. ПРО МОВУ ДІЛОВОДСТВА ТА ПЕРЕВЕДЕННЯ СПРАВ У СУДОВИХ УСТАНОВАХ

23. Внутрішнє діловодство, рахівництво й переведення в судових установах, а також їхні зносини з усіма іншими державними установами, підприємствами та організаціями належить провадити українською мовою, згідно з правилами, наведеними в арт. 17-20 цього Положення.

24. Судочинство в усіх справах судові установи в УСРР повинні провадити українською мовою.

25. Для забезпечення інтересів національних меншостей, що складають компактні маси серед місцевої людности, що ті меншості не відокремлено в національно-територіяльні адміністративні одиниці, організується окремі національні камери, що в них діловодство та судочинство належить провадити мовою відповідної нацменшости.

26. В тих випадках, коли сторони — звинувачений, скривджений, свідки або експерти не володіють мовою, що нею провадиться судочинство в судовій установі, суд, коли він не володіє відповідною мовою, обов'язаний запросити перекладачів і повідомляти заінтересованих осіб про кожну судову

чинність через перекладача. В тому випадкові, коли суд володіє відповідною мовою, перекладачів не запрошується, а суд сам повідомляє заінтересовану особу.

27. При судочинстві на бажання заінтересованої сторони всі постанови, документи та ін. матеріали в судовій справі належить укладати й оголошувати заінтересованій особі, крім мови судової установи, також її рідною мовою.

III. ПРО МОВУ В ШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТА НАУКОВИХ УСТАНОВАХ

29. Мережу освітніх установ належить будувати так, щоб людність кожної національності мала змогу дістати початкову (школи соцвиху) освіту рідною мовою.

30. Українську мову та українознавство в усіх школах і дитячих будинках національних меншостей і російську мову в усіх школах і дитячих будинках з неросійським населенням належить викладати як обов'язкову дисципліну, відповідно до встановленого учбового плану.

31. В школах фабзавучу, робітничих курсах викладання належить провадити рідною мовою учнів. У профшколах викладання належить провадити українською мовою, за винятком призначених для обслуговування потреб національних меншостей.

32. Вищі шкільні заклади, за винятком призначених виключно для обслуговування потреб національних меншостей, провадять свою роботу українською мовою.

Увага 1. До остаточного переведення викладання у вищих шкільних закладах на українську мову належить завести викладання, як обов'язкової дисципліни, української мови.

Увага 2. Всі особи, що вступають до вищих шкільних закладів УСРР та не закінчили професійної школи або робітничого факультету з українською мовою навчання, складають окремо іспит з української мови в обсязі, що його встановлює Народний Комісаріят Освіти УСРР. Для осіб, що вступають до вищих шкіл УСРР з інших республік, для іспиту з української мови встановлюється окремі попільжені реченці.

33. Вчителі, викладачі, професори та наукові співробітники всіх шкільних закладів та наукових установ УСРР щодо знання української мови та мов відповідних нацменшостей повинні задовольняти вимоги, встановлені для службовців державних установ.

34. Професори та викладачі вищих шкільних закладів повинні переходити на викладання українською мовою, згідно з установленим від Народнього Комісаріату Освіти УСРР планом.

Увага. Винятки з правил, наведених в арт. 33, 34 цього Положення, припускається тимчасово лише за дозволом Народнього Комісаріату Освіти УСРР.

35. На посади професорів, викладачів вищих шкільних закладів належить призначати лише осіб, що можуть провадити викладання українською мовою.

Увага. Винятки припускається в порядку уваги до арт. 34 цього Положення з обов'язанням вивчити й перейти в певний реченець на викладання українською мовою.

36. Всю науково-дослідну роботу та всі справи науково-дослідних кафедр та в інших наукових установах в УСРР, за винятком призначених виключно для обслуговування потреб національних меншостей, належить провадити українською мовою.

37. Всі аспіранти науково-дослідних кафедр, що готуються до наукової діяльності, повинні скласти окремо іспит з української мови, в обсязі, що його встановлює Народній Комісаріат Освіти УСРР.

38. Зараховувати в аспіранти осіб, що не знають української мови в установленому від Народнього Комісаріату Освіти УСРР обсязі, не припускається.

IV. ПРО ВЖИВАННЯ МОВ У НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОДИНИЦЯХ

(...)

46. Коли до складу району, відокремленого в національно-територіальну одиницю, належать селища з іншим складом людности, то зносини районних виконавчих комітетів з органами цих селищ належить провадити їхньою мовою або українською. (...)

V. ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ МОВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ, НЕ ВІДОКРЕМЛЕНИХ В НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ АДМІНІСТРАТИВНІ ОДИНИЦІ

(...)

51. Державні організації повинні при переведенні своєї роботи українською мовою чи мовою місцевої більшості в національно-територіальних адміністративних одиницях обов'язково забезпечувати можливість для кожного громадянина звертатися до них і одержувати відповіді рідною мовою громадянина. (...)

VI. ПРО СПЕЦІАЛЬНІ ОРГАНИ І ЗАХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ МОВ В УСРР

55. Всю роботу в справі керівництва українізацією покласти на Всеукраїнську Центральну Комісію Українізації при РНК УСРР.

56. Керівництво практичним переведенням українізації в округах покласти на округові комісії українізації при округових виконавчих комітетах.

57. Всеукраїнська Центральна Комісія Українізації при РНК УСРР є під головуванням Голови Ради Народніх Комісарів.

58. Всеукраїнська Центральна Комісія Українізації при РНК УСРР чинить на підставі Положення про неї, виданого від Ради Народніх Комісарів УСРР.

59. Округові комісії українізації є під головуванням голови округового виконавчого комітету. Склад округових комісій українізації затверджує округовий виконавчий комітет.

60. Керівництво та відповідальність за переведення українізації в державних організаціях покладено на керівників цих організацій.

61. При народніх комісаріятах УСРР, як об'єднаних, як і не об'єднаних, Управліннях уповноважених народніх комісаріятів Союзу РСР в УСРР та в центральних установах УСРР належить організувати урядничі комісії українізації в складі: голови — керівника установи або його заступника, представника місцкому, а також осіб, окремо призначених від керівника установи, що можуть сприяти переведенню українізації.

62. На урядничі комісії українізації за загальними директивами Всеукраїнської Центральної Комісії при РНК УСРР покладено:

а) переведення обліку особового складу співробітників установи і підпорядкованих їй закладів з метою виявлення їхнього знання української мови;

б) організацію спільно з місцкомом курсів української мови, гуртків українознавства й переведення широкої культурно-освітньої роботи, щоб допомогти співробітникам установи вивчити українську мову та культуру;

в) адміністративно-господарче керівництво курсами української мови й гуртками українознавства при установі;

г) визначення категорій співробітників, що їх за характерів їхньої праці звільняється від обов'язкового навчання на курсах української мови;

д) обов'язкову перевірку знання української мови нових

співробітників, що їх приймається на посади, а також вироблення заходів до цілковитої українізації установи.

63. Методологічне та інспекційне керівництво курсами української мови та гуртками українознавства покладено на Народній Комісаріят Освіти УСРР та округові інспектури освіти.

64. Приймати на роботу в державні організації службовців, що не знають української мови, а в національно-територіальних адміністративних одиницях, крім того, і мови місцевої більшості, не припускається.

Увага. Винятки з цього правила можна припускати лише тимчасово в порядку, визначеному в спеціальній постанові Всеукраїнської Центральної Комісії Українізації при РНК УСРР.

65. В державних організаціях, де співробітники ще не цілком добре засвоїли українську мову, або мову відповідної місцевої більшості, навчання таких співробітників відповідної мови можливо провадити лише за їхні власні кошти.

66. Співробітники, що закінчили курси навчання української мови, дістають од відповідних комісій українізації установи, де вони складали іспит з української мови, відповідні посвідки.

67. Для осіб, що бажають дістати посади в державних організаціях УСРР, але не мають посвідок про знання потрібних мов, організувати при Народньому Комісаріатові Освіти УСРР та його місцевих органах спеціальні кваліфікаційні комісії, що за платню за відповідними інструкціями перевіряли б знання мови таких осіб і видавали відповідні посвідки.

68. Учні вищих шкіл, робітничих факультетів, технікумів і професійних шкіл, що склали іспит з української мови при своїх школах і мають про знання мови відповідні посвідки, приймаючи на службу в державні організації, наново не піддається іспитові з української мови.

69. Українізацію громадських організацій провадити згідно з правилами, що їх установили центральні органи цих організацій.

70. Всі інструкції, що стосуються переведення українізації центральних державних організацій, та матеріали про стан українізації в них належить обов'язково надсилати в копіях до Всеукраїнської Центральної Комісії Українізації при РНК УСРР.

Округові комісії українізації також надсилають зазначені вище інструкції та матеріали про українізацію місцевих органів до Всеукраїнської Центральної Комісії Українізації при РНК УСРР.

VII. ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЛАМАННЯ ПРАВИЛ ЦЬОГО ПОЛОЖЕННЯ

71. За ламання правил цього Положення винні підлягають кримінальній відповідальності.

72. Співробітників, що не вживали належних заходів до вивчення української мови або мови відповідної місцевої національної більшості, а також тих з них, що виявляють негативне відношення до українізації, керівники відповідних установ і організацій адміністративно звільнюють, не видаючи вихідної допомоги й без попереджень.

Увага. Співробітників, звільнених у порядку цього артикулу, можна приймати на працю лише після того, як вони в достатній мірі засвоюють українську мову або мову відповідної місцевої національної більшості та дістануть про те посвідку від належної кваліфікаційної комісії.

Харків, 6 липня 1927 р.

Голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету:
Г. Петровський

Голова Ради Народніх Комісарів УСРР:
В. Чубар

Секретар Всеукраїнського Центрального
Виконавчого Комітету:
П. Буценко

ВІД РЕДАКЦІЇ

ЗАКЛЮЧНІ ЗАУВАГИ

1. Для уникнення можливої плутанини ще раз підкреслюємо, що цим номером відновлюємо видання, започатковане одним із членів теперішньої редколегії, що виходило у 1970-1972 (шостий номер, в основному підготовлений наприкінці 1971 р., був випущений після арешту 12 січня 1972 р. редактора журналу вцілілими співпрацівниками редакції).

Після припинення виходу журналу було немало стихійних, з редакцією не узгоджених спроб видавати різні самвидавські збірники під такою ж назвою, що свідчить про популярність, якої набув за два з половиною роки регулярного виходу наш журнал на Україні. Назвемо кілька відомих нам спроб.

Після січневих арештів 1972 р., не знаючи про підготовку шостого номера попередньою редакцією, свій No. 6 «Українського вісника» виготовили в Києві, дотримуючись програмних принципів нашого журналу, Євген Пронюк, Василь Овсієнко та Василь Лісовий. На жаль, підготовлений ними номер в обіг не потрапив через арешт всієї редакції.

Точно відомо про принаймні ще дві спроби видань під такою ж назвою. У 1973 чи 1974 рр. з'явився невеликий хронікальний збірник типу московської «Хроніки текущих событий», що назвав себе сьомим номером журналу «Український вісник». В широкому обігу збірник не був, а доля його укладачів невідома. Щасливіше повелося спочатку більшому публіцистичному збірнику анонімних статей (тепер відомо, що він був підготовлений С. Хмарою, В. Шевченком та О. Шевченком), який потрапив за кордон і вийшов там під фірмою об'єднаного номера 7 і 8 «Українського вісника». Але перетворити свій збірник у періодичний авторам перешкодив арешт. Є непідтверджені дані про інші реалізовані чи тільки

започатковані спроби самвидавських видань під цією популярною назвою, але нічого певного про них не знаємо.

Хоч редакцію «Українського вісника» не може не радувати така популярність протягом багатьох років нашого журналу, що підтверджує правильність засад, вироблених його організаторами, хочемо зауважити, що всі ці зrealізовані чи започатковані спроби продовження випуску журналу «Український вісник» вважатися не можуть. Звичайно, не через самовільне присвоєння собі чужого імені (в українських умовах брежньовських часів такі самодіяльні спроби продовжити корисну справу можна тільки вітати), а через те, що всі ці збірники або не дійшли до читача (і слухача), або зовсім не відповідали ні структурі нашого журналу, ні (що головне!) проголошеним при його створенні і підтвердженим тепер його програмним принципам.

Із сказаного зрозуміло, чому перший випуск відновлюваного журналу з'являється під *номером сьомим*, який ми просимо не плутати ні з інформаційним бюлетнем, ні з публіцистичним збірником, що з'явилися у середині 70-х років під цим же номером і з такою ж назвою.

Треба внести ясність і в наявну тепер плутанину із іменами співпрацівників журналу. Редактор журналу незмінний від першого номера дотепер. Своє ім'я як редактора «Українського вісника» В. Чорновіл вперше відкрито назвав у грудні 1976 р. в підписі під листом в Президію Верховної Ради СРСР, надсилаючи разом з політв'язнями П. Айрікіяном та В. Осіповим з мордовського політичного табору проєкт «Статусу політв'язня в СРСР».

Оскільки видання журналу припинилося через значне погіршення умов збирання інформації та розповсюдження видання після масових арештів і позасудових репресій 1972 р., а не через розгром редакції (крім редактора, засудженого за іншим звинуваченням, вціліли всі безпосередньо причетні до його виготовлення люди, архів журналу і т. п.), називати сьогодні імена співпрацівників передчасно. Можна назвати тільки декілька осіб, що допомагали виданню. Вже згадана участь в організаційно-технічній стороні видання Олени Антонів. Інформацію з Одеси постачала в основному Н. Строката, їй же передався для дальшого відтворення примірник готового видання. Інформацію з Києва підбирала, серед інших, Надія Світлична. Активно підтримував ідею журналу і допомагав у підготовці перших двох номерів Валентин Мороз. Серед тих, хто допомагав складати списки політв'язнів, був Юрій Шухевич. Василь Стус безпосередньої участі у виданні

не брав, але ідею журналу схвалив відразу і при нагоді давав для журналу різні дані. Авторські матеріали, за деякими винятками (напр., В. Мороз), друкувалися в журналі без узгодження з авторами. Цим дуже неповним переліком осіб, причетних до видання журналу «Український вісник» за весь період, що передує його відновленню, змушені покищо обмежитися.

2. Щоб не затримувати вихід першого після відновлення номера журналу, редакція «Українського вісника» в погодженні з його редколегією свідомо пішла на зменшення в цьому номері біжучої інформації, звуження кола авторів і географії подій. Крім того, надаючи слово насамперед членам редакційної колегії, хочемо познайомити з ними тих читачів, кому їхні імена нічого не говорять. З досвіду перших років видання журналу знаємо, що коли журнал стане відомим ширшим колам української громадськості, ця вада буде успішно подолана.

3. За погодженням із членами редакційної колегії, тобто штабом журналу, з яким узгоджується напрям і головні матеріали кожного номера, їхні імена оголошуються. Називати ж працівників редакції (крім відповідального редактора, який є членом редколегії), тобто тих, хто зайнятий безпосередньою підготовкою кожного номера, недоцільно. Кількість членів редколегії думається в подальшому збільшити. Домовлено, що якщо редактор журналу з якихось причин не зможе виконувати свої обов'язки (наприклад, через арешт у випадку збою політики гласності і демократизації, чого, сподіваємося, не станеться) його заступить за спільною погодженістю один із оголошених членів редакційної колегії.

Редакційна колегія:
Іван Гель
Михайло Горинь
Павло Скочок
Вячеслав Чорновіл
(відповід. редактор)



УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК



КИЇВ - ЛЬВІВ

1987

№ 8

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК
громадський літературно-художній
та суспільно-політичний журнал

Випуск 8
Вересень 1987

Редакційна колегія:
Василь Барладяну, Іван Гель, Михайло Горинь,
Павло Скочок, Вячеслав Чорновіл (відповідальний редактор)

Київ-Львів

КОЛОНКА РЕДАКТОРА

Пускаючи в люди черговий номер «Українського вісника», із задоволенням констатуємо, що українська громадськість схвально прийняла відновлення журналу (про окремі зауваження скажемо далі), що «Український вісник» як основний рупор незалежної громадської думки на Україні уже здобуває авторитет і за межами республіки.

8 вересня у Москві відбулася організована прес-клубом «Гласность» прес-конференція, на якій редактор «Українського вісника» розповів іноземним кореспондентам про відновлення виходу журналу та принципи його видання. Всім присутнім було роздано «Повідомлення редколегії для радянської і зарубіжної преси» та ознайомлено їх із сьомим номером журналу, що вийшов наприкінці серпня. Було дано відповіді на ряд запитань, що торкалися як самого журналу, так і загальної ситуації на Україні в світлі проголошеної партійним керівництвом політики гласности і демократизації.

На прес-конференції були присутні кореспонденти провідних газет, пресових агенств та радіотелевізійних компаній ряду країн-учасниць Гельсінкської угоди. На жаль, не скористалася нашим запрошенням радянська преса, зокрема «Литературная газета».

З інших міжнародних контактів згадаємо зустріч 18-20 вересня члена редколегії нашого журналу Михайла Гориня з доктором богослов'я професором Адольфом Гампелем (ФРН) — постійним учасником міжнародних нарад і симпозіумів з релігійних питань. Вони обмінялися думками про становище Російської Православної та Української Католицької Церков і їх перспективи в зв'язку з політикою демократизації.

На жаль, органи влади на Україні не перестали дивитися на такі контакти як на протидержавні, а в кожному іноземцеві бачити не менше як агента ЦРУ. Це підтвердили і наслідки

зустрічі членів редколегії журналу М. Гориня, П. Скочка та В. Чорновола з американською журналісткою (українкою за походженням) Мартою Коломієць, що перебувала на Україні. Бесіда відбулася з ініціативи редколегії «Вісника», яка прагне чітко визначити принципи видання журналу і свої світоглядні позиції перед нашими читачами як на Україні, так і на чужині.

На наше здивування, відкриті контакти з американською журналісткою супроводжувалися нав'язливим стеженням (дім редактора журналу був буквально в облозі...), а при виїзді з СРСР у Марти Коломієць були відібрані (без перегляду, на основі тільки підслуханого крізь стіни й вікна!) відеокасети із записом її бесіди із М. Горинем та В. Чорноволом. Однак бесіда торкалася не «державних таємниць», а незavidного становища з гласністю і демократизацією на Україні, найбільше проблем мови і культури. Фіксуємо цей прикрий випадок, ніби перенесений в сьогодення із періоду застою і безгласности, хочемо заявити, що такі контакти з журналістами та представниками міжнародних громадських організацій будемо підтримувати і надалі, а для уникнення фальшивих тлумачень, будемо повідомляти про них наших читачів (на основі магнетофонних записів бесід).

Хочемо відзначити конструктивні взаємини редакції «Українського вісника» із прес-центром «Гласность» у Москві, а на Україні — з недавно утвореним Українським Культурологічним Клубом та активістами Української Католицької Церкви, що недавно легалізувалася.

Наш журнал став, по суті, базою для ряду громадських ініціатив — утворення Української Ініціативної Групи за звільнення в'язнів сумління та формування групи учасників від України для проведення в Москві міжнародного громадського семінару з гуманітарних питань.

Продовжуючи традицію «розмов із читачем», започатковану ще в перших номерах журналу, почнемо із критичних зауважень на нашу адресу.

Найбільшими критиками нашої роботи є ми самі. Працювати доводиться в дуже непростих умовах: на громадських засадах (турбуючися ще й про хліб насущний), без коштів, без поліграфічної бази, без необхідного для такого видання технічного штату (головний редактор — він же і редактор більшості матеріалів, і літредактор, і коректор, а то ще й в. о. друкарки...). Звичайно, це відбивається на якості видання. Матеріали могли б бути ретельніше відредаговані, краще вчитані, видання могло б мати привабливіший вигляд

і т. п. Усе це доводиться почасти приносити в жертву оперативності й актуальності матеріалів.

Після першого номера нам зауважували, що даємо мало літературного матеріалу, не пишемо про мистецтво, театр тощо. У другому номері (який, сподіваємося, за змістом сподобається нашим читачам) ми ці зауваження врахували, але це привело до майже подвійного збільшення обсягу номера, що ще більше ускладнило нашу роботу...

Були закиди щодо автури. Мовляв, друкуємо самих тільки в минулому репресованих. Біди в тому не бачимо. Слава Богу, дожили до часів, коли перестаємо дивитися на людей, що в роки застою попали на репресивні жорна (іноді цілком випадково, за якоюсь зовсім незбагненною каральною логікою), як на людей іншого сорту. Усі ми — національно свідомі українські громадяни — люди однієї мети і, зрештою, однієї долі. Крім того, перебудова ще не пододала такого бар'єру, як дискримінація колишніх в'язнів сумління. І якщо талановитих літераторів чи науковців не підпускають до офіційних видань і вимушують працювати столярами чи кочегарами, то де ж їм ще друкуватися? Але ми враховуємо й це зауваження, стараємося розширяти автуру.

Були закиди й щодо загального спрямування журналу, його ідейної платформи. Декому не подобається, що ми часто покликаємося на Леніна і партійні документи, занадто ідеалізуємо період «українізації» (один такий матеріал друкуємо задля полеміки) і т. п. Вважаємо такі закиди несерйозними і необдуманими, як і намагання заперечити цілком легальне, відкрите існування нашого журналу. (Схоже, комусь, особливо в безпечних далях, не терпиться, щоб нас почали забороняти і репресувати).

Було зауваження про двомовність та неусталеність мови. Через поспіх з виданням No. 7 (першого після довгої перерви) відкритий лист В. Чорновола було надруковано мовою оригіналу (російською), але тільки у першій машинописній закладці. Журнал одномовний. Мовну неусталеність не завжди треба списувати на неуважність у редагуванні. Іноді її допускаємо свідомо, коли автори дотримуються мовних норм, що існували до насильницьких правописних змін 1933-34 років.

Ще раз зауважуємо, що із повагою ставимося до всіх видань, що виходили після 1972 року з такою ж, як у нас, назвою (на монополію якої ми зовсім не претендуємо, були журнали з такою назвою і до нашого). Але це були інші видання, з іншою ідейною платформою і структурою (саме під цим оглядом редактор одного з таких видань відмовився ввійти в нашу

редколегію, хоч погодився нам дописувати), тому продовженням їх наш журнал бути не може. Але це питання несуттєве.

Нас запитували про наш офіційний статус. Такого ми не маємо. На звернення в ЦК КПРС, де йшлося про відновлення випуску журналу, відповіді не було дотепер. До української влади не звертаємося, нічого доброго від неї не чекаючи, поки в республіці не зміниться партійне керівництво. Орієнтуємося покищо на прецедент з московським журналом «Гласность», політично радикальнішим за наш, що від ряду інстанцій не одержав ніякої відповіді (або відповідь не по суті), однак продовжує виходити без особливих перешкод, як і ще немало громадських видань в Росії й інших республіках.

І, нарешті, останнє. До нас зверталися із запитанням, чи потрібна нам матеріальна допомога. Потрібна. Досі немалі видатки, зв'язані з організацією журналу, друкуванням матеріалів, роз'їздами і т. п., покривалися в рахунок моєї міжнародньої журналістської премії (за яку я при цій нагоді ще раз щиро дякую фундаторові премії — англійській газеті «Санді таймс»). Робити наш журнал платним ми не можемо і принципово (ми не можемо, принаймні в межах СРСР, користуватися авторським правом і забороняти неузгоджене з нами тиражування журналу), і через можливі ускладнення з законом.

Але треба врахувати, що раніше спроби матеріальної допомоги ставали не раз предметом різних наклепів і спекуляцій з боку охоронної журналістики (цікаво, чи хотіли б помінятися своїми статками — машинами, дачами, гонорами — ті борзописці з преміями ім. Галана чи без них, що накидалися в 70-і роки на наших дружин, яким тільки елементарна допомога — внутрішня чи зовнішня — давала можливість їхати до нас за тисячі кілометрів на побачення чи спорядити яку-таку харчову посилку?..). Для уникнення подібного, про надіслані чи передані для журналу кошти будемо повідомляти, вказуючи повне ім'я чи ініціали (за бажанням). Адреси членів редколегії — в кінці випуску.

Для початку дякуємо членові редколегії журналу Іванові Гелю, що із своїх пастуших заробітків у колгоспі передав нам 100 крб., Миколі Денисенкові з Чернігівщини (50 крб.), політзасланцеві Миколі Матусевичу, що прислав для журналу 30 крб., львів'янці О. Г. (25 крб.).

Але, звичайно, найбільшою підтримкою для нас буде небайдуже читання нашого спільного (а отже і Вашого) журналу, розповсюдження його та, при можливості, співробітництво в ньому.

В. Чорновіл

ГАННА КОВАЛЬ

МИ — КОВАЛІ...
УРИВОК З РОМАНУ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Ганна Коваль народилася 1930 року в селі Томашівка Ярмолинецького району Хмельницької області. 1952 року закінчила Кам'янець-Подільський педагогічний інститут. Вчителька математики. Зараз живе у селі Дачному на Одещині.

Хоч авторці роману «Ми — ковалі...» бракує літературного досвіду, цей твір після доопрацювання міг би стати помітним явищем української літератури. Ганна Коваль сміливо відступила від узвичаєних штамів при зображенні життя українського села 20-х — початку 30-х років, спробувала намалювати правдиві картини колективізації, розкуркулювання, голоду 1933 року. Зумисне зберігши в романі назву рідного села й навіть імена односельчан, авторка ніби підкреслює намір іти за правдою життя, а не за літературними схемами, якими послуговувався, наприклад, при зображенні аналогічних подій на Поділлі Михайло Стельмах.

Уривки з роману плянуємо дати в кількох випусках журналу.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Люди в Томашівці чекали перемін тривожно і мовчазно, а навколо ходили чутки, від яких просто відмахувалися: «Та такого не може бути!»

Тим часом готувалися збори. Вже й промови роздано, щоб вивчити напам'ять. Ні за ким із комнезамівців не стояло діло, тільки за Гинею, бо не далася їй грамота на лікнепі. Немало сил довелося докласти представникові району товаришеві Худякову, щоб його соратники, комнезамівці, відчували, що для них тільки тепер починається революція, справжній двобій: хто — кого. Щоб хвилювалися так, як він оце зараз.

Клюб. Вщерть перепакований людьми. Голці нема де впасти. Сцена затягнута ширмою. І не біда, що дах провалений і стеля. Це був колишній панський будинок, знівечений в революцію людською ненавистю.

Ніби вже й вся Томашівка розмістилася на лавках, попід стіни, у проході. А Юган ще дома. Чоботи шеврові забув звечора помастити. А все Мотя! То вона недодивилася за чобітьми! Він уже й тальку сипав, і простував недовзутим по всій хаті. А потім скинув той чобіт і з усієї сили кинув ним в протилежну стіну, попри Мотину голову. Вона з страхом відсахнулася, і бажання йти в клуб у неї пропало. А Юган таки взувся, вже на босу ногу. І як на велику врочистість шкірянку одягнув, сіру каракулеву шапку, синє ґаліфе з червоними кантами. І пішов.

Пробираючися в клубі крізь густий натовп до передніх рядів, бачив, як по ньому кресали непевні погляди і перекидалися потім на сцену, де ще недавно він сидів, звідки виголошував революційні промови, Дембіцькі грали йому туш, а тепер там сиділи Кунделовський, Сидір, Адам, Гиня і ще один. Щось ніби знайоме проглядало з його обличчя, з тих тонких міцно стиснутих губ, вузьких плечей і довгих рук. То був районний представник. Сидів, крутив жилагою шиєю і шоразу обсіпував гімнастерку з-під широкого ремня.

В перших рядах було декілька вільних місць, але Юган не поспішав сідати, хоч мало не говорили вголос ті зухвалі погляди: «Сідай-сідай, ти вже насидівся на сцені, досить! Дай другим посидіти!» Навіть дехто почав уже в рукав похіхікувати.

Кунделовський дивився мимо, але все бачив. Його вигляд був таким діловим, що куди там! Аж у Югана ширшали очі, і він не міг нічого придумати, щоб себе заспокоїти. Стримував себе, щоб не сплюнути міцно, так як тільки він умів. З Кунделовського і Сидора переводив насторожений погляд на Худякова.

Нарешті сів. І вже добре уявляв собі, що воно далі буде. І картав себе подумки, і виправдовував: «То ти, Югане, за кого воював? За бідних? Так ось вони й сидять за столом. Чого ще треба? Але ж тоді не знав, що за Стаха Кунделовського треба воювати... Бо йому з п'єса не хотілося злазити... Ні, ти сам за себе воював, себе вважав бідним, бо хай і було у тебе двоє коней, а у пана ж цілий табун. Та на п'єс жодна влада нікому не подасть багатства...»

Збори відкрив Сидір, і тут тільки всі дізналися, що то він і є «товариш Атаманець». Чоботар, ніде він не воював у громадянську, крутив тими шкурлатами, а земля його тим

часом вважай пустувала. А в хаті одне другого доганяло. І всі заглядали Сидорові в руки. Кобила здохла прямо під дверима, підперла їх, що їй вийти було ніяк. І цей випадок сільський поет Яньо Гординський увіковічив віршами:

Сидорова кобила померла,
Сидорові двері підперла,
Прийшов Дембіцький горбатий,
Почав кобилу відтягати.

Грала музика «Інтернаціонал», стояли всі з непокритими головами, та й далі все йшло, як звичайно на зборах.

— Товариші! — гучно сказав Сидір. — Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила шлях людству в щасливе майбутнє.

Його слова покрили оплески. І переглядалися томашівці, поглядами один одному кажучи: Ну то що? Не те ж саме було на минулих зборах? То хто ж та паніку пускає? Га? Ну, робити людям нічого!

І зідхнули всі легко і вільно. А ще стало спокійніше, коли новосільська ораторка Клара Вул виголосила промову про світову революцію. Не вперше ж слухають Клару Вул. І ораторка ж гарна! Спідниця колін не прикриває, але то нічого. Такі круглі коліна можна хоч кому показувати! Хоч слова їй не дуже пасували до тих колін. Бо мова йшла про те, щоб стерти з лиця землі експлуататорів, всіх до однієї ями! Бити їх і бити! Ненавидіти! Ненавидіти! Ненавидіти!

І як не заспокоїтися томашівчанам, коли таке вже казано їй переказано. Можна їй не слухати...

Тільки Юган не заспокоївся. Добре знав, що все це тільки обов'язкові слова. Для порядку. А головне — попереду. Так воно й вийшло.

— Товариші! — знову взяв слово Сидір. — Ми зібралися, щоб проголосити нову еру, еру щасливого життя і спільної праці в колективних господарствах. Ми, бідняки, за колгосп! Хай живе колгосп!

Підняв руку в президії і молодий та дужий Адам Захарченко, готувався виступати. Хвилювався, поглядав на Худякова. А той підбадьорливо кивав Сидорові головою. Молодець, мовляв, не збився.

Але що Сидорові? В нього там тієї промови!.. А Адамові говорити довго. Отоді то їй понатягалися у всіх шії, отоді закрутили носами. Бо то були тільки балачки між людьми, а тепер? Тепер Адам говорив, що куркуль стоїть на шляху бідноти. Це класовий ворог. І треба з ним боротися. Смерть куркулям!

В залі настало замішання. Бо такого ще тут не чули. То проголошували смерть якомусь Фордові чи Чемберленові — і це звучало абстрактно, нікого не зачіпало. А тепер? Кому смерть? А може то так для гарного слова? Може Адам збився? Видно ж було, що посіпував головою в бік Худякова, але... Але той ствердно хитав головою.

— Куркуль — то експлуататор сільський, — скориставшись павзою, пояснив Юган, хоч його ніхто на те не уповноважував. І побачив, як смикнуло Худяковим. А Юган знову подумав, що десь його вже бачив. Ніби й недавно.

— Ах! — знову полегшало залі. Експлуататори? А хто ж тут експлуататор? Кожний робить сам на себе. Так що це, мабуть, знову якогось американського Рокфеллера стосується.

А тим часом Адам продовжував, що куркуль своє багатство ось так на тарілочки не принесе біднякам. І тому бити треба куркуля! Смерть куркулям!

— Знову смерть? — дивилася заля тупими очима на сцену. А скільки вже було смертей? І сліз? А тепер знову смерть. Юган очима ставив Худякову таке саме запитання, а той не відводив погляду, але, як вождь, дивився кудись вдалечінь, туди на задні ряди, де певно сидить бідняк, бо чого б йому виставлятися наперед в якомусь блаженському побурносику?

І сів Адам. І думав, чого він ще не сказав. Ага! Що боротьбу очолює комнезам в союзі з середняком.

— І все таки своє багатство, — сказав Юган спокійно з місця.

— Що своє? — вирвалося у Худякова.

— Ну, багатство у куркуля своє...

Переглянулися в президії. Міг би звичайно Худяков сам відповісти, але ж то що вийде? Не біднота в авангарді боротьби з куркулем, а районний представник, нікому ще тут не відомий. Тому знову пообсмикував з-під ремня гімнастерку і сидів прямо, як в строю. Черга була Гині виступати, і Худяков зауважив тільки, що ось виступатиме товариш Вовк, вона і дасть відповідь на ваше питання, Коваль.

Сказав просто «Коваль», а не «товариш»... І притихла заля. А може він так усіх знає? Кожний собі — голову в плечі. І вважай, що його тут нема. Бо ж хіба то розумно виставлятися? Ось вже й не товариш Коваль. Ага!

— А ти хіба наперед знаєш, що вона говоритиме? — несподівано спитав Юган, і всім стало ніяково. Ну, нащо ці фокуси? Що має говорити Гиня? Та що скажуть, те і буде говорити. І Юганові це добре відомо.

— Товариші! Товариші! — почала було Гиня, теж огля-

даючися на Худякова, але він чомусь заперечно похитав головою — і Гиня вже на знала, що робити. І вперше на весь зріст піднявся Худяков:

— Товариші! Біднота ще не вміє красиво говорити, але навчиться!

Ну й що ж тут такого, що біднота вмітиме говорити? Чому б і не поплескати в долоні. Худяков сів зніяковіло, а Гиня продовжувала:

— Товариші! Я — бідна батрачка!

— А в тебе ж є земля! — здивовано і несподівано сам для себе сказав Юган, і аж самому стало незручно за свою невитримку.

— А ми вам дамо слово, — теж несподівано відпавив Юганові Сидір. І то так насмішувато, що Юган тільки сплюнув. Тим часом Гиня продовжувала:

— Куркулі, експлуататори розжилися на нашій праці! Я скажу про себе. Я вторік вимастила п'єца Кашисі, а вона мені — пих буханець хліба. То що це за платня?! Та щоб вона вдавилася тим хлібом!

Худяков смикнув головою, посміхнувся, наче цією усмішкою підтримуючи Гиню. Як, мовляв, в'їлися в боки біднякам куркулі, що ненависть до них через край ллється. Посмикувалися брови, і вже була надто довга павза, то Худяков сказав: «Нічого!».

І збилася Гиня, сіла. А вона ж ще мала сказати: «Смерть куркулям! Душити куркуля як клясу!» Все зіпсував той Худяков. Треба було йому до неї усміхатися! Не вийшло у неї так добре, як у Сидора і Адама...

Стояли Розгін і Марикан, а далі Іван Коваль під стіною. І не переглянулися навіть, коли почули, що стара «беркульозна» Кашиха і та куркулька. А що там у неї? Один кінь. Старенька корова з гострими клубами. А ще що?

— Куркуль — експлуататор? — питав себе кожен, уже не слухаючи Гині. А вони? В голові їм не було коли пошкрябатися, все ж — самі, скрізь — самі. То хіба за таку невтомну працю — смерть? Але ж коли кажуть про смерть куркулям, то хтось таки має вмерти... А хто? Ну, в кого машини — молотарка, кірат, хата під черепицею? Отож якщо вони не куркулі, то хто?

А була все таки надія, що не їм, не Розгонові, Мариканові й Іванові тут проголошено смерть. Ніхто вже й не питав себе: за що?

Усіх так заворожило слово смерть, що про колгосп думалося як про щось другорядне. Але не таке вже й другорядне,

бо ось Сидір прочитав голосно свою заяву до колгоспу. Першу заяву в Томашівці! І наголосив на тому, що хоч це справа й добровільна, але ніхто ж не відмовиться від спільної праці, бо праця у великому колективі — це ж радість.

Але заля чомусь не раділа. Позадумувалися всі, ніби щось пригадували. Було вже таке: здай! Ну, то було явище тимчасове. Війна. Казали: воєнний комунізм, не можна було по-іншому. А це? Теж здай? Але тепер не вийде, щоб трохи здав, трохи сховав, та й сьак-так... Зараз все забиратимуть. Бо якби отак не забирати, то чого б валити всі господарства на одну купу?... Хоча... Кажуть, що справа добровільна, тож думай сьак і так... Але чого то Сидір попереду? Був він як господар завжди позаду, а тут... Було чого знизувати плечима... Було... Зачитував Сидір заяву під бурхливі оплески президії і глухе мовчання залі...

— А який реманент ти здаєш? — знову з місця запитав Юган, бо Сидір то хитрий, написав: «Позаяк здаю реманент і землю...».

Не зробив Худяков Юганові зауваження і Сидір відповів:

— Борону і драпака.

— Яку борону? Ти ж її в полі залишив, а пастушки вухналі повибивали. Що то вже за борона? А кобила здохла. Ну й хазяїн! Ти вже так і чекаєш, щоб хтось на тебе робив.

В залі недружно хіхикнули, то там, то там, але без остраху, бо доведи, з чого сміються — чи із Сидорової здохлої кобили, чи з Югана невитриманого.

— Я й не кажу, що я хазяїн. Не буде хазяїв! Всі будуть рівні.

— На тебе рівнятимуться, — знову не витримав Юган.

— А що? На твого братуня? Жовтоблакитника? Куркуля?

І опустив голову Юган. І притихла заля, наче вперше оглядаючи Югана. А що, домоворився? Помогли балачки?

Зачитували заяви Стах, Адам, а Гиня тільки мовчки поклала свою на стіл. І ось колгосп. Початок. Залишається тут таки вибрати голову. Колгоспники одноголосно вибрали товариша Атаманця. А Стах, Адам і Гиня — члени правління. Ще треба дати колгоспові назву. З такою пропозицією виступив товариш Атаманець.

— Товариші! Я пропоную дати назву нашому колгоспові... Шлях...

Не думав — не гадав Сидір, що геть випаде йому з голови, куди саме той шлях. І не наважився глянути на Худякова. А той нетерпляче чекав. Нервово посмикувався і на решті сказав:

— Ну що ж ? Хай буде «Шлях»...

Та Гиня зрозуміла, що щось воно мало бути не так. Хіба вчора і позавчора Худяков говорив просто про шлях? Пригадала — і вистрелила в Сидора:

— До соціалізму! — сказала сяюча і щаслива.

— Ну тоді «Шлях до соціалізму», — підсумував Худяков.

— Товариші! — сказав обраний голова. — Подавайте заяви до колгоспу, господарства спільної вільної праці і щасливого життя! Хто слідуєчий?

Тихо було в залі. І здавалося, що не було за чію спину сховатися. І все нижче згинались голови, до колін.

Дивився Худяков на Югана, а Юган на Худякова, міряли один одного поглядами. І кожний думав своє. Ще ж зовсім недавно там у президії сидів Юган. Йому Дембіцькі вигравали. Він виголошував промови про світову революцію, а тепер ось нічого не розуміє. Сидір буде вчити його господарювати! Люди! Та хіба таке може бути? Воно то кожен у залі так думав, але одно думати, а інше говорити. Вже ж воно по-Югановому все одно не буде...

— Ні, так не може бути! — Юган не тільки піднявся з місця, він із шапкою в руці попрямував до сцени.

— Що не може бути? — сміявся товариш Атаманець. — Колгосп створюється, міцніє. А що може бути? Чого б ти ще хотів?

Члени президії тільки кивали головами. І Юган звернувся до Худякова, що сидів так ніби збоку, так ніби між іншим. Правильно сидів...

— Я їх нічого не питаю, то... — і зневажливо махнув рукою в бік президії. — От ви, Худяков, розкажіть, як воно має бути. Цей Сидір, який не втер носа на своєму клаптику поля, на городі завів таке, що вовки трублять, кобилі не було кому голу січку запарити, і тепер значить він буде керувати великим господарством? То по-якому це? І нащо? Що він понімає? Нова ж була в нього борона. Разом з панського двору тягнули. Він — собі, я — собі. А де ж вона в нього? Залишив у полі напризволяще? І ось він буде керувати? Ви що? Смістесь? До чого ж воно дійде? Це ж як на збитки!

— А що ж ти думав, — обурився вже сам від себе Адам, — командувати? Накомандувалися. Досить! Шапки ламати перед твоїм Іваном? Позич... Обмолоти... Цього вже не буде. Хай живе колгосп! Смерть куркулям!

Гасла завжди всіх шикують в невидимі ряди. В шеренги. А в шерензі які балачки?! І Юган знову замовк...

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ

ЗУСТРІЧ З ВОЖДЕМ

УРИВОК З ПОВІСТІ

Михайло Осадчий народився 22 березня 1936 року в с. Курмани Недригайлівського району Сумської обл. В 1958 році закінчив фа-



культет журналістики Львівського університету. Працював старшим редактором Львівського телебачення, старшим викладачем Львівського університету, інструктором Львівського обкому партії. В 1965 році здобув учений ступінь кандидата філологічних наук. В цьому ж році вийшла перша книжка віршів «Місячне поле». В 1965 і в 1972 роках заарештований за так звану «антирадянську діяльність» — в основі звинувачень літературні праці, проза, вірші. Відбув 9 років таборів суворого і особливого режиму, 3 роки заслання, два і півроку адміністративного нагляду (домашнього арешту). Почесний член

Швейцарського відділення ПЕН-Клубу. Зараз працює чорноробом.

Друкуємо уривок з біографічної повісті М. Осадчого про Остапа Вишню «Геній сміху», роботу над якою перервав арешт письменника в січні 1972 року. За свідченнями автора, недописана повість не вилучалася при арешті, але потім була викрадена з квартири разом з іншими літературними матеріалами. Випадково цілілий фрагмент

«Зустріч з вождем» розкриває маловідому сторінку партійно-літературних взаємин 20-х років.

В аналі тринадцятитомного видання з коричневою літериновою обкладинкою на 377 сторінку одинадцятої книжки під рубрику «Біографічна хроніка» літописці «вождя народів» умістили такий запис: «12 лютого 1929 року Й. В. Сталін розмовляє з делегацією українських письменників».

Надто скромно, адже письменників України удостоїв прийомом сам вождь і вчитель, що на той час уже ґрунтовно зміцнив одноособову владу... Так, зустріч з найбільш кипучим котлом серед багатьох націй молодोї Країни Рад, з творчою інтелігенцією України, надовго залишалася в тіні. Причиною цього був як характер самої бесіди, так і той велемовний факт, що майже всі ошчасливлені кремлівським прийомом на найвищому рівні невдовзі були репресовані. А до розвінчання культу Сталіна в коротку хрущовську епоху дожили одиниці, а певніше сказати — один.

Остап Вишня не залишив письмових згадок про цю подію. Про зустріч оповідав лише в родині та найближчим друзям, та й то більше про зовнішній портрет, що його зберегла пам'ять. Поданий тут перебіг розмови Сталіна і Кагановича з українськими літераторами записаний мною з вуст учасника зустрічі письменника Бориса Дмитровича Антоненка-Давидовича 22 травня 1971 року в Києві в його помешканні і переданий із майже стенографічною точністю.

* * *

... Четвертого дня керівник делегації українських письменників на Тижні української літератури в Москві Іван Кулик оголосив, що наступного ранку о дев'ятій нуль-нуль збір у вестибюлі готелю. Вони відвідають Кремль: Грановиту палату і терени московських царів!

На територію Кремля українські літератори ввійшли через браму навпроти Історичного музею. Поки з'ясовувалися формальності з перепусткою, вони стали мимовільними свідками картини, яка надовго вкарбувалася кожному в пам'ять. Перед пропускним пунктом стояла машина з піском чи цементом. Вартовий звернувся до водія за нарядом, а тим часом десять струнких моторних червоноармійців у лискухих нових будьонівках звичним стрибком враз опинилися в кузові. Ставши один біля одного, та так щільно, що й долоні не просунеш, вони глибоко і густо проштрикували пісок багнетами... Хтось прошепотів: «Чому б не пропустити машину за браму і про-

вести цю ж операцію не на очах шокованої публіки і творців нової української літератури?». Інші ж підняли брови і здвигнули плечами. Мовляв, буденна оказія... І тільки згодом надавали цьому побутовому деталеві символічного смислу:

— Хто йде сюди, покинь усі надії...

Ще не мали часу натішити око всім баченим у Кремлі, обговорити поміж собою і осмислити, як тут Іван Кулик якось несподівано і з неприхованою бентегою в голосі, зібравши присутніх круж себе, підкреслюючи кожне вимовлене слово, надаючи йому відповідної становищу ваги, сповістив, як сповіщають про божественне одкровення:

— А зараз нашу делегацію прийме сам товариш Йосиф Віссаріонович Сталін!

Проказав, повернувся — і рубаним кроком подався вперед, торуючи дорогу до найвищого трону.

Вмить забулися високі та коштовно оздоблені тереми тристалітніх володарів Кремля. Вийшли через Спаські ворота і попрямували в Китайгородок, що поблизу, і якось надто швидко, бо час летів блискавично, події, мов саранча, насідали на письменників, а не письменники володіли ними, зайшли в невисоке приміщення Центрального Комітету ВКП(б), і тут на всіх війнула така тиша, що, здавалося, була настояна віками. Хтось тихесенько спробував покпити: «Мертвий дім» Достоевського... Але недоречність ніколи не буває смішною і всі, хто чув, зацитькали.

На кожній з площадок поміж східцями у сірих, прасованих шинелях, в натиснутих аж на чоло будьонівках, з червоними петлицями стояли монументально струнко красиві, як на підбір, молодики. І що вони живі, видавали тільки блискотючі очі, що, зрідка переключуючи, єдині люб'язно вказували письменникам дорогу, не полишаючи поза увагою ні одного.

Знову невеличка затримка біля бюро перепусток, але все було швидко залагоджено, вправно і пошепки; ще мить — і елегантний проводир, що наче виріс з-під землі, завів їх до просторої довгої залі, в кожному куті якої стояли такі ж довгі столи, покриті червоною китайкою.

Праворуч, не симетрично, а дещо осторонь, стояла відполірована катедра. Коваленко і Кулик одразу по запросинах метнулися були зайняти найближчі до катедри крісла, але розпорядники чемно попросили перших чотирьох крісел біля обох столів не займати...

Ув око впав — невість звідки взявся — Андрій Хвиля, відомий письменникам працівник відділу пропаганди ЦК Компартії (більшовиків) України. Та не його раптова поява

здивувала присутніх, а вид. Завше чепурний і охайний, ревно полюбляючи білу сорочку і краватку, добре випрасувані двобортні костюми темних тонів, він на цей раз виглядав своєрідно, аж дехто від несподіванки заусміхався.

Невиразного кольору піджак заплямовано смальцем, присипано порохом, такий же брудний джемпер, хоча проглядався ще новим, а тому було враження, що він побруднений спеціально... Штани іншого матеріалу за піджак, холоші заправлені в чоботи, чоботи в поросі, так ніби щойно перейшли добру верству польової доріженьки... Словом, вбрання і манера триматися чітко підкреслювала діяча українського пролетаріату.

Поміж рядами столів мовчазно і заглиблено в себе сновигала, вряди-годи протираючи стіл, байдужа до всіх і до всього на світі, жінка-прибиральниця в синій спецівці, з червоною косинкою на голові. Її величава похмурість і відчужена зосередженість навіювали на присутніх невиразну бентегу.

Зайшов Каганович і одразу ж зав'язав розмову.

Бесіду активно підтримував, перехоплюючи у свої руки, Андрій Хвиля. З поваги до гостей Каганович відповідав на запитання «по-українськи». Правда, це була дещо специфічна мова. Її філологічна сутність зводилася до того, що голосні «о», «е» в російських словах замінювалися на «і» з крапкою. Таким робом «день» обертався в «дінь», а «господа капіталісти», скажімо, на «гіспіда капіталісти».

Може б цей лексичний букет квітнув далі, та діячі української культури швидше відчули, аніж побачили присутність головної фігури сьогоднішньої зустрічі: з бічних дверей, законспіровано врізаних у стіну стриманої побілки, вийшла середнього зросту людина — у френчі, штани заправлені в чоботи, із запаленою люлькою в руках, з настовбурченими вусами, зачесаним догори волоссям, зовні непримітна. Людина навшпиньках, якимось аж несміливо перейшлася до канапи, що стояла осторонь дверей, легко вместилися на ній і самоповажно затягнулася люлькою, запахуший лоскітливий дим якої швидко ростелився по залі. Присутні з незрозумілим заціпенінням спостерігали цю сцену, може, свердлярчий смак диму вивів їх із омініння, бо нараз усі збагнули:

товариш Сталін!

Загриміла лявіна оплесків, що перейшли в овацію.

Бож, попихкуючи люлькою, їх уважно розглядав той, хто став у ряд найчільніших теоретиків-марксистів з національних проблем у розворушеній, мов осине гніздо, царській «тюрмі народів».

І не просто теоретик, що пов'язав долю з катакомбами бібліотечних стеляжів, а практик першої в світі рівноправної співдружби націй... Довший час очолював народний комісаріят національностей. Хто-хто, а він, Сталін, сам представник поневоленої раніше нації, уже ніколи не поверне найпотворнішого прояву царизму — чорносотенської великодержавної пашеки шовіністичної гадюки. Бож це зовсім не в інтересах оновлених соціалістичних націй, що вступили в добровільну спілку, запоручившись на вільний матеріальний і духовний розвій.

І що це були не фата-морганні перспективи, не високі і солодкі потіхи для спраглих, не жайворонкова надія у безмірній блакиті неба, а окрилююча дійсність, стверджувала навіть тема сьогоднішньої розмови, започаткованої Кагановичем: папір, папір для видавництва, для україномовної преси... Тих численних газет, журналів, бюлетенів і альманахів, яких на Радянській Україні на добро розплодилось, що грибів по теплому дощеві. Чогось подібного не знала Україна споконвіків свого існування. Вітав над соціалістичною республікою Україною дух змістом і формою національної культури, що починав домінувати не тільки в селянських та інтелігентських, а й в пролетарських колах. Це були вже не квіточки, а плоди революції — реальні, відчутні для духу, і не проглядалося в тім саду заборонених гріховних яблунь... А ревний доглядач саду націй Йосиф Джугашвілі (Сталін) стояв зараз віч-на-віч з провісниками культури народу, омолоджуючий дух якого вітром з України проноситься над світом.

Так багатьом з них в цей мент відчувалося. І від гордості за свій пробуджений революцією народ, досягнення ним висот в царині духу розпирило душі.

Горда була постава і плодонося-садівника. І ця гармонія напруги, високої відповідальності обох сторін лелекою витала над залею...

... А очі — його очі найперше приковують увагу. Ще відлучені від мови, автономні, вони незвичайно виразні, гострі, буквально не очі, а вирла, два прудких і енергійних бісикі, що просвердлюють наскрізь.

Каганович давно зник непоміченим. Сталін зупинився біля ребра стола і услід за поглядом послав до залі слова:

— Та-ва-ри-щи! Паст-роим нашу беседу таким образом. Пишите за-аписки, а я буду давать ат-ве-ты.

Дві темні жаринки очей промерехтіли над залею, — і вп'ялися в кожного зокрема — і ні в кого персонально. То

була їх притаманна властивість — дивитися в кожного... і ні в кого.

Сталін наслідував московську ортоєпію, але «акання» ще підкресленіше виказувало приємний грузинський акцент, що заїмпонував слухачам.

Остапа Вишню оповила золота тиша і лунке зацікавлення. Він не хапався за ручку, не виривав із записника аркушів, а якимось крадькома, непомітно прозиравав присутніх колег і знову впинав очі в постать вождя.

Два Валеріяни — Поліщук і Підмогильний — переглянулися. Там і сям зашкребіли пера, а невдовзі десь із боку Поліщука на край стола лягла загорнена вчетверо цидулка.

«Товарищ Сталин, — объясните, пожалуйста, какая разница между национальностью и нацией...»

Письменники озирнулися в бік Валеріянів. Усіх збентежив несподіваний перехід від атмосфери інтимності в атмосферу теоретичної дискусії, при чому несподіваний настільки, що зникла межа між щирістю і зухвалістю. Але обидва Валеріяни застигли в увазі, що одразу ж передалася до всіх присутніх і затвердла остаточно, коли Сталін, оп'явши гострим поглядом залю, почав говорити.

— Ат-вечаю. Нация — это если вы имеете ап-ределенную территорию, на которой живет ап-ределенный народ, имеющий ап-ределенный язык, на котором гаварит ап-ределенный народ, короче говоря, нация есть исторически сложившаяся устойчивая общность людей, возникшая на базе общности языка, территории, экономической жизни й психического склада, проявляющегося в общности культуры... Ваш украинский народ, как известно, имеет много диалектов, причем, восточный украинец не понимает галичанина, а галичанин не понимает языка восточного украинца... Отсюда логический вывод, что украинцы не нация, а **национальность**...

І ще глибше запала і без того бездонна яма тиші. Валеріян Поліщук легенько підштовхнув сусіду, Валеріяна Підмогильного, мовляв, чи той зрозумів... Незручна сором'язлива мовчанка панувала над письменниками, бо здавалося, перед очима присутніх стриптиз, — і роздягається не прима-леді, а **к о р о л ь**.

В цьому прикрому становищі, мов за соломинку, очі діячів культури України ухопилися за сміливо піднесену руку Івана Кулика. В цей момент якимось ніхто й не зауважив, що він порушив домовленість про письмові запитання. У Кулика це трапилося мимовільно, від гострого бажання по гарячих слі-

дах щось уточнити чи з'ясувати, аби якимось відновити започаткований дух високої взаємної відповідальності.

Сталін мав пильний зір і тонкий слух, а тому одразу помітив і хвилювання Поліщука, і піднесену Куликову руку. Але погляд Сталіна так опік останнього, що він з такою ж рішучістю, як підносив, опустив руку. Сталін переключив увагу знову на Поліщука, але той уже знітився і примовк, навіть не ворухився. Вождь не міг збагнути, хто і що саме його хоче запитати:

— Что такое, та-аварищи, в чем дело, что вы там?..

Це вивело із заціпеніння присутніх, і, посмілівши, схопився Кулик.

— Товаришу Сталін, я хотів сказати, що українці, як і кожен, навіть цивілізований народ, справді мають ряд діалектів, але українську літературну мову виробляли, творили її спільно як східньоукраїнські письменники, зокрема геніальний Тарас Шевченко, Леся Українка, — так і письменники Галичини, Буковини — Шашкевич, Федькович, Франко... Їх спільними зусиллями складалася і утверджувалася та мова, якою зараз послуговується пролетаріат і трудове селянство України, а ми, письменники, слуги трудового робітництва й селянства, розвиваємо традиції клясиків... Я не буду зараз говорити про вікову роз'єднаність і незібраність українських земель у єдиній державі, що й наклало важкий відпечаток на діалекти нашої мови... Он Закарпаття 800 років, як відхилилося від Київської Руси, а мова, мова та наша... І зрозуміла східньому українцеві, якщо уважно вслухатися...

Сталін як нібито змахнув з обличчя якусь заваду, вислухав тираду Кулика — і на цей раз очі його блиснули ситістю, а в них почав викристалізовуватися незрозумілий вираз, все більше схожий на очі лиса, що добре впорався в курятнику.

— Та-аварищ Кулик, скажите, а эти Шашко, Федько, Франко — пе-е-реведены на украинский язык?

Блискавка з ясного неба вчихвостила Кулика, та так влучно, що він ледве ще встиг проказати, сідаючи:

— Так-так, перекладені.

Сталін відчув себе задоволеним, і, ніби стоячи над прірвою, яку має штурмувати віддана йому армія, розрубав будь-які сумніви:

— Так о чем же тогда говоритесь...

Розмова вимальовувалася в мозаїчну картину, в якій домінував національно-культурний колір. Цими мозаїчними

шматочками, що укладалися в орнамент, були записки, які зівсюдибіч сповзалися в кутик стола.

«Товарищ Сталин, — читали тернові очі чергове зацікавлення, — почему к УССР до сих пор не присоединили пограничных районов Курской, Воронежской губерний и Кубани, которые этнографически ближе к украинскому национальному быту, чем к русскому...»

Відповіді звучали чітко, вичерпно і категорично.

— Та-аварищи, — впевнено говорив Сталін, — ко мне часто абращаются таварищи белоруссы с просьбой о присоединении Смоленской губернии к Советской Белоруссии. Я атвечаю: таварищи белоруссы, нельзя абижать русских. Так же я атвечаю и вам: таварищи украинцы, нельзя абижать русских.

Уповноважений Народнього комісаріату закордонних справ при Раднаркомі УРСР Петренко сказав, що вчора він з діячами української культури дивився у МХАТі п'єсу Михайла Булгакова «Дни Турбиных». Не сподобалася ця вистава українцям. Сили, які звалили Гетьманат на чолі з царським генералом Скоропадським, ставлеником німців, показані в гротескному пляні. На сцені метушаться люди в широких шароварах з мальованими поясами та з квартами горілки в руках. Вони нагадують швидше Карася з відомої опери «Запорожець за Дунаєм». А в поваленні гетьманату, як відомо, брали участь українські робітники й селяни... У п'єсі ця сцена звелася до якогось розважального водевіля замість політично осмисленої складності класової боротьби.

На кострубаті вуса Сталіна присів птах лукавої посмішки. Хвилювання видавали тільки прудко бігаючі очі... Адже відповідь була давно зформована, а запитання затягувалося аж нетактовно довго. Петренко замовк у полоні темних вогників, а Сталін розвіяв усі його сумніви:

— Что вам жаль петлюровских солдат и офицеров? Я сам был раз шесть или семь на спектакле. Ха-арошая пьеса. Пускай идет!

— Товаришу Сталін, — звернулася до нього білялітературна українська діячка Міра Шмайонек, — на Україні точиться гостра і постійна боротьба з українськими націоналістами. Ми ізолюємо їх від суспільства і застосовуємо інші засоби впливу. Але ще не було жодного випадку на Україні, щоб осуджували або й засудили прояви російського великодержавного шовінізму, а їх у нас хоч відбавляй.

Сталін: — Приведите пример, тогда будем говорить конкретно. Что так абстрактно говорить?..

— А Ларін, Ла-а-рін, — спливли тут і там голоси. — Ларін в Одесі! Цей суб'єкт виступив проти українізації Одеської опери, а попутно кинув і гіркий присуд українській мові взагалі, заперечуючи її вокальну спроможність, а заодно з тим і перспективу на українській сцені.

То був справді чорносотенський напад на вікову культуру нашого народу...

Кожний докинув якесь своє слівце про факти зневажливого ставлення до української мови.

Але схвальний гамір залі обтяв рішучий погляд, що категорично забажав уже вичерпати питання і дискусію довкруг нього. Сталін сказав:

— Ларин балтает глупости.

Проблема, що так міцно засіла в серця і душі українських письменників, ятрила їх свідомість і вражала національний гонор, була розв'язана, як розрубують вузол, — одним помахом сокири!

... Смеркалося...

Після перерви столи буквально розквітли. Духмяні парфуми півдня роздирали ніздрі. Помаранчі, абрикоси, ананаси, банани, легкий грузинський чай, бісквіти, трюфлі, розмаїто кольорові тістечка...

Коваленко і Панів знімали зелену шкаралупу податливих ананасів. Антоненко-Давидович і Підмогильний завовтузилися. Загітовані бесідою з вождем, поглядали на годинник, аби подивитися «Дни Турбиных», бо вчора їх шляхи з групою розминулися...

Остап Вишня весело стріляв очима всюдибіч, схоплюючи кожний деталь високого прийому, а тепер високої вечері. Очиці його від напруження ще більше випуклились, і природна ледь помітна витрішкуватість подвоїлась.

Тут як тут об'явився знову Каганович, і всі присутні зфокусували увагу в його бік. Підбадьорений затяглою тишею, він зміцнював становище господаря прийому, щораз виявляючи нову ініціативу:

— Ну, хлопці, як, на Україні добре жить чи ні?

Губи відлипали од помаранчів, тістечок... Задзвеніли кришталеві склянки...

— До-о-бре!

— А дівчата співають?

— Співають!

— Так давайте заспіваємо, як на нашій славній Україні,

нумо, — і він хриплим, легко підпилим голосом, з чудернацьким акцентом, хапаючись за мелодію і тут же її втрачаючи, загув на всю залю:

На в-го-ро-ді ве-е-е-рба ря-а-а-сна,
Ой та-ам сто-о-яла-а ді-і-вка кра-асна...

Могутні голоси письменників підхопили і вирівняли мелодію. І потекла величавою рікою понад Кремлем пісня, що вболівала за гірку долю дівчини-верби, за її нещасливе життя.

Сам того не відаючи, переслідуючи єдину мету — показати свою обізнаність з українською піснею і культурою, — Каганович енергійно і задеристо наштотхнув письменників на таку мелодію і слова, що символізували долю України і у минулому, і у недалекому майбутньому, що повело тернистими дорогами поневір'я і смерті учасників Тижня української культури в Москві у лютому 1929 року...

Жовтень 1971

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ НА ЗУБАХ КРОВОЖЕРНОГО «ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА»

*Брови черные, густые,
Речи длинные, пустые...
Кто даст правильный ответ,
Тот получит десять лет!*

(Усна народня загадка)

Щоб дезактивувати — треба виявити радіацію.

У тягучому жабурині застою, проголошеному Брежнєвим етапом розвинутого соціалізму, сильною дозою радіації кар'єризму і догідництва опромінилися не лише казенні письменники, але й літературознавці.

Кожен з цих «опромінених» зараз, в часи перебудови, став по-своєму небезпечним для оточення, для розвою і оновлення всіх сфер суспільного життя, а насамперед для літератури. І щоб провести широку дезактивацію згубного впливу цієї літературної мізерії на людські душі, треба виявити всі її прояви.

Привідімкнемо ж важезні сейфи КДБ і обережно, аби не опромінитися, витягнемо аркуш за аркушем густо списані стоси паперу, переглянемо титуловані підписи — це доценти, професори, кандидати і доктори наук, члени Спілки письменників. Жанр усіх творінь — рецензії. Літературні рецензії на художні твори поетів-шестидесятників. Але рецензії не звичайні. Не видавничі, якими можна хібащо не пустити книжку в світ. Не журнальні, якими можна хіба відлякати читача від погані книжки. Ні, це рецензії — *кримінальні*, прикриваючися якими, слідчі органи і суди відправили на довгі роки за ґрати і дрти українських поетів Василя Стуса, Ігоря Калинця, Михайла Осадчого, Василя Барладяну, Ірину Стасів, Ірину Сенік, Олексу Різнікова, Івана Сокульського, а також тих, у кого було знайдено їхні вірші.

Слухали люди виступи по телебаченню або читали друковані для всіх статті таких, скажімо, вчених, як І. Дузь із Одеси, Й. Цьох, І. Дорошенко, В. Здоровега, М. Матвійчук зі Львова, Максимов і Лещенко з Рівного, відвідували їхні лекції в київських вузах, в Одеському та Львівському університетах, в ровенських чи івано-франківських вузах — і не відали, що саме на гнилій совісті цих «вчених» поламані долі багатьох в'язнів сумного двадцятиліття.

Та й самі ці «вчені», на відміну від руйнаторів української культури 30-х років, типу сумнозвісного Полторацького, які обвинувачували українських письменників у всіх «ізмах» на сторінках тодішньої української преси, тепер старанно приховують своє співробітництво з каральними органами. Їх можна зрозуміти: адже їхні «відгуки» нічого спільного із літературознавством не мають. Але це й не доноси: вони виконують таємне офіційне замовлення, готують обґрунтування для звинувачення людей за ст. 62 («антирадянська пропаганда й агітація») і ст. 187 («наклепницькі вигадки») Кримінального Кодексу УРСР.

Пригляньмося ж ближче до діяльності цих літературних карателів. Завдання непросте, бо все робилося, аби вони лишилися невикритими. Попираючи конституційне право на захист, у засуджених поетів, як правило, відбиралися усі виписки із матеріялів справи (а у декого навіть вирокі!). Але все ж сліди злочину збереглися і на папері, і в пам'яті...



У *Василя Стуса* усі виписки із слідчих та судових матеріялів були відібрані в мордовському таборі восени 1975 року. Але йому ще до того вдалося передати на волю детальний опис своєї справи. На жаль, ми його не маємо. Але він разом із віршами, які потрапили у перший вирок Стуса, надрукований за кордоном, а отже від ганебного стовпа київські горе-літературознавці, що прилучилися до цькування геніяльного поета, не втечуть.



Зате збереглися досить широкі виписки зі львівської лексикостилістичної експертизи на твори *Михайла Осадчого*. Шкода, що самі рецензовані вірші пропали: віцілілі після арешту копії поетичних збірок Осадчого були підступно викрадені із його дому. Тому для ілюстрації «об'єктивності»

рецензентів маємо кілька фрагментів та два вірші, названі антирадянськими, що до арешту автора були друковані у радянських виданнях (про що рецензенти не знали чи забули).

Отже слово мають:

Іван Дорошенко — доктор філологічних наук, професор, зав. катедрою української літератури Львівського університету, нині — вже померлий (а то б активно «перебудовувався»...);

Микола Матвійчук — доктор філологічних наук, науковий співробітник відділу літератури Інституту суспільних наук АН УРСР (нині на заслуженій пенсії, вирощує квіточки на дачі...);

Михайло Нечиталюк — тодішній кандидат, що за ретельну працю на ниві «таємного літературознавства» одержав ступінь доктора філологічних наук, вчить студентів принципів на факультеті журналістики Львівського університету;

Грицютенко — кандидат філологічних наук, викладач філологічного факультету ЛДУ (на «експертній» ниві не новак: ще 1965 року разом із Матвійчуком та ін. зліпив безглузду мовну експертизу по справі М. Масютка, приписавши тому гамузом авторство десятка анонімних самвидавчих статей, яких той насправді не писав — див. про це детально у збірнику В. Чорновола «Правосуддя чи рецидиви терору?»);

Георгій Книш — третьосортний львівський поет і прозаїк, член СПУ, штатний газетний викривач «крамоли».

Ці п'ятеро подали 28 липня 1972 року до органів слідства УКДБ по Львівській області «рецензію» на твори Михайла Осадчого, на підставі якої він і був засуджений 5.IX 72 року до 7 років позбавлення волі в таборі особливого режиму та 3 років заслання.

Цитуємо ті виразніші уривки з цього шедевру «тіньового літературознавства», які торкаються поезії (бо рецензувалися також публіцистичні та літературознавчі статті і повість «Більмо»):

... Вірші Осадчого відображають невдоволення автора своїм становищем у суспільстві, містять злісні випадки проти радянської держави і суспільного ладу (доблесні «вчені» заговорили мовою кримінального кодексу... — Ред.), свідчать про буржуазно-націоналістичні настрої і погляди автора. Він уявляє себе «борцем» за Україну і своє покликання визначає так: «Я спопелю вампірів і вольним спалахну на землях козаків» (див. цей *друкований радянським виданням вірш* нижче — Ред.).

А поки цього не сталося, спотворено зображує радянську дійсність, яку ненавидить і яку намагається вимазати як не дьогтем, то

сажею, про що заявляє цілком відверто: «Душу в сажу обкопчу і виллю на папір...»

... Автор живе подвійним життям, його вабив ореол борця за Україну... Вірші були періодом визрівання настроїв невдоволення сучасним життям, віри в своє особливе покликання борця за визволення України, але в той період він змушений був маскуватися, ховатися за алегорії і двозначності в віршах... Збірка «Повітряні ями» — вірші переважно умовного, завуальованого змісту...

... На цій особі відпечаток в'язня, який, проте, не змінив своїх переконань і продовжує вірити в свою правду, а на інших дивиться як на таких, що не знають життя...

Партбилет мені дали в райкомі,
Щоб покрити матом в КДБ...

В усіх цих рядках виражене різке несприйняття, зневажливе осудження радянської дійсності і радянського суспільства...

... Збірка «Повітряні ями» (заголовок символічний, означає приблизно таке: живемо в страху) не викликає заперечень в її антирадянському спрямуванні.

... Настрій збірки віршів «Адаме, де єси?» — самотність, відчуження, озлобленість, безперспективність, намагання зняти з себе вину, виправдатись: «Адже чи дотлумили б Адам і Єва з'їсти плід саме того дерева, якби Бог не вказав на нього в списі заборони?»...

... В цих настроениях вловлюється суперечність — від усвідомлення безвартісності свого життя — до ідкої іронії над собою:

Цар колись казав на себе: ми...
А моя рідня хоча й не царська,
Але гонор царський: ми — з тюрми...
І тече у жилах кров козацька...

Але в збірці є група віршів, у яких ця злоба, образа, ненависть переноситься на суспільство, людей, державу...

Отже, «Адаме, де єси?» — сповнена ненависти до навколишнього світу, розчарування, зневіри, є не тільки виявом особистих почуттів автора, але й характеризує його погляди на радянську дійсність, суспільство, народ, принципи моральні і етичні, і тут автор не зупиняється перед наклепами і перед закликами «іти і бити сокирою в коріння», що й дозволяє зробити висновок про її антирадянський зміст.

... Основний зміст віршів збірки «Квос его» — переживання у в'язниці. Виразна настанова — видати себе (свого ліричного героя, автобіографізм якого навіть не вуалюється) за безвинного мученика, за страдника, за борця, захисника рідної землі, якого незаконно ув'язнили.

... Автор глузує над радянським громадянством, соціальною базою колгоспного селянства, ідко іронізує з приводу розміру пенсії

колгоспникам, в душі зловорожих вигадок закордонних радіостанцій натякає на якесь нарочите спалювання бібліотек...

... Тенденційно трактує Осадчий поняття «освічености» українців, рівень державного мислення їх гетьманів.

... Це виявляє свідому орієнтацію на відповідного, закордонного читача, вірніше, видавця, який, річ ясна, друкуватиме лише те, що паплюжить радянську дійсність.

... З цією метою автор вкраплює ніби мимохіть «сенсаційні натяки» на 1933, 1937 роки, на пожежу в Києві бібліотеки, підтасовує цитату Довженка, робить одверто наклепницький висновок про те, що 30-і і 60-і роки — це якісь трагічні періоди нападу «на національні почуття, на людську душу»...

Друга риса збірки — автор і його ліричний герой пропагують ідеологію українського буржуазного націоналізму. «Рідна земля», «Батьківщина» в трактуванні Осадчого — це лише Україна, що поза Україною — то лише чужина, куди посилають таких вірних синів, як Чорновіл, Стус.

... Автор стає в позу героя націоналістичних романів — і деклямує якусь свою безмежну любов до «рідного народу»... Але тут же проглядає і люте нутро цього «народолюбця», його жадоба сліз і крови:

Як повітря, прагну я свободи,
Сліз за сльози і крови за кров...

За рецептами націоналістичних писак Осадчий спекулює ім'ям Шевченка, видаючи себе за його духовного сина, однодумця з подібною долею:

О Явасе, колимський брате,
Кос-Арале двадцятого віку...

... Настанова писати проти радянської дійсності в Осадчого свідома... За віршами стає образ не «таланту, дротом скованого», як без зайвої скромності називає себе Осадчий, а фізіологічно злої, хитрої і, звичайно, знайомої з законами віршованої техніки людини, яка відчула, що на такий духовний товар, як наклеп на радянську дійсність, є попит і намагається такий товар продукувати...

... Про збірку віршів «Одкровення»:

«Заблудився в пралісі» — очевидно, має на увазі свій арешт. Вірш «Куліш у Мотронівці»: для Осадчого Куліш — великий патріот України, просвітитель... У вірші «Лесі Українці» автор іронізує над столітнім ювілеєм поетеси: мовляв, чого тобі не радуватись з того, що ось ювілей відзначають... Вірш «Осиротіли Суми і Ромни» — недвозначний натяк на русифікацію українських міст (Нижче дамо фрагмент цього вірша з пам'яті автора — Ред.)

... «Тоді питалися» — у формі біблійного мотиву трактує сучасність у трагічних тонах... За біблійною алегоричною формою ще

більш захований ідейний зміст вірша «Як розпинали»... «В цім зачудованім оціпенінні» — герой вірша Калнишевський, автор трактує його як борця за волю України. Натякаючи на тягар віків, оману волі, поет усе ж сподівається: «А воля, ще не вроджена, росте...».

У вірші «Мордовський березень» стає у позу «мученика за ідею»... «У саду за тією землею» — алегоричний вірш, натяк на жар-птицю, яка згоріла і мовчала (Україна — ?)...

... Ясна річ, що герої — це сам Осадчий і йому подібні, імена яких Україна, начебто, боїться й згадувати... Поет не дуже скромний: видряпує дорогу в небо і тут же робить блюзнірський висновок, що слід по ньому так само, як і слід по українському народу, «зникає в безвісті...».

«Усе розгублено...» — чи не натяк на термоядерну війну? (! — Ред.)

... Сучасність Осадчий характеризує як «вік демагогічної гігантомахії», що нівелює особистості в нестримних балачках про щастя і розквіт загалу... Суд для нього — це продовження середньовічної інквізиції... Брехливо змальовує він атмосферу закритого судового процесу... Писання Осадчого розраховане не стільки на внутрішнього, як на закордонного читача і служить воно антирадянській націоналістичній пропаганді...

На суді, де рецензенти виступали вже як експерти, Осадчий звернувся до них з такими словами (збереглися в точному записі):

— Експерте Книш, чому ви свого часу друкували в обласній газеті, де тоді працювали, мої «Зоряні ноктюрни», а сьогодні звинувачуєте ці ж вірші, що в них наклепницький, антирадянський зміст? Коли ви були правдиві, тоді як друкували мої вірші в пресі, чи тепер, коли вимагаєте жорстоко судити за них?

— Експерте Нечиталюк, своїм, а вчора й моїм студентам-журналістам ви покажете оригінали моїх творів, щоб самі виявили, що є що, а чи підписану вами брутальну рецензію, власне, не рецензію, а ніж у вірші й прозу, ніж у спину із-за рогу?

У відповідь експерт Нечиталюк, похнюпившись, низько нахилив голову, а Книш, високо знівши голову, вигукує: «Я тоді недогледів. За ці речі, Михайле, таки треба судити...».

Отож пропонуємо нашому читачеві «ці речі» — кілька, оцінених рецензентами як антирадянські, віршів Осадчого, що збереглися.

ЗОРЯНІ НОКТЮРНИ

I

Небо, обвисле гірляндами зір...
Поле, просте і тривожне...
Тут предки скропили десятки вір
Кропилами в шкіряних ножнах.

Поети впивали повітря й красу
І думами в тишу вціляли.
Чи радість серця їх проймала
чи сум —
Ділили і славу, й печалі.

А я, розпростерши фантазії літ,
Від зір і від поля впиваю
І ненависть Гонт, і ум Сковорід,
І волю бентежного краю. (...)

(Першу із трьох частин раннього вірша
М. Осадчого, художньо досконалішу,
передруковуємо із газети «Львівська
правда» за I.XII 1963 р.)

* * *

Ну хто без тебе я, о пісне колискова,
Що спраглий джерела натомлений косар.
Моя — твоя краса, і серця юний жар,
І океан снаги, і солодощі мови.

Женьшень душі моєї, Україно!
Короткі радощі поривних, гордих дій...
І перший подих мій, і пісня лебедина
В тобі лиш мають зміст, надіє всіх надій.

Нехай для інших ти не Лювром славна,
Та скільки зір твоїх у світі цім!
Пливе Дніпрова течія державна,
На березі її мій біліє дім.

В моїй душі безмірний простір віри
Із сподівань та вистради віків.
Вогнем добра я спопелю вампірів
І вольним спалахну на землях козаків.

(Вірш передруковуємо із книжки: М.
Осадчий, *Місячне поле*. Львів, «Каме-
ня», 1965 р., No. цензурного дозволу
БГ 08321)

Осиротіли Суми і Ромни.
Мов білого гриба, шукаю українця
І вдивовиж радію, що вони,
Оті гриби, напосні по вінця
Від соняшника сонячного. Так,
Я тут родивсь, пастушив на леваді...
І слідчий не питавсь, яка мета...
І прокурор не лютував, щоб дати...



Коли в Одесі 1977 року заарештували мистецтвознавця і письменника *Василя Барладяну*, оформляти «справу» на нього допомагав доктор філологічних наук, декан філологічного факультету Одеського університету Іван Дузь — ортодоксальна і науково недобросовісна людина (відомий, наприклад, відкритий лист дружини Остапа Вишні про зловмисні перекручення Дузем біографії українського гумориста).

Коли ж каральні органи не захотіли випускати «невиправного» Барладяну із табору на Ровенщині і завели на нього ще одну «справу» про «наклепи», а матеріялу для звинувачення було катма, виручили місцеві «експерти» — викладач історії КПРС доцент Ровенського інституту водного господарства Максимов та доцент Ровенського педінституту Лещенко. Ці заткнули за пояс навіть професорів Дорошенка і Дузя. Чого можуть навчити майбутніх інженерів і педагогів «історик» і «літературознавець», які не знають різниці між татарським ханом і мітичним народнім героєм, бо у переданому слідству «відгуку» написали буквально таке:

«Барладяну, зная, какие социально-экономические последствия для политических судеб России имело татаро-монгольское нашествие, заявляет, что Мамай и сейчас необходим народу»? Ну що тут скажеш?

А вірш «У Пятра-Нямц», де йдеться про підготовку походу Штефана Великого проти турків (XV ст.), «фахівці» пояснили так: «Барладяну выступаєт против дружбы народов...». «Аналізуючи» вірш «Венера спить...», роздуми автора про моральну недосконалість всього сучасного світу (без огляду на кордони) вони проєктують саме на радянську дійсність. Вірш «1948. Біла хата», в якому намальована правдива (не така вже й гостра) картина голодного повоєнного сільського життя, Максимов і Лещенко визнали «клеветой на наш колхозный строй, на жизнь советской деревни». Не допомогло покликання автора на свіжу статтю у «Правде», де автор із

Дагестану малював ще страшнішу картину повоєнного лихоліття. Суддя Довгалюк від імени радянської влади роз'яснив підсудному: «Газета «Правда» має право, а вам такого не дано!»

Василь Барладяну, викривши на суді абсурдність такого тлумачення віршів (що не завадило поставити їх у вирок), запитав у «експерта» Максимова: «Чому ви написали цей фальсифікат?». «А я не фахівець у літературі», — відповів той. «А як же ваші статті в газеті «Червоний прапор»? Де ж ви фахівець — у тих статтях, чи в опусах для КГБ?» — допитувався підсудний. Але чув у відповідь тільки повторюване «Я — не фахівець...». Познайомившись із залаштунковою «творчістю» постійного автора рубрики «Український буржуазний націоналізм — лютий ворог українського народу» в обласній газеті, ровенчани, сподіваємося, збагнуть, яка в тих статтях правда...

Пропонуємо увазі читача ці вірші Василя Барладяну, за які він 1980 року дістав додаткових три роки ув'язнення, хоча їх можна було б надруквати в радянській пресі не тільки сьогодні, а навіть тоді, коли поета судили.

ВАСИЛЬ БАРЛАДЯНУ-БИРЛАДНИК КОЗАК МАМАЙ

На 70-і роковини Ол. Ільченка

Козак Мамай
Гуляє по землі...
Кінь вороний,
Бандура
І шаблюка...
Він побував
У кожному селі,
В кожнісіньке вікно,
Як гість,
Постукав...
На віках скринь,
На дверях,
Рушниках,
Залишив людям
Свій портрет
На згадку...
Проте
Ніхто
Не бачив козака...
Звідкіль прийшов?
Куди пішов? —
Загадка.

Та й
Скільки літ прожив —
Не зна ніхто:
Козак бував
Не на одній війні...
Ще
До Хмельницького
Йому було за сто —
Не постарів
У рідній стороні...
Віки
Мамай
Гуляє по землі —
Наш
Вічний воїн
І борець за волю...
Він
Бажаний
У кожному селі...
Для нього
Не жаліють
Хліба й солі!..

Венера спить!
Вгамуйтеся!..
Тихіше!..
Приспав Джорджоне
Жінку
На віки,
Аби
В наш час
Неправедний і грішний
Красу
Не продали
За мідяки...
Венера спить!..
Яке прекрасне тіло!
Незаймане,
Відкрите
І
Святе...
А вдалині
Біліє
Римська вілла,
І дерево
Тонюсіньке
Росте...
Венера спить!
Неначе

Наша мрія
Про правду,
Досконалість,
І красу,
Які
Все людство
Водночас
Зігріють —
І
В рай
На крилах щастя
Понесуть...
Хай
Спить вона!..
Незаймана...
Тихіше!..
Прокинеться —
Навколо
Все нове!..
В наш
Підлий час —
Неправедний
І грішний —
Краса така
І дня
Не проживе!..

У ПЯТРА-НЯМЦ СПОГАД ПРО ВІДВІДИНИ РУМУНІЇ

У Пятра-Нямц,
На площі,
Перед храмом,
Я білим днем
Давноминулим снів,
У сні побачив —
Розчинилась брама —
Зайшли у храм
Зі Штефаном
Вони...
Зняли шоломи,
Впали на коліна...
Дививсь
На них
Страждаючий Христос...

Молилися вони
За Батьківщину...
В
Той день
Крім мене,
Їх
Не чув
Ніхто...
Довідався,
Що
В бій
Іде Молдова...
І серед них
Я прашурів впізнав...
Урочисто

Звучало кожне слово,
Неначе музика
Мажорна і сумна...
Та
Зовсім поряд
Зупинилась «Волга» —
Пропав мій сон —
Розтанув,
Як туман...
Лише у серці
Ще
Бриніла довго
Та
Ілюзорна музика
Сумна...

І кликала
До прашура —
В минуле...
А душу
Ранили
Нерідні голоси,
Неначе Штефана
У Пятра-Нямц
Не було...
І
В храмі
Вечором
Наш гід
Свічки гасив...

1948. БІЛА ХАТА

І досі сниться
Біла хата...
Надворі
Літо чи зима,
А на порозі
Пес кудлатий —
І
Більш нічого
В нас
Нема!
Сестра Оленка
Спить голодна,
І ділять
Хліб
Грицько з Мишком,
А я —
Нінащо
Ще не годний —
Шукаю глечик
З молоком...
І

Тихо плачу...
А надворі
Спекотне літо
Чи зима,
Собака гавкає
На зорі —
І більш
Нічого
В нас
Нема...
Десь забарилась
Наша мати —
В колгоспі
Мас
Гурт телят...
Голодний пес
Пішов
Од хати,
Голодні діти
В хаті
Сплять!..



Щоб підтягнути під кримінальні кваліфікації дуже далеку від уявлень про якусь «пропаганду й агітацію з метою під-риву» естетську поезію *Ігоря Калинця*, треба було не абияких

сил, зусиль і фантазії. Отож шанувальники української поезії з вулиці Дзержинського мобілізували для цього цілу чоту «літературознавчих» круків на чолі із тим таки проф. Дорошенком та доктором філологічних наук Володимиром Здоровегою, що змінив покійного професора на посаді зав. катедрою української літератури Львівського університету (головна тема його «наукових» пошуків — боротьба з «українським буржуазним націоналізмом» в літературі й поза нею).

Приклали руку також до «рецензування» Калинцевої поезії доцент катедри журналістики ЛДУ кандидат наук Д. Григораш; уже покійний кандидат наук П. Малий (його заробітчанським амплуа були поверхові газетні та журнальні статті про «віковічну дружбу двох народів-братів»); також пізно померлий-доцент ЛДУ Аркадій Халімончук (з його літературних доносів згадаймо хоча б погромні рецензії на поезію Ярослави Павличко); уже відомий нам умінням писати далеко не безневинні дурниці, а потім хнюпити голову, доктор наук Нечиталюк; уже покійний головний редактор видавництва «Каменярь», потім доцент катедри журналістики ЛДУ П. Яшук (у цього бували й ближчі до науки праці, а ось погодився ж чоловік на мерзенну справу...) і, нарешті, тодішній головний редактор видавництва «Каменярь», а нині зав. відділом поезії журналу «Жовтень» байкар і гуморист Іван Сварник (може, підпільні рецензії Сварник писав теж з гумором, а його не зрозуміли, коли опиралися на його висновки, судячи І. Калинця, В. Чорновола та ін.?).

Рецензуючи рукописні збірки Ігоря Калинця «Відчинення вертепу», «Спогад про світ», «Коронування опудала», «Підсумовуючи мовчання», «Віно для княжни», ці залаштункові рецензенти зробили категоричний висновок, «що збірки віршів Калинця націоналістичні й антирадянські за своїм змістом» (цитуюмо звинувальний висновок).

Але й цієї «когорти славних» здалося замало, і на суд Калинця для підсилення прислали також «експертів». Головував серед них той же, що й у Осадчого, «спеціаліст» з високо знесеною головою Григорій Книш. Йому допомагали кандидат наук, нині декан факультету журналістики ЛДУ І. Курганський (людина дуже далека від української мови і культури, хоч і вимучила дисертацію «по Франку») та В. Рябий, тоді викладач факультету журналістики ЛДУ, а зараз — поліграфічного інституту, автор низькосортних гуморесок у пресі за підписом Віталій Шпичка (цей же Рябий, рецензуючи того таки року відібраний у В. Чорновола зошит, де були тільки виписки із прочитаного без будь-якого коменту-

вання, спромігся на такий «науковий» висновок: «В цитаті із статті в журналі «Комуніст України» Чорновіл підкреслив слова «ще більше зближення», що свідчить про зоологічну ненависть буржуазного націоналіста до дружби братніх народів»...).

Повністю підтримавши «висновки» титулованих рецензентів Здоровеги і К⁰, «експерти» ще й від себе дещо добавили — звинуватили поезію Калинця ще й у песимізмі (!?), клерикалізмі та містицизмі... А цілком ліричну книжку любовної лірики «Коронування опудала» потрактували як *оплакування Галичини* (чому б не цілої України?!), а не жінки...

Ігор Калинець на суді закликав експертів і суддів до здорового глузду і аргументовано спростував усі закиди. Дехто з експертів відмовчувався, тільки Г. Книш, гордо задерши голову (довірили ж чоловікові ворогів викривати, як не загордишся...), не поступився ні на йоту.

Цікаво, що Верховний Суд УРСР, розглядаючи касаційну скаргу І. Калинця, надавав такі ляпасів усім цим літературознавцям від КДБ, повністю виключивши із вироку збірки «Відчинення вертепу» і «Коронування опудала» та ряд циклів із інших збірок. Звичайно, судді були зв'язані загальною настановою і вище себе стрибнути не могли, тому залишили неторкнутим і 9-річний термін ув'язнення, і децицію інкримінованих віршів (хто знає поезію Калинця, спробуйте знайти заклики до підриву чи ослаблення радянського ладу в залишених у вироку віршах «Тренос», «Для зачину», «Обеліски диму», «Підсумовуючи мовчання», «Вежа твоєї печалі», «Страждання», «Тривання», «Коли б проросло сім'я», «Сила, що звільнить нас»...), але факт, що юристи таки відшмагали «письменників» і «вчених», заслуговує загальної уваги, особливо у студентів, яких і в часи перебудови продовжують навчати ці експерти від літератури, та у молодих авторів, яких «письменники» типу Книша скеровують на літературну дорогу...

Хоч усі рецензовані «експертами» збірки Ігоря Калинця уже надруковані (покищо за межами України, хоч пора вже друкувати їх і тут, якщо ми справді перебудовуємося...), не можемо відмовити собі у задоволенні проілюструвати діяльність літературних кружків. На жаль, не одержали тих віршів, які все таки залишені у вироку, але маємо збірку «Відчинення вертепу», що теж була оцінена експертами й рецензентами як «націоналістична і антирадянська за своїм змістом». Поломавши голови, які із віршів цієї чудової збірки (однієї з найкращих у поета, яку цілу можна було б видати хоч сьогодні)

викликали особливу лють «вчених» і «письмеників» (чи не заздрість до справжнього таланту водила пером останніх?), зупинимось на двох чи не «найгостріших» — на актуальну нині тему захисту пам'яток духовности народу (хоча Калинець, як і всякий справжній поет, просто «на тему», виконуючи «соціяльне замовлення», звичайно не пише). Може, рецензенти, виступаючи в ролі руйнівників української поезії, вирішили захистити свого духовного родича Любчика, який, будучи в повоєнні роки директором Львівського музею українського мистецтва, [нечітке] знищив багато шедеврів українського мистецтва, в т. ч. творів П. Холодного, Архипенка, Никифора?

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

ЦЕРКВА

Тріщали предвічні зруби,
летіли гонти, як пір'я:
руйнували дерев'яне чудо
людської праці та віри.
І, вписані в лагідні гори,
востаннє хиталися бані,
вмирали ясно і гордо,
так, як вмирають останні.
Це умирали століття,
це умирало прекрасне...
З розпуки дробилися на дровіття
золоті грона іконостасу.
І шукали між бур'янами
вічний спочинок ікони,
і плакала в недотрошеній рамі
гуцульська Мадонна.
І Юр, в невідомім двобою
втративши руку і списа,
півроззятою головою
востаннє навкруг дивився,
як довго стояв ще реквієм
і як він лягав на трави,
на осиротілі смереки
густим непрозорим трауром.

ВАСІЛІЙ ЛЮБЧИК

«Нащо мене засуджено
до страти?»

В. Симоненко «Герострат»

Живемо як у Бога за пазухою:
заслуги, вислуги, вислизуємо звинно.
Звісно, професоруємо, а післястравними павзами
згадуються наші діла добродійні.

Бувало пустимо півня під Холодного безсмертя,
лопоче з полотна на полотно червоний...
Архипенко й той в наших руках меркне,
бо коли з глини, вертайся в глиняне лоно.

Бо коли малоруський, назад до хопти,
між гречкосіїв у курні сіни.
Либонь нас жодний дідько не вхопить,
Любчику, голубчику, скурвий сину.



У *Ірини Стасів (Калинець)* від «справи» не залишилося нічого, навіть вироку, з яким її чомусь тільки познайомили і відібрали назад (отаке воно, право на захист!!). Але шила у мішку не сховаєш. Запам'яталися імена принаймні частини «рецензентів» і «експертів». Це вже відомі нам І. Курганський та В. Рябий і шановний доктор наук, зав. катедрою української літератури ЛДУ В. Здоровега. У вироках інших осіб, засуджених, окрім всього, і за «зберігання з метою підризу радянської влади» віршів І. Стасів, знайшлися й назви визнаних антирадянськими творів. Такими, що «мають антирадянський зміст», визнані вірші із рукописної збірки «Дорога вигнання», «Замість присвяти», «Одіссея», «І вже я жду тебе, суддю», «Моя велика націє, мовчи», «Ви збережіть себе на завтра», «Мої праправнуки далекі і незнані», «Молитва до сонця». У збірці «Гротески» «зводиться наклеп на радянську дійсність, на все радянське суспільство» буцімто у віршах «Такі ми щирі на зневагу» та «Звернення до Війона». А в збірці «Дзвони» «мають наклепницький антирадянський зміст» вірші «О мій народе фарисейський», «Це небо чорне і зловісне» та «Слово до побратимів» (назви віршів і їх кваліфікація — за звинувальним висновком на В. Чорновола). Але, як свідчить сама І. Стасів, у її вироку йшлося не про окремі вірші, а про

4 збірки, повністю визнаних антирадянськими. Крім трьох, згаданих вище, такою була названа і збірка «Оранта».

Щоб визначити, наскільки підставними були всі ці грізні юридичні кваліфікації, даємо далі вірш «Одіссея», мабуть, «найкрамольніший» у Ірини Стасів, бо йому особливу увагу приділив у просторій рецензії на згадані 4 збірки вчений муж із Львівського університету Володимир Здоровега. Реставруємо з пам'яті його вельми вчений «дедуктивний» (бож від загального — до конкретного!) метод дослідження української поезії. Рецензент констатує, що на обкладинці збірки стоїть посвята В. Чорноволові, отож і у вірші «Одіссея» збірки «Дорога вигнання» (хоч сам вірш не має ніякої посвяти!) під Одіссеєм треба розуміти «буржуазного націоналіста» В. Чорновола, під Батьківщиною (Ітакою) — Україну, під чужинцями — братній російський народ, а під сином, якого накликає Одісей, — збройне буржуазно-націоналістичне підпілля (очевидно, щось на взірць УПА), про яке мріють і Чорновіл, і авторка вірша...

На жаль, не можемо переписати цю «вчену» ахінею дослівно, але передаємо її дуже близько до оригіналу. Далеко ж можна зайти із такими «розшифровками» — всю Спілку письменників України на чолі із самим секретарем її парткому Борисом Олійником можна пересадити!

А ось оригінал, в якому наставник майбутніх філологів познаходив такі страшні речі:

ІРИНА СТАСІВ

ОДІССЕЯ

Нині вигнанець із рідного краю на безбач,
дикими тропами вийшовши з лісу шаленства,
славне своє товариство лишивши під брамою ночі,
— Хто я? — питає себе на дорозі вигнання, —
винен я в тім, що лишився без друзів сьогодні?
Винен я в тім, що, неначе у мушлі,
в краї своїм на безчинність засуджений нині?
Свічка самотности впала під ноги... Лишилось
диво найбільше: світ весь уздріти,
вийшовши з світу... Дармо благаю
зір і небес повернути мені Батьківщину,
попіл із неї залишиться завтра, й назавтра
син мій забуде ім'я свого батька,
стовп соляний стане з жінки небавом.

Тут не тримають мене ні кохання, ні звірі,
ані боги, що вершать свою волю свавільно.
Тут не тримає мене ні покута, ні кара.
Спогад тримає мене і біль безконечний,
бо знаю: тут ще живу я і тут Батьківщина
єдина до мене промовити може правдиво.
Тут я, самотній, ще чуюся вільний.
Жертву готую із себе на вогнище біле.
І не озветься до мене богиня прозріння:
— Син твій чекає тебе і меч твого син твій чекає!



Якщо говорити про деякі вірші із вироку по «справі» *Ірини Сенік* (але не про всі п'ятнадцять!), то це буде той єдиний випадок, коли за рецензентом, який назвав їх антирадянськими, можна було б визнати рацію (однак не за слідством і судом, бо в нормальному суспільстві судити за будь-які вірші — ганьба!), якби не обставина, яку слідство ретельно приховувало і на яку так само «не звернув уваги» рецензент — якийсь Возняк із Івано-Франківського інституту нафти та газу (?! — знайшли де шукати поціновувача поезії...).

Справа ж у тому, що ці кілька віршів, написаних від руки, жирно перекреслених і супроводжуваних поверху написами «не годиться» або значком «-» (мінус), були штучно висмикнуті слідством із кількох десятків (якщо не сотень) цілком ліричних, переважно інтимних віршів, що їх І. Сенік передала В. Чорноволові як критикові із проханням оцінити, підредагувати і допомогти укласти збірку, з якою навіть мала намір спробувати щастя у видавництві. Але при розмові з критиком авторка згадала, що пише вірші з дитинства — і той попросив відновити в пам'яті давні вірші, для порівняння рівня майстерності. Так до сотень інтимних передрукованих віршів потрапила пара аркушів із зошита, де було від руки переписано кілька віршів, написаних в 40-і роки зовсім ще молодою дівчиною, що брала участь в підпільній діяльності. І хоча І. Сенік в 60-70-і роки нікого ними не «агітувала», бо й взагалі вперше їх записала — дістала за ці художньо слабенькі, до речі, спроби 25-30-річної давности 10 років ув'язнення і заслання...

Рецензент, який бачив, що то за «оригінали» дають йому на оцінку (перекреслені, з негативними зауваженнями), все ж погодився бути співучасником розправи. Більше того, в розряд «антирадянських» він включив і вірші з першого ув'язнення І. Сенік, які можна швидше назвати «антиберіївськи-

ми» чи «антикультівськими» (напр. «Навколо Братська могили братські...»), зо два вірші, що були реакцією на незаконні арешти кінця 60-х — поч. 70-х років (запам'ятався початок одного):

Лиця квадратів,
Шалики червоні...
А по серцях наших
Копитами коні.
А по серцях наших
Копита, копита...
Мабуть, наша правда
В Сибірах зарита.
Мабуть, наша правда
В Явасах, Норильських...

та кілька написаних незадовго до арешту віршів, кримінальна кваліфікація яких абсурдна. На жаль, ми не встигли одержати їх до виходу номера, можливо, використаємо в подальшому.



Від попередніх авторів *Атена Пашко* відрізняється тим, що її тюремний стаж обмежився чотирма днями. У серпні 1972 року її замкнули на три дні без санкції прокурора в слідчу тюрму Львівського УКДБ, щоб шантажувати В. Чорновола: «Або розкажете, що знаєте про «Український вісник», або не випустимо вашу Атену». Ще день потримали у в'язниці у вересні 1973 року, коли на неї було заведено «справу» за ст. 187-І КК УРСР («завідомо неправдиві вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад») за вірші, яку було припинено тільки через рік.

Звичайно, непросто було у цілком ліричній, настроєвій поезії А. Пашко знайти навіть «липові» підстави для кримінальних звинувачень. Але й тут виручили браві рецензенти, серед яких запам'ятався той таки В. Здоровега. Ретельно вивчаючи рукописні збірки «Вірую» та «Білий біль», рецензенти спочатку накинули оком на три крапки в кінці раннього вірша поетеси: «Подивися ж на себе у Дніпрові води, придивися, Вкраїнонько, чим ти стала тепер...». Потім заявили претенсії до вірша «Донечці, що захопилася космонавтикою». «Примітивним націоналізмом» було названо рядки про те, що якщо навіть десь у галактиках є схожа на нашу планета, на якій люди живуть сотні літ, то там все одно немає України, без якої життя втрачає всякий сенс.

Але особливо грізними були оцінки трьох віршів, які й лягли в основу звинувачення, — «Навіщо думати?», «Тюрма Тобі, як нічний привид» та «Як же Вам, жінко...». З останнім зв'язаний цікавий деталь для характеристики садистського гумору. Коли при першому затриманні Атену Пашко приводили щоранку з камери на допити, слідчий Боєчко, замість «Добрий день!» зі втіхою цитував: «Як же Вам, жінко, на нарах спиться?...»... «Ліпити справу» із цих трьох віршів все таки відмовилися навіть у ті роки, знову зганьбивши «рецензентів».

АТЕНА ПАШКО

* * *

Навіщо думати?
Не сміти думати!
О, якби так: роботом, роботом!
І йти у ритмі,
І йти у такті
Отак по квітах — чоботом, чоботом!

Мрії? — Будь ласка,
запрограмовані,
І тільки кроком, кроком руш!
Чого на душу не відгодовано?
І що там душі, як треба туш!

Зародки — абортувати.
Задуми — анатомувати.
Парослі — ампутувати.

І — кроком руш!

* * *

Тюрма Тобі, як нічний привид...
О, кому не привиджуватиметься
вона,
Хто хоч рік, хоч день
побував там,
В тому замизканому
душекомбінаті
Двадцятого віку!
Дивиться, дивиться
своїми засліпленими очима
на вулиці, на небо, на світ.

Де відходять в минуле
 трамваї,
 машини,
 літаки...
Де запряжені в золотогриві мрії
знімаються в небо зорельоти.
І ... гупає, гупає своїми
важкими дверима
 душекомбінат,
Забираючи відважних
 з космодромів.

* * *

... Як же Вам, Жінко,
 на нарах спиться...
Ви ж не грабіжниця,
 ані не вбивця.
Як же Вам, Жінко,
 на нарах спиться...

Вам би купатись
 кожного ранку
У водах, що пахнуть
 зіллям рум'янку...
Вас на світанку
 будять конвої,
Ведуть, як бранку, до водопою.

А за стіною
 вогні-неони,
У магазинах
 ніжні нейльони,
Різні жіночі срібні брязкальця,
Персні на Ваші
 тоненькі пальці...

Бряжчить понуро
 замок тюремний.
Уже не кафський
І не гаремний.
Як же Вам, Жінко,
 кажуть у очі:
«Руки за спину!» —
 руки жіночі...

Відійшли війни
 за перекопи,
Позаростали
 квіттям окопи,

А чи Вам, Жінко,
щастя наснитися?
В наш вік космічний,
Такий трагічний,
Що аж комічний —
Як же Вам, Жінко,
на нарах
спиться...



На закінчення варто нагадати і про щедрі гонорари за ці «рецензії» та «експертизи», які потім покривалися рахунком копійчаних табірних заробітків, через що дехто із репресованих поетів не міг щось докупити до голодного табірнього харчу навіть на дозволених 2-5 крб. місячно...

... Років 2-3 тому львівська молодіжна газета «Ленінська молодь» в колонці з продовженням десь із півроку друкувала «подорожні нотатки» лавреата премії ім. Галана, професора Львівського університету Йосипа Цьоха. Згадуємо це малотравне вариво наставника майбутніх журналістів (такі сіренькі «нотатки» можна було зліпити і без поїздки державним коштом у Канаду, а обклавшись періодикою у спецфонді академічної бібліотеки) тільки тому, що Цьох — дійсний член когорти літературних погромників (рецензував не поезію, тому ми його досі не згадували) — в одній із подач своїх «вражень» («Ленінська молодь» за 22 січня 1985 р.) спробував порівняти себе із компанією і своїх жертв, тобто «рецензентів» і рецензованих. Отож ті, кого Цьох та ін. «науково» допомагали пакувати в тюрми й табори, — це «кримінальні злочинці, невиліковно хворі шизофреніки і параноїки, які в силу своєї хвороби претендують на роллю і становище геніїв і пророків і, природно, не одержують визнання», «бездарні і безталанні покидьки, які, потерпівши банкрутство в своїх гіпертрофованих пошуках кар'єри і високого становища в суспільстві, шукають розради або й просто заробітку на шляху антирадянської діяльності», «жалюгідні нікчемні», «нікчемні покидьки» і т. п. — в тому ж вишуканому стилі відомих баби Параски і баби Палажки. За Цьохом вся біда цих «покидьків» у бездарності, невітлених мріях стати письменниками чи вченими. «Однак, — авторитетно роз'яснює наш професор, — щоб стати вченим, необхідно здійснювати наукові пошуки, робити якщо не відкриття, то хоч винаходи, створювати оригінальні концепції, писати і видавати монографії тощо. Для цього потрібен справжній талант». Що то за «оригінальні

концепції» (ба навіть «відкриття»!) «справжніх учених», ми з вами, читачу, щойно мали змогу переконатися...

В тих же «подорожніх враженнях» лавреат галанівської премії згадав і персонально декого із жертв «оригінальних концепцій». Про одного з авторів цього нашого огляду він написав:

На Радянській Україні лише одиниці знають про існування В. Чорновола — озлобленого егоїста, брудного пасквілянта з явно вираженими рисами шизофренічного маніяка. А на сторінках націоналістичної преси, немов змагаючись з незабутнім бароном Мюнгавзенном, його «нареккли» лицарем без страху і сумнівів, «совістю України», «непохитним борцем».

Поборювати подібні пасажі «видатного радянського публіциста» означало б опускатися до аргументів типу «ти сам — дурень!», якби ж не «медична діагностика» професора від літератури щодо людини, з якою він ні разу в житті особисто не стикався... Схоже, тісно стало докторам філологічних наук і лавреатам в рамках літературознавчих експертиз, потягнуло їх заробити трохи срібняків ще й на психіатричних... І хто знає, чи не скористалися б Цьоховою підказкою, якби невдовзі не повіяло в нашому житті іншими вітрами...

А втім — до послуг психіатрів, може, таки варто вдатися. Бо чи може здорова психіка витворити отакі тлумачення віршів Осадчого, у якого «помічено» навіть заклики до термоядерної війни, або висновки про «татаро-монгольское нашествие на Россию» в особі Козака Мамая, або неповторний вибір коду для «розшифрування» «Одісеї» Ірини Стасів? Може, таки варто проїхатися цим «ученим», що в роки застою і безгласности робили собі кар'єру на кримінальному рецензуванні української літератури, туди, де досі (непослідовності перебудови...) мордується мужня одеситка Ганна Михайленко? Бо чого від них можна чекати перебудові і демократизації, як не ножа в спину у складну хвилину?

Але ж ходять вони із гордо піднесеними головами вулицями наших міст, піднімаються на катедри наших вузів навчати молодь, заповнюють шпальти газет і журналів своїми «враженнями». І мимоволі в риму з Шевченковим «... Кругом паскуда! Чому ж його не так зовуть? Чому на його не плюють?» хочеться з тривогою запитати: Чому ж їм руку подають?

Рецензування кримінальних «рецензій» та «експертиз» на українських поетів зробили Василь Барладяну, Михайло Осадчий, Вячеслав Чорновіл.

ОЛЕСЬ ГОНЧАР

СЛОВО НА ВЕЧОРІ 3-ГО КВІТНЯ 1968 РОКУ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Сьогодні навіть на сторінках офіційної преси можна знайти виступи значно гостріші за публікований нижче. Але гляньмо на дату — квітень 1968 року і по-іншому сприймаються сказані тоді О. Гончарем привселюдно на своєму ювілеї слова про «догматичне пекло», про «маленьких Вельзевулів», що «клепають ярлики... при чадинні культивських каганців» та мріють про «безкарні цькування» чесних людей і т. п. Про надрукування будь-де повного тексту цього виступу, що поширювався самвидавом, нам невідомо.

Дуже тут по-ювілейному жарко, я вам співчую, тому постараюся, щоб слово моє було коротким.

Насамперед хочу від душі подякувати всім товаришам по праці, які вважали за потрібне вшанувати цей вечір і відважно взяли на себе чималий, зв'язаний з цим клопіт.

Дякую всім вам, що прийшли сюди, а також і тим, що приїхали, — гостям із Москви, із Російської Федерації, нашим вірним друзям, з якими нас єднає спільна велика братерська справа.

Всім, кого я з хвилюванням слухав на цьому вечорі, всім читачам, які ласкаво озвались до мене в ці дні, — моє щире спасибі.

Чув сьогодні тут слова дорогі для мене. А, мабуть, неминучі в таких ситуаціях щедроти та перебільшення будуть сприйняті тверезо, ще і як знаки чемности моїх друзів, — отже, можу запевнити, що з цього боку мені не загрожує втрата почуття реалізму.

Розумію, що шана ця адресована не стільки особі, скільки всій нашій літературі — саме так розглядаю цей вечір.

Не приховую: справді маю почуття гордості з того, що

випало мені ось багато вже літ працювати у великій літературі українського народу. Шлях нашої літератури пролягає через віки, вона була живим голосом і совістю народу на протязі його історії, сповненої такого драматизму. Не раз щербились шаблі і списи ламались. І якщо народ вистояв, оборонив себе від пониження, то зробив це не так зброєю мілітарною, як силою духа свого, невичерпним потенціалом, витворюванням художніх цінностей, що їх сьогодні з подивом відкриває для себе весь світ.

Це я вважаю явищем феноменальним.

Від Шевченка, Франка, Лесі Українки нам, радянським письменникам, залишені найвищі взірці самовідданого служіння народові, справі вселюдського прогресу.

Вже якось говорив і знову дозволю собі повторити: інтелігенція — це нервові волокна нації, що проймають весь організм і живуть лише в єдності з ним, і його життя теж не уявити без них. Творчість мистця, людини інтелектуальної праці, виростає з самого духовного ества народу, і сама поетика, річ, здавалось би, зовсім індивідуальна, суб'єктивна визначається духовим кліматом народного життя. Це особливо добре бачимо зараз у розвої багатьох національних літератур Радянського Союзу.

Мене радує, що в нашій літературі дружньо працюють і майстри старшої генерації, і люди молодшого віку, яким мов би ще й не близько до ювілею, але хай вони не дуже цим тішаться, — чаша ця їх не мине, цього, на жаль, конем не обїдеш. Ми часто — і цілком справедливо — відзначаємо заслуги молодих. Однак старші письменники, яким довелося працювати в надзвичайно складних історичних умовах, люди, які знали небеса творчих злетів, але перейшли і догматичне пекло, перейшли, зберігши гідність і честь і чистоту своїх ідейних переконань, — хіба ж вони менше заслуговують доброго слова?

З чуттям гордоців говорю сьогодні про своїх літературних побратимів різних поколінь, про всіх тих численних лицарів творчости, які і в музиці, і в малярстві, і в кіно, так само як і на ниві красного письменства, з пристрасстю патріотів працюють над розбудовою української соціалістичної культури.

«Ну, а як бути з іншими?» — запитують мене в ці дні. Як бути, скажімо, з маленькими отими Вельзевулами, навіть до літератури причетними, які, часом, ще й зараз ночами, при чадінні культивських каганців, пробують озлоблено клепати старі-старі ярлики для нових наших творів? Трудії невдячного

ремесла, вони, видно, сумують за минулим, за днями сваволі, коли можна було цькувати безкарно, — та все ж сподіваємось, що і їх обвіє струменем чистого повітря нових днів, а недолугі їхні вироби, як усе фальшиве і рецидивне, будуть потоптані копитами часу! (Даруйте за такий емоційний вислів).

Ярлики, — а, кажуть, є охочі начепити їх і на «Собор», — ніякі вульгаризації сьогодні вже не спроможні збити з пантелику нашого мислячого вдумливого читача. А про «Собор» скажу: вважаю цей твір не менш патріотичним, ніж «Прапорносоці». Як і «Тронка», як і всі попередні мої твори, «Собор» написаний з позицій лєнінських, з позицій інтернаціоналізму.

І російська, і українська, і вся наша багатонаціональна радянська література саме тому і користується широким і щодалі зростаючим визнанням мільйонів читачів, що вона чесна, мужня, правильна, що її активний радянський патріотизм невіддільний від її гуманістичних устремлінь, що для неї наші визначальні суспільні ідеали не порожній звук, а справді те заповітне, ради чого варто жити і нещадимо віддаватися творчості.

Звичка до упертих штампів складалася не один день і її не так просто долати. Не дивує, що існують примітивні, спрощені уявлення про літературу, — для виникнення їх були свої причини, — гірше, коли такий примітивець своєю обмеженістю, підозріливістю силкується нав'язати іншим, коли він виказує рішучу претенсію впрягти червоних коней мистецтва в хомути своїх убогих уявлень.

Більше доброзичливості, освіченості, культури, більше довір'я в ставленні до людини і до мистецтва — ось чого треба, щоб література розвивалась нормально.

Праця наша вся в шуканнях, у неспокої, у прагненні сягнути вершин досконалості. Мабуть, впродовж цілого життя людина має продиратися, мов крізь хащі, до тих конечних істин, що мусять їй відкритися, як відкривається раптом вічне диво сонця, святість землі, мова художнього шедевра і мудрість кожної травинки; до істин, що постають як пізнання людського в людях, як щастя творення, щастя жити у найповнішій згоді з своїми переконаннями, з власним сумлінням, в гармонійній відповідності слова і вчинку.

Не зайвим може навести тут дорогої для мене слова Ромена Роллана: «Мені не хотілось би більше жити, якби я поступився своєю совістю. І не тільки ради самого себе, але і в ім'я честі Франції я захищатиму те, що вважаю справедливим і людяним».

Дорогі товариші і друзі мої!

Трудимося з вами в ім'я Людини, щоб їй було краще сьогодні, в ім'я світлої комуністичної будуччини, що уявляється нам не царством неземного знедуховленого стандарту, а сім'єю вільних збратаних народів з квітуванням їх яскравих, незнівельованих культур, суспільством щасливим, духовно багатих, красивих людей.

Є чим наснажитись нашої літературі. Будівнича невсипуща праця народу, його талановитість, краса України, її висока душа — є свідки черпати надхнення!

Вся складність нашої письменницької праці кінець-кінцем зводиться до простого: писати правду, глибоко відчуту, може, навіть вистраждану правду в усіх її вимірах і розгалуженнях. Тільки таке слово, правдиве й надхненне, сприятиме розквітові людини, її духовній наповненості.

Суспільство дало нам багато і багато від нас жде. Писати з честю, жити з честю — це, я певен, бажання кожного, бажання також і моє.

Ще раз дякую за увагу, за теплі слова, за щирість ваших сердець.



Василь Стус. Скульптурний портрет Б. Довганя.

ВАСИЛЬ СТУС У ЖИТТІ Й ЛІТЕРАТУРІ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Нашу постійну рубрику «Василь Стус у житті й літературі» розпочнемо розповіддю про вечір пам'яті поета в його рідній київській оселі. Про справжній, а не показний інтернаціоналізм нашого поета свідчить лист вірменського патріота Паруйра Айрікяна. Після трагічної смерті Василя Стуса в кучинському концтаборі з'явилося немало присвячених йому творів. У цьому номері друкуємо вірші Є. Сверстюка, М. Осадчого, Атени Пашко.

Є дані, що досі надруковано (за межами України) тільки два переклади Стуса, але не знаємо, які саме. Тому покищо із позначкою «Наші публікації» публікуватимемо усі переклади, які розшукаємо. На цей раз даємо три варіанти перекладу одного з віршів Рільке.

Листи Василя Стуса до Любомири та Зоряна Попадюків друкуємо із вступним словом З. Попадюка та примітками редакції.

Атена Пашко народилася в с. Пруси (тепер — Бистриця) Дрогобицького р-ну Львівської обл. Закінчила лісотехнічний інститут у Львові. За професією інженер-хемік. З 1970 року зазнавала переслідувань за зв'язки з українським правозахисним рухом. 1971 року її змусили звільнитися із роботи у Всесоюзному Географічному товаристві при Львівському університеті, після чого працювала інженером у лабораторії геологічної експедиції. З 1972 року — численні обшуки, допити, цькування її і родини. У вересні 1972 року була заведена «справа» за ст. 187-І, припинена через рік.



Вірші писала з дитинства. В середині 60-х років за намовою письменника Б. Антоненка-Давидовича кілька поезій надрукувала в «Літ. Україні» та журналах «Дніпро» і «Піонерія».

Авторка трьох рукописних збірок — «Вірую», «Білий біль», «Калинові рубіни» та кількох поетичних циклів.

АТЕНА ПАШКО

І ЗУСТРІЛИСЯ ВТРЕТЄ...

За вікном вечірнє небо з вилагіднілою осінньою синявою, промінь призахіднього сонця визолочує все, до чого вже дідкнулось крило вересня. Столик ритмічно похитується в такт коліс. Ще і ще раз відтворюю в думках вчорашній день, вчорашній київський вечір і відчуваю, що не можу не писати...

Вчора... Вчора ми йшли з Михайлиною Коцюбинською до Василя. Йшли в його київську хату на вулиці Чорнобильській (навіть назва вулиці звучить трагедією, навіть Чорнобиль поєднаний з Його іменем) і несли величезні оберемки чорнобривців, що нарвали на Чорторії. Йшли, щоб побути з ним і з його родиною в другу річницю його смерті... Але чи можна поняття смерть пов'язати з Василем? Хіба вмирають генії? Хіба вмирає Поет, якщо його слово належить майбутньому, хіба вмирає поезія, велич якої ні з чим не зрівняти?

Ми бачилися всього двічі... Перший раз, коли я у червні 1975 року приїхала в Барашево, що у Мордовії, на коротке побачення з Вячеславом [Чорноволом]. Василь побачив мене в щілину огорожі (знав про побачення і упізнав за фотографією). Я стояла в коридорчику, змучена, схвильована, коли раптом на якусь хвилину відчинилися двері в зону, бо хтось туди заходив з наглядачів, — і я побачила чорнявого засмаглого чоловіка, обличчя якого сяяло усмішкою, а в очах ясніло стільки тепла і ніжності, що я метнулась до нього, а він простягнув мені букетик чорнобривців з кількома бадилінками полину... Квіти ці, оті чорнобривці, вирощені на мордовській землі, у таборі, я потім засушила. Довгі роки вони лежали на моєму столі серед Василевих віршів...

Вдруге зустрілися в Києві, на Чорнобильській вулиці, під час його короткого перебування там, на провесні 1980-го. Важкий то був час, і Василь всього себе віддав мені на допомогу. Я зрозуміла тоді, що для себе він взагалі не існував. Великий поет був великою Людиною.

Так, бачилися ми з ним небагато... Але ж як відчувалась його присутність з відстані. Писав мені вітальні поштівки. В листах від Вячеслава часто були його вітання, питання про

буття, здоров'я, а одночасно в тих листах завжди багато писалося про нього, про Василя. Там були і його вірші, переклади. Читаючи їх, думала: поетові з таким розмахом крил потрібен простір всесвіту, повітря України, аудиторії університетів і... пучечок квітів, отих чорнобривців, але з рідної землі, на письмовому столі.

А втім, знайшлися в його віршах і для мене рядки, подаровані добротою його серця, як і ті чорнобривці у воротах табору.

Десять посередині 70-х років я послала Вячеславу свою фотографію. І отримала відповідь на неї Василевими словами: «З обличчям першоклясниці-школярки, що перед цілим світом завинила...». Пізніше у Великодньому вітанні сам Василь написав мені:

Схились до мушлі спогадів — і слухай:
Усе, чого не зволиш, донесе
насторчене од начування вуха
і як не ошукає, то спасе
і визволить із німоти і тиші
і від тяжкої, з кулаки, журби.
В глухому замурованім узвишші
туркочуть до світ-сонця голуби.
Поверне все — ні в чому не відмовить
і обдарує певністю сповна
блакитна мушля, та, що луни ловить
і від вслухання стала голосна.

(У присланому мені Василем оригіналі тільки незначні розходження із пізнішими передруками, які я бачила. Можливо, ці зміни зробив потім сам Василь).

Цими словами, написаними дрібним почерком на святковій білизні картки, він давав мені розраду, приходив у моє життя. Викликав на розмову. І я відповіла:

Дивись, розбили мушлю уночі,
Жбурнули в неї каменем холодним.
В півзвуках начуваються сичі,
Що загніздилися в дзвоні Великоднім.

У вересні 1975 року, уже після важкого крововиливу, коли Василеве життя висіло на волосині, якось обминувши ліміти на листування, він прислав мені ще одну відкритку, яку наводжу повністю (адже кожне розшукане Василеве слово сьогодні — велика цінність):

Дорога Атеню!

Здоровлячи Вас із Днем народження і зичачи Вам щонайдорожчого, прошу прийняти цей вірш як моє щире привітання.

Зажурених двоє віч,
криві терези рамен,
гербарій сухих долонь
з ночі.
А де той іскріє край,
котрий назирає муж?
Об схід той, мов об багнет,
жалься.
Якісь переплески, блиск —
переймами досвітку —
і вже попливла-пливла
вічність.
Бо серце оговтати,
добігти до пам'яті,
немов на побачення, —
годі.

Дякую!

Вересень, 1975 р.

Василь

Коли збиралася до Києва, знайшлася ще одна відкритка (було їх більше...). Уже без поезії. Але й у ній Василь такий, яким він був — весь у турботах про інших, про тих, кого він прийняв у своє серце. Він писав:

Атеню!

Вітаю Вас зі святом 8 березня, з весною. Зичу Вам щастя і хочу, щоб Ви знали, що кожного разу, згадуючи Вас, зичу Вам добра. А це моє весняне зичення, як і годиться, — від початку (бо ж весна — і є початок і шкода, що новий рік перенесли на зиму, замість лічбу починати від струмків березневих). Зі Славком, здається, все гаразд? Дуже просив би Вас — коли-не-коли (не смію зазіхати на Ваш час) давайте знати, як він там мається. Дуже мені шкода, що мимохіть забрав у нього всі чисті зошити (а передати тяжко: покладуть йому в речі й не дадуть до користування). Як йому рука, як живеться? Отак нас і розлучили — і бозна на який час. (...).

25.2.76 р.

Василь

Такі були наші розмови з Василем.

І ось ми з Михайлиною [Коцюбинською] йшли тепер до нього. Квіти не поміщалися в руках, у вагоні метро люди

цілими легеньями вдихали їхній гіркуватий аромат. Казали: «Це найкращі квіти України!», «Які гарні чорнобривці!», «Это же цветы Украины, я их очень люблю»...

На Чорнобильській було урочисто і сумно. На Чорнобильській було свято живущої, життєдайної і життєствердної поезії. Друга річниця Василевої смерті...

Валя [Попелюх-Стус] в чорному з дуже блідим обличчям. І знову:

Прости мені, що ти така свята,
як та свіча, що на вогні горіла.
О, як та біла білота болила,
о, як болила біла білота!

Портрет. Лицарсько-мужнє, дуже вольове обличчя. Проникливий погляд, освітлений скорботною усмішкою. Чорночервоно вишитий рушник... Гіркавість чорнобривців. На тому вітарі страждання і поезії горіла воскова свічка.

Вдовина Валина хата наповнилася людьми і притишеними голосами, як у храмі.

Зустріч без потиску руки, зустріч з жалобною стрічкою на портреті, відчуття неймовірної втрати.

В кінці столу син Дмитро, змужнілий і дорослий. Така схожість з батьком... Поруч — дружина. Є онук у Василя. Його сюди не привели, він ще маленький. Але ж росте у Василя онук!

Валя заклопотана прийомом гостей. «Мамо, не відходь хвилинку. Я дуже люблю татову поезію, але найбільше, мабуть, оцей вірш»:

Ти десь за білим забуттям і навіть далі-далі
все важиш молодим життям у молодій печалі.
На бережечку самоти, на жовтому пісочку
Кого лишив — не досягти: дружину, а чи дочку.
Як вимінилося життя! Все скіннєня огортає,
і той, хто прагнув вороття, вже й стежки не вгадає.

Валині очі наповнюються сльозами і стають чорними озерами печалі.

Надхненно читають Василеві вірші Михайлина Коцюбинська, Ріта Довгань. Деякі з них чує вперше. А коли слухали вірш Євгена Сверстюка, Василь постав перед нами, як живий — зі своєю великою любов'ю і несхитною принциповістю.

Зворушена урочистістю хвилини, сказала Світлана Кириченко:

— Він — найбільший поет України XX століття!

І яким же жорстоким виявилось це XX століття до свого Поета, що так довірливо увійшов у нього від своєї хлібодарної землі, щоби:

... Запомогти, зарадити, вступитись,
стражденного в нещасті прихистить
і зважитись боротися, щоб жити,
і зважитись померти, аби жить...

Київ — Львів, 3 вересня 1987 р.

АТЕНА ПАШКО

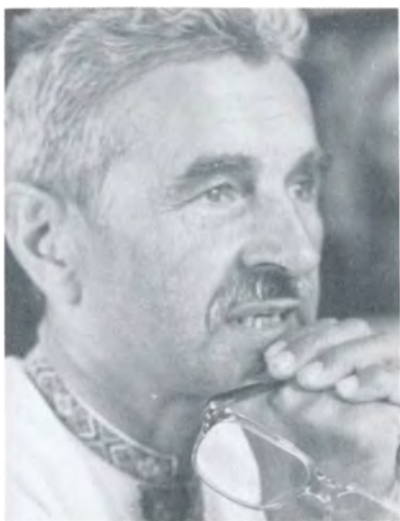
* * *

Ця смерть — неминучість сучасна,
Єднання між нами живими.
Приймімо її як причастя,
Спитаємо себе: т а к ж и л и м и?

7.IX 1985 р.

ЄВГЕН СВЕРСТЮК

Євген Сверстюк народився 13.XII 1928 р. на Волині (с. Сільце Горохівського району) в селянській родині. Закінчив філологічний



факультет Львівського університету в 1952 р., а в 1956 р. — аспірантуру при Науково-дослідному інституті психології в Києві. Працював учителем на Тернопільщині, викладачем української літератури в Полтавському педінституті, зав. відділом прози в журналі «Вітчизна», старшим науковим співробітником інституту психології, відповідальним секретарем «Українського ботанічного журналу» за редакторства Д. К. Зерова.

Дебютував у літературі в колі шестидесятників — І. Дзюби, І. Світличного, І. Драча, М. Вінграновського, В. Симоненка, В. Стуса, М. Холодного.

У 1972 році ув'язнений на 7 років таборів і 5 років заслання в Забайкаллі — виключно за літературно-критичні праці та виступи: зокрема за літературні есеї: «Собор у риштованні», «Іван Котляревський сміється», «Остання сльоза», «На свято жінки»...

В 1978 р. обраний почесним членом Лондонського центру ПЕН-Клубу. Має вірші, поеми, переклади з англійської і німецької, а також десятки наукових і літературно-критичних публікацій за 50-60-і роки.

Проживає в Києві. Працює столярем — фах, набутий на засланні.

Врізуючись гранітним профілем
 він йшов на повний зріст
 вразливий і беззахисний
 під градом націлених
 очей об'єктивів магнетофонів
 знав це автомати затриманої дії
 але йтиме доки судилося Богом

Здавалось він остерігався шептати
 щоб не впасти у фальш
 він остерігався кривити й обминати
 бо це початок блудної дороги
 він остерігався тихо говорити правду
 а голосно говорити пусте і дрібне
 бо це початок великого злочину
 перед Істиною перед Богом перед собою
 початок духовного самогубства

Слухати його незвично і страшно
 був у голосі якийсь виклик
 читати листи було щемно
 вручали їх з якоюсь ціллю
 і важко було узгодити акцентовану прямоту
 з делікатністю і лагідністю його серця

У тюремному дворі
 де слугувались підлим шепотом і фіглями
 Стус не прийняв правил тихого шепоту
 у таборах де залишалося відсиджувати
 Стус стояв або закривавлений падав
 Було клопітно всім з його непримиренністю
 і лоскотала тиха радість за цільність Особи

Стус пробивав головою
 ватяну стіну
 опущену на наші голови
 що зжились з нею
 навіть навчились робити
 міну самоповаги
 Стус пробивається головою вище
 І здивованими очима поета
 вітає рідне вічне небо
 і тихо усміхається

Слово поета-страдника
 стає тихим-прозорим
 як осінній птах у відльоті
 і жодна нотка надриву
 не порушує чистоти храму
 де читав свої молитви-думи Шевченко
 де яснів високим духом Гете

де Рільке і Пастернак
ловили промінь світла
і відтворювали узори життя
на тлі синього куполу
Слово Василя Стуса
тихе як любов до рідного краю
де він знаходив зерна
з якого виріс.

7 вересня 1985 р.

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ

ГРОМОВЕРЖЕЦЬ

У лавровий вінець Василеві Стусу

... День чорний, а конвой — горластий:
Бістрей! Щоб за п'ятьми — й крутька!
... І мент натягував смугасте
Вбрання на мертву плоть зека.
Чи знав, — та й знав ментам порочно, —
Якому серцю землю рив,
Кого він лютим матом крив
За виклик цей понадурочний!
— Ех, це ж прокляття — не життя... —
Кричав на жінку-конвоїрку, —
Чи шеф доплатить нам готівку
За тайну й швидкість зариття?

... Не доплатили...

Бо могили, —
Прийшло начальство, — а катма!
Бо та могила мала крила,
І ще удосвіта могила
Злетіла в світ, як і тюрма.
Серця і душі облетіла,
Мов блиск — на зір, як грім — на слух.
Зловісна думка опрісніла:
Зарита в землю горстка тіла, —
А в небо знявся віщий дух.

І возсіяв... І полетів...
О доле в'язня і трибуна,
Життя твоє з рідні тайфуну.
Могила вирвалась з-під тлуму,
І кличем понеслась столунним, —
На смерть розгнівавши катів.
... Конвой — на лови... Та із сил
Геть зовсім вибився у бродях:
Не перетюрмувать свободи!
... Стоїть, всміхаючись чарівно,
Обранець долі України,
Зек,
Громовержець,
Наш Василь!

15 вересня 1985 р.

ПАРУЙР АЙРІКЯН

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КПРС ГОРБАЧОВУ М. С.

Я з величезним інтересом прочитав відкритий лист українського журналіста Вячеслава Чорновола від 5 серпня 1987 року, адресований Вам.



Вітаю рішення Чорновола (та його соратників) поновити видання незалежного журналу «Український вісник».

Повністю підтримую також прохання Чорновола: *Перевезти тіло поета Василя Стуса з табірної цвинтаря на Уралі для захоронення на батьківщині — у Києві.* Так необхідно вчинити з усіма жертвами минулого, зокрема з останками Іллі Габая, Юрія Галанскова, Валерія Марченка, Олексі Тихого, Юрія Литвина, Михайла Фурасова, Іштхана Мкртчяна, Анатолія Марченка та інших, що за-

гинули в мордовських і пермських таборах, Володимирській і Чистопольській в'язницях протягом останніх років.

Лише в одному я не можу погодитися з В. Чорноволом. Ім'я Стуса залишиться назавжди *не тільки* в історії україн-

ської літератури. Його пам'ять, пам'ять поета-борця, патріота й справжнього інтернаціоналіста шануватимуть (я в цьому не сумніваюся) й багато поколінь вірменів. Василь є першим членом-симпатиком Національної Об'єднаної Партії (організації прихильників незалежності Вірменії). Саме його приклад наслідували, починаючи з 1976 року, багато українських, прибалтійських, російських, єврейських політичних в'язнів, солідаризуючись з нами. Василь Стус започаткував якісно новий тип співпраці між духовно непоневоленими представниками наших народів.

Смерть Василя Стуса — людини надзвичайно тонкої душі, приголомшила нас усіх.

— Черговий, мені дуже погано, покличте лікаря, — на свої останні слова він почув відповідь тюремщика в карцері тридцять шостого пермського табору особливого режиму:

— Не вмреш!

... Стуса немає. Це сталося не сто і не десять років тому. Обов'язок людей, які його знали, домогтися публікації усіх його творів і на батьківщині. Це буде найкращим пам'ятником Василеві Стусу.

Сподіваюся на Ваше виrozumіння й участь у цій справі.

Москва, 20 серпня 1987 р.

ВАСИЛЬ СТУС

З РІЛЬКЕ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Друковані три варіанти перекладу твору видатного німецького поета Райнера Марії Рільке можуть бути переконливим свідченням, як наполегливо працював Василь Стус над тим, щоб донести до українського читача не тільки зміст і форму, але й дух оригіналу. По суті, кожен із перекладів — бездоганний закінчений твір, так важко віддати перевагу котромусь варіанту.

Друкується з рукопису Стуса, зробленого на звороті двох видівок, подарованих поетом одному з в'язнів мордовських таборів у середині 70-х років. Переклади були записані один за одним як окремі твори.

* * *

Свободолюбче, тільки море й ти!
Як в дзеркалі, у хвиль невпиннім гоні
Свою ти бачиш душу, а в бездонні
твій дух таїть не менше гіркоти.
Пірнати солодко й зринати з тоні,
обнявши обшир двійника — пливти.
Втопити гул гіркої самоти
у диких хвиль нескореному дзвоні.
Обоє ви затаєні й таємні:
Чи хто сягнув твоїх, людино, прірв?
Хто море звідав до підземних нір?
Ревнивці суті власної недремні.
Отак споконвіки — лиш море й ти —
обоє без жалю й вагань у серці.

* * *

Людино вільна! Дух споконвіків
із морем збратаний! Незглибні води —

твоє свічадо. В нім ти віднаходив
безодні духу, як воно, гіркі.
Ти поринаєш в той глибинний скарб
і топиш зір у нім, а серця крики
гамуєш неупокореним і диким
перешумом його жалів і скарг.
Обоє ви — похмура, потайна
і ревна варта безмірів безодні.
О море, хто збагне скарби підводні?
Людино, хто осяг тебе до дна?
Минають в нескінченності віки
а ви, звияжники немилосердні,
богуєте в кривавій січі й смерті,
Брати запеклі, вічні вороги!

* * *

Людино вільна! Вічно будеш ти
як дзеркало своє, кохати ніжно море.
Воно твоя душа, гіркі його простори,
та в прірвах дум твоїх не менше гіркоти.
В своє зображення ти любиш поринати
і обіймати його руками і очима,
щоб серцю дати від власних бур спочинуть
в стихії цій, що дика і страшна.
Обох, таємних, вас нікому не збагнуть.
О, хто сягне до дна твого, людино!
О, море, хто пізна скарби в твоїх глибинах?
Ревниво кожен з вас ховає таїну.
І все ж віками вам стає снаги
безжально й любо битись між собою,
бо так ви любите і кров і смерть обоє,
О вічні вояки, брати і вороги!

Публікація Івана Геля.

ЛИСТИ ВАСИЛЯ СТУСА ДО ЛЮБОМИРИ ТА ЗОРЯНА ПОПАДЮКІВ

1977 — 1979 рр.

За розшуки по хатніх закамарках кількох листів Василя Стуса я взявся із запалом. Справа ця виявилася зовсім не легкою. Адже довгі роки й далекі дороги зробили для мене наше родинне гніздо малоприступною і таємничою фортецею. Мати ж моя, котра могла дати лад досить численній кореспонденції, передчасно померла, понад 80-річну бабусю майже два роки витримали в ліжку прикрі хвороби...

А проте всі листи, про які я знав і пам'ятав, знайдено. Їх шість, власне, п'ять і одна поштівка з привітанням до Великодня. Два листи адерсовані до мене — у Володимирську в'язницю і до мордовської колонії, решта — до моєї матері.

Мабуть, то не найкращий спосіб, коли публікацію листів великої людини оформлює сам адресат, тим більше, і з огляду на їх зміст це не зовсім зручно. І все ж умови, в котрих перебуваємо, змушують виходити із знаменитої засади: коли не я, то хто ж? А шкода...

Найжахливішим є те, що саме тепер виникла потреба публікувати його листи. Цей час міг прийти не через одне десятиліття. Смерть Василя Стуса — чорна дата не лишень для української і світової літератури. Цей день — одна з великих трагедій українського народу.

Колеса б'ють, колеса б'ють.

Кудись торують путь.

Уже додому не вернуть,

додому не вернуть.

В. Стус, *Пам'яті Миколи Зерова*

Прощай, Україно, моя Україно,
чужа Україно, навіки прощай!

В. Стус

Коли влітку 1974 року до карцерної келії у мордовському таборі No. 19 крізь незашклене спостережне вічко величиною у неювілейний металевий карбованець було втиснуто продовгастий паперовий пакетик з цукерками-льодяниками, я був роздратований. Іще б! Молодий, здоровий, ще ситий волею хлопчисько отримує гостинця від в'язня ПКТ (приміщення камерного типу), котрому ще приблизно півроку скніти у тісній клітці, майже без свіжого повітря і при важкій монотонній праці, в'язня, що страждає від виразки шлунка, а купити собі отих додаткових продуктів, туалетного причандалля, тютюну і ін. може усього на 2 крб. на місяць, та й то якщо такого права не буде з якогось вигаданого приводу позбавлено. Головне ж, в'язень цей, — а я усвідомлював це тоді дуже гостро і з емоціями, — великий український поет і громадянин.

Нудотне почуття сорому минулося лише тоді, коли на папері, котрим було обгорнуто цукерки, я побачив досить просторого листа, а також переписані на моє прохання знаменні два вірші, рядки з котрих я щойно навів. Вірші ті я твердо тримаю в пам'яті ось уже понад 13 років, а ота записка мала б увійти до сьогоднішньої публікації і бути за порядком першою...

Усі шість листів написані із селища-рудника ім. Матросова Тенькінського р-ну Магаданської обл., рудника, що мав колись ще милозвучнішу назву — імені Берія. Так сталося, а чи вирішилося по якихось канцеляріях, що своє заслання я починав з того ж рудника, але В. Стуса тоді вже там не було. На весні 1980 року він вже карався у слідчій тюрмі КДБ у Києві не лишень як поет, у віршах котрого вбачають «ідейно-воржій зміст», але й як член Української Гельсінкської Групи.

Все інше — в самих листах і в коментарях до них.

Зорян Попадюк

І. ЛИСТ ДО ЛЮБОМИРИ ПОПАДЮК ЗА 1-19.VIII 1977 Р.

Шановна Любомиро!

Чув за Вас багато. Напитував Вашу адресу довго, поки не вислав Є. Пашнін, хоч я просив раніше киян і львів'ян. Усе природно: наші родинні зв'язки утруднені (чимало листів гине), інонапрямкові

заохочуються. Але добре вже, що маю (був вислав Е. П. недавно, разом із своєю прозою). Е. П(ашніна) я знаю мало — бачився з ним на лікарні, але до жвавих розмов не доходило чомусь.

Із С. Болонкіним листуюся регулярно, але ось уже 2 м-ці, як ніч не маю од нього (і мої і його листи крадуть, хоч і цінні).

Із Зоряном (чомусь я звав його помилково Зоріян) був довше разом — 1974 р. уліті. Мешкали «по-сусідськи», навіть перемовлялися, тримали спільний піст (Кронід, Вячеслав, Зоріян, Сартаков, може, Граур, і я).

Ваш син, Любомиро, — загальний улюбленець. Знаю, з якою повагою ставилися до нього всі порядні в'язні. Навіть непорядні відчували підсвідому симпатію, яку доводилося їм долати задля собачої юшки-хлебавки. Навіть владці, здається. Так бувало мало з ким. Хіба з Дм. Синюком, Кронідом, Славком Ч(орноволом), Солдатовим С. (це — з Талліна, прекрасний хлопець), Старосольським.

Я дуже шаную Вашого сина. Пам'ятаю, що, чуючи од дівчат-сестер Ваше ім'я (Люба Попадюк), спитав якось Зоряна — мали спільну прогулянку в ПКТ: а хто то є Люба, Ваша сестра? «То моя мама» — відказав Зорян шовковим своїм тенорком, цнотливо й без подиву. Мені було трохи незручно за свою помилку, але в ситуації з Вашим сином це добре «гаситься» — невлад усякий. Хочте — скажу: із молодих хлопців кращого я не здибав.

Мих. Хейфец (літератор із Ленінграду) просто закоханий був у нього. Паруйр Айрікян (дуже славний хлопець із Ерівану) казав: Зоріян — то найкращий українець, якого він бачив.

То чому ж я не писав до нього? Надокучило писати листи для сейфів КДБ. Знаю, що Зоріян його не отримає — так само, як Юрко Шухевич чи Трохим Шинкарук (обидва смугасті).

Шкода — і часу і енергії — на марні листи. Од Оленки зі Спокійної мав дві звісточки — красно дякую. Брата її пам'ятаю. За пакунок — дякую. Ще не дістав — його обмацують пока і обнюхують мої таємні вихователі. Але — на Бога! — я ж багатий шахтар.

Од Атени мав одного листа. Од Михайла Г(ориня) теж одного. Моїх листів вони здебільша не мають. Були книги од Михайла, лист од Зенона К(расівського) з лікарні (здається, ще на 19-му таборі). Писав до дівчат на 3-4 — ніч не маю. А писав: до Ірени (двічі), і до Орісі С(еник), і до Оксани П(опович). Листи до Стефи крадуть. Що робити, як бути — не знаю. Вислала мені Михаса Коцюб(инська) коментарі до Рільке, дуже мені потрібні: не дістав. Ріта Довгань надіслала «Moskovia» нім. мовою — не дістав. До Анни-Галі Горбач написав 5 листів — після квітня вона не має од мене, мабуть, нічого (бо од неї ніч не маю). Писав до Віри Вовк два листи — жодної чутки.

Була в мене дружина — цілий місяць майже (3 тижні). Трохи відійшли зашпори мордовські, але не знаю, як довго тепер нам чекати на нове видження. Вона залякана геть, як, зрештою, майже всі кияни (та й чи вони одні?).

Прочитав недавно статтю свого кума Василя Захарченка. Послав йому вітальну телеграму: «Фе, як негарно». Бідна його головонька — в таку халепу вскочити — задля чого?

Микола Будулак — мій знайомий ще з 1973 р., був моїм сусідом по койкоместу в січні 77 р. (повернувся десь у грудні-листопаді разом з Шакіровим з Волод(ими)ра). Невже він там утретє? Мабуть, ні. Йому через 13 місяців фініш. Знаю його добре.

Василь Овсієнко пише до мене — це славний хлопець, із яким я перебував коло року.

Любомиро, знаєте, я не буду писати до Зоряна. Напрямець — не хочу. Краще напишу до нього — через Вас. Гаразд? І далі так само робитиму.

А Вас попрошу — напишіть, що чути за наших дівчат — як вони т а м і чи не тримають якого посту з парубками разом.

Шкода мені, що ніхто про це не написав. Чи знову ж — листи не доходять?

Вражений тим, що роблять наші смуги. Боляче дуже було читати. Коли б хто мав — пришліть мені вирізку з «Вістей з України» — де переграно листа Данила Ш(умука), і Літ. У(країн)у, де йшлося за Михасю. Або перекажіть докладніше — хто має час на таке (бо вирізки можуть пропасти, як і лист). Дуже хотів би, аби те все сприймали спокійніше, тобто, не шукали винних там, де їх нема. Певна річ, не кожен мій земляк має таку вдачу, як Славко. Але коли б і Славко Ч(орновіл) пробув у запертку по 10-20-30 років, то хто знає, як би з ним було. Я теж належу до людей толерантних, але не прогонував би себе — в таких же умовах і термінах.

Я всіх їх шаную, тому просив їх громаду не шукати винних серед хлопців, а називати вину по імені справжню: довготривалі умови. І робити все, аби гасити вогонь, а не роздмухувати. Крім усього: люди, що не були там, не мають права на моральний осуд. Кажу все до того, що деякі львів'яни стають на той чи інший бік, а це — як на мене — зайве. Бік у нас один, ліжка поруч, жертви наші — одні, біди спільні.

Ось і вже, Любомиро. Коротко про своє життя: селище мені збудували Курчик і С. Карав(ан)ський, дякувати їм за працю 30-річної давнини. Одне зле: кращу руду вибрали вони, а мені лишили самі злидні. Праця нелегка, чимало дисперсного порошу, але поки є дощі, є гриби, прокидаються ягоди, є риба в річках. У бібліотеці — трохи книжок. Українських, певна річ, нема, але хіба нині є українська література? «Усе — в листопаді», як казав поет.

Задумів маю чимало, але наглядачів за собою — ще більше. Доводиться бути чемним, хоч і гріх.

Коли клімат не зміниться — в ближчі роки — може, спробую податися за паркан. Жінка дуже проти цього. Але вона — жінка і тому має поважати мою волю. Докучило бути в смерті, не маючи змоги ні жити зі своїм народом, ні працювати — для нього.

Усе ж таки — я не політик. Я просто літератор, що хоче *чесно*

працювати коло рідної культури задля неї. Це ж так мало, чому ж мені бути ГП, як мене називано ось уже шостий рік.

А втім — поживемо-побачимо. Може, моя примусова любов до ерзі й мокші знову поведе мене в ліси безкраї за Уралом. Але до того спокійно ставлюся: богує — доля. А не коритися їй — не можна. Не подобає. Гріх.

Уклін моїм друзям, що можуть пити каву під левом, родичам моїх кривних друзів — Калинцям, дружині Івана Г(е)ля, Раї Морозовій, Атені, Гориням, Олені Антонів та Богданові, братові її, Іванові Кандибі (мав листа од нього), Зенонові (коли можна).

Чекаю од Вас листа з новинами.

Вишліть, прошу, адресу дружини отця Василя, з яким я 3 дні сусідував на Потьмі 29-31.X 76 року — на ізоляції. Буде Михася в Атені — цілуйте її за мене.

Вашого Зоріяна, як і Славка Ч(орновола), і Пашніна, і Паруйра, і мене продавав на 17 зоні Кузюкін Волод. Іван., якого ми викрили в серпні 76 року. Він, може, і спроваджував Г. Роде, Зоряна і Пашніна до Вол(одими)ра.

Тримайтесь, Любомиро. Певен, що син Ваш схожий до Вас. Тобто, Ви ще кращі за сина (коли то можливо). Дякую Вам — за сина. Дякую — за листа. Слава Богові, що є на світі — і Ви, і Зорян.

с. Матросове, 1.VIII 77 р.

Додаю карточку для Зоряна.
Мої Вам кращі зичення —

Василь Стус

Напишіть, коли в Зоряна день народження.

Чи не знаєте, де є В. Рокецький?

Був писав до мене Левко Лук(янен)ко, але замовк. Певне, пише, але я не одержую. Мав листа (диво!) од Є. Сверстюка, пише Льоля; Славкова Валя з Вільхівця написала другого листа, а мого не мала.

P.S. Любомиро, так вийшло, що одразу не відіслав листа. Пакунки дістав од Богдана. Дуже дякую. Все дійшло добре. Дістав від пані Галі Г(орбач) теплу ковдру й чоботи. І то таке наслання пакункове! У мене тут усе є — навіщо люди завдають собі зайвого клопоту (красно дякую проте!).

Ще не відповідав ні Олені А(нтонів), ні Михайлові Г(ориневі), ні Валі Ч(орновіл), ні Вірі Калач-Шумук.

Написав великого листа до Кроніда (через Галю, дружину) — певне теж не дістав. Через це не кваплюся й відповідати — через чортиськ, що крадуть листи.

Будьте здорові, Любомиро.

Просив би Вас (тобто, всіх знайомих львів'ян) тримати мене в

курсі — як там мої брати й сестри — на сховаках ся мають. Бо нічого не знаю за них. Велике вітання їм — через родичів і низький уклін.

Сервус!

1.VIII 77 р.

BC

Додаю: карточки для Богдана Теодоровича та сестер. Своє фото додаю — аби зналися краще.

19.8.77 р.

Будьте!

КОМЕНТАРІ. Великий і ваговитий лист Василя Стуса до Любомири Попадюк (колишньої викладачки німецької мови Львівського університету, викинутої звідти за патріотичну діяльність, постійно переслідуваної аж до смерті) характерний для епістолярії поета. На першому пляні у нього — не своє Я, а турботи про інших, найбільше про людей однієї долі, намагання не підкреслювати людські вади, а побачити в кожному те, що красить людину. Особливо показове ставлення В. Стуса до затяжного конфлікту в 70-і роки між в'язнями-українцями табору особливого режиму в Соснівці (Мордовія) — «смугами», як називає Стус (мався на увазі смугастий одяг «особливо небезпечних рецидивістів»). В. Стус, В. Чорновіл та ін. безуспішно намагалися погасити цей компромітуючий українських політв'язнів і активно використовуваний владою конфлікт, спричинений дуже важкими умовами камерного утримання, провокаціями адміністрації, під'юджуванням сторонніх елементів (виявилося, що таким способом збирався матеріал для позаетичних «спогадів» чи «щоденників»...), але й, не в останню чергу, зіткненням амбіцій, тією прикрою рисою української вдачі, про яку кажуть: «Де два українці, там три партії».

У листі згадується багато імен українських та ін. політв'язнів. Через брак місця, а часом і найсвіжіших даних пояснення про них залишаємо для майбутніх коментаторів. Обмежимося найнеобхіднішими коментарями.

Кронід — відомий російський правозахисник Кронід Любарський.

Вячеслав — В. Чорновіл.

Спільний піст — голодовка в'язнів шізо (штрафного ізолятора) та ПКТ (приміщення камерного типу — внутрітабірна тюрма) влітку 1974 року в таборі No. 19 (Лесной) в знак протесту проти сваволі адміністрації.

Оленка зі Спокійної; брат ІІ; пакунок — посилки Стусові від імени свого двоюрідного брата, в'язня сталінських таборів Богдана Шастківа, посилала Олена Антонів, що тоді була у Львові розпорядником фонду допомоги політв'язням.

Атена — Алена Пашко, дружина В. Чорновола.

Дівчата на 3-4; Ірена, Оріся С., Стефа, Оксана П. — в'язні жіночого політичного табору No. 385-3/4 в Мордовії (Барашево) Ірина Стасів (Калинець), Ірина Сених, Оксана Попович. Стефанія Шабатура була вже на засланні в Курганській обл.

Стаття Василя Захарченка — покаєнна стаття в пресі, в якій Захарченко не тільки каявся, але й обмовляв інших політв'язнів, купивши цим волю і можливість друкуватися.

Володимир — тут і далі Володимирська тюрма, де тоді було відділення для політв'язнів (зараз — у Чистополі).

Лист Данила Шумука — лист до брата в Канаду з гострою критикою

Валентина Мороза, поданий Шумуком у табірну цензуру і надрукований в радянській пресі.

Де йшлося за Михасю — інспіровані КДБ брудні нападки в «Літературній Україні» на Михайлину Коцюбинську, де спекулятивно використовувалися (у викривленому тлумаченні) різні родинні обставини.

Селище мені збудували — селище-рудник ім. Матросова (раніше — ім. Берія), де шахтним способом добувається золото, заснований політкаторжанами в сталінські часи.

Посту з парубками — натяк на напружену боротьбу політв'язнів мордовських таборів суворого режиму в 1976-1977 роках за введення в СРСР Статусу політв'язня, яка супроводжувалася перманентними голодовками.

Податися за паркан — твердого наміру виїздити за кордон у В. Стуса не було, в листі відбилися вагання, викликані умовами утримання.

ГП — «государственный преступник» [державний злочинець].

Примусова любов до ерзі й мокші — натяк на минуле ув'язнення в Мордовії і передбачення (на жаль, правдиве) нового на Уралі.

Отець Василь — священик В. Романюк, тоді політв'язень.

На ізоляції на Потьмі — вигадка адміністрації мордовських таборів, яка, побоюючись масових акцій (голодовок, петицій), на «критичні» дні (з'їзд партії, День радянського політв'язня, День українського політв'язня та ін.) відправляла активніших в'язнів з усіма речами ніби на далекий етап, але перетримавши «небезпечний» час у найближчій пересильній тюрмі, повертала назад в зону.

Льоля — дружина Ів. Світличного, Леоніда.

Славкова Валя з Вільхівця — Валентина Чорновіл.

На сховках ся мають — в таборах і тюрмах.

Богдан Теодорович — невстановлена особа.

2. ЛИСТ ДО ЗОРЯНА ПОПАДЮКА ЗА СЕРПЕНЬ 1977 Р.

Дорогий Зоріане,
Я Тебе часто згадую — по тих днях, коли ми пили цілюще повітря Лісного, а пан Вельмякін заздри́в нам. Нині там товариство — не згірше за 74 рік. І я хотів би туди: всі ж бо друзяки мої — там. І їм там не мед, як мені тут. Чимало мені переповідав за вас (і за Тебе, і за сусіду Твого) Микола Б. Працюй, Зоріане, у Тебе така славна молода голівка. Часто співаю пісні, якої ти був мене навчив (слова). Василь О(всієнко) пише до мене, Кравців — ні.

Згадую проводи свої — було шкода покидати таких друзів славних. А тут мені — й словом обмовитися ні до кого. Живу, як ведмідь. Спускаюся в штольню — і там при місці наче. Бо весь я тут обочений («когда в тебя от губ до пяток, как пули, всажены глаза»). Чекаю на нашу зустріч — але де й коли? Зичу здоров'я, дорогий. Шануй себе — казав мені Паруйр, що іншого такого з моїх краян не видів... бреше, мабуть. Зичу здоров'я, сили, рівного диху. Надійся.

Уклін Твоїм друзям.

Ave.

B. C.

КОМЕНТАРІ. Лист був укладений в попередній і пересланий Любомирою Попадюк синові у Володимирську в'язницю.

Пан Вельмякін — заступник начальника з режиму мордовського табору №. 19 (Лесной), відомий знущаннями над політв'язнями.

Нині там товариство — знову йдеться про борців за Статус політв'язня в СРСР, що їх пакували в цей час у камери шізо і ПКТ Лесного.

За сусіду Твого — Гаррі Суперфінн, що був разом із Зоряном Попадюком у Володимирській в'язниці.

Микола Б. — політв'язень Микола Будулак, що повернувся в Лесной з Володимира.

3. ЛИСТ ДО ЛЮБОМИРИ ПОПАДЮК ЗА 11. 01. 78 Р.

Дорога Любомиро,
геть я стаю запаньканий людською увагою.

Дякую Вам сердечне за готову кутю; але проблема була — з ким сісти до куті! Дістав і сухарики — надто смачні, як для Колими. А Зорян дивився на мене — і чув я під його цнотливим поглядом — не легко себе. Я й так грішний, а ці пундики побільшили мого гріха — перед святою пам'яттю далеких побратимів!

Дякую Вам — за здоровлення. Чи дістали моє? Писав я до Львова: Іванові К(андибі), Михайлові Г(ориневі), Богданові Ш(асткову). Вірі Вовк, Г. Горбач (до речі, мав і од п. Галі — поштівку і пакунок із теплими речами — одягу). Писав на всі зони (о. Василеві, Світличному, Сверстюкові, Чорноволові, Лісовому, Шухевичу, Зоряну, О. Попович, Кончаківському).

Геть із листами зле, то я скорочую марне листування, бо й не одержую листів, можна сказати. Мав поштівку від Олени А(нтонів), листа од Івана К(андибі) (із Пустомит). Новини геть сумні Ваші, про що я поки довідуюся якось. У відпустку до хорих батьків мене не пускають (зле поводжу себе!). Решта все гаразд у мене, тобто, мої клопоти — незначущі перед великими клопотами побратимів. Геть сумного листа мав від Атени (про Славка і його маму).

Велике вітання всім львів'янкам, адресатам моїм. Уклін мій Зорянові, що мені — неначе цвяшок — в пам'ятку постійному. Велике вітання моїм львівським друзям, насамперед — родичам моїх братів і сестер. Коли є Стефа — цілуйте її за мене. І хай не має серця, коли моє телеграфічне висилання її сприкрило. Здається всі мої листи на зони не доходять. Отож, шкода праці — писати до цензорів.

Походить — зі мною — Львовом — хай я пригадаю його і найудруге затремтить мені душа од його святости.

Сердечне обіймаю всіх Вас — дорогих жалобниць львівських.

11. I 78 р.

Вам — мої найкращі зичення.
Зі щирим вітанням —

Василь

Читав про Ваші невесели — на зборах. Коли б то бодай так, а не більше того!

КОМЕНТАРІ. *Про Славка і його маму* — під час двомісячного етапування В. Чорновола на заслання в Якутію у його матері сталося два інсульти, що прикувало її на довгі роки до ліжка.

Ваші невесели — після надрукування в газеті «Львовская правда» злісного пасквіля на львівських жінок-патріоток (Л. Попадюк, Атену Пашко, Ганну Садовську, Олену Антонів), що активно допомагали чи організовували допомогу політв'язням, почалися розправи над ними: проробки на зборах, викидання з роботи і т. п. Любомира Попадюк була при цьому вигнана із незначної посади медстатиста в поліклініці.

4. ЛИСТ ДО ЛЮБОМИРИ ПОПАДЮК

Дорога Любомиро,
дякую за каплицю Боїмів. Чи дістали моє великоднє здоровлення? Слав і для Атени, і для Горинів, і для М. Романюк, і для І. Кандиби, Романа Семенюка, для Зоряна й Юрка Шухевича. Від Славка дістав кілька вже листів, а зі Стефою ніяк не поновлю листування — чи мала таки її мама мого листа до Стефи на Львів (десь ніби дістала в березні).

Прочитав у «Вістях з України», які злецькі хлопці з Соснівки, Матусевич. Розраховано на дурників, примітивно писано. Я сподівався на гірше, але автори в КГБ вкрай бездарні — певне, теж із юрфаку!

Тим часом утішаюся томиком еспанських поетів (серія ВП), Распутиним (Живи і пам'ятай). Дістав од Пашніна карточку й вірші. Як мені їх хвалить, не знаю. Такі самі, як і проза. Шкода.

Кажуть, на Ровенщині є дитячий поет Василько Стус. Цікаво, кому з нас довше бути Васильком? Колись Пастернак писав: для тебе я весь мир, все слова, если хочешь, попереиначу. Правда, виінакшував він для коханої. Є вже і Василь Голобородько, й Іван Світличний. Скоро буде двійник і для Ігоря, і для Валентина, і для Євгена. Отже, треба писати вірші, захищаючи своє ім'я.

Уклін любому Львову.

(Орієнтовно — 1978 р.)

Сердечне — *Василь Стус*

КОМЕНТАРІ. Лист датуємо за змістом: його писано десь невдовзі після Великодня 1978 року. Згадане великоднє поздоровлення Стуса Любомири Попадюк, теж не датоване, збереглося. В ньому писалось: «Дорога Любомиро! Вітаю Вас із Великоднем. Христос воскрес! Зичу радісних свят. До Зоряна послав карточку. Чи дістане, як і Юр. Шух(евич)? Сердечне — Василь Стус».

Славко, Стефа — політзасланці В. Чорновіл, С. Шабатура.

Для Ігоря, для Валентина, для Євгена — мається на увазі І. Калинець, В. Мороз та Є. Сверстюк.

5. ЛИСТ ДО ЗОРЯНА ПОПАДЮКА ЗА 9. VIII 1979 Р.

Дорогий Зоріане,
сьогодні, 9.8., я відробив останню зміну. В суботу дістати маю паспорт, а в неділю маю сісти в автобус, аби 400 км трястися до аеропорту — на Москву, Київ. Дорога спішна — так, аби якомога швидше опинитися в Києві, а не дуже розглядатися. Що вдієш, коли маю дорогу все ту, котра нас обирає?

Як Твоє здоров'я, голубе?

Тут було кілька днів (може, й зо два тижні) літа: соняшно, тепло. Тепер задощило — стало типове колимське літо.

Часто я згадую Тебе. А що не пишу — то не май гніву (хіба Ти вмієш гніватися?).

Трохи читаю, трохи пишу. А більше — мізкую. То — найкраще заняття. Слава Богу — навчився: тихо-любо з собою бути. Обсіли будні, але то механічні клопоти. Зичу найкращого. Обіймаю Тебе, друзів.

Будь!

Долучаю чотири стереовідкритки.

9. 8. 79 р.

КОМЕНТАРІ. Лист, написаний в останній день Стусового колимського заслання, було послано в мордовський табір, де перебував тоді після Володимирської тюрми З. Попадюк.

Дорога спішна — хоча з кінцем заслання Стус одержав повні права, робилися перешкоди, щоб він не затримався в Москві.

Стереовідкритки — за них серед кримінальників чи навіть наглядачів можна було роздобути щось із харчів. Згодом їх перестали пропускати в листах.

ВІДПУСТИТЬ КАРТИНИ ДО КИЄВА...

Василь Барладяну-Бирладник народився 23.08.1942 року у наддністрянському українському селі Шибці (Григоріопільський р-н МРСР). 1970 року закінчив факультет російської філології Одеського університету. Мистецтвознавець. Стажувався в Букарештському та Софійському університетах. 3 грудня 1969 по травень 1974 року завідував кабінетом мистецтвознавства в Одеському університеті, викладав історію світового та українського мистецтва, античну літературу, а також етику й естетику в Одеському інституті інженерів морської флотії. Підготував дисертацію «Образ людини в живописі та літературі Другого Болгарського царства. 1118-1396», написав монографію про життя й творчість українського художника Михайла Жука, писав статті з питань українсько-румунсько-болгарських зв'язків та з історії національного питання в Російській імперії і в СРСР. Вірші російською мовою пише з 1961 року, українською — з 1968 р. У 1977 за кордоном вийшов друком його автобіографічний нарис «А как же иначе?» (друге видання під назвою «Горе от ума» — 1979 р.).



Переслідування за патріотичні й наукові переконання — з травня 1972 р. У березні 1974 його виключено з партії, звільнено з університету, потім — з Музею народної архітектури та побуту в Києві,

а у вересні 1976 р. — з Одеського музею західного та східного мистецтва. З березня 1977 по березень 1983 перебував у таборах примусової праці — два терміни по три роки за ст. 187-І КК УРСР. Там створив два цикли оповідань та збірку віршів. Після звільнення написав історичну драму «Овідій», повість «В дорозі до матері» та збірку віршів про кохання — «До Оксани», а також декілька статей з питань історії української культури. Зараз живе в Одесі. Працює електромонтером.

Тижневик «За рубезом» (No. 30, 1987 р.), передрукувавши з гамбурзької «Цайт» статтю «Спеціальна місія Ленца — злочин триває», очевидно навів своїх читачів і на думку про долю «Бурштинової кімнати». Та й як не згадати загубленого шедевр, адже журналіст Карл-Гейц Янсен детально аналізує історію розбійницького «придбання» гітлерівцями художніх цінностей зі всієї окупованої Європи. Я теж згадав про «Бурштинову кімнату». Та й не лише про неї...

Невблаганному часові непосильно витравити з людської пам'яті діяння геростратів усіх часів і народів — чи то спалення в 356 році до народження Христа храму Артеміди Ефеської, чи руйнація в 1935-36 рр. Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві, хоч біль той за втраченим шедевром, зрештою, й німіє. Знаємо й про пам'ять-біль, що кривавиться постійно. Це пам'ять про скарби, що виставлені для замилювання всього світу подалі від батьківщини. Й хоч, придбавши в незаконних господарів квиток для відвідин музею, пересвідчуєшся, що шедеврам тим живеться не кепсько в чужих пенатах, біль той в серці не щезає ще й від того, що треба розорятися ще на один квиток (та й дорогий), скажімо, з Києва до Ленінграду...

Ось тут вже, навіть в епоху «гласности», потрібні факти. А тому не будемо поспішати з придбанням квитка до Ленінграду. Зупинімося, хоч на хвилинку, на півдорозі від Хрещатика до вокзалу, на бульварі Тараса Шевченка, перед будинком номер 34 — колишнім особняком мільйонера І. Терещенка. Не замилюватися цим будинком важко: споруджений 1870 року в строгому стилі венеціанської готики, він додає романтичних ознак нашому розкішному Києву. В українському серці оглядини будинку-красеня якраз і будять пам'ять-рану...

Щоб не відкривати ще раз Америки, переповімо давню замітку-довідку мистецтвознавця Ф. Ернста «Колишній будинок І. Терещенка» («Київ. Провідник. За редакцією Федора Ернста». Київ, 1930 р.).

Ще задовго до спорудження будинку його господар почав збирати твори українського та російського мистецтва. З 1860 року стали допомагати йому й діти. 1877 року в Києві відбулися перші публічні оглядини виставки картин із зібрання сім'ї Терещенків. Глава родини Іван Терещенко листувався з багатьма художниками, розсилав по всій імперії агентів для придбання картин. В його збірці були твори Левицького, Боровиковського, Федотова (понад 470 картин і малюнків), Шевченка, Штернберга, всі твори художника Жемчужнікова, декілька тисяч одиниць Рєпіна, Врубеля та ін. Багатотисячна колекція мала стати публічною картинною галерією.

Та Перша світова війна внесла корективи й до мистецького життя Києва. Побояючись окупації міста австро-німецькими військами, Терещенкові спадкоємці вивезли найцінніше з своєї колекції до Петербургу, де весною 1918 року стала вона власністю Державного російського музею (понад 5 тисяч одиниць, де було й близько 100 картин Врубеля). Рештки колекції, не вивезені до Петербургу, було передано Всеукраїнському історичному музеєві (із 1964 р. — Державний музей українського образотворчого мистецтва) і Київській картинній галерії (з 1934 р. — Музей російського мистецтва).

Ленінградський каталог 1980 року Державного російського музею пише, що основою прекрасно підібраного зібрання Терещенків були твори кінця XIX — початку XX сторіч. Серед них «Богатир» і «Шестикрилий Серафим» Врубеля, «Петро I на роботах» Серова, «Портрет Ф. І. Шаляпіна» Коровіна. Ранній період російського живопису в цьому зібранні характеризують такі роботи, як портрет Загряжської Рокотова, княгині Куракіної Боровиковського (насправді художника українського), портрет Авдуліної Кіпренського.

На жаль, в укладачів каталогу вистачило «квасного» патріотизму, щоб не засвідчити в передмові, якому ж народові й місту належить це «превосходно подобранное собрание».

Необізнаний з правом або якийсь крюкотворець може й заперечити мені, що йдеться про зібрання переважно російського живопису, та (і Ермітаж, наприклад, тому підтвердження) мистецькі твори завжди належали і будуть належати народові, на чії гроші й для кого їх придбано.

Мистецтвознавець Ф. Ернст писав у своїй статті-довідці, що Народний комісаріат освіти УРСР вживає заходів для повернення вивезеного зібрання на Україну. Та на час появи друком згадуваного путівника 1930 року на Україні вже репресували квіт української науки й культури — «членів» вигаданої «Спілки Визволення України». 1933 року «зник» і сам

Федір Людвикович Ернст (1891-1949). На Україні починалася «ера Постишева — Кагановича — Хрущова». Про збірку належних Україні картин, що затрималася в Ленінграді, уже не було кому писати — і уряд «забув» про них!

Повертаючись до передруку радянською газетою статті Янсена, уявляю собі, як би ми підганяли радянський уряд, відповідні органи ООН, уряд країни, де виявилася б «Бурштинова кімната», волали б про найшвидше повернення її на батьківщину. І думаю: адже «прекрасно підібрану збірку» Терещенків шукати не треба — її ніхто не ховає! Навпаки! Нею ще й гордяться перед цілим світом! А ми мовчимо...

І доводиться шкодувати, що картини не говорять. Тому вже 69 років, милуючись «Богатирем» Врубеля чи «Портретом Авдуліної» Кіпренського, ніхто не чує німого крику: «Пустіть нас додому, до Києва!».

Проходячи попри елегантний будинок Терещенків у Києві, буваючи в Ленінграді, гортаючи альбоми з репродукціями полотен тамтешнього Російського музею, я завше чую носталгійні голоси картин, відібраних в українського народу. І хочеться вірити, що в «епоху гласности» зібрані родиною Терещенків картини будуть, нарешті, відпущені додому — до Києва. Інакше не повинно бути!

м. Одеса

ОЛЕКСАНДЕР АРХИПЕНКО

Із почуттям сорому мусимо признатись, що погано знаємо Архипенка, не знаємо його в такій мірі, як, приміром, мистців нового часу — Ван-Гога, Гогена, Сезана, Матісса, Пікассо, Родена, Бурделя, Майоля, а навіть Сальвадора Далі. Але чи то тільки наша вина? Адже десятиліттями в нашій країні робилося все можливе й неможливе — аж до знищення творів (про це нижче), робилося досвідчено, методично і, головне, результативно, щоб нам не було відоме це ім'я. Чиновники від мистецтва в 30-40-50 роки запопадливо і ретельно викреслювали його прізвище із енциклопедій, довідників, словників, монографій, журналів та газет. Трохи пізніше — в 60-70-і роки почало згадуватися прізвище Архипенка, зокрема в українській республіканській пресі, але інформація про його творчість була строго дозована. Достатньо перегорнути (крім найновішого) видання БСЭ (Большой советской энциклопедии) і СЭС (Советского энциклопедического словаря), щоб переконатись, що там нема цього імені. Розкрийте «Всеобщую историю искусств» — де-де, але там уже повинна бути докладна аналіза творчості видатного мистця, художникам такого рівня відведено по кілька сторінок тексту. В томі VI, кн. I (Искусство XX века), М., 1965 на с. 116 про Архипенка всього два абзаци і жодної ілюстрації!

У 1970 р. вийшов т. I шеститомного видання «Художники народов СССР. Библиографический словарь». Даремно було б шукати в ньому ім'я Архипенка. 1973 роком датований вихід монографії Сарри Валеріюс «Прогрессивная скульптура XX века. Проблемы и тенденции» (М., 1973), в якій в окремих рисах висвітлено творчість скульпторів-модерністів Бран-

кусі Генрі Мура, Осипа Цадкіна, Жака Ліпшіна, Фернана Леже, але не подано чомусь подібного нарису про Олександра Архипенка, хоча в монографії поміщено чотири ілюстрації його робіт.

Можна було сподіватись на характеристику творчості О. Архипенка в десятитомній «Истории искусств народов СССР»: в т. VI (Искусство II пол. XIX нач. XX века), М., 1981 на с. 222 автори розділу «Искусство Украины» Л. Попова і Л. Членова відвели Архипенкові один абзац. І ще два приклади із практики центральних всесоюзних видань, приклади, які не вкладаються в жодні рамки. У 1978 р. вийшов т. 4 «Краткой художественной энциклопедии» (Искусство стран и народов мира), в якому, враховуючи спеціалізованість видання, мусіли бути відомості про Архипенка. На жаль, серед наведених персоналій мистців і архітекторів Української РСР, Російської РФСР, Франції, США (країни, в яких жив художник) — цього імені не знаходимо, наче не було такого мистця взагалі, хоча його творчість тісно пов'язана із мистецькими досягненнями багатьох країн.

У 1986 р. появилася в продажу довгоочікувана «Популярная художественная энциклопедия» (М., 1986). Із передмови довідуємось, що в ній поміщено біля чотирьох тисяч статей, серед яких (крім згадки прізвища у статті «Кубізм») не знайшлося місця бодай для короткої анотації про всесвітньо відомого мистця.

Свідоме, протягом десятиліть, ігнорування, замовчування, принижування рідколегіями всесоюзних енциклопедичних, довідкових і науково-дослідницьких видань творчості О. Архипенка — яскравий приклад руйнівних, застійних і гальмівних явищ в царині мистецтвознавства.

На всесоюзні видання, як правило, орієнтуються республіканські. Рідколегія 16-томника УРЕ не помістила згадки про Архипенка, що викликало обурення багатьох діячів української культури у роки першої після сталінського деспотизму відлиги. Почасти враховуючи критику, в наступних виданнях УРЕ і УРЕС, а також в «Історії українського мистецтва» поміщено скупі відомості про видатного українського скульптора. З тяжким трудом в журналах «Вітчизна» (1966) і «Всесвіт» (1970) були надруковані перші за довгі роки статті про Архипенка, але здана В. Коротичем у видавництво «Мистецтво» монографія ось уже двадцять років чекає свого виходу, вірніше, дозволу на вихід.

То чи дивно при такому стані речей, що спеціалістам Союзу РСР, не говорячи вже про широкі кола поціновачів

мистецтва, Архипенко майже невідомий, в чому мені неодноразово доводилось переконуватись в розмові із мистецтвознавцями багатьох міст Радянського Союзу.

І тільки завдяки духові перебудови, всеохоплюючого процесу оновлення, тим демократичним зрушенням, які відбулися і відбуваються з різних галузей нашого життя, в час, коли з небуття повертаються десятки незаслужено забутих, часто скривджених імен діячів культури, в пресі піднято питання про необхідність популяризувати творчість Архипенка, про перезахоронення його останків у рідному Києві, про встановлення йому пам'ятника, видання монографії. На жаль, покищо всі ці пропозиції не пішли далі слів, залишились добрим ювілейним побажанням.

Той факт, що ми так мало знали (дуже хочеться говорити про те сумне явище в минулому часі!) про О. Архипенка, ще не означає, що про нього мало знають і мало досліджують його творчість у світі. Скоріше навпаки. Важко знайти загальні енциклопедії в будь-якій європейській країні, включно із країнами соціалістичної співдружності, в яких було б пропущене (як це практикувалось у нас) ім'я Архипенка. Очевидно, є немислимим, щоб якийсь спеціалізований довідник чи енциклопедія типу згадуваних мною КХЭ («Краткая художественная энциклопедия». Искусство стран и народов мира) або ПХЭ (Популярная художественная энциклопедия), щоб видання подібного типу в якійсь країні не помістили статей про Архипенка.

В 1966 р. в Лондоні вийшла книжка відомого дослідника Герберта Ріда про модерну скульптуру, в якій знаходимо аналізу творчості Архипенка. Видання було перекладене різними мовами, в тому числі угорською, але не шукайте його українською мовою або іншими мовами народів СРСР. У тому ж 1966 р. в Парижі вийшла книжка «Від Родена до Мура. Словник західноєвропейської скульптури ХХ ст.». І знову ж знаходимо переклади, в тому числі словацькою мовою (1973 р., Братіслава). Але даремно було б шукати в бібліотеках переклад такого цінного, потрібного кожному студентові художнього інституту, художнього училища, кожному художникові-професіоналу і всім, хто цікавиться мистецтвом, словника хоча б однією із мов народів СРСР.

Обидві згадані книжки надзвичайно потрібні, зокрема молодим, початкуючим художникам, щоб пробуджувати неординарне мислення, шукати нових шляхів у мистецтві пластики, зрушувати застій. Будемо надіятись, що колись (бодай із 30-50-річним запізненням) вони таки будуть перекладені

українською мовою і їх можна буде придбати в наших книгарнях.

Я назвав усього два зарубіжних видання, в яких поруч з іншими мистцями фігурує ім'я Архипенка. Що торкається літератури спеціально присвяченої його творчості, то це сотні праць, статей в журналах, газетах, різноманітних збірниках. Досить сказати, що Архипенко за життя мав 130 персональних виставок. Вдумаймося: 130! Деякі українські художники, в тому числі заслужені діячі мистецтв не мали за життя жодної виставки, як відомий графік Леопольд Левицький або мали по 1-2 — як Маргіт Сельська, Шатківський та ін. На більшості із 130 виставок Архипенка були рецензії, не раз по кілька, в газетах і журналах, каталоги, альбоми. В різний час виходили монографії, серед них дві українською мовою.

Глибоко переконаний, що будь-хто, ознайомившись із більшістю написаного про Архипенка, раптом відчує, що все ж між ним і мистцем існує певна дистанція, якої не в силі перебороти студіювання літератури. І тільки власне незбориме бажання наблизитись до таїни генія скульптора шляхом уважного сприйняття і осмислення його творів може скоротити ту дистанцію. Зважимо на слова Архипенка: «Світ хотів би, — писав він, — щоб мистець виклав усе, як на долоні. Щоб той світ прийшов і без ніякого зусилля побачив усе. Мені здається, що в такому разі не було б ніякого творчого мистецтва, адже мистець повинен творити. Мистець, який творить, приневолює до творчості і глядача. Він дає глядачеві імпульс, що штовхає і його, глядача, згідно із законами універсального руху. Коли подати глядачеві символ, він мусить почати і сам творчо мислити».

Ознайомившись із усім, що було доступне з літератури про Архипенка, постараюсь викласти своє розуміння цього мистця, схарактеризувати основні віхи його життєвого й творчого шляху, привідкрити двері в таємницю психології його творчості.

(Далі буде)

Вересень 1987 р.

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЕСЯ КУРБАСА

В. ЦЕХАНСЬКИЙ

РАЗОМ ІЗ КУРБАСОМ СПОГАД

ВІД РЕДАКЦІЇ. Про ушербність політики гласности в умовах України свідчить і характер відзначення 100-річного ювілею геніального українського режисера Леся Курбаса. У масових ювілейних заходах (вечори, театральні монтажі, друковані статті) обходиться останній період його життя — після арешту в 1933 році, в кращому разі згадуються цькування перед арештом і туманно говориться про «передчасність» припинення режисерської діяльності. Про необхідність вивчення теми «Курбас у неволі» — справжньої білої плями в біографії творця нового українського театру — відверто говорилося тільки у вузькому колі учасників курбасівських наукових конференцій у Києві і Львові. Адже навіть дата смерті Леся Курбаса вважається умовною, а обставини невідомими (існує, наприклад, версія про навмисне затоплення енкаведистами пароплава із в'язнями, відправленими із Соловків на материк...).

Однак навіть наявні спогади людей, які несли разом із Лесем Курбасом важкий хрест неволі, не публікуються. Із 60-х років чекають, наприклад, друку на Україні цікаві спогади письменника Рустема Галіят-Валаєва про Курбаса на Соловках (надруковані ще 20 років тому у «Народному календарі» українцями в Чехо-Словаччині).

Заповнюючи цю прогалину, друкуємо (в перекладі, з незначними скороченнями) один із тих рукописних спогадів, що є в розпорядженні курбасознавців Москви, Ленінграду, Києва, Львова. Хочемо застерегти, що не можна ставитися некоритично, їх треба, якщо можливо, звіряти з іншими джерелами. Такої додаткової перевірки, наприклад, потребує твердження про присутність на лекції Курбаса в Німеччині Піскатора і Брехта. Згадка про співпрацю Курбаса із Райнгардтом відноситься, очевидно, не до двадцятих, а до 1911 року, коли молодий ще Курбас був у Відні і, як згадував Олександр Дейч, покликаючися на розповідь самого Курбаса, брав участь у масових вистав видатного німецького режисера. Сумнівною була й чутка про спробу Курбаса покінчити з собою на Соловках (Галіят-Валаєв про це не пише).

Спогади Цеханського, як і Галіят-Валаєва, підтверджують, що й у важких умовах неволі Лесь Курбас залишався мистцем з великої літери.

З Лесем Курбасом ми зустрілися у травні 1935 року на Ведмежій горі: мені випало щастя працювати з ним у ведмежигірському театрі, так званому Центральному театрі ББК (Біломорсько-балтійський канал).

Театр був дуже гарний — дерев'яна будівля старої архітектури у російському стилі, з різьбленими лиштвами на вікнах. Деся на 300 глядачів, мініатюрний, але прекрасно оздоблений, з доброю сценою, оркестровою ямою, партером і бельетажем.

В театрі ББК була чудова трупа, з певного погляду неповторна. Пам'ятаю Василя Ілліча Лихачова із Малого театру, пам'ятаю Танєєва-онука, режисировав Сварожич, один із помічників Наталії Сац. Із лєнінградської оперети був там Віктор Арнфельд (умер після звільнення десь 1937 року). Але були й вільнонайманці. Велика трупа, тільки в оркестрі осіб тридцять-сорок. А разом — біля сотні...

Був театр, як тепер кажуть, синтетичним. У перший день тижня ставили драму, другого — оперу, третього — оперету. Четвертого дня був балет, п'ятий відводився симфонічний оркестрі, шостий — театрові мініатюри й естраді, сьомого дня показували свіжий кінофільм. І артисти робили все — сьогодні співали в опері, завтра ті ж самі грали в драмі...

До приїзду Курбаса театром керував конферансьє Алексєєв, незадоволених яким було багато, — людина по-своєму не бездарна, але без справжньої культури, рівень, звісно, не Курбасів...

Та ось пролинула чутка, що керувати театром призначено Курбаса. Він приїхав — у прекрасному англійському костюмі, гарний, сивий, стрункий, повний задумів. Усіх нас вишикував для знайомства. Розмовляв, розпитував, вибирав собі акторів, асистентів, художників. Розговорився зі мною: «Будете у мене асистентом по застосуванню кінематографічних засобів, навіть ширше — асистентом з художньої частини». Був у мене товариш Олексій Швагерус — українець, його Курбас також узяв асистентом. Головним художником був, пам'ятаю, Вовк, також із України.

А музичною частиною театру керував надзвичайно обдарований і висококультурний Болеслав Пшибишевський, до арешту — ректор Московської консерваторії, диригент. Про його дальшу долю не знаю.

Директором театру був Давид Михайлович Персон, колишній комерсійний директор «Міжробпомфільму», але його, здається, звільнили того таки 1935 року.

Активно попрацював тут Лєсь Курбас близько півроку.

Взявся ставити «Інтервенцію» Славіна, листувався з автором. Навіть пам'ятаю, що Курбас запропонував йому переробити деякі місця у п'єсі — і той погодився.

У нас вважалося, що працювати з Курбасом — все одно, що закінчити театральний інститут. Він був природженим педагогом, вихователем: просто з першого дня в нього захоувалися, можна сказати, усі талановиті люди. Навіть досвідчені актори були вражені його мистецтвом — і режисерського показу, і майстерністю інтерпретації п'єси, і, головне, умінням розкрити в акторові нове, невідоме, надихнути його на створення образу.

Репетиції йшли разом з лекціями з майстерности актора, із загальної культури, з історії театру, музики, літератури. Курбас був справді скарбницею мудрости, знавцем світового мистецтва, говорив про це захоплено, з майже пророчою переконаністю...

Застільного періоду майже не було, виставу ми ліпили етюдним способом, імпровізуючи за придуманою Курбасом канвою. Із виконавцями він опрацьовував ролі індивідуально, і коли партнери зустрічалися, то виявлялися чудово «підігнаними» один до одного, контакт встановлювався миттєво, з перших спільних репетицій, не було болісного процесу «притирання»...

Відзначу, що шляхом імпровізації Курбас ішов до строгого фіксування мізансцен, виходив з цього рельєфний живопис — образно, гарно й метафорично за самою суттю. А ми, асистенти, фіксували ці мізансцени червоним олівцем у наших рукописах. Оскільки ж Курбас підносив усе це незвичайно, і дисципліна була ідеальна, і актори мало не сперечалися, чому одному Курбас виділив для індивідуальної роботи двадцять хвилин, а іншому — тільки десять... З ним хотіли бути, спілкування з ним ставало радістю, на його уроки і репетиції рвалися!

... А зовні він мав такий вигляд: середнього зросту, сиве волосся зачесане назад, смуглявий. Втім, може це була «північна» засмага. Сірий англійський костюм без краватки. М'які чоботи жокейського типу. Конвою з ним не було — у нас тоді були особливі умови — хоч театр і був за півкілометра від табору «Ведмежа гора».

Пам'ятаю, що в Курбаса сльози виступили, коли він уперше вийшов на сцену: «Боже! Театр!». Бо це була для нього найвища святість.

Спілкувався він з людьми м'яко, голос привітний, відчу-

валася у всьому мудрість людини, яка багато бачила і пізнала. Короткі фрази, порожніх слів не було. М'яка усмішка, ледь стомлена.

Наші терміни ув'язнення закінчувалися — і ми домовлялися з ним, що поїдемо до нього, де б він не працював. Усі ми знали, що йому звільнитися 1938 року, але сподівалися, що вийде раніше — надто вже відомою був людиною, вся країна його знала.

Був Курбас для нас навчителем мистецтва і навчителем життя. Навіть тут навколо нього виникали театральні групи, щось як маленькі студії — із відданих мистецтву людей.

У пам'яті збереглася його розповідь про поїздку до Німеччини. Було це вже наприкінці 20-х років, і він їздив туди як знаний у Європі режисер. Здається, у Мангаймі (а може у Магдебурзі, точно не пам'ятаю) він читав лекцію німецькою мовою про експресіоністів і театральний український експресіонізм. На лекції присутнім був Піскатор і зовсім ще молодий тоді Бертольд Брехт.

Якимсь чином, здається мені, він пов'язував свою поїздку до Німеччини із іменем Райнгардта. Боюся помилитися, але він таки казав мені, що допомогав Райнгардту... Або ж брав участь у його виставі. У всякому випадку, імена Курбаса і Макса Райнгардта були якось зв'язані...

Валентина Миколаївна Чистякова писала йому досить часто, одного чи два листи від неї він мені читав.

Звичайно, окремо треба говорити про роботу над славінською «Інтервенцією». Вистава мала бути значним явищем, із великою мірою правди і гіркоти. Ще й тому, що Славін погодився на всі пропозиції Курбаса.

Було і в мене доручення, зв'язане з «Інтервенцією». Перед прем'єрою Курбас зажадав від мене плякат. Я таки намордувався, але зробив. Узав тим участь у конкурсі на кращу афішу для вистави. В цьому й був кусочок мого щастя. Бо коли розглядали наші ідеї, мій ескіз прийшовся Курбасові до смаку. Плякат був простеньким: інтервенція, зуави, червоні фески. Молодий зуав закликає до революції. Зуав захищає її, закриваючи тілом червоний прапор. Моя ідея сподобалася Курбасові... Звичайно, важливим був не стільки сам сюжет, як форма його втілення, манера, чи що... Як я розумію, вона чимось відповідала плякатам «Березоля» роботи Меллера і Петрицького. Так ось навіть у тюрмі буває щастя — я був ним переповнений... Плякат я зробив, але вистава не відбулася...

Закінчилося все драматично. Якраз напередодні генеральних репетицій Курбаса усунули від керівництва театром.

Про причини говорити нелегко. Бо не всі люди витримували в тих умовах, у багатьох вилазили наверх хижі інстинкти. Знайшлися у Курбаса заздрісники — поганою людиною виявився Олексій Алексєєв. Через чорну заздрість до курбасівської популярності він скористався першим же випадком, щоб спровадити Курбаса із театру.

В Україні (а може і в Москві, здається, навіть у «Правде»!) була опублікована розгромна стаття про Курбаса, де його звинувачували в націоналізмі. Хтось (за чутками, якраз Алексєєв) з цією газетою в руках пішов в Управління і налякав начальство, яке протегувало Курбасові (керували ББК люди інтелігентні, вони цінили і театр, і людей театру, і Курбасові знали ціну!): «Ось у вас Лесь Курбас користується впливом — а він бачите хто? Як поєднати із таким становищем статтю в «Правде»?

«Інтервенцію» відразу заборонили, а Курбаса відправили на Соловки. Були чутки, що він намагався там покінчити з собою, намагався повіситися... Минув час — і я отримав від нього поштівку, а потім другу і третю. Десь 1936 року Курбас писав: «До біса гарно тут. Пробую щось тут організувати. Важко. Але, здається, початок зроблено». І я дізнався, що Курбас і там створив театр, грали в трапезній — «Учня диявола», «Аристократів»... Без театру він не міг...

... Так, це була дивовижна сторінка мого життя. Глядачами «Інтервенції» — на прогонах — були дуже різні люди. І царедворці та царські генерали (звичайно, колишні), і різні халамидники. В оркестрі сиділи поруч — відомий скрипаль і одеський вуркаган. Такого театру не було, мабуть, і немає ніде у світі...

І ще про Алексєєва. Був він гострий на слово, але гидка людина, дріб'язкова. Курбаса мав за свого ворога, бо Курбас підривав його авторитет, — уже тим, що він *був*, уже самим фактом свого таланту. А сидів Алексєєв за педерастію... Сволота з великої літери.

Наприкінці 1936 року мене звільнили — і я поїхав у Ташкент до Персона, допомагати йому готувати узбецьку декаду. Там брала участь і Тамара Ханум. А в Москву мене не пустили... Про Курбаса я більше нічого не чув.

А про його «Інтервенцію» ще довго говорили. Виставу бачило — на репетиціях — багато людей, тоді бо потрапляли на Ведмежу гору дуже різні люди, серед них і знамениті. Та й вільнонайманці працювали. До мене, наприклад, приїхала туди дружина Тамара Давидова, випускниця студії Завадського...

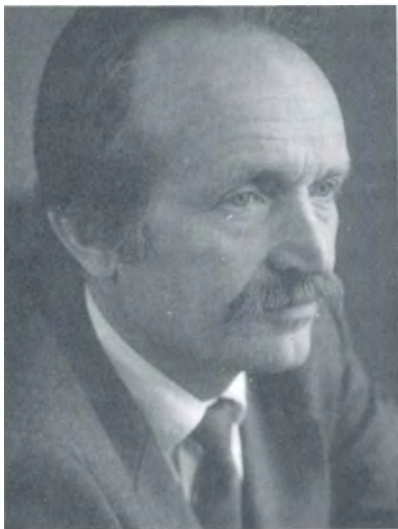
Яку велику людину втратило мистецтво. Це жахливо. Бо скільки Лесь Курбас міг би ще зробити!

м. Москва

ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ

ПРО ЗВИХНЕНУ ПАМ'ЯТЬ ЛАВРЕАТА-ШОВІНІСТА

Вячеслав Чорновіл народився 24 грудня 1937 року в селі Єрки Звенигородського р-ну Черкаської обл. у вчительській родині. Після закінчення



1960 року із відзнакою факультету журналістики Київського університету працював на Львівському телебаченні, в київській пресі (газети «Комсомольська ГЕС», «Молода гвардія», «Друг читача») і на комсомольській роботі (комсорг основного управління будівництва Київської ГЕС), виступав як літературознавець (незахищена через гоніння кандидатська дисертація про публіцистику та громадську діяльність Б. Грінченка, статті, серед них не друківані, про Б. Грінченка, Т. Шевченка, П. Грабовського, біжучий літ. процес та ін.). Активний учасник українського національно-демократичного руху початку 60-х років. Правозахисні праці: збірники «Правосуддя чи рецидиви терору?» (1966), «Лихо з розуму» (1967), «66 запитань і зауважень „Інтернаціоналістові“» (1969), редагування журналу «Український вісник» (1970-

1972 і з серпня 1987 р.), «Проект статусу політв'язня в СРСР» (1976), «Тільки один рік» (1979), «Чому я заздрю Роберту Сендсу» (1981) та ін. Гоніння і репресії — з 1965 року. 4 засудження (1966, 1967, 1973, 1980), 15 років ув'язнення і заслання. Міжнародна журналістська премія ім. Ніколоаса Томаїна (Англія, 1975), почесне членство в голландській секції ПЕН-Клубу (з 1978 р.). Працює кочегаром на заводі у Львові.

ВІД АВТОРА. Запроторення мене у 1980 році за цинічно зфабрикованим звинуваченням у кримінальній табір біля Якутська мало й

деякі позитивні висліди. Воно не тільки порятувало від 10-річного ув'язнення у сумнозвісному політичному таборі особливого режиму, а може й від долі мого побратима Василя Стуса, але й забезпечило кращі, ніж у кучинському таборі, умови для розумової праці та зв'язку із волею. Правда, після нелегально переданих за дріт викривальних матеріалів про гидкі методи перетворення політичних опозиціонерів у кримінальних злочинців, послані кагебістами табірні оперативники відібрали у мене всі документи і записи по «справі», навіть фальшивий вирок суду (спробуй після цього аргументовано добиватися реабілітації, якщо вся документація коли й не знищена чи препарована, то знаходиться за сімома замками!), і пильно доглядали, щоб я нічого не писав про своє останнє засудження. Але що я там пишу на коліні в темному закутку перенаселеного (1,2 м² барачної площі на в'язня!) смердючого бараку про літературу, якутську адміністрацію зовсім не цікавило, а цензори були досить поборжливими (якщо згадати мордовських чи пермських...) і навряд чи уважно перечитували два (ліміт!) щомісячних товстелезних листи-пакети із літературними есеями, оглядами, рецензіями. Набралася ціла книга «задротяного літературознавства», уривок з якої, більше придатний для публіцистичного, ніж літературного розділу нашого журналу, пропоную читачеві. Текст передруковую із цензурованого листа до сестри за 8 січня 1983 року без суттєвих змін, хіба з незначною мовною правкою.

На пустирищі, в яке перетворено українську літературу після мікровідродження 60-х років, все трохи вартісніше проростає зараз із історичної тематики. Це помітила й критика. Аналізуючи українські романи 1981 року, «Радянське літературознавство» констатує, що «твори про сучасність своїми художніми якостями багато в чому поступаються перед творами на теми з минулого» (стаття М. Наєнка в No. 9 за 1982 р.). Про «бурхливий розвиток історичного жанру» не тільки у нас, але й у Прибалтиці, Середній Азії, Закавказзі, Білорусії пише Павло Загребельний («Лит. газета», 29.XII 82 р.), що й сам не раз безсовісно експлуатує цю тягу читача до історії.

Алеж не доведи Боже пустити будь-який процес у літературі на самоплив, залишити без директивного керівництва. Його ж можна здійснювати не конче постановами чи редакційними статтями «Правды», а й тонше. Ось і зараз для орієнтування авторів історичної теми, про що і як їм писати, присуджено державну премію Володимиру Чивилихіну за роман-есеї «Пам'ять», де автор не просто героїзує і пропагує російське минуле, але й із відверто шовіністичних позицій робить кавалерійський набіг на деякі усталені навіть в радянській науці уявлення і теорії.

Маю на оці передовсім не такі «дрібнички», як сміхо-

творне вивищення окраїнного племені в'ятичів, на землі яких з'явилася Москва, над іншими слов'янськими племенами (на противагу літописному вивищенню полян — засновників Києва): «Это племя, быть может, самое отважное, предприимчивое и мобильное среди сородичей». Або возвеличення руйнівника Києва суздальського князя Андрія Боголюбського, що посягав на єдність Київської Русі. Або докори запорожцям, «в 1605 году... предавшимся по случаю смутного времени полякам», за їхні походи на Москву (цікаво, як можна було «предавать» Московію, входячи, бодай номінально, у склад Польської держави?!). Або зведення льокальних подій в Північно-Східній Русі в ранг епохальних, вирішальних для світової історії і т. п. (Такого у книзі повнісінько). Та все це тільки дрібні квіточки. Погляньмо ж на отруйні ягідки.

Виявляється, саму назву «Древняя Русь» за Чивилихіним давно пора відкинути, бо «древность наша (підкреслення моє — В. Ч.) не началась, а, наоборот, закончилась основанием Киева в V веке» — і з цього часу, мовляв, йде історія середньовічної, а потім (після приєднання Сибіру) новітньої Росії. Так-так, саме Росії, а не якоїсь там Русі — «спільної коліски трьох братніх народів» за офіційною версією. Бо у тій колісці, розвішеній між Волгою і Карпатами, гойдалося тільки одне відгодоване маля, яке вже тоді щебетало «правдивой и свободной» російською мовою. «В 1862 году с помпой, но исторически спекулятивно и ошибочно было отмечено тысячелетие России... В середине прошлого века можно было бы, наверное, со спокойным достоинством (а не з «гідністю» злодія... — В. Ч.) отметить 2000-летний юбилей нашей своеобразной древней государственности...». Отож який там Іван Каліта, яка там Московія з татарськими ярликами на правління?! Копай глибше! Розривай високу могилу над Дніпром і там шукай «нашу государственность», бо «воно й було наше, а ми тільки позичали татарам на пашу...». «Нехай рие-розриває — не свого шукає» — ще півторасти років тому відповів майбутнім радянським лавреатам наш національний Пророк.

Але ж, виявляється, не тільки серед різних там малоросів час від часу з'являються «антипатріоти», навіть «считающие себя учеными», які зовсім не поспішають ототожнювати Київську Русь з пізнішою Московською державою, що виросла в Російську імперію. Одним із таких був, наприклад, відомий журналіст і літератор XIX ст. Н. Полевой, який, певна річ, «не получил систематического образования» (такого методологічно бездоганного, як наш лавреат), бо писав: «Государство русское начало существовать только со времени свер-

ження монгольського ига» (І воно справді так, якщо не плутати «руське» з «російським»). Об'явився й такий «антипатріот» — російський історик доктор наук Л. Гумільов, який «дописався» до страшних висновків, що в XIII-XIV століттях «осуществлялся симбиоз Великороссии с Золотой Ордой», «тесный союз Орды и Руси» (тобто без допомоги татар і татарських методів управління Москва не була б тим, чим вона стала), «Золотая Орда превратилась в восточно-европейское государство, где большинство населения было русским».

Автор «Памяти» закидає Гумільову змову з білоемігрантами-«євразійцями», які твердять (цитую з «коментуванням» Чивилихіна):

Московское государство возникло благодаря татарскому игу — это наш современник, «евразиец» Н. Трубецкой... «Евразийцы» утверждают, будто Чингиз-хан выполнял «самой природой поставленную задачу» и «выступал как осуществитель творческой миссии, как созидатель и организатор исторически ценного здания»... завершая свои исторические изыски бредовым и спекулятивным тезисом, будто «современное государство, которое можно назвать и Россией, и СССР, есть часть великой монгольской монархии, основанной Чингиз-ханом». И я бы, может быть, не стал здесь повторять эти бредни, если б не прочел недавно программной рукописи какого-то молодого кандидата исторических наук, доморощенного «евразийца», в которой он, как попка, повторяет, будто «правители Москвы являлись законными наследниками дела и державы Чингиз-хана...

Захистивши таким чином «государственность», доводячи, що їй цілих 2000 років, лавреат береться рятувати від «доморощених» антипатріотів і культуру: «А ведь были и есть люди, считающие себя учеными, которые хотели бы отсепарировать литературу домонгольской Руси, якобы не вписывающуюся в общий процесс становления *нашей* национальной культуры» (І знову «наша», і знову ні півслова про «спільну скарбницю трьох братніх народів»...).

Головний аргумент Чивилихіна при посяганні на культуру Київської держави — етнімічний: «Эти ученые делают вид, будто не знают, что понятие и слово «русский» вошли в обиход за много столетий до Куликовской битвы, известны еще с языческих времен». Читаєш отаке — і все більше розумієш М. Грушевського, що змушений був вдатися до трохи штучної назви «Русь-Україна», бачачи, як безпардонно крадуть у нас разом із нашим давнім історичним іменем декілька століть історії і культури.

Отакий собі лінгвістично-шовіністичний фокус: покривати одним словом «русский» два зовсім різних національно-культурних явища, що в українській мові чітко розмежовуються термінами «руський» (тобто стосовний Київської Русі) і «російський» (стосовний Московії, згодом Росії), а в російській могли б розчленовуватися бодай обов'язковим додаванням для київських часів слів «древне» або «старо» (хоча навіть граматично правильніше було б утворювати від іменника «Россия» прикметник «российский», лишивши «русский» для Русі).

Звичайно, ту добре відому історикам обставину, що спочатку Руссю називалася тільки південна (українська і почасти білоруська) частина Київської держави, наш лавреат і не думає згадувати. Але роги таки лізуть з міха. Зовсім з іншого приводу він цитує літописний запис про похід Ю. Долгорукого «в Русь» і скоромовкою коментує це таким чином: «В 1154 году, скажем, „пойде Юрий с ростовцы и суздальцы“ и „со всеми детьми в Русь“, но этот первый поход Юрия Долгорукого на южнорусские княжества прервался...» (підкреслення мої — В. Ч.). Отже ще й в середині XII ст., незадовго до монгольської навали, Ростов і Суздаль «Руссю» не вважалися, вони тільки залежали від Києва, коли реально, а коли тільки номінально — і періодично бунтувалися проти метрополії (згадаймо варварський розгром Києва улюбленцем Чивилихіна Боголюбським...).

Зрештою, тенденція різними способами (наприклад, взагалі не згадуючи українців і білорусів) відносити літературу і взагалі культуру Київської Русі тільки до російської культури, характерна для всієї сучасної російської науки, Чивилихін в тому не оригінальний, хіба що прямолінійно-відвертіший. Але щодо мови він таки веде перед, хоча державна премія свідчить, що в самоті пробуде недовго.

Досі радянська наука твердила, що російська, українська і білоруська мови з'явилися уже після розпаду Русі на спільній базі давньоруської мови, яка не була отже тотожною із жодною із цих трьох своїх «доньок». Ця сумнівна для мене компромісна теорія (думаю, що *розмовна* мова київського простолюддя X-XIII століть була в основних своїх рисах вже українською, бо описаний радянською наукою феномен раптової появи нашої мови десь у XIV ст. в історично складних умовах бездержавності і розірваності України видається якоюсь чудасією) не влаштовує, хоч з іншого боку, і російських великодержавників — і вони вже почали під неї підкопуватися. Як відомо, серйозні мовознавці XIX-XX ст.

(Шахматов, Виноградов, Булаховський та ін.) встановили, що сучасна російська літературна мова виникла значною мірою не на народній основі, а трансформувалася із книжної давньоруської мови, в основі своєї церковнослов'янської (староболгарської). Кількасотлітній прес централізованої бюрократичної державної машини і церковної ієрархії призвів до того, що не дуже зрозуміла народові, який говорив на різних великоросійських діалектах (не раз дуже близьких до українських), мова канцелярії і церкви входила в народ, активно витісняючи місцеві говори і діалекти.

І якщо в умовах політично безправної України був можливим різкий розрив у другій половині XVIII ст. із староукраїнською книжною мовою (яка теж виходила із старослов'янщини і тому видається нам сьогодні близькою до російської) і повний перехід на народню, започаткований Котляревським і завершений Шевченком, щось подібне із офіційною мовою Російської імперії зробити було вже неможливо. Навіть Пушкін і його наступники могли тільки обшмугляти неоковирну мову петрівських указів, Ломоносова і Державіна, влити в неї народньої крові, але цілком перевести російську мову на народню основу вже не могли, бо була розхитана, не встигнувши скластися, сама ця основа.

Висновки вчених про старослов'янську підоснову сучасної російської літературної мови прийшлися не до смаку новітнім великодержавникам, яким хотілося б, щоб «великий, могутній, правдивий и свободный русский язык» мав глибші і самобутніші коріння. Адже ним уже де-не-де перемовляються навіть в Африці чи Америці! А як виникає потреба, то з'являються і виконавці. У 60-70-і роки загальноновизнане доти вчення Шахматова та ін. капітально ревізував акад. Філін, що вибудував кон'юнктуру теорію про народню основу і безперервний розвиток від древности сучасної російської літературної мови — і одержав за таке запрограмоване новаторство Ленінську премію. Але будучи все ж ученим, Філін не міг ніколи зігнорувати інші східньослов'янські мови і назвати давньоруську мову тільки російською. А для цього був потрібен не обтяжений мовознавчим вантажем літературний кавалерист, яким і став Чивилихін.

В «Памяти» читаємо, що вже в часи Ігоря і Ольги «формировався этнос, народ — у него была единая территория, центральная власть, общий язык, понятный всем от Карпат до Волги, от Ладоги до Азова». Але може цей праєтнос і ця прамова якраз і були «колискою» для трьох пізніших, етносів і мов, як це досі казали радянські вчені (українські — охоче,

російські — крізь зуби)? Ні, таке сьогоднішнього панрусиста не влаштовує і він декларує:

За несколько веков до нашествия Бату-Субудая наши предки, еще носившие племенные имена, выработали общий *русский* (підкреслення автора — В. Ч.) язык. Нет смысла уводить читателя в терминологические дебри современных филологов, различающих в становлении нашего языка много этапов, периодов, исторических оттенков, но *почему-то ставивших под сомнение существование именно русского языка в Киевской Руси* (підкреслення моє — В. Ч.).

От такими «непатріотами» під кутом зору безоглядного шовінізму виявилися навіть російські, навіть стопроцентно радянські вчені, що трохи рахуються з дійсними фактами! Ввійшовши в раж, наш лавреат державної премії додає обертів:

Великое историческое счастье выпало на долю русского народа — его государственный, *богослужебный* (навіть? либонь існувала російська «автокефалія» з російською, а не церковнослов'янською, як зараз, мовою відправи?! — В. Ч.), письменный и *разговорный* (ого! — В. Ч.) язык был в своей основе и множестве частных одним и единым. «Счастье»? А может быть, великое подвигиение славянских просветителей Кирилла и Мефодия, *тогдашней интеллигенции нашего народа* (виявляється, Кирило і Методій теж були наші, ми їх тільки позичали болгарам на пашу! — В. Ч.) в борьбе с греческим (византийским) влиянием отстающих на заре своей средневековой христианизруемой культуры святая святых национальной самобытности.

А дзуськи вам, болгари з македонцями! Наші бо хлопці Кирило з Методієм, не менш «русские» за якогось там «растопного ярославского мужика»! Гуджі вас, дурні мовознавці, які досі не розшолопали, що ніякого окремого «богослужебного языка», що його ви знечев'я називаєте церковнослов'янським, в природі не існувало, бо «богослужебный и разговорный язык» був «одним и единым»!

Хоч Чивилихін кавалерист, а не науковець, та все ж потребує сяких-таких доказів. Отож покликається на згадку в «житіях» Кирила, що ще до створення власної азбуки він побував у кримському Корсуні і бачив там книги, написані «руськими письмены». Треба сказати, що справа з тими «письменными» ще не дуже ясна, але можна повірити І. Срезневському та іншим ученим, які припускали, що «протокириллица в виде греко-славянского письма существовала у наших предков с VI-VII вв.» (якщо розуміти під «нашими предками»

не мітичних для того часу росіян). Можна було б згодитися і з думкою Шафарика, що Кирило винайшов не кирилицю, яку він тільки вдосконалив, а ускладнену глаголицю. Але як би там не було, йдеться про слов'янські букви, азбуку, а не про мову. Досі ніхто не сумнівався, що релігійні книги слов'янських просвітителів Кирила і Методія були написані церковнослов'янською, в основі своєї староболгарською мовою. Наш «патріот»-борзописець з наскоку спростував це, заявивши, що то була «русская» мова — і така хоробрість була відразу ж заохочена державною премією...

Для об'єктивності скажемо, що в «романі-есеї» Чивилихіна є й цікаві та пізнавальні сторінки: про наших пращурів скитів-орачів, про норманську теорію давньоруської державності, про становлення імперії Чингіз-хана та її сусідів (напр., добре написано про малознану дуже високу цивілізацію джурдженів), про героїчну оборону Києва восени 1240 року, варту більшої слави, тощо. Але читаючи навіть ці сторінки, не раз подивляєш сміливість автора-нефахівця, що на основі кількох розрізнених фактів (яким ретельний науковець міг би протиставити інші, не менш переконливі) робити найрішучіші висновки — і всі «во славу России».

Наведу лише один приклад такого «кавалеризму» в питанні, де я не можу бути упередженим, бо й сам належу до антинорманістів. Чивилихін береться довести, що запрошений новгородцями Рюрик був не германцем, а слов'янином із прибалтійських бодричів. Отож шукає відповідника слову «рюрик»: «Множество словарей словянских языков в библиотеке дочери. Захожу в ее комнату, беру «Большой польско-русский словарь». Есть! «Raróg. — Балобан... вид крупного сокола...». Далі автор штучно зближує це «раруг» із «рюрик»: «Скорее всего «рюрик» — есть измененное веками и разнообразием западнославянское слово «рарог», означающее сокола» (Хоч, признатися, не такі вже й близькі ці слова за звучанням...). Далі згадується, що в «Слові про полк Ігорів» слово «сокіл» зустрічається 16 разів, а якийсь московський історик твердив, що княжі знаки на плінфах Десятинної церкви — зовсім не тризубці, а символічне зображення сокола. І вже готувий найсміливіший висновок: «Сокол, очевидно (?) — древнейший тотем славянского рода, из которого происходил Рюрик и рюриковичи, превратившийся на Руси в эмблему, символ княжеской власти...». Хотілося б вірити, але не дуже переконує така надто приблизна аргументація. Бо що, як у котрогось із прихильників норманської теорії теж є дочка, що має багату бібліотеку нових і давніх *германських* мов

— і там знайдеться слово, ще ближче за звучанням до нашого «рюрика»? Отож такими приблизними, «відсепарованими» аргументами можна довести що завгодно: наприклад, що прямим предком росіян (і тільки їхнім) був прадідусь Ной...

Читаючи Чивилихіна, впіймав себе на думці, що колись уже зустрічав такого роду аргументацію і схожі висновки про нашу передісторію, тільки з українським «ухилом». Згадав величезні листи, які, ризикуючи поплатитися за «нелегальні контакти», передавала мені в Мордовії сусідка по «учрежденію». А я, симпатизуючи напрямкові її пошуків (бо й сам таким трохи тоді займався, правда, недовго і неглибоко), все ж застерігав від поспішних висновків і узагальнень. Вважав, що такі дослідження під силу не аматорові, а фахівцеві, озброєному науковим інструментарієм, якого ми в тих своєрідних умовах не мали. Особливо непокоїли висновки сусідки про арійство українців (і самих тільки українців!), бо боявся, щоб на нас, сміючися, не показували пальцями, глузуючи із сновидіння рабів про минулу велич.

Даремні, виявляється, були мої побоювання. Бо те саме, навіть схожі аргументи (тільки у моєї опонентки, позбавленої бібліотек і архівів, вони були навіть ґрунтовнішими) бачимо у книжці лавреата:

Если арьи, ушедшие в Индию, были степными скотоводами, то оставшиеся арьи-земледельцы — частично, может быть, предки балтословян, у которых оказалось с арьями столько языковой и культурной общности, что *это мы, а вовсе не немцы вроде как бы арийцы!* (підкреслення моє — В. Ч.).

А що прабатьківщина арійців «локалізується наукою в степном Поволжье (відколи? — В. Ч.) и Причерноморье», то «мы» — це, зрозуміла річ, росіяни (адже інші східньослов'янські народи для автора «есею» просто-напросто не існують, а для їхньої історії він не лишає ні часу, ні простору).

І хоч Чивилихін страхується, щоб в його висновку «мы — арийцы» не виводити расистських концепцій, подібних фашистським, від його «роману» на верству тхне якщо й не расизмом, то досить відвертим панрусизмом, який зближує його з найреакційнішим крилом російського слов'янофільства XIX ст. Якщо зняти з того слов'янофільства релігійну оболонку (І. Кириєвський, якого недавно перевидали, писав: «Я думаю, что особенность России заключалась в самой полноте и чистоте того выражения, которое христианское учение

получило в ней») і додати трохи багряної барви — і матимемо Чивилихіна, який часом навіть на слов'янофільську термінологію збивається («русский дух», «русская натура», «великий многовековой подвиг потомков вятичей», які «вышли к морям изумленной Европы» тощо), не кажучи вже про той напрямок мислення, про який розважніший І. Аксаков писав «радикальнішому» братові К. Аксакову:

Штука собственно в том, что ты думаешь, что *русское воззрение есть единственно истинное полное и цельное* (підкреслення моє — В. Ч.), и не потому только, что таковым является каждому народу его народное воззрение, а что оно действительно таково и отрешено от всякой односторонности, неминуемо сопровождающей всякое народное воззрение, кроме русского (1856 рік).

Наскільки небезпечний такий спосіб думання, що неминуче веде до шовінізму і расизму, якщо носій такого світогляду суб'єктивно навіть вважає себе «інтернаціоналістом», демонструє і наш лавреат. Так, дійшовши спекулятивного висновку, що «национальное своеобразие русского средневековья заключалось и в том, что на огромной территории... существовал единый язык, на котором люди разговаривали и писали», тобто ототожнивши старослов'янську мову, цю середньовічну латинь ряду слов'янських народів, із народною розмовною мовою, автор уже не міг втриматися, щоб не глянути зверхньо на всяких там французів («в XIII веке французский, например, язык был понятен только населению Ильде-Франса...»), німців («северные и южные немцы не понимали друг друга в более поздние времена»). Особливо ж дісталось на горіхи братам-полякам:

Если у нас в качестве особой государственной ценности хранится книга, написанная на *старославянском языке, близком народному* (!? — В. Ч.) так называемое «Остромирово евангелие», *переписанное* (підкресл. автора — В. Ч.) в 1056-1057 гг., то польский народ, к сожалению, не располагает чем-либо даже отдаленно подобным... Значим национальной польской литературы был не светский по содержанию, *переводной* (підкр. автора — В. Ч.) к тому же с латинского «Псалтырь королевы Ядвиги», относящийся лишь примерно к... 1400 году! На Руси уже почти *пять веков* (підкресл. автора — В. Ч.) развивалась самостоятельная национальная литература *на родном языке* (підкресл. моє — В. Ч.)... Лишь в XVI веке зародилась польская национальная литература и появился первый крупный автор, писавший на родном языке, это был поэт Я. Кохановский (1530-1584).

Ото вже недотепи ті поляки! Замість того, щоб переписувати свої перші богослужební книги староболгарською мовою, щоб мати можливість через тисячоліття гордо заявити, що вони написані «на старослов'янском языке, близком польскому народному», обрали собі латинь, думаючи, мабуть: «і те чуже, і те чуже». Заодно можна було б зауважити бравому лавреатові, що якщо поляки вже в XVI ст. мали Кохановського (в Московії в цей час про професійну поезію ще й не мріяли!), то «первым крупным автором, писавшем на родном языке» в Росії був Пушкін аж у XIX столітті. Бо ж не назвеш такими Кантеміра, Ломоносова чи навіть Державіна, мова яких настільки обплутана слов'янщиною і така граматично й лексично неоковирна, що її хіба для сміху можна було б звати рідною мовою російського народу (звемо ж ми *книжною*, а не народньою мову українських письменників XVI-XVIII ст. ст.).

Якось забув (чи все ж не посмів?) зауважити Чивилихін, що «Остромирово евангелие» з'явилося значно раніше «Божественної комедії» Данте. Але не забув процитувати «одного сучасного зарубіжного дослідника» (?), що російський патріотизм проявився з літературі раніше і яскравіше за французький, німецький чи італійський, бо «только сто лет спустя... мы найдем у Петрарки гимн, обращенный к Италии как родине». Он ми які! «Що ті римляни убогі!»

Так багато написав про цю книжку тільки тому, що вона апробована *державною* премією, а тому є переконливим свідченням дальшого зміщення «інтернаціоналістської» ідеології в бік російського великодержавного шовінізму.

Хотілося б заодно проаналізувати численну за останні роки історичну продукцію української літератури. Загребельний, Іваничук, Федорів, Малик, Раїса Іванченко, Білик, Плачинда — перші імена, що прийшли в голову (особливе місце у Лініної «Маруся Чурай», але я про неї писав у попередньому листі). Однак все це прочитати тут ніяк, бо доходить тільки періодика...

Але чим пояснити зростаючий зараз інтерес до історії? У того ж Чивилихіна читаємо:

... *Прошлое не ушло* (підкресл. автора — В. Ч.). Мы живем в нем, сами того не замечая, оно в нас — в нашем мировоззрении, нравственных нормах, каждодневных мыслях, чувствах, поступках, образе жизни, языке, наследственных — от деда к внуку — привычках...

Автор післямови до «Памяти» Є. Осетров пише, що «народ без истории — это скопище людей». Академік Ліхачов

(читати якого завжди цікаво, хоч він часом теж грішить шовінізмом) вважає, що

обращение к старому, возрождение старого, его сохранение — это не отказ от нового, это новое понимание старого, своих корней, это ощущение себя в истории («Лит. газета»), 15/XII 82).

П. Загребельний теж твердить, що через пізнання історії «кожен народ вагомніше усвідомлює, що він вічний на своїй землі» і т. д.

Усе це так, але хіба цього не знали раніше? Чому ж донедавна в «історичних» повістях, романах, поемах історією послуговувалися тільки для утвердження минушої кон'юнктури (мова не про неминучу і в історичному творі позицію сучасника, а про прямолінійне пристосування до свіжих гасел і вказівок: згадаймо хоча б роман Рибак «Переяславська рада» чи п'єсу Корнійчука «Богдан Хмельницький»)?

Аналізуючи літературний процес (не тільки наш) за довгий час, неважко помітити, що потяг «до джерел» значно слабшає, коли народ збурено, коли він сам активно творить історію або ж втягнений в гігантські історичні зрушення чи експерименти (революції, пореволюційне ламання усталеного укладу, коли «лес рубят — щепки летят», війни, розруху, голод...). Оглядатися в історію ніколи, треба швидко творити нове на руїнах або ж боротися за елементарне особисте й етнічне виживання. Але потім припливна хвиля суспільних зрушень вичерпується (назвемо це «втомою історії»), настає відносний затишок, рух по інерції.* Можна трохи розслабитися, озирнутися і... з подивом виявити, що ліси дуже порідшали, трісок нагромадилося більше за «ділову деревину», а приваблива позолота новизни швидко блякне, оголюючи старі виразки і щербини. Зазирнувши далі в минуле, оторопілий сучасник мусить констатувати ще прашурами виболену істину, що «нове — це добре забуте старе», хібащо в перелицьованій одежині. Отоді й спрацьовує інстинкт національного самозбереження, бо починаємо розуміти наслідки свого недавнього нігілізму й «прогресивізму» й доходимо правдивих висновків, що «прошлоє не ушло», що «народ без історії — скопище людей» тощо. Можна було б тішитися, що до такого прозріння наближаються не тільки збаламучені українці, а й російські інтелектуали, якби дехто з них не

* Зараз це називається «застоем» — Автор.

присмачував свого патріотизму добрячою дозою великодержавного чванства і не намагався вивищувати власний народ, обкрадаючи сусідів.

8 січня 1983 р., Табага над Леною

ЩОДО ЩАСЛИВИХ ЛІТ «УКРАЇНІЗАЦІЇ»

Як світла сторінка у вирішенні національного питання на Україні сприймається й досі без жодних застережень постанова ВУЦВК та РНК УРСР 30 квітня 1925 р. «Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату», сприймається як логічне завершення демократизації 20-х років. Ця постанова, підписана Головою ВУЦВКа Г. Петровським та Головою РНК УРСР В. Чубарем разом із Секретарем ВУЦВКа П. Буценком, негайно вводилася в дію: українська мова вивчалася в школах та вузах, ділові папери в установах і суді почали вести українською мовою, а головне: службовці державного та партійного апарату були зобов'язані виступати і провадити розмову з відвідувачами їх рідною мовою. Відомо, що у 1926 р. було звільнено з керівних посад 117 чоловіка за незнання української мови. Тобто на ділі дотримувалися зафіксованого у Постанові принципу: «... будування української культури, культури українською мовою, що є мовою більшості всього трудящого населення України» («Культурне будівництво на Україні». Збірник документів, т. I, К., 1956, с. 373). Так воно й повинно виглядати в демократичній державі. 1927 р. Нова Постанова про дальше сприяння розвитку української мови. Яка ідилічна картина! Якби і не певні непорозуміння. Поперше, ленінська політика вступає в дію на Україні... після смерті Леніна. Ленін багато говорив про найширше забезпечення прав української мови. Але практично поборнику справедливого вирішення національного питання не вдалося втілити в життя своїх ідей, крім певних часткових змін.

Лише після смерті Леніна легко, як манна небесна, да-

ються необхідні свободи національного розвитку. Це могло сприйнятися як акт раптового прозріння партії після смерти вождя та й не дивувало б, якби не розплата, яка наступила невдовзі після споживання недозволеного небесного харчу: власної культури і мови. Справді дивовижним видається факт, що Чубар і Петровський, звичайно ж із дозволу Москви, щиро і сердечно повіривши в дорогий подарунок, підписують Постанову, за що всього лиш через десяток років з ними розправились, як з усіма українськими культурними діячами, миттєво перекресливши все попереднє, мовляв, побилися і вистачить — марш до буди!

На кого ж списати цю караючу зливу («отверезливу») — гумових палиць по головах найкращих представників «малої нації»? Залишається списати хібащо на маразматичний характер Й. Сталіна. Це зараз, до речі, гарячково роблять «правдолюбці» рибакови і беки, повністю окупувавши тему сталінізму, де всі неподобства політичної сваволі і відвертого терору зводяться виключно до особи Сталіна, його характеру. Не гребується (як у Рибакова) вдавання до психоаналізи героя (мовляв, у вождя був комплекс непевноцінності: непривабливий зовнішній вигляд, подзьобане віспою обличчя, низький лоб, малий ріст, фізична вада...). Очевидно, ця похмура постать в історії держави чекає ще свого автора, об'єктивного, який надав би їй належне місце пішака й маріонетки у руках тих сил, які вміло, надхненно і послідовно (і головно, так несвятенно, бо все, що пов'язане з поняттям «святе», — для них гірше мракобісся!) використовували і маскування під соціалістичні ідеї, й особливості характеру Сталіна, все, аби лиш руйнувати до тла національну культуру і, взагалі, нації у найглибшому розумінні цього слова. Мається на увазі і антилюдська діяльність по знищенню сім'ї, моралі, релігії, традицій, культури, мови — всього того, що об'єднує групи осіб в цілий народ. Повна тотальна космополітизація, плоди якої так яскраво і буйно визріли на сьогоднішній день!

Чому ж у свій час не надалось ніякого значення словам Леніна, котрий застерігав — ні в якому разі не обирати Сталіна на висоту влади?! Для чого ж, все таки, була влаштована ота затія із цирковим, блазеньським трюком «українізації»? Адже тим, хто її задумав, було добре відомо, чим закінчиться грандіозна «вистава» із тисячами кривавих жертв українців-патріотів! Чи не була пресловута «українізація» лише лякусовим папірцем для виявлення всіх активних інтелектуальних сил України? Очевидно, так. Але це лише одна сторона справи. Існує не одна. Як кажуть, одним махом...

Тим другим «махом», на мою думку, були землі Західньої України, де постійно велась агітація радянського способу життя — добробуту українців з-над Дніпра. Свобода мови, віросповідання, свобода голосу — бачите?

Після поразки Західньо-Української Народньої Республіки в Галичині купувати землю мали право тільки особи польської народности, українських вчителів і службовців викидали зі служби, саму назву Галичина замінено на «Малопольща». Згідно з законом 1924 р. значно погіршився стан української мови (зверни увагу, читачу). Якщо шкіл українською мовою в Австрійській імперії було 3 тисячі, то стало лише 700, інші були переведені на польську мову, ніби для зручності у порозумінні... Під гаслом польського національного стану йшла боротьба проти збільшення українських шкіл, проти поширення прав української мови в адміністративних закладах, в судочинстві, проти кожного призначення русина (українця) на державну посаду (якщо він не польонізувався, почував себе русином). У мішаних польсько-українських сім'ях дітей хрестили в «польській вірі», «руська» вважалася чимось нижчим. Українська мова в адміністрації та суді мала право «другої крайової мови». Адміністративні урядовці не хотіли вживати української мови. Тільки народні школи сільського типу були українськими, міського ж — польськими (Ах, яка разюча подібність проблем, яка єдинокровність в механізмі дії!).

На Закарпатті українська інтелігенція перебувала під впливом москвофільства, місцева мова — мішанина церковнослов'янської мови та діалекту. Українська мова в Угорщині не мала взагалі ніяких прав. Внутрішньою мовою державних установ на Буковині весь час була німецька.

Після наведених прикладів можна легко уявити собі, яке враження на все населення Західньої України справила Постанова 1925 р. радянської України, що вийшла у світ саме (випадково?) у 1925 р., після прийнятого в 1924 р. згадуваного закону (деукраїзації) у Польщі. Досягнення «українізації» широко реклямувалися радянською пресою, а також прорадянською пресою в західніх областях України («Воля народу», «Поступ» та ін.).

Таким чином, тим другим «махом» була звичайна а г і т к а, розрахована на мільйони українців — «занепадників».

Зважаючи на недалеке історичне минуле і 20-ті роки (через недооцінку певних явищ, які оспівані майже ідеальними), сталінський період, жертвоприношення України після «потепління» 60-х років, роки «застою» (я б сказала скоріше — роки активної, може навіть найактивнішої боротьби за знівелю-

вання душі людини, пограбування її людського, її творчого Я) важко сказати, що принесе період нинішньої гласности.

Хай вибачить редакція журналу і читач; але я, захоплюючись людьми, які відверто ставлять свої прізвища під написаним, для забезпечення себе від автомобільної катастрофи, від звільнення з роботи та брудних пліток про приватне життя і т. п. (звичайно не від ритуального Сибіру, бо рятувати українців у Сибіру від українських атомних станцій — завелика тепер честь!), з різних егоїстичних мотивів, материнських теж, підписуюсь прибраним іменем.

Вересень 1987 р.

ВІД РЕДАКЦІЇ. Згоджуємося друкувати статтю під псевдонімом (але не аноніму, ім'я автора редакції відоме) не тому, що заохочуємо таку боязку форму гласности, а з огляду на незвичайність погляду на 20-ті роки й українізацію, який може викликати полеміку (бажано все ж не аноніму чи псевдонімну), що допоможе краще зрозуміти цей складний і важливий період української історії.

ПАВЛО СКОЧОК

**ЯК ЖИТЬ ТЕПЕР БУДЕМО: ДАЛІ ВІДДАВАТИСЯ
НА ТЕЧІЮ? РОЗМЕЖОВУВАТИСЯ ДО РУЧКИ?
ОРІЄНТУВАТИСЯ ТІЛЬКИ НА МОСКОВСЬКЕ
ЧИ Й НА ВСЕЛЮДСЬКЕ?**

**УВАЖІ ПИСЬМЕННИКІВ ЮРІЯ МУШКЕТИКА, БОРИСА
ОЛІЙНИКА, ІВАНА ДРАЧА ТА СЕРГІЯ ПЛАЧИНДИ**

Народився 5 травня 1935 року в селянській родині в селі Острів Рокитнянського району Київської області. В 1954 році поступив на факультет журналістики Київського університету. В українській журналістиці в 60-ті роки зажив собі ім'я активним висвітленням питань охорони природи. У 1966 році його, тоді літпрацівника газети ЦК КПУ «Радянська Україна», за протести проти перших судів над українськими правозахисниками від журналістики відлучили. З 1 грудня 1978 року карався за ст. 187-І КК УРСР в дніпропетровській психлікарні й колонії в Бердянську. Після відбуття ув'язнення, позбавлений квартири і роботи в Києві, живе у рідному селі.



У кожного з нас, шановні мої адресати, рівень самодостатній самостійно розв'язувати свої творчі проблеми. І якщо на 21-му році свого опального життя звертаюся за допомогою до благопо-

лучних письменників, самі розумієте, лише виняткові обставини вимушують ступити на такий крок.

Йдеться передовсім не про мене. Можна здогадатися, що людина, яка відстояла своє творче обличчя в найжахливіших університетах на нашій землі, не стане всує тривожити творчу і громадянську совість людей, яким Бог дав змогу відстояти своє творче самобуття не такою дорогою ціною. Мова про Симиренків.

У паперах моїх, що віддаю вам для ознайомлення, достатньо змальовано неблагополуччя із спадщиною Симиренків, яка волею обставин потрапила до рук дрімучих невігласів, а ті при байдужому спогляданні нашого суспільства безпардонно упосліджують її, докотившись до мерзенного паскудства — вилучення з другого видання УРЕ крихітної замітки про Володимира Львовича Симиренка, сина уславленого нашого помілога Льва Платоновича Симиренка, фундатора радянського домічурінського, тобто наукового садівництва, що було репресоване при Сталінові разом із його фундатором. Мені, який віддав студіям над Симиренками в архівах і бібліотеках наших заледве не все своє злиденне опальне 20-ліття, краще за будь-кого бачиться пагубність таких поглумних дій для нашого духовного життя. Йдеться ж не просто про пошанування двох видатних Садівничих, що дарували нам безсмертний «ранет Симиренка» і підняли садівництво споконвічних гречкосіїв до загальнолюдських цінностей, мовиться про золоту нашу династію, яка, викупившись із кріпацтва, не будучи найбагатшою українською родиною, внесла найбільше коштів для розквіту культури і врівні з Скородою, Шевченком, Лисенком є визначником висоти нашої духовної стелі.

Вас, активних сьогодні легальних стражів нашої духовності, закликаю я цією заявою розділити мою тривогу за Симиренків. Не кличу офірувати роками життя і документально опановувати всю їхню величезну спадщину — у кожного з нас свої симиренки. Не закликаю вас і жертвувати своїм благополуччям — яке там воно у вас не є, не дорікаю вам і за лавреатства — нехай залишаються вони при вас, покріпіть лишень їх сьогодні перебудовними ділами, лягли ж бо на ваші, хлопці, плечі ті відзнаки не в кращі часи. Але передовсім поясню, чому якраз вас вибрав я своїми адресатами.

Найясніше з С. Плачиндою — достеменно знаю про його давній творчий інтерес до Симиренків, шкода мені, що бойовий наш публіцист спасував свого часу перед сановитими

невігласами від симиренкознавства. Та під танк мене одного проти них Сергій Петрович усе ж не кинув: 1982 року, коли «Літературна Україна» не наважилась надрукувати мою статтю «Зрілому симиренкознавству — бути!», Плачинда видав мені на руки схвальний відгук на неї, який я показував скрізь, де відстоював свою творчу позицію — і в ЦК, і в КДБ, і у Верховних Радах.

Знайомий, в принципі, з моїми герцями за Симиренків й І. Драч; позаминулого року десь на півдорозі між двома нашими київськими горбами, йдучи з КДБ до ЦК, розповідав я метрові шестидесятників похапцем про свої симиренківські проблеми; маєш змогу, шановний Іване Федоровичу, зараз ознайомитись з ними тут капітальніше. На твою ерудицію, на твою громадянську підтримку я конче розраховую, хоч мені й важко переступити через той факт, що ти, знімаючи свій телефільм про Рось в сусідній зі мною Синяві, побоявся заскочити в Острів до гнаного колеги, я ж ту спільну для нас з тобою життєдайну річку пішаницею обійшов від витoku до впадіння в Дніпро не раз, і не два, чималенько таки понаписував про неї і міг би бути тобі корисним. Але будемо вважати, що в тебе тоді просто не вистачило часу...

Шановному Юрію Михайловичу сам Бог і посада велить підтримати мої симиренківські труди, знає ж бо він про них теж не з чужих вуст, уже чимало літ при наскоках його до історичної бібліотеки, де я давній стабільний читач, неодмінно розповідаю йому про хід своїх симиренківських пошуків, та й знає шановний літератор моє нелживе перо таки давненько, ще 1959 року видрукував на сторінках редагованого ним «Дніпра» одну з найперших моїх екологічних статей «Захистити красуню Рось!», а майже через 20 літ в тому ж повторно редагованому ним журналі стоїчно терпів моє не бездоганне коректорство, коли КДБ накинуло мене, вигнаного із журналістики, йому на службу. Не Юрія Михайловича, звичайно, вина, що від тієї злиденної, оціненої, здається в 60 крб., служби і від тодішнього «щасливого життя», названого тепер застоєм, я, зрештою, попросився в еміграцію, опинившись після того, за тодішньою державною логікою, за товстелезними, добросовісно вимурованими ще запорожцями при Потьомкіну, стінами дніпропетровської спецпсихлікарні Міністерства внутрішніх справ.

Найскладніше з четвертим моїм адресатом. Будучи свідком його першого літературного злету з сусідньої кімнати університетського гуртожитку на Солом'янці в Києві, коли вчорашній полтавський хлопець, сховавши чуба замість тра-

диційної кепки під модерновий берет, дзвінко вдарив у свою крицю — з студентським ентузіазмом, але конче співзвучно епосі, спостерігаючи потому без упереджености за його подальшим поетичним летом, став помічати я фальш в його ковальській роботі, особливо різало слух совісної людини голосне дзенькання об ту його крицю в роки сумного нашого многоліття, що змінило коротку післясталінську відлигу, надто тоді, коли робив із громадянського поета Симоненка такого собі бравурика в романтичному плащі. Не казав ніколи в обличчя про те ковальчукові при зустрічах, не ходив і в найзлиденніші свої роки до нього за поміччю, коли дехто з совісних наших письменників, що знали мою одіссею, траплялось, підкидав мені на харч червінця-другого, не став просити захисту в облавреаченого колеги і напередодні свого ув'язнення, чомусь був упевнений, що відповідь він мені так, як сказав за день до арешту редактор «Радянської України» і голова Спілки журналістів України Сіробаба: «Знаєш, Павле, ми солдати партії, що накажуть — те й робимо». Сказав натомість правду я про його творчість сильним світу цього. Зробив це не в формі доносу, як то воно у нас здавна ведеться — щоб у сусіда корова здохла і щоб заціпило йому горлянку, а чесно, по-лицарськи запропонував всього-на-всього вождям нашим знову вернути мене до творчого життя, щоб мав я змогу врівні з Олійником і Коротичем відстоювати істину як на вітчизняних трибунах, так і на оонівських, стане від того вона лише міцнішою, правдивішою. Ох і дісталося ж мені за те зухвальство! Всі роки ув'язнення мені в камеру неодмінно підсовували на очі то «сучку» (так в тюрмі звуть газету) з черговим бравурним доробком Олійника, то вмикали фортіссімо в'язничне радіо, коли лунав з репродукторів елеїний голос златоуста Коротича, а в Дніпропетровську всю мою «хворобу» зводили до одного: «Чи це правда, що ви, Скочок, вимагали послати вас в ООН?»

Наводжу тут голісіньку правду тобі, Борисе Іллічу, не для докору, не для зведення рахунків. Хоча й зараз у мене є до тебе серйозні претенсії. Скажімо, ти міг би і сьогодні, якщо вже змінив свого традиційного берета знову на кепочку (дізнався про те з твого останнього портрета в московській «літературці»), сказати куди більшу правду і про Чорнобиль, ніж ти її подав у тій же «літературці», і про інші болячки нашого національного буття. Нині, при перебудові, я особисто не ставлю тебе на пляц ганьби поруч із Коротичем, бо мені невідомо, щоб ти в роки сумного брежньовського непевноліття давав драпака від нашого праведного брата з

такою інтенсивністю як Віталій Олексійович, зустрівши в Києві звільненого Івана Світличного. Бачиш, шановний Борисе Іллічу, до чого ми дожилися при розвинутому соціалізмі, втішаємося, немов пацани, з того, що вожді нині перестали красти, а служителі муз — не бояться праведників. Та повторюю, не для докору; самому собі й тобі теж руба ставлю нелегке запитання — як жить далі будемо?

Творче наше майбуття бачиться мені в більшому багатоголоссі, ніж досі. Інтенсивним дуттям однобоких пузирів Коротич і К⁰ зовсім не возвеличують українську літературу перед цивілізованим світом. Воно й не дивно ж. Що там світ — сьогодні навіть російськомовний читач, — наш «старший брат», — вільно, без оглядок, читає всіх своїх і не першорядних творців (о іронія долі! — навіть армійський відставник Карпов, ваш літературний старшой, наводить у Гумільова, останнього з повторно явлених, собі співзвуччя!), а «молодший брат» і досі знайомиться з своїм європейським Кирпатим Мефістофелем з-під поли, не кажу вже про ойкуменного Грушевського, якого навіть в центральній науковій бібліотеці АН УРСР загнали до спецфонду, чого не робили й при Сталіні.

Усе мисляче в нашому суспільстві жадає гармонійного багатоголосся звичайно не лише за рахунок залучення до загальнолюдського співу відлучених контрапунктистів, хоче воно чути й бачити, як і всі неущербні люди під сонцем, в кожному служителі муз гармонійне поєднання хисту й правди, а не одну лише претенсійність ідейну. Якщо ж і надалі з нашої літератури випиратиме один горб ідейности (цікаво, чи знаходив його Ломброзо?), то таку продукцію ми ніколи не притулимо до стіни — загальнолюдської культури; годитимуться наші забавки хібащо лишень для того, щоб гвалтувати ними беззахисних в'язнів по тюрмах. Якщо моїм адресатам близький цей вселенський біль за рідну культуру, то давайте обмислимо й те, як нам достойно повернути таке унікальне в культурно-політичному і науковому значенні явище, як діяльність кількох поколінь Смирєнків.

Звичайно, кожен з вас, ознайомившись із доданими до цього листа посланнями до найвищих вітчизняних урядових інстанцій на захист Смирєнків, що натикалися на сановиту байдужість можновладців, може й почудуватись з мого нібито нелогічного вчинку, що звертаюся за поміччю ще й до вас, хоч і помітних стражів нашої духовности, але ж далеко не всесильних і всеможних.

Скажу на те, що 8 років тому, напередодні свого арешту,

чи й раніше, я б такого не вчинив — це означало б неодмінно поставити кожного з вас перед дилемою: ризикувати літературною кар'єрою чи публічно відмежуватися від «распространителей заведомо ложных измышлений», а то й для спасіння лавреатських еполетів, занести мою «писанину» до канцелярії новоявленого III відділення. Сьогодні ж у нас, кажуть, перебудова. І якщо це дійсно, як пишуть, перелом у нашому закостенілому житті, а не чергова спонукальна кампанія, то в духовній сфері добитись перебудови без громадян чесних, нелживих та й Божою іскрою не обділених, навряд чи вдасться. В такій ситуації вам, моїм шановним адресатам, для наближення такої благодатної пори уже, може, й не страшно проявити всього-на-всього елементарну громадянську порядність і повернутись обличчям до ваших колишніх друзів і однодумців, відмежованих від вас за останніх 15-20 років не тільки ґратами й дрютами, а й вашим власним паном Переляком (провидцем був ти, Іване Федоровичу, коли писав своє досі, здається, не друковане «Кредо»), та й підтримати з висоти своїх спілчанських посад і лавреатських регалій наші чесні зусилля для добра рідної культури, в тому числі і мої симиренківські змагання. Як це зробити — підкаже кожному з вас власне сумління.

А тепер — по суті моїх симиренківських баталій. Категорично твердити, чого в моїх багатолітніх студіях над Симиренками більше — наукових пошуків чи громадянських зусиль, я не берусь і сам. Більшість із вас, окрім, здається, Бориса Іллєча, працювали над творами про давнє наше життя і, безперечно, обізнані з каторжними пошуками в бібліотеках і архівах. Зайве пояснювати, які монбляни літератури, газет і архівних документів довелося повергати, щоб вилучити з них зерна істини і спробувати документально реставрувати і стикувати життя і діяльність 7 поколінь династії Симиренків, яка прослідковується десь з кінця XVIII сторіччя аж до наших днів. Та ще й яка діяльність! Просто таки феєрична як для нашої спокійної землі споконвічних грецькосіїв:

активне чумакування першого, відомого мені документально, коліна Симиренків на просторах між центральною Україною і новонародженою Одесою;

осідле життя, діяльність та навчання в тій же Одесі, Смілі та Городищі у 1815 року трьох наступних поколінь, які, зорганізувавшись у відомий на всю Росію «Торговый дом братьев Яхненко и Симиренко», з кріпаків князя Воронцова подослужувались бездоганним купецтвом до одеських і гіль-

дії купців, потомствених почесних громадян імперії, внесли від імени рідної землі найбільший внесок для розквіту цього нашого чорноморського Вавилону, в якому вони не просто жили й торгували дарами щедрої землі нашої, а й брали найгарячішу участь в діяльності найактивнішого на всю імперію одеського самоврядування, будучи в думі і управі впродовж всього XIX сторіччя беззмінними гласними, членами управи і міськими головами. Шкода лише, що наша Південна Пальміра, пошанувавши двох своїх, найвизначніших адміністраторів — іноземця Рішельє і російського князя Воронцова пам'ятниками, що стали дореволюційними символами Одеси, не встигла спорудити такий монумент і Симиренкам-Яхненкам — справжнім князям землі, на якій і завдяки їм розквітло це місто. Здійснитись закономірному акту, безперечно, перешкодила лише передчасна смерть Семена Степановича Яхненка, що не переніс страти 1881 року свого зятя Андрія Желябова, якого прогресивний громадський діяч не лише не побоявся взяти домашнім вчителем до своїх дочок після вигнання його 1872 року з вовчим білетом з Новоросійського університету, а й вносив не раз кільканадцять тисяч одеським жандармам в заставу за одного з вождів народництва, руху, в якому прийняло хрещення декілька осіб з четвертого коліна цієї родини, зокрема і Л. П. Симиренко, майбутній корифей садівничої науки, до якої він, випускник і кандидат Новоросійського університету 1879 року, повернувся лише після 8-літнього заслання до Сибіру якраз за зв'язки з народниками;

потребує окремої, капітальної, розмови і промислова діяльність Симиренків, які з 40-х років минулого століття першими в личаковій Росії налагодили на своїх заводах в Київській губернії виробництво цукру за найвищою на той час європейською технологією, надто на зведеному 1848 року найбільшому в Городищі заводі, при якому піонери вітчизняного цукроваріння спорудили і перший машинобудівний завод для виготовлення обладнання для цукроварень, та й перші металеві пароплави для перевезення вантажів по Дніпру до порогів теж виготовлено на цьому заводі; судилося Городищенському заводу стати не лише технологічним докапіталістичним дивом на нашій землі, а ще й більшим дивом на ниві нашої тодішньої упослідженої царизмом культури.

Я перерахую лише найголовніші духовні акції, в яких документально прослідковуються симиренківська енергія й кошти.

Факт видання Шевченком «Кобзаря» «коштом Платона

Семеренка» (прізвище в такій транскрипції подається на титулі того видання і, по ідеї, так би мало й закріпитись надалі, однак прижилось Сими) загальновідомий, і хоч то була всього-на-всього грошова позичка нашому генієві, про яку він самовільно публічно розголосив на всю імперію, однак в пам'яті нашого народу, не переобтяжений знанням документів, Платон Федорович так і залишився єдиним меценатом від уславленої нашої династії. Незрівняно більше, порядком, як кажуть математики, пожертвував на розквіт нашої культури брат кобзарєвого благодійника і дядько корифея садівництва Василь Федорович Симиренко, один із членів і директорів адміністративного правління городищенського заводу, встановленого над цією цукроварнею в 1863 році після банкрутства «Торгового дома братьєв Яхненко и Симиренко». Бог не дав йому зазнати батьківського щастя, і всі свої трудові надбання, здобуті не в спадок від збанкрутілої фірми, а самовіданною працею вихованого у Франції інженера, віддав Василь Федорович Симиренко спільно з улюбленою дружиною Софією Іванівною Альбрандт, дочкою французьких емігрантів, найталановитішим синам і дочкам України для їхнього духовного розквіту. Чи то на догоду якійсь сімейній тасмниці, чи в силу складних умов, у яких зароджувалась і функціонувала Стара і Нова Громада, в якій Василь Федорович був фінансовою опорою, пожертвувань своїх він афішувати не любив; величезних зусиль довелось докласти, щоб із скупі нашої мемуаристики вилучити ще скупіші свідчення про те князівське симиренківське меценатство.

Першими в списку і за часом і за значенням йдуть 7 томів етнографічних праць П. П. Чубинського, оті 7 наших ластівок, що ось вже понад століття виграють в загальнолюдському небі казковими жар-птахами, достойно являючи світові сконденсовані в них невмирущі скарби нашого народу. Злетіли ті ластівки за три роки в безсмертя з тереня Городищенського заводу. Якраз тут базувалась відома експедиція Російського географічного товариства, керівника якої П. Чубинського, зараховано було й до адміністраторів заводу, якраз тут викристалізувалась та найміцнішої проби духовна дружба П. П. Чубинського з В. Ф. Симиренком, про яку сам етнограф захоплює пише в своїх тогочасних листах неодмінно: «С Василием Федоровичем живем душа в душу. Один без другого ничего не делаем серьезного. Живем как два брата». Якраз ця братня дружба, щедрі симиренківські кошти, а не ті скупенькі, виділені географічним товариством, дали змогу Чубинському, залучивши на допомогу заледве не всіх

освічених співробітників цукроварні і розіславши їх по всій Україні гінцями для записування фолкльорного матеріалу, явити за три роки ту насправді фантастичну продуктивність, яка й поклала його достроково в домовину, над якою в 1884 році професор Київського університету Олександр Федорович Кістяківський, незмінний юридичний консультант і повірений В. Ф. Симиренка та й всієї громади, сказав: «Он никогда бы не выполнил экспедиции в Юго-Западный край, если бы он не употреблял своих заработанных средств на осуществление ее», якби не симиренківські кошти — добавимо ми через 100 літ ясніше, ознайомившись у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР з листуванням своїх героїв, бо сам оратор в тогочасних умовах ясніше сказати не міг, скопував відомий україножерський указ 1876 року і оті неодмінні красномовні дописки Василя Федоровича в його листах до свого повірника: пожертвувань моїх не афішувати, вкладене до конверта знищити.

Добре документально прослідковуються симиренківські кошти при друкуванні правових праць О. Кістяківського, історика В. Антоновича. П. Ніщинський на щорічну «запомогу», як він сам каже, Василя Федоровича в 600 крб., переклав «Іліяду», пізніше видану у Львові. Невдаха народник Федько Курицин, що розколовся 1879 року в одеській в'язниці і клепає на всіх, в т. ч. і на Городищенський завод, називаючи його головним гніздом соціалістів всея Руси, до списку відомих йому соціалістів-«злодеев», які навідувались туди, вніс і Костомарова з Драгомановим. Федько мабуть зі страху перестарався. Обидва науковці справді бували в Городищі, але костомарівські візити були суто наукові, Драгоманов же, виїхавши в еміграцію, вивіз із собою і свідчення про свої стосунки з Симиренками, публікував їх в Женеві, та тих публікацій в наших бібліотеках і досі не показують, а до Женеві годі добратися. Якби країна розвинутого соціалізму настільки перебудувалася, що перестала б боятися наукових праць М. Грушевського (час би вже), то міг би я покликатися і на свідчення видатного історика на користь Симиренків. З М. В. Лисенком повезло більше, перестали його числити по відомству націоналістів і це лише на користь нашої аргументації, бо мав соловій наш гарні стосунки і з В. Ф. Симиренком. Я їх ще не всі прослідкував, та якщо твоє, шановний Іване Федоровичу, заглиблення в діяльність нашого великого контрапунктиста викликатиме довір'я, то я зможу навести тебе на симиренківсько-лисєнківські сліди, а ти поставиш тоді лисєнківський хор перед апаратом в Симиренковім саду і велиш

йому виконати величального канта в честь золотої нашої династії, яка своїми коштами рятувала не лише злиднених наших служителів муз, а й підняла вище наше духовне небо — якась частина львівських видань Товариства ім. Шевченка і заведве не всі київські тримались на тих коштах, а відома «Киевская старина» без них взагалі припинили б своє існування.

Про видатну наукову діяльність четвертого й п'ятого симиренківських поколінь в садівництві поширюватись не буду, про неї бодай поверхово ви поінформовані та й далі в тексті про те не раз буде мова.

(Закінчення в наступному випуску)

ВОЛОДИМИР ЛЕОНЮК

ПОЛІССЯ ЗНАНЕ І ЗАБУТЕ

Володимир Леонюк народився 1932 року на Поліссі — в селі Критишині Іванівського району Берестейської області. Був репресований — уперше в м.



Пинську за місяць до закінчення десятиї класи за зфабрикованим звинуваченням у націоналізмі. Вдруге суджений 1960 року в Києві за належність до «Об'єднання» — угруповання, яке за допомогою листівок пропагувало право України на незалежність. Разом відбув в ув'язненні 16 років. З 1971 року живе на Львівщині, працює трубокладом. Головна тема досліджень — трагічна доля рідної Берестейщини. Пише також художню прозу. Публікується вперше.

I

Після розпаду панської Польщі в 1939 р. перед радянською адміністрацією серед інших проблем, пов'язаних з устроєм Західної України і Західної Білорусії, стало на чергу також питання про розмежування УРСР і БРСР на відтинку між ріками Случ і Західний Буг.

Теоретичним обґрунтуванням того чи того розв'язання цієї проблеми могла бути одна з двох альтернативних концепцій — лінгво-етнічна чи адміністративно-політична.

Перша з цих концепцій передбачала республіканське роз-

межування провести за національною ознакою з таким розрахунком, щоб до УРСР відійшли території, населені українцями, до БРСР — білорусами. Можна назвати принаймні з десять варіантів лінгво-етнічного розмежування України і Білорусії. Обмежимося констатацією чотирьох з них, найбільш розроблених і авторитетних: українця Михальчука К., білоруса Карського Ю., російської Московської діалектологічної комісії 1915 р. і поляка Оссовського Л. Ці варіанти майже однакові, відрізняються незначними деталями, які в 1939 р. легко було узгодити й уточнити. Вони лінію розмежування українців і білорусів проводять у басейні річок Норева, Ясельди і Прип'яті, тобто Берестейщину відносять до України.

Друга концепція, адміністративно-політична, найповніше сформульована в пізніших працях історика-експерта Пічети В., спирається виключно на адміністративну традицію відносити україномовні райони Берестейщини до литовсько-білоруських провінцій і вказує як на прецеденти на ухвалу Люблинського сейму 1569 р. про віднесення Берестейського воеводства до складу Великого князівства Литовського та на царський указ 1801 р. про утворення Гроденської та Мінської губерній в складі Віленського генерал-губернарства з віднесенням до них Берестейщини. Ця концепція повністю ігнорує національні прагнення населення, такі його ознаки, як мова, духовна і матеріальна культура, традиції і т. д.

Указом від 4.XII 1939 р. радянський уряд розв'язав проблему розмежування УРСР і БРСР на відтинку західних областей за рецептом адміністративно-політичної концепції і приєднав новоутворені Берестейську і Пинську області, населені українцями, до БРСР. Приєднання української частини Полісся до БРСР, в наслідок чого близько 1 000 000 українців-поліщуків опинилися за межами своєї національної республіки, знехтувало не тільки думку вчених. Воно не порахувалося з думкою самих поліщуків — у 1939 р. на Берестейщині ніхто навіть про людське око не провів плебісциту чи бодай орієнтовного опиту населення для того, щоб визначити його національний характер і його бажання. Відриваючи Берестейщину адміністративно від України, законодавець навіть формально не застеріг місцевим українцем права на збереження і розвиток питомої національності, зокрема права уважати себе частиною українського народу, плекати свою рідну мову тощо.

З моменту опублікування указу від 4.XII 1939 р. державні установи Берестейської і Пинської областей (в 1954 р. вони були об'єднані в одну Берестейську область) — обласні ради,

комісаріяти внутрішніх справ і народньої освіти повністю перебирають на себе компетенцію визначати національність поліщуків. Діючи за директивами з Мінська (і з Москви), місцеві органи влади націлюються на повне скасування української національності на території згаданих областей. Українська національність не фіксується в паспортів та інших документах, що посвідчують особу. Навколо українських шкіл, створених з подоланням величезних труднощів політичного і матеріального характеру, витворюється така атмосфера, що вони поступово «самоліквідуються». Закриваються численні на Берестейщині філії товариства «Просвіта». Назва українець переосмислюється і починає ототожнюватись з поняттями націоналіст і бандит. Безоглядна деукраїнізація краю, започаткована наприкінці 1939 р., триває й досі.

Значення республіканського кордону між УРСР і БРСР, нікчемне й умовне у всіх інших відношеннях, — у справі національного визначення українців Берестейщини виявилось фатально сильним. І не тільки для самих берестейців. Жертвою цієї містифікації стала також наукова і громадська думка УРСР. Віддана «на пашу» для БРСР, Берестейщина пішла в непам'ять для України. Відтепер українські дослідники і журналісти не сміють про Берестейщину згадувати. Франкова характеристика поліщуків як «забутого племені» набуває для українського загалу пророчого змісту.¹

Якщо українським ученим призначено весь час про Берестейщину «забувати», не прохоплюватися жодним словом або ж говорити у дусі верховного указу від 4.XII 1939 р. та писань Пічети В., то білоруська радянська наука покликана натовість в поті чола обґрунтувати інкорпорацію Берестейщини. Мінські науковці залучаються до білорусифікаторської авантюри на Поліссі.

Завдання білоруської науки полягає в тому, щоб при кожній нагоді доводити, що голене є стриженням, — що Берестейщина не має нічого спільного з Україною, зате з Білорусією в'яже її тисяча і одна нитка. Якщо таких ниток не існує в природі, їх треба будь-що-будь створити, вигадати в секторі історичної науки, економіки, фолкльору і навіть мови. За цією схемою мінські науковці успішно працюють і досі. Успіх цієї небезпрецедентної праці гальмується, щоправда, кількома серйозними факторами.

Наперекір добре сплянованим адміністративним і псевдонауковим зусиллям, українська національна стихія Берестейщини виявилася досить життєздатною: на ній буває живучий український «сепаратизм», тобто перманентне прагнення до

возз'єднання краю з Україною. У своїй основі широко задумана білорусизація не досягла мети. Населення області уперто тримається української мови, протиставляє себе в мовно-культурному пляні білорусам, рішуче відкидає нав'язувану школою білоруську мову. Цьому сприяє передусім викінчений український національний характер населення області з його віками виробленим імунітетом на самозахист. Немаловажне значення для збереження і живучости берестейського українства має сусідство з Волинню та безпосередні глибокі контакти з усім українським світом, що діють наперекір сталінським указам і кордонам. На нехить україномовного населення Полісся до білоруської мови нещодавно звернув увагу відомий білоруський письменник Биков В. в інтерв'ю кореспондентам центрального телебачення. Не абиякої мороки зазнають мінські автори з білоруською клясичною наукою. Найвидатніші дослідники Білорусії в минулому: Бобровський П., Гільтенбрант П., Коялович М., Карський Ю., Мікуцький С., Довнар-Запольський М., Ляцький Є. та інші визнавали українство Берестейщини, бо інакше й бути не могло. З цієї причини праці та погляди згаданих учених про українсько-білоруське етнічне розмежування сучасним мінським авторам доводиться тепер ревізувати, оголошувати застарілими і хибними, одне слово, фальшувати.²

І тим не менше, не зважаючи на безперспективність анексіоністської метушні в мінських інститутах (історії, етнографії та мовознавства), не зважаючи на антинауковий характер самого наміру біле зображувати чорним, мінських спеціалістів з «питань брестщини» можна повіншувати з певним успіхом. На буквально голому місці вони створили певну наукову базу, яка з бідною навпiл, з натяжками і застереженнями задовольняє тих, хто практично здійснює щодо української національності на Берестейщині принцип «хватать і не пушать».

Політика Мінська щодо української мови в школах Берестейщини відома — це стара як світ політика заборони, заміни іншою мовою. Ця політична лінія знайшла своє втілення на картах «Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы» (Мн., 1963). Жива мова населення краю, належність якої «до українського мовного масиву ніколи не викликала сумніву»,³ на картах атласу, в численних коментарях і примітках, у супереч матеріалам самого атласу, кваліфікується редакторами як мова білоруська і тільки в деяких оглядових відступах і виносках мимоходом згадуються «окремі» українські «риси». Мова Берестейського краю є тим каменем спотикання, який чуйно розділяє в мінських публікаціях міркування наукового

та ідеологічного характеру. Зрештою мінських мовознавців можна зрозуміти, беручи до уваги вирішальне значення мови у визначенні етнічної приналежності мовлян. Визнати говірки Берестейщини українськими — значить визнати українцями самих берестейців, значить визнати їх білорусифікацію незаконною, неприпустимою з усіх оглядів і відтак опинитись перед неухильною проблемою возз'єднання Берестейщини з УРСР.

Історики й етнографи відрізняються від мовознавців тим, що мають вільніші руки, їм легше писати за програмою переінакшення. В синтетичних курсах «Гісторыя БССР» Перцав В., Абсцадарский Л., Шабуня К. та ін. неправомірно з точки зору фактів називають первісним населенням Полісся не волинян, а дреговичів; замовчують період Галицько-Волинської держави на Поліссі, національно-визвольну боротьбу берестейців у середині XVII ст. (повстання в Бересті і в Пинську, діяльність Небаби А., Филиповича А., Кричевського М.) намагаються викладати як частину історичного процесу Білорусії.

Як кажуть, шила в мішку не сховаєш — навіть у працях найбільш шовіністично настроєних радянських авторів про-скакують вряди-годи визнання національного регіоналізму Берестейщини. Бандарчик В. у «Нарысах па гісторыі беларускай этнаграфіі XIX ст.» (Мн., 1964) змушений говорити про «значні відмінності» населення Берестейщини від білорусів у побутовому та господарчому відношеннях. В іншому місці (ст. «Білоруси» в Рад. Енцикл. історії України, знала ж редакція УРЕ, кого залучати до своїх співавторів!) Бандарчик пише:

В процесі історичного розвитку склались етнографічні групи білорусів, які відрізняються деякими особливостями в мові, культурі і побуті: пинчуки, поліщуки і брещани (!). В мові і культурі поліщуків, які живуть на Поліссі, є особливості, що пов'язують цю групу білорусів з українцями.⁴

Етнограф Молчанов Л. в праці про матеріальну культуру білорусів, до яких необґрунтовано на сторінках праці зачислені й мешканці Берестейщини, змушена пояснювати більшість реалій побуту поліщуків, поліські назви цих реалій переважно аналогіями з «сусідньої» України.⁵

Останнім часом у мінських публікаціях про Берестейщину явно стала превалювати концепція Пічети В., російсько-білоруського історика, який силкувався обґрунтувати тезу про

одвічну білоруськість Берестейщини за допомогою доволі сумнівних екскурсів у історію економіки, етнографії і навіть мови. Голослівність і упередженість положень Пічети про цей край не має меж. У всі часи, мовляв, район Полісся «перебував у сфері впливу білоруської, а не української економіки».⁶ Історичні факти стверджують якраз протилежне.⁷ В іншому місці Пічета з заздрісною прямоотою проголошує, що берестейський говір є питомим говором білоруським, «отнюдь не украинским».⁸ Всебічний розвиток погляди Пічети одержали на сторінках БелСЭ (Беларускай савецкай энцыклапедыі).

Серед сучасних мінських істориків перед веде Грінблят М. В його монографії «Білоруси» (Мн., 1968) що не сторінка, то випад проти українських учених. Грінблят не зміг пояснити основне питання етногенези білорусів, так і залишився в зачарованому колі сучасних стандартизованих теорій про походження східнослов'янських народів. Проте дослідницька етика Грінблята саме з питань, що стосуються Берестейщини заслуговує на згадку. Грінблят не панькається ні з поліщуками, ні з фактами їхньої історії. Виходячи з настанов Інституту історії БРСР про необхідність доводити пріоритет Білорусії на Берестейщині всіма можливими засобами, Грінблят віртуозно, наприклад, обіграє вплив Пинських боліт на історію краю. В одному випадку, коли мова йде про предків білорусів — дреговичів і Берестейщину — Пинські болота оголошуються придатними для міграції через них племена дреговичів. Тим часом більшість істориків, у тому числі Успенська Л. і Седов В., схиляються до думки, що західна колонізація дреговичів стримувалася Пинськими болотами і тому Берестейщину не слід включати до дреговицького ареалу. Додамо: задовго до уявного дреговицького просування на захід територія Берестейщини (на південь від Ясельди і Норева) була опанована волинянами.⁹ Саме волиняни були на Берестейщині слов'янськими автохтонами. На думку Грінблята, дреговичі легко могли здолати поліські болота, щоб опанувати незаселену ще, на його думку, Берестейщину. Теза доводиться посиланням на висновок Кухаренка Ю. В.: «Уявлення про Полісся як про якийсь нездоланий в давнину бар'єр не відповідає дійсності».¹⁰ Та ось буквально через десять сторінок Грінблят торкається історичних контактів Берестейщини і Волині. Думка про прохідність поліських боліт кардинально змінюється — тепер болотам відводиться функція саме нездоланного бар'єру з посиланням уже на Любавського М.: зв'язки між Берестейщиною і Волинню не мог-

ли нормально розвиватися через болота басейну Мухавця і горішньої Прип'яті.¹¹

Серед дослідників є ще одна категорія, яка в принципових питаннях українсько-білоруських відносин проявляє методологічну непослідовність, а подекуди й безпорадність.

Говорячи про українсько-білоруські культурні взаємини, Охріменко П. подає цікаві відомості про розвиток української культури на Берестейщині (в термінології Охріменка — в білорусько-українських етнографічних межах або поблизу їх).¹² Мова йде про спробу мешканців поліського міста Пружани добитися у віленського генерал-губернатора дозволу на заснування українського театру. Далі Охріменко повідомляє про існування самодіяльного українського ж театру в с. Кльонки (тепер Іванівського району). Більше того, полішуки намагалися українізувати комедію Дуніна-Марцинкевича «Пинська шляхта». У віленському архіві Охріменко натрапив на рукопис українського перекладу цього твору зі слідами пинської говірки в мові.¹³

Маючи на увазі Берестейщину, як наукову проблему Мінська, годиться в порівняльному пляні згадати ще одну з нею споріднену проблему. Я хочу сказати про відношення Мінська до питання про національну природу Смоленщини. Чим ретельніше мінські автори вишукують способів для швидкісної асиміляції української Берестейщини, тим далі їх освічена увага відвертається від білорусознавчих і національних проблем Смоленщини. Вони буквально не знають, що мають чинити з такими загально відомими фактами, як зародження нової білоруської літератури саме на Смоленщині, як діяльність Добровольського, як проголошення БРСР у Смоленську. Для Смоленщини мінські ультрапатріоти мають горезвісну забутість, подібно як наші київські титуловані авторитети нездужають на провали в пам'яті, коли треба згадувати Берестейщину, Лемківщину чи Кубань.

На антинаукові вправи сучасних мінських авторів щодо Берестейщини можна було б махнути рукою, якби не одна прикра обставина — за ними криється етнічна трагедія берестейських українців. Українська національність у межах області певними колами всіляко цькується і переслідується.

II

Поки Берестейщина перебувала під окупацією Польщі, українські вчені як східні (Кримський, Петровський, Максименко, Ганцов), так і західні (Крип'якевич, Возняк, Зілін-

ський) виділили їй у своїх українознавчих курсах належне місце. Уявлення про Норів, Ясельду, Вигонівське озеро і Прип'ять як північну межу України з часів Потебні, Чубинського, Франка і Грушевського вважалося аксіомою.

На карті Ганцова В., доданий до «Діалектологічної класифікації українських говорів» (К., 1923), як і в самій праці Берестейщина розглядається як частина України.

Досить ґрунтовно досліджує українсько-білоруське розмежування Максименко Ф. П. у праці «Межі етнографічної території українського народу» (Бібліотечний збірник, ч. 3, Бібліографія на Україні, К., 1927) подає докладну бібліографію питання, порівнює висновки Кордуби, Рудницького, Карського, Дурново.

Україною вважав Пинщину академік Кримський А., автор статті «До етнографії Полісся». Кримський довів неправомірність спроби Довнара-Запольського трактувати Північну Пинщину як частину білоруського Полісся.

Чимало місць приділено Берестейщині в працях Петровського М. Н. В укладеній ним «Історії України в документах і матеріалах» (К., 1946) є окремі документи, що стосуються Берестейщини, — витяг з Іпатіївського списку літопису, де Берестейщина вперше названа Україною: «Даниил же возвратившуся к домови, и еха с братом и прия Берестий, и Угровеск, и Верещин, и Столпье, Комов, и всю Украйну».¹⁴ На сторінці 194 міститься документ під назвою: «Напад поляків на Берестейщину, походи татар і спустошення ними галицько-волинських земель».

У цьому ж пляні опрацьовується наукова проблема Берестейщини в творах західноукраїнських вчених, навіть інтенсивніше з огляду на однакові умови польської окупації.

Крип'якевич І. послідовно висвітлює минуле Берестейщини як принагідно, так і в працях спеціально присвячених Полісся. Він досліджував історію Пинсько-Турівського полку в складі Української козацької держави (1657-1659), взаємини пинської шляхти з гетьманським урядом.¹⁵

Гідне місце посідає Берестейський край в наукових інтересах академіка Возняка М. У чотири томній «Історії української літератури» Возняк висвітлює літературний процес на північнозахідних землях. Ту частину Галицько-Волинського літопису, де мова йде переважно про Полісся, вчений уважає витягами з Турово-Пинського літопису, що не зберігся; аналізує українську копію «Псалтиря» Скорини Ф., виконану поліщуком Партеном; детально зупиняється на житті і діяльності Филиповича А., ігумена з Берестя, автора цікавого «Діаріюша».

Досить повно представлена поліська тематика на сторінках «Української Загальної Енциклопедії» (Львів). Ось назви окремих її статей: «Берестейська земля», «Берестейський мир», «Берестя», «Біловезька пуща», «Грушевський О.», «Денисович», «Загороддя», «Кобринь», «Пинськ», «Поліське водство», «Карпович» тощо.

Є ще низка менш відомих західноукраїнських публікацій, які вивчають Берестейщину як невід'ємну частину України.

Становище ґрунтовно змінюється після 1939 року. Українська наука почала виявляти щодо Берестейщини симптоми горезвісної забудькуватості. Не важко переконатись, що ця слабкість здебільшого має директивне походження. З'явилася категорія науковців, здатна на угоду «дружбі і братству з білоруським народом» запліщувати очі на широко застосовуваний режимом БРСР етноцид щодо українців Берестейщини.

Варто зупинитись на кількох найновіших київських публікаціях, щоб простежити відображення Берестейської тематики.

Вихід у Мінську згадуваних «Нарысав па гісторыі беларускай етнаграфіі XIX ст.» Бандарчика не міг пройти повз увагу Інституту мистецтвознавства, фолкльору та етнографії ім. Рильського. Реакція київських провідних етнографів у найвищій мірі показова: в рецензії за підписом Лося і Горленка наповнена вщерть фальсифікаторськими підробками монографія Бандарчика оцінена позитивно. Ні словом не згадали київські учені «забуте українське плем'я» — Бандарчик одержав авторитетну санкцію на продовження фальсифікацій історії Полісся, а місцеві помпадури здобули ще один «аргумент» у свою користь.

Недвозначно відхрещується від Афанасія Филиповича, отже й від Берестейщини, В. Микитась в останній праці про Франка — всупереч думці Франка. Безпосередньо і неодноразово фігурує Берестейщина в праці В. Чайковського «Незабутня сторінка дружби. Т. Г. Шевченко і білоруська література» (К., 1971). Білоруська критика досить стримано приймала монографію Чайковського за солодко-сентиментальний стиль та пошуки Шевченкового впливу там, де його й шукати годі. Чайковський не міг не звернути увагу на дуже показовий у культурній історії Полісся момент — на надзвичайну популярність імені і творів Шевченка серед поліщуків.

На жаль, Чайковський нагадує того вельми уважного і цікавого обивателя-міщанина з байки Крилова, що в кунсткамері помітив усе, за винятком слона. Здавалося б чого вже

більше: справжній культ Кобзаря на Поліссі; запис його творів з уст поліщуків (в оригіналі!) уже незабаром після смерти самого поета, заснування української читальні імені Шевченка в глухому поліському селі, демонстративний збір коштів у Пинську на пам'ятник поетові. Якщо ці факти узгіднити з цілим рядом інших історичних фактів про Берестейщину, засвоєння яких не зайве для автора, що береться писати про взаємини двох сусідніх народів, — то не довелося б українському досліднику говорити про дружбу з Білорусією в такій потворній формі, за рахунок частини власного народу. Воістину: «Ви могли» — «Могли, могли!» Хтось, явний противник позз'єднання всіх українських земель в одній республіці, сказав: «Поліщуки — Білоруси!», і наукова братія від Лося до Чайковського загомоніла: «Білоруси! Білоруси!» та так, що той хтось сам тепер мабуть дивується та нишком сміється з хахлацької марноти.

Дуже суперечлива позиція щодо Берестейщини співробітників Інституту мовознавства АН УРСР. У випуску «Грамоти XV ст.» (К., 1965) з серії «Пам'ятки української мови», що здійснюється Інститутом мовознавства, є чимало документів з Західного Полісся, в яких відображена мовна стихія краю.

Зовсім по-іншому трактується Полісся в черговому випуску серії. Так автор передмови до «Лексикону Є. Славинецького і А. Корецького-Сатановського» Німчук В. В. для розмежування України і Білорусії XVII ст. користується сучасним адміністративним кордоном між УРСР і БРСР і то з приводу філологічного характеру.

Німчук слушно доводить, що Славинецький — український мовознавець, що у його лексиконі наявний багатющий мовний матеріал. Усе це дає Німчукові солідну підставу говорити про українське, а не білоруське походження Славинецького. Справді, білорусові не можна в такій мірі розкрити лексичні і фонетичні багатства української мови, як це зробив Славинецький. Не можуть так само білоруси захоплюватися до такої міри творчістю Шевченка, як їм приписує Чайковський. Говорячи про популярність Шевченка на Білорусії, Чайковський все має на увазі українців Берестейщини.

Заперечувати українське походження Славинецького спонукало Німчука припущення Ротора І., що місцем народження автора лексикону могло бути місто Пинськ.¹⁵ Як українському мовознавцеві, до того ж співробітникові Інституту мовознавства, Німчукові слід би знати межі української лінгвоетнічної території.

Цікаво також простежити еволюцію поглядів на мову Бе-

рестейщини іншого співробітника Інституту імени Потебні — доктора Жилка Ф. Т. Спочатку на лінгвістичних картах Жилка Берестейщина повністю «забута» — позначена за межами Української РСР. У посібнику «Нариси з діалектології української мови» (К., 1955) межі української мови переступили республіканський кордон і досягли широти Дніпро-Бузького каналу. Тепер проф. Жилко межу української мови проводить по ріках Норову і Ясельді. Знайомство зі справжнім станом речей у цьому районі привело Жилка до часткового визнання лінії Михальчука — Карського.

III

Історія денационалізації Полісся свідчить серед іншого і про те, що більшість волюнтаристських асиміляційних заходів, спрямованих на зміну етнічної структури краю, йдуть покищо намарне, хоча цій частині українського народу заподіяно величезної моральної та матеріальної шкоди.

Які в умовах перебудови і демократизації заходи можуть і повинні зарадити нестерпній з усіх оглядів ситуації на Поліссі?

Насамперед напрошується негайне скасування незаконної адміністративної практики силоміць трактувати поліських українців білорусами. У БРСР українці Полісся повинні одержати статус рівноправної з білорусами меншости з законодавчим застереженням національних прав. Невідкладним має бути в краю відкриття українських шкіл усіх рівнів, усунення адміністративних рогачок для доступу української книги в школи, бібліотеки, книгарні. Ці елементарні заходи повинні здійснюватися при активній опіці національних інтересів Полісся з боку адміністрації УРСР та всієї української громадськості.

Перелічені заходи для оздоровлення етнічної та політичної атмосфери на Поліссі уявляються лише короткочасним перехідним мінімумом, швидкою допомогою на місці.

Кардинальне розв'язання проблеми українського Полісся має передбачати повне й беззастережне возз'єднання краю з УРСР.

¹ Іван Франко, *Вибрані статті про народну творчість*. — Київ, 1955, стор. 60.

² Навіть сучасний білоруський мовознавець Кривицький О. в праці «Наша родная мова», Мінськ, 1964, стор. 62 визнає, що мова Берестейщини українська.

³ Дзендзелівський Й. О., рецензія на «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы». — «Мовознавство», 1968, №. 1, стор. 84.

⁴ Бандарчик В. К., *Нарысы па гісторыі беларускай этнаграфіі XIX ст.* — Мінськ, 1964, стор. 9; Бандарчик В. К., *Білоруси.* — *Рад. енциклопедія історії України*, т. 1, Київ, 1969, стор. 146-147.

⁵ Молчанов, Л. А. *Матеріальная культура белорусов.* — Мінська, 1968, стор. 106, 109, 122, 127, 131, 132, 142.

⁶ Пичета В. Й., *Белоруссия и Литва XV-XVI вв.* — Мінськ, 1961, стор. 626.

⁷ Вавжиньчик Алина, *Студія з дэюв гандлю Польскі з Велькім ксёнтвем Літэвскім і Ройов в вєску XVI.* ПВН, 1966, стор. 35-36.

⁸ Виноска 6, стор. 624.

⁹ Кухаренко Ю. В., *Полесье и его место в процессе этногенеза славян*, — зб. «Полесье», Москва, 1968, стор. 44.

¹⁰ Гринблат Н. Я., *Белорусы.* — Мінськ, 1968, стор. 70.

¹¹ Там же, стор. 78, 79.

¹² Охріменко П. П., *Шляхами братання.* — Київ, 1968, стор. 63.

¹³ Там же, стор. 79-82.

¹⁴ *Історія України в документах і матеріалах*, Київ, 1946, стор. 152.

¹⁵ Крип'якевич І., *Богдан Хмельницький*, Київ, 1954, стор. 222; його ж: *Богдан Хмельницький та пинська шляхта*, в одному із львівських журналів 20-х років.

СТОРІНКА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОДРУКУВАННЯ

Українцям чомусь не вистачає часу, аби зупинитися й роззирнутися увсебіч, у пляні історичному. І саме тому, на шкоду собі, ми багато чого не знаємо, не пам'ятаємо. Наприклад, наші північні сусіди білоруси, законно вважають, що їхню «Біблію руску» — першу друковану білоруську книжку Франціск Скорина видав у 1517 році в Празі. А ми розпочинаємо історію нашого книгодрукування з «Апостола», якого видав 1574 року у Львові Іван Федорович. Нам невтямки, що для такої майстерно виданої книги московського й заблудівського досвіду «першодрукаря» замало. Якість художня й технічна львівського «Апостола» засвідчує, що у Федоровича були талановиті попередники.

І, дійсно, книгодрукування українською мовою розпочалося задовго до Федоровича і до видань білоруського першодрукаря. Якщо навіть «забути» нашого дійсного першодрукаря Швайпольта Ніюля через його буцім то неслов'янське походження, а отже не згадувати й перші книги давньоукраїнською мовою, видані в Кракові майже за 100 років до львівських друків Федоровича, то можемо нагадати ревнителів слов'янської чистоти про те, що ще 10 листопада 1508 року в Букарешті з ініціативи волошського господаря Радуг Великого чернець Макарій видрукував давньоукраїнського «Літургікона» — першу друковану книгу в Румунії.

Там же 1510 року вийшов «Октоїх», а в 1512 році «Євангелія».

10 січня 1545 року в Тирговіште Дмитро Любавич видрукував давньоукраїнського «Молитовника». У 1551-53 роках, коли Іван Федорович працював у Москві над виданням «Апостола» й «Часослова», у Сибію Філіп Молдован видру-

кував «Євангелія» українською й румунською мовами (паралельні тексти).

Незабаром, у 1557 році, у Брашові виданням «Октоїха» українською мовою розпочав видавничу діяльність диякон Коресь. А 1560 піп Брату там же видав українською й румунською (паралельні тексти) «Апостола».

Треба зазначити, що перша книжка румунською мовою вийшла друком пізніше перших українських видань — у травні 1544 року. Це був «Катехізис», виданий уже згаданим Філіпом Молдованином. Цей факт пояснюється тим, що в обох румунських князівствах — Молдові та Волощині — давньоукраїнська була державною мовою.

Історія українського книгодрукування в Румунії, як незаперечне свідчення братнього співіснування двох народів, ще чекає свого дослідника. І він мусить з'явитися, аби ми самі себе не обікрали.

Довідку склав за румунськими джерелами
Василь Барладяну

СЕМЕН ЧУПРИНКА

БУТИ ЧИ НЕ БУТИ? БУТИ!

Страшно? А бігме, страшно. Звідкіля вигулькнув у Києві цей Український культурологічний клуб? Отак собі, ні сіло, ні впало, без санкцій та керівництва — узяв та й утворився, утворився і почав діяти. Ніхто на його зібраннях не вигукує: «Геть од Москви!», ніхто не співає по закінченні вечорів «Ще не вмерла» або «Не пора», фанами синьо-жовтими ніхто не вимахує та тризубами не штрикає в очі одне одному, але... Але — страшно. Сама назва чого варта! А завсідники! А теми вечорів! І взагалі — кожен каже, що хоче, а до того ж більшість — українською мовою.

Кубло націоналістів?

Провокація?

Чи, може, перші невпевнені кроки до гласности й демократизації?

Втім, почнемо з початку...

... Зранку дощило. Хоч за календарем було тільки шосте серпня, починалася осінь. У Києві осінь тепер, після усіх цих «рукотворних морів», починається рано. Я їхав на Оболонь у препаскудному настрої. «Ніхто не прийде, — муляло в голові, — ніхто, крім нас десятих... Кому це потрібно — пертися через увесь Київ на якісь оболонські піски, та ще й по дощу! Тим паче — для обговорення стану української культури! Та скільки у місті тих українців лишилося!..»

Занепадницькі настрої мої хутко розлетілися. На диспут «Українська культура: фасад та реальність» у молодіжний кафе-клуб «Любава» при Мінському РК ЛКСМУ напхалося сливе не двісті осіб.

Диспут відбувався бурхливо й різко, і вже у третьому виступі прозвучала пропозиція: «Годі балаканини, створймо клуб, об'єднуймося й працюймо!» Це перевершило найсміливіші сподівання ініціаторів та організаторів диспуту. Створення подібного об'єднання вважалося справою далекого майбутнього. Аж тут — «творчість мас»...

Перший же виступ розпалив пристрасті. Один із представників київських гіппі схарактеризував стан української мови у місті та ставлення загалу до мови і її носіїв («Якщо ти розмовляєш рідною мовою, то ти або виходець із навколишніх сіл, а отже — «жлоб», або із Західної України, а відтак — „бандера“»...).^{*} Про рівень знайомства з історією, мистецтвом, літературою, загалом — з культурою України засвідчив коротенький експеримент, у результаті якого з'ясувалося, наприклад, що видатні державні діячі минулого — Богдан Хмельницький і Тарас Бульба...

Одразу ж було сказано і про шкоду ретельно насадженого білінгвізму з посиланнями на дослідження Маті Гінта.^{**} Ознайомлено присутніх із жахливою статистикою, яка свідчить про зникнення українських шкіл...

Тут і почалося. Знайшлися в «Любаві» люди, яких усе влаштовує. Для яких стан вивчення української мови та історії в школах — цілком задовільний. Для яких закриття українських шкіл у «промислових районах» — цілком нормальне та об'єктивно корисне явище. Які вже давно вирішили, що української культури — немає. Прозвучало натяком навіть, що не існує і нашого народу...

Чи не найразючішим був виступ зовсім молоденького «марксиста», підтримуваного групою таких же молоденьких однодумців (симптоматично, що згодом різка критика на їхню адресу пролунала з вуст їхніх однолітків). Виступ було побудовано на демагогічних натяках на світле майбутнє людства, на злиття усіх націй найближчим часом в одній вселюдській нації та культурі, що виключає потребу розвитку національних культур. Усе це підпиралося посиланнями на відомі тексти. Але навіть провокаційним питанням: «Вы что же, будете спорить с Лениным?!» — приголомшити аудиторію не вдалося.

Звичайно, речники таких поглядів на українську мову самі користувалися виключно російською.

^{*} Тут і далі — більш-менш автентичні уривки з промов на диспуті. На жаль, не маємо змоги наводити прізвища всіх цитованих промовців.

^{**} Мати Гинт, *Проблеми двуязычия: взгляд без розовых очков*, «Радуга», No. No. 6, 7, Таллин, 1987.

Про що тільки не говорилося у виступах! Згадано було і невірване коріння сталінізму, і штучний голод 33-го, і практичну відсутність відлиги, і сімдесят другий рік... Чи не найгострішу реакцію певної частини присутніх викликала низка цитат на тему релігії та моралі... Було і крику, і зайвих емоцій, і нетолерантності. Не бракувало і прямих намагань образити національну гідність українців, релігійні почуття віруючих.

Усіх зачарував виступ Євгена Сверстюка, який, зрештою, підніс обговорення на вищий рівень та «підсумував» вечір. Його роздуми про повернення людині людського обличчя, про традиції терпимости, поваги до свого і до чужого, про наші давні коріння демократизму, про головну ідею українського народу — ідею любови — захопили усіх. «Кожна нація народилася для того, щоб явити світові *своє* лице, принести людству щось *своє*, а не для того, щоб бігти підтюпцем в нівелювання і ховатися між іншими», і треба «знати істину про нас».

Леопольд Ященко зазначив, що подібної розмови не було дуже багато років і що «це дуже добра ознака розвитку демократизації», та висловив сподівання, що це «покладе початок систематичному вільному обміну думками».

РК ЛКСМУ запросив усіх присутніх наступного разу на вечір, присвячений творчості Григорія Сковороди, під час якого новостворений клуб показав би, на що він здатний.

Коли ж 20 серпня близько двохсот чоловік о сьомій вечора зібралися біля «Любави», їх зустріло оголошення: «Санитарный день».

Схаменіться, панове! Санітарний день оголошувати запізно. Якщо вже щось і оголошувати, то санітарний рік, або й десятиріччя. Невідомо тільки, чи й це допоможе. Бож скільки їх, отих років та десятиріч — оголошуваних і не дуже, офіційних і «стихійних», запланованих заздалегідь і спонтанних — але завжди сильно санітарних — скільки їх проповзало по Україні! Як уже її чищено-перечищено — від замилювання старовиною, від ідеалізації минулого, від засліплення архаїкою, від залишків буржуазного націоналізму та всіляких ухилів...

Чищено-санітаровано, мито-дезинфіковано... Відмивано від усіх та всіляких проявів національної самосвідомости.

Допомогло?

Оті цунамі, що раз-у-раз стрясали собор українського духу, тільки й спромоглися, що лишити на його стінах брудні патьоки та грузький намул на дорогах до нього. А храм —

призабутий, оповитий хвацько насаджуваними забобонними перестрахами — стоїть.

З'явилася можливість вільно висловити свої думки — і з'ясувалося, що етнічна самосвідомість українського народу — не дивлячись ні на що! — існує. І хоча не все йде гладко, але вже стало зрозумілим одне: демократизація та гласність — не подарунок із Москви. Це — життя. За них треба воювати, виборювати їх, захищати від реакціонерів усіх мастей...

... Через майже дві години клуб таки розпочав сковородинський вечір, але в іншому приміщенні. Ми намагалися висвітлити особу Григорія Сковороди і як письменника, і як одного з наших перших релігійних філософів, і як виразника українського духу.

Іще через тиждень відбувся диспут «Актуальні питання екології». На вечорі, що відбувся у тій же «Любаві», з'ясувалося, що «санитарный день» — дійсно не випадковість, а свідомо акція деяких дуже завзятих комсомольських функціонерів із РК, для котрих «Григорий Сковорода веде анти-советчик!» (таке справді говорилося в «своєму» колі!), а двоє стовідсоткових євреїв, які брали активну участь у першому диспуті, — «украинские националисты»...

Після жвавого обговорення стану гласности в галузі екології, наслідків Чорнобильської катастрофи та незаконного будівництва Чигиринської АЕС присутні підписали лист-протест проти цього будівництва.

Останній вечір — «Проблеми охорони пам'яток історії та культури українського народу», на який було запрошено представників Товариства охорони пам'яток історії та культури і відомих київських археологів (серед яких був і Михайло Брайчевський), по кількох годинах перетворився на досить різкий діалог громадськості з науковцями та функціонерами товариства.

На жаль, Українського культурологічного клубу «не існує». Є тимчасовий голова з двома заступниками, є тимчасова рада, вже працюють шість секцій та інформаційне бюро з оргсектором, затверджені загальними зборами Статут та Положення, а клубу — «не існує».

Бо — страшно. Страшно співробітникам виконкомів, райкомів та директорам будинків і парків культури. Страшно їм читати назву одного із запланованих вечорів — «Перебіг перебудови на Україні». Занадто сміливий статут. Занадто широка програма дій. Занадто сміливі виступи. І — контингент...

Отже, нас ніхто не затвердив, нас ніхто не заснував, нас

немає на папері, а відтак — ми є українська народня галюцинація...

Чекайте, панове! А як вам сподобається низка диспутів на тему «Сталінізм на Україні»? Або постійно діючий семінар «Михайло Грушевський»? Чи «Білі плями української історії»? Або ще таке: «Розстріляні поети»?

Ім цитуєш Горбачова, — вперше в житті всерйоз, у позитивному контексті цитуєш Генерального секретаря, — а вони риб'ячими очима тупо дивляться крізь твою голову і мим-рять: — Але ж... Не можна... Це ж не Москва...

Авжеж, не Москва. Покищо про справжню гласність і демократизацію (не кажу — про свободу слова і демократію!) — можна тільки мріяти. Яка, до біса, гласність, коли постанов ЦК КПУ «Про заходи щодо реалізації в республіці постанов XXVII з'їзду партії, січневого (1987 р.) Пленуму ЦК КПРС у галузі національних відносин, посилення інтернаціонального і патріотичного виховання населення» досі ніде не надрукована повністю і залишається напівтаємною постановою! Тепер навіть у пресі уникають самого слова «постанова», пишуть: «ЦК КПУ розглянув питання „Про заходи...”»!

Цікаво, чи не так?

Наш Клуб пишається тим, що виник до цієї постанови. Виник і існує як об'єднання людей різних національностей, різного віку і соціального стану — але єдиних у любові до української культури, історії, мови, до українського народу.

На жаль, із сумом доводиться констатувати триваючу недовіру верхів до громадськості і громадськості до верхів. Жаринки давньої ворожнечі, взаємопобоювання та нерозуміння ще й досі жевріють. Тліють собі тихесенько та й тліють. І замість затоптувати їх, мерщій заливати (не ефемерними бульбашками гучних слів, а добрячою напругою справ!), певні люди, тремтливо хапаючись за свої крісельця з номенклатурними бірочками, звично збирають хмиз та припасують гас, час од часу нипаючи нишком угору — як там, чи не кивнуть пальчиком, мовляв — годі вже перебудовуватись на Україні!

Ет, робота звична!

ВІД РЕДАКЦІЇ. Вважаючи створення Українського культурологічного клубу в Києві важливим і знаменним починанням, ми вирішили доповнити публіцистично пристрасну статтю Семена Чуприни враженнями Світлани Кириченко — «майже випадкового відвідувача двох засідань», як вона себе називає. Її нотатки подаємо скорочено — тільки те, що справді доповнює розповідь С. Чуприни фактами чи власними спостереженнями й оцінками.

СВІТЛАНА КИРИЧЕНКО

МОЇ ВРАЖЕННЯ ВІД ДВОХ ВЕЧОРІВ НОВОГО КЛЮБУ

... Цього дощового вечора на околицю Києва Оболонь з'їжджалися з усього міста. Напитували, де кав'ярня «Лю-



бава». Обходили стандартний «Торговельний центр», нарешті, біля непримітних дверей помітили оголошення, що в кав'ярні на другому поверсі проводяться дискотеки. Тут саме стояла й групка молодиків-«дискотечників», що з цікавістю поглядала на незвичних відвідувачів. Бо цього вечора сюди прямували люди не зовсім юні і зовсім не юні, йшли цілими родинами: батьки, що пам'ятали диспути 60-х років, були тоді учасниками Клубу творчої молоді, та їхні вже вирослі діти, які звикли чути слово прав-

ди хібащо за домашнім столом, у тісному колі батькових друзів. Не було ніякого оголошення на дверях кав'ярні, тому йшли і люди із цього мікрорайону — на каву, чи молодь, яка звикла тут вечорами слухати музику.

У що виллється сьогодні розмова? Адже це була фактично перша спроба ось так — при відчинених дверях — реалізу-

вати своє право слова, заговорити вільно і вголос при незнайомих людях і на найдіткливішу тему — національно-культурне існування народу.

Розмова вдалася. Напочатку опертям були матеріали преси — про стан української мови, театру, книжкової справи, кіна. Згодом відірвалися від газет і цитувань... Тому змогло постати і питання української церкви: згадуючи «розстріляне Відродження» України 20-х років, не забули і про «розстріл» Української Автокефальної Церкви, домагалися її відновлення як істотної частки духовного буття народу. Так само серйозно ставилося питання про повернення нашому народові спадщини його видатних культурних діячів, серед них М. Грушевського, Г. Чупринки, В. Винниченка, М. Хвильового. Підкреслювали різкий контраст між тим пляцдармом, який відвойовує в процесі перебудови російська культура, повертаючи до свого активу творчість навіть до кінця ворожих радянському ладові письменників, учених, і сьогоднішніми установками партійно-державних керівників України на зразок секретаря ЦК КПУ Єльченка, що з вузько догматичних, цілком учорашніх позицій підходять до культурної спадщини нашого народу. Від емоційного переліку фактів розвалу культури пішли далі, вглиб, до суті — до пошуку й аналізу причин, що лежать поза межами власне культурного ареалу: до національно-історичного буття народу...

... На третьому засіданні клубу, де я була присутня, підкреслювалося, що екологія природи зараз уже не може існувати як окрема проблема, вона нерозривно сплелася з екологією культури, духу народу. Підписуючи лист протесту проти будівництва Чигиринської АЕС, наголошували, що Чигирин, Суботів — це серцевина української історії і тому повинні стати історичним заповідником. Врізався у пам'ять і виступ члена Товариства охорони пам'яток історії, який розповів про марні зусилля Товариства врятувати історичні поховання видатних українських діячів на території Києво-Могилянської академії, яку вже багато років як обсіло військово-морське політичне училище. Будуючи ідальню для курсантів, по-дикунському поруйнували поховання. Членам Товариства з допомогою вчених удалося хоч якось визначити і «порятувати» кістки лише з 11 чи 12 поховань. Отаке ставлення до історії... А про події на Чорнобильській АЕС вранці і вдень після аварії розповів робітник станції, свідок подій. Там людям не просто не давали інформації, але дезинформували їх: нічого, мовляв, не сталося, дітей, які не пішли вранці до школи, будемо карати і т. п. ...

Характерним для цих вечорів стало, що зацікавлену й серйозну мову про стан української духовності, культури, буття вели не тільки українці, але й євреї, росіяни. Деякі росіяни говорили про незрозумілу для них нехіть, а то й зневагу своїх колег-українців до рідної книжки, наприклад. Це було слово національно свідомого росіянина, який передбачає таку само свідомість і в українця і не замислюється над тим, якими ідеологічними пресами витискається — безжально і всеохопно, протягом багатьох десятиріч — українська свідомість. Але принаймні ці люди розуміли, що становище української культури критичне і що хворобу треба лікувати.

А були й такі, що не розуміли. Молоді люди, у яких самостійне мислення не проросло, а думка йде отою глибоко проораною, починаючи чи не з дитсадка, колією офіційних ідеологем і догматів. Вони й намагалися «схаменувати» і «просвітити» присутніх, нагадуючи про «історичні закономірності» і цитуючи Леніна. Але що дивуватися цим замороченим юнакам, коли на такому самому рівні «мислив» перед мільйонами телеглядачів «Позиції» 8 серпня цього року старший науковий працівник Інституту історії АН СРСР Юрій Жуков, тільки у ще виразнішому великодержавному ключі: у нас єдиний радянський народ, зараз уже незрозуміло, де яка нація живе, все перемішалось, виробилася єдина історична спільнота. А тому дивно чути розмови про занедбаність неросійських мов, не треба їх штучно насаджувати, бо люди самі, мовляв, не хочуть користуватися цими мовами...

Повну глухоту до національних проблем виявило двоє молодих технократів — жінка-фізик, науковець та чоловік-кібернетик. Такі поняття як історична пам'ять, національна святиня, пошанування предків для них виявилися просто незрозумілими. Треба будувати атомні станції, щоб перемогти у протиборстві двох систем, то яка різниця, де їх будувати? (Їх відразу запитали, як би вони поставилися до будівництва АЕС в Ясній Полянці або в пушкінському Михайлівському).

Інша група опонентів, присутня в залі, про себе не дуже нагадувала. Коли ж присутні на третьому засіданні запитали, чому відмовчуються представники РК ЛКСМУ, то один встав і заявив, що у райкомі великий плян роботи, у районі багато підприємств, яким теж потрібен клуб, а тут збирається з цілого міста невідомо хто...

Хочеться думати, що останнє слово буде все таки не за молодими бюрократами, а за тими, хто в процесі демокра-

тизації і перебудови на Україні бажає сказати й своє слово — «за» чи «проти»...

ВІД РЕДАКЦІЇ. Повідомляємо наших читачів, що 25 вересня 1987 року Положення і Статут Українського культурологічного клубу затверджено відділом культури виконкому Подільської районної Ради народніх депутатів м. Києва — і він таким чином дістав офіційне визнання й постійне приміщення в парку культури та відпочинку ім. Фрунзе в Києві. У «Положенні про Український культурологічний клуб» сказано, що він є «творчою громадською організацією, що належить до числа любительських об'єднань і клубів за інтересами та охоплює широке коло осіб, які цікавляться українською культурою та її історією і теорією».

У наступному номері нашого журналу ми надрукуємо Положення і Статут Українського культурологічного клубу, що можуть прислужити для створення філіялів УКК чи самостійних клубів в інших містах.

МАШИНА ВІД БІДНОГО РОДИЧА, АБО ПЕРЕБУДОВА ПО-ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОМУ

4-го червня 1987 року в рубриці «Увага: ідеологічна диверсія» республіканська «Робітнича газета» надрукувала статтю І. Литвина з Івано-Франківської області, витриману в дусі найнижкопробніших пасквілів часів застою і безгласности. У ній ідеться про викладача (тепер уже колишнього Бурштинського енергетичного технікуму 51-річного Петра Марусика, який під час поїздки до дядька в Канаду нібито був завербований «іноземними спецслужбами» та оунівцями і за солідну винагороду постачав їх секретною інформацією.

Якщо вірити авторові, вербувати Марусика почав ще в польоті до Монреалю якийсь Майк (очевидно, Михайло) Яремій, що повертався з турпоїздки на Україну і називав себе робітником елеватора та комуністом. «Вербував» дуже підступно: в Канаді нагодував одноплемінника сніданком і показав місто Тандер-Бей, «вихваляючи все канадське». Цьому «вербуванню», що для нормальної людини виглядало б звичайною гостинністю і дружньою увагою до першого, може, земляка з Радянської України, що навідав це канадське місто, присвячено третину статті. Продовжив «вербування» Марусика родич його приятеля з Бурштина, якого Марусик навідав у Вінніпезі. Будучи членом емігрантської заповомогової організації, цей «вербівник», на відміну від попередника-комуніста, уже не обмежився показом красвидів міста і магазинів, а почав розпитувати про «неньку-Україну», давав читати емігрантський журнал, а після такої обробки запропонував за багату винагороду передавати «інформацію антирадянського змісту», а саме: дані про невизнаних письменників та «факти про утиски української мови, культури».

Повернувшись на батьківщину, П. Марусик дуже старався знайти потрібну «спецслужбам» інформацію, та дарма, бо, на

думку автора статті, ніяких утисків української мови й культури ні в Івано-Франківській області, ні на Україні взагалі днем з вогнем не знайдеш (цікаво, чи читав він матеріали письменницького пленуму СПУ чи хоча б статтю свого земляка С. Пушика в журналі «Україна» теж за червень, де викривалося шовіністичне засилля якраз в Івано-Франківську?).

Тому, щоб якось віддячитись заокеанським благодійникам, написав П. Марусик і, при нагоді передав через туристку з Канади аж п'ять наклепницьких віршів. Цим його співпраця із «спецслужбами» вичерпалася, але віршики виявилися такого динамітного змісту (їх не друкують, мабуть, тому, що тримають для вирішального удару по радянській владі...), що за них Марусикові з-за кордону, маскуючись іменем дядька, прислали аж дві машини (спочатку «Запорожця», а потім «Москвича») і «не менше як десять цінних посилок». Мабуть, мріючи ще й про «Мерседес» або «Шевроле», П. Марусик продовжував писати вірші і навіть п'єси і хоч нікому їх не показував, за кордон їх не посилав, «таємне стало явним» і злочинну діяльність Марусика було зупинено. Хоча для маскування своїх злочинів Марусик був дуже добрим педагогом, керував клубом інтернаціональної дружби, навіть «досвід його вивчали». Тепер же жителі селища довго не могли «заспокоїтись» від обурення, а енергетики Бурштинської ДРЕС вирішили (чи не таємним голосуванням? — Ред.) не довірити такому вчителеві виховання своїх дітей, викладання їм німецької мови.

Якщо знову ж таки вірити авторові газетної статті, всю цю історію свого падіння розповів йому сам П. Марусик, а «бесіда» їх була така тривала, що записи помістилися «на багатьох сторінках»...

Навіть нічого більше не знаючи, легко помітити білі нитки, що ними зшита газетна стаття. Як не намагається автор підсипати детективних деталей, смішною вийшла історія з «вербуванням» особливо із дорученням збирати «розвіддані» про українську мову. Цікаво, скільки автомашин, посилок прийде письменникові Павличку, що на пленумі правління СПУ в червні цього року не голослівно, а з цифрами в руках показав не те що утиски, а справжнє нищення української мови і не в одній області, а в усіх областях України? Якби ж за кілька нікому не відомих віршів емігрантські організації розплачувалися машинами, то армія графоманів на Україні зросла б либонь в сотні разів. Виникає здогад, що П. Марусика просто-напросто «піймали» на писанні віршів, а історія із закордонним вербуванням приплетена для «підсилення», і

що зовсім не у вільній бесіді з журналістом, а на допитах в КДБ з'явилися ті записи «на багатьох сторінках», в яких П. Марусик наговорював сам на себе несусвітні дурниці.

Все прояснює лист в «Известиях» родини П. Марусика — дружини та дочки, — викладачів того ж технікуму (якщо їх звідти ще не «попросили», щоб не сміли захищати чоловіка та батька), та сина-машиніста енергоблòку Бурштинської ДРЕС, написаний 27 червня. Даємо в перекладі витяг з нього:

Ми — рідні людини, яку вже більше двох років дискримінують, всіляко принижують, нарешті, спалюжили в очах всієї республіки і вигнали з роботи.

Суть ось у чому. Петро Степанович Марусик час від часу вправлявся у писанні віршів, п'єс і т. п. Серйозно до цього не ставився, написане часто спалював, більшости написаного нікому й не показував, тільки деякі вірші читав близьким і друзям. Решту читати відмовлявся, кажучи, що то ще не «цензуровано».

... Та ось якось увечорі, було це 14 березня 1985 року, коли його не було дома, прийшли агенти з міліції і КДБ робити обшук. Було видно, що шукають саме рукописи, бо відразу накинулися на тумбочку і відразу все звідти вигребли, склавши акт.

Відтоді життя Марусика П. С. та його родини різко змінилося. На роботі його переслідували, усіх нас цькували. Два роки Марусикові не давали повного педагогічного навантаження, хоч він — ветеран педагогічної праці. До обшуку Марусик виконував велику громадську роботу як керівник факультету народного університету, голова циклової комісії, голова методооб'єднання викладачів іноземних мов при обласному базовому технікумі, завідуючий кабінетом, клясний керівник, лектор районного товариства «Знання» і т. п. Від усього цього його відсторонили.

А потім було щось схоже на арешт. Протримали Марусика в обласному управлінні три дні. Тоді ж усіх його рідних допитували на місці в сільраді. Всіх лаяли і ганьбили за те, що не доглядили, які вірші писав Марусик. Наслідком обшуку й таких «бесід» було те, що дочка Марусика Галина народила мертву дитину, а дружина Марія захворіла гострою формою гіпертонії. Що чекає нас в майбутньому, якщо переслідування, приниження і дискримінація не припиняться?

Ми довго не знали, в чому все таки справа. Адже своїх творів Марусик нікому не давав для розповсюдження і для друку. То чи ж можна в період гласности цькувати людину за те, що вона щось там для себе пише? Тепер все прояснилося. Хоч Марусика арештовували, а потім дискримінували за вірші, цей факт замаскували, виставивши його як шпигуна й ідеологічного диверсанта! В «Робітничій газеті» 4 червня 1987 року надрукована, та в «Прикарпатській правді» 9 червня передрукована стаття, в якій пишеться те, чого

ніколи не було. Кожному видно, що «факти» в цій статті логічно не в'яжуться. Назвемо тільки деякі підтасовки.

Автор статті переконує, що автомашину Марусикові (до речі, вона прийшла 16 років тому!) вислали оунівці, яким він продався. Але ж всі ми знаємо, що це брехня. Насправді автомашину (навіть дві) вислав йому дядько, канадський громадянин Андрій Марусик з умовою, що суми, заплачені ним у Канаді, буде повернено в СРСР його синові і внукові. Ця умова була дотримана, в чому неважко переконатися. При чому ж тут оунівці?

До речі, «бідний» канадський родич, крім машин, вислав ще й посилки — і то не тільки П. Марусикові, а й іншим родичам. Синів Михайлові теж вислав автомашину. Чи може «завербована» була вся наша родина? І невже всі ці цінні подарунки канадський «жебрак» посилав за кошти, виручені за п'ять нікчемних віршів?

Якщо повірити газеті, то наш родич Андрій Марусик вкрай бідно живе в Канаді. Диво бере, чому ж він не хоче кинути свою канадську злидоту й повернутися до багатого життя на Україні з сином і внуками? Та тому, що слово «бідний» до нашого канадського родича аж геть ніяк не тичеться...

Ми не можемо зрозуміти, чому в нас нормальні родинні зв'язки з людьми, які живуть у капіталістичних країнах, розцінюються як державний злочин. Адже радянськими законами такі зв'язки не заборонені.

А за яким правом автор статті кидає тінь підозри на цілком чесну і добру, як нам видається, людину — канадського комуніста Михайла Яремія? Про іншого, згаданого в статті канадського українця, П. Салигу ні П. Марусик, ні ми уявлення не маємо, до якої партії він належить, адже в Канаді не єдина партія.

Вкрай непорядно з боку солідної газети промовчати, що поїздка до родича, що подається як свіжий приклад «ідеологічної диверсії», відбулася 17 років тому.

Стверджується, що «завербований» Марусик погодився передавати оунівським ідеологам інформацію про різні негативні явища на Прикарпатті. Цікаво, чи спромігся б Марусик дати стільки критичної інформації, скільки дають її сьогодні наші газети? Пишеться, що Марусик тільки раз виконав доручення оунівців, передавши їм декілька своїх віршів. За що ж така зверх щедра плата? І нащо їм здалися ті вірші? Чому, заплативши за них таку ціну, їх не надрукували в канадській пресі? Думаємо, попали б туди навіть слабенькі антирадянські вірші з України, їх би знайшлося кому надрукувати. Висновок може бути лише один: ніяких віршів закордон Марусик взагалі не передавав.

Диву даєшся, як може газета, що друкує такі брехливі статті, ратувати за перебудову, правду і гласність!

Просимо редакцію «Известий» допомогти повернути Марусикові усі вилучені у нього рукописи. Це його творчість — і його право розпоряджатися на свій розсуд. Також просимо домогтися встано-

вити правду про те, яким чином П. Марусика було примушено до неправдивих зізнань.

Що стаття в «Робітничій газеті» з'явилася не з ініціативи самої газети, а була інспірована «збоку», свідчить негайний передрук її івано-франківською газетою і розгорнута в області кампанія цькування П. Марусика, витримана в дусі сталінських часів. Уявлення про неї дає редакційна стаття «Перевертень. Трудящі району засуджують зрадницькі вчинки Марусика» в газеті Галицького району «Прапор перемоги» (редактор — В. Піпа) за 30 червня 1987 р. Там панує ось така термінологія: «злочин П. С. Марусика», «моральне падіння», «політична зрада», «продався зрадникам українського народу», «злочинна зрада на користь оунівцям», «по-зрадницьки і підло», «заплямив честь батьківщини», пішов на зраду «заради наживи», «за зрадницькі вчинки не заслуговує звання педагога», «як Іуда зрікся він своїх близьких, запродавшись за тридцять сребренників прислужникам фашистських катів», «не може бути прощення запроданцю» і т. п.

Справа, звичайно не у нікому невідомих віршах П. Марусика, які б вони не були. Тривожить інше. Українська республіканська газета, хай навіть не з власної ініціативи, пише про «збирання фактів про утиски української мови, культури» як про «ідеологічну диверсію» (коли громадськість України голосно заговорила про ненормальну мовну ситуацію в республіці). Організовується цькування людини за звичайні контакти з родичами за кордоном (всупереч проголошеній тепер тенденції розширювати такі контакти). Нарешті, писання віршів (тим більше без будь-якого розповсюдження їх, так би мовити, «для хатнього вжитку») кваліфікується як «політична зрада», що готує ґрунт для відновлення припинених останнім часом політичних репресій за інакодумання. З такого огляду провінційна кампанія цькування вчителя з Івано-Франківщини набуває ширшого звучання, бо переконливо доводить, наскільки сильні ще позиції противників перебудови, гласності і демократизації на Україні.

Те, що сили застою особливо сильні на Івано-Франківщині, показує і цькування українського письменника Степана Пушика, організоване викритими ним на сторінках журналу «Україна» шовіністично-бюрократичними силами.

В. Чорновіл

ДО СЕМІНАРУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СРСР

Другого вересня цього року на розширеному засіданні московського громадського прес-клубу «Гласность», де взяли участь представники різних неурядових громадських організацій, було прийнято «Звернення» до міжнародних і національних неурядових організацій та приватних осіб, зацікавлених у подальшому розвитку гельсінкського процесу, а також до урядів країн-учасниць Наради з безпеки й співробітництва в Європі.

Учасники засідання підтримали у «Зверненні» ідею проведення в Москві міжнародньої конференції з широкого кола гуманітарних проблем, але й зазначили, що для успіху такої конференції потрібна велика попередня робота. І запропонували спочатку провести в Москві у другій половині листопада семінар представників незалежних громадських груп із країн-учасниць гельсінкського процесу під девізом:

«Від нульового варіанту в розбросі — до нульового варіанту в пропаганді».

Мета семінару — усунути пропагандистські перешкоди на шляху до взаємопорозуміння й довір'я між народами. Учасники «Звернення» вважають за доцільне обговорити на семінарі такі питання:

1. Конкретні правові й соціально-політичні заходи в країнах-учасницях Наради з безпеки й співробітництва у Європі у зв'язку з підготовкою до конференції у Москві.
2. Розробка основ загального розуміння основних прав людини.
3. Можливість міжнародних гарантій, які забезпечать обов'язкове виконання рішень конференції в галузі прав людини всіма країнами-учасницями.
4. Засоби міжнародньої перевірки виконання рішення конференції.

5. Відмова од пропагандистського суперництва на час підготовки конференції.

Прес-клуб «Гласность» запропонував свої послуги в підготовці такого семінару. І звернувся до урядів країн-учасниць Народи з безпеки й співробітництва у Європі надати семінарові матеріальну та організаційну підтримку.

«Звернення» підписали сімнадцять відомих правозахисників із Росії, Вірменії, Грузії, України, в тому числі редактор «Українського вісника» В. Чорновіл.

На прес-конференції, яку провів у середині вересня підготовчий комітет семінару, було оголошено таку передану телефоном в ході прес-конференції з України заяву:

Просимо повідомити учасників прес-конференції, що на Україні створено робочу групу для підготовки до семінару незалежних громадських організацій країн-учасниць гельсінкського процесу.

Робоча група створена на базі редколегії журналу «Український вісник», але до неї входять також представники інших громадських груп світського й релігійного напрямків.

З огляду на нашу обмежену можливість оперативних контактів із підготовчим комітетом семінару в Москві, українська група бере на себе обмежене завдання — підготувати до семінару питання, що торкаються міжнаціональних відносин і міжнародніх гарантій права націй на повне духовне й матеріальне самовираження і самовизначення.

МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ ЗА ЗВІЛЬНЕННЯ В'ЯЗНІВ СУМЛІННЯ

ЗАЯВА ПРО СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ ЗА ЗВІЛЬНЕННЯ В'ЯЗНІВ СУМЛІННЯ

Ми, що нижче підписалися, утворили Групу за звільнення в'язнів сумління.

Ми вважаємо, що:

— наявність в'язнів сумління в концтаборах і тюрмах суперечить міжнароднім угодам по правах людини, під якими стоїть підпис Уряду СРСР, суті основного закону — Конституції СРСР і тим демократичним перетворенням, які започатковані в державі;

— подальший хід демократизації політичного і громадського життя опинився у конфлікті з реальною політичною ситуацією; звільнення частини в'язнів сумління шляхом помилування не усуває причин ув'язнення і є спробою перекласти вину з плечей керівників брежнєвсько-андроповського періоду на спину їхніх опонентів, які протягом десятиріч вели боротьбу проти ущемлення національних та релігійних прав громадян, проти порушень законности, потоптання демократії;

— заклик керівників держави до громадсько-політичної активності впирається в колючий дріт концтаборів, будить страх і змушує до пасивного вичікування.

Тому звільнення в'язнів сумління з концтаборів і тюрем було б актом гуманності і справедливості та доказом безповоротності демократичного оновлення суспільства, сприяло б громадсько-політичній та трудовій активності громадян.

Ми звертаємося до Уряду СРСР з пропозицією:

а) керуючись принципами гуманізму, повагою до міжнародніх угод про права людини, новим курсом на демокра-

тизацію суспільства, звільнити всіх політв'язнів із концтаборів, тюрем, психотюрем;

б) виключити із Кримінального кодексу УРСР і кодексів інших республік дискримінаційні антиконституційні статті, на основі яких ув'язнювали і тих, хто знаходився в опозиції, і навіть тих, хто просто мислив нестандартно;

в) повністю реабілітувати всіх українських в'язнів сумління з відповідною компенсацією;

г) повернути на Україну тіла тих в'язнів сумління, що загинули в концтаборах.

Ми звертаємося до нашої і світової громадськості із закликом підтримати наші законні вимоги.

Ми постійно будемо інформувати громадськість про стан справ у цій ділянці політичного життя і закликаємо повідомляти нам усе, що кому відомо про українських в'язнів сумління, засуджених за політичні чи релігійні переконання прямо або за допомогою кримінальних фабрикацій.

Ми готові співпрацювати з громадськими організаціями і групами, які ставлять собі подібну мету як на Україні, так і в інших республіках і поза межами СРСР.

6 вересня 1987 року

*Василь Барладяну
Іван Гель
Михайло Горинь
Зорян Попадюк
Степан Хмара
Вячеслав Чорновіл*

ЗАЯВА ПРО СТВОРЕННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ

На Україні створена робоча група захисту українських політв'язнів, яку очолює недавно звільнений з табору особливого режиму відомий український правозахисник Михайло Горинь.

Представники української Групи і створеного раніше Вірменського комітету захисту політв'язнів домовилися про створення тимчасового Вірменсько-українського комітету захисту політв'язнів. Після завершення узгодження з Комітетом захисту грузинських політв'язнів найближчим часом буде створено постійний Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів.

Закликаємо до створення і приєднання до нас аналогічних груп чи комітетів у інших республіках.

Основна мета нашого спільного комітету — звільнення всіх політв'язнів у СРСР і створення гарантій, що виключають політичні репресії у майбутньому.

Діяльність Міжнаціонального комітету буде висвітлюватися в журналах «Український вісник», «Вісті Вірменського комітету захисту політв'язнів» та «Гласность».

Москва, 8 вересня 1987 року

За дорученням:

Вірменського комітету — *Паруйр Айрікян*
Української групи — *Вячеслав Чорновіл*

СПИСОК УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ ЗА СТАНОМ НА 25 ВЕРЕСНЯ

Друкуємо дані, які встигла зібрати щойно створена Українська ініціативна група за звільнення в'язнів сумління. Знаємо, що список і неповний персонально, і потребує багатьох уточнень (щодо термінів, часу засудження, місця ув'язнення тощо). Особливі труднощі із збиранням даних про розкиданих по різних кримінальних таборах осіб, засуджених за релігійні переконання та за зфабрикованими з політичних мотивів кримінальними звинуваченнями. Можливо, дехто із перерахованих останнім часом звільнений (хоча процес звільнення українських політв'язнів, по суті, припинився).

Просимо всіх, хто має будь-які дані чи документи про названих чи не названих українських політв'язнів, передавати їх названим вище членам ініціативної групи.

1. *Бадзьо Георгій Васильович* — літературознавець, публіцист. Заарештований у квітні 1979 року, засуджений за ст. 62, ч. 1 («антирадянська пропаганда й агітація») на 7 років таборів суворого режиму та 5 років заслання. Зараз на засланні в селищі Хандига Тампонського р-ну Якутської АРСР. Адреса — до запитання. Адреса родини: Київ-6, Червоноармійська вул., 93, кв. 16. Тел. 2-68-76-97.

2. *Батьо Паланя* — із Закарпаття. Засуджена за ст. 214 (бродяжництво) чи 214-1 (тунеядство) КК УРСР, насправді ж — за релігійну діяльність. Відбуває покарання в таборі в Добриводах (УРСР).

3. *Босчко Василь* — п'ятидесятник зі Львова, пресвітер. Інших даних (стаття, термін, місце ув'язнення) не маємо.

4. *Вінницький Михайло* — священник Української Католицької Церкви (УКЦ), зі Львова. Засуджений за ст. 209 КК УРСР («посягання на особу і права громадян під приводом виконання релігійних обрядів чи іншим приводом»). Термін — 5 років ув'язнення і 5 років заслання.

5. *Вірста Федір* — засуджений у січні 1985 року за відмову від

радянського паспорта із релігійних мотивів, ст. 214 КК УРСР, термін — 3 роки.

6. *Ворожко Василь* — уроженець Дерманського р-ну на Волині. Засуд. за ст. 56 КК УРСР («зрада батьківщини») та, здається, ст. 64 КК («організаційна діяльність») за участь у підпіллі ОУН. Термін — 15 років табору суворого режиму. Залишилося близько 5 років.

7. *Горбаль Микола* — член Української Гельсінкської Групи. З Києва. Третє засудження. Вперше суджений за ст. 62, ч. 1, вдруге — за зфабрикованим кримінальним звинуваченням (ст. 117 КК). Третя справа заведена у день звільнення в жовтні 1984 року. Засуджений уже після квітневого Пленуму ЦК КПРС (тобто при Горбачові) за ст. 62, ч. 2 на максимальний термін — 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання. Зараз у таборі особливого режиму No. 36 (Кучино Пермської обл.)

8. *Кампов Павло Федорович* — родом із Закарпаття. Друге засудження. Вперше суджений за ст. 62, ч. 1. Тепер — за зфабрикованою справою — ст. 83 КК УРСР (чи 93 КК РРФСР) — мошенництво. Засуджений 1981 року на 10 років табору суворого режиму і, здається, 5 років заслання. Перебуває в кримінальному таборі на півночі Кіровської області РРФСР.

9. *Калиниченко Віталій* — член Української Гельсінкської Групи. З Дніпропетровська. Друге засудження. Перше за ст. 56. Вдруге заарештований 1979 року і засуджений за ст. 62, ч. 2 на 10 років табору особливого режиму та 5 років заслання. Знаходиться в таборі особливого режиму в Кучино.

10. *Кандиба Іван* — член-засновник Української Гельсінкської Групи. Друге заслання. Перше — за ст. 56 КК (справа Української Робітниче-Селянської Спілки). Вдруге заарештований 1979 року і засуджений за ст. 62, ч. 2 на 10 років табору особливого режиму та 5 років заслання. Зараз у таборі особливого режиму (Кучино).

11. *Кириченко Сергій* — ст. 56 КК УРСР (чи 64 КК РРФСР), термін 10 років суворого режиму. Нібито зфабрикована справа про шпигунство (потребує уточнення). Перебуває у таборі No. 35 (Пермська обл.)

12. *Клебанов Володимир Олександрович* — 1932 р. нар., з Макиївки Донецької обл. Заарештований 1978 р. в Москві за спробу організації робітничих профспілок.

13. *Климчак Богдан* — родом із Тернопільщини, вік — прибіл. 50 р. Засуджений за ст. 56 і ст. 62, ч. 1 на 15 років суворого режиму та 5 років заслання за перехід кордону (був виданий Іраном). Перебуває в таборі No. 35.

14. *Кобрин Василь* — активіст УКЦ — Голова Української ініціативної групи. Засуджений за релігійну пропаганду на 3 роки за ст. 187-1 КК УРСР («наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад»). Кінець терміну — II.XI 1987 р.

15. *Корніснко Сергій* — киянин, ст. лйтенант Рад. армії. Засуджений за ст. 62, ч. 1 на 5 років суворого режиму.

16. *Лук'яненко Левко* — юрист. Член-засновник Української

Гельсінкської Групи. Друге засудження. Перший термін — 15 років (1960-1975) за створення Української Робітничо-Селянської Спілки. Вдруге заарешт. у 1977 році і засуджено на 10 років ув'язнення і 5 років заслання. Ст. 62, ч. 2 КК УРСР. На початку 1987 року етапувався в тюрми Чернігова і Москви, де писати заяву про звільнення відмовився.

17. *Максимова Галина* — з Ужгороду, засуджена за ст. 187-1 КК УРСР за релігійну діяльність. Перебуває в таборі в Добриводах (УРСР).

18. *Мамус Микола* — засуджений на 8 років за релігійну діяльність із фабрикацією звинувачення за ст. 88 КК УРСР — «порушення правил про валютні операції». Утримується в Архангельську. Закінчує термін.

19. *Михайленко Ганна* — із Одеси. Заарештована 20 лютого 1980 року, звинувачена за ст. 62, ч. 1 КК УРСР. 20 грудня 1980 року Одеським обласним судом визнана неосудною і запроторена в спецпсихлікарню, де перебуває дотепер (зараз — у Казані).

20. *Поліщук Євген* — засуджений за ст. 56 КК УРСР на 15 років табору особливого режиму за участь в підпіллі ОУН. Знаходиться в таборі особливого режиму (Кучино).

21. *Приходько Григорій Андрійович* — з Дніпропетровщини, 1937 р. народж. Друге засудження. Вперше засуджений за ст. 62 КК УРСР (1973-1978 рр.). Вдруге — 1980 року за участь в Українській Гельсінкській Групі за ст. 62, ч. 2 КК УРСР, термін — 15 років (5 років тюрми, 5 років табору особливого режиму, 5 років заслання). Знаходиться в Кучинському таборі особливого режиму.

22. *Рубан Петро Васильович* — з м. Прилуки Чернігівської обл., 1934 року нар. Чотири засудження. Перше — 8 років. Друге за ст. 62, ч. 1 КК УРСР (1968-1973 рр.). Втретє засуджений 1976 року за виготовлення подарунку до 200-річчя США на 6 років особливого режиму і 3 роки висилки. Вчетверте заарештований на висилці 1985 року, засуджений на 9 років табору особливого режиму і 4 роки заслання за ст. 70 КК РРФСР (частина 2-а).

23. *Скалич Семен* — із Дрогобича Львівської обл. У 1945-55 рр. відбував 10-річне ув'язнення за участь в ОУН-УПА. Член релігійної секти «покутників». Знову заарештований 1980 року за ст. 62, ч. 2 КК УРСР на 10 років особливого режиму і 5 років заслання.

24. *Сокульський Іван Григорович* — з Дніпропетровська. Поет. Член Української Гельсінкської Групи. Перше засудження — 5 років суворого режиму за ст. 62, ч. 1 (1969-1974 рр.). Вдруге заарештований і засуджений за Гельсінкську Групу 1980 року за ст. 62, ч. 2 на 15 років (5 — тюрми, 5 — особливого режиму, 5 — заслання). В чистопольській тюрмі додатково засуджений за протест проти обстрілювання у пресі на 3 роки за зфабрикованим звинуваченням у хуліганстві. Знаходиться в Кучино.

25. *Титаренко* — з Полтавської обл. Стаття 62, ч. 1. Термін — 10 років. Прибув із кримінальної зони.

26. *Хмарук Петро* — ст. 187-1 (вдруге). Засуджений за релігійну діяльність. Із Києва.

27. *Овсієнко Василь Васильович* — із Житомирської обл., філолог. Член Української Гельсінкської Групи. 1949 року нар. Перший раз засуджений за ст. 62, ч. 1 КК УРСР. Вдруге — у 1979 році на 3 роки за зфабрикованою справою (опір міліції). Втретє арештований у кримінальному таборі 1981 року і засуджений за ст. 62, ч. 2 на 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання. Утримується в Кучино.

28. *Махня Анатолій Олександрович* — 1939 р. нар., баптист із Кубані (станція Барвенниківська — ?). Заарештований 1986 р., звинувачений за ст. 190-1 КК РРФСР («наклепницькі вигадки»). Визнаний неосудним і запроторений в спецпсихлікарню (адреса: 238100, Калінінградська обл., Черняхівськ, учр. ОМ-216 (ст. 2).

(Продовження і уточнення списку — в наступному номері)

ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТВ'ЯЗНЯ ПАВЛА КАМПОВА — У НЕБЕЗПЕЦІ!

Як повідомляє московський неофіційний бюлетень «Гласность» (№ 6 за 1987 р.), Павло Кампов знаходиться в одному з кримінальних концтаборів на півночі Кіровської області. Вже п'ять років він продовжує голодовку протесту проти незаконного арешту і зфабрикованого вироку. Їжу приймає через день. Періодично його кидають до карцеру на 15 діб, де їжа видається теж через день. Але адміністрація так вибирає день ув'язнення Кампова в карцері, щоб дні карцерного годування збігалися із днями відмови його від їжі. Тоді 15 чи й 30 діб Кампов узагалі нічого не їсть. Його позбавляють закупок у ларьку, пакунків. Кампов хворий (пневмонія), знесилений, постійно температурить. Але і в такому стані його виганяють працювати на 30^о-40^о-ний мороз. Кожному в'язневі, який пробує полегшити режимні умови Кампова, погрожують розправою.

Адміністрація поширює чутки, що Кампов не доживе до звільнення, і пропонує йому переглянути свої позиції. У відповідь Кампов заявив: «Краще смерть в концтаборі, ніж відмова від переконань». Але чи такий вже злочин — вірність переконанням, щоб карати за нього десятирічним ув'язненням і штовхати хворого політв'язня на лінію смерті?

УКАЗ ПРО АМНЕСТІЮ ЧИ ІНСТРУМЕНТ ТИСКУ?

У липневому листі до дружини український правозахисник Левко Лук'яненко писав:

Тількищо довідався, що існує два погляди на можливість застосування Указу про амністію щодо додаткової кари (заслання — Ред.): одні вважають, що указ поширюється на неї, а другі вважають, що не поширюється. Отже, чи скоротять мені наполовину термін заслання чи не скоротять, ще не відомо. Щодо основного терміну, то недобуту частину можуть поділити пополам. Якщо поділять, то термін ув'язнення закінчиться в середині вересня. Гадаю, що поділять. Але мені офіційно ще нічого не сказали...

А вже в серпневому листі до матері Левко Лук'яненко повідомив, що Указ про амністію до нього не застосовано, бо його визнано злісним порушником режиму.

Недаром так старалася адміністрація кучинського табору особливого режиму, наспіх організовуючи провокаційну ситуацію, щоб зафіксувати злісне порушення режиму Левком Лук'яненко, Григорієм Приходьком і Мартом Ніклусом напередодні оголошення Указу, про що ми писали в попередньому числі нашого журналу (див. інтерв'ю з М. Горинем).

Треба наголосити, що Указ про амністію розв'язує руки адміністрації концтабору для вольових рішень. А вона, окрім властивої їй заповзятости, може бути ще й зацікавлена в продовженні віку сміхотворно малого табору (зараз там, згідно найостанніших повідомлень, 14 політв'язнів).

Отже, подібні укази можна використовувати як знаряддя тиску на політв'язнів, примушуючи їх ставати на шлях «виправлення», тобто відмовлятися від своїх переконань, оскільки інших «злочинів» у політв'язнів немає.

РЕЦИДИВИ БЕЗДУШНОСТІ

Кілька років сім'я українського політв'язня Петра Рубана домагається виїзду з СРСР для лікування важко хворого паралізованого сина. Дружина Рубана Лідія після безпідставного засудження її чоловіка не раз зверталася в провідні лікарні Києва і Москви, але вони не могли нічим допомогти. Разом з тим Лідія Рубан дістала запевнення, що на Заході могли бвилікувати сина. Вже надіслано виклик, компетентні органи пообіцяли, що випустять її з сином на лікування. Але

виявилося, що потрібна згода чоловіка, який сидить у кучинському особливому. Однак на побачення з чоловіком Лідію Рубан не пускають, а сама адміністрація концтабору не пропонує Рубанові написати таку заяву про згоду на виїзд родини на лікування.

Стара практика... Де не можна відмовити в законних вимогах, пускають в хід бюрократичну м'ясорубку, яка перемелює і зводить нанівець законні домагання громадян.

Наприкінці вересня Лідія Рубан звернулася в компетентну обласну чернігівську установу з вимогою покінчити з бюрократичною тяганиною. В Чернігові їй порадили звернутися до районного керівництва в Прилуках, а там вирішили зіграти на материнських і батьківських почуттях, використати велике родинне горе Рубанів — параліч 13-річного сина — і запропонували «політичний бізнес»: вони випустять Лиду Рубан із сином за кордон з умовою, якщо Рубан Петро напише покайну заяву. У відповідь на це Лідія Рубан послала М. Горбачову телеграму обурення безпрецедентним цинізмом прилуцьких гендлярів.

Але чи такий вже безпрецедентний цинізм прилучан? Часто доводилося читати, а багатьом і бути свідками подібної практики в недалекому минулому. Тільки, що спільного має ця практика з новими віяннями часу: гласністю, демократією, законністю, гуманним ставленням до людини?

ЧЕРЕЗ ДВАДЦЯТЬ РОКІВ...

25 вересня 1987 року народний суд Радянського району м. Львова розглянув справу політв'язня Рафальського Віктора Парфенійовича і зняв з нього примусове лікування. Поки діловоди неквапливо оформлятимуть папери, Рафальський перебуватиме в психіатричній лікарні. Проте лікарі запевнили дружину в'язня Емму Войцехович, що в першій декаді жовтня її чоловік буде на волі.

Отже, 20 років у «психушці»... Хворий? Але ж бо опинився Рафальський в психіатричці не після чергового дебошу, замаху на чуже життя чи порушення громадського спокою, тобто не як соціально небезпечний маніяк, а після ґрунтового трусу і вилучення його власних творів, про які слідчий заявив, що писалися вони «по-видимому с целью распространения». Оце фатальне «по-видимому» і кинуло політв'язня в умови божевільні на довгі 20 років.

Треба було мати мужнє серце, високі ідеали, щоб у цих

умовах дійсно не втратити розуму, не деградувати, не замкнутися у власному горі, а настирливо працювати і постійно роздумувати над долею нашого народу. Найкращою характеристикою внутрішнього світу Віктора Рафальського є вірш, написаний ним у божевільні п'ять років тому. В ньому автор піднімає проблеми, яких його адресати — майстри культури України, посміли торкнутися тільки починаючи з минулого року.

Можливо, критики матимуть претенсії до майстерности вірша «Слово до майстрів культури України», але ми друкуємо його як доказ громадянської мужности політ'в'язня, якої так бракує багатьом нашим землякам, і як звинувачення тим, хто запроторив цілком здорову людину на довгі роки до «психушки».

Рафальський — не виняток. Багато політ'в'язнів пройшли через спецпсихушки. Та більшість з них перебували там не довше терміну, визначеного ст. 62 КК УРСР. Тільки Рафальський відбув т р и таких термінів!

Двадцять років божевільні! Вдумаймося, читачу, в цю цифру! Вдумаймося і будуймо надійний заслін беззаконню!

ВІКТОР РАФАЛЬСЬКИЙ

СЛОВО ДО МАЙСТРІВ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Ви любите, щоб вам курили фіміям, —
Пробачте, не про те моя ітиме мова.
На зраненій душі, де серця чорний злам,
Карбую я до вас гірке, пекуче слово.

Ми нині стоїмо вже на такій межі,
Що крок якийсь один — опинимось в провалллі.
Перейдено усі можливі рубежі.
Тож варто запитать: а далі? Що ж то далі?

Зазнати можна всяких неймовірних втрат.
Свободу втративши — здобудеш її знову,
І віру втратити — то шаховий лиш пат...
А як же быть тоді, як втратиш рідну мову?

І втратити любов — то тимчасовий сум:
Добробут втратити — і то не так збитково.
Хоч кожна втрата варта сліз і дум,
Та як же будь тоді, як втратиш рідну мову?

Русифікація нас точить, як іржа,
Неначе шашіль та, підточує будову,
Обплутує уми нам безпардонна лжа, —
А як же быть тоді, як втрапиш рідну мову?

Народ, що втратив мову — втратив і себе,
І пам'ятати слід цю істину не нову...
Байдужість наша в прірву нас веде...
Не приведи Господь нам вратить рідну мову!

Майстри культури, ще дасте ви звіт,
Хоч як не випинайте груди гонорово,
Та не пробачить вам наш український рід,
Як глас не подасте за рідну мову.

Майстри культури, бийте в дзвін на гвалт!
Чи ж кожен з вас до бою вже готовий?
Бо досить з нас тих безконечних втрат —
На захист рідної ставайте мови!

Майстри культури, адже сам народ
Покликав вас на охорону слова.
На сполох бийте, — хто там патріот!..
Аби не згинула чарівна наша мова!

Ви любите, щоб вам курили фіміям, —
Та бачите, що не про те тут мова...
На зраненій душі, де серця чорний злам,
Карбую я до вас гірке, пекуче слово.

1982 р.

БЕЗ ВИНИ ВИННИЙ

Наприкінці вересня 1987 року достроково («аж» на один місяць раніше) звільнений з табору український політв'язень



Долішній Василь Михайлович. Це було його третє ув'язнення.

Уперше за ґрати Василь Долішній попав 16-річним хлопцем у 1946 році, відсидівши вісім років у страшних норильських концтаборах.

Вдруге Долішнього засудили до 7 років ув'язнення і 3 років заслання за ст. 62 КК УРСР за переписування для себе робіт І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» та В. Чорновола «Правосуддя чи рецидиви терору?». Власне, складу злочину не було. Долішнього карали за переконання. Але й

у таборах В. Долішній не відмовився від них. Це знали його переслідувачі. І через два роки після звільнення йому зфабрикували ще одну справу за ст. 206 КК УРСР нібито за хуліганство.

В. Долішній ще потрапив у багаторічну смугу розправи над українськими патріотами за допомогою кримінальних статей. Це в кінці 70-х — на початку 80-х років Я. Лесіва раптом потягнуло до наркотиків, М. Горбала та В. Чорновола — до жінок, П. Розумний вхопився за ножа, ще один член Української Гельсінкської Групи В. Овсієнко відірвав міліціонерові гудзика, а Василь Долішній — погона... Сзуїтська фантазія душителів вільнодумства не мала меж...

Напередодні звільнення Василь Долішній писав у листі до рідних:

Я не думав, що й в умовах гласности відносно мене розіграють такий недемократичний фарс (взяли, зв'язали, без слідства і при закритих дверях осудили...).

Ми теж плакаємо надію, що українські правозахисники не

топтатимуть більше стежки в табори і тюрми за свої переконання і правозахисну діяльність, а практика ув'язнення без вини винних буде викинута на смітник.

Усі невіддані матеріали Української ініціативної групи за звільнення в'язнів сумління підготовлені Михайлом Горинем.

НАВКОЛО СПРАВИ ЮРІЯ БАДЗЯ

Брутальний факт затримання у серпні 1987 року в Києві політзасланця Юрія Бадзя, що їхав за дозволом адміністрації у відпустку



для відвідання важко хворої 82-річної матері у Закарпатті, уже відомий громадськості. Слушно виникає запитання: чому органи радянської влади (а точніше — органи КДБ) вдалися до таких безпрецедентних дій, не типових навіть для брежнєвських часів (тоді якраз засланців до хворих родичів пускали, а ось затримуватися або навіть проїздити через Москву, Київ чи Львів не дозволяли)?

Відповідь знайдемо у одержаних нами на початку вересня документах — заявах і листах Ю. Бадзя, написані у 1987 році. Оскільки ці документи були передані також в щойно створений Комітет прав людини у Москві і вже оприлюднені, по-

даємо з них тільки заяву М. С. Горбачову за 14 червня (з невеликими скороченнями). Друкуємо також частину одержаної нами копії листа Юрія Бадзя до московського адресата (без узгодження прізвище не називаємо) за 10 травня цього року.

Друковані нижче матеріали добре окреслюють принципову позицію Ю. Бадзя щодо затіяної владою замість звільнення усіх політв'язнів комедії з помилюваннями, а також його політичні погляди.

Неважко зрозуміти, що у серпні-вересні 1987 року Ю. Бадзьові цинічно відімали за принциповість. Мовляв, не хочеш просити помилювання, на інших впливаєш, навіть деякі кроки академіка Сахарова, що підтримував процес таких звільнень, не схвалюєш, то не

пустимо до хворої матері, скільки б інсультів у неї не сталося... А може сподівалися таким аморальним способом зломити принциповість відомого українського правозахисника?

З ЛИСТА ДО МОСКОВСЬКОГО АДРЕСАТА

... Дякую за думку людей щодо мого рішення не звертатися до влади з проханням про звільнення. Але тут я вважаю своїм обов'язком уточнити ситуацію. Бо питання це глибоко принципове і далеко не часткове. Мова все таки йшла про людську волю, точніше, про звільнення людей, про цілком реальну можливість нашого швидкого повернення додому, на Батьківщину. Та й влада, судячи з усього, не вимагала, так би мовити, крові. Можна твердити, що наші опоненти погодилися на вочевидь формальний, з їх боку, службовий підхід до проблеми, заради нібито прискореного, небюрократичного її розв'язання. Виникла двозначна ситуація (за принципом «і вовки ситі, і вівці цілі»), яка давала людям легку можливість морально-політичного самовиправдання. Адже, як відомо, людина при бажанні будь-який свій вчинок може виправдати, покликавшись на обставини і навіть на суспільну доцільність.

Моє становище в січні-лютому цього року полегшувалося ще й через мою принципову громадянську позицію: я завжди стояв і зараз стою на позиції діалогу із владою. Судовий вирок висуває проти мене аж шість пунктів звинувачення, але я ніколи не сумнівався в тому, що єдиною серйозною причиною позбавлення мене волі був мій трактат «Право жити» — ґрунтовне дослідження сучасного історичного становища України в складі СРСР. Це була внутрішньо вільна розмова про дуже гострі, перш за все політичні, проблеми. Але в той же час моїм адресатом — не тільки формально, а й по суті — була і державна влада, політичне керівництво країни. Це була, так би мовити, розмова зсередини, тобто з позиції соціалістичної ідеї, розмова, розрахована на діалог...

Розумію, як легко в такому випадку заслужити поблагливу і «мудру» дисидентську посмішку. Але такий підхід був і залишається моєю принциповою суспільною позицією, якщо хочете — моєю політичною філософією. Отже я був (і залишаюся) вільним від амбіцій і дивився на свою політичну поведінку лише як на цілком особистий моральний вибір. Такий об'єктивний сенс має моє звернення на самому початку

слідства до прокурора УРСР із заявою, в якій я обґрунтовував повну свою невинність. На четвертому році ув'язнення я направив із табору до Президії Верховної Ради України заяву, в якій знову поставив питання про необґрунтованість позбавлення мене волі — рівнобіжно з питанням про сучасне національно-політичне становище українського народу та про необхідність як одного з наслідків розв'язання проблеми беззастережного звільнення і реабілітації всіх без винятку українських політв'язнів. В останній рік табірної життя, незадовго до виходу на заслання, я знову звернувся з аналогічною заявою цього разу у федеральні, союзні органи влади: до Генерального прокурора СРСР М. Рекункова, до Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова та до Голови Ради Національностей Верховної Ради СРСР Є. Восса. Звичайно, ці адресати, як і попередні, не zareагували, відповідь прийшла у вигляді формальної відписки від первинної ланки бюрократичного ієрархічного ланцюга. Але я сприйняв це спокійно, як «належний» порядок речей (кому — наїдатися, кому — з'їденим бути), не залишаючи наміру й далі, у засланні, здійснювати своє природне і юридичне право на самозахист...

... І ось стрімкі події січня-лютого цього року, які торкнулися і мене. Не хотів би переповідати тодішні розмови, тим більше ловити моїх співбесідників на слові. Скажу тільки про суть справи. Перш за все, що робить честь моїм опонентам, не було ні умовлянь, ні нагнітання атмосфери. Мені було запропоновано згідно з політичною ситуацією, яка склалася в країні, звернутися до Президії Верховної Ради СРСР з проханням про звільнення. Першого разу прокурор заговорив було про помилування, на що я відповів категоричним «ні»; другого й третього разу слово «помилування» вже не вживалося як умова звільнення, майже не акцентувалося й на потребі обіцяти і запевняти владу у своїй лояльності до неї. Зі свого боку я теж не давав можливості перетворити розмову в переговори про умови повороту із заслання. Мій підхід був і залишається простим: я не винен — і цим сказано усе. Було б відступництвом від себе, якби я при цьому давав якісь обіцянки на майбутнє, виговорював для себе певні гарантії справедливого до себе ставлення або навіть якби лише просив про звільнення, не піднімаючи питання про відсутність вини і про реабілітацію.

Однак у другій розмові я заявив, що питання про своє громадянське становище я не раз ставив раніше, збирався робити це й надалі, можу навіть прискорити написання такої

заяви по своїй справі в новій ситуації, але без усяких порад чи консультацій з боку моїх співрозмовників.

Однак потім я подумав, що незалежно від змісту моєї заяви, її написання в такій ситуації може мати двозначне суспільне звучання, вигідне консервативним силам країни. Ще більше утвердився в такій думці, познайомившись із офіційним повідомленням про зміну в долі акад. Сахарова. Тому другого ж дня повідомив в районний відділ КДБ, що звертатися в Президію Верховної Ради СРСР по своїй справі я не буду, тому що сам факт такого звернення, навіть без найменшої ідеологічної і політичної поступки з мого боку, може при певних обставинах послужити підтримкою консервативних сил в керівництві країною, консервативної інерції в партійно-державній політиці, сприйметься як виправдання і схвалення, у всякому випадку мовчазне, очевидної спроби влади віднести до проблем прав людини і до долі політв'язнів не принципово, спекулятивно.

Подальші події, зокрема текст офіційного повідомлення в газеті «Известия» за 14 лютого про надходження до Президії Верховної Ради СРСР заяв 140 політв'язнів з проханням про звільнення, повністю підтвердили мої побоювання. Громадськості ці заяви піднесено так, буцімто заявники відреклися від своєї попередньої громадянської поведінки. Можливо, були і такі, та в багатьох відомих мені випадках офіційна інтерпретація не відповідає дійсності. Виходить отже, що свіdomo допущено обман. Властиво кажучи, він містився у самому задумі.

Виникає питання: погодитися із таким чи не погодитися? У відповідь чуються роздуми про гнучкість, дипломатію, врахування обставин...

Але про що йде мова у даному випадку? Адже суспільний смисл «гуманного акту» визначає і морально-політичну оцінку вчинків (маю на оці подачу в'язнями заяв про звільнення). Я б сформулював суть справи таким чином: хто кого реабілітує? Судді нас, в'язнів, чи навпаки? Визнає влада своє вчорашнє відношення до нас несправедливістю, помилкою, порушенням принципів демократії і навіть власних законів — чи ми закриємо очі на те, що ще вчора в її діяльності вважали порушенням демократії, закону, моралі і простих норм людської справедливості? Думаю, що із самої постановки питання витікає переконливий висновок: згода із двозначністю запропонованого владою виходу із становища стає в кінцевому результаті підтримкою її консервативної потенції та інерції, утвердженням і нарощуванням консервативних сил

суспільства. Я навіть схильний твердити, що не лише «в кінцевому результаті», але і в безпосередній актуальній політичній дійсності.

Однаке в обох випадках відповідальний підхід до ситуації — це не звичайний крок, це вже висота історичної громадянської відповідальності. Вимагати її від людей як їхнього органічного морального обов'язку я собі не дозволю. Тут як у мистецтві: є талант — добре, нема таланту — людина не винна. Тому я й не засуджую людей, які попросили владу відпустити їх додому. Я щиро радий їхньому звільненню, в тому числі і за моїх співвітчизників (українців).

І все таки до однієї людини я маю претенсію і хочу пред'явити її публічно. Ця людина — Андрій Сахаров. На мій погляд, він не витримав випробування часом. Будучи в особливому і особливо сприятливому становищі у всіх розуміннях, Андрій Сахаров у відповідний момент, знову таки — не лише не загрозливий, але й сприятливий, виявився не на висоті свого об'єктивного місця в суспільному процесі. Він відкрив можливість старого, недемократичного підходу до політичної проблеми, яка, на мою думку, фокусує у собі суть історичних вимог до прогресивного розвитку радянського суспільства. Уважаю, що А. Сахаров, погодившись на таке своє повернення у Москву, перекреслив тим самим самого себе, зіграв гальмівну консервативну роль в проголошеній владою політиці демократичних перетворень.

... Думав обмежитися реплікою, але думка привела до роздумів про ситуацію — хотілося більш-менш цільно і повно пояснити своє рішення...

Хандига, 10. V 1987

Юрій Бадзьо

ЗАЯВА ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КПРС
ГОРБАЧОВУ М. С.
СКОРОЧЕНО

Вибір адресата цієї заяви свідомий і принциповий: питання, з якими звертаюся до Вас, вимагають відповідального втручання реальної державної влади... Мій особистий багатолітній досвід, у тому числі і останнього часу, коли, здавалося б, остаточно визначилася нова офіційна політика, переконує

мене в тому, що громадянські ініціативи і скарги сприймаються органами влади виключно консервативно і формально.

І ще одне вступне зауваження. Дана заява — не оптимістична реакція на нові політичні умови в країні. З аналогічними зверненням до влади, в тім числі й особисто до Вас, я виступав і раніше. Відповіді по суті або хоча б з мінімальним почуттям відповідальності я не одержав ні разу. Але це не послаблює моїх зусиль у законному використанні свого права на захист.

Політичні арешти на Україні в січні 1972 року були сприйняті мною як широкомаштабні репресії проти національно-історичного відродження українського народу, що намітилося після XX і XXII з'їздів КПРС. Вони й наштовхнули мене на думку виступити перед владою із об'ємною постановкою питання про дійсні причини і принциповий політичний смисл такої державної акції, що позбавила волі ряд українських громадян, переважно із середовища творчої інтелігенції. Проблему, яка вимагала комплексного політичного розв'язання, я сформулював таким чином: нерівноправне становище українського народу у складі СРСР. Результатом ґрунтовної наукової аналізи проблеми став трактат «Право жити», над яким я працював 7 років — з січня 1972 року по квітень 1979 року. Із запланованих п'яти розділів були готові чотири — всього біля 1400 сторінок рукопису. Роботу над дослідженням перервало втручання КДБ: у квітні 1979 року я був заарештований і засуджений пізніше на 12 років позбавлення волі — максимальний термін за пред'явленою мені статтею звинувачення. Єдиною серйозною причиною мого арешту стала моя праця «Право жити»...

... На мій погляд (не думаю, що нескромний), в дослідженні «Право жити» питання про сучасне національно-історичне становище українського народу було поставлене настільки об'ємно і аргументовано, що органи влади не могли не відповісти на нього бодай формально, не ризикуючи, в противному разі, взяти на себе серйозну морально-політичну відповідальність перед суспільством. Власне кажучи, відповідь одержана: за свою патріотичну громадянську ініціативу я був звинувачений в антирадянській агітації і пропаганді і на багато років позбавлений волі. Така реакція влади — це ще одне суттєве свідчення нашого національного становища.

Проголошена новим керівництвом країни політика демократичних реформ починає приносити добрі плоди й українському народові, хоча й не відповідно до його актуальних

національних потреб і не в такій мірі, як, скажімо, російському суспільству. Тому проблеми, які я освітив у трактаті «Право жити», залишаються нерозв'язаними. Через це я знову адресую своє дослідження вищому державному керівництву, сподіваючися, що цього разу моє звернення до влади викличе позитивний відгук.

Першим кроком на шляху розв'язання поставленої проблеми повинне було б стати звільнення і реабілітація всіх без винятку українських в'язнів, позбавлених волі за їхню національно-патріотичну діяльність. Якщо до когось формально і можна пред'явити юридичні претензії (подібних випадків я не знаю), то об'єктивні обставини повністю їх виправдують...

... Щодо мене, то я вважав і вважаю себе не винуватим також і за логікою радянського закону, певна річ, тлумаченого принципово, тобто за нормами конституційного права, а не для виправдання антидемократичної репресивної практики колишнього партійно-державного керівництва. Мої аргументи про відсутність складу злочину в інкримінованих мені діях досі просто не бралися до уваги. Знову звертаючися до влади із питанням про перегляд моєї судової справи і повну реабілітацію, сподіваюся об'єктивного рішення, яке відповідало б сьогоднішнім офіційним деклараціям про всеосяжну демократизацію радянського суспільства.

Політичну критику в трактаті «Право жити» я веду з позиції соціалізму, соціалістичної ідеї, більше того — з точки зору комуністичного ідеалу, як його розуміли Маркс і Енгельс і наскільки він видається реалістичним у світлі сучасного наукового мислення і історичної практики. Це не тільки декларація: в останньому розділі дослідження я роблю спробу теоретично обґрунтувати життєвість соціалістичної доктрини і вказую на принципово гуманістичну направленість футурологічних поглядів основоположників пролетарської ідеології. На мій погляд, як останній розділ, так і весь трактат «Право жити» в цілому просякнутий патосом, так би мовити, соціалістичного патріотизму. Ігнорування цієї обставини слідством і судом, політичною владою взагалі було серйозним порушенням Конституції СРСР, воно об'єктивно виступило як тяжке ідеологічне звинувачення на їх адресу. В нинішній внутріполітичній атмосфері негативне ідеологічне звучання такого ставлення до моєї позиції було б ще помітнішим.

Свої суспільно-політичні погляди, викладені у трактаті «Право жити», я визначив як концепцію демократичного соціалізму. Її суть не в усьому збігається з тим, як розуміє

процес демократизації радянського суспільства сьогоднішнє політичне керівництво країни. Однак принциповий напрям офіційного політичного пошуку повністю йде в руслі мого розуміння потреб прогресивного розвитку радянського суспільства. Ще десять років тому я писав про історичну необхідність виробничої демократії, яку доповнювала б загальнополітична демократизація країни, точніше, їх органічна єдність у процесі соціалістичного самоутвердження суспільства. Політична програма реформ, проголошена новим керівництвом КПРС, зокрема на січневому Пленумі ЦК КПРС, накреслює саме такий шлях історичного розвитку.

У січні цього року мені було офіційно запропоновано звернутися до Президії Верховної Ради СРСР з просьбою про звільнення. Хоч я і раніше ставив питання про свою невинність, мав намір зробити це і в заслання, від пропозиції я відмовився, бо вирішив, що в даному випадку маємо справу з консервативним і одностороннім підходом до долі в'язнів сумління, що не свідчить про принципово нове ставлення до неї як до проблеми прав людини...

14 червня 1987 року, селище Хандига Якутської АРСР

Юрій Бадзьо

ГАННА ГОЛУМБІЄВСЬКА

ДУМА ПРО ЛЮДИНУ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Голумбієвська Ганна народилася 1937 року в Одесі. Закінчила Одеський педагогічний інститут. З 1971 року бере активну участь в українському та загальносоюзному правозахисному русі. Вона є автором і підписантом численних заяв і виступів на захист Ніни Строкатої-Караванської, Миколи Руденка, Василя Барладяну, Ганни Михайленко та інших.

Правозахисна діяльність Г. Голумбієвської призвела до того, що в 1979 році її було позбавлено права викладати в школі російську мову та літературу. І зараз вона працює вчителем праці.

Ганна Голумбієвська з дня арешту Ганни Михайленко не припиняє боротися за її звільнення. Писала і пише в різні урядові та партійні установи — у Міністерство охорони здоров'я, бо Ганна Василівна фізично дуже хвора, у Міністерство зв'язку, бо листи й посилки вручаються їй з великим запізненням, у Прокуратуру СРСР і Міністерство внутрішніх справ, бо в спецпсихлікарні порушують елементарні права, у ЦК КПРС, аби вищий партійний орган допоміг звільнити Михайленко. Але відповіді з усіх установ нічого втішного не приносять. Частенько Голумбієвська й не одержує ніяких відповідей. А на листа генсекові М. Горбачову від 17.8 85 р. вона дістала усну відповідь... з Одеського обласного управління КДБ такого змісту: «Навіщо турбувати Горбачова?... Усерівно листи до нього з його канцелярії надсилають нам!...».

Часи помінялися. І те, що раніше вилучалося під час обшуків, за розповсюдження чого відправляли за ґрати, зараз друкується на сторінках нашої преси. Усі раптом прозріли, заговорили. Здається, було б, нарешті, доречним згадати людей, котрі не мовчали тоді, коли затикали роти, кого переслідували за ту правду, яка зараз кричить зі сторінок преси, відновити б їхнє добре ім'я, оббрехане й запльоване словами «відщепенці», «зрадники», «вороги народу». Та ба! Ці люди, як і раніше, небезпечні, небезпечні тому, що заважають крокувати в ногу з усіма. Доказом цьому — доля Ганни Михайленко, яку ось уже восьмий рік тримають у спецпсихлікарні.

З Ганною Василівною Михайленко я познайомилася восени 1974 року. Прийшла до неї в школу, де вона тоді працювала бібліотекарем. Потім приходила туди багато разів. То була звичайна шкільна бібліотека — і разом з тим незвичайна. На полицях стояли кращі книги з дитячої світової літератури. Пам'ятаю, здивував словник Даля — це в 1974 році, до перевидання! — повне зібрання творів Діккенса тощо. Хто знайомий зі шкільними бібліотеками, знає, що це, дійсно, рідкісне явище. Усе краще кудись ховається і, взагалі, хто зна, куди воно зникає. Знаю бібліотекарів, котрі завдяки своєму фахові «зробили» собі чудові бібліотеки. За Михайленко таке не скажеш: усе рідкісне, що одержувала вона з бібколектора, одразу ж з'являлося на полицях бібліотеки, бо інтереси школярів були для неї над усе. І умовити її поступитися цими інтересами, аби замінити цікаву бібліотечну книжку на нецікаву, було неможливо, у яких би дружніх стосунках ти з нею не був. Діти юрмилися навколо неї: з кимось вона розучувала вірш, прозу, щоб це обов'язково пролунало в шкільній аудиторії. Це не входило в її обов'язок, це була її просвітницька місія. Вона постійно провадила просвітницькі бесіди з дітьми, умовляла читати книги українською мовою: «Переклад цього твору на українську кращий ніж на російську»... «А ось це українська клясика». «Це ж мова твого народу. Ти мусиш читати цією мовою!»

Не всі вчителі розуміли її. Були й такі, що ображалися, лаяли її, звинувачували в знущанні з дітей, які не хочуть читати українською.

Вона пишалася, що належить до українського народу. І до людей, позбавлених національної гордості, ставилась як до зрадників. Мені за це теж діставалось, що було причиною наших з нею непорозумінь.

Українка за національністю, я народилася й виросла в Одесі, на Молдаванці. Мовою мого дитинства була російська з великим домішком українських слів, незначним — єврейських і з єврейським акцентом, од якого я звільнилася лише в інституті. Мене виховували школа і російська література. Коли я формувалась, мені не довелося зустрічатися з тими, хто зміг би розбудити мою національну свідомість. Школа зробила все, аби цієї свідомості не було: моя батьківщина — Росія. І символ цієї батьківщини стала в моїй свідомості російська берізка. Так учили мене, мою доньку, так вчать зараз мою онучку, так будуть учити мого онука. Подивіться підручник «Родной речи» — картини рідної природи: ліс з берізками і осиками, дерев'яні хижі поселень, тобто середня

смуга Росії. Це запрограмувало мою свідомість. Пам'ятаю, як розгубилася я, коли, потрапивши в середню смугу Росії, не впізнала в ній моєї Батьківщини: усе виявилось чужим, хоча й привабливим. І я вперше зрозуміла, що не березовий ліс, а степ, не дерев'яні ізби, а українські білі хати близькі і рідні мені.

Михайленко змусила мене подивитися на українські проблеми з іншої (неофіційної радянської, яка була й моєю) точки зору. Але повагу й співчуття до української національної ідеї розбудила в мені не вона (заважала цьому її нетерпимість), а Михайло Дяк з Івано-Франківська, з яким я зустрілася у Москві влітку 1975 року — незадовго до його смерті. Відповідно до якоїсь міжнародньої конвенції його було звільнено з мордовських таборів достроково, тому що він був смертельно хворий. Одсидів дев'ять років за участь в українському національному русі. Довершив мій розвиток у цьому напрямі Василь Барладяну, який відкрив мені українську культуру і справжню історію українського народу.

Бувала я й вдома у Михайленко, в її маленькому помешканні на вул. Франца Мерінга. У квартирці були старі дешеві меблі. Постійно бачила там убогих людей, які зверталися до Михайленко по допомогу. Усім вона співчувала, пригрівала, як могла допомагала. Без крихти корисливості Михайленко щиро ділилася своїми копійками з усіма, хто їх не мав. Зі співчуття багатодітній родині Валентини й Леоніда Сірих розпочалась участь Сірих у правозахисному русі.

У неї було розвинуте почуття господаря своєї землі — якась особлива небайдужість до безладдя і браку побутової культури. Не раз я була свідком того, як вона на вулиці підходила до підлітків, які матюкалися чи лузали насіння. Не церемонячись, розмовляла з ними. І не по-хамському (чого я постійно боялася) відповідали вони їй: слухалися!

Пам'ятаю, одного разу в тролейбусі гурт п'яnenьких хлопців голосно реготав і матюкався. Чоловіки робили вигляд, що не чують. Усі стиха обурювались, але ніхто не втручався. Михайленко пішла через увесь тролейбус, про щось пошепки побалакала з ними, вони замовкли і на зупинці вийшли з тролейбуса.

Її небайдужість до проявів безладдя особливо виявлялася в школі, тому що там вона стикалась з безладдям постійно. І ця її особливість — постійно у все втручатися, даючи лад, — виявилася найуразливішим місцем: у подальшому саме це дало можливість розправитися з Михайленко у найжорстокіший спосіб, не затрудняючись доказати її провини за ст. 62 КК УРСР.

23 жовтня 1977 р. в одеській газеті «Знамя коммунизма» з'явилася стаття Тетяни Проценко під назвою «В ком совесть нечиста», в якій Михайленко звинувачувалась у побитті школярів. Після цієї статті проти Михайленко було порушено кримінальну справу. Проте в зв'язку з 60-річчям радянської влади «справа» Михайленко потрапила «під амнестію» — і суд над нею не відбувся. Та «амнестія» не вберегла її від звільнення з роботи в школі.

Треба було заробляти на прожиття — і Михайленко влаштувалася на якусь автобазу, здається, диспетчером. Але й там знайшовся якийсь занадто діткливий водій, якого нібито образила Михайленко, і котрий не інакше, як через суд вирішив захистити свою честь і гідність... І проти Михайленко вдруге було порушено кримінальну справу, що стала прелюдією до головного процесу, який відбувся без неї, тому що її визнали неосудною.

Судовий розгляд «справи Михайленко» відбувся 20 грудня 1980 року. А готувати його розпочали не 20 лютого — у день арешту, а раніше — в день появи статті в «Знамени коммунизма».

Про день суду не знала навіть сестра Михайленко Смолій Параска Василівна — єдина близька їй людина. Саме тому в судовій залі нікого з її друзів і знайомих не було.

У чому її звинувачували? За що її судили?

На ці запитання Смолій не одержала відповіді ні від слідчого, ні від судді, ні від прокурора. На вимогу познайомити її із звинувальним висновком, Смолій чула: «Звинувачувалася за 62 статтею КК УРСР». Суть справи, гадаю, залишилася б таємницею, якби не відвертість адвоката Єфимова, якого КДБ запросило з Одеської обласної колегії адвокатів. Зараз ми можемо тільки гадати — чи Єфимова не попередили про необхідність мовчати, чи його завела в оману Смолій, яка здалася йому простою нерозумною селючкою, або Єфимов — порядна людина? І те, про що він розповів, єдина інформація про судові засідання. І дуже цінна. Бож ніякого звинувачення проти Михайленко не було, окрім того, що вона дала комусь прочитати «Архіпелаг ГУЛАГ» Солженіцина, що на суді й було доведено. І саме за це її було визнано соціально небезпечною й визначено покарання у вигляді примусового лікування — спецпсихлікарня.

Кухня виготовлення «справи Михайленко» занадто проста: спочатку дві кримінальні справи, що нібито доводять неконтрольованість, і політична справа, що її метою було — довести соціальну небезпечність. І результат — майже вісім

років у спецпсихлікарні. Чи не забагато? За значніші «злочини проти держави» людей вже звільнено із в'язниць і таборів, а Михайленко й досі ув'язнена. Чому? Можливо тому, що вона стала носієм інформації про казанську спецпсихлікарню, яку не можна випускати за її стіни? А Михайленко якраз одна з тих, хто ніколи не змовчить. Можливо, справа пояснюється тим напрямком, якого з деякого часу дотримується радянська психіатрія? У 30-ті роки Майстер М. Булгакова, не приймаючи тодішнього суспільства, рятувався від нього у психлікарні. А в наш час психлікарні рятують суспільство від тих, хто не приймає його.

15 липня у «Комсомольской правде» було надруковано інтерв'ю кореспондента Новикова з чотирма психіатрами із психлікарні ім. Кащенко. Воно було спричинене виступами західної громадськості проти використання в СРСР психіатрії для розправи з інакодумаючими. У вступі до інтерв'ю назване й прізвище Михайленко. Інтерв'ю мало на меті запевнити читачів, що розпочата на Заході кампанія безпідставна. Новиков одвідав психлікарню ім. Кащенко і зробив висновки, що умови утримання психічно хворих прекрасні. Їм забезпечено хороший догляд, медичне обслуговування на найвищому рівні, хворі зовсім вільно розгулюють по лікарні, одпочивають у прилікарняному паркові, мають можливість улюбісіньку мить зв'язатися з рідними й друзями (по телефону) — ніхто не обмежує їхню волю. І в нетямущих читачів склалася думка: «І чого це там, на Заході, піклуються Михайленко та іншими, адже їхньому становищу можна тільки позаздрити!»

Був би Новиков сумлінним і більш зацікавленим у правді, то відвідав би лікарню не в Москві, а в Казані, аби побачити: лікарня за високою стіною з бетону й колючим дротом, з-за якого чути гавкіт собак, вартівні будки — й абсолютно ніякого зв'язку із зовнішнім світом.

Тисяча кілометрів пролягла між Михайленко та її рідними і друзями. За вісім років перебування у спецпсихлікарні вона бачилася з сестрою лише декілька разів: у сестри немає матеріальної можливості їздити часто на таку відстань, аби тільки побачити сестру і не побалакати з нею як слід, бо у кімнаті для побачень сидять ще кілька осіб в уніформі, які сторожко стежать, щоб Михайленко нічого зайвого не сказала. Але й балакати Михайленко не завжди може: завдяки дії якихось препаратів розпухає язик і ледь повертається в роті. Од цього мова стає невиразною і малозрозумілою. До речі, треба відзначити, що цього року сталося якесь послаб-

лення: під час побачення Михайленко з сестрою була присутня тільки одна медсестра і розмову ніхто не занотовував на магнетофонну стрічку, та й Михайленко вільно володіла мовою. Проте цьогорічне побачення було найтрагічніше: уперше за вісім років Михайленко плакала.

Я читала всі листи Ганни Василівни до сестри зі старанно викресленими фразами, у яких була інформація, котру не можна випустити за межі лікарні, і можу посвідчити — ці листи написані психічно повноцінною людиною. «Хвороблива тема», про яку говорив один із тих, хто давав інтерв'ю Новикову, буцімто перетворює нормальну людину в «психічно хвору», як тільки людина торкнеться цієї «теми». До Михайленко ця тема не має жодного відношення: ні разу за вісім років у її листах не промайнула «тема», що засвідчила б хворобу Михайленко. Щоправда, на думку цих психіатрів, психічною хворобою є й здібність до езотеричного пізнання, і світовий біль за визначенням Достоевського, і релігійність. Щодо Михайленко, то її «хвороблива тема», на думку психіатрів, — боротьба за якісь мітичні права людини. Насправді ж її участь у правозахисному русі — не міт, а така ж реальність, як реальний сам правозахисний рух.

«Вона сама не хоче нам допомогти... Переконайте свою сестру, що їй треба піти нам назустріч!» — сказав Парасці Василівні Смолій начальник казанської спецпсихлікарні минулого року.

«У чому я повинна її переконувати?» — запитала Смолій.

«Хай не обговорює з хворими газетні статті, не висловлює своєї думки про прочитане, хай балакає тільки про побутові справи, про що звичайно розмовляють нормально хворі».

«Не заради того вчилася моя сестра, аби говорити про те, про що говорять у вас звичайно нормальні хворі!» — обурилася Параска Василівна Смолій.

Небажання Михайленко переключитися на низькі обивательські теми, її незнищима громадянськість — доказ мужності, стійкості, непохитності, а не симптоми хвороби. Їй би плазувати — поведінка, адекватна обставинам, у яких знаходиться зараз Михайленко, тобто це було б ознакою її здоров'я, але вона бажає літати, а не плазувати. І доти, доки буде літати, бути їй психічно хворою, соціально небезпечною, відповідно до методики визначення психічного стану, прийнятого у нашій психіатрії...

20 лютого виповниться 8 років перебування Михайленко в спецпсихлікарні. Я думаю про неї й запитую себе:

«Чи довго їй ще там бути? І чи вийде вона звідти взагалі?».

РЕЛІГІЯ В УКРАЇНІ

ДО 1000-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ

ВАСИЛЬ БАРЛАДЯНУ

НЕПРАВОСЛАВНА ДУМКА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ ІЗ «НОТАТОК ПРО ЦЕРКВУ І ВЛАДУ В УКРАЇНІ»

Обстоюючи московське православіє від критики з боку вірних українців, єпископ Тихон (Белавін) писав Київському митрополиту Флавіяну:

Деякі парафіяни наші не від того, аби дорікати нам за «цареславіє», і певні, що православіє у греків, а не у москалів... Але ж цареславіє... і є справжнім православієм.¹

Страшнішого викриття антихристиянської суті православія годі й сподіватися від православного ієрарха. Та цінне воно насамперед не тим, що його зробив майбутній перший пореволюційний Московський патріарх, а тим, що в нім ідеться про незадоволення «цареславієм» православних українців у той час, коли ті, кого Тихон називає «москалями», у чорносотенній та церковній пресі підносили царя до рівня Христа, запевняючи, що «Дух Святий на ньому» (цареві),² і саме цар є «головою для тіла в нашому тілесному організмові» (тобто Церкві).³

Стверджуючи, що «цареславіє» є «справжнім православієм», єпископ Тихон, на відміну від його українських опонентів, знає істину. Бо ж дійсно «святими отцями» православія були візантійські імператори, починаючи з Костянтина, який з часу проголошення в Міляні в 313 році «едикту про віротерпимість» перетворював християнство у віру, залежну від того, чия влада. Про це свідчить хоча б те, що, прийнявши особисто християнство перед смертю, у 337 році, від аріяня Євсевія, язичник Костянтин продиктував у 325 році

на антиаріянському Соборі «Нікейський символ віри», а в 335 році на аріянському Соборі в Тирі Фінікійській він же засудив цей «Символ» як такий, що робив Церкву вільною й незалежною від держави, і заходився переслідувати прибічників незалежної Церкви.⁴ І саме аріянська ересь була зброєю для поневолення Церкви, що врешті-решт призвело до православної схизми — до поділу церкви на Західню та Східню, бо ця ересь давала можливість ототожнювати цезаря з Христом. Згідно з аріянською ерессю, Христос не був Сином Божим від народження, а став ним завдяки власним успіхам на шляху добротворення, тобто синами Божими можуть зробитися всі, хто постійно робить добро.⁵

Отже, не треба «ширяти соколом попід хмарами», аби побачити, де знаходяться витoki згаданого вище обоження московського царя.

І хоча до початку VII століття аріянство на Сході і Заході Європи остаточно було визнано ерессю, до нього завжди вдавалися сильні світу, коли треба було підкорити Церкву державі. Попихаючи Церквою в державі, візантійські імператори робили все, щоб догматичні суперечки стали прірвою між Сходом і Заходом, аби у такий спосіб приховати аріянську сутність розколу Христової Церкви на державну Православну і незалежну Римсько-католицьку.

Аріянцями були і перший Київський митрополит-русин Іларіон,⁶ і автор знаменитого «Повчання» Володимир Мономах.⁷ Але, на відміну від Костянтина та його сина Констанція II, який у 343 році, захищаючи дороге цезарю аріянство, засуджене на скликаному Папою Юлієм I в Сердиці (Софії) Соборі, заявив, що «моя воля — ось канон»,⁸ ні Ярослав Мудрий, котрий настановив митрополитом Іларіона,⁹ ні могутній Володимир Мономах, не змогли підкорити молоду руську Церкву державі, тобто поставити на чолі церкви князя світу цього. І як видно з листа єпископа Тихона, на Україні християни і в XX столітті не погоджувалися з московським аріянством — «цареслав'єм», тобто трималися суто католицького погляду на місце і роль Церкви у світі.

Але чому?

На це питання дає відповідь сама історія християнізації Руси та статусу Церкви в Давньоруській державі, Великому Литовському князівстві, а згодом і в Польському королівстві.

«Археологічні матеріали» свідчать, що «християнське віровчення поділялось... частиною населення Подніпров'я... у VI-VII століттях». А письменні джерела доводять, що в IX столітті на Русі були церкви з дзвонами.¹⁰ Проречистим до-

казом цього є Окружне послання візантійського патріарха Фотія 866 року до всіх єпархій Константинопольського патріархату, в якому стверджується, що «руси... полишили забобони і сповідують Христа», а він, Фотій, дав «їм єпископа й священника, які повідомляють про живе шире ставлення русів до богослужіння християнського».¹¹ Це сталося після походу в 860 році князя Аскольда на Царгород. Коли руси укладали з візантійцями мирну угоду, однією з умов договору було прийняття християнства Аскольдом і його оточенням.

Християнство тоді не стало державною релігією. Але воно й не переслідувалось, що засвідчує віротерпимість наших пращурів. Ця віротерпимість і позиція хрестителя Аскольдого оточення патріарха Фотія, що все життя боровся за рівноправність Церкви і держави, заплели підвалини незалежності майбутньої Київської митрополії від Великого князя. До того ж на час проголошення Володимиром християнства державною релігією Руси, візантійське чернецтво активно боролось за вплив на всі сфери державного життя.¹² А Федор Студит вимагав повної автономії для Церкви.

«Церковні справи, — заявляв він імператору Леву V, — стосуються священників і богословів; імператор керує зовнішніми справами. Першим належить приймати рішення щодо догматів релігії, ваш обов'язок коритися їм і не замахуватися на їх права».¹³ А це означало не що інше, як вимогу визнати рішення Вселенського (у Сердиці) Собору 343 року, який освятив примат Церковної влади, проти чого повстав Констанцій.¹⁴

Першим руським ченцем, який пристосував до тодішньої дійсності Федора Студита, був Теодосій Печерський. Він виховував братію Києво-Печерської Лаври в дусі настанов Студита.¹⁵ У основі соціологічних поглядів Теодосія була католицька ідея, згідно з якою мирські володарі не «зберігають», а «захищають» правовір'я.¹⁶ Як бачимо, Теодосій дивився на владу очима західних ієрархів, хоча й засуджував релігійну догматику латинства, яким на той час, за його ж визнанням, «сповнилася й наша земля».¹⁷ Отже, Теодосій поклав перший камінь у підмурівок української католицької концепції «боговгодного володаря». А це на думку сучасних радянських істориків призвело до того, що Церква «не лише взяла курс удільної системи, але й сама просяклася централістичними тенденціями»,¹⁸ тобто почала виконувати на сході Європи ту роль, яку відігравав у житті Заходу Ватикан.

Великим продовжувачем справи Теодосія був Нестор, автор «Повісти временних літ». Усі нещастя Руси — «усобиці численні й нашестя поганих», за глибоким переконанням

Нестора, — «батіг» Бога, покара за «зловір'я» й «лукавство» володарів.¹⁹

Нестор був великим речником єднання Руси, але він твердив, що об'єднати країну здатна лиш Церква, а князі завжди були на перешкоді до єднання. І саме цим пояснюється той факт, що і князь Володимир Святославович потрапив у святці не на Русі, а у словенському Новгороді в 1240 році, коли за наказом Олександра Невського було встановлено день пам'яті цього князя.²⁰

Про дальший розвиток української католицької думки про церкву і державу знаходимо в Києво-Печерському Патериківі. Особливо показовою у цьому відношенні є розповідь про Чернігівського князя Святослава Давидовича, який у 1106 році постригся в ченці і взяв ім'я Миколи Святенника. Його вустами церковний автор каже відверто:

Я дякую Богові, що Він звільнив мене від рабства світові і зробив слугою рабам Своім. І якщо жоден князь не чинив ще так, як я, то хай я буду прикладом для них. Можливо, хтось позаздрить мені і піде слідом за мною.²¹

Не треба й доводити, що цими словами «Патерик» повністю принижує владу й підносить Церкву над державою на Русі. А ці житія навіть на початку ХХ століття були «для нашого народу... улюбленим читанням».²² Патерик і за часів єпископа Тихона формував релігійну свідомість східних українців, соціальні ідеали, які успадковувалися від діда-прадіда. Цьому сприяло й те, що після монгольської навали православної українська Церква не була державною ні в Литовському князівстві, ні в Польському королівстві. І, по суті, вона стояла на чолі народу. Це саме сталося і в Греції після знищення османцями Візантійської імперії. Ось чому українцям і грекам було чужим московське «ц а р е с л а в і є». Українська і грецька православні Церкви залишилися східними тільки за догматами. І треба було тільки подолати створені цезарями догматичні бар'єри, щоб з'єднатися з Апостольською Римсько-Католицькою Церквою. Та це сталося тільки в Західній Україні та подекуди в Греції. А Східня Україна, прилучена до московського цареслав'я, як свідчить лист Тихона, одгороджувалась од антихристиянства неправославною католицькою думкою Київської Руси про зверхність Церкви у державі.

¹ ЦГИА СССР, ф. 796, оп. 205, ед. хр. 752, л. 87. Див. також кн.: Доля В. Е., *Иллюзия духовности*. Львов, 1985, стор. 170.

- ² ж. «Царь и народ», 1905, вып. 4, стор. 33.
- ³ «Церковные ведомости», 1905, № 51, стор. 2233.
- ⁴ Лозинский С. Г., *История папства*. М., 1986, стор. 27.
- ⁵ Спасский А., *История догматических движений в эпоху Вселенских Соборов (в связи с философскими учениями того времени)*. Сергиев Посад, 1906, т. I, стор. 175.
- ⁶ Замалеев А. Ф., *Философская мысль в средневековой Руси*. Л., 1987, стор. 115.
- ⁷ Там же, стор. 130.
- ⁸ Лозинский... стор. 28.
- ⁹ *Повесть временных лет*. М., 1950.
- ¹⁰ Котляр М. Ф., *Введения христианства на Руси та його наслідки*. К., 1985.
- ¹¹ Виоле ле Дюк Е., *Русское искусство, его источники, его составные элементы, его высшее развитие, его будущее*. М., 1879, стор. 14-15.
- ¹² Литаврин Г. Г., *Византийское общество и государство в IX-XI вв.; Проблемы истории одного столетия: 976-1081 гг.*, М., 1977, стор. 194.
- ¹³ *Выголексинский сборник XII-XIII вв.* М., 1977, стор. 294-295.
- ¹⁴ Лозинский... стор. 28.
- ¹⁵ *Успенский сборник XII-XIII вв.* М., 1971, стор. 91-92.
- ¹⁶ *Литературное наследие Феодосия Печерского*. ТОДРЛ, М.-Л., 1947, т. 5, стор. 171.
- ¹⁷ Там же.
- ¹⁸ Замалеев, стор. 45.
- ¹⁹ Там же, стор. 116.
- ²⁰ Див. «9», стор. 96.
- ²¹ *Киево-Печерский Патерик*, К., 1981, стор. 115.
- ²² Юрьевский А., *Гомилетика, или наука о пастырском проповедовании Слова Божия*. К., 1903, стор. 307.

РЕЛІГІЙНА ХРОНІКА

ПЕРШИЙ ЛЕГАЛЬНИЙ КРОК УКЦ

Як уже повідомляв «Український вісник», частина віруючих підпільної Української Католицької Церкви звернулася до папи Івана-Павла II, а через нього до Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова з заявою про вихід із підпілля. Згідно з неперевіреною інформацією папа Іван-Павло II схвалив таке рішення. Від генерального секретаря відповіді ще немає. Проте є повідомлення, що до Києва на розмову був викликаний єпископ Павло Василик.

А між тим, 28 серпня 1987 року українські католики вперше легально зібралися в с. Зарваниці на Тернопільщині, де колись відбувалися щорічні відпусти. Згідно з повідомленням голови комітету УКЦ Й. Терелі, до Зарваниці прибуло близько 3000 вірних з Західньої України, Молдавії, а також з Наддніпрянщини. Зі священницького кліру були: єпископ Павло Василик, його канцлер Микола Сімкайло, священники — ієромонах Михайло Гаврилів, Тарас Сеньків, Григорій Сімкайло та інші. Протягом чотирьох десятиріч до Зарваниці сходилися вірні католики нелегально. Після довгої перерви вчинили це відкрито.

Не обійшлося без непорозумінь. 28 серпня єпископа Павла Василика і його канцлера Миколу Сімкайла затримала міліція в м. Бучачі на п'ять годин і оштрафувала відповідно на 70 та 50 крб. за те, що вони опинилися поза межами території проживання. Більш ніж дивна мотивація!

Як повідомив Й. Тереля, на місце зібрання віруючих (біля джерела зі святою водою) прибула міліція з собаками і представниками КДБ. Вони намагалися розігнати вірних, погрожували їм, вигукуючи: «Мы вам дадим унию! Убирайтесь! Здесь запретная зона». Проте кардинальніших заходів не вживали.

29 серпня до Зарваниці прибув Йосип Тереля — голова УКЦ та ієромонах Михайло Гаврилів. Священик почав сповідати людей, а Й. Тереля провів реколекцію і вервечку. Тут же з'явилися представники влади. Після словесної перепалки з Й. Терелею вони запропонували громаді заглибитися в ліс, відбутися релігійну відправу на галявині й до заходу сонця розійтися. Літургія і молитви тривали цілу ніч. Католицька громада прощалася зі своїм енергійним головою, який від'їжджав за кордон, і лише на світанку розійшлася. Такі факти. В них, як у дзеркалі, відбивається сьогоднішнє розуміння демократичних перемін на місцях, а, можливо, і в центрі. З одного боку, відсутність репресивних заходів, з другого — спроби скористатися інерцією страху там, де вона спрацює. Лише час виявить справжнє ставлення уряду до виходу з підпілля частини української католицької громади.

«ХРОНІКА УКЦ»

У вересні 1987 р. вийшло 30-те число «Хроніки Української Католицької Церкви», яку видає Ініціативна група захисту прав віруючих і Церкви на Україні.

Кілька статей «Хроніки» присвячено розгляді богословських проблем, зокрема вміщено передрук 24-х томістичних тез Хоми Аквінського, богословське тлумачення поняття «католикен», кілька колядок, молитв і псалмів.

Але найбільше місця «Хроніка» відводить висвітленню конкретних фактів із життя католицької громади. В статті «Погода на сьогодні» автор (псевдонім Фенікс) роздумує про подальшу долю української католицької громади після заяви про легалізацію, на яку відгукнулися такі «поважні часописи», як «Ле Монд», «Л'Оссерваторе Романо» та інші. Ні папа Іван-Павло II, ні генсек М. Горбачов не дали на неї відповіді. Але начальство на місцях уже приступило до перевірки автентичності підписів під заявою: викликають священиків і запитують, чи підписували вони заяву. Душпастирі з оточення єпископа Павла Василика заявили, що підписували і, якщо буде потрібно, ще раз підпишуть. Сам єпископ був викликаний на розмову до Києва.

Автор вважає, що ставлення уряду до нового кроку УКЦ буде тим барометром, який визначатиме погоду перебудови.

У статті «Плюси і мінуси підпільної та легальної діяльності католицького священика в СРСР» невідомий автор старається показати, які переваги має легалізація Церкви і з якими труднощами зустріне її легальна діяльність свяще-

ників в атеїстичній державі при тій нетерпимості до інакодумства, яка стала тут нормою.

Багато місця відводить журнал матеріалам переслідування католиків. Тут звернення групи католиків Іршавського району Закарпатської області до редакції журналу «Собеседник» з приводу покарання їх за участь в похороні близьких і рідних за католицьким обрядом. Автори справедливо заявляють, що вони передусім виконують волю померлих, а їх за це штрафують, і деякі з них заплатили вже по 100 крб. зі своєї мізерної пенсії. Автори звернення запитують: «На якій підставі невіруюча людина має наказувати віруючій, у що і як вона повинна вірити. На це є стаття Конституції «про свободу совісті» і право сповідати будь-яку релігію».

А справді, на якій основі?

Тут же публікуються унікальні документи періоду перебудови і демократизації — постанови Іршавської районної Ради Закарпатської області про оштрафування католиків. Ось одна з них:

Постанова 230 адміністративної комісії при виконкомі Іршавської районної Ради. 14 травня 1987 р. адміністративна комісія при виконкомі районної Ради народніх депутатів у складі голови Надь Л. Й., секретаря Ільчун М. П. та членів Зейкам М. С., Кузьма О. М., Хорунжий Т. І. розглянути матеріали на гр. Босада Івана Максимовича, 1933 р. народження, що проживає в с. Імстичево, вул. Макаренка, 24 про те, що у квітні 1987 р. він проводив похорон у своєму домі, був похорон по уніятському обряду, чим порушив ст. 212 Адміністративного кодексу УРСР — порушення законодавства про релігійні об'єднання. На підставі ст. 218 АК УРСР комісія постановила гр. Босада Івана Григоровича притягнути до кримінальної відповідальності — штраф 10 крб.

А католиків Бібу Василя, Завадяка Івана за участь в похороні оштрафували на 25 крб.

Журнал ілюстровано фотографіями. На одній з них ієромонах Михайло Гаврилів з дітьми після причастя, на іншій — спільна молитва голови УКЦ Йосипа Терелі (перед від'їздом закордон) з вірними у Зарваниці 29 серпня 1987 р.

Журнал подає списки християн-п'ятидесятників, які бажають емігрувати на УСРР.

Не дивлячись на труднощі в збиранні матеріалів і їх розмножуванні, «Хроніка» виходить систематично — і це є доказом живучості й активності української католицької громади.

М. Г.

ВСЕ, ЯК І БУЛО...

В грудні минулого року був вимушений піти з посади один з найкращих фахівців-германістів в СРСР, знавець готської мови, довголітній завідуючий катедрою германістики у Львівському державному університеті, редактор студентського наукового журналу професор Б. М. Задорожній. Причиною цього нагального вимушеного переходу на пенсію людини, яка ще ряд років успішно могла вести катедру, продовжувати підготовку аспірантів, був неймовірний, як на роки гласности і демократизації, інцидент.

Якось до помешкання професора завітав рідкий гість — його родич, греко-католицький священник. Він прийшов у приватній родинній справі, не відаючи, що вслід за ним чимчикує пара спостерігачів у цивільному. Щойно гість присів на стілець, як у двері помешкання Задорожніх задзвонили непрохані гості: два міліціонери і двоє в цивільному. Вони тут же обшукали священника (чи не має при собі церковних атрибутів), записали всіх присутніх (професора, його дружину, його внучку) і пішли, не вибачившись. А через кілька днів проф. Задорожньому було запропоновано подати заяву на звільнення. Парторг факультету навіть не приховував, що причина цього натиску — несподіваний прихід родича-священника і міліцейський протокол.

Не обійшлося без клопотів у внучки професора в школі, де вона вчилась. Проф. Задорожній звернувся в УКДБ Львівської обл. з вимогою припинити цькування дитини. Цькування припинили, але заяву на звільнення професор змушений був подати.

Катедра позбавлена нині одного з найкращих фахівців, відомого не лише в СРСР, а й поза межами країни.

І. К.

ПРАВДА НАЛЯКАЛА...

1986 року Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові на замовлення Всесоюзної Ради в справах релігії розробив соціологічну анкету для «вивчення громадської думки населення з питань релігії та атеїзму».

В анкеті було 43 пункти. Анкетовані мали відповісти на питання про їхнє ставлення до релігії (шкідлива вона чи корисна і чому); поширення релігійності (чи є віруючі в сім'ї, серед родичів, друзів, сусідів, співпрацівників); знання опитаного про релігію і джерела цих знань; що мало вплив на

формування релігійних чи атеїстичних переконань; участь опитуваного в релігійних обрядах, таїнствах, релігійних святах (відвідання церкви, молитви, хрещення, вінчання, пости, причащення, похорон за релігійним обрядом, святкування Пасхи, Різдва та ін., ступінь і причини такої участі, наявність у сім'ї ікон, розп'яття, релігійної літератури; слухання зарубіжних радіопередач на релігійні теми, як часто, які станції (характерний перелік станцій: «Радіо Ватикану», «Радіо Свободи», «Балтийская волна», «Голос Америки», «Бі-бі-сі», «Німецька хвиля», «Радіо Монако», «Монте-Карло», «Голос Ізраїлю»); ставлення до шлюбу людей різної національності і різного віросповідання; чи згідний опитаний, «що віруючий людині важче просунутися на роботі, ніж невіруючий»; чи згідний з тим, «що громадяни СРСР користуються повною свободою совісті» тощо. В анкетованих запитувалося також про стать, вік, освіту, партійність, рід занять та національність.

Опитування було проведене в декількох місцях, зокрема в трьох районах Тернопільської області. Однак невдовзі анкетування було припинене за вказівкою з Києва. Каменем спотикання став пункт 14 анкети: «Якщо ви вважаєте себе віруючим, то прихильником якого віросповідання ви є?» Для досягнення дійсної об'єктивності в цей пункт було дописано (згодом, із вклеюю в анкету) греко-католицизм і він набув такого вигляду: «1. Православ'є. 2. Католицизм. 3. Юдаїзм. 4. Греко-католицизм. 5. Євангельських християн-баптистів. 6. Християн євангельської віри. 7. Адвентистів. 8. Свідків Єгови.

Перші ж опитування показали, що, не зважаючи на офіційну ліквідацію Греко-католицької Церкви в Західній Україні ще 40 років тому, відсутність у греко-католиків власних культових споруд, адміністративне і кримінальне переслідування підпільної церкви, Українська Католицька Церква живе. На Тернопільщині наслідилися назвати себе греко-католиками 16-20% опитаних. Якщо ж зробити поправку на боязнь віднести себе до переслідуваної забороненої Церкви, то цю цифру треба хіба потроїти...

Отут і почалося! Проти анкетування із згадкою про греко-католицизм заперестували і партійні органи (найбільше Закарпатський обком партії), і навіть ортодокси в самому Інституті суспільних наук (у вищій інстанції обурено сигналізувала якась Романюк Ніна Тимофіївна).

Нагадуємо, що анкетування проводилося не для інформування населення, а для службового користування. Отож самі владці побоюлися почути правду. Отака гласність...

В. Ч.

ДОКУМЕНТИ ІСТОРІЇ

ДО ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР

ВІД ГР. ДІДИК ГАЛИНИ ТОМІВНИ,
1912 РОКУ НАРОДЖЕННЯ, МЕШКАЮ В М. КАРАґАНДІ
КАЗАХСЬКОЇ РСР, ВУЛ. КРИВОГУЗА, 49

ЗАЯВА

24 березня цього року рішенням виїзної сесії Верховного Суду Мордовської АРСР мене достроково звільнено після



відбуття 21 року ув'язнення (з них 19 років тюремного). Не знаю, чому мене вибрано для звільнення із групи політв'язнів-двадцятип'ятирічників. Я не просила помилування, не засуджувала свого минулого і не зрікалася своїх переконань. Тому почуття обов'язку перед моїми товаришами по ув'язненню примушує звернутися до вас із цією заявою.

Я хочу ще раз піднести питання, яке ми в ув'язненні ставили неодноразово: про фактичне скасування жорстокого 25-річного терміну, формально скасованого ще 1961 року.

Звертаюся до всесоюзної інстанції тільки тому, що Верховна Рада України, на жаль, позбавлена можливості самостійно вирішувати такі питання.

Під впливом односторонньої, а часом відверто неправ-

дивої пропаганди у вас, як і у багатьох необізнаних, може скластися думка, що хоч 25-річний термін ув'язнення поза-законний і негуманний, але для «особливих злочинців», які «мордували невинних», «співпрацювали із фашистами» і т. п., варто справді робити виняток і лишити для них дійсним сталінський закон.

Я, очевидно, одна із «найстрашніших» злочинців, бо, на відміну від більшості 25-річників, мене, жінку, навіть утримували не в таборі, а у в'язниці. Тому, очевидно, по моєму житті і по моїх «злочинах» ви можете скласти собі уявлення і про інших українських політв'язнів-двадцятип'ятирічників та про суспільні умови, які привели нас у тюрми і табори.

Я народилася 1912 року на Тернопільщині в селянській родині. Мала 27 років, коли Галичину прилучили до Радянського Союзу. Хоч у Західній Україні велася перед тим активна національно-освітня праця, існували українські партії, підпілля ОУН, ніхто однак не чинив збройного опору радянській владі. Дехто із галичан зустрічав армію із Збручу навіть квітами. Як же сталося, що ці ж самі люди у 1944 році панічно тікали на Захід або зустрічали ту ж саму армію скорострілами і гранатами?

Я переконана, що такі зрушення в уявленнях і поведінці моїх земляків були викликані деспотичною політикою, проводжуваною у 1939-41 роках на землях Західної України органами НКВД.

Я особисто не виступала проти радянської влади, сумлінно працювала в кооперації. Але через 1,5 місяці після приходу радянської влади мене заарештували за зфабрикованим звинуваченням і цілий рік нізащо протримали у бережанській тюрмі. Щоб уникнути дальших переслідувань, я змушена була після звільнення жити під чужим прізвищем. По Галичині тоді прокотилися масові арешти. В тюрми кидали за колишню діяльність при Польщі, за необережно сказане слово, взагалі нізащо. В одну камеру разом із політично нестримними людьми потрапляли колишні ідейні противники — члени ОУН, УНДО і КПЗУ. В тюрмах катували і розстрілювали без суду.

Я досі не можу спокійно згадувати страшних картин, які довелося побачити в перші дні війни. Тоді, після відступу радянських військ, розшукуючи близьких мені людей, я була у тюрмах Львова, Тернополя, Бережан, Нараєва. Я бачила витягнені із катівень і потаємних ям і виставлені для опізнання рідними і друзями тисячі трупів — постріляних, помордованих, часом із слідами варварських знущань: виріза-

ними на тілі тризубами, виколотими очима, повідрізуваними носами, вухами, грудьми. Таке не забувається ніколи, таке карбується на серці і передається поколінням.

При німцях я також була у підпіллі під постійною загрозою викриття і жорстокої кари за приналежність до ОУН. Це брехня, що ми активно співпрацювали з німцями. Після розпуску німцями проголошеного у Львові українського уряду з ними працювала тільки невелика група людей, що відкололася від руху. Можливо, з чисто тактичних міркувань були також якісь льокальні спроби окремих керівників руху (але такі ж заходи робилися спочатку, наприклад, і щодо порозуміння із партизанами Ковпака). Але ми, рядові члени ОУН, швидко навчилися бачити ворога у всякому чужинцеві, що самозванно прийшов на нашу землю. Жертвами боротьби з німцями впали відомі діячі українського руху Дмитро МIRON, Василь Бандера, десятки й сотні інших.

Енкаведистський терор 1939-41 років був великою і важкою школою. Тому при наближенні фронту в підпілля пішли і за зброю взялися не тільки члени ОУН. Як вам не прикро це сьогодні чути, але то був масовий рух, в якому брали участь сотні тисяч і який підтримували мільйони. Без такої підтримки при насиченні Західньої України регулярними і спеціальними військами кількарічний спротив був би неможливим. Це не був виступ проти радянської влади і соціалізму, а насамперед всенародня боротьба проти російської окупації і терору. Це був рух самооборони, в якому я знайшла місце, найбільш прийнятне для жінки-патріотки. Спочатку я організовувала і очолювала Український Червоний Хрест на Тернопільщині, пізніше керувала всією організацією УЧХ. В останній час перед арештом була зв'язковою Центрального проводу.

Я часто спілкувалася з керівниками Руху, зокрема з генералом Романом Шухевичем, і знаю, як вони, будучи безкомпромісними в боротьбі, водночас рішуче виступали проти сліпого терору, як наказували карати винних у безпідставних жорстокостях. Цілком зрозуміло, що в умовах глибокого підпілля траплялися безконтрольні вчинки, були випадкові у Рухові люди, які вдавалися навіть до зведення особистих рахунків. Але блюзнірством є звинувачення у цьому всіх, особливо перейнятої ідеєю молоді, що саможертвовно й безстрашно дивилася в очі смерті. До речі, не треба забувати і про численні провокації, що їх чинили беріївці — створення провокаційних «партизанських» загонів, що безчинствували по селах, вбивства, які приписувалися «бандерівцям», шантаж мирного населення і т. п.

Щедро пишучи про «звірства бандерівців», сьогоднішні автори впадають у дивну односторонність, не згадуючи, що виробляли тоді на Західній Україні беріївці: як фабрикувалися «справи» на невинних людей, як цілі села насильно вивозили у Сибір, як людей убивали без суду й слідства, як катували заарештованих по тюрмах. Тут уже не було безконтрольності, це була свідомо політика, яка викликала належну реакцію.

Особисто я нікого в житті не вдарила, ні на кого не підносила зброї. Найбільше часу й енергії у визвольному русі я віддала збиранню медикаментів, лікуванню та переховуванню хворих і поранених. У 1944 році на Рогатинщині я так само перев'язувала поранених німцями у бою радянських солдатів, як і українських партизанів. За те на мою долю випали найжорстокіші тортури і знущання.

Мене заарештували 5.III 1950 року у селі Білогорщі під Львовом, де була остання криївка генерала Шухевича. При цьому генерал Шухевич застрелився, а я вжила отруту. Мене врятували від смерті для того, щоб ще напівпритомну почати мордувати. Мене нещадно били. Перших півроку робили це щодня, удень і вночі, мені не давали спати. Таке «слідство» тривало понад два роки. Якби й хотіла, ніколи не змогла б забути тих, хто мене катував, втрачаючи при цьому людську подобу, — слідчих МГБ Гузеєва, Солопа, Пивоварця, Кліменка, Леніченка. Були й інші, непостійні, які приходили познущатися наді мною задля п'яної розваги. Мордування заарештованих на слідстві — злочин, який карається законом. Однак навіть пізніше, коли вголос сказали про незаконність таких дій, я не зустріла жодного із своїх катів ні у володимирській в'язниці, ні у Мордовії.

У грудні 1952 року після 2,5 років катування «тройка» ОСО заочно «засудила» мене на 25 років табірного ув'язнення. Пізніше ОСО було визнане незаконною інстанцією, але не визнані незаконними штамповані «тройкою» вироки. Через кілька днів після прибуття в табір мені було оголошене чергове рішення ОСО: без якогось нового слідства мені замінили табірне ув'язнення на тюремне. Якби ви могли уявити, що таке 25 років тюрми, особливо для жінки, то визнали б гуманнішим мене розстріляти.

1961 року було прийнято новий кримінальний кодекс, за яким 25-річний термін ув'язнення скасовано. Згідно з законом всяке полегшення в кодексі має зворотну дію, тобто поширюється на раніше суджених. Для мене і для кількох десятків інших учасників українського національно-визвольного руху

спеціальним указом було зроблено виняток. Закон на нас не поширився.

Після 1961 року, а особливо останніми роками, різко посуворішав режим у тюрмах і таборах. Він тепер суворіший навіть за той, що був у останні сталінські роки. Згідно з законом всяке посилення режиму тягне за собою зменшення терміну ув'язнення або зміну виду покарання. Цей закон до нас також не застосували. Тільки 1969 року мене та ще двох жінок 25-річниць — Катерину Зарицьку та Одарку Гусяк перевели із в'язниці у табір суворого режиму в Мордовії, звідки мене й звільнено. За ґратами однак лишилося ще кілька десятків українських політв'язнів із 25-річними термінами, серед них — мої товаришки по ув'язненню К. Зарицька й О. Гусяк, засуджені за те ж, за що і я.

Я виклала вам типову біографію українського політв'язня-двадцятип'ятирічника. Якщо керуватися здоровим глуздом, а не інерцією сталінської жорстокості, треба було б задуматися над питанням, що дає даліше утримання в тюрмах і таборах старих хворих людей, учасників руху, який був спричинений об'єктивними умовами і відійшов у минуле? Чи становитимуть вони сьогодні на волі хоч якусь загрозу існуючому ладові? І чи не більшу шкоду цьому ладові приносить демонстрація перед лицем усього світу незагнужданої жорстокості?

Виходячи з того, що:

1) 25-річний термін ув'язнення скасований радянськими законами;

2) незастосування нового кодексу до політв'язнів є грубим порушенням положення про зворотну дію законів, які пом'якшують кару;

3) теперішній режим в тюрмах і таборах значно важчий за той, який був під час винесення вироків;

4) 25-річний термін спрямований не на передбачене радянським судочинством перевиховання в'язнів, а на цілковите духовне й фізичне знищення такої особистості;

5) 25-річний термін позбавляє в'язня після закінчення ув'язнення можливості мати родину, працювати, одержувати пенсію і прирікає на перебування в інвалідному будинку або на ролі нахлібника у далеких родичів чи чужих людей;

6) звільнення в'язнів з 25-річними термінами було б гуманним актом, який знайшов би розголос і розуміння у цілому світі, —

я ставлю питання перед Верховною Радою СРСР про фактичне скасування досі існуючого 25-річного терміну ув'яз-

нення для політв'язнів. Вважаю, що ще до вирішення цього питання Президія Верховної Ради разом з прокуратурою СРСР повинні знайти можливість негайно звільнити жінок, засуджених на 25 років, а саме — Катерину Зарицьку (відбула 24 роки, з них 22 — в тюрмі) та Одарку Гусяк (21 рік ув'язнення, з них 19 — тюремного).

10 липня 1971 року

Галина Дідик

ВІД РЕДАКЦІЇ. Заява Галини Дідик, що попри окремі суб'єктивні висновки і узагальнення додає деякі штрихи до розуміння недавньої української історії, спочатку плянувалася до друку в шостому номері нашого журналу. Але від такого наміру довелося відмовитися, бо в тодішніх важких суспільних умовах така публікація призвела б до політичних спекуляцій з боку репресивних органів і офіційної преси, до ототожнення ідеологічних позицій автора заяви і редакції журналу. Така публікація стала можливою тільки сьогодні, коли ми вчимося терпимости у ставленні до чужих поглядів і гідних способів дискусії.

У заяві особливу увагу звертають на себе конкретні, часом навіть з прізвищами винуватців, згадки про злочини проти людства, чинені беріївцями (тортури, масові вбивства без суду і т. п.). Як відомо, ніхто із цих злочинців, крім невеличкої групки найближчих до Берії осіб, не постраждав, деякі навіть не були вичищені з органів безпеки. Можливо, настав уже час розшукати ще живих злочинців-беріївців і судити їх всенародніми судами з широким освітленням у пресі, як робимо це щодо фашистських підручних, котрих знаходимо навіть за кордоном.

Заява Г. Дідик надсилалася офіційно до Президії Верховної Ради СРСР, але відповіді авторка не одержала. Після Казахстану Галина Томівна Дідик жила в м. Христинівці Черкаської області, бо проживати в західних областях України їй було заборонено пожиттєво. Не маючи пенсії і будучи непрацездатною, жила з невеличкої присадибної ділянки та людської допомоги. Померла наприкінці 1979 року.

ПОШИРЮЄТЬСЯ БЕЗПЛАТНО

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Василь Барладяну — м. Одеса-23, вул. Лейтенанта Шмідта, буд. 8, кв. 10.
2. Іван Гель — Львівська обл., Городоцький р-н, с. Кліцко.
3. Михайло Горинь — м. Львів, вул. Кірова, буд. 33, кв. 14.
4. Павло Скочок — Київська обл., Рокитнянський р-н, с. Острів.
5. Вячеслав Чорновіл (відповідальний редактор) — м. Львів-14, вул. Ніщинського, буд. 14, кв. 6.



УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК



КИЇВ-ЛЬВІВ

1987

N 9 & 10

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК
Громадський літературно-художній
та суспільно-політичний журнал

Випуск 9-10
Жовтень-листопад 1987 року

Редакційна колегія:
Василь Барладяну, Михайло Горинь, Павло Скочок
Вячеслав Чорновіл (відповідальний редактор)

Київ — Львів

КОЛОНКА РЕДАКТОРА

Відновлюючи видання «Українського вісника», ми не чекали спокійного життя. Надто глибоко пустили коріння на Україні сили застою і регресу, шовінізму і корумпованого бюрократизму, надто впливові органи і особи були зачеплені нашою критикою. Але такої майже зоологічної люті, такої розгнузданості в засобах, які дозволяє собі щодо нас офіційна пропаганда, признатися, не сподівалися. Мабуть, переоцінили ми перебудовні вітри, які до України — цього справжнього заповідника брежнєвізму — ще не долинули.

Стаття перестарілого сталініста, літературного донощика з немалим стажем Петра Вільхового «Інтерв'ю з-під поли» в газеті «Радянська Україна» за 13 листопада 1987 р. — типовий візирець охоронної журналістики найнижкопробнішого ґатунку. Передрук цього пасквілю львівською пресою і почата проти нас на Львівщині пропагандистська кампанія (збори в установах і на підприємствах із спущеними з обкому партії вказівками «засудити» «буржуазних націоналістів», «відщепенців», «агентів ЦРУ» і т. п., підготовка виступів у місцевій пресі, про яку нас повідомлено) — свідчення того, що йдеться про продуману масштабну акцію, скеровану не тільки проти нашого журналу, а й проти перших пагінців національного відродження і демократизації на Україні.

Необхідність захищатися від наклепів, писати і масово розсилати «відкриті листи», заяви і т. п., відвернули нас на деякий час від завершення роботи над 9-м випуском журналу. Тим часом набралось багато нового матеріалу — і ми вирішили випустити об'єднаний номер. Виникла також думка найоперативніші матеріали, зокрема й про нашу боротьбу із застійною пропагандою, не відкладати до чергового випуску «товстого» журналу, а друкувати в спеціальних експрес-випусках меншого розміру. Перший такий випуск з «відкри-

тими листами» В. Чорновола та М. Гориня до «Радянської України» плянуємо випустити на початку грудня.

У цьому ж здвоєному номері більше уваги надамо інформації про нападки на Український культурологічний клуб у Києві, що започаткували контрнаступ застійних сил на Україні.

До нас надходить багато листів, усних відгуків на журнал, на українське громадське життя взагалі. Тому «Розмову з читачем» вирішено виділити в окрему рубрику наприкінці випуску. Там таки розповімо і про важливіші зовнішні і внутрішні контакти членів редколегії та громадські акції з участю нашого журналу.

30 листопада 1987 р.

В. Чорновіл

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ПОЕЗІЯ «ВІСНИКА»

ВАСИЛЬ БАРЛАДЯНУ-БИРЛАДНИК
(ОДЕСА)

ІЗ ЗБІРКИ «МІЖ ЛЮДСТВОМ І САМОТНІСТЮ» ПОЕЗІЇ ПОЛІТВ'ЯЗНЯ

Ось
Берег мій —
Початок України...
На південь
Море,
За плечима
Степ...
Стають,
Здається,
Хвилі
На коліна
До
Ніг землі,
Де
Хліб святий росте...
Це
Берег мій —
Початок
Мого світу —
З
Давен забутих
Пращурів земля,
Бо
Тільки тут
Зі мною
Навіть вітер
Щодня
По-українськи
Розмовля!

Це
Берег мій —
І я
Помру
За нього...
Моє життя
До крапельки
Віддам,
Щоб
Скільки світу,
Українцям ноги
В обіймах теплих
Пестила вода...
Тут
Берег мій —
І
Кращого
Не треба...
Шумить
Над морем
Степова трава,
І
Дивиться
На них
Блакитне небо —
Мій берег є —
Моя земля
Жива!..

* * *

Долинуть іноді
Прості румунські звуки —
Мажорні і сумні —
Заповнять душу вщерть:
Присняться
Темний ліс,
Багаття —
І гайдуки,
Неначе прашур мій
Воює дотепер...
Навколо вогнища
Забуті вже обличчя...
Шукаю прадіда —
А він неподалік —
Під зорями
Знеможено курличуть
Потомлені
В дорозі журавлі...
Весна...

Румунія далеко —
В душі моїй
Освячений куток...
Скидаюсь на
Забутого лелеку,
Який на чужині
Зробив собі гніздо...
І тільки іноді
Прості румунські звуки —
Мажорні і сумні —
Заповнять душу вщерть, —
Тоді пригадую,
Що прашур,
Був гайдуком,
А дід
На Україні
Мій
Помер...

* * *

Сідає сонце,
Дотліває день —
Такий важкий
І довгий,
Як життя...
А тіло зморене
Вже третій рік
Гуде,
Думки
За дріт,
Немов пташки
Летять
Щодня до моря...
Рідні береги...
Дружина...
Доня...
Неосяжний степ...

І
Залишки розкопаних могил...
Там жив козак —
Тепер бур'ян росте —
Сідає сонце,
Дотліває день...
В уяві степ...
Могили...
Жито...
Квіти...
Козацький шлях
Мене
Туди веде —
Там воля,
Море
І барвисте літо...

МОЛИТВИ ДОВБУША
ІЗ ЦИКЛУ

І. ДО ГОСПОДА

Дай ми цілющого трунку	Топірці
Аби куля не брала	Пістолі
Ані топір	Рушниці
Ані шабля	Навчи постояти
Наллєй в мене вогню	За правічну землицю свою
Аби м палав в горах	За свою гуцульську співанку
Як тоте сонічко	Прости мені
Зроби так	Великий Боже
Аби мене чекали	Що'м по-хлопськи
Як дошу	Моливсі до Тебе
Як сонця	Як і прости мої гріхи
Сохрани нарід гуцульський	На які я іду
Вигуби ляхів	З іменем Твоїм
До лаби	За нарід Твій
Наверни душі кривджених	За кров його
Як і душі боязливі	За кривду
До правди	За світло
Дай їм в руки	Котрим Ти освітив наші лица
	АМІНЬ

2. ДО ГІР

Гори мої красні	Твердо стійте
Жарапчики кучереві	Проти шандарів
Молю за вас	Колишіт опришків
Молю до вас	Попід саме небо
Сохраніт моїх легіників	Бо ми ваші діти
Від ляшої заглади	Сповніт наші душі
Розтворіт кам'яниці	Кременем
Дайте притулку	Кулаки скропіт мармуром
М'єко стелітці	Молив до вас Олекса
Під плечима легінців	Син Василя Довбуша
	Амінь

4. ДО СОНЦЯ

Велете огнений
Спали ворога нашого
Аби не насміхавсі
Над нашою дідизною
Не топтав чобітьми
Нашу святу земличку
Роз'яри душі праведних
Дай вогню в серце
Скropи промінчиками
Наші полонинки

Ліси та гори
Царинки й левади
Най буде день
Осліпи ворога
Най оступиться
Згине від нас
На віки-вічні
Кланявся Тобі
Молив до Тебе
Олекса Довбуш
Аміль

7. ДО ТОПІРЦЯ

Слухай що кажу
Тримайсі мої руки
Абис був острим
Як мороз на Різдво
Най перед тобов
Шаблі панські вклеають
А панські голови
Легко хрустіли
На твоїм срібнім зубі
Цілую тя обушку

Ти мені не слуга
А товариш
Твій дзенкіт
Моя пісня
Най в'на
Тєгнесі безконечно
Люблю таку музику
Паровану нами
На погібель ворогові
Аміль

12. ДО ВАТРИ

Палай ясно
Сонічково грій нас
Світи нам печерами
Наштуркай в наші лица
Тепла гордого
А в жили вугле
Най не вистуджує
Ніколи наша воля
Цілююси з твоїм поломнєм
Обнимаю ти Вогненну Панію
Маю тебе за гуцульську
Дорогу золоту фану
Несемо тоту фану
Сіємо горечим ладунком

По всій Гуцулії
Всюди ти потрібна
Чи у панських замках
Присвітити в панські
Хижі очі
Чи в колибах наших
Затеплити вогонь душ наших
Якас потрібна всюди
Абис палахкотіла
На всю Україну
Опришківською черленою
Довбушевою фаною
Аміль.

1985 р.

МИТЬ
ІЗ ЗБІРКИ

* * *

Ніч довкола, тиша.
Лиш цвіркун сюрчить...
Тихше, серце, тихше —
Мить.

Береги колишуть
Місяць на воді.
Тихше, вітре, тихше —
Слід.

Чайка десь кигиче
З тополиних піль.
Тихше, люди, тихше —
Біль.

* * *

Чого сумні
На чужині
Дерева й сніг,
І навіть сміх?
А на вікні
В голоднім сні
Мороз ескіз
Намалював
Із руж і трав...
І я молюсь
І плачу в снах...
Коли ж моя
Гряде весна?

* * *

Серцю, буди,
Коли люди сплять.
Серцю, кричи —
Як усі мовчать.

Серцю, люби,
Коли ненависть скрізь.
Серцю, терпи,
Коли й повне сліз.

* * *

Вуйко плели кошик.
Ластівки вили гніздо.
Діти гралися у війну.
Перепліталися вуйкові думи
З ластівочим щебетом —
Ясного б літечка
Нашим діточкам.

* * *

Сісти б та й поїхати
Хтозна-куди.
Все ніколи та ніколи.
Поїзди...
Промчалися повз мене —
Віхоли століть.
Гей ви, шаленні,
Підожді-і-і-іть!
У скронях тільки стукіт
Чужих коліс.
Гупають, гупають —
Десь рубають ліс...

* * *

Гриміла гроза над гірськими верхами*
Впала орлиця із зломаним крилом
Кликало і клекотало небо.

* * *

Колисалися розколені шишки на сосні*
і падало насіння у сніг
і падав сніг зорями
і падали зорі долями
і знімалося вороння над безоднею білини.

* * *

Над розбитою чашею святостей*
тихо стогне вітер за вікном
і ронить зранена ніч
прозорі краплі в чорну безодню.

* * *

С...і

Намалюй, художнику, цвинтар за тим дротом...
(Смерть туди заходить без перепустки
На своє свавільне побачення).
Намалюй могилки, могилки, могилки,
з піску висипані.
Сірим, бурим, бронзовим кольором.
Ті, які були і знесло їх,
Ті, які свіжі ще,
Ті...
Годі!
Пісок.
Пісок слизький, як вуж.
Повзе, розповзається, суне — розсувається.
Злий пісок.
Стовпом стає в завірюху сірим бурим бронзовим
і засипає очі, засушує горло.
Повзе.
Не вміє зродити травинки —
Не сміє бути могилою.
Ноги грузнуть,
Зуби затиснуті.
Очі, руки шукають номер.

* Ці три вірші хоч і друкувалися в журналі «Сучасність», але були помилково приписані В. Чорноволу. Взяті із циклу «Калинові рубіни».

Номер могили,
Номер... людини, що стає номером.
Сором перед землею своєю.
Вона не збагне.
Як розповісти їй
про могилки з пісків, що повзуть до неї з чужини.
Про номери...
Не зрозуміє.
Намалюй.

* * *

Монотонно гудуть котли
В котловинній життя колотнечі,
Монотонно гудуть котли
І роками лягають на плечі.

А при тім світ прекрасний, як сон,
Як дитинна стежина до мами...
Скроні з снігом звучать в унісон,
І сніги пролягли поміж нами.

А між тим такий милий наш дім —
Ця земля в таємниці плянетній,
Ще побути б, набутися в нім,
Не забувши, що ми перелетні.

А однак ця прикутість стійка
До котлів, колотнеч, круговерті...
І втрачається й тихо стіка
Сила крил, що ось тут розпростерті.

* * *

Ячала бандура розбита
Обірваною струною,
Мовчала могила розрита
Обвугленою труною.

Він йшов крізь тюрму й каземати —
Ятрились дороги тернові,
Понурі виднілися ґрати —
Родилося слово із крові.

І різало темряву зблиском,
Знімались прокляття до Бога.
Гойдалась порожня колиска,
І рвалась неношена тога...

* * *

Прийди до моєї оселі,
Де місяць холоне на стелі.
Прийди до моєї оселі —
Я казку тобі розкажу.

Прийди до моєї оселі,
Де стіни — камінній скелі.
Прийди до моєї оселі —
Я вічний вогонь стережу.

* * *

Понуро і гордо дерева мовчали,
У схлипах ріка зідхала,
А я шукала свого причалу
В ту ніч, що грозу віщувала...

* * *

Звідки прийшли ми й куди йдемо?
Де наш закінчиться шлях?
Чому дано нам ганьби клеймо
На скутих страхом устах?

2. XII 1984 р.

МИКОЛА РУДЕНКО

* * *

Отак пройти попід Софією,
В автобус вскочити — й уже
Той Бог, який зоветься мрією
Мене від лиха вбереже.
І зупинитись заворожено,
Де клени з вільхами сплелись.
І ти впадеш мені знеможено
На груди, як було колись.
... Ми тихо помандруєм луками
До прибережних ясенів, —
Ще не знайомі із розлуками,
Такі відкриті і ясні.
Я знов з тобою буду радитись —
Не віршотворець, а мужик.
І поміж нас ні тіней зрадницьких,
Ні їхніх рук — слизьких, чужих.
Так таємничо, так незвідано
Всміхнеться небо голубе.

Ти знов та ж сама — чиста, віддана,
Якою бачив я тебе...
Та годі втіхою медовою
Себе, обкраденого, гріть.
Прямує поїзд до Мордовії,
Гойдається залізна кліть.
Ніколи Конча не повернеться,
Бо я не той і ти не та.
Прощай, моя далека горлице,
На довгі зими і літа.

1977 р.

КРИВДА

Десь, може, в Африці, а, може, на Вкраїні
У затінку від пальм чи то від колосків,
Серед дівочих мук в німому голосінні
Почули зорі скаргу із віків.
Світила бачили, як рушили солдати,
Співаючи бездумне тра-ля-ля.
А тіло дівчини, її подерті шати
Оплакувала скривджена земля.
Вщухають постріли, змовкає лайка п'яна.
В очах кривава синь розгойдано пливє.
Вона ще житимє, вона — суцільна рана,
Ще, може, понесе життя нове.
Та Космос не мовчав. Галактика дрижала —
І кров'ю з дальніх зір сочився Божий гнів.
А там, де у багні згвалтована лежала,
Вогненний стовп до неба пломенів.
То був живий вогонь, що в зорях не холоне —
Вогонь, що став теплом дівочого стегна,
Ппульсуючи теплом скаліченого лона,
Де цілий Всесвіт плакав і стогнав.
Хоч рід людський не знав, але відтоді впала
На кожную голову проклять пекельна тінь.
Солдатські матюки, немов зміїні жала,
Висмоктували дух із поколінь.
Печаттю старости лягала на дівчаток
Бездумности й бездушности пора —
Ознака вироджень, потворности початок,
Де навіть слово в муках помира...
Шукайте скривджену. Шукайте, грішні люди,
В пісках материків
Серед віків.

Якщо не знайдете — спасіння вам не буде,
Онуки і сини гвалтівників.
Шукайте і знайдіть. І станьте на коліна,
І хай простить ваш гріх душа ота —
Чи, може, Африка, чи, може, Україна,
Згвалтована, розтерзана, свята.

27.1 1978

Два вірші М. Руденка друкуються з авторського рукопису, переданого М. Осадчому під час спільного перебування в табірній лікарні в Мордовії у січні 1978 р. Можливі розходження з пізнішими варіантами, надрукованими, ймовірно, за кордоном. Публікація узгоджена з автором.

СТЕПАН САПЕЛЯК
(ХАРКІВ)

ГЕРНІКА ЧОРНОБИЛЯ

*Ой, чого ти почорніло,
Зеленє поле.*

Т. Г. Шевченко

вікна осліпли
осклілими метеликами

Ангел вмирає
В ореолі МЕРТВОГО НЕБА
і чорнокнижжя
НІМБ ГЕРНІКИ
світиться
урановим сузір'ям
над квіткою кульбаби

баби скитські
вагітніють
поколіннями Гіросіми
і не народжують жінку
і дерев не народжують
і не народжують ПТАХІВ
і ЛЮБОВИ

кров проказою
зубоскалить
у буйноквітті хмар
під урановою павутиною
вишневого саду

ЧАС
подумати

із лугом укупі
із росою
і небом
серед мертвих
ПРО ЦАРСТО ЗЕМНЕ

ЩЕЗАЄМО
доганяючи смерть
в пошуках долі

ЩЕЗАЄМО
у власному попелі

ЩЕЗАЄМО

без князівств
без літописців
без цвіту у лузі
руйновища ВАВИЛОНУ

і РИМУ
розчиняються

у ТРЕТІЙ ЧАРІ
несвятого вина

і все далі
від брами
кінь вороний
у заобрійних степах
спиває
ТЯЖКУ ВОДУ
милосердя козацького
смертоносними мілірентгенами

хтось дивиться услід
за чорним переліском
з-за Тербовлянської вежі
на непрожиті дні

жіночого суму
БЕЗ ТЯТИВИ І КАЛИНИ
без слова голосіння
бо й меч
русичанський
приречений
ТУТ

на смерть

слова

з опроміненими спинами
міліють
в сухих очеретах
знекровленим
потокотом страху

крапеліють звуки
на взолочені
щілини сподівань
де щойно
предвічним спомином
виринали
пошерхлі лица

1987

Аквінського
і Сковороди

Все в минулому
на ДНІ КНЯЖИХ ТІЛ
сльозою і вірою
хлюпається
об занурений час
отруйних Дніпрових хвиль
і отруйних полудневих хмар

земля
з ягнятком на руках
втікає за обрії
царства Деметри
і за обрії сонцестояння
сховатися
у **ПРЕЧИСТОМУ ВІФЛЕЄМІ**

зоріє незримо
над дніпрянським бродом

віз скрипить
чумацьким шляхом

чумаків
полотняні гачі
журавлиним ключем
пролітають

над Чорнобилем
і над Чигирином

ГЕРНІКА
в соляному ореолі
над Чорнобилем
ГЕРНІКА

молочночорна
над Чигирином
квітка кульбаби
не розпускається

VIVO VOCO!

*Матері радянського солдата-українця,
що загинув в Афганістані*

вечоріло
матіолами
гілкою вишні
темніло
сусідка
біла як стіна
з похоронкою
на моїх очах

тіні дощу
сіріють
невтертою зіницею
з вибитої шиби
галка стрепенулась
вечоріло
сусідка з похоронкою...

*Матері афганця, що поліг
на рідній землі*

* * *

СВІТАЄ
Вчора мене вбили
Якщо мене
уб'ють
і сьогодні
то і це
ще не буде
днем моєї смерти
тут вітчизна моя
небо і гори

голос мій
.....
смерть
віття кизилоче
стрепенулось
танки виринають
смерть
світає
якщо
мене уб'ють і сьогодні...

1985

СВГЕН СВЕРСТЮК

* * *

Осінь

коли умирала мама
була страшенно важкою глухою
і мовчазною як змова

По темних кутках

ніби підкрадались сірі тіні
лиховісно шептались
а мій човен плів
посеред течії
в глибині самоти

Там

у відчуженій далині
за горами й лісами

осінь вигасала тихо й повільно
темніла і хиталась соняхами
хапала тремтячим листом
скупі промені сонця
і билась як мамине серце
безнадійним чеканням радості

Сьогодні

упав сніг разом з телеграмою
мама умерла
приїжджай похорон неділю
і тільки вітер в засніжених сопках
приїжджай приїжджай приїжджай
у заметений слід
і раптом чорна відхлань
відкрилась посеред грудей

Півсторіччя був острів

у морі моїм
і де б мене шторм не носив
той острів ночами кричав
ліхтарню в темінь врзався
і чекав
так фатально чекав
що я повертався
не вірячи власним очам
до теплих тремтячих
в молитві простягнутих рук

В глуху осінь

коли догасав її день
я не міг молитись
за довговічний день без ласки
на чужих руках по чужих кутках
а міг тільки за промінь радості
від рідних і добрих облич
прощальний промінь радості

Раптом в моє мовчання

впав лист маминою рукою
щодень чую твій сум і плачу
і розсіялось дрібним дощем
останнє тепло
тієї смертельно важкої осені
яка розгойдала жалібний дзвін
над моїм островом
і змила його морем вічності

Бурятія, 20.XI 82

* * *

Шість моїх зим
в кайдани крижані
закує лютий Лютень
Шість моїх весен
відвезе човном
весняний Травень
в забуття
Шість моїх літ
як шість снопів
засушить Літечко спекотне
Шість листопадних Листопадів
відірветься від Дерева Життя
і клітка спорожніє.

* * *

У моїй Батьківщині,
Щонайкращій у світі,
Як учора, так нині
Льон цвіте синім цвітом.

Я тебе, як святиню,
Ношу в серці щоденно —
І стає синьо-синьо,
Ніжно і небуденно.

Гасне день і чорніє,
Як завулочки львівські,
А ти в серці світлієш,
Моя Земле вітцівська.

* * *

Коли на небі
заблимтіло
сузір'я Близнят
я прийшла
до Криниці Часу
зачерпнути
кінву власного життя
В нічній воді
плескалася
рибка самотности
....

Коли на небо
вилється
сузір'я Водолія
я прийду
до Криниці Часу
виплюснути
рибку самотности

* * *

А ти моє Кохання,
Як росяне світання,
Як промені на стінах,
Як вечір у ясминах,
Як ніч в коралях зір,
За мною йшло в Сибір...
Над болями і ранами
Світилося каштанами
І гапувало казку,
Вливало в серце ласку...

ІЗ ЦИКЛУ «СОНЕТИ ВІЧНОГО ЛЬВОВА»

* * *

І я, о Львово, пізній твій поет!
Та не спізнився, в свій час прийшов до тебе.
Твоїх століть повільний менует
І я читав під власним львівським небом.

І я, о Львово, слово тут шукав!
В собі носив твої глибокі рими,
На твій епічний брук і я щодня ступав,
Свої літа і я змішав з твоїми.

Чий день оцей твої тримає схили?
Чий спогад це, живий і теплий ще,
Чия присутність тут лишила силу?

Задумавсь Львів, підвів своє плече...
Це ж стільки тут віків спинилось!
Прозорий час крізь камінь цей тече...

* * *

Залишилось ранків і тиші...
Степ як стояв, так стоїть.
Тополю саму хтось залишив,
Сумує на цілий світ.

Більш не зісталось нічого.
Як не було тут села.
Лиш простір вимолює в Бога
Для рідного степу тепла.

* * *

Вічна печаль блакиті,
Вічна вода і камінь,
Вічно, як дихати, жити —
Обличчям, ім'ям, руками!

Травами, росами — бути!
Лісом край урвища — стати!
Світ — поза днем — забути!
Знати: оце — Карпати.

ГАННА КОВАЛЬ

МИ — КОВАЛІ...

РОМАН-ХРОНІКА З ЖИТТЯ ОДНОГО ПОДІЛЬСЬКОГО
СЕЛА 1919 — 1933 РР.
(ПРОДОВЖЕННЯ)

Завірюха громадянської війни розкидала старших братів із міцного селянського роду Ковалів по різних таборах: Юган пішов до червоних, Іван — в армію УНР, а Грегора занесло на якийсь час до махнівців. Не було дружби між братами і в мирні часи. Та ось у село приходить колективізація. Побачивши, хто і якими методами збирається її здійснювати, вчорашній активіст Юган виступає проти.

Фрагмент роману з описом сільських зборів, де створювався колгосп, друкувався в минулому випуску журналу. Далі події розвиваються так.

Юган, повагавшись, іде до свого рідного брата Івана, що власною працею поставив на ноги господарку, обзавівся майном і худібкою, але цим накликав на себе звання «куркуля»...

Юган попереджає брата, що від розкуркулення і Соловків його врятує лише заява до колгоспу. Під впливом Югана і дружини Іван переписує складену Юганом заяву і другого дня несе її до контори... Але! Було вже запізно. На засіданні комнезаму, комітету війовничого безбожника і правління колгоспу рішення про розкуркулення Івана Коваля як клясового ворога було вже прийняте і занесене до протоколу. Іванову заяву було зігноровано, а вершители його долі вирушають на подвір'я куркуля.

Підвода їхала попереду, а за нею трюпикало чотири чоловіка і одна жінка. Не сідали на полудрабок, а йшли надто густою юрбою як для села в будень. До всіх шпаринок тинів

і плотів поприлипали томашівчани: куди то поверне ця процесія?

До Івана Коваля на подвір'я.

Миттю валом повалив туди народ... Ген Сидор з Адамом скриню натужно з хати витягають. А Кунделовський забрався аж на вершечок даху черепицю розшивати. Явно йому бракувало підмоги, робочих рук. Адже конюшня, що колись належала панові, непокрита стоїть. А зима наступає, треба було б її утеплити.

І витягав Кунделовський ту черепицю одну за другою, кидав униз якомога обережніше, але то ж висота. І череп'яні друзки попервах бентежили його, та потім звикся. Зрештою, не головне черепиця сама по собі, найважливіше — експропріяція! Розкуркулення! Хай куркуль, ворог радянської влади, синіє від люті, спостерігаючи, з яким широким розмахом і з'єднаним фронтом іде ломка старого укладу життя у всіх його проявах!

Енергія Кунделовського наростала, руки працювали жвавіше і впевненіше, черепиця злітала в повітря все частіше. Та одному не міг надивуватися він: чого це навколо Сидора з експропрійованою скринєю мало народу, а навколо його черепків людей, хоч греблю гати. Підростки просто хмарою волочаться. Сотнями пар очей так і водять, стежачи за польотом черепиці. А коли вона хрускала об землю чи об бите череп'я і кришилася, дітлахи здіймали такий переможний лемент і сміх, що Кунделовський аж припиняв роботу, зачаровуючись і потішаючись. І лише тоді, коли якимось чудом та чи інша черепичина залишалася цілою, діти притихали, запитливо споглядаючи один на одного, а Кунделовського це аж пригнічувало, ніби він зазнав поразки. Діти ж підкрадалися до вцілілої черепичини і, крадькома кидаючи погляди на верхатуру, підносили її і гарахкали об землю наново.

А скриню обступили дорослі. І в захваті, а що буде далі, навіть не зауважили, як Гиня вивела корову з хліва і «гей, гей, ряба» — погнала її попереду себе. В непокриту колгоспну стайню, що вже до половини засипана снігом.

Зате Сидор усе бачив. Не всі ж куркулеві нажитки в скрині? Он маленькі Каміла з Ладзьом сніг утоптують босими ногами, та ще й плачуть, малі куркулята... А хіба їхнє взуття у скрині було? Приховали, значиться... Ну хай Каміла ще б сиділа на печі і для неї зарано чобітки справляти, а Ладзьо ж до школи ходить? Таке воно, куркульська сім'я! Ще й випендрюється. Нічого, докопаємося... А Іван як мордяку відвертав на правлінні, коли заяву свою простягував! Контра, в

колгосп з чорного ходу проникнути хотіла. На всіх хрестинах хто кумом? Іван Коваль. На весіллях хто за старосту — він же! А Сидор хто — ніщо? Хай воно тепер побігає босим по снігу, хай затьмить, що таке боротьба! Клясова!

Ворог лютує навіть слізьми! І який замаскований ворог! А його треба перемогти. Назад вороття нема. І лінія тут чітка. Так треба.

А тут ще куркулиха Франка ключі десь занастила, сховала, стерво, думає, багатство врятує. Відчинимо скриню погосподарськи, ми теж не задніх пасемо, знаємо, як без ключа відкривати, а сокира — нащо?

Різьблене віко з різьбленими листочками та квіточками тільки ахнуло!

Почалося спродування.

— Хустина, якою закручувала свою голову куркулиха Франка, шафранова, з зелененьким шличком — відтепер нехай майорить на голові нашої майбутньої колгоспниці. В цій хустині хай іде вона на широкі колгоспні лани — без меж і приватної власності. Кому хустина? П'ять карбованців!

Натовп застиг у тиші. Деінде презиркувалися жінки, потай, аби не потрапити на очі Сидору. Але придбати ніхто не зголошувався.

— Чию голову прикрасить ця хустина? Три карбованці!

Валерка Забачинська стояла тут таки поруч з усім своїм виводком. Тільки зворухнулася на ті «три карбованці» — та й гарна хустина. А очі не втрималися — втопилися в шафрановім видовищі. «Вік свій спаскудила, — подумалося їй, — а такої й на голову не приміряла!» «Ось він, Сидор, ще раз повторить: один карбованець, а он як зирить Поля Дубова, аж слина на вустах, та вона ж „хап!“ ту хустину — і що ти їй поробиш?» «Ні, таки Поля баньки виричила, як оса на мед».

Валерчин апетит Сидор зауважив. І ще вище підніс над головою хустину, а десницею стукнув молотком по скрині. Хруснула на ній якась витончена цяцька.

— Хустина продана!

Всі присутні перехопили поглядом Валерку. А вона зіжмакала її і хотіла було запхати за пазуху, але спритний Сидор застеріг:

— Накидай на плечі, аби всі пересвідчилися, як вона до лица тобі.

І викручувалася Валерка, і червоніла від сорому, і хотіла було повернути, і жаль заволодів розсудком. Та ще той Сидор, як на зборах волав:

— Темпи, темпи, темпи...

І замайоріла хустина на плечах Валерки, і прикипіла, а Валерка спинилася, мов укопана.

І другу хустину вона прихопила, та ще й спідничину, аж Сидор не стримався:

— Ну й потреби у вас, товаришко Забачинська! Дивіться, аби й вас завтра не довелося спродувати як куркульку...

Ніхто не засміявся, а Сидор так розраховував на пожвавлення, аби робота швидше просувалася. За кожною бабою пас, в зуби углядався, смакав кожний корінь почорнілий, та ніхто не підходив до скрині на нові його вигуки, аж пошкодував, що зупинив Валерку. Вона ж могла стати двигуном його жвавого торгу.

Над головою зависла рожева уся в квітах хустка... Люди німували, мов кам'яний мур. Аж ось із натовпу просунулася комсомолка Марценько... «Чого бодай вона мовчить? Чого їх там навчають на тих політзаняттях? Ну, я скажу...»

Тим часом Марценько ніби прочитала думки Сидора і почала наближатися. «Ото гаразд, а то був би тут Худяков, сказав би, що я людей до розкуркулення не підготував».

Марценько простягнула руку за однією хусткою, і другу, занесену вгору прихопила, а заодно і Франчині валянки — новісінькі, биті, сивенькі. Сидор уже не зупиняв і не присоромлював її, як Валерку, аби повторно не сісти в калошу. А дівчина все тягнула, та хутко, навіть молотком по скрині Сидор не встигав гаракнути. Потім ще й до подруги Моті підійшла та й її підштовхнула до скрині.

Торговище пожвавилось, мов булька побігла по блясі...

Франка, дружина Іванова, наголосившись, тільки схлипувала над битим череп'ям, брела, мов сновида, в спорожнілі від худібки хліви, заходила в хату і углядалася в небо через діри, що зіяли в стелі, як і оголені від черепиці крокви.

Прогуркотіла машина-молотарка, що її витягнув з-під ліщаного навісу Адам з двома дужими хлопцями, котрі прийшли на грабовисько з сусіднього села.

Франка дивилася їм услід, не в силах уже й плакати. Пролітав сніжок, морозило, піч у хаті розвалена. Діти пригорнулися до неї, як до теплої грубки, і сумують разом. Аж стрепенулася, коли почула:

— Не журися, Франко, зараз Юган буде тут.

Франка відмахнулася:

— Ет, що той Юган...

Іван все ще хотів розважити жінку:

— «Буржуйку», сказав, принесе, зараз у хліві парну влаштуємо.

Довго стояв серед опустілого Іванового дворища Сидор, і до господарів не підходив, і додому та в контору не поспішав. «Солому ще треба було б зняти з хліва та спалити. А то он ще й «буржуйку» рихтує в хліві, та грітися буде. Ти його під корінь довбай, а він, як Рокфеллер, живущий...»

Десь посеред ночі до хліва зайшла Марценько. Тихо так, бочком протерлася, ніяково повертілася, та до Франки:

— А я вам, тітонько Франко, той, геть усе чисто скуплене принесла. А валянки в Моті залишила. Заберете, коли треба буде... А таки буде, бо до Соловок далека дорога, та й зимна.

Тільки звели на неї втомлені очі Іван та Франка, і ні слова подяки, лише попросили дівчину йти спати та на гріх не наражатися.

* * *

Ще другого й третього дня Сидор лютував та все за телефон хапався: коли вже останню куркульську сволоту вигребуть із села, а то поставив «буржуйку» і гріється. І досадно ще, що не в хліві вже, а в хаті, шпари на стелі глиною замазав, і що воно буде, що буде, і як ту суцільну колективізацію відрапортувати, коли ж це не розкуркулення, а сміх. Сказано, клясовий ворог, так і вези — стріляй...

А Стах покрутився в конторі та й сказав Сидору, що піде до Іванця в колектив записувати. Бо, справді, як жити буде Іванець, озимини не посіяв, у хліві ні шкапини, та й хліва немає.

— Треба записуватися у щасливе життя, Іванець, — приступив до діла Стах.

— Ти, дорогою, — Іванець виявився з характером, — ти взяв папку під пахву і хочеш, аби я на тебе робив?

Стах виважив його глибоким поглядом: не розуміє, чи що?

— На себе будеш працювати, чого це на мене?

Іванець не здавався:

— Ти мені, дорогою, голови не забивай. Я не дурной. Я, як у тій пісні, хочу жити:

Батько в СОЗі, а я ні,
Та й нащо воно мені...

— Все одно, — напирив Стах, — усім бути у колгоспі, іншого шляху нема. Чого ви тримаєтеся за цей плуг, ти що, якийсь куркуль?

— Ах, куркуль! Та що ви зробите, дорогой, тому куркулеві? Та він на голому місці злоком обросте. Хіба так як ви можна куркуля нищити? Черепицю він побив — і герой! Дурной ти, Стаху! І собі користи не зробив, і — побив... До чого ти ведеш? Ти ж дурной!

— Куркуля треба знищити, як клясу, Іванець! Ради тебе ж самого, ти ж бідняк. Гол, як сокол! Чого тримаєшся куркуля?

— Ну, зберете всіх ви на велику купу. І хліб отак зсипете весь на контрахтацію...

— А як же ти хотів, Іванець, треба ж допомогти робітничому клясові, це ж наша держава.

— А я так хотів, аби мені якась там жменька також залишилася. То ж і моя праця. А то хто ж буде робити? Одного — в тюрму, другого — на висилку, а я годуй їх. В тюрмі теж їсти хочуть. А ти — папку під пахву, а Іванець годуй їх усіх. А я ж сам землі не втру носа.

— Це тобі вже куркуль нашіптує такі слова, Іванець!

— Який куркуль, дурной?

Давно ходила слава Томашівкою, що Іванець крутий на язик, та не здавався і Стах: він неодмінно мусить перемогти.

— То тримаєшся за плуга і вважаєш, як і куркулі, що «гуртове — чортове».

Іванця ці слова аж перехнябили.

— Та твій колгосп, як і воєнний комунізм — то одна купа. Тільки там працювали окремо, а зсипали в один закром. А щоб було все «чесно» — такі, як оце ти, ходили-шукали-вигрібали в дядька до останньої жмені. А тепер воно все буде на видуку. Тільки будь ласкавий, приходить та забирай!

Уже таких думок Стах не сподівався почути од Іванця.

— І ти хочеш довести, що все оце сам придумав?

Іванець пропустив мимо вух слова Стаха.

— Та ж у твоєму колгоспі з плугом стає гуртовою і людина, і я, з діда-прадіда Іванець! Ти також це дотямиш, але тоді, коли в тебе оцю саму папку віднімуть і кинуть у ту ж купу, бо там буде не лише зерно.

— Нічого, — твердо відповів Стах, — все одно буде по-нашому.

— Та ти дурной, Стах, і-і-і, воно по-твоєму буде. Побив таку черепицю, а колективна конюшня без даху — і по його буде! Гі-гі...

— Про майбутнє треба думати! — рішуче намагався змінити тему Стах.

— Значить, худобу просто неба серед зими? А де Іванові коні?

— Колгоспні, а не Іванові, — поправив Стах.

— Стривай, як їм пооблазять боки, тоді будуть колгоспні.

— Ми кинули зверху соломи на подра.

— А як вітер або дощ? Ні, поспішати в твій куліхтів не буду, але не зарікаюсь.

— Ну, Іванець, ти вже в чужому таборі. У ворожому. А колгосп буде, — вів своєї Стах. — Бо нікому він так не потрібний, як тобі і мені.

— А для чого, дорогої?

— Бідняка вивести з бідноти, я тебе обома руками з багна, можна сказати, витягую, а ти впираєшся, мов той осел.

Тут де не взялася Ганка Іванцева і свої чотири гроші до попівської каси простягує.

— А твоя, Стахе, Віктушка, і так язиком плеще, що у вас усе є.

— Язиком молоти можна, а ось твій не хоче хліба, впирається від колгоспу, одноосібником багато хліба не напече. Ось і будете перепічки гризти, а колгоспники короваї на столах покладуть.

— Та й у твого батька, Стахе, короваєм і не пахло в хаті, і ти його й на очі не бачиш, а приплентався учити нас життя.

Стах незворушно витримав слова Іванця і з патосом у голосі заявив:

— Спільна праця — це вільна праця.

— А ви спільно відсипалися, колгоспу чекаючи, що хтось вас та нажене до праці. Та гнилого ніхто нікуди не нажене. Та лінивого коня не зжене і нагай!

Стах стояв твердо на своєму, мов кремінь.

— Можна не тільки конем їхати, Іванець.

— Тільки поганяти нікому, — підсумувала Ганка хрипло, в ніс, — і пішла, покашлюючи, до хати.

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ

ТРАГЕДІЯ РОЗДВОЄНОЇ ОСОБИСТОСТІ

**ДО ПЕРШОЇ ПУБЛІКАЦІЇ УРИВКІВ З ПОЕМИ
ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ «РОЗСТРІЛЯНЕ БЕЗСМЕРТЯ»
ТА ІЗ ЙОГО ЩОДЕННИКА «ТРЕТЯ РОТА»**

Настав час стирати численні білі плями в історії української літератури радянського періоду.

Даруйте, зупинить мене ортодоксальний літературознавець (з тих, що біля корита), які там білі плями? Хіба якісь невеличкі плямки... Бо он скільки книг про літературу нами написано, восьмитомну «Історію української літератури» маємо.

Томи то є, та чи багато в них справжньої історії? Бо що ж то за історія красного письменства, з якої повністю чи частково вилучено кращих письменників і кращі твори!

Ось лише один штрих. Ще 1926 року академік О. Білецький в журналі «Червоний шлях» (що його в Львівській бібліотеці АН УРСР додумалися сховати у спецфонд!) у статті «Про нашу прозу взагалі і про нашу прозу 1925 року» назвав «основоположником справжньої нової української прози» Миколу Хвильового. Ще вийшло тільки дві книжки новель, ще попереду були кращі твори, в тому числі знамениті «Вальдшнепи», а О. Білецький уже зауважив, що твори Хвильового «по суті, визначили все коло проблем нашої революційної белетристики» (див. «Літ. Україну», No. 39 за 1987 р.).

Однак у 8-томній «Історії української літератури, навіть критикованій в роки застою за ідейні збочення (треба було вміти їх там познаходити!..), «осноположникові української пореволюційної прози» присвячено... аж декілька лайливих фраз...

Та це лишень один аспект справи — літературний процес без його основоположників. Не менш важливий і другий — як подаються письменники, яких ласкаво дозволено згадувати, навіть заносити в «золотий фонд української радянської літератури»?

В культівські роки українська література висвітлювалася як обрубаний сад воскових мумій, вершинними художніми відкриттями яких були посвяти батькові народів Сталінові. Але й сьогодні чи знаємо ми, наприклад, названих класиками радянської поезії Тичину, Сосюру, Рильського, Бажана, Малишка такими, якими вони були насправді — у всій складності їхнього літературного і суспільного, зокрема національного обличчя?

Мабуть, ще й сьогодні і не час, і нікому писати справжню історію української літератури післяжовтневого періоду. Це завдання прийдешнього покоління літературознавців, покоління чистих душою, що з новим зарядом науковості і громадськості створить таку історію української літератури, яка встановить правдиву шкалу цінностей і цілковито змінить усталені погляди на нашу культуру. Нам залишається тільки підготувати для них ґрунт: повиягувати із закамарків і оприлюднити недруковані або й репресовані твори, щоденники, факти біографій...

Наразі маємо частину недрукованого щоденника Володимира Сосюри і його також недруковану поему «Розстріляне безсмертя». У творчій та особистій долі цього майстра ліричної поезії прослідковується доля всього його творчого покоління, названого основоположниками української радянської літератури.

Весь творчий і життєвий шлях поета — це терновища, де на нього чатують якісь вищі сили: одні — з батогом, а другі — з пряником. Наприклад, у другій половині 30-х років Сосюру виключають з партії. Вустами відомого діяча Радянської України Затонського заявлено: «Он не наш. Пусть у него хоть 20 партбилетов, но он не наш» (тут і далі цитати із щоденника В. Сосюри «Третья рота»). І в цьому ж часі Сосюру нагороджують орденом «Знак пошани». Хрущов, тодішній Перший секретар ЦК КП(б)У, солодко обіцяє: «Получите орден Ленина». Піднесений Сосюра звертається з листом до Сталіна і просить відновити в партії: «Отец! Спаси меня!». В конверт з листом дружина Сосюри непомітно вкладає довідку про психічну хворобу поета... Відповідь Сталіна: «Восстановить в партии. Лечить»...

1944 року Сосюра пише знаменитий вірш «Любіть Укра-

їну». «Правда» звинувачує автора в націоналізмі. До цькування поета прилучаються Малишко, Корнійчук, Новиченко, Крижанівський... Хто потерпаючи за власну долю, а хто й задля кар'єри. В ЦК КП(б)У рекомендують написати покаєння. Воно з'являється у «Правде». Але ще за Сталіна Назим Хікмет каже Сосюрі: «Я читал Ваше стихотворение „Люби Украину“ и никакого национализма в нем не нашел»...

Навіть після Сталіна Сосюрі не дають спокою: загроза арешту нависла над ним буквально за кілька днів до усунення Берії.

Зате після XX з'їзду КПРС на письменницьких зборах і Корнійчук, і Малишко наввипередки хвалили Сосюрин вірш «Любіть Україну», і обурювалися з несправедливої критики. А після смерти поета, в роки застою, знаменитий вірш знову потихеньку зник із збірок вибраного...

До чести В. Сосюрі треба віднести те, що навіть у найскладніших ситуаціях він хоч і каюся, просився, апелював до «отця рідного», але ніколи не рятувався рахунком інших. Мав у собі стійкий заряд порядности. У Сосюрі годі знайти щось схоже, наприклад, на статтю М. Бажана «Проти націоналістичних перекручень в сучасній науці про історію України» (газета «Радянська Україна» за 13 і 14 грудня 1947 р.), де «фашистами», «націоналістами», «ворогами народу», «підлими запродавцями» і т. п. названо не лише покійних М. Грушевського, М. Скрипника, М. Хвильового, але й живих М. Рильського чи Ю. Яновського... Отруйна атмосфера масового викриття «ворогів народу», ненависти, підозрілості відбилася тільки у неконкретних рядках:

Ви, пінячи отруйне жало,
хотіли повернути час,
та вас нещадно викривали
й вночі приходили по вас.

І це писалося вже після того, як «прийшли» за дружиною поета Марією, як до нього самого кілька разів «приходили» дебели санітари і тягли на «виправлення» в Кирилівську психікарню в Києві...

Така далеко не творча атмосфера, у якій жив і мусив працювати поет. І неймовірне у житті поета, що в емоційному піднесенні дозволяв собі часом писати таке, про що не могли й подумати інші приручені «клясики», було хіба те, що його чомусь так і не заарештували...

У цьому морально-психологічному пригніченні, непевнос-

ті, піднесенні на зустрічах з читачами і плазуванні перед «вождями», до чого долучалися клопоти з прохарчуванням, утриманням родини, нестатками — дивно, де знаходилося місце і стимул для творчості?!

Мотиви щоденника В. Сосюри наштовхують і на інші роздуми. Перше: «елітарність» у розумінні штучного відчуження письменника у сталінській адміністративній системі від маси читачів. Все, що поет міг, було лише з дозволу: виступати, друкуватися, розголошувати своє слово...

«Якось я сумно ішов по Червоноармійській... Ви — Сосюра?... Я... Дозвольте потиснути вашу руку!.. То мені потиснула руку українська молодь... І тільки це мене врятувало від божевілля або самогубства» (мова йде про період цькування за вірш «Любіть Україну»).

Зрозуміло, що подібна підтримка в ті часи була поодиноким винятком, а не правилом. Поет зависав у штучно витвореній порожнечі, жив за регламентованими правилами корпорації. Важливіше друге — ілюзорність права письменника на свободу творчості в ситуації, коли він мусить оспівувати укази, чи «крилаті» експромти вождя. Такі уславлення в Сосюри (Тичини, Рильського та й у всіх письменників 20-30 рр., принаймні, переважаючої частини, а вже в офіційно визнаних — достеменно) були — і за них Сосюра мав орден, лавреатство, президії...

Але практично в кожного із письменників старшого покоління були й «ухили» в творчості. «Ухили» національного заряду, прояви українського «місцевого» патріотизму, — і тоді натрапляла коса на камінь.

Сосюра фактично все життя вагався, хто він — український патріот чи комуніст. «Комунар чи націоналіст» (згадаймо особливо поему «Два Володьки» — 1930 р., заборонену збірку «Серце» 1931 р.). Зрозуміло, що поняття українського патріотизму і комуністичного світогляду при Сталіні та й інших протиставлялися як взаємовиключаючі. Думається, що саме це протиставлення і призвело письменників першого призову Радянської України до роздвоєння їх особистостей. В щоденикових записах Тичини, Довженка, Остапа Вишні, Сосюри та ін. на одну фразу любови до України поспіль напосідає на читача цілий каскад клятв і запевнень, що вони щирі інтернаціоналісти, поєднаних із оспівуванням любові до «старшого брата».

Трагедія покоління перших була, вочевидь, — в неспроможності об'єднання двох засад у суспільному житті багатонаціональної країни — національного та інтернаціонального

буття. Ключ для розв'язання проблеми пробував підібрати Тичина ще 1919 року у вірші «І Бєлий і Блок...»:

Поете, любити свій край не є злочин,
коли це для всіх!

Однак, ключ виявився ненадійним, бо пануючу ідеологію, що впроваджувала максимальну централізацію державного, економічного і культурного життя, він не влаштовував. «Любити свій край» навіть при всіх застереженнях стало злочином... Одним з перших переглянув позиції Тичина, 1930 року у вірші «Стара Україна змінитись мусить» ще неясно, та прочувається потреба видозмінити національні почування:

отже з'ясовано всі недомудрення
Розженімось цюкнім по історії
може відкришиться нам виломок
од незвичайного майбутнього

Тичині тоді ще хотілося бодай «виломку» «місцевого патріотизму». Але вже у віршах 30-х років у нього майже не натрапляємо навіть на слово «Україна»...

На морально-психологічний стан кожного письменника тисне не лише офіційна ідеологія, спрямовувана Сталіним, обставини особистого життя кожного з них (вище показано умови творчого і особистого життя Сосюри через призму його щоденника), але й доля їхніх друзів по перу — Хвильовий застрелився, Куліш, Йогансен, Курбас і їм несть числа — застрелені або загинули в таборах, Остап Вишня, Гжицький і також їм несть числа — в «нетях», як тоді казали, тобто в таборах...

Їм же дарована ласка бути на волі, а кожна ласка вимагає віддаки, інакше її просто не буде!

Нам, що причастилися до гласности і перебудови, тепер випукло ясно, що ідеологія інтернаціоналізму, що його культивували на той час, інтернаціоналізму як рішучого протиставлення найменшим проявам національного патріотизму, по суті, нічого спільного з справжнім інтернаціоналізмом не мала, вона просто всевладною рукою Сталіна була ототожнена із великодержавним шовінізмом. Уявіть ситуацію, що хтось закинув, скажімо, французькому комуністові, що він любить Францію та її історію! Абсурд.. А ось за любов до України та її історії кожний такий комуніст причислявся механічно до стану ворогів, при чому, не ворогів інтернаціоналізму, а ворогів н а р о д у... Свого власного народу... Ота-

кий парадокс сталінського інтернаціоналізму: чим сильніша любов до рідного народу, тим більшим ворогом рідного народу ти є...

Суть такої трагічної ситуації багатьох десятиліть нашого реального життя добре передав рано померлий поет Григорій Чубай:

Вже скільки ворогів було в народу,
Що й весь народ став ворогом собі...

Проте болісний перегляд ідеологічних засад теорії «інтернаціоналізму», несумісного з національним патріотизмом, наступить на короткий час лише після XX з'їзду КПРС, наступить, аби завершитися також репресіями, одного роду і характеру з 30-ми роками, щоправда не такими масовими...

Але повернімося до письменників першого покоління, які творили в епоху сталінського інтернаціоналізму. Якщо в Тичини болюче прощання з національним началом свого єства стало безповоротним і привело до повної деградації його як поета, то в Сосюри цей процес так і не завершився. Він то наростає до найвищої теплової точки, то опадає до нуля. І так протягом всього життя.

Не від «ідейної незрілості», а із болісних пошуків синтезу пробуджених в душі донецького злидаря національних почувань і відчуття соціальної кривди йдуть і кидання юного Сосюри ще в роки громадянської війни від Директорії до Червоної армії і навіть до Махна (в останні роки життя поет часом показував ближчим приятелям іменний годинник з вирізьбленим написом «Володці Сосюрі, бійцеві політфронту — від Нестора Махна»), від пролетарських віршів російською мовою до прямолінійно-патріотичних українських, написаних на початку 1919 року в армії УНР, типу:

Ми любим на словах бути сильними душею,
Ми любим на словах кохати рідний край,
І кров'ю обливати власною своєю
Борні безкрайній шлях, борні німий одчай...

або:

Жовто-блакитний там прапор віє,
І чорний вечір весь в золоті знов...
Рожевий місяць тремтить і мліє,
І тільки стигне моя любов...

(Датовано: січень 1919 р., м. Лозова)

Трохи згодом колишній «петлюрівець» Сосюра присвячує своєму другу і однодумцеві колишньому чекістові* Хвильовому вірш «Час», де пише:

Я мовчати про тебе не мушу,
ще ясніш ти в болоті образ.
Бо не марно дядьки свої душі
у повстаннях палили не раз...

І далі:

Ми з тобою співці малинові,
хоч рудими нас хочуть зробити.

Майже одночасно писався «Дніпрельстан» («Цвіте червона Україна») і поеми «Махно» та «Мазепа» — ідейно цілком несумісні твори. З цього ж роздвоєння — «Любіть Україну» і одночасні панегірики «вождеві народів».

Хіба передано в українському літературознавстві весь цей життєвий і творчий драматизм, трагедію роздвоєної душі письменників першого покоління, чи є бодай його відлуння у 8-томній історії літератури?

Підсумкова поема Володимира Сосюри «Розстріляне безсмертя» характерна тим, що це роздвоєння виявилось уже не в різних творах, написаних ніби авторами-антогоністами, а в одному. В результаті вийшов справжній згусток ідеологічного, творчого, життєвого і духовного еклектизму автора, в лабетах якого він плутався усе своє життя. При чому і чолобитні догмам та новому вождеві, і прояви «національного патріотизму» так не пов'язані поміж собою, не оправдані ані смислово, ані художньо, що нерідко оголюють поета до нерва: хто ж він насправді — патріот чи пустопорожній славослов?

Зі всього сказаного стає ясно, чому епоха Сталіна, а згодом друга дещо менша, але значна хронологічно епоха «вождя» Брежнєва, чому обидві ці адміністративні за духом періоди історії не дали, та й не могли дати письменників найвищої гільдії, царів духу, яких можна було б порівняти з геніями, для прикладу, Толстого, Достоевського, або на Україні — Шевченка, Франка, чи в сфері психологічної прози — Винниченка!

* М. Осадчий помилково вважає, що Микола Хвильовий був чекістом. Дотепер не знайдено ані одного документу і ані одного свідчення, щоб підтвердити це припущення. — «Смолоскип».

Завершу я тим, з чого й почав: заздрісним звертанням до прийдешніх, не заплямованих ретроградством і навіть репресивною роллю, українських літературознавців: готуючи історію української літератури якісно іншого типу, аніж маємо, відкидайте все наносне в творчості навіть талановитих письменників, зважайте на час і обставини, в яких їм доводилося жити і творити. Хай це буде один-два томики з 20-томника Рильського, 12-томника Тичини, 8-томника Сосюри, але хай вони сяють в нашій літературі неопалимими діамантами творчого духу і мислі, що якимсь дивом з'яснили в купах суспільного бруду, художнього примітивізму й ідейної аморальності.

ВІД РЕДАКЦІЇ. Кілька слів про автентичність текстів поеми «Розстріляне безсмертя» та мемуарів «Третя Рота», що їх ми попросили оцінити українського письменника, кандидата філологічних наук Михайла Осадчого (в роки застою — політв'язня, в часи перебудови — двірника).

Передрук поеми В. Сосюри редакція одержала з українських літературознавчих кіл (точніше вказати покищо не можемо), його зроблено з авторизованого машинописного тексту. Поема написана в проміжку між XX з'їздом КПРС і усуненням від влади М. Хрущова, тобто наприкінці 50-х чи на початку 60-х років. Відомі факти вилучення поеми органами КДБ під час обшуків у 70-і роки.

Складніша історія мемуарів В. Сосюри, власне, частини їх, яку маємо.

Року 1964-го чи початку 1965-го, ще до смерти поета, до письменника Б. Антоненка-Давидовича чи до когось з його ближчого оточення попав повний текст мемуарів, які, як пригадується, називалися «Третя Рота». Рукопис було взято, як гадаємо, у самого автора, на дуже короткий час — 1-2 дні. Тому декілька осіб розібрали текст, щоб швидше передрукувати його по частинах і тим зберегти для майбутнього. Повний текст мемуарів займав близько 300 сторінок машинопису і складався з 67 позначених римськими цифрами фрагментів. Зберігся уривок тексту від 243-ої сторінки авторського примірника до кінця мемуарів, що його передруковував В. Чорновіл, залишивши собі другий екземпляр передруку (кому був переданий перший — забулося, найшвидше І. Світличному чи Б. Антоненкові-Давидовичу). Це фрагменти з LIX до останнього LXVII з пропуском цілого LXII і частин LXI та LXIII фрагментів (пропуск зв'язаний з тим, що в авторському примірнику бракувало кількох сторінок).

Про форму твору (не завжди хронологічно послідовні фрагменти) сам поет пише: «І який я забудько! Добре, що прийом кінонапливу мені допомагає». В кінці тексту таке датування:

«Літо 1926 року, Харків.

Зима 1942 року — Москва.

Зима 1959 року — Київ».

Можливо, повний текст мемуарів зберігся в архіві письменника чи де інде, але спроби розшукати його у приватних осіб покищо успіху не дали.

Поєму друкуємо скорочено і через її завеликий для журналу розмір (43 друковані сторінки), і через слушно відзначений М. Осадчим ідейний та художній еклетизм твору: художньо виразніші частини з описом складних перипетій долі автора й цілої української літератури межують із звичайнісіньким балагурством, поверховими добродушними характеристиками мало не всіх членів спілки письменників (іронічно, а часом навіть саркастично В. Сосюра згадує тільки кількох, в тому числі П. Тичину та М. Бажана...), із однаковим пієтетом до всіх жертв сталінського терору, навіть до тих (І. Микитенко, І. Кулик та ін.), хто сам прилучився до цькування кращих українських письменників.

Так само тільки цікавіші уривки друкуємо із мемуарів «Третя Рота».

Статтю М. Осадчого і публікацією невідомих читачеві творів В. Сосюри започатковуємо серію матеріалів про трагедію роздвоєння і марнування таланту провідних українських радянських письменників.

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

РОЗСТРІЛЯНЕ БЕЗСМЕРТЯ

УРИВКИ З ПОЕМИ

Безумство бурі світової
одгуркотіло вже давно...
Ти знов стоїш переді мною
й в поемі просишся, Махно!

Ти просиш (зір твій наче жало...)
поему написать нову,
бо першая давно пропала
в сумних архівах ГПУ.

О, скільки гроз було в поеті,
герою нещасливий мій,
коли побачив на портреті
тебе я в куртці шкіряній!..

Тепер не знаю, як ти, де ти?..
Горить душа моя в огні...
Я проти тебе йшов в багнети
іще в далекі юні дні.

Ішли махновці в смерть юрбою...
Чи був це яв чи дикий сон?..
Їх у бою під Лозовою
Ми захопили у полон.

Той сніг... Крови багрянні маки...
Та церква... Тіні чорних гав...
Де я, смуглявий гайдамака,
багнетне коло замикав.

Як їх стріляли, як кололи
штыками в стегна чи в плече!..
А я дививсь... І чорним бодем
стискалось серце гаряче...

Така була судьба поета...
Махно, я зовсім їй не рад.
Я проти тебе йшов в багнети
В борні за Єлисаветград!

Гули драти... був сніг — не трави...
Десь коні грізно: туп-тупу...
А я, політкурсант смуглявий,
стою в дозорі у степу.

Блукала смерть у білих гонах,
я бачив тінь її страшну...
І у Петлюри і в червоних
любив я дівчину одну.

Цього не викреслиш із серця...
Що з вами, очі голубі?
Весь світ стогнав в гігантським герці,
й земля кипіла в боротьбі.

А ми з гвинтівками, курсанти,
немов незлічені полки,
хоч мало нас, ішли на банди,
на чорний прапор твій в штики.

І входив штик в живіт, як вату,
як голка в масло, в крик — «оа»!..
Я знав, що ти куркуль проклятий,
Оскаженілий буржуа!

Твоєю я забризкав кров'ю
сніги широкі та сумні...
І все ж любив тебе любов'ю
незрозумілою мені.

Кропоткін... Тінню Ревашоля
покривсь, кривавий тарарам.
Ти бивсь, як лев, за землю й волю
за землю й волю, та не нам,...

(...)

Ти — прах і тлінь!.. Тих днів буруни
пройшли, як сон, як тінь, як спів...
А я, наївний, юний, юний,
в тобі Кропоткіна любив,

хоч проти тебе люто бився
у грізних спалахах заграв
і тяжко й страшно помилився,
коли поему написав...

(...)

Ось кавалерії підкова...
Куди це вершники летять?..
Не про Махна, а Примакова
поему буду я писать.

.....
Його я в Харкові живого
в Азарх зустрів, йому читав
«Махна». В поемі тій про нього
слова любови написав.

А він сидів, дивився строго,
шуміло місто, наче парк...
Очей закоханих із нього
одвести не могла Азарх.

Обличчя Міші Ялового
ще й досі бачу я... Той час,
ті наші думи і дороги...
Та багатьох нема із нас,
Немає й Міші Ялового.

Він мовчки слухав про Махна
й хитав в задумі головою...
О Мішо, Мішо! Над тобою
не сяє неба вишина...

Як не порвав я серця струни,
не я, — їх ворог люто рвав!..
А ти в дорозі до комуни
од кулі братньої упав...

Холодні стіни каземата,
і смерти стогін, сталі спів...
То з пістолетом руку брата
на тебе ворог злий навів...
Така судьба твоя проклята.

Упав орел. Зламались крила,
ти очі золоті закрив...
Тебе прокляв мій тихий спів...
Я ж вірив тим, що Мішу вбили...
А він... а він мене любив!..

І ми усі його любили.
Мене ж злий ворог обдурив.

Я бережу твій образ свято,
прости мене, мій рідний брате!

(...)

Так. Примаков тебе любив,
як друг, як вітер український,
що мертвий волос ворухив...
Пішли у тьму під кулі спів
і ти, і Юрій Коцюбинський,
Що тільки для Радвледи жив...

В вікно б'є вітер непривітний
дощем, як снігом в час зими.
І дивляться Василь Блакитний,
І Хвильовий на мене з тьми.

Чого ви дивитесь із ночі?..
Ви прожили свій вік не здря.
В одного сині, сині очі,
в другого ж карі, як зоря,
коли прибій в граніт гуркоче
і кида бризки з янтаря.

Ви не боялись бога й чорта, —
ви віддали борні свій спів.
Один умер через аорту,
а другий сам себе убив...
Убив себе, але не спів,
Був друг мені і друг Еллану,
і на житті своїм, о гнів!
як Микитенко говорив,
«Поставив крапку олов'яну».

А Микитенка хто убив?..
Все та ж змія, проклята, чорна,
що в наші лави заповзла
і нас, синів ковадла й горна,
таємно жалила й пекла
тортур залізом... Повна шалу
вона вела у тьмі бої
і в Революцію стріляла
безсмертним іменем її!..

Душа Миколи Куліша
Крилами б'є в вікно блакитне
й крізь ніч, похмуру й непривітну,
в мою поему поспіша.

(...)

Пішов у небуття, як дим,
І Курбас Лесь пішов за ним.
Серця спинились їхні чулі
од голоду, а чи од кулі,
і ті, кого любить я звук,
І Кириленко, і Кулик,
що з нами йшли у даль щасливу.
і Підмогильний, і Вразливий,
що з смертю вийшли на двобій,
Кривенко, Плужник, Лісовий.
Стоять, мовчать у темі страшній...
Стоїть в очах примарне військо...
І дивляться Влизько й Фальківський
і, з глибини і тишини,
вітають Мисика вони.
Не чуть за вікнами сирен...
А я дивлюсь у ніч патлату...
Й заходить тихо у кімнату
Печальний Миша Йогансен...
Він теж упав від кулі ката
лицем униз чи горілиць, —
і з ним упав Косинка Гриць.
«Прощай, матусенько, єдина!»
Я певен, що так Гриць сказав.
І постріл тяжко зарідавав...
І цілували губи сина
криваву землю України...
Про них співаю я сьогодні
і про усіх, кого нема,
кого ковтнула смерті тьма...
Їх кров наповнила б безодні!..
Досвітній, Епик... Любі, любі,
хоч в пісні воскресить би вас
і той страшний, безумний час!..
Аж ось іде Гордій Коцюба,
у кому лева міць жила,
й сідає мовчки край стола.
«Чи всі зібрались?» Ще нема
Панаса Любченка і Лева,
Що звався Скрипником (крицева
у нього вдаченька була),
і ще Затонського нема.

Смерть гордий дух їх переміг, —
то тільки тіло сталь порвала...

Нехай фізично вбили їх,
але їх дух не розстріляли!
Хай лише спів, як гул пожеж,
і про товаришку Левкович!..
Зайшли Затонський, Скрипник теж
і Любченко Панас Петрович.
А ось із зором, повним мук,
іде Валер'ян Поліщук...
«Ну що, зібралися, вояки?
Стіл круглий, тут усі однакі» —
лунає голос, мов з-за хмар...

О світлі жертви яничар,
гадюк у образі людини!..
Щоб передать увесь мій гнів,
нема таких на світі слів.

Четвертувати мало тих,
хто «планово» понищив їх,
крови розливши океани...
Насилуючи наші пляни,
він пляни праці обернув
на смерті пляни! Хто ж з них проти
нового був, коли нове
вони творили в повну силу
під горді кличі «Хай живе!»,
що ввись летіли, в сонця злото...
Але бандити патріотів
націоналістами зробили.

А ми в це вірили! Коли ж
уже готов був гострий ніж
ударить в спину Комунізму,
схопила руку чорну, злу
рукою партії залізно
Хрущова воля, і у млу
загуркотів катюга... Свято
настало скрізь!.. Загинув крук!
У нього рук було багато,
а в партії — мільйони рук!..

(...)

Так тяжко плачу і дивлюсь
я на розстріляне безсмертя,
як на дитя убите — мати...
Страшний пройшли ми, друзі, час.
Та, як живі вони між нами
і будуть жить на горі кату...

Безсмертя ж бо не розстріляти!
Не розстрілять його ніяк,
хоч смерть підступна, наче кицька,
чи так, мій друг, Володю Гжицький?..
А в серці світить, як маяк,
Ірчан, Бобинський, і Коряк...
Од нас не підете нікуди,
ви — в нас, ви з нами, як живі,
що на землі лишились чудом
(а серце радісно так тінька)
І Добровольський, і Ковінька.
Нехай поглинула їх мла, —
ми їх продовжимо діла
на славу й щастя України.
Павло Григорович Тичина
мені всміхається: «Авжеж».
«Так, так», — до мене Рильський теж.

(...)

... й хоч Вишні
нема між нас, як сонце в вишніх,
він не погас. Хоч 10 літ
його терзали там де лід
і гул тайги, і жах розлуки...
Та ми сплели братерські руки
на місці мертвих і, живі,
йдемо за обрії нові...

(...)

Але не треба забувати
про той страшний, далекий час
і тих, що йшли на смерть за нас,
на смерть з надхненними очами,
щоб бути безсмертними між нами.
Одні в квітках, другі в крові,
зійшлися мертві і живі...
Драй-Хмара, Зеров, Филипович...
Вітають їх в печалі губ
Наш Антоненко-Давидович
із Зінаїдою Тулуб.

(...)

І навіть Крижанівський Стьопа
з «Берізкою» за нами тьопа.
Він, часто лаючи Сосюр,
не став понад шаблонів мур,

Бо Байрон в гуркоті доріг
за вуха витягти не міг,
того, хто в твань угруз по вуха...
Така вже доля бідних духом.

(...)

Ідуть розстріляні, й між ними
я бачу Лебеда Максима,
завжди спокійного в житті,
мого святого побратима
на тій горьованій путі,
якою йшли ми в далі чулі...
Мене з ним розлучила куля...

(...)

І знов Озерський... Пилипенко...
Страждали ви од тих же рук,
що і Федькович, і Шевченко
й Франко Іван... На ниві мук
один серця довбав вам крук
і додобав такі проклятий,
зальотний гість у нашої хаті,
на золотій землі моїй...
Та не програли ми двобій,
хоч воробйови нас в ці роки,
що в даль летять, немов потоки,
рвучи майбутнього загать,
духовно хочуть розстрілять...
І їх на це, о рідний краю,
чиясь рука благословляє.
Нас хоче кинуть в Лети води
той шовінізм рідкобородий,
створіння тьми, бридке, руде,
що від подьячих рід веде.

А саду гнуться пишні віти,
життя так радісно шумить
багряним прапором в блакить...
О ні, безсмертя не убити!
Ми будем, браття, вічно жить,
як і українська наша мова.
Я не боюся Воробйова,
хоч іще точить з серця кров
цей колективний воробйов
під маршу радісного звуки...
Але йому одсохнуть руки...
Ми ж — за Комуни і за Мир!
Так. Одпаде од ран вампир
і в небуття, як дим, полине...
І ти воскреснеш, Україно!

(...)

Так. Згине чорне все вороже,
земна заграє хором твердь,
і правда кривду переможе,
а може переможе смерть!

Чумак, розтерзаний штиками
в підвалах білої чуми,
на мене дивиться із тьми
чорнішими за тьму очами...

(...)

Все гнуться саду пишні віти,
радіє зоряна сім'я...
Та там, де виє ніч сердито,
наркома першого освіти
Михайличенка бачу я,
і од штика глибоку рану,
і кров од білого штика...
Я вас любить не перестану,
й тебе, Заливчий, мій герой,
що йшов на смерть у дзвоні зброй
на смерть за нас кривавим ланом,
оспіваний навік Елланом...

(...)

Але судьба людська така, —
життя од куль не може стати,
ні од гармат, ні од штика!
Смілянський Лёня. Не забудь
твої теплої уваги
й підтримки дружньої можуть,
коли блідого від виснаги
мене від злиднів рятував,
коли поета всяк довбав,
хто знав мене і хто не знав
за вірш «Любіте Україну»...
Люблю тебе й твою дружину.
Хай буде прикладом вона
всім дочкам ніжним України,
як друг і вірняя жона.

(...)

Так грайте, грайте, серця струни,
але для світла, — не для мли!
мій пантеон — чертог Комуни,
куди ми, друзі, вже ввійшли.

Тут і прозаїки й поети,
й жіночих губ багрянний мак...
І, як редактор «Літгазети»,
Начальству відданий Хижняк.
Він, як телятко те ласкаве,
двох маток смокче без турбот...
Одна з цих маток — це держава,
а друга матка — це народ.

(...)

О, скільки в серці сонця й злота!
Вперед, поезіє моя!
Про геніяльного Чарота
на струнах серця граю я.
Хоч у крові забитих грузько...
Він був Сосюра білоруський...
І куля (з нею впав він в герці),
немов стирчить в моєму серці...
«О Беларусь, моя шыршына,
зальоны лист, червоны цвет!...»
Співав колись мій друг, поет,
великий, рідний друг, Дубовка...
Але його скрутили ловко
ті, що ведуть свій рід од вовка...
В лице надхненне — пістолет...

(...)

А скільки вас, мої сябри,
рубали, як оті бори,
що простягали в небо крони,
і крапотіла кров червона...
І я на березі Дніпра
Згадав Олеся Дударя,
його дівочі спухлі губи...
На молодого схожий дуба,
шумів на сонці він, співав...
І от, — підрубаний упав...
Кат і на нім поставив «точку»...
І кров'ю крапали листочки...

(...)

Як тьма проклята, в очі лине
обличчя ката України...
То шле зміїнії вогні
зір Кагановича мені,
зір палестино-отаманський...

О, як він диха в наші дні
і ходить по землі радянській
Надхненник Берії! Це ти
зробив із ГПУ охранку.
Щоб там із вечора до ранку
невинних мучили кати...
Дуриш ти Сталіна, проклятий...
Такого мало розстріляти.
За те, що наробив ти, кате!
За море скорбнеє облич
тебе б я різав день і ніч!..
Така ненависть апогейна!
Це ти вбив Фефера й Гофштейна,
і знищив Маркіша... Це ти
гадючно повз в крові до трону,
щоб до всесвітнього Сіону
по наших трупах доповзти!

Це ти в дні воєн громадянських
дітей розстрілював повстанських
і «змови» липові «творив»,
щоб нищити учителів,
інтелігенцію народу,
що в темі ночей шукала броду...
А ти гатив з їх тіл мости,
троцькістське бидло, Каїн ти,
шматок гнилий і зради й броду! —
О ні, не Каїн ти, Юда!
Вбивати нас — твоя «ідея»...
ти той, хто жалом злим сичав,
коли Адам у гріх упав,
де у плодах цвіли дерева...
Його ж бо спокусила Єва,
а Єву — ти... Кати, кати!

(...)

Він (ще його не той... тю, тю!)
син ненажерного Ваала,
підсунув Сталіну статтю,
а «Правда» опублікувала,
і стала зброєю зла гада...
Ну що ж, на те вона і «Правда».
За вірш «Любіте Україну»
вона довбала без упину
мене три роки! Горе, жаж.
Хоч каявся я в помилках,
яких не мав. Я ж був невинний!
Хоч я поет не ідеальний.

Я трохи серцем не погас...
Та ж і народ мене морально
підтримував в страшний той час.
Але «битців» я тих прощаю, —
мене ж клювали попугаї!
Мене сам Мешік викликав
в години пізньої пори
на Короленка, 33...*
Але катюга не забрав
мене й не лив поета кров...
Не дав бо санкції Хрущов!
Хрущов... Про все це я узнав
від земляка... Він врятував
мене од рук і смерті злої,
як Рильського в дні з тьмою бою,
Як і Козицького, що впав, —
(його Данькевич додобав).
Він ще живе — криклива маса
кісток і нервів, демагог!
В нім мало музики, а м'яса
хватило б і на десятьох...

(...)

... В той час,
коли здавалось день погас,
коли мене так страшно били
у всескраїнському масштабі,
коли я заздрих навіть жабі,
що у своїй дрібній турботі,
де верби нахилили шати,
могла б у хор дзвінкий вкладати,
що хтіла у своїм болоті,
не так, як бідний той Сосюра,
бо поміж жаб нема цензури.
І в даль, де сяють щастя мети
чиновник не веде поета,
а у борні за молоде
поет чиновника веде.

(...)

Як жалко Бабеля! Я з ним
іще в Одесі був знайомий
в двадцятім році, молодим.
Йому «Махна» в двадцять четвертім
(я ж був тоді таким упертим)
читав...

* Тепер Володимирська, 33, у Києві.

(...)

Я весь Донеччини дитина,
тече в мені шахтарська кров...
А на Донбасі — там любов
Поміж серцями солов'їна...
Там звикли люди в правді жить...
Коли дружить, так вже — дружить,
а ненавидить, так — всім серцем!..
Там — душ незмірена блакість,
там слово правди кожне з перцем.

(...)

Майстренко! Я тебе люблю
за всі твої страждання й муки...
Тебе в північному краю
у таборах довбали круки...
Та тіло стало, як метал,
хоч як його, садист, не гни...
Не тільки на тобі вони
криваві дзьоби поламали,
але й на нас!.. Не ллється кров...
Зламав їм дзьоби злі Хрущов...

(...)

Ми йдемо на штурм і зла й рутини,
нас породив багряний час.
І Стельмах з усміхом дитини
й лицем боксера йде до нас.
Для миру він і для народу
Готов творити знов і знов...
Він любить розливати воду
в своїх романах, а не кров.

(...)

Ми всі в труді гартуєм сили,
ми всі — свобода і весна.
Ось наступив Мокрієв милий
на тінь Миколи Бажана,
і чемно вибачивсь... О брате!
Іде бундючно в даль крилату
Бажан з усмішкою кастрата,
що славить Кремль, як сонця жар.
А голова — більярдний шар.

(...)

Ну, годі зоряних імен!
Як у напрузі струн-антен,
Павло Григорович Тичина,
Хоч не Григорович Тарас,
то все ж найкращий серед нас.
Це я кажу про вас лукаво
й веду в поезію ріллю,
бо дуже любите ви славу, —
я ж славолюбів не люблю,
а вас люблю, мій ніжний квіте!
Цього нічим не пояснити
в ліричній практиці моїй...

(...)

А Ушаков... Тонкий естет...
Хай кажуть: «Камерний поет», —
щасливий я, що не зазнав
ти камери, хоч і страждав,
як я, невинно, за Вкраїну...
Люблю тебе, як сонце й сміх,
як музу щастя солов'їну
тебе — поезії дитину...
Побільше б «камерних» таких!

(...)

Донбас мені подарував
за роки мрій, чекання ночі,
як моря даль, кохані очі...
Ти, як фіялка та між трав,
так тонко пахла для поета,
Марія! Я ж побив штиблети
і у галошах виступав,
де нас той вечір поєднав...
Осяяв він мої надії
той синій вечір... О Маріє!
Колись, маленький, я стояв
у церкві й слухав дивні хори...
А зір в уяві малював
далекий рай, як спів Аврори...
Ягнат і тигрів поміж трав...
Я так хотів святим бути, чистим!
Та янгол із мечем огнистим
Мене до раю не пускав,
одрубав він крила мрії...
Той янгол був — як ти, Маріє!

В годину ту я був не дома,
коли покликали кати

тебе дзвінком... І щастя племін
мов згас для мене назавжди.
Ще й досі вітер чорний віє...
О як ти мучилась, Маріє!..
Тайга і непосильний труд,
овес і пси, штики конвоя...
Була розправа, а не суд,
за те, що ти була зі мною...
Страшних ночей кривавий бруд
уже позаду... Знову день.
Тебе ясна рука Хрущова
мені вернула для пісень...
Вернула! И я співаю знову...

(...)

Подільське сонце... грізні трави...
А в серці — зоряний Донбас.

Ось лави наступа підкова,
і гостро блискають штики...
Це йде на білії полки
Житомирська юнацька школа,
і кашляють броневики...
В дозорі я... За мною лава,
Проскурів вже, а не Полтаву
обороняють козаки...
Але уже не од червоних,
а білих... Передав штику
я волю всю, всю юнь грозову...
А на мені кашкет військовий
германо-польського зразку.

Я йду й зідхаю гірко, гірко.
Як жаль, що над чолом моїм
не сяє в даль червона зірка.
Ах, той снігів тривожний дим,
тривожні гони ті і сажні,
і ті сліди, що йшли в Деражню
з доріжками од кулеметів,
де сумно саяв штик поета...

Болото... А на ньому кров
Густа й замерзла...
Сніг — як з шовку...
І ти, Борисе, десь ішов
на ката в залізничнім полку.
В очах — ненависть і любов,
той сніг і в жилах юна кров.

Я йду і диха, наче з горна
снаряд, і гук як на току...
В руках моїх гвинтівка чорна
та ще й англійського зразку...
Як тяжко згадувать, Борисе!..
Це травма на усе життя.
Ось броневик по рейках лізе,
щоб зупинити серць биття...

Давно, давно... О даль грозова
й сніги криваві од зорі!..
Розбили армію Слащова
Червонії богатирі,
але не ми. Полон. Одеса.
Червона армія. Бої.
А потім, наче сині леза,
побачив очі я твої.
Ти ж не куркуль і не попович,
мій Антоненко-Давидович!
Ти поклонивсь полків могуті
Й червоній правді. Ти вже дід.
За що тебе терзали люті,
як і Ковіньку, двадцять літ!
Дивився ти в гарматні жерла
і йшов на смерть за свій народ.
За що ж літа твої пожерла
ота сволота із сволот!
Брехню вона за правди перла
нам видавала в чорні дні.
Й брехня їх, квітами повита
(щоб чорта заховать копита...),
здавалась правдою мені.

(...)

З АВТОБІОГРАФІЧНОЇ КНИГИ

«ТРЕТЯ РОТА»

LIX

В 1937 році я з сім'єю переїхав до Києва. Мені дали в «Роліті», будинку письменників, квартиру на шостім поверсі, а потім на третьому після того, як репресували Семиволоса, а потім Проня.

Було сумно на горі інших, яке виходило не з моєї волі, будувати своє поетичне кубельце.

Я продовжував свій літературний шлях і хоч був формально позапартійний, але духовно ні на мить не відривався від партії.

Коли моє виключення із партії санкціонувало бюро Харківського міськкому, то секретар міськкому, довговусий українець (хоч він говорив і російською мовою) сказав мені:

«Мы оставляем двери партии открытыми для тебя. Только ты докажи своим творческим трудом, что тяжкие свои ошибки перед партией исправил (мене ж виключили, як „зоологічного націоналіста“!), и мы возвратим тебя в свои ряды».

Між іншим, після того бюро ми вийшли на Сумську з Кузьмичем, що був секретарем нашої партійної організації, і він сказав мені:

«Ну, Володю, віддай мені партквиток...»

Я весь внутрішньо затремтів од страшного одчаю, душа моя заридала, закричала, а права рука одірвала од серця (чи разом з серцем) і віддала Кузьмичеві моє щастя, моє все, чим я жив, що мені світило, і пішов в морок.

Чому я віддав партквиток, а не боровся за нього?

Я знав, що все погоджено з тими, що «свыше», і що з моєї боротьби нічого не вийде. Навіть не погоджено, а «свыше» сказано голосом Затонського:

«Он не наш. Пусть у него хоть двадцать партийных билетов, но он не наш».

1939-го року за видатні заслуги в галузі розвитку української радянської художньої літератури я був нагороджений нашим урядовим орденом «Знак пошани».

Був урядовий бенкет, зв'язаний з іменем безсмертного Шевченка. Корнійчук мене спитав:

«Хочете познайомитись з Микитою Сергійовичем?»

Я сказав, що хочу.

Тоді він підвів мене до товариша Хрущова і познайомив мене з ним. Микита Сергійович сказав мені:

«Я думал, что вы гораздо старше выглядите. Вы извините меня, что так говорю».

Я відповів:

«Если бы я меньше пережил, а бы выглядел еще моложе».

Тримався я спокійно, але в душі — буря од згадок про все так страшно пережите...

А Микита Сергійович дивиться на мене своїми зеленими (чи може вони мені здалися зеленими од електрики, а вони карі!) і безконечно чулими очима, і в мою душевну бурю входить, як промінь сонця з укритого грозовими хмарами неба, його спокійний батьківський голос:

«Получите орден Ленина».

І моя буря одразу стихла і розбурхане море душі стало спокійним, як очі товариша Хрущова.

LX

А мука, що я за лавами партії все росла і настав момент, коли я подзвонив у ЦК, що хочу поговорити з Микитою Сергійовичем в особистому питанні, тим більше, що на урядовому бенкеті Микита Сергійович мені говорив:

«Жаль, что в таких условиях нет возможности поговорить как следует».

Але помічник Микити Сергійовича товариш Гапочка відповів мені, що йому доручено поговорити зі мною.

Я ж хотів бути прийнятий безпосередньо т. Хрущовим.

Та скільки я не дзвонив у ЦК, Гапочка спочатку відповідав, а потім він став кудись виходити, то на доповіді, то на наради.

І я написав листа товаришеві Сталіну. Лист був такий:

«Дорогой товариш Сталин!

Пусть меня извинит Никита Сергеевич, что я через его голову обращаюсь к вам, но я никак не могу пробиться к нему через его бездушно-глухое окружение вроде всяких Гапченок и Нагорных.

В 1934 году меня исключали из партии, как зоологического националиста, а я не мыслю жизни без партии.

Меня доводили до мысли о самоубийстве, но я не сделал этого потому, что слишком много страдал украинский народ, чтобы его поэты стрелялись».

І я так ридав над листом, що кров трохи не розірвала мого обличчя. Особливо над закінченням:

«Ты мое единственное спасение и прибежище.

Отец! Спаси меня!!!»

Точно я листа не пам'ятаю, але про народ і порятунок точно. Я послав листа авіапоштою.

Але я не знав, що дружина розпечатала листа і вклала туди довідку од психіатра.

Так, що лист до тов. Сталіна пішов з довідкою, здається, професора Абашева.

І відповідь прийшла, як блискавка.

Мені в обкомі сказали, що прийшов од товариша Сталіна хороший лист про мене. Я питав про зміст листа, але мені не сказали. А лист був такий:

«Восстановить в партии. Лечить».

Це я так гадаю, бо:

На бюро мене викликали без представника нашої письменницької організації т. Городського і розбирали справу без нього.

Тільки мені не сподобалось, що товариш, який доповідав про мене, говорив тільки погане плюс і те, що я був у петлюрівцях.

Він замість «Сосюра» сказав «Петлюра».

Мене це обурило і я сказав спокійним людям, що сиділи за довгим червоним столом:

«Неужели товарищ, который докладывает обо мне, не мог найти ничего хорошего, что я сделал для народа, а все только плохое, и даже вместо «Сосюра» назвал меня «Петлюра».

Секретар обкому спитав мене:

«Как вы считаете, были у вас уклоны?»

Я відповів:

«Да. По национальному вопросу».

Тоді секретар обкому каже:

«Я считаю, что товарища Сосюру надо восстановить в

партии с прежним стажем, с мая 1920 года, но записать перерыв с 1935 года до 1940 и предложить Ленинскому райкому выдать ему партбилет».

І кімната захиталась і попливла під моїми ногами. Од щастя я став легкий і крилатий. (...)

LXV

Повний щастя перемоги і радості повороту на Україну, я в 1944-му році написав вірш «Любіть Україну», який студенти просили мене по кілька разів читати їм на літвечорах.

Поет Микола Новицький надрукував «Любіть Україну» в «Київській правді», а Леонід Новиченко, як редактор, передрукував його в нашій «Літературній газеті».

Цього вірша я написав в наслідок таких фактів...

Ще в Башкирії, в Уфі, коли Україну розпинали криваві окупанти, одна така сказала при мені й Юрі Кобилецькому:

«Как я соскучилась за украинским салом!».

Кобилецький:

«А за украинским народом вы не соскучились?»

І в Москві теж одна така сказала, коли ми з молодим прозаїком із Західної України Ткачуком ішли з нею по вулиці Горького:

«Для меня Родина — там, где мне хорошо».

Ткачук сказав:

«Свиняча філософія».

І ще Валентин Бичко пожалівся мені, що днями за порадою т. Мануїльського з одного номера газети «Зірка» знято шапку зі словами:

Обніміться ж, брати мої...

Учітесь, читайте,

І чужому научайтесь,

И своего не цурайтесь!..

І ще:

Мово рідна, слово рідне,

Хто вас забуває,

Той у грудях не серденько,

Але камінь має!

Я не буду називати авторів цих слів...

У відповідь на це і те, що було перед цим, я написав «Любіть Україну».

Часто я ходив і ходжу повз Софіївський собор, золотий гомін якого, що колись лунав над Києвом разом із гомоном Лаври (дзвони...), що оспівав у чудесних віршах молодий Тичина, і згадую веселого із світлими й сміливими очима, як у сільських парубків, Григорія Косинку, що жив у флігелі соборського подвір'я разом із своєю високогрудюю жіночкою.

Я до них часто ходив, коли в 1925 році відпочивав у Дарниці.

Я так любив Григорія, золоте і співуче життя якого обірвала куля ката і не фашистського одвертого ката, а ката, що підступно, кривавою, гадючкою заліз у наші лави, і як багато і смертельно покусав він іклами куль серця нашого цвіту!..

І ще я згадував, як я листувався з Грицем, які прекрасні українські листи він мені писав. Якби він жив, він став би нашим Тургенєвим у прозі, бо як і Тургенєв, він був поетом у прозі. (...)

Я знов лечу в споминах назад.

Був призов ударників у літературу, по суті шкідлива і непотрібна справа, яка пошкодила і виробництву і робітникам (молоді робітничій), яким задурили голову, що вони одразу стануть геніями.

Щоправда найталановитіші з них лишилися в літературі (одиноці), а багато були тільки скалічені духовно, і нічого з них не вийшло.

Між ударників, призваних в літературу, походжали, як єгипетські жерці, і «священнодіяли» між них, хизуючись знанням Маркса, Леніна і Сталіна, цитуючи їх твори (така то сторінка і такий то абзац, згори чи знизу) критики Коряк, Щупак і Коваленко.

Я запропонував їм, при ударниках, зачитати уривок із статті одного критика:

«Його всі цитують, не друкують, а я вважаю, що це — хороший критик».

Вони поблажливо усміхнулись:

«Просим, просим!»

Я їм зачитав цей уривок російською мовою, де йшлося про право людини на фантазію.

Коряк сказав: «Це — левое ребячество».

Щупак: «Це правий ухил».

А Коваленко: «Та це — справжня контрреволюція».

Я сказав: «Товариші! Це — з Леніна».
Картина. (...)

Та от, як удар страшного і несподіваного грому з безхмарного неба, редакційна стаття «Правды», в якій мене за вірш «Любіть Україну», за любов до України «в стягів багрянному шумі» названо по суті націоналістом за те, що я нібито пишу за Україну поза часом і простором (а знамен червоний шум!.. Зойки гудків)... Справа в тому, що «Правда» критикувала перший варіант «Любіть Україну», написаний в 1944 році, сім років тому, де був рядок «Без неї — ніщо ми, як порох і дим, розвіяний в полі вітрами», і цей варіант переклав Прокоф'єв.

А в збірці «Щоб сади шуміли», за яку я був нагороджений Сталінською премією I-го ступеня; був надрукований вірш «Любіть Україну», в якому рядок «Без неї — ніщо ми...» я замінив рядком «між братніх народів»..., щоб показати Україні не ізольовано од своїх соціалістичних побратимів і по-сестер.

Але «Правда» почала мене бити за перший варіант «Любіть Україну», що під цим віршем підписалися б такі недруги українського народу, як Петлюра і Бандера...

І скільки я не казав (коли мене почали бити у всеукраїнському масштабі, — всі організації!.. — і навіть у всесоюзному — шукали в кожній республіці свого «Сосюру» й ламали йому ребра, били під душу, як мене на Україні), і скільки я не казав, що я виправив «Любіть Україну», мені не вірили і били до самозабуття.

Корнійчук на Пленумі письменників України кричав на мене (мабуть з переляку, бо його теж критикували, але чемно і в міру):

«За який націоналістичний гріш ви продались?».

А Малишко вмістив в газеті «Радянська Україна» цілий підвал, у якому «доводить», що раз я був у петлюрівських бандах, то мені не можна вірити, що я на кожному вирішальному етапі становлення радянської влади на Україні «був не з нами».

Його стаття була по суті ідеологічним ордером на мій арешт.

І теж Малишко робив це, як і Корнійчук, щоб одвести вогонь критики од себе і сконцентрувати на мені, бо його, як і Корнійчука, своїм крилом зачепила критика.

Прокогін шукав націоналізму в моїй поемі «Вітчизна» і «знайшов» — його там, де я писав про Україну, хоч у тій же

поемі я з такою любов'ю писав про Білорусію, про Росію і Москву, як серце Вітчизни!..

Новиченко дописався до того, що:

«Сосюра вже перестав бути прикладом для літературної молоді».

Одразу ж після появи статті в «Правде» «Об идеологических извращениях» мене викликав перший секретар ЦК КПУ т. Мельніков.

Він мені говорив, що я: «представитель рабочего класса украинской поэзии», що «у нас нет ни тени сомнения по отношению к вам».

В наслідок розмови з ним я написав покаянного листа, що був надрукований у «Правде».

А ще перед тим кореспондент прогресивної газети українців у Канаді приїхав, щоб перевірити, чи я ще є на світі, бо націоналістичні газети в Канаді писали, що я заарештований, і мене з цим кореспондентом у ВОДСі зфотографували.

Коли я приїхав у Сталіно, йшла конференція молоді, на якій виступив секретар обкому КСМУ. Він говорив про «Любів Україну», про те, що під цим віршем підписався б Петлюра і Бандера. Закінчивши промову, він сказав:

«А теперь слово имеет товарищ Сосюра!»

Мене зустріла електрична буря аплодисментів.

Якось я сумно ішов по Червоноармійській біля Басарабки. Вулицю переходив юнак у міському костюмі з чемоданом у руках. Мабуть студент. Він підійшов до мене і спитав:

«Ви — Володимир Сосюра?»

«Я».

«Дозвольте потиснути вашу руку!».

Він потиснув мені руки і, не сказавши більше ні слова, швидко і схвильовано пішов від мене.

Я так розгубився від радісних сліз, що залили мою душу, що навіть забув спитати його, хто він такий.

То мені потиснула руку українська молодь.

І тільки це мене втримало від божевілья або самогубства, сталінські аплодисменти і цей потиск руки...

Але серце не витримало і в мене почалися спазми коронарних судин, а потім досягла свого апогею гіпертонія.

Тільки це вже область медицини, а не ідеології, і за це я прошу пробачення у вас, мої золоті читачі!

Тільки медицина все ж зв'язана з ідеологією, власне з ідеологічною боротьбою і любов'ю.

Серце почало протестувати уже після арешту моєї дру-

жини, яку викликали в Міністерство Державної Безпеки телефоном, коли мене не було дома.

Так. Серце не витримало і почало давати грізні сигнали.

Муки особисті не такі вже й цікаві, тільки у нас трудно сказати, де починається особисте, і де кінчається громадське.

Наскільки чудесний наш соціалістичний лад, що в ньому вжиті «ми» воєдино з «я» кожного з нас.

Колись мені одна стара більшовичка сказала:

«Переживайте всегда с народом. Если радость, она будет большей, а если горе, — оно будет меньшим».

І в цьому моє щастя, а може й сила, що я ще до поради старої більшовички переживав завжди (і переживаю) з народом.

Я знав, що не в мене одного таке горе, хоч я ще вірив, що МГБ — меч диктатури пролетаріату і раз заарештували Марію — значить було за що.

Це говорила моя свідомість, а серце кричало і плакало, і билось об ребра кривавими крилами, як підстрелена птиця.

І я страшно угнувся духовно, як поет і як людина...

Це дало право Крижанівському сказати на поетичній секції про мене: «Сосюра — вже смердючий труп».

Правда, товариші і навіть Малишко (він іноді буває хорошим) всипали Стьопі за мене.

А він щось белькотів, що він так сказав: «Для користі літератури...»

Та товариші, в переносному смислі, зробили із Стьопи «смердючий труп».

Це було ще за доби «культу».

До Києва приїжджали російські письменники і з ними приїхав Назим Хікмет.

І це теж було ще за Сталіна.

Хікмет попросив Малишка познайомити його зі мною, і при товаришах сказав мені: «Я читал ваше стихотворение «Люби Украину» и никакого национализма в нем не нашел».

Після Сталіна почалася відлига літературної атмосфери.

Стало легше дихати і співати.

Але за кілька днів до розгрому Берії і його бандитів, уночі — дзвінок.

Дзвонив той же, що заарештував дружину:

«Зайдите в Министерство. За вами придет машина (з таким то номером), вы садитесь в нее и приезжайте к нам».

Я вийшов.

Машина з указаним номером уже чекала на мене. В ній був один в чорному. І я з ним поїхав у Міністерство Безпеки.

Ще до цього за мною вже ходила тінь смерти. В неї були жовті штіблети, світло-шоколядний костюм і безбарвне обличчя нальотчика.

В Міністерстві той, що мене привіз, завів до одного кабінету і зник. В кабінеті було двоє у військовому. Один стояв, а другий сидів за столом.

Я показав свою перепустку і той, що сидів за столом, забрав її в мене і замкнув до шухляди.

Ясно.

Мені сказали, щоб я почекав.

Сиджу, чекаю...

А вони, ті двоє, про щось жваво і весело розмовляють, здається про концерт, про гру артисток...

Мовляв, «життя вже летить повз тебе, а ти, птичко, уже в клітці».

Довго я там чекав, а вони не звертали на мене уваги, ніби я — порожнє місце.

Очевидно, там нагорі по прямому проводу питали згоди на мій арешт одну людину, що простягла благовісну руку над моєю головою і сказала:

«Сосюру не трогать!»

І чорна рука, що вже добиралась до мого серця, щоб стиснути його смертно своїми гострими, закривавленими кігтями, одійшла в морок...

Тоді зроблено було такий крен.

Заходять двоє у військовому, рангом вищі за тих, що застосовували до мене прийом «психологической пытки», і один з них сказав: «Владимир Николаевич! С вами хочет поговорить министр». Ми пішли нагору. Зайшли до кабінету міністра.

Це був Мешік, потім розстріляний разом з Берією й іншими претендентами на криваву владу над тероризованим народом. Вони хотіли навалити Гімалаї трупів до тих, що вже навалили, але... не вийшло!

Мешік, коли я привітався з ним, запросив мене сісти:

Я сів.

Він дивиться на мене і мовчить.

Я теж мовчу.

Мешік:

«Чого ви мовчите?»

«Я жду, що ви мені скажете».

Мешік:

«Чого ви не даєте до друку ваших віршів? Ви що, протестуєте проти критики!»

Я: «Ні, я не протестую. Вірші я пишу, але мене не друкують».

Мешік: «Хто вас не друкує?»

Я: «Газети і журнали, і видавництва. Я вже давно, давно дав у «Радянський письменник» велику збірку поезій «За мир», але її й досі маринують».

Мене, між іншим, уже не друкували два роки ніде і не дозволяли виступати перед народом.

От і виправляйся.

Тобі кажуть «виправляйся», а не друкують, як же я буду виправлятися?

Смілянський правильно говорив, коли його били: «Коли шахтар помилився, то його не виганяють із забою, а дають йому змогу там же, в забої, і виправлятися!..»

Мешік: «До вас ніхто не заходив з націоналістичного підпілля?»

Я: «Ні!»

Навпаки мені присилали загрозливі листи.

Мешік: «А як ви живете матеріально?»

Я: «Не вилажу з льомбарду, заложив речей на 10000 крб.»

Мешік: «Так ви мені напишіть листа про те, хто вас не друкує, і завтра у вас буде наш товариш. Ви передайте йому листа до мене і дасте йому переписати номери льомбардних квитанцій».

Я попрощався з ним і пішов.

А той, що відібрав у мене перепустку і замкнув її в шуфляду письмового столу, з такою люттю і темною ненавистю у східніх очах дивився на мене, а рука, рука ката, віддавала мені перепустку.

Я не попрощавшись із ним, вийшов.

А через деякий час та рука, що сказала своїм благовісним жестом «Сосюру не трогать», повернула мені з далекої засніженої тайги мою дружину.

Це вже було після розгрому Берії.

LXVII

В клубі Ради Міністрів були збори активу радянської інтелігенції, які вели письменники.

Збори були присвячені підсумкам роботи XX з'їзду нашої партії.

Всі радісно вітали все те, що геніяльно накреслив історичний з'їзд переможців ночі.

Було урочисто й святково.

І от виступає Корнійчук і в своїй промові, між іншим, сказав:

«Марно критикували Сосюру за вірш «Любіть Україну». Нічого ворожого в цьому вірші немає. Це патріотичний вияв душі поета».

Я дивлюся на обличчя, і всі вони злилися в моїх очах в одну туманну пляму од сліз, що залили мої очі...

Потім виступав Малишко і теж у своїй промові — палкій і пристрасній, в якій його серце од гніву на ворогів народу навіть кинуло своє полум'я і на тих, хто ні сном, ні духом до них не причетний.

Малишко теж сказав про мене, що марно мене били, що нізачо мене калічив Каганович...

І я од радості все простив: і те, що кричав на мене Корнійчук, і статтю Малишка в «Радянській Україні» проти мене, і все і всім дезорієнтованим братам, що били мене так, що аж серце гуло од ударів.

Ви ж знаєте, як у нас уміють бити!

Я всім прощаю і всіх люблю.

Люблю навіть Новиченка і Стьопу Крижанівського.

А ще дужче люблю свою Донеччину і Третю Роту, що провідною зорею світила, світить і буде світити мені на поетичній путі...

Літо 1926 року, Харків

Зима 1942 року, Москва

Зима 1959 року, Київ

ВАСИЛЬ СТУС У ЖИТТІ Й ЛІТЕРАТУРІ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Наближається 50-річчя від дня народження нашого видатного Поета, замордованого в карцерній камері пермського табору особливого режиму. Тому цього разу нашу постійну рубрику відкриваємо зверненням до міжнародньої письменницької спілки — ПЕН-Клубу про вшанування пам'яті Василя Стуса.

Продовжуємо збирати і друкувати невідомі твори поета. Цього разу публікуємо Стусів переклад ХХІХ сонета із другої частини «Сонетів до Орфея» Рільке, а також переклади із Гете. Ще раз просимо всіх, хто знав Василя Стуса, спілкувався з ним, надсилати нам спогади про поета, його листи та недруковані твори.

ЗВЕРНЕННЯ

ДО ПРЕЗИДЕНТА МІЖНАРОДНЬОГО ПЕН-КЛУБУ
ФРЕНСІСА КІНҐА ПРО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТИ
УКРАЇНСЬКОГО ПОЕТА ВАСИЛЯ СТУСА В ДЕНЬ
ЙОГО 50-РІЧЧЯ

6 січня 1988 року в таємничий Святвечір минає 50 років з дня народження Василя Стуса — справжнього поета і справжнього громадянина. Він пройшов майже непомітно в бідному нашому літературному світі просто тому, що було так хмарно й темно, що ніхто нічого не помічав.

Духовні вартості в епоху застою катастрофічно впали. Споживацтво розтлило душу цілого покоління. Страх дрібних і спідлював людей. Дивились — і не бачили, слухали — і не чули...

Коли хтось з наших нащадків недбало махне рукою на покоління людей скалічених, з подвійним сумлінням і з двома рідними мовами, надто кволих для того, щоб пронести естафету духу в майбутнє — все ж таки перед ним постануть імена, що не розмінялись і не впали.



Василь Стус — бл. 1978.

І серед них височітиме суворя постать з гранітним профілем і гострим поглядом добрих очей. Василь Стус — людина рідкісної моральної обдарованості, несхибне мірило сумління в світі розхитаних і розмитих понять чести, правди, порядності. Він на диво зберіг свій стиль крізь усі суворі етапи життя.

Це й було в основі його трагедії: він ніс даровану йому іскру Божу з гідністю і лицарською одвагою, не згинаючись і не обминаючи. Він був свідомий високого Божого дару і свого людського обов'язку.

На такій дорозі поети гинуть.

Ось етапи його життя.

Народився він на Вінничині.

Дитинство і навчання в школі — на Донеччині.

Донецький педінститут.

Військова служба — стройбат на Уралі — 3 роки.

Аспірантура в інституті літератури і виключення з аспірантури за участь у громадських протестах.

Різні чорні і тимчасові роботи — 7 років.

Мордовські табори суворого режиму — 5 років.

Заслання в Магаданському краї — 3 роки.

Другий арешт за участь у правозахисній Гельсінкській групі — відбув 5 років.

Смерть у таборі особливого режиму на Уралі на 47 році життя 4 вересня 1985 р. і могила на табірному цвинтарі під стовпчиком No. 9.

Творчість Василя Стуса нам відома лише наполовину.

Окремі цикли віршів, опубліковані на початку 60-х років у київських журналах.

Збірки поезій «Зимові дерева», «Веселий цвинтар», «Палімпсести» — видані на Заході.

Не зібрані його переклади з Гете, Рільке, Бодлера, Кіплінга.

Не зібрані його неопубліковані повісті і оповідання. Десь у матеріалах кримінальної справи зберігається талановитий есей — «Феномен доби» — слово на захист поета Павла Тичини проти казенного Тичини, виставленого на посміховисько школярам.

Нам зовсім невідома остання передсмертна збірка Василя Стуса — «Птах душі». Може, це найбільша річ поета, бо, судячи з історії Василя Симоненка, передсмертний спалах творчості — найсильніший.

Отже, творчість Василя Стуса можна поділити на три періоди:

- дотюремний
- тюремний
- прощальний.

Василь Стус вийшов з поетичної школи Рільке — він ніколи не був поетом соціальної ідеї. Саме тому — на фоні гострої публіцистичної поезії 60-х років на Україні — сильного ліричного струменя поезії Василя Стуса майже не помічали.

В його виразному голосі чулися і соціальні ідеї, але то були радше сполохи птаха у клітці:

Отак живу, як мавпа серед мавп,
Чолом прогрішним і з тавром зажури.
Все б'юся об тверді камінні мури,
Як їхній раб...

Часом прохоплювалися у нього посмішки зухвалого смирення:

Більше ніж Марксові,
Я вірю в ваші чоботи хромові,
То який же я в біса неблагонадійний?

Зрештою, пронизливою віщою струною звучало передчуття:

Моє ж досє, велике, як майбутнє,
Напевне пропустив якийсь із трутнів,
Із тих, що білий світ мені окрали,
Окрали край, окрали спокій мій.

Не пропустив...

Але всупереч кримінальним діагнозам стверджуємо, що в дотеперішній період його поезія торкалася політики не більше ніж отой стогін:

Як тихо на землі, як тихо,
І як нестерпно — без небес!

Не знаємо, як почувають себе впіймані і замкнені в тюрму злочинці. Але поет — автор ліричних віршів та учасник народного самозахисту словом — і проти нього конвой з вівчарками, заґратовані столипіни і воронки, 7 рядів колючого дроту, вишки з кулеметами, — це така абсурдна ситуація, що в ній роздвоюєшся і знов прокидаєшся в іншому, своєму більш природному світі.

Ти таки не тут, таки не тут.

Тюремна поезія В. Стуса не є соціальним відгуком на цей абсурд. «Палімпсести» (назва тюремної збірки) — це первісні написи, первісні карби душі, що спливають з глибин як пісня часу і долі. На всі грубі удари кулаком по струнах поет відповідає голосом свого ества, що невідкладне обставинам. Звичайно, усвідомлюється, «яка нестерпна рідна чужина, цей погар раю, храм, зазналий скверни». Звичайно, сплескують глобальні питання:

Київ — за ґратами. Київ
Весь у квадраті вікна.
Похід почався Батиїв,
А чи орда навісна?

Але в цій же ситуації абсурду, за грубими реаліями вибудовується свій храм:

Звелася длань Господня
І кетяг піднесла
Над зорі великодні
Без ліку і числа.
Ця синь зазолотіла,
Це золото сумне,
Пірвавши душу з тіла,
Об'яснили мене.
Голосить сніговиця,
Колючий хрипне дріт,
А золота жар-птиця
Пускається в зеніт.

Розуміється, кожного ранку жар-птиця знов приземлюється і бачить

Світання, мов яйця пташині,
кволі, спроквола сині,
що випали з гнізд і щебечуть...

А вдень вона зовсім відлітає, і прорізує душу тверезість:

Ця Богом послана Голгота
веде у паділ, не до гір —
і тінь блукає потаймир.

Для стислості наведемо декілька характерних перших рядків різних віршів:

«Верни до мене, пам'яте моя»
«Церква святої Ірини криком кричить із імлі»
«Тільки тобою білий святиться світ»
«Нерозпізнання місто дороге»
«Украдене сонце зизить схарапудженим оком»
«Усе моє життя в інвентарі»
«На схід, на схід, на схід, на схід»
«Ще й до жнив не дожив, зелен жита не жав,
Ані не долюбив. І не жив. І не жаль»
«Як хочеться вмерти»
«Мені зоря сіяла нині вранці»

Треба попередити Стусових читачів: його віршів не можна просто гортати — в них треба входити і повільно обживати їх, як він обживає свої камери, свої етапи — і тоді відкривається унікальне явище в поезії ХХ віку.

«Плач, небо, плач і плач! Пролий невтримне море тонко-голосих вод!» — ось той прибій, що заносить Василя Стуса в Море Великих. Небагато з них пило таку переповнену чашу і знало таку темну безодню під ногами на протязі років, і черпало з тієї безодні вагу Слова. Пастернакова «нечувана простота» «під старість», його вірші «Гамлет», «Якби я знав, що так буває, коли виходив на дебют» — це тільки далекі передчуття тих плавань у чорній воді, тих самоусвідомлень, в яких жив Стус, з яких виринав спалахами, з яких творив страшну поезію смерті — і гармонізував її.

Яке жорстоке ти, пізнання,
Дороги трачених доріг!
Хай увірветься існування,
Хай дух притомлений знеміг,
Хай видива подаленіли
На чорній, як смола, воді,
Та ми жили, немов любили,
І вік пробудем молоді.

Але нас тривожить найбільше в творчості Василя Стуса III періоду — прощання. Ми не маємо нічого з тих смертельних 80-х, коли йому було заборонено писати вірші в листах. Знаємо, що багато і легко писалось у безсонні камерні ночі. Уявляємо, як вранці відкривалась кормушка, і сонний прапорщик нудно кидав слова: «Ану, осужденный Стус, давайте свою писанину». Василь дивився відсутнім поглядом, наче нічого не чув. Тоді клацали залізні замки, і два прапорщики з черговим офіцером обшукували порожню камеру, обмацували все до нитки і забирали всі списані клап-

тики паперу. Василь відвертався лицем до ґрат з молитвою в болісних очах.

Швидше за все літератори в мундирах і в цивільному ставились до тих віршів холодно: нічого цікавого там не було ні для служби, ні для смаку. Мабуть, були там вірші про зникомість явищ на плесі ріки і не було вже згадок про втрачені островки минулого, бо спомини болять, як почорніла рана. Знаємо, як змінювалися авторитети і цінності, як в'янули сили душі, як пригасали очі і затихали голоси в атмосфері абсолютної бідності, голоду і холоду при тьмяному світлі лампочки (згадаємо Ніцше: не вірте жодній думці, що народилась не з чистого повітря гірських вершин!). Знаємо, як облягають нав'язливі безкрилі образи в затхлій сирості за сліпим віконцем. Але знаємо, що з такими позитками людина стає ближче до неба, в ясну і чисту годину творчості. Достеменно знаємо, що до останку залишались з ним найближчі — Гете і Рільке.

Рукописи Василя Стуса мають бути у тих міністерствах і комітетах, що мали сумний привілей виконувати вирок над речниками Духу і проводити великого поета по етапах жорстокого режиму.

Прости їм, Господи, бо не відають, що творять.

Його останній спів, його три сотні віршів складають останню збірку — «Птах душі». Де вона?

В. Стус залишається поетом ув'язненим. Його поетична спадщина там, навіть уже після того, як сам поет був доведений до загибелі в карцерах особливого режиму. Його спадщини не повернули сім'ї. Цьому нема жодного юридичного і морального виправдання. Цього не можна ні зрозуміти, ні прийняти.

В поета кинеш камінь —
Обвалиться гора.

Нині, здається, безкарні люди чекають, поки обвалиться гора. Гора вже ворухиться. Культурні кола світу знають і пам'ятають Василя Стуса. Він не з тих поетів, про яких погомонять і забудуть. Збірки його творів перекладаються на європейські мови, виходять за кордоном. Гострий інтерес до його поетичної спадщини проявляється на Україні, в Радянському Союзі. Цей інтерес зростатиме. Республіканське видавництво повинно видати добірку його творів. Людям треба пояснити зрозумілою мовою: чи має поетична спадщина безвинно замученого поета досиджувати його 15-річний термін?

Чи, може, вона засуджена довічно? Тоді вага її виросте десятикратно.

Згадаймо посмертну долю Льорки. Ми можемо порівнювати не лише смерть цих двох поетів, але й творчість. Їх єднає головне: справжність, яка дається лише великим.

«Героєм цієї книжки є одна-єдина постать — біль»... Хто це сказав про свою улюблену книгу? Льорка чи Стус? Льорка. Але це ще більше підходить до Стуса.

Треба визнати: Льорка — поет трагічної долі. Але навіть у найчорнішому сні він не міг уявити свого далекого українського брата, який розпочав свою творчість в умовах мертвих — без публікацій, і досяг свого зеніту в умовах, коли вільна поезія трактувалась як кримінальний злочин, і кожен листочок долучався до кримінальної справи.

Отже, Льорка був поетом порівняно щасливої долі... Але й Василь Стус був вдячний своїй долі.

Як добре те, що смерті не боюсь я
І не питаю, чи важкий мій хрест.
Що перед вами, судді, не клонюся
В передчутті недовідомих верств,
Що жив, любив і не набрався скверни
Ненависти, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
Як в смерті обернуся до життя,
Своїм стражденним і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь
І чесно гляну в чесні твої вічі
І в смерті з рідним краєм поріднюсь.

Нині він починає ріднитись з рідним краєм і входить у його пісню, як трагічна струна. Згодом ми навчимося читати його лірику як літопис епохи, як свій власний притлумлений голос. Поки що західний світ знає краще Василя Стуса, ніж ми. У вересні 1985 р. радіостанції всіма європейськими мовами повідомляли про загибель українського поета. Преса публікувала трагічні некрологи і урядові заяви. Наскільки нам відомо, з'явилися публікації європейськими мовами. Це був його вихід на світову арену.

Ми звертаємось до літературної громадськості нашої країни, до міністерства культури СРСР, до президента міжнародного ПЕН-Клубу, до почуття солідарності поетів нашого часу з закликом відзначити через ЮНЕСКО 50-ті роковини українського поета Василя Стуса. Це ім'я гідне такого відзначення, ім'я символічне для кінця XX віку. Всупереч

течії, за найжорстокіших обставин він проніс у руслі української традиції ідеали гуманізму, патріотизму, демократії. Він по-лицарськи зберіг вірність цим ідеалам до кінця. На таких людях тримається культура, її засади безкорисности, її дух відповідальности за долю рідної землі і планети. Ми певні, що наш заклик підтримають літературні кола Радянського Союзу і Заходу. У німців Василь Стус — давно визнаний поет. Для поляків він є найвищим репрезентантом української культури. В англomовному світі Стус виступає нашим репрезентантом культури і Дон-Кіхотівського духу. Цей дух нині, як ніколи, потрібен для того, щоб зберегти духовну спадщину, пронести нерозмінною і передати її дітям.

Почесні члени міжнароднього ПЕН-Клубу

Євген Сверстюк

Іван Світличний

Вячеслав Чорновіл

Звернення підтримане зібранням Українського культурологічного клубу 18.X 1987 р.

ВАСИЛЬ СТУС

ПЕРЕКЛАДИ ІЗ ГЕТЕ ТА РІЛЬКЕ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Переклади поезій великого німецького письменника Й.-В. Гете беремо із листа В. Стуса до дружини із мордовського табору за 10 червня 1973 року. Не виключено, що з огляду на табірні умови, де у в'язнів вилучалося усе без розбору, поет відіслав тільки перші варіанти перекладів, над якими мав намір попрацювати на волі (тим, хто був разом зі Стусом в ув'язненні, добре відомо, як ретельно доопрацьовував він навіть, здавалося б, бездоганні оригінальні твори і переклади: від того маємо в обігу по кілька варіантів того самого твору, пущеного в обіг в різний час. На жаль, сам поет свого останнього вибору уже ніколи не зробить...).

Переклад ХХІХ сонета із другої частини «Сонетів до Орфея» подано за листом В. Чорновола до рідних 18 травня 1975 року із політтабору у Барашевому, де був ув'язнений тоді і Василь Стус. Шанувальникам поезії пропонуємо порівняти Стусів переклад цього сонета із перекладом визнаного майстра віршованого перекладу Миколи Бажана (у книзі Райнер-Марія Рільке, *Поезії*. К., «Дніпро», 1974, с. 244).

ЙОГАНН-ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

ОДНЕ І ВСЕ*

Всяк радо прагне загубитись,
щоб до безмежжя долучитись
без надміру — все піде влад!
Бо ні бажання, ні воління,
ні обов'язків, ні служіння —
лиш насолода самозрад.

* Заголовок редакції. У В. Стуса стоїть німецька назва — Eins und alles.

Пройми, душе світів, серця нам
— на прю із духом світу станем,
на цей щонайсвятіший бій.
Хай добрі духи нами владять,
майстерно, з успіхом провадять
туди, де наш творець святий.

Щоб створене перетворити,
не дати клякнути і скніти
— май діло, вічне і живе!
І те, чого нема, — постане
на землю, в сяєво багряне.
Життя бо всіх до себе зве.

Все має рухатись, творитись,
набравши образу, ліпитись.
Мить — то уявний супокій.
Рух вічності усе проймає,
а що у твердь себе ховає —
на прах обернеться гнилий.

ДАЙТЕ — ПОПЛАЧУ!*

Ніччю оточений у безмежній пустелі.
Сплять верблюди, поснули підгінчі, тільки старий
вірменин нишком рахує скарби.
Але я коло нього версти лічу,
що лягли між Зулейкою й мною,
тихо повторюю надокучливі
вишки, ті, що видовжують путь.
Дайте — поплачу!
Сорому в тому нема.
Плачуть чоловіки лише добрі.
Так по своїй Брізеїді
сльози Ахілл проливав,
Ксеркс оплакував був
військо, уславлене в битвах,
і Олександр, забивши
свого улюбленця, теж.
Дайте — поплачу!
Сльоза навіть порох
і той відживляє.
Бач, зеленіє уже.

* У Василя Стуса поряд з українською назвою стоїть і німецька — *Lasst mich weinen!*

PARABAZA

Як старанно дух мій волив
зазирнути у глибінь
і природи надокола
і плодів її творінь.
Тільки це — одне одвіку
і збагнути нам не зле:
що мале — то є велике,
що велике — то мале.
Завжди змінне і незмінне,
ближчий рід чи дальший рід,
а творитися повинне,
оновляючи свій вид.

EPIRREMA

За живе торкай поволі —
світ існує тільки в колі,
ні з середини, ні зовні
він не дозріває вповні.
Тільки так лише годиться
знати, що є таємниця.
Справжнє — тільки ледь мигне,
сховане і плинне.
Жодне суще — не одне,
а лише множинне.

ANTEPIRREMA

Як незбагненне це для нас,
що вічна ткаля тче всякчас.
Там тисячі ниток, мов тінь,
спішать за човником рухливим,
сплітаючись якимось дивом
у тисячі міцних сплетінь.
Ні жебрала і не благала
— за ткалю вічність поснувала
і виткала, щоб вічний Бог
погнав по кроснах свій уток.

Публікація Ріти Довгань

СОНЕТИ ДО ОРФЕЯ, Ч. 2-А, СОНЕТ XXIX

Тихий друже далечі, ти чуєш —
дух твій множить сфери світові,
як з п'ятьми дзвіниць благовістуєш.
Те, що з тебе соки п'є живі,

за саму поживу дужче стане.
В вічнім перевтіленні творись!
Що страшний твій біль? В вино духмяне,
раз твій трунок згіркнув, обернись.

Стань же смыслом ночі, на хресті
власних дум, зібравшись на моці.
Бож остання зустріч настає!

А забутий у земнім житті,
вимов стихлим долам: я в потоці —
і швидкій воді скажи: я є.

Публікація В. Чорновола

НАДІЯ СУРОВЦЕВА

ПЕРЕМОГА

ЕТЮД

Ой, яке ж мінливе людське життя! Не дурно так давно Геракліт сказав (та чи й казав?): «Все тече, все міняється!»...



Скільки було барвистого, яскравого, радісного, прекрасного. А оце — сіре навкруги. Сірі стіни, сіра підлога, холодний асфальт. Залізне ліжко, прикуте до сірої стіни, маленький стіл і стілець — усе прикуте. А на невеличкому вікні, хоч і відчиненому — товсті залізні ґрати. У вікні — сонечко. Таке, як і раніш, синє небо, десь недалеко річка, тільки її заступає високий, на три поверхи мур. А на ріжку височить вежа, на вежі — дідько з багнетом. Він чатує, чи не втече та молода дівчина через шпарину віконця.

Не втечу, дядечку, нема як, нема куди, нема пощо...

Але з цієї сірої клітки все таки пускають на прогулянку. Можна вийти по ажурних залізних сходах аж на діл з третього поверху, тоді праворуч, у куті двері — і зелена травичка на дворі, поміж якої зрідка цвіте дивий червоний

мак. Навкруги травички асфальтова стежка. По цьому колі можна невинно кружляти аж півтори години і дихати свіжим повітрям з річки, і навіть чути, як плескаче вода, коли йде маленький пароплав. Річку звуть Которосль, я знаю навіть це.

Отак і кружляю, і тоді весело. Трохи затьмарює настрої напис над дверима, якими виходжу до свого пасовиська. Там написано: «Корпус одиночного заключення Ярославской каторжної тюрми». Але це ж ще з твердим знаком! А вже десять років, як його з правопису скасовано. Наче трохи легше від тієї свідомості! Правда, сам корпус ще стоїть. Та і я — в ньому... Окрім прогулянки, є інше свято: грюка залізна хвіртка в окутих залізом воротах, і — дають каталог! Можна вибрати собі дві книжки на тиждень з прекрасної книгозбірні, що залишилася від часів твердого знаку. Тоді не бачиш, що стіни такі сірі, не відчуваєш, що і меблі, і ти сама прикута, а світ прекрасний, життя чарівне, а решта ось-ось минеться. Ну, і нарешті — листи! Хай тільки раз на місяць, але дають листа від неньки! Моєї єдиної, отої, що жде, що думає, любити мене. І що, на жаль, плаче ночами у далекому маленькому місті, де світять такі ясні зорі, де таке оксамитне, як ніде на світі небо, де моя батьківщина. Тим листом можна жити цілий місяць. Аж поки прийде наступний. Так минає час. Минає ж! І от одного дня, коли я читала книжку, раптом щось зацвірінкало. Новий, давно забутий згук. Може мана? Що ж може щебетати у таких сірих, холодних мурах? Підводжу голову, і дивлюся, ні, не мана, а маленьке, хоч також сіреньке сотворіння сидить у мене на вікні. Горобчик! Справжній горобчик. Отут, де тільки колись тиждень жила муха й та кудись відлетіла. В мене тріпочеться серце. Я, що завжди спокійна на всіх допитах, хвилююся — хочби не відлетів горобчик! Ні, сидить, по-господарськи оглядає камеру, і коли я кидаю крихітки хліба на підвіконня, спокійно збирає своїм дзьобиком. Зібрав, обтрусив пір'я і відлетів.

Тепер у мене докорінно змінилося життя. До нудного буденного існування заглянуло сонечко. Мені є на що чекати. Я заздалегідь готую частування своєму гостю, розкладаю найкращі крихітки, потім сідаю і — жду. Мені є кого ждати! Я хвилююся, — а ну ж не прийде, не прилетить. Чи що станеться йому у цьому широкому світі, чи забуде шлях, чи піде деінде? Але приблизно в той самий час замиготіли крильця, і пташок знов сів на підвіконні. Чи багато треба для людського щастя? Як часом кому... Так минуло кілька днів, і от, саме коли мій гість кінчав свій сніданок, загрюкала

хвіртка у дверях, і голос робота промовив: «Птицев кормить не положено!» Хвіртка закрилася, а горобчик продовжував сніданок. Тоді червона пика з білими бровами та віями заглянула знов через чверть години і промовила: «Лишається на день прогулки». А я ж молода. Гукнула — «А я буду».

Хвіртка грюкнула. Другого дня (бо робот змінявся на тиждень), було це саме, з різницею, що мене позбавили на тиждень книжок. Що ж, хай буде так! Тим більше — «А я буду»! Стіни все одно були сірі, на написі стояв твердий знак, все в куті було прикуте. І втретє побіг альбінос до начальника і виблагав для непокірної найгіршої кари — листа від неньки! Отого єдиного на місяць листа, що приносив стільки радощів, що один в'язав мене із світом, світом, де колись, ще так надало, буяло моє бурхливе життя. Ну, тепер мені вже нема чого втрачати. Я несамовито затупотіла ногами на робота, промовляючи: — «А я буду, буду, буду!». Я не отримала листа. Я не дістала книжки. Не виходила на те зелене поле, де цвіли дикі маки, де плескала за муром річка і пахло водою. Нічого не було. Але... Дивна річ! Отам, у тому «корпусі одиночного ув'язнення» самотня дівчина з сірої камери перемогла!

Ніхто вже більше не чіпав мого горобчика, хоч за мою непокірність довідувався сам начальник. Може і в ньому було щось людське? А під осінь чую — на вікні галас. Крім мого горобця, сидить та дзьобає ще четверо жовтоносих. Мій горобець, за моїм недоглядом, був горобчихою, і оце привів похвалитися своїми нащадками.

Така ось історія перемоги у каторжній тюрмі...

Умань, 27.XI 81

Зі слів автора записав Дмитро Калюжний

ДМИТРО КАЛЮЖНИЙ

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА ПРО ДРУГА

Дмитро Калюжний народився 27 листопада 1943 року в селі Заїченці Зіньківського району на Полтавщині. Після школи був скерований на роботу у шахту в Луганській області.



З 1970 року поселився в Умані, де 17 років працював вантажником, був звільнений за станом здоров'я і не може працевлаштуватися. Пише вірші, оповідання, перекладає з польської, болгарської, німецької. Друкувався у місцевій та закордонній українській пресі.

13 квітня 1985 року в Умані на 90-му році обірвалося життя визначної української громадської діячки і літератора, доктора філософії Надії Віталіївни Суровцевої-Олицької. Стара українська громада, яка осіла за кордоном, зокрема в США, Канаді, Польщі, досі пам'ятає,

хто в далекі вже 20-і роки писав статті, нариси, оповідання для своїх побратимів за кордоном. Серед них чільне місце належить Надії Суровцевій. В журналі «Робітниця» (Вінніпег, Канада), в газеті «Українські щоденні вісті» (Нью-Йорк, США) за 1924-1925 роки вміщено багато її творів.

Водночас Надія Суровцева активно друкувалася в газетах та журналах на Україні. Для сьогоденішнього читача коротко нагадуємо життєвий шлях Н. Суровцевої.

Народилася Надія Суровцева в Києві в українській родині. Батька за політичні переконання було виключено з Київського університету і заслано. Мати викладала російську мову в гімназії. Дитячі роки Надійки пройшли в тому самому будинку, в якому з кінця квітня 1846 року проживав Т. Г. Шевченко (зараз тут літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка). По переїзді до Умані в 1903 році Надія Суровцева пішла до гімназії, закінчивши яку продовжує навчання у вищих навчальних закладах Петербургу, Києва, Відня. Ще з дитинства вивчала іноземні мови. Бурхливі події тих років захоплюють її повністю і безповоротно. Вступає до різних нелегальних гуртків та земляцтв, запалюється ідеєю «самостійництва», а під час Лютневої революції вливається разом з іншими до різних демонстрацій, що вирували на вулицях Києва. Потім займає відповідальні посади при Центральній Раді, Гетьманаті, Директорії. Закінчує Консулярну академію і, як член дипломатичної місії, їде до Версалю, де ставить питання перед урядом Франції про визнання України. Дорогою місія була розформована. Надія Суровцева осідає в Австрії і поступає до Віденського університету на філософський факультет, де згодом захищає докторську дисертацію «Богдан Хмельницький та ідея української державности». Отримує науковий ступінь доктора філософії. Паралельно Надія Суровцева займається перекладацькою справою. В її інтерпретації зазвучали по-нашому твори В. І. Леніна, В. Короленка та інших. Перекладає книжку українських народніх казок на німецьку. В цей же час викладає Н. Суровцева на кафедрі Віденської сільсько-господарської академії. Знайомиться з визначними діячами світу, підтримує з ними ділові та дружні стосунки. Бере активну участь в міжнародніх конгресах жінок-пацифісток, що проходили в Дрездені, Відні, Фрайбурзі, Гаазі, Амстердамі, Парижі, Вашингтоні, Женеві, Клівленді, Детройті, Берліні, Нюрнберзі, Брні, Чикаго, Монреалі, Льозанні та інших містах. У 1924 році Надія Суровцева здійснила поїздки до Канади та США, де виступала з Дмитришиним та Князевичем в українських Робітничих Домах. В цих виступах несла жагуче слово про мир і свободу для свого народу. Вже тоді цілком формується політична платформа молодого української діячки-патріотки. Повернувшись до Відня, вона вступає до лав Комуністичної партії Австрії, активно включається в політичне і культурне життя

цієї країни, не пориваючи зв'язків з українськими справами. Разом з Францем Коріченером (членом Комінтерну від Австрії), В. Лібкнехтом (сином К. Лібкнехта) та Василем Коссаком займається перекладацькою та видавничою діяльністю. Співпрацює з різними газетами та журналами. Отримує запрошення працювати серед української еміграції за океаном. Але Надія Суровцева бажає повернутися на батьківщину, де в цей час розгортався процес українізації. Радянський посол у Відні А. Йоффе допомагає Суровцевій добутися через Польщу до України.

В кінці 1925 року Надія Віталіївна приїхала до Москви, а потім до Харкова. Знову зустрічається і працює з відомими письменниками, своїми давніми друзями Миколою Хвильовим, Миколою Кулішем, Павлом Тичиною, Володимиром Сосюрою, Лесем Курбасом та іншими. Плідно співпрацює Надія Суровцева в Кіноуправлінні (ВУФКУ) з Миколою Бажаном, Юрієм Яновським, Олександром Довженком. Радянський уряд признає Надію Суровцеву на відповідальні посади в РАТАУ, Головліті, Народньому комісаріаті закордонних справ. Тут вона працює разом з О. Шліхтером, К. Максимовичем, Ю. Коцюбинським, І. Куликом. Через якийсь час — зустрічаємо її на кафедрі академіка Д. І. Багалія (Харківський університет). Пише велику дослідницьку працю про декабристський рух і, зокрема, про графа Густава-Генріха Анатасія Олізара і його зв'язки з декабристами. Ця праця виходить у видавництві Академії наук УРСР. А потім... підлий донос.

Це було 1927 року. Під час партійного з'їзду Н. Суровцеву несподівано відвезли до Москви у вагоні делегатів з'їзду. Супроводжували її два командири ДПУ, і вона не мала ані права, ані можливості нікому сказати, що заарештована. Привезли її на Луб'янку 2, в секретну внутрішню тюрму, поселили в добрих умовах, але в суворій самоті. Там її вночі відвідав Ягода, який сказав, що її звільнення буде цілком залежати тільки від неї самої, і що про деталі з нею порозмовляють другого дня. Справді, ранком її викликали і сказали, буцімто вона під час вистави передала якісь документи послу одної з суміжних держав. Всі запевнення Н. Суровцевої, що це просто вигадка, не мали жодних наслідків. Через деякий час Суровцевій було дано побачення з матір'ю, яка сповістила про майбутній засуд — п'ять років Соловків. Пізніше було об'явлено цей вирок і Суровцевій, але в зміненому вигляді: замість Соловків став одиночний корпус ярославського політизалятора. Звідти її возили один раз до Хар-

кова для зізнань на процесі «українського соціал-історичного центру», але вона відмовилася це зробити. Після п'яти років «одинокки» її без вироку суду відправили на три роки висилки в Архангельск. Там в 1936 році заарештували з групою українців і знову без суду направляють на п'ять років у табори Колими. Далі — коротке звільнення, а в 1949 році — знову арешт без звинувачення і висилка без вказаного терміну на ту ж Колиму. В 1954 році Н. Суровцева попала під амністію зі зняттям судимости. В справі повної реабілітації Надії Віталіївни прислужились вцілілі після сталінської м'ясорубки її давні друзі-письменники, серед них і земляк по Умані Микола Бажан.

Повернулася Надія Суровцева до маминої хати в Умані більше як через 30 років тяжких поневірянь по тюрмах і таборах. Однак, не зважаючи на страшну одісею, вона поринає у вир культурного життя. Відновлює листування з давніми друзями, і зміцнює національну і громадську свідомість своїми статтями та виступами в західній пресі. Працює при Академії наук УРСР над матеріалами архівів, виступає перед письменниками, студентами, учнівською молоддю. На громадських засадах допомагає міському краєзнавчому музеєві, збирає спогади старожителів Уманщини про історію рідного краю. За ініціативою та сприянням Надії Суровцевої в Умані відреставровано колишній костюл (зараз тут картинна галерія). За рядом архівних матеріалів і документів, перекладених нею з французької, спільно з польським істориком і професором письменником Єжи Лоеком, Н. Суровцева видала у Польщі кількома тиражами книжку про Софію Потоцьку і стосунки Польщі з царською Росією на переломі XVIII століття. Допомогає редактору «Нашого слова» (Варшава) Адріану Гошовському у розшифровці важливих партійних документів і псевдонімів. Надіслала чимало цікавих історичних відомостей і даних для колишнього професора Варшавського університету Станіслава Петкевича, історика і письменника Романа Калети.

Дивуєшся великій працездатності Н. Суровцевої попри постійні переслідування. Часті обшуки під сміховинними не раз приводами ставили метою перешкодити Надії Суровцевій розповісти людям правду її трагічного і водночас дуже насиченого подіями і зустрічами з визначними людьми життя. Частину своїх спогадів вона передала в Академію наук УРСР, де вони поховані за сімома замками у спецфондах. Відібрано ж у Надії Суровцевої при трусах величезний за обсягом мемуарний матеріал. Не давали їй спокою до самої смерти...

Ініціативність, життєрадісність і невичерпна любов до свого народу, своєї батьківщини — це головні риси характеру Надії Суровцевої. Протягом останніх трьох десятиріч її невтомна діяльність сприяла і культурному розвитку милої її серцю Умані.

Відійшла з життя чудова Людина, жінка, друг, невтомна трудівниця і сурмач рідного слова, ім'я і справи якої будуть вічно жити в наших серцях, де збережеться світлий спомин про вірну і незламну дочку нашої України!

Умань

ОЛЕКСАНДЕР АРХИПЕНКО*

II

У присвячених Олександру Архипенку монографіях поміщено чимало фотографій з різних років його життя: дитинства, юности, навчання в Києві, Москві, проживання у Франції, Німеччині, США. На одній з них велика, тяжка голова з типово українським обличчям, з порізаним зморшками чолом, задуманими очима спирається на міцну, натружену руку. Коли вдивлятися в цей психологічно виразний, переконливий портрет, мимовільно виникає питання: з яких життєвих чи творчих колізій бере витоки його глибока задума, ота його планетарна туга?

Перегортаючи сторінки його біографії, не відразу дошкаєшся відповіді. Мав славу, ніколи не бідував так, як Ван-Гог чи Модільяні, навпаки був усе життя (за винятком перших паризьких років) матеріально забезпеченою людиною, а після переїзду до США — одним із найбагатших художників світу. Але слава і багатство виявились безсилими прогнати зажуру з його великих карих очей.

Шукаючи назви для своїх роздумів про життєвий і творчий шлях Олександра Архипенка, спочатку зупинився на назві «Наскрізь суперечливий», і хоча пізніше відмовився від неї, та і тепер вважаю, що цей мистець із ненастанно жевріючою тугою в очах, з виразом душевного дискомфорту та спрацьованому, передчасно постарілому обличчі був наскрізь прошитий суперечностями.

* Продовження. Початок див. у випуску 8.

Пошуки витоків першопричин тих суперечностей неминуче ведуть до природних первнів, що виявилися у нуртуванні різних взаємопротилежних сил. Цілком можливо, що деякі з тих чинників були закладені в складному генетичному коді, а інші — набуті, витворені строкатими умовами життя. Прийшов час розкрити таїну цього феномену, врахувати вроджене і набуте, ролю обставин, впливів, самотності таланту — всі ті складові, що зформували неповторну творчу особистість О. Архипенка.

Збереглася світлина батька мистця Порфирія Антоновича, інженера-механіка, винахідника. Вражає напруга, з якою паляхотять його очі. То очі фанатика, цілковито захопленого своїми ідеями, що стали його єством, його сутністю. І дійсно, Порфирій Антонович цілоденно і безнастанно марив новими винаходами. Він завідував у Київському університеті Св. Володимира різними механічними майстернями і фізичними кабінетами, а в бічному університетському корпусі жила його сім'я — дружина з двома синами Євгеном і Олександром.

Все життя Порфирій Архипенко удосконалював складні прилади, був автором багатьох дрібних винаходів. «Одним із перших його винаходів, — згадував пізніше мистець, — була якась піч, що фабричний дим робила прозорим, мов повітря. Ця ідея захопила німецьких промисловців. Принесла нам ім'я. Але зумівши з диму зробити собі ім'я, батько зумів потім це ім'я знову пустити з димом. Він розорився, але все одно не втрачав надії... Сконструював ваги, на яких можна було зважувати гази, легші за повітря, а також систему акумуляторів для освітлювання поїздів».¹ Цікаві й зв'язані з нашим містом спогади Павла Ковжуна: «На старі літа довелося йому бути у Львові емігрантом, де не покидав своїх винахідницьких плянів, вічно креслив якісь складні схеми нафтових дешевих ogrівань і т. д., та виробляв різним фірмам найрізноманітніші речі з металів, заробляючи таким чином на прожиток».²

Цілком зрозуміло, що діти росли в атмосфері батькових захоплень, часто вечорами вислуховували, обговорювали і сперечалися про ті чи інші батькові ідеї. Особливо уважним був молодший Олександр. Здавалося б, були в нього всі підстави піти батьковим шляхом, було наче зацікавлення батьковими винаходами, допитливість, кмітливість, нахил самому щось конструювати, сприяв цьому домашній мікроклімат, але якась внутрішня сила штовхнула його в іншу, протилежну сторону — в бік мистецтва. «Цей гін був зміцнений протягом однолітньої недуги оповіданнями діда, що

сам був малярем, а також не в останній мірі його згадкою про стихійно творчий у всіх штуках, науках і техніках геній Леонарда», — читаємо в монографії Ганса Гільдебрандта.³

Олександр зацікавився дідовим малярським ремеслом і твердо постановив стати художником. Батько виявився безсилим повернути сина до винахідництва ще й тому, що Олександр не любив, більше того — ненавидів математику, без знання якої ще нікому не вдалося стати видатним інженером, а тому Порфирій Антонович змушений був змиритися, коли син намірився поступити в Київську художню школу.

В успадкованих взаємопротилежних задатках, впливах, що йшли від батька і діда двома то паралельними, то зустрічними, конфліктуючими струмками бачу психологічне підґрунтя деяких майбутніх суперечностей мистця, — контрастів його художньої і технічної творчості. Що було головним покликанням Архипенка: інженерне конструювання чи мистецька творчість? Без сумніву одне й друге. Вони стали двома протилежними полюсами його таланту. Мистець віддавав перевагу то одному, то другому і доклав чимало зусиль, щоб зблизити їх, об'єднати. Це схрещення дало несподіваний результат — новий гібридний вид, що поєднав мистецьку й технічну творчість, — усім відомий дизайн, творцем якого, піонером якого був Архипенко, випередивши цю технічно-художню дисципліну на кілька десятиліть до часу її активного розвитку й застосування.

Київська художня школа дала Олександрові основи мистецької грамоти. Він оволодів рисунком, технікою малярства, скульптури. На вакаціях їздив в археологічні експедиції, де познайомився з гончарними виробами трипільської культури, датованої тепер IV-II тисячоліттям до н.е. Відвідуючи Синий, Галицький і Подільський ринки в Києві, майбутній художник захоплюється українською народньою керамікою. Часто роздумує над таємничою силою розкиданих по українських степах «скитських баб».

Враження дитинства і юности не пропадають марно. Як доведено психологією творчості, вони стають основою формування творчої індивідуальності.

Серед ранніх творів Архипенка — «Запорожець» (не зберігся), ряд скульптур, виставлених на першій персональній виставці, організованій в крамничці якогось села біля Києва. Першим відвідувачем виставки був поліцейський. Звернувши увагу на «Мислителя», запитав: «А над чим он той замислився? І чому він червоний»? Поліцейський шукав у цьому «символу» — згадував Архипенко.⁴ Був то 1905 рік, рік пер-

шої російської революції... Для нас же важливо відмітити, що вже в ранні роки для Архипенка став органічним колір.

Щоб здобути глибші знання, а, можливо, й уникнути пильного поліцейського, Архипенко 1906 р. їде в Москву, де поступає в Московське училище живопису, скульптури і архітектури. Тут він захоплюється модним тоді символізмом, читає Маллярме, Андреева та інших символістів. «Про мою пристрасть до символізму в той період свідчать назви деяких речей. «Книга життя», скажімо. Або «Докір». Ця плястика зображує страшенно худу літню жінку, яка шматує свою шкіру нігтями лівої руки».⁶

Його картина з того часу «Молитва» має явний вплив модерну, що розвивався паралельно з австрійським і німецьким сецесіоном, з яким мав чимало спільних рис. Впливи модерну відчутні і в скульптурі «Адам і Єва». Гнучкі, текучі плавні лінії домінують в творах художників-модерністів тих років. «Єдине, що в ті часи робила більшість московських скульпторів, — наслідувала майстрів німецького фаянсу й мріяла про пам'ятники генералам. Але серед нас [було] кілька таких, що не поділяли цих поглядів. Ми створили групу і влаштували спільні виставки. Так у мене тоді з'явилася можливість кілька разів виставити свої твори».⁶ Архипенко цікавиться мистецьким життям різних міст Європи, мріє про поїздку в Париж. Отримавши документ про звільнення від військової повинності, датований 20-го листопада 1908 р., він в кінці 1908 р. був уже на берегах Сени.

* * *

У виданому паризьким департаментом поліції посвідченні в графі національність записано «росіянин», в графі професія — студент. Те, що Архипенко записаний росіянином, не повинно викликати здивування. До Першої світової війни, а тим більше до російської революції 1917 року, більшість людей, які виїздили за кордони велетенської Російської імперії, були записані в паспортних як росіяни. Деякий час над Архипенком тяжів цей формальний запис, журналісти і критики в статтях, картинах, і рецензіях наголошували, що Архипенко — «росіянин», народився «в Росії», їхнє нерозуміння національного складу Російської імперії нагадує ототожнення деякими сучасними західними журналістами і політичними діячами Радянського Союзу з Росією. Подальшим своїм життям і творчістю Архипенко доведе, що не забув рідної землі, свого народу, його культури, мови, а тому з гордістю буде

називати себе українцем, як було це заманіфестовано разом з Олексою Новаківським участю в альманасі Українського студентського союзу в Берліні в січні 1922 р., продемонстровано виставленнями творів в українському павільйоні Міжнародної виставки в Чикаго 1933 р., підкреслено в його виступі під час 110-ї вистави в Нью-Йорку або в 1962 році у Вінніпегу. Андрій Німенко у статті «Невтомний шукач» наводить уривок з листа від 7 червня 1955 р. в якому Архипенко писав: «Я буду щасливий, коли матиму нагоду, щоб моєю працею заопікувався український народ...».⁷

Чітка, недвозначна позиція мистця в питанні національної приналежності стане вирішальним остаточним аргументом для укладачів різноманітних довідників, словників та енциклопедій, в яких буде записано — «Архипенко — український скульптор».⁸

Архипенко приїхав до Парижу вчитися. Отож поступив у Мистецьку школу, але вже через 15 днів покинув її,⁹ вважаючи безглуздом тратити час на повторення всього того, що проходив у Київському художньому училищі і Московському училищі живопису, скульптури і архітектури. Активно займався самоосвітою. Багато читає, відвідує музеї. «1908 р., приїхавши до Парижу, я, звичайно, пішов у Лувр подивитися на «Джоконду» й «Венеру Мілоську», про які стільки чув. Але мене чекало жорстоке розчарування: те що я побачив, там, анітрохи не зворушило й не наснажило мене. Навпаки. Певна річ, я не хочу сказати: що це не шедеври. Але це інший світ, інша планета».¹⁰ Зате увагу привернули твори негритянського і єгипетського мистецтва. Захоплювала їх чітка конструктивна будова, монолітність, вагомість максимально узагальнених форм.

Архипенко багато часу проводить на Монмартрі, в різних кафе, де збираються художники. З кожним днем збільшується число знайомих, друзів. На Монпарнасі винаймає майстерню, багато працює, роздумує над шляхами розвитку нового мистецтва.

В тодішньому велетенському мистецькому «череві» Парижу клекотіли вулканічні пристрасті невідомих ще талантів і геніїв, про яких невдовзі знатиме весь світ. Ближче познайомавшись із паризькими художниками, Архипенко із здивуванням довідується, що крім нього, негритянською скульптурою захоплюється (і навіть колекціонує) Пабло Пікассо, який вже намалював кілька картин із африканськими масками. Негритянська пластика мала відчутний вплив на пошуки нових форм і нових шляхів у мистецтві.

З літератури відомо, що коли 1908 р. Пікассо показав свої нові пейзажі околиць Парижу Матіссу, той жартома назвав їх кубістичними. Нове поняття, яке точно окреслювало спільні стильові риси в тогочасному малярстві, підхопили журналісти. З легкої руки художнього критика Вокселя новий напрямок в мистецтві був названий кубізмом. Після посмертної виставки Сезана 1906 р. пейзажі, натюрморти, тематичні твори із поєднанням геометричних форм стають нормою. Критики, серед яких тон завдав Гійом Аполлінер, підклали під новий напрямок теоретичну основу. На всякі лади цитувались слова Сезана, що предметний світ можна звести на картині до геометричних форм куба, циліндра, конуса. І хоча сам Сезан ніколи не використовував у своїх картинах чистих геометричних форм, це не могло стати на заваді пристрасним прихильникам нового напрямку. Вийшло так, що практика створила теорію, а теорія, усамостійнившись, почала диктувати свої закони, вимоги практики.

Історія мистецтва, поминувши кубістичні пейзажі, відчисляє дату народження кубізму з картини «Авіньйонські дівчата» (1907), в якій Пікассо відмовився від перспективи, максимально доформував образи, розбив поверхню на геометричні площини і з допомогою всіх тих сміливих прийомів досяг незвичної і вражаючої художньої цілості, викликавши бурхливе захоплення одних і протест інших. Відмова від образотворчо-пізнавальних завдань мистецтва, зведення предметного світу до геометричних форм стають характерними рисами нового напрямку — кубізму.

Архипенко уважно і дещо збоку аналізує складний і в багатьох відношеннях хаотичний мистецький процес. Він не пристає до якоїсь групи, хоча критики невдовзі проголосять його родоначальником кубізму в скульптурі, і це, зрештою, буде правильно. Мистець чітко усвідомив своє завдання: «В той час, тобто 1908 року, говорили, що поняття простору міняється вже майже протягом ста років. Але в пластиці не було нічого або майже нічого нового. Отож це нове, чого бракувало, приносив у пластику я. Я винаходив нові форми й, головне, займався простором».¹¹

На відміну від Пікассо, в якого свідомо геометризація форм тісно пов'язана із захопленням негритянським мистецтвом, над Архипенком тяжіє кілька впливів. Це, по перше, вплив вражень дитинства і юності, які, як вже згадувалося, є визначальні для формування індивідуальності і в першу чергу мистецької індивідуальності. Спогади про народне мистецтво України, зокрема, керамічні вироби народніх майстрів,

які не раз бачив на київських базарах, спогади про археологічні знахідки прадавньої трипільської культури, скитське мистецтво — все це мало вирішальний вплив для його творчості. Особливо часто згадував скульптор «обтесану» дощем і вітром скитську бабу, привезену з українських степів в університетський сад св. Володимира. Те, що скитська статуя була пооббивана, з вивітряними очима, з відбитим носом, як йому тепер видавалось, не зменшувало, а збільшувало враження. Це була сувора, похмура брила з невиразною подобою людської постаті. Була вона півтора метра заввишки й називалася «Чоловік». Добре пам'ятаю, як я вилазив на неї, коли був хлопчиком. І я, і мої товариші наважувалися навіть сідати їй на голову. Або кидати в неї камінням. Зате, увечорі, коли ворота зачиняли й сад порожнів, я боявся її й обходив десятою дорогою. Вона була якась таємна й страшна. Можливо, простота цієї похмурої брили теж вплинула на мою уяву...».¹²

Знайомство з єгипетським і негритянським мистецтвом в музеях Парижу тільки поглибило враження дитинства і юності. І на чужині Архипенка продовжували наснажувати духовні джерела рідної української землі. Має цілковиту рацію А. Німенко, який пише: «... Від початку своєї творчості і до кінця життя Архипенко спирався на старовинну трипільську культуру, пам'ятники візантійського мистецтва на Україні і зазнавав помітнішого впливу прадавніх кам'яних баб, щедро розкиданих на українських могилах-курганах, ніж взірців клясичного середньовіччя чи мистецтва останніх років».¹³

У перші роки паризького життя мистець прагне досягнути максимуму узагальненості форми, злагодженої єдності всіх компонентів у творі. Часто згадує слова Мікель-Анджельо, що скульптуру після виконання слід спустити з гори і те, що залишиться, коли відіб'ються всі зайві деталі, буде справжнім твором. Ранні роботи Архипенка можна було котити з будь-якої гори, в них нічого не відбилося б: все, що було зайве, мистець віднімав сам. Характерні риси невеличких розміром творів раннього паризького періоду — монументальність, інтенсивність внутрішнього життя («Жінка», 1909). Одна з найбільш відомих і найбільш вдалих робіт тих років — «Жінка з котом» (1910). Помимо міцної композиційної побудови, в роботі таїться сила, яка змушує довго не відривати від неї очей.

Перші відгуки в пресі про твори Архипенка різко негативні, злі. Час від часу в газетах появлялись карикатури, одна з них на роботу «Жінка з котом». Карикатурист, ма-

буть, вважав, що під такою важкою рукою кіт повинен присісти, а тому нарисував його присілим на задніх лапах із вип'яченими від тягару очима.

Кожний новий твір Архипенка викликав запальні суперечки, гострі дискусії — і то не тільки серед критиків і глядачів, але й серед товаришів-художників. Про одну з таких суперечок розповідає ровесник Архипенка Іван Кавалерідзе. Він згадує 1910 рік, коли перебуваючи в Парижі, відвідав у Латинському кварталі переповнене художниками, поетами, критиками кафе, в якому зустрів «Невгамовного» (так називали Архипенка). Йшла гостра суперечка із мордовським скульптором Ерзею, який не сприймав нового твору Архипенка, вважаючи його немистецьким. Стриманий на вигляд скульптор обурено кричав, звертаючися до Ерзі: «„Саломея” танцює?! Адже танцює?! Ні, ти мені скажи! Я відкинув руки, відкинув ноги, а танок є?! «Саломея» танцює?! Самий торс... Ні, ось ти дай торс! Ось, ти, тюхтій, дай торс, вислови в ньому такий танок, щоб небу жарко було. Дай, сучий сину, а тоді кажи!». ¹⁴ І дійсно, Саломея танцює. Передати з таким чуттям ритм, рух, розраховати нахил, не втратити почуття міри міг тільки Архипенко.

Якщо не сприймали творів скульптора навіть деякі художники, то можна собі уявити, що робилося на виставках, якою була реакція глядачів, що відбивалася у пресі. На відміну від сучасних українських газет і журналів, які мало уваги надають всебічній характеристиці мистецького процесу, висвітлюючи його однобоко і часто викривлено, тогочасні французькі газети і журнали постійно друкували про мистецтво статті, рецензії, фейлетони, карикатури.

Очевидно, що між глядачами і скульптором, його новаторськими творами часто стояла стіна непорозуміння. Аналогічні контрастні ситуації супроводжували його все життя і лягали тяжким тягарем на його душу. Можливо, що саме в такі гіркі хвилини народився один із його афоризмів який наводить Микола Голубець: «Мистецтво для всіх, але не всі для мистецтва». ¹⁵

Від постійних насмішок, злих рецензій, дошкульних карикатур скульптор ставав усе мовчазнішим, заглибленішим в себе, але продовжував бути таким же працьовитим. Любив утілювати стан спокою, задуми, коли людина найбільше буває сама собою. У «Жінці, що відпочиває» (1911) переважають плавні форми і лінії. Взаємозв'язок і взаємопроникнення форм, умотивоване поєднанням фігури з основою вирізняє «Жінку з дитиною» (1911).

Мистець ставить перед собою все нові і нові завдання. Якщо попередні твори були сильні своєю монолітністю, то в композиції «Сидяча фігура» (1912) скульптор вводить ажур. Просвіти між тулубом і руками збагатили композицію новими якими... В «Поцілунку» (1911) все підкорено враженню незборимого внутрішнього потягу двох людей. Переконалість, вивіреність руху, ритму мас, форм, складна, але узгоджена гра ліній надають скульптурі символічного узагальнення.

Передача ритмічного руху при збереженні гармонії форм характерна для «Танку» (1912). Скульптор вдається до сміливої деформації і стилізації образів, він надає окремим деталям крайнього узагальнення (дзюбоподібні голови), що споріднює пластику із статуетками трипільської культури. Мимовільно виникає питання: чи бачив Архипенко серед археологічних знахідок подібні статуетки, чи, можливо, логіка абстрагування форми привела його до тих узагальнень деталей, які споріднили його пластику із прадавньою культурою Трипілья. Деякі дослідники дотримуються думки, що Архипенко, незалежно від археологічних пам'яток «доходить у своїх теракотових фігурках до творчого прозріння прадавніх форм, що їх пізніше підтвердили археологічні відкриття».¹⁶ Проте поглиблення тої спорідненості в наступних роботах дає підставу думати, що Архипенко в різні роки часто звертався наче до потаємного цілющого джерела, до пам'яток трипільської культури. Деякі аналоги, як от спорідненість трактування голів у композиції «Танок» і в трипільських статуетках, просто вражають. Як видатний новаторський твір композиції, «Танок» було репродуковано в багатьох газетах і журналах, а також за межами Франції.

1913 рік Архипенко зустрів уже як скульптор із світовим ім'ям. До відкритої ним у 1912 р. школи тягнеться молодь. Його персональні виставки мають великий успіх. У мистецькій літературі він фігурує як засновник кубізму в скульптурі, хоча сам мистець не робив особливих зусиль, щоб бути на гребені нової хвилі. Він уперто дотримується логіки розвитку пластичних ідей. Його ранні твори тільки з натяжкою можна назвати кубістичними. Максимальна стилізація і узагальнення форм ведуть його до виявлення внутрішньої конструкції речей, їх первинної основи. Ряд виконаних у 1913 р. скульптур («Голова», «Кулачні бійці», «Карусель П'єро») побудовані вже за всіма вимогами мистецтва кубізму.

В композиції «Кулачні бійці» строга геометризація форм перетворила образи кулачних бійців у пластичні знаки. Не-

легко розтлумачити «хто є хто» в цій роботі, «хто переміг і кого переможено». Більше інтуїтивно, ніж інтелектуально можна здогадатись про боротьбу двох сил, втілених у двох узагальнених формах. Одна із форм масивніша і агресивніша від іншої, відхиленої на діагоналі, отже, зрушеної, менше стійкої. Композиція «Кулачні бійці» контрастом ліній, об'ємів, форм передає вічну боротьбу, неспокій і драматизм двох протилежних сил. Але то не відособлене зіткнення супротивних засад. Основа композиції говорить про їх взаємозв'язаність, про те, що вони вічні в тій боротьбі — дві протилежні, але такі подібні сили. Яка потаємна думка схована за абстрагованими образами-символами? Таке питання було б неправомірним, якби не слова скульптора, що «у максимально спрощені, максимально лаконічні форми» він намагається «вкласти найглибший зміст».¹⁷ Як розшифрувати той найглибший зміст? Як передачу вічної боротьби невиразних протилежних сил в його душі чи в душі кожної людини? Чи тим змістом є роздум про біологічні закони безнастанної боротьби в природі, чи це звичайні контрасти і конфлікти різних співіснуючих форм? Пригадаймо його слова: «Коли подати глядачеві символ, він мусить почати і сам творчо мислити».

«Сидяча геометрична фігура» (1913) — результат абстрагування і використання чистих геометричних форм. Щоб досягти ефекту, мистець вводить колір. Всі предмети в природі мають колір, — роздумує він. То чому ж штучно позбавляти скульптуру кольору?

До вершин кубістичної творчості Архипенка належить «Карусель П'єро». «Повстала вона під час свята св. Жака, одного вечора, коли то десятки каруселей з кінями, санчатами, гондолями, аероплянами імітують кружляння світів. А серед того витягнутий чоловік, неповоротний П'єро в круговороті ламп і органів. З цього двійного почування утворив артист цю людину-машину «П'єро карусель».¹⁸ Отже в роботі втілені враження від каруселі як динамічної мінливості різноманітних форм в русі, які творили неповторний ефект. Нелегко розрізнити тут подобизну людини. Де голова, руки і ноги П'єро? Чи голова ота кулька вгорі, а ноги оті підпори внизу? Композиція спочатку була виконана в чистому дереві, а кількома місяцями пізніше розмальована яскравими рожевими, чорними, ясноблакитними і вохристими кольорами. Після появи твору на виставках у рецензіях і монографіях наголошувалось на вдало переданому русі, який особливо відчутний при круговому огляді. В цьому творі Архипенко — кубіст чистої води. Тут легко віднайти всі геометричні форми

— кулю, циліндр, конус, а також типово кубістичний підхід до вирішення композиції.

В передачі руху Архипенко домігся не абияких результатів, але успіхи не заспокоювали. Його не задовольняло враження руху, скутого умовою кругового огляду, коли глядач повинен обходити композицію по колу, з усіх сторін, а тому скульптор ставить собі завдання передати рух в самій композиції. Він впритул підійшов, але все ж до кінця не розв'язав цього в широко розрекламованій роботі «Медрано» (1914). Мистець звернувся до різних нетрадиційних матеріалів — дерева у поєднанні з металом і склом, монтуючи їх в такий спосіб, щоб окремі частини твору могли рухатись. Розфарбована композиція справляла своєю незвичною конструкцією і кольоровими ефектами несподівано сильне враження.

То були роки, коли пошуки нетрадиційних матеріалів були властиві й іншим мистцям, у тому числі Пікассо, про що свідчать його натюрморти, виготовлені з клаптиків газет, наклеєних на картон. Програмно кубістичні твори Архипенка викликали нову бурю протестів. У газетах, журналах знову з'явилися гострі, дошкульні рецензії та карикатури, але і на цей раз холодна злива недобророзумної критики не зупинила пошуків Архипенка. Поліхромна пластика наштотувала його до роздумів про штучну відірваність кольору і форми, живопису і скульптури. Так виникла новаторська думка створити скульптомалярство.

(Закінчення в наступному випуску)

¹ «Всесвіт», 1968, No. 1, стор. 111.

² Ковжун П., *Олександр Архипенко*. «Мистецтво», 1935, No. 1, стор. 5.

³ Гільдебрандт Г., *Олександр Архипенко*. — Берлін, 1923, стор. 18.

⁴ «Всесвіт», 1968, No. 1, стор. 108.

⁵ Там же.

⁶ Там же.

⁷ Німенко А., *Невтомний шукач*. До 100-річчя з дня народження О. П. Архипенка. — «Всесвіт», 1967, No. 5, стор. 150.

⁸ *Українська загальна енциклопедія*. Книга знання в 3-х томах. Під головною редакцією Івана Раковського. Т. I. — Львів-Станіслав-Коломия, стор. 169; *Український радянський енциклопедичний словник*. В трьох томах. Т. I. — Київ, 1966, стор. 109; *Советский энциклопедический словарь*. — Москва, 1982, стор. 82; *Український радянський енциклопедичний словник*. В трьох томах. Видання друге. Т. I. — Київ, 1986, стор. 101 та ін.

⁹ Гільдебрандт Г., стор. 18.

¹⁰ «Всесвіт», 1968, No. 1, стор. 109.

¹¹ «Всесвіт», 1968, No. 1, стор. 106.

¹² Там же, стор. 110.

¹³ Німенко А., стор. 150-151.

¹⁴ Гречанюк С., *Химерна гілка вічного дерева*. — «Вітчизна», 1987, No. 4, стор. 182.

¹⁵ Голубець М., *Архипенко*. — Львів, 1922, стор. 8.

¹⁶ Німенко А., стор. 151.

¹⁷ «Всесвіт», 1968, No. 1, стор. 109.

¹⁸ Голубець М., стор. 27.

ЩЕ ОДНЕ НЕЗАЛЕЖНЕ ВИДАННЯ НА УКРАЇНІ

У листопаді цього року вийшов перший машинописний номер позацензурного літературно-мистецького та науково-популярного альманаха «Євшан-зілля». Знайомимо наших читачів із дещо скороченою «Експрес-інформацією» про цей випуск, із інтерв'ю з відповідальним редактором випуску та з рецензією на альманах мистецтвознавця Василя Барладяну.

ЕКСПРЕС-ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПЕРШИЙ ВИПУСК АЛЬМАНАХА «ЄВШАН-ЗІЛЛЯ»

Шановний читачу!

Пропонуємо на твій суд перший випуск альманаха «Євшан-зілля». Пояснення назви ти знайдеш у першому розділі книжки. Лише принагідно відзначимо, що цей традиційний символ розуміється як таємнича і чудодійна сила, що повертає втрачену пам'ять і почуття власної гідності людині, яка в гонитві за матеріальними здобутками відірвалась від свого кореня і опинилась на духовній самоті в розбурханому життєвському морі. Факти нашої історії, трагічні і героїчні, прикрі і оптимістичні, принизливі і шляхетні, призабуті нами; знищені або залишаються в безвісті цінні пам'ятки культури і мистецтва, літературні твори і наукові праці. Втрачаючи свою спадщину, ми втрачаємо віру в самих себе, можливості і перспективи. Маючи за високоякісний стандарт тільки ті матеріальні і духовні цінності, що створені поза межами нашого краю, ми відчуваємо власну неповноцінність та недосконалість, нам чужим стає відчуття власної гідності. (...)

За десятиліття застою ми надто багато втратили цінних пам'яток історії, культури і мистецтва, але одночасно ми

втрапили власну духовну красу, насагу і віру в майбутнє. Чи не повернуться наші духовні втрати в новій якості разом з віднайденими матеріальними шедеврами в полотнах, бронзі, сторінках книжок і нотних знаках? Певно, що так, принаймні цього треба сподіватись. Отже — до пошуку! Віднайти стежку минулого, що веде у майбутнє, очистити її від чагарників забуття, зробити її доступною для всього загалу — мета цього видання.

Офіційні радянські видання вже роблять деякі спроби повернути народу забуті імена людей, які спричинилися до прогресу рідного краю, загострюють увагу на збереженні пам'яток історії та культури... Одначе мусимо сказати, що глобальні перемини ще не зачепили сповна радянських видавництв на Україні...

Наш альманах буде друкувати твори авторів, яких ігнорують офіційні видавництва. Ми будемо відгукуватись на ювілейні дати, незаслужено обійдені офіційною пресою, будемо друкувати матеріали і документи про руйнацію цінних пам'яток або їх занедбання. «Євшан-зілля» — літературно-мистецький, науковий альманах. Він видається поза межами офіційних установ і організацій, але за основу своєї діяльності бере Статут радянського фонду культури. (...)

Альманах закликає до співпраці всіх тих, хто бажав би об'єднати своє творче індивідуальне «Я» в більш авторитетному і вагомому «МИ» спільників-однодумців під гаслом національного культурного відродження, духовного вдосконалення і міжнаціонального взаєморозуміння...

РОЗШИРЕНИЙ ЗМІСТ АЛЬМАНАХА

Розділ 1. чужинецька ЛЕГЕНДА, що стає рідною
(«А як той відмовився повертатись, дав він йому зілля. І понюхавши, той сказав: «Краще на своїй землі кістьми лягти, ніж на чужині славному бути». І прийшов він у землю свою»).

Розділ 2. до Джерел (публікації, розвідки).

— Уляна Кравченко, «Миколаїв над Дністром» (Уривки з «Білої книги» — монографії про рідне місто письменниці) (з ненадрукованого).

— Олена Кульчицька, «Причинки до автобіографії» (з ненадрукованого).

— Із захлаявного щоденника Остапа Вишні (з ненадрукованого).

— Ярослав Дашкевич, «Східні джерела іконографії „Козака Мамая”».

— Ірина Калинець, «Дві розвідки про „Слово о полку Ігоревім”».

— Роман Головин, «Юрій Кульчицький — національний герой Австрії».

— Василь Столецький, «Йосип Лозинський» (Про видатного українського етнографа, філолога, культурно-просвітнього діяча).

— Ганна Кос, «Місцями Маркіяна Шашкевича у Львові».

Розділ 3. МУЗА ЄВШАНУ.

— Василь Стус, «Поезії» (Із збірки «Палімпсести», 1971-1977).

— Ігор Калинець, «Поезії» (Із збірки «Ладі і Марені», 1979).

— Ірина Стасів, «Повернення». Повість, 1981.

Розділ 4. ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ.

— Роман Фіголь, «Твори О. Архипенка у Львові».

— Андрій Цибко, «Кілька думок про школу і освіту».

— І. Е., «Відновлюючи, не нищити» (Про митрополичу палату у Львові).

— Любомир Воробій, «Вирити власним очам» (Про стан музеїв, переобладнаних з культових споруд в селах на Рогатинщині).

— Юрій Волощак, «Про вулицю Руську».

— В. С., «Печальний гуцульський детектив з пожежею наприкінці, але без плахи для паляя» (Про спалення церкви Довбуша в Космачі).

— Оксана Бойко, «Не переінакшувати, а берегти» (Переіменування населених пунктів).

Розділ 5. НЕЗЛИМ ТИХИМ СЛОВОМ.

— Віктор Матюк, «Стаття Станіслава Людкевича».

— «„Мойсееві” Корнила Устияновича сто років».

— «Іван Калинович» (До 60-річчя з дня смерті).

— «Графічна пісня Амвросія Ждахи» (До 60-річчя з дня смерті).

— «Данило Фіголь» (До 80-річчя з дня народження і 20-річчя з дня смерті).

— «Вітер оновлення» (До 50-річчя з дня смерті Б. І. Антонича).

— «Чекання». Пам'яті Бориса Жданюка (1944-1977).

— «Прощання». Спогади дружини про художника Валерія Гнатенка.

Розділ 6. ЖИТТЯ КОРОТКЕ — МИСТЕЦТВО ВІЧНЕ.

— «В гостях у колекціонера» (Розмову з Іваном Гречком веде Андрій Цибко).

— Стефанія Шабатура, «Підняти шапку-невидимку» (Про знищення творчого доробку художниці).

— Богдан Горинь, «Кривизна». Полемічні замітки про творчість Любомира Медведя та коментар редакції.

Розділ 7. СЛОВО І ДІЛО.

— «Антонич теж з Бортятин» (Зустрічі і розмови з земляками поета).

— «Віднайдено могили О. Турянського».

— «Український Сопот» (УТ ігнорує фестивалі закордонних українців).

— «Про меморіальну дошку Ярославі Музиці».

Розділ 8. УКРАЇНІКА.

— «Реферативний огляд».

Розділ-додаток. АНТОЛОГІЯ НАЗВИ АЛЬМАНАХА.

— Микола Вороний, «Євшан-зілля». Поема.

— Василь Пачовський, «Євшан-зілля».

— Іван Франко, «Ор і Сичан» (Уривок з поеми).

Перший випуск альманаха присвячується 800-літтю назви «Україна» (1187, літопис).

Обсяг альманаха — близько 300 стор. машинопису.

Відповідальний редактор випуску — Ірина Калинець (Львів-65, вул. Кутузова, 118, кв. 12).

**ІНТЕРВ'Ю «УКРАЇНСЬКОГО ВІСНИКА»
З ВІДПОВІДАЛЬНИМ РЕДАКТОРОМ «ЄВШАН-ЗІЛЛЯ»
ІРИНОЮ КАЛИНЕЦЬ**

УВ: У появі ще одного українського позацензурного видання нічого незвичайного немає. Навпаки: доводиться сумувати з приводу такого безвідрадного становища з незалежною пресою в республіці з 50-мільйонним населенням, особливо, оглядаючися на те, що діється в Москві, Ленінграді, Прибалтиці, Закавказзі. Але чому саме регіональне (за змістом і автурою) видання і чому такого тематично обмеженого, так би мовити, культурологічного профілю?

І. К.: Львів — давній і традиційний центр української культури. Якщо порівняти, скільки розмаїтих українських видань було на західніх землях України до 1939 року, а скільки є нині, то різниця вражаюча. Лише у довоєнному Львові виходило кілька десятків назв українських періодичних видань — нині маємо тільки дві україномовні газети та один журнал республіканського значення. А також лише одне видавництво «Каменярь» з невеликим обсягом видавничої діяльності. Для порівняння назву найосновніші видавництва, які були у Львові в 30-і роки: «Русалка», «Українська бібліотека», «Дитяча бібліотека», «Червона калина», «Бібліотека „Неділі”», «Ізмарагд», «Мій світогляд», «Вогні», «Дажбог», «Стрибожич», «Добра книжка» і т. д. І хоч за повоєнні роки місто виросло майже втричі, дещо збільшився лише тираж двох спогаданих вище газет та журналу. Обидві газети — органи партійний та комсомольський — аж ніяк не несуть того культосвітнього навантаження, але нам вкрай необхідне нині. Майже одно-мільйонне місто не має ні часопису, ні журналу, ні газети, де висвітлювалися б проблеми національно-культурного життя краю в минулому і тепер, де велись би відверті дискусії з

питань історії, культури, мистецтва, шкільництва, де міг би виступити з розвідками, статтями, оглядами кожен зацікавлений читач. Республіканські ж журнали через їх нищівно малу кількість узурповані в основному вишколеними письменниками та журналістами, які набили перо на писанні запланованих зверху тем, як і науковцями, які торкаються теж тільки тем «дозволених». Україномовних фахових журналів мізерна кількість. Смішно називати виданнями районні газети та заводські багатотиражки, які є різновидом стінгазети, хібащо друкованої у друкарні. Додайте до цього строгу «дозованість» української тематики, цензуру, яка з пажерливістю всевидячого сфінкса чатувала на кожную нетрадиційну свіжу тему чи думку, та й загальний стан у державі, яка свідомо обмежувала творчу свободу, ставила перешкоди талановитим письменникам, вченим, усім, хто хотів вивчати історію рідної землі, збільшувати її культурно-духовні багатства. Отож на нині ми чи не найбільш неосвічений і найбільш байдужий до нашого національного буття народ.

Ми й вирішили хоч трохи заповнити цю порожнечу, базуючися в основному на місцевому матеріалі. Гадаю, що такі журнали чи альманахи мали б нині бути в кожному місті, навіть містечку нашої республіки, бо щойно це свідчило б не про елітарну культуру членів офіційних творчих спілок, а про загальний рівень культури.

УВ: Яке місце відводите ви для свого альманаха серед незалежної преси, що починає народжуватися на Україні всупереч шаленому опорові противників гласності і демократизації?

І. К.: Маємо покищо один об'єкт для порівняння. Якщо «Український вісник» торкається в основному проблем насушних, пише про творчість та долю українських діячів нашого часу, ставить ряд гострих громадсько-політичних питань, то «Євшан-зілля» сягає радше в глибину — до призабутих імен, фактів історичного минулого, недрукованих творів відомих і маловідомих діячів нашої культури.

Уявлення про альманах дає експрес-інформація про перший випуск, бо тематика й рубрики в основному залишаються постійними. Підбір основного матеріалу до альманаха йде з огляду на ювілейні дати. Подаємо і розмаїті дослідження з історії України. На закид одного з редакторів «УВ», що всі ці матеріали можна було б надрукувати в будь-якому офіційному журналі, відповідь: і можна, і необхідно. Більше — були вони подавані до друку. Та знову ж на заваді

стала «дозованість» української тематики в цих журналах, їх мала кількість, узурпованість.

Художні твори в альманасі даємо як вкраплення, розуміючи неможливість охопити все розмаїття стилів і напрямків, навіть коли йдеться про твори забутих або недрукованих офіційною періодикою авторів. Очевидно, потрібне окреме виключно літературне незалежне видання, може, й не одне. Це міг би бути, наприклад, орган створюваного зараз об'єднання неформальної української творчої інтелігенції.

Один із постійних розділів альманаха ми не випадково назвали «Поza межами болю» — знищено стільки, що вичислити і відшкодувати не сила. Тому скільки б на ці теми не писалося — мало, завжди буде мало! Нам ідеться про живий голос болю — той досі приглушений голос кожного свідомого громадянина, що був стиснутий путами мовчання не з власної волі, не з страху втратити членський квиток спілки, а через брак можливості порушити ці теми гласно. Та чи перечислено нині в офіційній пресі прізвища видатних українських мистців, чиї твори були знищені? Чи поставлено питання про необхідність ліквідації спецфондів — сховищ т. зв. «крамольної літератури»? Адже там досі знаходяться твори багатьох видатних діячів української культури!

Календарна частина альманаха «Незлим тихим словом...» присвячується згадкам про ті ювілеї, які не були висвітлені в офіційній пресі. Є у нас постійний мистецтвознавчий розділ. А розділ «Слово і діло» покликаний розповідати про безпосередню участь редакції альманаха в різних заходах, пошуках тощо. Так, 6 липня цього року було проведено вечір пам'яті до 50-річчя з дня смерті на могилі Антонича, де було понад 150 чоловік. Тоді ж було запропоновано проводити щорічне свято поезії під девізом «Поет молодости і краси» у кожен найближчу до дати народження Б. І. Антонича неділю біля пам'ятника С. Тудору у Львові. На перший такий вечір прийшло вже біля тисячі осіб. Там міг виступити кожен, хто лиш бажав. Пошукова група альманаха відвідала село Борятин, де з 1926 року жили батьки Антонича, розшукала місце поховання Осипа Туряньського на Личаківському кладовищі і впорядкувала його тощо.

УВ: «Український вісник», виходячи із свого давнішого досвіду в розповсюдженні журналу, покладається в основному на стихію, на інтерес до злободенности, гостроти постановки найбільш наболілих проблем. Не заперечуємо ми їй проти передруку журналу за кордоном. Зрештою, наша

теза про використання у своїх цілях західніх інформативних засобів, хоч і дико спотворена охоронною пресою, яка поробила з нас агентів ЦРУ, але загальновідома. У вас проблеми з розповсюдженням складніші. Альманах дуже великий, багатьох читачів може зацікавити окремими матеріалами, а не цілістю. На стихійне розмноження, мабуть, марно надіятися. То чи не перетвориться ваш альманах у кількаекземплярне видання для власного вжитку невеликої групи авторів?

І. К.: Свій альманах ми запропонували республіканському Фонду культури. Маємо біля двох тисяч замовлень від громадян нашого міста. При умові, що авторський гонорар перераховується на рахунок Фонду культури, а витрати на друк і папір покриє реалізація альманаха по доступній ціні — 2 крб. за примірник, 2-3-тисячний тираж кожного випуску давав би щорічно внесок до Фонду кілька тисяч карбованців. З такою пропозицією редакція звернулася до голови республіканського Фонду культури Б. Олійника. Він розвів руками і назвав це «безпрецедентним випадком в історії» — жаль, погано знає Б. Олійник історію... Відмови ми ще не отримали, бо й відповіді ніякої не було. Поставлене до відома й партійне керівництво міста: один із членів Львівського обкому партії, познайомившись із «Експрес-інформацією...» про альманах, зазначив, що не бачить перешкод для його видрукування. Чи це правда, покаже дальший хід подій. Покищо важко щось передбачити. Було б дивно, якби республіканський Фонд відмовився від подарунку — своєрідної форми внесків від редакції і читачів журналу. Відмова може свідчити лише про інші чинники — про ті рутинні сили, які протидіють поживавленню культурно-громадського життя на Україні. Змушені будемо їх називати.

УВ: Відмова може бути хитрою: вам скажуть, що альманах, наприклад, забракований рецензентами, не становить особливої вартості і т. п.

І. К.: Рецензентами альманаха можуть бути лише читачі: наш альманах — не наукове видання, а культурно-освітнє. Рецензенти потрібні ще й тоді, коли йдеться про видання за державні гроші — ми ж оплатимо всі видатки. Наші читачі вже питали, чи можна відкрити в банку рахунок на внески для випуску альманаха. Є замовники, які хочуть викупити відразу по 100-200 примірників. У кожному разі реалізацію 2-3-тисячного тиражу ми гарантуємо. Якщо Фонд відмовиться зайнятися цією справою, нею могло б зайнятися неформаль-

не об'єднання — Асоціація української творчої інтелігенції, зареєстроване при Міністерстві культури. Неформальні об'єднання мають на це право. А друкарні, згідно з радянським законом, прийнятим ще 1940 року, мають право прийняти індивідуальні замовлення.

УВ: Вам скажуть, що немає паперу.

І. К.: Папір ми купимо самі — така можливість теж передбачена.

УВ: Скільки ж ви чекатимете відповіді з Фонду?

І. К.: До кінця цього року.

УВ: Чи цікавилася вашим виданням преса?

І. К.: Хоча ми розіслали «Експрес-інформацію...» багатьом особам і індивідуально, і в установи — відлуння ніякого. Ви перші, хто бере у нас інтерв'ю.

УВ: Що ж, такий стан гласності на Україні. Чекають згори вказівок... А чи не задумувалися ви, що й проти вашого альманаха може бути організована наклепницька кампанія, подібна до тієї, яку розгортають зараз проти «Українського вісника», хоча ваш альманах виразно поміркований. Для такої кампанії вистачить самого факту друкування, наприклад, віршів Василя Стуса чи принципового виступу Стефанії Шабатури...

І. К.: Тоді за таку українофобську кампанію нестимуть повну відповідальність відповідні органи, які були поставлені до відома про підготовку альманаха і не заперечували проти цього.

Інтерв'ю брав В. Чорновіл

АЛЬМАНАХ «ЄВШАН-ЗІЛЛЯ»... ВІТАЄМО! НОВЕ ПОЗАЦЕНЗУРНЕ ВИДАННЯ НА УКРАЇНІ

З нетерпінням чекали ми появи нових незалежних видань не лише тому, що наш «Вісник» не в змозі охопити все розмаїття «закритих» раніше тем, навіть оприлюднити велику кількість матеріалів, які надходять до редакції, а ще й тому, що через недорозвинутість української «перебудови» ми дуже отстаємо не тільки від москвичів, але й від лєнінградців, вірменів, литовців...

І ось перед нами перший номер неперіодичного «літературно-мистецького та науково-популярного» альманаха «Євшан-зілля», що з'явився в листопаді 1987 року у Львові. 285 сторінок машинопису! Мабуть, це найбільше за обсягом самвидавське видання в СРСР. Гарна оправа, оформлення відомої художниці Стефанії Шабатури. Переважаюча тематика — охорона пам'яток культури на галицькому (за окремими винятками) матеріалі, написані статті теж місцевими авторами.

Оскільки альманах, як видно, ще тільки намагає собі дорогу, уникнемо компліментарності (назагал доречної, бо ж ідеться про «першу ластвіку»), зосередившись на критичних зауваженнях і побажаннях, єдина мета яких — гідне обличчя легальної незалежної преси, що після важких десятиліть безгласності в муках і перешкодах (чого варта тільки розгорнута зараз силами застою кампанія проти «Українського вісника») народжується на Україні.

Уже на титулі кинулася в око недоречність — перше число альманаха присвячене 800-літтю назви «Україна». Але ж термін «Україна» в етнічному розумінні насправді з'явився набагато пізніше, аж у XVI ст. (див., наприклад, — Котляр М., «Данило Галицький», К., 1979, с. 58). А 800 років тому слово «оукраина» вжито в літописові (ПСРЛ. 1962, т. II, с. 653) в значенні «пограничної местности». Щоб переконатися в цьо-

му, треба тільки зазірнути у перевиданий 1958 року 3-й том «Материалов для словаря древнерусского языка» І. Срезневського, де наводиться саме цей літописний уривок зі словами «оукраина». Можна подумати, що до згадки про ту «оукраину», яка зовсім не збігалася з етнічними межами України, за часів Володимира чи Ярослава русинів-українців ще не було, а був якийсь мітичний «общий русский народ». Не варто було присвячувати такий солідний альманах вигаданій даті.

Здається, альманах взяв для початку занадто поміркований тон. Більшість матеріалів можна читати, навіть не подумавши, що маєш справу з позацензурним виданням. Так, у розділі «До джерел» лише «Захалаявний щоденник Остапа Вишні», поданий поетом і літературознавцем М. Осадчим, навряд чи міг би з'явитися в офіційній пресі, в яку ім'я М. Осадчого покищо не допущене, а такі матеріали українська преса ще боїться друкувати, не беручи прикладу з московської. Жаль, що у дослідника виявився лише уривочок з цього цікавого для характеристики сталінського терору на Україні документу.

Щодо глибокої розвідки Я. Дашкевича про «Східні джерела іконографії „Козака Мамає“», то можна тільки пожаліти, що вченому довелося друкувати цілком прийнятну для офіційного наукового видання розвідку тиражем у декілька екземплярів... Це саме стосується і авторки «Двох розвідок про „Слово о полку Ігоревім“» Ірини Калинець (вона ж — відповідальний редактор альманаха).

Переймаєшся не лише співчуттям, але й болем, коли читаєш пристрасну статтю Стефанії Шабатури про її творчі й життєві поневіряння з вини номенклятурних керівників і голубомундирних наглядачів за культурним процесом на Україні. Ті ж самі почуття й роздуми над тяжкою долею художника Валерія Гнатенка викликає «Прощання» С. Гнатенко. Та й пригадується сказане колись Іваном Франком: «Важко бути українським письменником, а українським художником хіба що за якусь кару можна стати».

І після цих двох публікацій вже ніяк не можна погодитися із зауваженнями редколегії з приводу статті Б. Гориня, в якій талановитий мистецтвознавець засуджує Любомира Медведя за пристосовництво та відхід від фантастичного реалізму. Ясна річ, малювання портретів таких ретроградів, як Брежнев — право мистця. Проте коли у портрети не відтворено справжньої суті цього «неудобоназиваємого Тормоза» (Т. Шевченко), зідеалізовано його, то ми не вправі заперечувати пристосовництво художника чи пояснювати цей феномен «та-

кими часами», щоб захищати справді талановитого художника од справедливих звинувачень у відсутності громадянської позиції.

До речі, на інших сторінках альманаха (261-262) від імени «пошукової групи журналу „Євшан-зілля”» критиковано ряд «офіційних письменників» за куди менший гріх — що вони в час брежнєвського застою «швидко забули» ім'я Б. І. Антонича. Отже, виявляється, Л. Медведю чомусь можна вибачити конформізм, а іншим — ні.

Щодо відходу Л. Медведя від фантастичного реалізму, то закидаючи це художникові, Б. Горинь захищає наше мистецтво від винародовлення, бо в основі саме цього реалізму — народна творчість, постійний зв'язок з якою є запорукою успішного функціонування культури будь-якої нації. І художник Л. Медвідь це, мабуть, розумів, але на відміну од О. Заливахи, С. Шабатури та ін. злякався можливих звинувачень у всяких «ізмах» і зійшов зі шляху, який вів його в ряди найкращих українських мистців, куди без громадянської мужності жоден талант не потрапить.

Інакше кажучи, Л. Медвідь у часи застою опинився поряд з тими «офіційними письменниками», яких «пошукова група» альманаха гостро закликає признатися «нині до свого тяжкого гріха» за «викривальні рядки» про Б.-І. Антонича. Але жоден з перерахованих «офіційних» поетів і письменників, наскільки пам'ятаємо, сам не писав отих «викривальних рядків», хоча і не захищав тоді поета, бо для цього не вистачило отієї самої громадянської мужности. Незрозуміла спроба «пошукової групи» протиставляти як «офіційних», і треба думати, неофіційних львівських письменників одного, так би мовити, «зрізу». Не личить нам таким суб'єктивним способом в редакційних, а не авторських (де певний суб'єктивізм неминучий) рядках ділити наших «офіційних» мистців ще й на «чорних» і «білих». Вистачить з нас того, що нас уже поділили на «угодних» і проскрибованих. Та й чи можна писати, що комусь удалось «розшукати й спопуляризувати твори Б.-І. Антонича», адже йдеться про поетичну зірку першої величини, про поета, якого хоч і не друкували на Україні після 1939 року, але знали не лише на Україні його сучасники, але й за її межами, де Антонича аж ніяк не забули?! Побільше терпимости, друзі, бо сьогодні спільне завдання «офіційних» та неофіційних діячів нашої культури — зробити все, щоб імена і творчість таких мистців, як Б.-І. Антонич вже ніколи не потрапляли у списки заборонених і забутих.

Шкода, що через відсутність можливости широкого роз-

повсюдження альманаха не набудуть належного розголосу документи про знищення «Довбушевої церкви» в Космачі, об'єднані під назвою «Печальний гуцульський детектив...». Ці документи є жорстоким свідченням того, як ставилися в роки застою органи «народної влади» до національно-культурних цінностей. Доля цієї церкви — не окремий випадок, таких доль на Україні тисячі. І у шедеврів мистецтва, і у їх творців.

Трагічна доля спіткала, наприклад, талановитого мистця Б. Жданюка, про якого в альманасі вміщено невеличку замітку. Вражаючим документом є й стаття Р. Фіголя «Твори О. Архипенка у Львові», де подано неповний список імен художників, чиї твори були знищені в 1953 році. Та «подія» звела нанівець майже весь творчий дорібок одного з найвидатніших художників України В. Перебийноса, поклала край існуванню ранньої творчості Михайла Жука. Вбачається та сама рука, що досі спалює або перетворює в комори та «музеї» наші дорогоцінні церкви, нищить і трощить ікони та ламає долі творців прекрасного.

До матеріялів, поданих А. Цибком, Л. Воробєєм, хочеться хіба додати, що відповідно до радянського законодавства про культи всі культові споруди і їх майно належать державі. Проте ця державна власність ні історично, ні юридично не обґрунтована, бо до 1917 року культові споруди належали віруючим, а не поміщикам чи капіталістам. І саме тому націоналізація культових споруд і майна незаконна, бо її відібрано не у експлуататорів для народу, а у самого трудового народу. І доки вони не будуть повернуті віруючій частині народу, їх будуть спалювати, трошити, перетворювати у будь-що.

У альманасі без покликання на 5-й том УРЕ дослівно переписано довідку про Амбросія Ждаху, до якої додано, ніби «творчість мистця була незаслужено забута». Це не зовсім так. Поперше, в одеській пресі постійно з'являються матеріали про творчість А. Ждахи, подруге, крім УРЕ, довідку про цього художника вміщено в «Словнику художників України», потрете, зараз у Києві видається альбом репродукцій творів А. Ждахи, до якого не ввійдуть і у передмові не будуть згадані тільки численні (понад дві сотні) ілюстрації до Біблії. Щодо самої статті про А. Ждаху в альманасі, то хоч імени автора не подано, але така сама назва (такий збіг навряд чи можливий) і зміст статті говорить, що для неї використано текст, який якимсь чином приїхав у Львів з Одеси. Отож при виданні другого числа «Євшан-зілля» редакція мусить подбати про те, щоб матеріали, які потрап-

ляють до неї без імені автора, не оприлюднювати — для уникнення непорозумінь.

А то, наприклад, автор статті «Відновлюючи, не нищити» допитується: «Чи знайдеться у нас муж велій», а сам ховається за ініціалами І. Є. При цьому оцей немужній «муж» ще й звинувачує «лавреатів різних премій — Іваничука, Лубківського, Федоріва» у користолюбстві за рахунок знищених пам'яток. Сказав — і сам у кущі. Мовляв, ви — «лавреати», то й виявляйте мужність. А вона, мужність, кожного прикрашує.

До речі, у альманасі ще чимало матеріалів подано людьми, у яких не вистачило мужности назвати себе, хоча якраз ці тексти, як правило, настільки льоаяльні, що деякі з них далекі можна було б видрукувати навіть у роки застою... Це, мабуть, не вина редакції альманаха, а тільки переконливе свідчення дійсного становища із перебудовою і гласністю на Україні... Серед авторів «Українського вісника» теж трапляються такі «сміливці».

Є у альманасі і зайві розділи. Це — «Антологія назви». Не вельми цікаві твори, хоч і клясиками написані, які тут вміщені, можна прочитати в бібліотеці, та й символіка слів «євшан-зілля» аж занадто відома і в літературі часто використовується.

Не слід було подавати в альманасі як першодруки видані за кордоном вірші Василя Стуса (обережно відібрані) та Ігоря Калинця. І при цьому «редакція застерігає, що на випадок передруку... матеріалів іншими періодичними виданнями, посилення на першоджерело обов'язкове». А сама ж і порушила цей принцип! Чи, може, для альманаха всі українські закордонні видання, як і для радянської офіційної преси, не існують або існують тільки для відмежування?

Чи не час нам нищити бар'єри й перешкоди, які стоять між нами і мільйонами українців, котрі колись не з великого добра поїхали в чужину? Час! І сама редколегія це розуміє, бо ж у статті «Український Сопот» скаржиться, що «громадяни УРСР майже не знають про свята української культури» в Югославії, Чехо-Словаччині та Польщі. А хіба на захід від Польщі й Чехо-Словаччини «свят української культури» і українських видань немає?

Та попри всі ці зауваги, альманах «Євшан-зілля» заслуговує того, щоб його читали і розповсюджували як солідне за змістом і актуальністю позацензурне видання.

Одеса

Василь Барладяну,
мистецтвознавець

ПІДНЯТИ ШАПКУ-НЕВИДИМКУ...

В одній із ленінградських газет минулого року була надрукована стаття відомого російського письменника А. Битова з питань перебудови. Вона запам'яталась мені не лише тому, що письменник вперше сказав про тих, хто нині мимоволі залишився осторонь від поступу нашого часу, хоча в минулі десятиріччя не хотів ні на йоту миритись з існуючою кривдою, а й тому, що письменник дотепно охарактеризував «перебудову» багатьох колишніх рутинерів, як «м'язову перебудову»: недоступно-строгий вираз бюрократа змінився на люб'язну посмішку, та суть залишилась...

Я не пишу спогадів про табірні роки, які припали саме на час «застою і рутини», як нині модно їх іменувати, я просто хочу поділитись роздумами про становище художника в ув'язненні, бо вся гіпертрофованість того положення віддзеркалює і колишнє положення художника на волі. А саме: неповагу з боку тих, хто взяв на себе право без жодних на те підстав судити про працю художника, вирішувати бути йому чи не бути прийнятим до Спілки, виставляти чи ні свої твори на виставках, а в умовах ув'язнення просто знищувати творчі роботи й задуми художника.

Довго і вперто добивалась я й мої подруги права для мене малювати в зоні для політув'язнених жінок у вільний час. Комусь сказане видається дивним: навіщо, мовляв, добиватись? Та ж треба було взяти в руки олівець і працювати... Що ж, олівець завжди можна було знайти, а замість паперу використати обгортки з полінованих зошитів, принагідні клапті з листів. Ув'язнений в 60-х роках художник Панаас Заливаха малював на невеличких з сірникову коробку

папірцях. Ці папірці легше було сховати від проникливого ока наглядачів — та, якщо вже потрапляли їм у руки, то тут же були пошматовані. Тому й стояло для нас принципове питання про право художника малювати. Довгі три роки намарно писались десятки заяв у розмаїті інстанції — з того моменту, коли я була заарештована по ст. 62 ч. І КК УРСР — статті, яка мусить бути вилучена з Карного Кодексу у час гласности і демократизації, — отже, з того моменту, коли абсурдальний присуд завис над моєю головою, а зависає він з першого ж моменту ув'язнення — презумпція невинности не діє, всі зусилля слідчих органів спрямовані на те, щоб довести слушність такого арешту навіть ціною вигадок і фальсифікацій (про що чимало пише тепер «Литературная газета»). Ще задовго до суду я заочно була виключена зі Спілки художників, повторюю — **ЩЕ ДО СУДУ...** Не вдаватимусь зараз у детальний розгляд ведення слідства, не є це метою мого листа, зазначу лише, що оскаржувано мене під час слідства і за те, що розмовляла я українською мовою, і за стилізований рисуночок соснової гілки у вигляді свічника у листі-поздоровленні на новорічні свята, речовим «доказом» моєї «злочинної» діяльності служив мій знак на творчих роботах — ініціали прізвища та імени. Крамольною виявилась буква «Ш», яка також видалась горе-слідчим «тризубом». На щастя, цю букву й подібну їй «Щ» не викреслили з алфавіту як «крамольну», але в моїй справі вона таки відіграла певну роль. Дошукувались мої слідчі крамоли і в моїх гобленах. Про ці та подібні їм «звинувачення» написано кілька томів кримінальної справи, томів, які могли б бути радше пародією на ведення слідства і розвеселити найбільш прісну людину, якби не те, що прислужились вони до восьмирічного терміну ув'язнення і заслання.

Очевидно, що в таборі для політув'язнених жінок не було ткацького верстата, не було навіть права поставити раму для гобленів, хоча Положення про працю в'язнів говорить, що в'язні повинні виконувати фахову роботу — ту, де принесуть найбільше користи. Та це в Положенні. Насправді ж тонко продумана потогінна система праці вимагала від кожної ув'язненої видати щоденно шістдесят пар робочих рукавиць. І шилося тих рукавиць стільки, що здавалось: ось вийдемо на волю — а там усі в цих білих, чорних чи сірих робочих рукавицях. Та, мабуть, ці рукавиці зникали в таку ж бездонну прірву, що й наші літа та долі.

Три довгі роки щоденно й щогодинно говорила я й мої подруги про право малювати. Нагадували й Положення, при-

водили в приклад долю Т. Шевченка, якому, не зважаючи на розпорядження самого царя, російські офіцери таки дозволили малювати... Останній аргумент ув'язненого — голодовка. А за такий «аргумент» карають карцером. Шойно після чотириразового перебування в карцері (в загальній сумі — 60 днів у холодній камері, коли надворі морози понад 30 гр.), мені дозволили малювати. Папір, олівці, фарби і пензлі, передані мамою, привіз мені оперпрацівник Львівського УКДБ О. Шумейко. Та табірне начальство не обійшлося без застережень: мене попередили, що я не маю права малювати «довколишнього пейзажу» на фоні дротяної огорожі — саме огорожа найбільше хвилювала охоронців закону.

Малювала я в основному ескізи гобленів у надії, що придатуться колись на волі, розмаїття квітів з кущих грядок, оброблених руками моїх товаришок, монотипії, портрети подруг. Кожен день — хоч кілька штрихів, хоч один рисунок у вільний час. Зробила я також понад сотню ескібрисів — друзям, письменникам, артистам, художникам, Анджелі Дейвіс, Люїсу Корвалану, а також серію ескібрисів для дітей. Чи ж могла я думати, що першим і останнім «рецензентом» моєї праці стане табірне начальство, яке й винесе остаточний присуд моїм роботам поза моїми плечами? У жовтні 1975 р. мене взяли на етап («со всіма речами») і при цьому вилучили, щоб виявити, чи нема там чого «недозволеного», всі мої творчі роботи, а також книжку А. Стойкова «После заката абстракционизма» (М., 1974). Хоча книжку я отримала через «книга-поштою», оперпрацівник табірної політвідділу Сергєєв пояснив мені, що вилучає її також з метою перегляду, бо книжка «не зовсім радянська»... Привезли мене до Львова в знайомий слідчий ізолятор УКДБ. Там одразу ж з перших днів я поставила питання про вилучені в мене роботи. Мене запевнили, що по поверненні в зону табірне начальство видасть мені всі роботи на руки... Та по поверненні я отримала *акт* на знищення всіх моїх робіт «путем сожжения». Щоб утихомирити протести, нам крадькома сповіщали, що роботи фактично не знищені, що я отримаю їх після звільнення. В цьому була крихта правди — через рік частину моїх робіт приніс на моє побачення з мамою тодішній начальник Яваського УКДБ Дротенко. І його непокоїла крамольна буква «Ш». На моє прохання повернути роботи Дротенко відповів, що не має на це права... І знову полетіли протести та заяви в розмаїті інстанції. Тепер за повернення робіт узявся працівник Саранського КДБ майор Трясоумов. Він пообіцяв моїм товаришкам власноручно переглянути ви-

лучені роботи і повернути їх мені, навіть дав слово честі офіцера. Та безсилим виявився і Трясоумов, що мусив визнати сам... Після звільнення і повернення до Львова я знову поставила питання про свої вилучені роботи. За справу взявся тодішній начальник Львівського КДБ генерал М. П. Черпак. Кількаразово (раз навіть у моїй присутності) він дзвонив Дротенкові та посилав запит у зону про розшук та необхідність повернення цих робіт. Відповідь була стандартна «не разыскано»... Щож, не виключено, що вже після мого звільнення ці роботи дійсно було знищено, але я все таки не вірю цьому — швидше всього це типова бюрократична лінь.

Та годі дивуватись тому, що якісь далекі від творчого світу виконавці каральних акцій, послуговуючись писаним правилом, що табірне ув'язнення покликане насамперед приносити людині кривду, так поступили з моїми роботами. Я пригадую собі розмову з майором Трясоумовим та капітаном Бородою (оба з КДБ) з приводу протесту проти знищення моїх робіт. Мені тоді вже було відомо про «бульдозерну» виставку у Москві і я спитала, чи є гарантія, що й надалі мої роботи не будуть нищитись. Треба віддати належне — вони відповіли правду, що такої гарантії нема. Пригадую також, як неодноразово заявляла мені табірна адміністрація (Шорін — начальник табору, Зубкова): «ни вы, ни ваши работы государству не нужны, советское искусство без вас не обеднеет...» Я думаю нині про те, як нищаться творчі задуми, сама творча спроможність художника вже в зародку, а це навіть значно гірше, ніж знищені роботи. Але повернусь до 1972 р., до слідчого кабінету. Саме там я довідалась про те, що мене виключено із Спілки художників, хоча прийняли мене туди завдяки талантові й авторським роботам на багатьох виставках. Було дивно й неймовірно, адже саме в 1972 р. виходив з друку «Словник художників України», куди нарівні з іншими я подала своє прізвище й дані. Моє запитання випередив слідчий Похил, він сказав, що в «Словнику...» мого прізвища не буде, що він сам особисто постарється про це. Деколи в слідчих кабінетах тягнуться цікаві «дискусії», недоступні нікому з тих, хто й гадки не має про них. На мою відповідь, що так вічно не буде, що в наступному художньому словнику і моє прізвище буде згадане, Похил розсміявся: «ви ще надієтесь на інші часи? Та для вас це навіки, без вас радянське мистецтво не постраждає! Ще не таких було викинуто з історії — і нині ні слуху, ні духу»... Розмова сягнула 30-х років, імен, які Похил вважав викиненими, а я передбачала оновлення. Нагадувала слідчому і спо-

гади Смолича, і «Собор» О. Гончара... Та незворушний Похил відповів, що Смоличу та Гончареві також місце на лаві підсудних, а такі, як я й мої знайомі, реабілітації не дочекаємось. Я не знаю, де нині Похил — новий час підтвердив мої очікування, але в одному цей чиновник може торжествувати: нові часи не для мене.

У 1981 р. після звільнення і повернення до Львова я зробила спробу взяти участь у виставці прикладного мистецтва, яка експонувалась у Львівській картинній галерії. Мої роботи були прийняті виставочним комітетом на всіх трьох турах журі. Та остаточне слово мала сказати «комісія» у складі секретаря Ленінського райкому партії Курапова, зав. відділом культури Висоцького, божка та голови Спілки художників Садовського. Вирішальне слово належало Курапову... Вивісивши прийняті роботи у готовому до відкриття оформленні, чекали організатори виставки і виставочна комісія благодюшної посмішки найвищого знавця мистецтв (правда, ніхто ніколи не зустрічав жодної мистецтвознавчої праці Курапова) і вершителя долі львівських художників. Кажуть, Курапов у почесному супроводі побіжно перейшов залями виставки, вдивляючись у прізвища, а також шукаючи натренованим оком, чи нема де намальованого якого хреста й церковці в замшілім подиху століть на реалістичних пейзажах. І ось натреноване око зупинилось на крамольній букві «Ш», а відтак на прізвищі «Шабатура».

— Снять! Нечего ее выставляют... Ни в коем случае!

Заздрісна пам'ять у Курапова — пам'ятав не лише моє прізвище. Шкода, що такий дар Курапов не застосував на боротьбу з корупціонерами, зловживаннями на виробництвах та у питанні розподілу квартир, у всьому тому, що нині засуджене партією. Що ж, Курапов, запевне, «перебудувався» цей перший приятель Добрика першим же виступив проти колишнього секретаря обкому, змінив сьогодні вираз обличчя. І як тут не згадати Битова?

Після цього я ще раз подавала свої роботи на виставку, але на цей раз виставочна комісія вже сама пильнувала моє прізвище, а голова Львівського відділення Спілки художників Садовський сказав, що ще зарано пускати мене на виставку... що маю ще себе проявити з «іншого боку»...

Те, що зроблене мною — залишиться, те, що маю ще зробити — мушу зробити. Думаю про інше: про неволю художників, яким начебто дозволено малювати і які щасливі з тієї дозволеності, не задумуючись, що праця художника взагалі не повинна знати слів «дозволено — не дозволено».

Якщо це справжній художник. Бо творчість — це свобода насамперед. Думаю про самоспалення тих нестворених робіт, які займались нищівним вогнем уже в ту хвилину, коли художник уявляв собі останній присуд Курапова чи йому подібних. Думаю про Олену Кульчицьку — скільки зарисованих нею пам'яток народньої архітектури, одягу, ремесла, скільки її живописних полотен та ілюстрацій не побачили б світу, якби волю вершити суд над її творчістю мав Курапов. І думаю про ту шапку-невидимку, з-під якої не прозирали ще обличчя всіх, хто важився ту всевладність над творами мистецтва і самими художникам вершити, та й вершить далі. Бо, якщо стало питання гласности і демократизації, то слід визнати — вселюдно, на шпальтах газет, — що досі долю виставок і творчих робіт та задумів вершили люди фактично далекі від розуміння справжнього мистецтва, бюрократи типу Курапова, Божка, Яремчука, Висоцького. Визнати принаймні для того, щоб ніколи вже не стояли струнко мистці перед невіглаством, чекаючи медового пряника дозволу чи гільйотини заборони. Щоб кожен художник міг знати і був упевнений, що жодна його праця не буде вилучена — з його майстерні чи з виставки — не має великої різниці — волею однієї людини чи навіть кількох осіб, не буде знищена «путем сожжения» наяву чи в гадці самого мистця. Підняти нарешті шапку-невидку, називаючи поіменно всіх вершителів долі людських.

Нині знайдено ухильну відповідь на питання «чому так було» через критику та заперечення волюнтаризму минулих літ. Та не поставлено ще питання, чому ми це допустили — самокритичного, гострого, відвертого питання, яке викине «раба з душі», кажучи словами письменника А. Шевченка. Бо не лише в письменницьких душах засів був раб, не лише вони відповідальні за стан мови і культури рідного народу — художники відповідальні не менше. Те, що нині Львівське відділення Спілки художників поповнилось тими високого таланту мистцями, які донедавна були нею ігноровані, відрадний факт. Але застановімся ще на одному: і художники, і письменники — одна із ланок ідеологічного фронту. Про своє відношення до перебудови, до гласности, демократизації, до політики Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова вони вже неодноразово заявили на шпальтах газет та журналів, на виступах по радіо і телебаченні. Зокрема, про відношення до проблем мови та літератури, культури народу. А хіба ж працівники партійних органів не належать до ідеологічного апарату, більше того — не є його вершиною? Чому

ж вони мовчать? Чому цей же Курапов, Висоцький досі не сказав нічого про перебудову не лише в економіці, а й у духовному житті — про що неодноразово наголошував М. С. Горбачов? Чи не тому, що хоч і самотньо, але могутньо дзвенить голос Генерального секретаря на Львівщині і колишні волонтаристи не в стані сказати своє традиційне «ни в коєм случає»? І в величних своїх кабінетах, залишаючись сам-на-сам, скидають з обличчя перебудовну посмішку... Що ж, будемо надіятись, що новий секретар Львівського обкому — прихильник нових змін.

Передрук з альманаха «Євшан-зілля», ч. 1 (вересень-листопад) 1987 р., Львів. Розділ «Життя коротке — мистецтво вічне», с. 252-257.

СПІВАНА ПОЕЗІЯ

Здавалося, що покоління, народжене в 50-і роки, — загублене покоління. На таку гадку була підстава: коли цим людям виповнилось десь по двадцять років (час свідомого вступу в активне життя), саме розгортався «білий терор» Брежнєва. Судові процеси над українськими письменниками, художниками, вченими не могли сприятливо подіяти на тих, хто мав би вступити в літературу, мистецтво, науку. А роки йшли... Суспільний маразм густішав. Люди, яким тепер сорок чи під сорок, були приречені на виживання, чи то пак — на «тиху шизофренію», у свої найкращі роки перебивались на випадкових роботах, були недовченими, часто-густо і виключеними з вузів, без фаху, а то й шеляга за душею. Були приречені творити без найменшої надії бути почутими. Покоління, яке рідко сиділо на лавах підсудних, зате було «німим».

Однак у тому загальному затишші у період «благоденствія» йшла кропітка робота: читалися твори шестидесятників, зростало зацікавлення історією, археологією, релігією, філософією, йшло інтенсивне духовне життя якоїсь частинки інтелігенції — з одного боку, з другого ж — ріст пияцтва, проституції, наркоманії, космополітизму і найрізноманітніших варіацій на теми конформізму, кар'єризму, хабарництва аж до повного морального виродження. Звичайно, це широкий терен для досліджень лікарів, вчених, психологів, мистецтвознавців — що сталося із цілим поколінням нашого народу?

Когорти людей із цієї генерації, встabilізовані на зручних посадах, зрослися із своїм надійним становищем, здавалось

би, їх вже ніщо не зрушить з рівноваги. І раптом — нате! — ота перша невлаштована, менша частинка сорокарічних з'являється на світ Божий в зовсім іншій іпостасі, і їхня духовна еманация пробуджує зі сплячки в теплих кріслах другу половину ровесників.

Свідчення тому — вечір, котрий відбувся у Львові 5 жовтня у приміщенні клубу будівельників. На цьому вечорі я побачила помолоділих на цілих десять років сімдесятників. Вони начебто перескочили через ті роки: зовні майже не відрізнялись від тридцятирічних. Хіба сивина декого видавала. Не відчувалося ні найменшого розриву поколінь, вся переповнена заля була єдиною надхненною річкою, яка поглинала жадібно звуки і слова. Єдине, чим відрізнялись хіба двадцятирічні від своїх значно старших колег — це те, що вступили вони на арену мистецтва цілком зформованими, зрілими світоглядно, мистцями високої кляси і, щонайголовніше, *помітними*.

Розповідати про виступ Віктора Морозова — марна справа, його треба слухати, співпереживати. Він примушує думати, плакати, страждати, співчувати, захоплюватись, сміятись гомеричним реготом і, сміючись, плакати. Перед невеликою залю у далеко не ідеальних умовах клубу будівельників стояв мистець з гітарою, справжній Композитор і Поет. Сподіваюсь, про нього ще будуть говорити, будуть писати, його ще будуть слухати тисячі людей — і не лишень у Львові.

Пісенні години пройшли, як одна мить — і от у виступі-привітанні одного із слухачів прозвучало порівняння Морозова із Висоцьким. Не знаю, якими критеріями оцінки керувався той чоловік, зіставивши цих двох зовсім неподібних мистців. А потім я подумала: невже ж знову Висоцький? Ще одна майбутня жива трагедія посмертної Слави?

Та до якого ж часу наші найцікавіші мистецькі сили будуть виступати отак: без оголошень, в абиякому приміщенні, лишень перед своєю референтною групою людей? Добре, коли вони хоч мають змогу творити так звану «касетну культуру», а коли ні?.. Чому весь народ, найширші маси не мають досі права отримувати високий духовний заряд своїх талановитіших, котрі охоче роздають свій безкоштовний дар? До якого часу молодь буде отримувати одноманітну, геть пережовану їжу наших манекенованих естрадних виконавців, навіть не підозрюючи про існування таких мистців, як поети М. Воробйов, О. Лишега, Г. Чубай, як молоді барди А.

Панчишин, Т. Чубай, К. Москалець, М. Тищенко, як наш неповторний В. Морозов?

Явище цілком нове у нашому сучасному мистецтві, виразником якого є Віктор Морозов, — співана поезія. Гадаю, що цей жанр має величезне майбутнє. Власне, народня пісня є не що інше, як співана народня поезія. Але діапазон теперішнього автора ширший, він бере твори поетів, які йому найближчі, і таким чином кращі поетичні зразки популяризує, несе в народ.

Останніми часами багато ведеться розмов про те, що зараз молодь нічого не читає, особливо ж поезії. Бійтесь Бога, та фахівець-літературознавець неспроможний всього прочитати! Понаписувано ого-го! Відпадає всяке бажання братися за читиво, а ще як натрапиш на збілочку, котра й решту бажання віджене! Критиків-популяризаторів теж майже не читають, бо нема підстав орієнтуватись на те, що вони пропагують.

А співана поезія — це знахідка! До неї потрапляють лише найкращі зразки. Послухаєш у виконанні В. Морозова «О панно Інно, панно Інно» — розшукаєш книжку молодого П. Тичини, «Шукайте цензора в собі» — обов'язково перечитаєш Ліну Костенко, «День злодія» — допадешся розпитувати знайомих, хто це А. Панчишин, чи є вже збірка його поезій, що він ще написав... Дивна річ — співана поезія... Приєднуюсь до запитання багатьох слухачів: коли і де можна знову зустріти співану поезію В. Морозова?

Не хочу, протестую, щоб продовжувалися й далі долі таких, як Висоцький — бути офіційно визнаними лише після смерті, та й то відретушованими й препарованими. Пора нам мати своїх мистців живими і цілісними!

ТАКЕ У ЛЬВОВІ ВПЕРШЕ!

30 жовтня у львівському клубі ім. Гагаріна відбувся творчий добродіний концерт групи «Не журись!», яка функціонує при новоствореному клубі «Товариство Лева», фундаторами якого є Фонд культури, Товариство охорони пам'яток культури та ОМК (Об'єднання молодіжних клубів). Виручені за концерт гроші мають йти на відкриття школи у Білому Камені на Львівщині, де знамениті гаваречанські майстри могли б навчати дітей своєму вимираючому ремеслу чорної кераміки. На вечорі були присутні гості із Польщі, Канади і США.

Вів вечір літератор Юрій Винничук, виступили Остап Стахів, Тарас Чубай, Андрій Панчишин, Стахів співав українські народні пісні під акомпанемент бандури. Тарас Чубай, учень одинадцятої класи музичної школи, майстерно виконав під гітару ліричні пісні на слова свого батька — передчасно померлого кілька років тому українського поета Григорія Чубая. Виконав також уривок з батькової поеми «Вертеп», що в лихі роки застою була названа «антирадянською» і за саме читання її людей судили. Як і виконана молодим бардом «Корида», це гостро гротескний твір, що перекидає місток від «шестидесятників» до сьогоденної творчої молоді. Більш ніж півтисячі слухачів гаряче вітали юного виконавця, що на завершення виконав і пісні на власні слова — своєрідний випад проти морального спустошення і бездуховності молоді, девізом-наркотиком якого стає «геві-метал».

Ведучий вечора Ю. Винничук не тільки представляв юних бардів і робив екскурси в літературний процес минулих років «застою», але й прочитав фрагменти свого «чорного гумору» — нового в нашій літературі феномену. Більшість слухачів була шокована почутим, що відбулося в обурених записках. Але були й голоси схвалення.

Вечір продовжив виконанням власних пісень Андрій Пачишин. Пісні Андрія дуже злободенні, найбільше спрямовані проти масової культури, що обездуховлює національну культуру. Великого успіху заслужили також пісні «День злодія» і «Табу», що викривають темні сторони життя радянського суспільства.

Майже чотиригодинний концерт пройшов на одному подиху. Вперше така справжня творча віддушину, вперше сотні людей забули про слово «знехить», вперше таке щире вболівання над подальшою долею групи «Не журись». Що їх чекає в цей нестабільний час?

Г. С.

ЯРОСЛАВ ДАШКЕВИЧ

ЮР МЕЖЕНКО

Прошу вибачити мені, що почну з великої цитати — та ще й з такого загальновідомого довідника, як Українська Радянська Енциклопедія.

Меженко Юрій Олексійович (справжнє прізвище — Іванов-Меженко, 6/18 червня 1892, Харків — 24 листопада 1969, Київ) — український і російський бібліограф, літературознавець, колекціонер. Закінчив Московський університет (1917). Працював директором Головної книжкової палати в Києві та головою ради Всенародньої бібліотеки України при АН УРСР (1919-22), директором Українського науково-дослідного інституту книгознавства (1922-31), директором Бібліотеки АН УРСР (1945-48) та ін. В 1934-45 працював у Ленінграді. Протягом 1911-69 зібрав колекцію «Шевченкіяни» — найрізноманітніші матеріали, пов'язані з життям і творчістю Т. Шевченка (налічує понад 15 тис. одиниць зберігання), яку після смерті Меженка за його заповітом передано в дар Інститутіві літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Автор багатьох праць з книгознавства, бібліографії, літературно-театральної критики та з історії українського театру.

Літ: Шумило М., *Дело всей жизни*. — «В мире книг», 1962, No. 10.

Ф. К. Сарана

УРЕ, вид. 2-е, т. 6, 1981.

І все.

Я не без причини нагадав, що написано про Меженка в УРЕ. Переживаємо дуже динамічний час, коли на всю широчінь — також в українській науці — проявилася велетенська криза довір'я і безмежний дефіцит правди. Не хотілося б

розглядати ці явища на прикладі енциклопедичної біографії великого українського книгознавця, але змушений підкреслити, що вже в цьому короткому тексті, який до речі, вийшов з-під пера людини без сумніву близької до Юри Олексійовича Меженка, принаймні в чотирьох випадках подаються неправильні, перекручені дані. Якщо ж говорити про факти першорядного значення не лише для життєпису Меженка, але й для новішої історії української літератури і науки в цілому, то свідомо пропущених фактів можна налічити значно більше.

Причина?

Про минуле, про діяльність видатних його представників у нас говорилося так, як цього нібито «вимагав час». А мабуть настала пора розповідати біографії українських вчених, діячів української культури незалежно від часу, без перекручень і замовчувань в ім'я фальшивого розуміння соціального замовлення.

Справжнє прізвище Юра Олексійовича було просто Іванов, звичайно і буденно Іванов, так як Івановим, а не Івановим-Меженком був рідний його брат, відомий у 30-х рр. перекладач французької класики Микола Іванов, що пропав безслідно у завірюсі окупованого Харкова.

Харків'янин за походженням, чернігівець за вихованням (це була Чернігівщина дореволюційних часів, не лише семінариста Тичини та молодого покоління Коцюбинських, але й громадського діяча Іллі Шрага і таких рафінованих інтелігентів, як брати Маслови), 25-річний Юрій Іванов після закінчення Московського університету опинився у вирі громадянської війни на Україні. За звичаєм цих часів і за внутрішнім переконанням Юрій прийняв нове прізвище-псевдонім: Меженко, спершу вживаючи обидва прізвища поруч (так підписано його перші друковані праці), а потім остаточно перейшовши на прізвище з революційною метрикою: Меженко.

Людина глибокої освіти (Меженко володів кількома західноєвропейськими мовами), нетипового для земляків блискучого еспрі, незвичайно рухливої та енергійної вдачі, з замилюванням до літератури і мистецтва, збагаченим філософськими підтонами, Юр Олексійович зразу ж визначив своє місце у бурхливому Києві 1917-1920 р., коли влада в столиці мінялася не менше десяти разів. Притягали дві пристрасті, які й залишилися захопленням на все життя: українська книга і українська література — в широкому розумінні цих понять.

Меженко — один з основоположників нової української критики. Пишучи про раннього Рильського й Тичину, про поезію Дмитра Загула, Якова Савченка і Миколи Фітільова-

Хвильового, неможливо обійти першого глибокого їх рецензента, яким був Меженко. В 1919 р. він став творцем ідейної платформи літературного об'єднання «Музагет» (це Тичина, Филипович, Загул, Слісаренко, Терещенко, Володимир Ярошенко). В 1920 р. — один з авторів маніфесту групи «Гроно». Літературознавці, особливо ті з міцним вульгарно-соціологічним корінням, досі не можуть вибачити Меженкові його заяви: «Творчий індивідуум тільки тоді може творити, коли визнає себе істотою вищою над колективом і коли, не підлягаючи колективові, все таки почуває свою національну з ним спорідненість» (це з статті «Творчість індивідуума і колективу», «Музагет», січень-лютий-березень 1919). Етапними не лише для літературно-критичної еволюції Меженка, але й для усієї української радянської критики 20-х років були його програмні виступи «Питання літературної критики в часі клясового перевороту» («Пролетарська освіта», 1921, 3-4), «Європа чи просвіта» («Життя й революція», 1925, 5), доповідь 24 травня 1925 р., якою відкрився київський диспут «Шляхи розвитку сучасної літератури» (збірник «Шляхи розвитку сучасної літератури», 1925, с. 6-14). Тоді ж Меженко був завзятим театралом, але його блискучі рецензії на вистави, пронизані доброзичливим гумором або їдкою іронією, що друкувалися під псевдонімом М. Дорошенко в «Пролетарській правді», досі ще не привернули уваги театрознавців.

Поволі на першому пляні опинилася інша пристрасть — українська книга, захоплення, що виявлялося по кількох лініях.

Згідно з законом від 24 січня 1918 року (підкреслюю, 1918, а не 1919 року, як фальшиво подає УРЕ) в Києві було утворено Головну книжну палату для збору і реєстрації книжкової продукції України. Меженко став її «завідуючим справами» (за тогочасною термінологією), сприяв утворенню в її складі Українського бібліографічного інституту, а в 1922 р., після організації в Харкові Української книжкової палати, очолив суто дослідницький заклад — Український науковий інститут книгознавства (УНІК). Це була перша, науково-книгознавча лінія.

Меженко був одним з організаторів та перших керівників Національної бібліотеки Української держави (сучасної Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР), утвореної, знову ж, не в 1919 р., як хоче УРЕ та ряд суворо офіційних академічних видань, а в 1918 р., бо: ще в червні 1918 р. архівно-бібліотечний відділ Міністерства народної освіти почав закуповувати книжки для Національної бібліотеки, а 2

серпня видано закон про заснування Національної бібліотеки при вже існуючій тоді Українській Академії наук (і тут знову 1918 рік, а не як теперішній офіціоз — 1919!). Меженко керував новоствореною Всенародною бібліотекою України як голова Ради бібліотекарів з 1920 по 1922 рр. (назва цього органу, до речі, в УРЕ перекинуто). Це була друга, бібліотечна лінія.

На своїх делікатних плечах, невисокий, але дуже гарний, такою справжньою чоловічою красою, Ю. Меженко (варто кинути оком на його портрет роботи Михайла Жука в «Музагеті» 1919 року), вічно рухливий та безмежно активний, виніс організацію двох фундаментальних установ української культури Києва, з яких одна дійшла до наших часів. Це ж були роки громадянської війни й інтервенції (для Києва вони закінчилися лише в червні 1920 року), і важко хоча б приблизно уявити собі труднощі й перешкоди, які доводилося долати на шляху.

Була ще третя лінія: педагогічна. Знищена, зруйнована країна потребувала нових кадрів для усіх ділянок культурного будівництва. В 1919-1920 рр. Меженко читав бібліотекознавство на бібліотечних курсах Наркомату освіти, на курсах теоретичної і практичної бібліографії при Головній книжковій палаті, на північному семінарі при Київській губнаросвіті, на курсах, влаштованих Українською Комуністичною партією (УКП). В результаті світ побачило два перші радянські підручники з бібліотекознавства: «Міжнародня децимальна бібліографічна класифікація» (1919) та «Бібліотечна техніка» (1921); другу з цих книжок через рік перевидали в Петрограді російською мовою.

Врешті ще одна лінія: охорона культурних цінностей. Меженко завжди болісно — і оперативно — реагував на загрозу, що нависала над книгами, над іншими пам'ятниками культури. Саме в цій ділянці (завдяки пошукам Сергія Білоконя) вдалося протягнути ниточку, що веде від Меженка до Нарбуто. Справа не лише в тому, що Юр Олексійович два номери редактованих ним «Бібліологічних вістей» присвятив творчості Нарбуто і що опубліковані в них ще по свіжих слідах статті заклали підвалини нарбутознавства, але ще більше в тому, що якраз заходами Меженка спадщина видатного мистця не розпорошилася. Коли в 1920 р. один верткий київський антиквар вже мав добратися до спадщини Нарбуто, натрапив на опечатані двері, опечатані саме завдяки втручання Меженка.

Я не буду зупинятися на періоді розквіту УНІКу та його

органу «Бібліологічні вісті» (до речі, в згаданій енциклопедичній статті про Меженка цілком не говориться, що він був редактором «Бібліологічних вістей» — бо і взагалі в УРЕ немає статті про цей журнал, яким досі пишається українське радянське книгознавство і рівного якому, як це не дивно, немає досі в Радянському Союзі). Хочу однак сказати про причини занепаду інституту на фоні т. зв. книгознавчого фронту на Україні.

Минуло майже десять років від завершення громадянської війни. Країна заліковувала і залікувала — наскільки це було можливо після варварських руйнувань — свої рани. «Бібліологічні вісті» стали визнаним органом не лише українського, але й всесоюзного книгознавства; під редакцією Меженка виходили «Труди УНІКу» (чотири томи за 1926-1930 рр.), серія «Науково-популярна бібліотека книгознавства» (шість випусків з 1925 р.); готувався І Всеукраїнський бібліографічний з'їзд. Здавалося, попереду був широкий і рівний шлях плідної наукової роботи.

І саме тоді почалися бої на т. зв. «книгознавчому фронті». Кинув гасло тогочасний директор Харківської книжкової палати Михайло Годкевич — його пасквіль «В надійних шанцах», скерований проти Меженка, УНІКу, «Бібліологічних вістей», зайняв 40 сторінок в журналі «Критика» (1931, No. 2, 3). З 29 травня до 1 червня 1931 р. у приміщенні Українського інституту марксизму-ленінізму в Києві Товариство войовничих матеріалістів-діалектиків проводило диспут, присвячений становищу на «книгознавчому фронті». Стенограма диспуту під заголовком «Клясова боротьба в книгознавстві» була свого часу — в 1932 р. — надрукована. Такими публікаціями починається довгий ряд виступів проти Меженка і меженківщини (був вигаданий і такий термін). Виникла досить специфічна література 1931-1935 рр., яку, до речі, тепер якось соромляться вносити до покажчиків літератури про Меженка. Ось переді мною буклет, виданий у квітні 1987 р. Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника АН УРСР з нагоди чергового семінару — в ньому є розділ «Основні бібліографічні праці Ю. О. Меженка і література про нього», але даремне в ньому шукати, наприклад, такі праці як:

Михайло Золотарьов, *Клясова боротьба на книгознавчому фронті* (журнал «Життя й революція», 1931, No. 10, стаття на 10 сторінок);

Виступи Золотарьова, Керекеза, Городкова, Білої, Фольмана, Чабанюка, Гуменчука, Серветника, Біркіної, Пастернака та інших, вміщені у згаданій раніше стенограмі диспуту 1931 р. (разом 85 сторінок);

И. Л. Владиславлев, *Первый съезд развернутого наступления на буржуазное книговедение* (журн. «Книжный фронт», 1932, No. 4-5, з викладом виступів Розанова, Довганя та ін. на I бібліографічній конференції 7-9 червня 1931 р.);

Я. Каган, *УНІК — притулок націонал-демократичної теорії в книгознавстві* (газ. «Пролетарська правда», 1931, No. 134) — це звіт з «обслідування» інституту, проведеного рейдовою бригадою газети в складі співробітників науково-дослідних інститутів літературознавства і мовознавства;

І. Гуменчук, Я. Керекез, *За перебудову науково-книгознавчої роботи* (газ. «Пролетарська правда», 1931, No. 85);

Кость Довгань, *Клясова боротьба на книгознавчо-бібліографічному фронті* (журн. «Критика», 1931, No. 7-8, стаття на понад 40 сторінок);

Михайло Золотарьов, *У наступ на буржуазне книгознавство* (газ. «Пролетарська правда» на фронті соціалістичної науки, 1931, No. 3);

Сергій Якубовський, *За більшовизацію науково-дослідчої роботи Інституту книгознавства* (журн. «Радянський книгар», 1931, No. 29);

Кость Довгань, *Проти еклектики та ревізйонізму в книгознавстві — за більшовицьке переозброєння* (окремою брошурою, 1932, понад 50 сторінок);

Яків Керекез, *Проти сфремовщини в історії української книги* (журн. «Життя й революція», 1932, No. 11-12);

Збірник «Проти буржуазних теорій в книгознавстві» (1933) з рядом статей проти Меженка, зокрема: Кость Довгань, *На височинь завдань другої п'ятирічки* — понад 20 сторінок; Яків Керекез, *Шляхом націоналізму та формалізму (методичні засади Ю. Меженка в книгознавстві)* — 55 сторінок; знову Довгань, *Шляхи ленінської боротьби за книгу* (журн. «За марксо-ленінську критику», 1933, No. 6, майже 30 сторінок); знову Керекез, *В боротьбі за марксистсько-ленінське книговедение* (журн. «Книжный фронт», 1933, No. 12);

Навіть заголовки статей чимраз більше загострювалися — Сергій Якубовський пише «Проти націонал-фашистських настанов у бібліографічних працях» (журн. «Життя й революція», 1934, No. 1, понад 10 сторінок).

Не буду втомлювати читачів дальшим переліком публікацій, про які в наш час не бажають згадувати — немов би цього не було, але мушу підкреслити, що за обсягом проти Меженка в 1931-1934 рр. було написано набагато більше, як про будь-якого іншого обплъованого діяча української радянської культури, навіть з категорії тих, яким безпідставно чіпляли ярлик «ворога народу». А як писали — ось кілька зразків стилю:

Фронт наукового книгознавства, цей «затишний куточок», де знайшли собі притулок і розгорнули свою шкідливу роботу бур-

жуазні теоретики книги та їхні представники — «теоретики» ідеалізму, войовничі еклектики, що разом з цим ідеалізмом і войовничим еклектизмом знаходили собі відбиток у «Бібліологічних вістях».

Золотарьов, Клясова боротьба на книгознавчому фронті.

Взагалі Меженко навіть у буржуазній бібліографії не міг піднестися на рівень пересічного наукового робітника... Стоячи на клясово-ворожих пролетаріатові методологічних засадах, Меженко активізує свої клясово-ворожі позиції... Меженківщина — це був міцно організований збірний ідеологічний кулак, це був буржуазно-націоналістичний та ідеологічно-формалістичний осередок.

Керекез, виступ на диспуті «Клясова боротьба в книгознавстві».

Меженків метод розкривати зміст літературних фактів недалеко втік від його скандальних літературознавчих спроб на сторінках «Музагету», «Грона» та «Червоного шляху», спроб, що від них він, до речі, ніде не відмовився.

Гуменчук, виступ там же.

На данном етапе борьбы за марксо-ленинскую библиографическую теорию и практику особенно боевой задачей является раскрытие философских основ... реакционных библиографических теоретиков, характерными чертами коих являются: неокантианство (... пример — Меженко), махизм (... пример — Меженко), украинский национал-шовинизм (... пример — Меженко), полный отрыв теории от практики (пример — Меженко).

Розанов, виступ на I бібліографічній конференції в червні 1931 р., машинопис.

Маємо в особі Ю. О. Меженка агента буржуазного формалізму — агента, який протягом ряду років, посівши одну з провідних позицій у книгознавчо-бібліографічній роботі на Україні, намагався скерувати книгознавство й бібліографію на Україні на буржуазні шляхи, загальмувати розвиток книгознавства радянського.

Довгань, «Клясова боротьба на книгознавчо-бібліографічному фронті».

У 1934 році Меженко вже націонал-фашист і одвертий «болільник» українського фашизму (Якубовський «Проти націонал-фашистських настанов у бібліографічних працях»). І так далі — десятки статей, заповнених тупими, безглуздими, бездоказовими, але дуже небезпечними звинуваченнями.

В 1931-1934 рр. прорвалася нагору і розлилася брудною рікою вся до цього часу прихована люта ненависть черні (я не боюся того слова, як чимраз частіше з'являється на сторінках нашої теперішньої преси. І справа тут, очевидно, в черні, як в категорії людей, а не лише в окремих прізвищах погромників). Так, Меженка вона не просто не любила, а

люто ненавиділа, як керівника конструктивної продуманої книгознавчої науки, що не була — і не могла бути — під силу бездарним демагогам, які заздрили його науковій сумлінності й організаційним талантам, йому не прощали європейської освіченості й скептичної усмішки, його звинувачували в богемному способі життя (яка там богема у Києві 1931 року!), а найбільше цькували за гордість і принциповість, що не дозволили Меженкові йти на т. зв. самокритику. Виняткове самовладання застерегло Меженка від хибного кроку — адже для основної маси його опонентів, що хронічно займалися також самобичуванням, самокритика за кілька років перетворилася у звинувальні висновки з трагічним кінцем...

Ось як описували поведінку Меженка його т. зв. ідейні противники. Сергій Якубовський, син попа та начальник Київського облліту,* автор гучної свого часу книжки «Пройдохи і графомани», критик всіх по черзі ухилів, директор УНІКу після Меженка, писав у передмові до антимеженківського тому «Наукових записок» 1933 року:

В 1931 році покладено край нацдемівському кублові, з Меженком на чолі, в УНІКу... Як же поведив себе Меженко останні два роки після ліквідації його адміністративно-редакторсько-наукової діяльності в УНІКу? Меженко обрав тактику бойкоту громадської думки, своєрідної словесної «голодовки», не вимовивши ані слова за два роки, що минули з початку дискусії. Ця мовчанка промовляє не менше промовисто, ніж одвертий захист своїх нацдемівських позицій. Вона свідчить про добре продуманий маневр — намір зберегти позиції від остаточного розгрому, шляхом уникання від одвертого визначення та засудження своїх поглядів.

«Наукові записки». Т. I, 1933, с. УІІ.

Справді, Юр Олексович покинув диспут, організований Товариством войовничих матеріялістів-діалектиків у травні-червні 1931 р. (що й відмітили в стенограмі), а на I Київську бібліографічну конференцію, що відбулася тижнем пізніше, просто не пішов.

Спершу Меженко спробував рятувати УНІК особистою розмовою з Миколою Скрипником, а після звільнення з роботи більше як два роки пробивався випадковим заробітком. В 1934 році перевіз скриньку з паперами — серед них і листування з друзями-письменниками епохи «Музагету», «Грона» — до батьків, до Харкова. Всі папери батьки незабаром спалили... В 1934 році Меженко мігрував до Ленінграду, де в

* Цензурний відділ — Ред.

Державній публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна очолив дві фундаментальні наукові теми: «Бібліографію періодичних видань Росії 1910-1916 рр.» та «Бібліографію російської бібліографії».

А УНІК? Після ще однієї зміни директора був ліквідований у 1936 р. (про що соромливо мовчить УРЕ в статті про УНІК). Представники черні? Основні дійові особи (Золотарьов, Довгань, Якубовський) зникли у вирі 1937 року, слід багатьох взагалі загубився. Лише Керекез перетворився в чиновника від книги та ще після війни завідував кабінетом бібліотекознавства у Міністерстві освіти УРСР, кабінетом, який у першому виданні УРЕ трактувався, хіба для насмішки, як спадкоємець Українського наукового інституту книгознавства.

Так закінчилася «культурна революція» в українському радянському книгознавстві 1931-1934 рр. Як кожний фронт, так і цей залишив після себе руїни, згарища, жертви.

Меженко вистояв. Юр Олексійович пережив у Ленінграді роки бльокади, брав участь в обороні міста на Неві, виступав з розповідями і спогадами перед бійцями і моряками. Хоронив приятелів і близьких друзів. Коли він у 1946 р. у Львові виступав з доповіддю про Публічну бібліотеку в період війни, на очах цієї мужньої людини бриніли сльози. Стрічку нагородженого медаллю за оброну Ленінграду він завжди носив на лацкані.

В 1945 р. у знищеному і зруйнованому Києві пригадали про Меженка, його велетенські організаторські здібності та невсипущу енергію. Поруч із спаленим університетом височів будинок Бібліотеки Академії наук, тієї бібліотеки, в організацію якої молодий Меженко вклав стільки зусиль понад 25 років раніше, бібліотеки, що дивом перетривала роки окупації. Меженко приїхав на запрошення президента Академії наук УРСР О. Богомольця і зразу ж взявся за відбудову бібліотеки — матеріальну і духовну, за організацію наукової роботи. Морально він міг вважати себе переможцем, але цього по Юрі Олексійовичу не було помітно: він робив свою важку щоденну роботу. Повернення Меженка до Києва після того, що про нього писали, здавалося неймовірним і незрозумілим. Пригадую, коли в зв'язку з підготовкою довідника «Бібліотеки УРСР» (його видали в 1946 р.) я приніс відповідного листа до директора Українського поліграфічного інституту у Львові, він, зачудований, почав скликати викладачів: дивіться, хто підписаний — Юр Меженко!

На фоні київських згарищ бібліотека робила враження

спокійної оази: вона працювала як добре відлагоджений годинниковий механізм. Юр Олексійович відновив видавництво: на примітивному склаграфі було видано в 1946-1947 рр. три номери «Журналу Бібліотеки Академії наук». Меженко заходився над відновленням «Бібліологічних вістей» — в такому саме ключі було підготовано і надруковано перший том «Наукових записок» бібліотеки з статтями авторитетних авторів — І. Крип'якевича, Б. Бутник-Сіверського, В. Герасименка, П. Попова, С. Маслової, С. Борового, М. Суслопарова та інших.

Юр Олексійович повернувся до своєї золотої мрії, до ідеї, яку висунув ще в 1928 р., обґрунтовуючи необхідність створення бібліографії нової української друкованої книги, починаючи з часів виходу «Енеїди» Котляревського. В 1945 р., ще в затемненому Києві, Меженко провів організаційну нараду, присвячену підготовці українського книжкового репертуару. На нараді, учасником якої я був, опрацьовано теоретичні й практичні принципи підготовки видання. Їх було викладено також в статті Меженка «Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення», вміщеній в першому томі «Наукових записок». Почалося формування робочої картотеки, до якої за три роки було внесено відомості про близько 20 тисяч українських книжок, виданих на Україні та поза її межами в період до 1914 р. Інтенсивна робота над картотекою, яка фактично охопила не менше 95% українських видань даного періоду, велася паралельно в Києві і у Львові. Картотека мала перетворитися в гаранта видання в недалекому майбутньому багатотомної ретроспективної бібліографії української книги. Було проведено повний науковий опис видань з автопсії за 1798-1860 рр., при чому не обійшлося без цікавих відкриттів.

І тоді чернь завдала нового удару. «Мавр зробив свою справу — мавр може відійти». Бібліотека Академії наук в Києві відновила працю в повному обсязі, а Меженко з його намірами перетворити бібліотеку в науковий центр виявився зайвим тягарем. Юру Олексійовичу пригадали, що репертуар української книги — це (за термінологією 1934 року) тільки «божевільна націоналістична тріскотнява» (Якубовський «Проти націонал-фашистських настанов у бібліографічних працях», с. 110). Праця над завершенням картотеки була раптово обірвана. Скриньки з картками, на яких описано близько 20 тисяч українських книжок 1798-1914 рр. почали припадати пилюкою (що не перешкодило пізніше добиратися до них деяким плагіаторам). Підготовлена в остаточному варіантові частина

першого тому пропала без сліду. «Науковий збірник» бібліотеки перетворився в рідкість, більшу від багатьох інкунабул — він зберігся в п'яти чи в шести примірниках тільки у найбільших бібліотеках Союзу.

Меженко відбув другу міграцію до Ленінграду, про яку, до речі, УРЕ не згадує. Він прожив там далші 12 років (1948-1960 рр.). І знову контраст: в Росії він опрацював і видав капітальну працю «Русская техническая периодика 1800-1916» (1955), що стала зразком наукового опису періодичних видань.

Третій приїзд до Києва в 1960 р. був сумний. Вченому йшов 68 рік, сили були не ті, з'явилися провісники важкої хвороби. Формально все було нібито в порядку. Меженко кілька років очолював бібліографічний відділ Головної редакції УРЕ, але це вже не було фактичне керівництво. Думки Юра Олексійовича — думки про нездійснені життєві плани — були далекі від гранок енциклопедії. Він повернувся до своїх театрознавчих нотаток. Ще в 1955 р. побачила світ його хронологія артистичної діяльності Марка Кропивницького, пізніше інші причинки подібного характеру, а також окремі замітки на шевченківські теми. Інститут літератури АН УРСР навідріз відмовився друкувати пропоновані Меженком бібліографічні праці (я маю на увазі, наприклад, покажчик до Франкового «Життя і слова»). Меженко з впертістю завязатого колекціонера, при допомозі невеликого кола друзів і кореспондентів доповнював свою унікальну «Шевченкіану», яка поступово здобувала світову славу, але досі (передана заповітом Інституту літератури АН УРСР) не удостоїлася не те що друкованого каталогу, але й навіть наукового огляду.

Жилося нелегко у кліткоподібному помешканні на Великій Китаївській. Дружина Ольга Олександрівна важко хворіла. Юр Олексійович отримав персональну пенсію республіканського значення, сума якої становила 90 карбованців. Три київські букіністи стали частими відвідувачами помешкання Меженка. Спродувались книжки (Інститут літератури погодився купити лише комплекти українських періодичних видань), колекції поштових марок, екслібрисів, килими та інше домашнє майно. Прогресував тремтучий параліч, збільшуючи скованість, мова стала монотонною, сповільненою. Страшна трагедія постійно рухливої і динамічної людини!

Помирав Юр Олексійович в периферійній тоді київській лікарні, недалеко від Великої Китаївської. «Добре, що тут обслуга принаймні говорить по-українському», — сказав він напередодні смерті.

Феномен Меженка, нескореного велетня української культури, творця книгознавчої науки, людини нездійснених мрій заслуговує дальшого вивчення і дослідження. Настійною вимогою часу залишається створення ретроспективної бібліографії української книги, праця над якою зупинилася сорок років тому. (До речі, такими репертуарами розпоряджають на сьогодні майже всі народи Радянського Союзу — крім російського, де на перешкоді стоїть великий обсяг книжкової продукції). Якщо можна говорити про заповіт Меженка, то він полягає у завершенні роботи, яку він практично розпочав у 1945-1948 роках.

Я не хочу збиватися на трафарети, але повинен сказати, що про Меженка у нас тепер майже не пишуть, хоч багато хто про нього пам'ятає, правда, по-різному. Як це не дивно, але тепер про нього більше пишуть і говорять по-англійському (маю на увазі хоча б праці й доповіді Едварда Касинця з Бібліотеки Конгресу США*). Коли в нас заходить мова про книжку, присвячену Юру Меженкові, про збірник для вшанування його пам'яті — виринають сумніви: а що писати, а що не писати. Ті, в розпорядженні яких нині є найповніші матеріали про життя і творчість Меженка (зокрема Ф. К. Сарана), майже два десятиріччя топчуться на місці, далі розмірковуючи, як писати про таку нібито суперечливу постать.

Ні, нічого суперечливого у феномені Меженка немає. Був видатний вчений, прямолінійний, принциповий, монолітний і послідовний. Людина, «яка до кінця відстоювала свої погляди і переконання».

(Я закінчив словами, що були викреслені з підготовленого мною некрологу про Меженка, який з купюрами з'явився 1970 року в Москві на сторінках «Советской библиографии»).

Львів

* Насправді Е. Касинець працює в Нью-Йоркській публічній бібліотеці. — «Смолоскип».

ХТО ВИНЕН?

Микола Олександрович Бериславський народився 18 травня 1924 року в селі Новоспасівка (Осипенково) Бердянського району Запорізької області.

Під час війни був направлений до кулеметного училища. Після полону депортований до Німеччини. Двічі втівав з концтабору. В 1942-1945 роках навчався в Українській Господарській Академії в Подебрадах (Чехо-Словаччина), де студіював суспільно-політичні науки та українознавство. Після звільнення Чехо-Словаччини два роки перебував у радянській армії, після демобілізації навчався в технікумі харчової промисловости, в Бердянському та Донецькому педінститутах. Після тяжкого захворювання — на пенсії за непрацездатністю.

За виступ перед студентами та викладачами Київського університету на захист української мови, культури (мав транспаранти: «Боріться за законні права української мови!», «Свободу діячам української культури!») та за спробу самоспалення був засуджений Київським обласним судом за ст. 62 КК УРСР. В 1969-1971 рр. перебував у таборах Мордовії. Тепер проживає в м. Дніпропетровську.

ВІД РЕДАКЦІЇ. «Бажаючи приблизити журнал «Жовтень» до рівня тих завдань, які ставить XXVII з'їзд КПРС перед літературою і мистецтвом у справі виховання радянського народу, редакція звернулася до читачів з проханням висловити свої думки, зауваження, пропозиції з питань, які порушує журнал на своїх сторінках, а також щодо художнього рівня опублікованих творів, висвітлення мистецького життя республіки» — так звучить у восьмому номері «Жовтня» за цей рік редакційна преамбула до огляду відповідей своїх читачів на поставлене в номері другому запитання-анкету «Хто винен?». Огляд цікавий, бо торкається болючих сфер нашого перебудовного життя.

Чи не вперше за час свого існування надав офіційний літературний часопис бодай побіжно слово й тим дописувачам, що відстоювали в застійну епоху своє творче обличчя не на журнальних шпальтах, а за ґратами. Один з таких скупі цитованих «Жовтнем» авторів, Микола Олександрович Бериславський з Дніпропетровська, більше зацікавив «Український вісник». Переданий в наше розпорядження лист дніпропетровця до «Жовтня» дає, на нашу думку, значно глибшу відповідь на поставлене редакцією запитання «Хто винен?», ніж процитований нею з того листа абзац. Подаємо той лист скорочено.

Вельмишановна редакціє!

Хочу поділитися своїми думками з приводу поставлених вами питань у зверненні до читачів: «Хто винен?» («Жовтень», No. 2).

Так, тиражі періодики падають, загрозливо знижується зацікавлення українською книгою, журналом. Торкнуся лише, так би мовити, «специфічних», важливіших причин цього сумного явища.

У творчості більшості наших письменників, журналістів переважають сірість, дріб'язковість, кон'юктурщина, «перезовування» старих, віджилих тем, як, наприклад, про ефемерний т. зв. «український буржуазний націоналізм», про т. зв. «бандерівщину». Говорю про це без перебільшення — скільки написано в нашій політичній, публіцистичній та художній літературі про український націоналізм! Усе те написано буцімто для боротьби з тим націоналізмом. А хто ж зможе навести конкретні офіційні приклади сучасних проявів, рецидивів націоналізму на Україні? Чи може боремося з тією минулого?

Як добре всім відомо, Ленін багаторазово застерігав від проявів російського шовінізму, як головної небезпеки. Чи згадується тепер про російський шовінізм? Чи пишуть про нього російські письменники та публіцисти?

Так чого ж у нас десятиріччями провадиться паплюження неіснуючого? Чому, наприклад, заслужила на таку увагу українсько-німецька дивізія «Галичина»? У ті ж часи на боці фашистів воювали аж три російські козачі дивізії Краснова та Шкуро. Ці дивізії вели каральні операції на Балканах аж до кінця війни і були інтерновані англійськими військами. Те ж і з батальйонами «Нахтігаль» та «Ролянд». Не батальйони, а ціла бригада Камінського, якому нацисти присвоїли звання генерала, вела каральні операції у Брянській області; ціла російська армія (т. зв. «РОА») під командуванням Власова воювала до останніх днів війни. До речі, С. Бандера ніколи

не був радянським громадянином, а Власов був генерал-лейтенантом Радянської армії, командуючим ударною армією. Питається: хто з них був зрадником? А чи часто ми читаємо в російських художніх та публіцистичних творах, чи часто чуємо по радіо, бачимо з телеекранів про Власова та про ті армії, дивізії, бригади та подібне? Так чому ж у нас стало хронічною модою лякати жупелом «страшного» націоналізму?

Чи не проти такого націоналізму воюємо, ведемо боротьбу, про який писали в своїх «Щоденниках» О. Довженко, В. Симоненко та інші? Пам'ятаєте: «Світе мій, чому любов до свого народу є націоналізмом? В чім його злочин? Які не-люди придумали отсе от знущання над життям людським?», «Нащо обернули ви моє життя на муку?», «Не буржуазний я і не націоналіст...». Ці трагічні слова писав ваш старший побратим по перу. Історія ніколи не прощає. Ми вельми добре заплатили (в т. ч. і наша література) за необачні, штучні, фальшиві нагнітання, за створення неіснуючих та шкідливих проблем, які призводять до творчих, а часом і до фізичних втрат.

Сучасна російська література дала таких чудових письменників, як Шукшин, Астаф'єв, Распутін, які не розмінюються на якусь там «власовщину», на російський націоналізм, а дійсно творять про народ і для народу. Народи світу ставляться з пошаною, з любов'ю, з благоговінням до свого минулого, до своїх культурних, духовних надбань. А як ми ставимося? Досить ось цих переконливих прикладів. Про Пушкіна, Шекспіра, Міцкевича та інш. усе, навіть до самісіньких дрібниць, скрупульозно збирається та негайно публікується. А в нас до цього часу опубліковано лише половину творчого доробку І. Франка, якого ми так любляємо називати (бо він є таким) і генієм, і титаном, і революціонером. Так чого ж таке негідне ставлення до його спадщини, яку, забравши до 50 томів, упорядники не соромляться «скорочувати»?

Як відомо, Шевченків «Кобзар» для українського народу є святиною, Біблією. «Кобзар» — цільна річ, це не вибрані твори. Так чия ж це варварська рука піднялася на нашу святиню, вилучаючи із «Кобзаря» останніх видань деякі вірші? Що це за лицювання?

Диву даєшся: скільки ж можна зневажати, замовчувати, паплюжити своє минуле в нашій літературі? Для порівняння знову звернуся до російської літератури. Росіянам ніщо не заважає любити та пишатися такими письменниками минулого, як Аксаков, Достоевський, попри їхні релігійні, монар-

хічні, філософські реакційні погляди. Росіянам ніщо не заважає поважати та друкувати твори таких контрреволюційно настроєних, антирадянських письменників-емігрантів, як Бердяєв, Бунін («Творчество Бунина высоко ценится и всесторонне изучается в СССР. Сочинения его широко издаются». БСЭ, т. 4, стор. 114), Гумільов, В. Набоков або як поет Хлебников та багато інш. «Русские писатели, по праву называемые писателями, издаются у себя на родине. Философские и религиозные взгляды авторов не должны закрывать художественных достоинств их литературных трудов» («Правда Украины», No. 4 від 31. 03. ц.р.).

У нас тим часом видаються циркуляри на заборону, вилучення із бібліотек та знищення творів таких наших письменників, як В. Винниченко, М. Хвильовий, М. Руденко. Хіба ж ці письменники більш «реакційні», «контрреволюційні», ніж, скажімо, Достоевський, Гумільов, Набоков? Скільки ж можна підходити до оцінки творчості та вчинків наших діячів минулого з сучасними мірками, не враховуючи ні часу, ні обставин?

Відоме ставлення до творчості Винниченка наших класиків, його сучасників, І. Франка, М. Коцюбинського («Я не можу уявити собі «Вісника» без Винниченка, як нашої літератури без його пера». Лист до Є. Чикаленка від 12.XII 1911 р.), Л. Українки (див. її статтю про Винниченка). Відома і його популярність серед українських читачів: «Незвичайність письменницького хисту Винниченка для української літератури була в його величезній роботоздатності; він один працював так, як працювали письменники в інших літературах, даючи один твір за одним органічно, без павз і перебоїв, і то так, що розвиток письменницького хисту, вправности позначався рік-у-рік. Тим то і вплив письменника на тогочасного українського читача був надзвичайний. Це був перший після Нечуя-Левицького з українських прозаїків, що здобув на той час сталого масового читача, витворив певну аудиторію для читачів українського художнього слова, що й чекала кожного нового твору письменника, відгукалася на його, і ці відгуки читача, доходячи до письменника, мали на нього певний вплив. Отже, тільки Винниченко здійснив у широкому масштабі зв'язок українського письменника з читачем» (В. Коряк, «Українська література», стор. 247). І це писалось за радянської влади, в 1931 році.

М. Хвильовий, безперечно, мав помилки (а хто їх не мав і не має?), але ж він був одним з найталановитіших письменників, фундатором української радянської літератури, був ко-

муністом (не те що, напр., Гумільов). А про М. Руденка, про популярність його творів — зайве говорити.

Без огульності ставляться росіяни до інших діячів як старої, так і сучасної еміграції, наприклад, до Цветасвої, Шаляпіна, Ю. Любімова та багатьох інших. А у нас? Та що говорити про еміграцію, коли ось найсвіжіший приклад: ветерана й одного з фундаторів української радянської літератури, якого цінують і перекладають в інших країнах, Б. Антоненка-Давидовича, не внесено до «Українського Енциклопедичного Словника» (1986). Ось вам і порівняння! З тривогою та обуренням дивується: для чого ж збіднювати, обкрадати свою рідну літературу?!

Отож настав час видати твори і надати чільне місце в нашій літературі таким письменникам, як В. Винниченко, О. Олесь, Б. Лепкий, П. Куліш, А. Чайковський, А. Кашенко, М. Хвильовий та багатьом іншим, які, попри свої філософські та політичні позиції, вірою і правдою служили своєму народові.

Не в меншій мірі це стосується і нашої історичної та етнографічної літератури. Давно назріла потреба перевидати праці Д. Яворницького, радянського академіка. Чи ж світогляд, релігійність, історичні концепції Грушевського, Яворницького, Яворського були більш реакційними, ніж у Соловйова та Ключевського, чиї твори перевидуються в Росії мільйонними тиражами? Росіяни видають багатотомники про декабристів, а ми так і не дочекалися єдиного серйозного видання про Кирило-методіївців. Практично майже всі праці українських істориків минулих часів, включно аж до М. Покровського, не видаються. Трапляється таке і з сучасними, наприклад, з талановитим істориком М. Брайчевським. До цього часу не маємо зібрання українських літописів (у якій країні таке можливе?!). Майже не публікуються історико-археологічні матеріяли і т. д. і т. п.

Доводиться дивуватися, що в час перебудови продовжують виходити такі книжки, як, наприклад, опис Л. Мельника «Торжество історичної правди» («Рад. школа», К., 1987), яка розрахована на вчителів та студентів. Автор послідовно, починаючи від автора «Історії русів», «розносить» майже всіх українських істориків (Марковича, Костомарова, Куліша, Антоновича, Драгоманова, Грінченка, Кониського, Грушевського). Що ж залишається в українській історіографії після такої «критики», після такого «торжества»? Порожнє місце...

Невтішні справи і з етнографічною літературою. Давно назріла пора видати праці М. Максимовича, О. Чужбинсько-

го, П. Чубинського, П. Куліша, В. Гнатюка, праці польських етнографів про український народ, монографію «Українці» та ін. Обурює багаторічна затримка видання дуже цінних праць про українську пісню Г. Нудьги.

Про наші журнали. Почну з прикладів. У Болгарії видається 1158 журналів (на 8 млн. чол.), у Польщі — 2614 (на 25 млн. чол.), а на Україні українською мовою видається... 102 журнали на понад 40 млн. українців Радянського Союзу. Додам, що на Україні книжок українською мовою на одного жителя видається менше двох, а у Польщі — 7, в НДР — 9, в Угорщині — 10. І на ті книжки та журнали немає попиту. Цей сумний факт багато про що говорить. Тираж журналу «Україна» зменшився втричі, а «Українського історичного журналу» — аж у шість разів! Складається враження, що такий стан нікого не турбує, не тривожить. І це єдиний журнал на таку країну! Це тоді, як у Франції, населення якої дорівнює населенню України, видається аж 92 історичні журнали! Інші видання історичного характеру, такі як «Український археологічний збірник», «Український історико-географічний збірник», «Середні віки на Україні» та інші теж не поновлюються.

Не маємо й галузевих популярних журналів, як, наприклад, «Здоровье», «Человек и закон», «Природа», «Вокруг света», «Неделя» та подібних. Також не маємо українських журналів для дітей та юнацтва типу «Юный техник», «Юный натуралист», «Техника — молодежи», «Собеседник». Може хтось вважає, що українському народові вони зайві, непотрібні?

Як відомо, ще до революції, ба, навіть ще у XIX ст. на Україні видавалися «товсті» календарі різними просвітянськими, кооперативними, релігійними організаціями. Видаються такі календарі і тепер в інших країнах, в РРФСР (жіночі, молодіжні, сімейні, спортивні, мистецькі та ін.). А у нас? Нам хоч би один, загальний, як у наших братів-українців у Польщі, Румунії, Чехо-Словаччині, Югославії, Канаді, США. До речі, всі журнали, газети, календарі, які видають українці у тих країнах, можна вільно передплатити в багатьох країнах світу, крім... України!

Що говорити про календарі, коли у нас вільно не купиш українських святкових поштівок, карток (та й портретів) з Шевченком, Франком та ін. Роками ведуться розмови про необхідність організації випуску грамплатівок на Україні.

Майже всі наукові журнали, бюлетені, інші періодичні видання та наукова література видаються російською мовою.

Чому? Чи не тому, що більшість українців-фахівців добре не володіють українською мовою та не послуговуються нею у повсякденному, практичному житті? Чи не призводить це до цілковитого відчуження українців від рідного слова? Основна, вирішальна причина втрати популярності українського друкованого слова — це сучасний незадовільний стан української мови.

У містах України українська мова майже повністю витіснена з виховного, навчального, офіційного, ділового, практичного повсякденного вжитку, стала, так би мовити, мовою для «хатнього вжитку», а для багатьох — «телячим языком», «войлочным языком», «безперспективною мовою». Це наболіле питання своєчасно поставлене на обговорення у СПУ та в пресі. Але розглядається воно якось однобоко, бо акцентується переважно на станові викладання української мови у школах. Так, у переважній більшості шкіл у містах України навчання провадиться російською мовою (по всіх містах це становить біля 89%). А в містах України проживає 66 відсотків усіх дітей. Офіційна статистика навмисне не подає кількості учнів на Україні, які навчаються в російських школах. Кількість українських шкіл невпинно зменшується. Пояснюється це тим, що, буцімто, діти та батьки бажають навчання російською мовою. Пояснення примітивне. Чи можуть 6-7-річні дітки вирішувати таку серйозну справу? Де, коли і в який спосіб (заяви, збори, голосування і т. п.) офіційно вирішувалося питання: який бути школі? Добре відомо, що ще до закінчення будівництва школи про мову викладання в ній вирішують у вищих інстанціях.

На жаль, доводиться констатувати, що таке часто санкціонують самі ж українці. Справді, багато батьків-українців бажають навчати своїх дітей в російських школах (чи можливе таке в будь-якій європейській країні, щоб, наприклад, англійці, німці, французи, росіяни та інші відмовлялися вчити своїх дітей рідною мовою?!). Це тому, що по всіх містах (та й не тільки в містах) України в дошкільних дитячих закладах (з пелюшок!) діти виховуються майже виключно російською мовою і тому не знають або майже не знають рідної мови. Як же після такої «підготовки» діти зможуть навчатися в українській школі? Батьки добре знають, що й після закінчення школи їхні діти вже більше ніколи й ніде у практичному житті не здобаються з українською мовою...

Чи часто ми читаємо в пресі, чуємо по радіо, на лекціях і т. п. виступи наших письменників, мовознавців, учителів, офіційних функціонерів про любов та шану до рідного слова,

про органічну необхідність вивчання і повсякденного користування українською мовою?

Чимало з тих, для кого українська мова є рідною, володіють нею дуже погано, їхня мова вкрай засмічена русизмами, кальками, покручами. І тому проценти (на папері) про кількість тих, хто володіє українською мовою, — фікція. Відомо, що більшість українців (після закінчення середньої школи!) не можуть грамотно написати навіть заяви, оголошення і т. п. Скільки є нарікань на погану мову редакторів, журналістів, дикторів, коментаторів. То що вже говорити про простих «грішних»?

... Колись міграційні процеси були незначні, люди де народжувалися, там і помирали, а значить не втрачали своєї рідної мови, культури, звичаїв, традицій. А тепер відбуваються масові міграції людности як примусові (армія, призначення після навчання, перекидання фахівців), так і добровільні (робота, організоване переселення). Чи хоч якось задовольняються національні потреби тих мільйонів українців, які знаходяться за межами республіки? Чи хоч коли порушувалися питання про ці закономірні потреби? Чи можуть ті українці придбати хоч би літературу, яка видається на Україні? Ця величезна маса людей за межами України відривається від рідного ґрунту. Крім того, відбувається велика кількість змішаних шлюбів, і ті українці та їхні діти втрачають не тільки рідну мову, а й свою національність, а український народ несе великі демографічні втрати.

За переписом 1926 року на Кубані визнавали себе українцями понад три мільйони чоловік, а тепер вважають українську мову рідною лише два відсотки! І все це в офіційних звітах, зведеннях, демографічній літературі подається як «положительный», «естественный» і навіть як «прогрессивный» процес. Ось так і народжуються безбаченки. Та й на Україні понад три мільйони українців не визнають української мови за рідну. Чи можна хоч на одну мить уявити, щоб, скажімо, шведи, росіяни та інші в своїх же країнах не визнавали за рідну материнської мови?!

Звичайно, ніхто не заперечує проти використання російської мови як мови міжнаціонального спілкування. Та настирливе переконування, буцімто російська мова є мовою «рідною» для всіх, призводить до того, що навіть по селах оголошення, різні гасла пишуть, лекції читають, збори проводять російською мовою. А в містах ще гірше. Майже всі оголошення, рекляма, афіші, плякати, назви вулиць та уста-

нов подають російською мовою. Це вже не міжнаціональне спілкування, а заміна однієї мови іншою.

Ми не маємо видавництв, як, наприклад, «Мысль», «Прогресс» для публікації українською мовою іноземної та наукової літератури. «Наукова думка» поступово перетворюється на російське видавництво.

Вечірні газети по великих містах видають російською мовою. У Дніпропетровській обл., де українців проживає 2,6 млн. чоловік (бл. 75% всього населення), тираж газети для дорослих російською мовою («Днепр вечерний» та «Днепровская правда») становить 371 550 прим., а українською мовою («Зоря») — всього 70 808 прим. В Донецькій обл. ще гірше. На 2,6 млн. українців тираж обласної газети «Радянська Донеччина» становить всього 50 200 примірників. А чи можливе таке, щоб у якійсь країні у містах з населенням 450-550 тис. чол. (як у Жданові, Макіївці) взагалі не було газет рідною мовою?!

Чи маємо ми змогу дивитися закордонні фільми, дубльовані українською мовою? Та що там закордонні, коли ми не бачимо вітчизняних фільмів рідною мовою, навіть на українську тематику, як «Захар Беркут», «Шельменко-денщик», «Кармалюк» та ін. Наші діти, як правило, не мають змоги дивитися дитячі та мультфільми рідною мовою. Ото й переконуємо наших дітей, що «Коза-дереза» — російська казка... Чи чуємо ми рідною мовою пісні інших народів світу? Чи проводяться міжнародні фестивалі української естрадної пісні? Усі спортивні змагання (від перших класів в українських школах і до республіканського рівня) проводяться і здебільшого транслюються по радіо й телебаченню російською мовою. Більшість концертів, передач для молоді на радіо та телебаченні йдуть російською мовою. Або часто спостерігаємо таке: диктор звертається до глядачів (чи слухачів) українською, а потім принизливо, запобігливо переходить на російську, звертаючися до учасників передачі, найчастіше теж українців. Але хіба це приватна розмова на вулиці? І хіба співрозмовник бодай не розуміє української мови? Чи це свідомо так «популяризується» українська мова перед мільйонами глядачів та слухачів?

Української педагогіки як такої майже не існує, бо більшість підручників, посібників, дитяча енциклопедія та інше — переклади з російських видань. Іноземна література в українських школах чомусь подається в курсі російської літератури. Бувають випадки, що на українську філологію в вузи потрапляють ті, хто зовсім не знає української мови. Звідси і

вчителі української мови в російських школах, які радять батькам і дітям... не вивчати української мови! Є такі викладачі української мови, які повсякденно послугуються тільки російською мовою, навіть коли до них звертаються українською. Бувають випадки, коли директорами українських шкіл призначають росіян, які всіма силами домагаються переведення школи на російську. Хоч такі випадки й поодинокі, але, на жаль, дуже симптоматичні.

Та й чи доводиться говорити про авторитет української мови, про популярність українських книжок та журналів, коли в Міністерстві освіти (!) додумалися визнати українську мову необов'язковою у російських школах республіки. Оце вам «авторитет» української мови на міністерському рівні! Усі інші предмети обов'язкові, а українську мову можна й не вивчати! Сором, жах...

У той час, коли різними способами і заходами пропагується необхідність вдосконалення вивчення російської мови, про таку ж необхідність вивчення рідної української мови майже ніколи, навіть спорадично, не згадується. Найпершими зобов'язані захищати, плекати, пропагувати рідне слово наші мовознавці. Але від них чуємо лише пустопорожні фальшиві захоплення «величезними досягненнями» українського мовознавства, «великою популярністю та авторитетом» української мови...

... А тепер — висновки. Бачаться мені дві основні причини непопулярності української книги, журналу, газети. Перша — незадовільна робота письменників, редакцій, видавництва. Не треба було нікого припрошувати купувати «Марусю Чурай» Ліни Костенко, що розійшлася небаченим для української поетичної книжки «шевченківським» тиражем. Досить було надрукувати літопис Величка, як журналу «Київ» не дістати. Досить було з'явитися «Поученню» Володимира Мономаха, як тираж «Пам'яток України» виріс аж на 10 тис. примірників. Та й вашому «Жовтневі», схоже, не загрожує зменшення тиражу. Друга причина — незадовільний стан з українською мовою в республіці.

Коли перед українським народом стояло питання: бути чи не бути, коли ми навіть втратили своє ймення, геніальний Шевченко на захист народу поставив своє вогняне слово. Тепер настала необхідність ставати на захист самого українського слова, в тому числі і в законодавчому, конституційному порядку, щоб українська мова мала статус державної мови, як це є у Грузії (ст. 75 Конституції ГРСР), в Азербайджані (ст. 73), у Вірменії (ст. 72).

Ще на V з'їзді СПУ Олесь Гончар говорив: «Мова народу — це найбільший національний скарб, і ми всі маємо його оберігати, в тому числі й авторитетними державними заходами». Хто ж несе відповідальність за теперішній стан нашої мови, за непопулярність української книги, журналу, газети? Усі ми, а найперше наша інтелігенція, творчі спілки, міністерство освіти та й усі інші державні інстанції. Винен наш страх втратити власну кар'єристську перспективу, наша пасивність, аморфність, безхребетність, давня звичка сприймати реальний світ з висоти «української печі»...

Дніпропетровськ

**ЯК ЖИТЬ ТЕПЕР БУДЕМО:
ДАЛІ ВІДДАВАТИСЯ НА ТЕЧІЮ?
РОЗМЕЖОВУВАТИСЯ ДО РУЧКИ?
ОРІЄНТУВАТИСЯ ТІЛЬКИ НА МОСКОВСЬКЕ
ЧИ Й НА ВСЕЛЮДСЬКЕ?**

**УВАЗІ ПИСЬМЕННИКІВ ЮРІЯ МУШКЕТИКА, БОРИСА
ОЛІЙНИКА, ІВАНА ДРАЧА ТА СЕРГІЯ ПЛАЧИНДИ**

(Закінчення. Початок див. у випуску 8).

Та це ж наші Ругони, Будденброки! — неодмінно вигукне кожен більш-менш освічений чоловік, бодай побіжно ознайомившись із Смиренками. І можливо, я вже й здійснив би свій намір явити своїй землі ґрунтовний твір про Смиренків, якби доля виявилась трохи прихильнішою.

Розсудіть самі. За останні роки я провів значні пошуки смирєнківських слідів у фондах і відділах рукописів найбільших наших бібліотек — історичній і академічній в Києві, в науковій і університетській в Одесі, в кримській «Тавріці», відвідував наукову в Харкові, інтенсивно попрацював в Одеському обласному архіві і трохи раніше, до ув'язнення, в центральному історичному в Києві. І всього лише 3 місяці робив це за державний кошт, платив мені 100 крб. музей Л. П. Смиренка в Млієві, поки провінційний невіглас, директор Мліївської дослідної станції садівництва Артеменко, той самий, що надовго загальмував розвиток смирєнкознавства, не скоротив одним розчерком пера моєї скромної посади. А то здебільшого орав по-чорному за рахунок свого ентузіазму

і туберкульозного відомства, яке постачало мене путівками до свого профільного санаторію в Одесі, і там, лише ночуючи в тому пристаниську, назбиравши пляшок на чорноморських пляжах і придбавши за виручені гроші проїзні квитки, щодня їздив до розкішних одеських бібліотек (одна воронцовська чого варта!) і архіву. Через 3 роки такої праці міг вже на рівних анатомувати недовгу, близько 200-літню, історію цього нашого феєричного міста разом з найкращими одеськими лоцманами в тамтешньому книжковому і документальному морі — письменником Григорієм Зленком, головним бібліографом університетської бібліотеки Віктором Фельдманом та ін.

На жаль, не можу включити в цей перелік вчену даму, а точніше абсолютно пусте місце в науці, завідувачу катедри історії України в їхньому університеті Першину. Про її «учо-ний» рівень може красномовно свідчити вам той факт, що, не зважаючи на мої кількарічні переконування почепити в музеї Одеського університету портрет одного з його найталановитіших вихованців Льва Платоновича Смирєнка, Першина, таємниче поводячи колись виразними очима, що за них, очевидно, і висунено їхню хазяйку в науку, рекла: «Что вы! Он же в «Просвите» состоял». І це говорила людина, що сидить на університетській кафедрі історії України, людина, яка захистила кандидатську дисертацію про одеських народників, не заглядаючи до одеського архіву, «защищалась на материалах московского музея революции» — спокійнісінько відповідала на моє здивування, що я не знаходив її підписів на паспортних одеських архівних справ.

Між іншим, наш всесвітньо відомий корифей садівництва, будучи почесним членом в наукових товариствах багатьох країн, в «Просвіті» якраз і не «состоял», принаймні, в моїх пошукових монблянах про те й натяків нема, виділявся просвітянською активністю в «Громаді» його дядько Вас. Фед. Смирєнко, отой самий, що стільки зробив для розквіту нашої культури. Наламав дров з симирєнківським просвітянством ще в 30-х роках, при розгулі вульгарного соціологізму, Д. Заславський в своїх книгах про Драгоманова і Желябова, близьких знайомих і родичів Смирєнків; там ще і не такі антисимирєнківські нісенітності вільно розгулюють, переко-човуючи й до сьогоднішніх біографів цих діячів, тож чи варто дивуватись, що «селеграмотная», як любив її називати ще 100 років тому популярний одеський фейлетоніст Барон Ікс, Одеса і досі живить свої «наукові» печі тими вульгарними дровами.

І хоч про вартість знайдених мною симиренківських документів свідчить навіть той факт, що позаминулої зими під час свого останнього чотиримісячного рейду до Одеси я одержав офіційне попередження тамтешніх властей не показувати знахідок американському історик з Гарвардського університету Пітеру Шову, що приїхав тоді вивчати одеську пресу минулого сторіччя (янкі і тут втерли нам носа: на Україні функціонує два факультети журналістики — і за стільки літ там не спромоглися зацікавитися найблискупішою на всю імперію пресою. Кажу так захоплено про неї не з чужих вуст, за три роки одеських студій я додавав три діоптрії своїм короткозорим очам, опрацювавши річні комплекти чотирьох російськомовних одеських газет XIX сторіччя — «Одесского вестника» (найстарішої провінційної газети в Російській імперії), «Новороссийского телеграфа», «Правды» (була й така в Одесі з 1877 року, задовго до московської) і «Одесского листка». Виходили одночасно з цими тоді там ще й французька і німецька газети, та з них про своїх героїв я нічого не вилловив через незнання мов, зробив те мій американський колега — і своїми знахідками ми з ним обмінювались. Тим своїм спілкуванням з американським дослідником нашого минулого я додав, судячи по всьому, роботи одеському КДБ. А він повинен би мені ще й дякувати, бо я не давав затоптати в бруд честь рідної землі, яка довірила бути науковим керівником прибулому з Штатів за взаємною домовленістю стипендіятові — кому б ви думали? — отій самій убогій Першиній, що рекла, як пам'ятаєте, про мого героя «Что вы! Он же в «Просвите» состоял». Уявляю собі, як чехвостить зараз за океаном Пітер Шов свою «наукову» керівницю! Все ж їх недостатньо, щоб сказати останнє слово про Симиренків, треба ще шукати та й шукати нові в Центральному історичному архіві в Ленінграді, в Ленінській бібліотеці, в Салтиковці, в Красноярську, не кажу вже про пошуки за кордоном, про що проскрибованому дослідникові страшно й заїкатись. Одним словом — роботи ще море. Та замість того, щоб її довершувати, я стукаю за допомогою до всіх державних дверей, дійшов ось і до спілчанських.

Якщо говорити по правді, то перед спілчанськими дверима та й за ними я ніколи не почував себе бідним прохачем; в роки відлиги, коли був на коні, докидав і своє слово в тодішні активні письменницькі баталії в спілчанському клубі; в роки опали своєї теж траплялося заходити до того клубу, неодмінно стрічаючи щирі потиски рук більшості своїх знайомих, а то й знаходити опісля в злиденній своїй кишені

червінця-другого. І хоч, Кажу, бідним прохачем у Спільці я ніколи не був, однак чотири роки тому, на початку мого принципового конфлікту з малограмотною позицією садівничої науки стосовно Смиренків, я все ж у спілчанські двері не постукав. Були на те причини.

Повертаючи восени 1982 року рукопис моєї статті «Зрілому смиренкознавству — бути!», Б. Рогоза сказав: «Я вже в «Дніпрі» сьорбнув біди через твої вибрики, не стану пробивати твою статтю в «літературці», виясній краще стосунки зі своїми шефами, як вони велять, то й надрукую». Мені конче засвербіло тоді цикнути у вічі колезі по-блатному, за два роки воно ще не вивітрилося з пам'яті: «Ех, парінь, не хавав ти зеківської пайки, хавонув би, то й не заїкався б про свої зас... і біди — куди їм до моїх!» — та стримався, воно ж ні до чого ставати на прю з блідим функціонером. Забрав свою гарячу статтю мовчки. Не раз кортіло занести її Загребельному, та після того, як одіозний наш Пугач Ф. К. розповів мені про свої захальвні рецензії для верхів на твори Павла Архиповича (там були «розшифровки» і звинувачення куди хвацькіші за твій, Борисе Іллічу, м'ягко кажучи, не вельми етичний вибрик проти Загребельного в московській пресі), перехотілось, здогадувався, що тому буде невдовзі не до Смиренків. Ясніше — не моє тоді мололося в Спільці письменників.

Цим я не берусь твердити, що нині там засипається моє мливо. Одне хочу сказати твердо, відсилаючи вам цю супліку і купу паперів про Смиренків: від того, як перемелеться нині зерно, вирощене правдоробцями у важкі роки негоди і неврожаїв (а у кожного з нас — свої смиренки), в Спільці письменників, і в інших інстанціях, що направляють (чи гальмують?) культуру, залежить творча доля не тільки кожного з нас, а й Спільки, літератури і самої перебудови. Буде завізно в письменницькому млині від чесно виплеканого зерна — за якість хліба можна буде не хвилюватись, стануть перепускати мельники поспіль суржик та кукіль — швидко всіх замлоїть від такого млива, бо не можна ж спекти доброго хліба, коли йдуть, як мовить наша народна мудрість, з нічим до млина — в порожній додому. Кажу про це не лише фігурально, а й як справдешній мірошник: дали, спасибі добрим людям, спробувати мені після казюнного хліба цілий рік і мельницького в рідному селі; земляки хвалять мою роботу досі і часто радять: «Кидав би вже ти, Павле Івановичу, з ними воювати та спокійно доживав віку на млині нашому козацькому». І землякам своїм, і вам, шановні мої адресати, і порадиникам

своїм блакитнопогонним, які завзято радять мені шукати саме в рідному селі, подалі від «шуму городського», роботу для елементарного хліба, недвозначно відповім: ні, Симиренкам не зраджу, то значило б зрадити собі.

З Симиренками Спільці письменників перебудовуватись ніяк не треба. Вона, чи власне, її друкований орган, після Сталіна якраз і був тією трибуною, де чесні науковці і публіцисти зуміли витягти із забуття корифея нашого садівництва Льва Платоновича Симиренка, відстояти його потоптану честь, добитись виходу сяких-таких оповідей про нього, створення музею на його батьківщині в Млієві. Шкода лише, що слухняненькому Рогозі Бог не дав хисту і громадянської мужності довести ту багатолітню кампанію «літературки» за Симиренків до належного завершення; агресивна відписка фальшивого симиренкознавця Артеменка на колективного листа нашої громадськості в номері від 26 грудня 1980 року про долю спадщини Л. П. Симиренка, що так просилася на дошкульний редакційний коментар, так і осіла в архіві «Літературної України», хоча така публікація дала б достойну відсіч провінційному невігласові, що потому так по-хамськи повівся зі спадщиною корифея.

Варто, мабуть, серйозно проаналізувати у Спільці і симиренківський доробок своїх членів — О. Савчука, І. Кравченка, І. Сподаренка та ін.

Перевидана в «Дніпрі» 1982 року О. Савчуком через 20 років після її першої появи сіренька повість «Зелене сонце» про Л. П. Симиренка містить чимало ляпів, деякі з них я перераховував у статті «Зрілому симиренкознавству — бути!». Я ще добре пам'ятаю, як кривилася після виходу книги дочка уславленого помолога Тетяна Львівна Симиренко-Міхаеліс. Тоді ніхто з її оточення, що вряди-годи збиралося в скромній квартирі на Львівській, де після репресування її брата Вол. Льв. Симиренка, фундатора радянського домічурінського, тобто наукового, садівництва, пролежала до відлиги замурована в стіну спадщина і брата і батька, не могли аж ніяк втішити мужню дочку вченого, бо всі наші тодішні знання про Симиренків базувались на її ж розповідях про батька і на батьківських же документах, на тих самих, що за ініціативою найкращого на той час знавця Симиренків канд. біолог. наук Дем'яна Федотовича Чухна і при нашій спільній згоді були передані по смерті Тетяни Львівни до Млієва. Хто ж міг передбачити, що провінційний невіглас замкне їх на 15 років до сейфів, відшивши від них і С. Плачинду, і мене, і зрештою всіх творчо спроможних людей, що давно вже мог-

ли б донести до свого народу всю велич золотої династії. Нині я, тодішній її шанобливий слухач, міг би втішити Тетяну Львівну власними розповідями про її предків, та що їй до того — давно ж бо в могилі, а по людських душах продовжують розгулювати 65-тисячним тиражем полегшені Савчукові оповіді, яких не зарахуєш ні до документальних — безбожно перебріхують документи, ні до красного письменства — далеко куцому до зайця.

Неприйнятний сам підхід некритичного белетриста до такої номерної нашої династії. Автор, хай навіть з чесними намірами, намагаючись з'ясувати велич корифея садівництва, так і не зрозумів, що феномен такий не міг виникнути на пустому місці, — ввібрав він хист декількох поколінь своїх предків, а їх О. Савчук, за давньою нашою традицією, подає такими собі козаками-нетягами в густозмащених дьогтем чоботях, які доладу навіть не знають, де які землі знаходяться: «Край світу хлопчик (це Л. П. Симиренко) уявляв не дуже чітко, бо й сам дід розповідав про нього досить туманно. — З одного боку, — говорив він, — наша земля. З другого море і Туреччина, а вже з третього — край світу» (стор. 6 останнього видання повісті). І це таким достойним пензлем змальовують піонерів вітчизняного промислового цукроваріння, які для потреб свого городищенського заводу, цукрового й машинобудівного, траплялось, закуповували на нижненовгородському ярмарку весь метал, що його привозила туди царська Росія, купців гільдії, які в одеській гавані впродовж заледве не століття активно спілкувались зі всім білим світом, звичайно ж бездоганно, без жодного штрафу, без жодного шахрайства, бо інакше цар не дав би їм за добру службу звання потомствених громадян!

По-нехлюйськи поставився до Симиренків і молодший член Спілки письменників Ігор Кравченко, що став сліпим клеветом малоосвіченого товмача Симиренків Артеменка, наводняючи республіканські видання панегіриками своєму благодійнику, повторюючи дослівно всі його провінційні нісенітниці про симиренківську родину. Коли з тими нісенітницями я знайомився в багатотиражці Мліївської дослідної станції садівництва (публікації ті С. Плачинда без дипломатії назвав справжнісіньким плягіятом), то лише осміхався — хто там з освічених людей зверне на них увагу. Поблажливо поставився я й до повторення деяких з них в книзі «Ходімте в сад», виданій кілька років тому в Києві Артеменком в співавторстві з дочкою — кому ж як не чаду наслідувати предків. Та коли став повторювати їх сліпо і молодий член

Спілки письменників, захвилювався. Після публікації панегірика Артеменкові ще й в «Літературній Україні» поділився своєю тривогою з редактором газети Рогозою: дивись, кажу, Борисе Петровичу, погориш ти з тим Кравченком, як розв'яжуть мені руки й матиму можливість роздраконити ті нісенітниці. «А чого б мені горіти, — заспокоїв мене Рогоза, — він же письменник, хай відстоює свою позицію».

Не знаю, коли там ще в мене ті руки розв'яжуться, а зараз, користуючись нагодою, наведу приклад одного із останніх обурливих промахів, який засвідчує несерйозний рівень автора як дослідника і письменника. Звучить він так: «Микола Михайлович (це Артеменко) не втомлюється повторювати слова Лева Платоновича Симиренка: «Хто дихає садом, той дихає здоров'ям, поезією, молодістю, радістю життя, довголіттям. Поспішайте, плачьте, хто ще може, кому ще час» (І. Кравченко, «Сад і небо», ж. «Україна», No. 2, 1986 р.). Прекрасні слова — правда ж? Не поспішайте смакувати ними, бо наведу їх мовою оригіналу: «Кто дышит Крымом, тот дышит радостью жизни, поэзии, долголетием. Спешите же уходить в Крым, кто может, кому еще время». Останні слова належать досить популярному російському живописцю минулого століття Євгену Маркову, це кінцівка його книги «Очерки Крыма». Цитату цю наводить Л. П. Симиренко в передмові до найвідомішої своєї дореволюційної праці «Крымское промышленное плодоводство» з покликанням на автора і з властивою серйозному науковцю точністю. Книга корифея садівництва є водночас і поліграфічним шедевром, московський видавець І. Кушнерьов замовляв виготовлення ілюстрацій і малюнків до неї відомому європейському закладові Брукмана з Мюнхену. Книга є в солідних бібліографів, в наукових бібліотеках, наявна і в бібліотеці Мліївської дослідної станції садівництва. Тепер уявіть собі, яким провінційним бевзем треба бути, як треба не поважати серйозних людей і садову науку, в якій за симиренківські яблука Артеменко «пробив» докторське звання, щоб дозволити собі такі перелицьовування знаного всім цивілізованим світом вченого.

Гаразд, з Артеменком все зрозуміло, це, як каже С. Плачинда, Остап Бендер наших днів; я не раз тикав неука носом в такі його художества за час недовгої своєї служби під його керівництвом в музеї Л. П. Симиренка, на що він, не червоніючи, відповідав: «Що ти носишся з тими Симиренками? Я вже більше понаписував, ніж вони обидва», то й не дивуюсь, що мліївський демагог до симиренківських праць навіть не заглядає. Та як міг не заглянути до тих книжок-шедеврів

(бодай для елементарної цікавості, чи для естетичного задоволення) чоловік з пишучої братії, що видав 1981 року в «Молоді» збірник «Чигир-трава», відкривши його документальною повістю «Скарби» про Симиренків в інтерпретації Артеменка?

Хоч видавництво «Молодь» і атестує книгу свого автора, як «твори, об'єднані наскрізним запитанням: Що є мистецтво?», Спілці письменників України, думаю, від такого «мистецтва», яке трималось в доперебудовне 20-ліття на одній голій риториці і лжі, нині треба рішуче відмежовуватись, бо якщо й надалі в спілчанських млинах продукуватиметься таке засмічене кукілем мливо, то годі нам і мріяти про зближення літератури нашої з загальнолюдською — світ нам заплює очі.

І. Сподаренка за симиренкознавчий доробок критикувати не буду — немає в нього того доробку, бодай якого-такого. Не зробивши й елементарного внеску до скарбниці симиренкознавства, згодився він обцяцьковувати свої гладкі плечі симиренківськими еполетами — нагородив його Артеменко званням «почесний симиренківець» і посадив на його честь у Млієві пам'ятну яблуньку.

Достеменно знаючи, що мліївський прагматик відверто шахрує тією колодою «почесних симиренківців» і «за так» не нагороджує нікого, невдовзі і дочекався, що після тієї опереткової нагороди Іван Васильович в редактованих ним «Сільських вістях» дав зелену вулицю дописам директора Мліївської станції про конкретні садові проблеми. Знаючи з розповідей серйозних науковців з Українського науково-дослідного інституту садівництва про скептичне ставлення до тих дописів. («Не дивуйтесь, — казали вони мені не раз, — Артеменко і не таке може, захистившись як кандидат і доктор економіки, а не біології, умудрився він поприписувати собі на мліївській станції всі тамтешні біологічні наукові досягнення»), як давній знайомий і колега Сподаренка вважав за свій обов'язок поінформувати його про те, дав прочитати й свою статтю «Зрілому симиренкознавству — бути!» і по-дружньому порадив не захоплюватись надмірно дегустуванням симиренківських яблук, бо як стане відомо про те громадськості, то буде ще довго мучити його оскома. Іван Васильович, заганняючи на ходу опасисте своє тіло до скрипучого шкіряного регляну («Поспішаю до ЦК», — кавав мені й своїй секретарці, а може просто втікав від докорів), уже сідаючи в чорну редакційну «Волгу», обдарував мене посмішкою Мастрояні, Бонапарта чи просто прихованим вищиром чоловіка біля корита: «Не журись за мене, не пропаду...».

Не закликаю вас, шановні мої адресати, негайно влаштовувати привселюдні екзекуції шкідникам від симиренкознавства, а що треба Спільці відмежуватись від них — перекоаний, в який спосіб — їй видніше. Принаймні, якби влаштовано було в клубі Спілки письменників зібрання з повісткою «Доля спадщини Симиренків», то я, звичайно ж, не відмовився б бути там доповідачем чи співдоповідачем. А там, дивись, і відхилена зопалу моя стаття «Зрілому симиренкознавству — бути!» з'явиться в «літературці».

Звичайно, найлегше вам було б, замість допомоги, відмежуватися від таких, як я, адже не ходимо в членах Спілки письменників. Та не залилось вже на нашій землі хашів, хлопці, до яких би ви могли повтікати і повідгороджуватися в своїх творчих фортецях від проблем, які ми порушуємо.

На моє глибоке переконання, нашій літературі, щоб бути конкурентноздатною з світовою, треба при перебудові рішуче перестати відмежовуватися від нестандартних літературних явищ минулого і сучасного, як те чинить загальнолюдська культура споконвічно, а російська лише знедавна, повидрукувавши нині всіх своїх різноплітформних письменників, за винятком хібащо обличителів «грядущего хама» мережковських — та й з тими освічений читач у великих бібліотеках знайомиться вільно, без оргвисновків. За ті наші бездумні відмежовування Бог і відцурався нашої землі; давненько вже ми, її мешканці, не бачимо на нашому духовному небі вітчизняних соколиків з орлами, а все далеких, зальотних — то європейських маннів, то заморських гемінгвеїв та маркесів. А ми ж не упосліджений народ, із загальнолюдського піднебесся безкомпромісно зорять і Шевченко, і Франко, і Коцюбинський, і Винниченко, скільки б ми не закривали на нього очей. Та й пізніші могли б: Хвильовий, якби не пустив передчасно кулю в серце, Тичина, якби не зарано знітився, та й можливо б, хтось із шестидесятників, якби ми сьогодні, при світлі, як кажуть, гласности чесно, об'єктивно уяснили, кого ж коронувати на короля тих шестидесятників — Івана Драча, чия творчість у всіх на виду, чи Василя Стуса, чий дорібок і досі під сімома спецзамками, а сам він аж у сирій землі, не діждався перестройки. Стус формально не був членом Спілки письменників, та це не дає морального права сьогоднішньому керівництву Спілки не просвітити його творчість колективними рентгенами, поціновано ж бо її не колективно, а келейно, чи то пак, камерно.

Ви ж тим часом продовжуєте відмежовуватися і розмежовуватися. Навіть талановитіші з вас. Яскравий взірець та-

кого відмежовування явив не так давно Павло Мовчан, коли я без дипломатії вилаяв його цинічні рядки «Несе — віддайсь на течію і не хапайсь за поли, коли зневажили твою любов. Втішайся болем» (цитую з пам'яті). На мої слова: «Що ж ти, тезка, дозволяєш собі таку відверту підлянку?» — добрий мій знайомий відповів теж без дипломатичних викрутасів, примітивненько, нібито й не він ото досі бурхав уми всяя Руси запаморочливою словесною еквілібристикою: «А хіба тебе в Дніпропетровську не навчили?». На жаль, дійшли до мене чутки, буцімто спробував тихенько відмежуватися від людей моєї долі і від мене, як тільки за мною закрилися важкі в'язничні двері, і мій добрий колись знайомий, кращий наш прозаїк Валерій Шевчук, якого самого у важкі десятиліття не тішили ні друком ні, тим більше, преміями... І хай це відмежовування було не публічним, як у деяких публікаціях Б. Олійника про Василя Симоненка та «біялітературне оточення» (всі зрозуміли, що плювки адресовані славним нашим правдоробцям, передусім критикам І. Світличному та Є. Сверстюку), чести Шевчукові воно не робить. Смію думати, що таке свідоме самоусунення від суспільних болячок сьогодення якось відбивається і на творчості. Чи не тому, читаючи кращі Шевчукові твори, навіть останні «Три листки», ловиш себе на думці, що Шевчук-художник зумисне хоронить в собі Шевчука-історика, одного з найкращих наших джерелознавців. Натягуючи на конкретний історичний покліт художнє полотно, Шевчук, блискуче орудуючи словом, досить вільно (щоб не сказати іноді свавільно) поводить з документальним антуражем, переіменовує відомих функціонерів, перелицьовує конкретні події, обходить можливі гострі кути. Що це — зневіра в спроможність відстояти правду конкретного матеріалу чи гіпертрофована віра в свій мистецький хист? Словом, ідеальної збалансованості обох крил творчості — форми і змісту, краси і правди — у Шевчука ще немає, а на одному крилі до найвищих верховіть загальнолюдської культури не сягнути.

Зауважу вже не тільки про Шевчука, що наша література після Хвильового, після подальшого 30-річного застою з приходом до неї шестидесятників достатньо наекспериментувалась у формі (що там ще ми, Іване, не освоїли з світової формальної вольфіжеровки?), час вже їй братись і за достойний зміст. Знаєте ж і без мене, що правду відстояти значно тяжче, ніж крутити формалістичні гулагупи, даремно ж наше суспільство, що здумало було наводити після відлиги революційний порядок в письменницьких лавах за допомо-

гою таборів і спецпсихушок, було таке поблажливе до поборюваних Хрущовим формалістів і невинувато жорстоке до праведників.

Саме така жорстокість у ставленні до мене, мої митарства з вивченням симиренківської спадщини, в результаті чого я був відлучений від Києва, від науки і журналістики, та й ваше пряме чи посереднє відречення, колишні мої колеги по перу, призвело до такого крайнього кроку, як відмова від радянського громадянства та відіслання 28 червня 1985 року свого паспорту в Президію Верховної Ради СРСР. Півторарічні стукування після цього до найвищих державних дверей ніякого відлуння не зродили. Тепер вдаюся за допомогою до вас.

Спробуйте проаналізувати ситуацію не упереджено, а мудро, з перспективою. Хай не відлякує вас гострота окремих висловлювань, скерована вона не проти цілості, а проти вад системи, з якими мусить нещадно боротись кожен порядний громадянин, інакше оте наше й без того безсоромне експлуатування відомого вислову Рилєєва, що «поэтом можешь ты не быть, а гражданином быть обязан», стане блюзнірством. Та ж сама система 8 років тому зробила, безперечно, чергову дурницю, насмакавши таких гострих фраз з моїх чесних заяв до найвищих урядових інстанцій і на підставі них зшила мені білими нитками «дело», яке погнало мене за казньонний кошт знайомитись з київською тюрмою, з Дніпропетровською спецпсихлікарнею, з колонією в Бердянську. Боятись повторення такого сумнівного способу вирішення творчих проблем сьогодні нам, думаю, не слід, а вам, моїм адресатам, тим більше. Принаймні, у кожного з вас, відомих на всю республіку поетів і письменників, гострої потреби бігцем нести оці мої папери до КДБ, щоб відмежуватись, немає. Ношу їх туди всі останні роки битв за Симиренків я сам, буквально кожний папірчик, за винятком, звичайно, оцього останнього, що пишу вам — то було б неетично.

Не відаю, як там воно буде, але Спілка могла б узяти на себе одну делікатну миротворчу місію при розв'язанні моїх громадянських і творчих проблем.

Пашпорт свій я погоджувався забрати в Президії Верховної Ради СРСР при умові, що мені повернуть квартиру в Києві, незаконно відібрану після 2-річного ув'язнення, матеріально компенсують збитки, завдані свавільним вигнанням з роботи в музеї Л. П. Симиренка у Млієві і нададуть державну допомогу в дозбиранні в архівах симиренківських документів. Якщо Спілка письменників допоможе мені виріши-

ти ці питання, справа із громадянством і паспортом може бути поладжена безболісно при вашому посередництві.

Хоч я й не член Спілки (справа це суто формальна), у підтримці спілкою моїх симиренківських студій не було нічого незвичайного. Адже сама Спілка і її друкований орган зачинили колись благородну справу наукового симиренкознавства. І сьогодні письменницька організація зробила б для Симиренків значно більше, ніж наша садівнича наука, тим більше, що самим садівництвом діяльність Симиренків не вичерпується.

Не лайтесь, шановні мої адресати, що кладу на ваші обляврені плечі зайвий тягар. Не химери це мої, не моя ж вина, що не лишилося «на нашій — не своїй землі» іншої духовної інституції, яка б достойно поцінувала вагу цієї справи і мої чесні зусилля. Не моя вина, що не зміг я відстояти підло упосліджених трутнями від науки Симиренків у відкритому герці на шпальтах «Літературної України», хоч дебютував у газеті ще 1965 року проблемними статтями на захист рідної природи, а замість того вдався вимушено на довгих 20 літ до закритого епістолярного жанру. Не вина й дореволюційних Симиренків, що їхні кошти, вкладені в розвиток технічного прогресу і в найвагоміші духовні акції на нашій землі, так і не поціновані достойно цією землею, якій і досі подають цих наших європейців такими собі чумаками в густозмашених дьогтем чоботях. Не вина й пореволюційних Симиренків, фундаторів радянського наукового садівництва, що не стали вони прапором епохи, а зробила та епоха їх лише підніжжям дутого соціалістичного божка, що обіцяв не чекати милостей від природи, а брати їх нахрапом; знімається з них та вина, бо син корифея садівництва Володимир Львович Симиренко, перший директор і науковий керівник Всесоюзного інституту садівництва в системі ВАСГНІЛ, гордо кинув в обличчя своїх васгнілівських «обработчиків», які приїхали до Києва з завданням випустити його анатемувати батька і возвеличити месію Мічуріна: «Помолога Симиренка знає весь світ, а такого вченого, як Мічурін, я знаю з балачок». Не вина, може, й Спілки письменників України, що дехто з пишучої братії в супрязі з убогими науковцями замість того, щоб глибоко опанувати духовні скарби династії Симиренків, став займатись відвертим мародерством в їхніх садах.

Не перебільшую й не переменшую я вини суспільства перед Симиренками, не афішую й своїх студій над ними. Це наша спільна вина, що те мерзенне мародерство в симирен-

ківським саду не переводиться. Це наша спільна вина, що пишне загальнолюдське древо симиренківського саду розчачнулось нині на дві правди: на заокеанську, де не під рідною яблунею, а під канадським кленом чеше коси сьоме коліно Симиренків (а може й восьме, бо моя давня інформація полишила Наталку, дочку дочки Володимира Львовича Симиренка Тетяни, квітучою дівчиною в канадській столиці в званні магістра, який приступив до опрацювання наукових проблем фізіології рослин), і на правду вітчизняну, яка, в свою чергу, розкололась ще на декілька брил. Це наша спільна вина, що квіт нашої землі не явлено світові на сьогоднішньому рівні нашої свідомості, на рівні самих Симиренків.

Особисто я мінімум цієї спільної вини перед династією, яка є номерним опертям нашому духовному небу, спокутував. І якщо суджено буде мені лягти з голоду в яму на цвинтарі рідного села, так і не зробивши при байдужому спогляданні в котрий раз «перестроюваного» суспільства більшого, чи й поїхати відстоювати свою творчу правду в чужій краї, як того давно я альтернативно домагаюсь, то на рідній землі, сподіваюсь, не знайдеться чесної людини, яка б посміла кинути каменем в мене — все, що можна було зробити на захист свого творчого самобуття, я вже зробив. Отож, якщо ви, адресати мої, висунуті сьогодні на передній край оборони духовності нашої, бодай елементарно розділите мою симиренківську тривогу чи й спробуйте її посилено погамувати, буду вдячний вам і за те. Не кличу я вас колективно нести далі мій хрест, ремесло наше спонукає кожного з нас нести свій власний і нести його самостійно. Та бувають у житті кожного з нас і вітчизни нашої такі моменти, що без колективної підтримки не обійтись. Якраз такий момент ми з вами переживаємо, коли докладають колективні зусилля якимось оживити наше закостеніле життя. Пропоную для того і я дешицу в творче наше багатоголосся, яке має постати із вчорашнього безголосся. Спробуйте підтримати її. Розумію — ви не боги. Одне лише вам не проститься — байдужість. Немає вже на нашій зацивілізованій землі райських чагарів, до яких можна було б з тією байдужістю сховатись і відгородитися в своїй творчій башті від проблем, що їх я тут порушую. З тим і залишаюсь — ваш незлобивий адресант.

12 грудня 1986 року, с. Острів Рокитнянського р-ну
Київської області

РЕПОРТАЖ З-ПІД МУРІВ СПЕЦПСИХУШКИ

Це вперше за роки майже тридцятилітнього слугування журналістиці моя творча доля викинула такий фортель — послала брати для «Українського вісника» інтерв'ю в керівництва дніпропетровської спецпсихлікарні Міністерства внутрішніх справ, у найжахливішому ґетто на нашій землі, в якому інтерв'юєр був ще не так давно в'язнем.

Зрозуміло, що вісім років тому, восени 1979 року, слухаючи з-за товстелезних, вимуруваних ще запорожцями, стін своєї дикої в'язниці глухі відголоски п'яних оргій безтурботного вождя розвинутого соціалізму, що приїхав тоді до рідного міста «бухать» в колі друзів з приводу п'ятнадцятилітнього ювілею розвалювання наддержави, мені навіть під впливом нейролептиків не приходило до голови помріяти про таке ось інтерв'ю епохи гласности й перебудови. Та й як було родитись восени такий нелогічний мрії, якщо на провесні того року я остаточно перестав вірити в той безпорадний соціалізм, а нагло згвалтована арештом душа моя з етапного вагона, що віз зеків з київської в'язниці до дніпропетровської спецпсихлікарні, криком кричала не до апостолів соціалізму, навіть не до Бога, шукала захисту в дубів-тотемів з рідного Сухоліського лісу над Россю на перегоні між Білою Церквою й Рокитним: «Благословіть і захистіть мене, ліси»...

І ось о десятій ранку 29 вересня 1987 року, швидко пробігши очима написи на склі «Прийомна закладу ЯЕ-308-РБ. Начальник т. Клепиков Г. В. Заст. нач. по медчастині т. Новиков О. В. Заст. нач. по режиму т. Журавель М. І.», беру до рук телефонну трубку, що її подає з-під бар'єра чергова, й чую:

- Заступник начальника по режиму слухає.
- Преса до керівництва проситься, — кажу в мікрофон.

Хвилин через п'ять з'являється в коридорі опасистий офіцер у галіфе, міцно засупонений в португею поверх добротної гімнастерики, подає мені руку й привітно каже:

— Микола Іванович.

— Павло Іванович, — відповідаю в такт.

— Заходьте, — пропускає мене до прийомної майор, — ви вже у нас в цьому році третій кореспондент, були й з «Комсомольської правди».

Виймаю з портфеля заготовлену заяву, подаю її співбесідникові:

Начальнику закладу ЯЕ-308-РБ т. Клепикову Г. В.

Скочка Павла Івановича, члена редколегії громадського журналу «Український вісник»

ЗАЯВА

Прошу прийняти мене для інтерв'ю. Мета єдина: заспокоїть громадську думку нашої землі, що перебудова, розпочата в СРСР після XXVII з'їзду КПРС, заторкнула й керовану Вами установу.

Прошу також дозволити побачення з в'язнем закладу ЯЕ-308-РБ Стьобойо Іваном Марковичем.

29 вересня 1987 року

Павло Скочок

Ознайомившись з заявою, заступник начальника попросив:

— Покажіть свою командировку, документи.

— Бланків відряджень у нас немає. З документів у мене є лише метрика про народження й читацький квиток до наукової бібліотеки Академії наук УРСР. Пашпорта відіслав улітку 1985 року до Президії Верховної Ради СРСР, відмовився від громадянства.

Уважно вивчивши подані документи, майор каже:

— На метриці, як звичайно, немає фотографії, читацький квиток на цей рік не продовжено. Доведеться викликати міліцію, затримать вас і в'яснити, що за особа й що це за журнал самодіяльний.

— Не варто, майоре, — кажу якомога спокійніше, хоч всередині й заграло, — про особу мою й журнал можете дізнатись у своїх колег з КДБ, вони добре поінформовані. Можу повірити, що ви про «Український вісник» не чули, він щойно поновився, та про московську «Гласность» — напевне ж. Ми видання такого ж статусу, хочемо допомогти перебудові перемогти.

— Покажіть, що у вас в портфелі, магнитофона нема? —

зупинив мій візаві на мить свою правицю, що потяглася було до телефонного апарата.

— Я мовчки виклав на стіл бльокноти, ручки, листи від моїх закордонних адресатів і поштове повідомлення на одержання від них бандеролі, яке не встиг заповнити у себе в райцентрі по дорозі до Дніпропетровська й засунув до портфеля. Мовчки ж вивчивши викладене, співрозмовник мій все ж поклав руку на телефонний важіль.

— Стривайте, будь ласка, шановний майоре, — зупинив я його, — особу мою знав ваш попередник по службі Хабаров, чимало співробітників вашої контори — в 1979 році я провів рік за цими мурами.

— Он як! Кого ж ви пам'ятаєте?

Називаю Анну Володимирівну, завідууючу відділенням, за яким я рахувався, ведучого свого «лікаря» Леоніда Павловича Кохана.

— Аннушки у нас вже немає, Леонід Павлович у відпустці. А Нелю Іванівну знали?

Я ледь не крикнув: «Ото подарунок долі тобі, чоловіче» — та на всяк випадок сказав по павзі безбарвно:

— Трохи.

Поки Микола Іванович викликав телефоном Нелю Іванівну до себе, поки та йшла до приймальні, я встиг прокрутити в пам'яті найяскравіші мізансцени з її лицедійства на явленій мені дурдомівській сцені.

... На засіданні комісії відділення, до якого мене перевели після недовгого перебування у відділенні прийомному, біляста молодичка в накинутій на плечі великій яскравій хустці запитала мене, попередньо пильно-пильно подивившись з-під своїх окулярів у золотистій оправі на окуляри мої: «Це правда, Скочок, що ви вимагали в уряду послати вас в ООН?». Далека від медицини фраза міцно осіла в пам'яті, приплюсувавшись до тієї, зовсім уже не медичної, почутої першого ж дня перебування в дніпропетровському пеклі з вуст «лікаря» — реєстратора — «признаєте себе виновним?». Запам'яталося й ім'я білястої молодички — Неля Іванівна, надто її безплотний, попри миловидість, зовсім не жіночий пильно-препильний погляд, що намагався заглянути аж на самісіньке дно згвалтованої душі.

Справжню ціну тому жорстокому поглядові склав невдовзі, коли Неля Іванівна привела мене з засідання комісії до палати-камери і показала місце на прутах між двома залізними ліжками, де на поверх покладеному матраці належало

мені проходити «курс лікування» в товаристві дебільного вигляду сусідів, які вночі, тільки но я став якось там провалюватися в дико бажаний сон після кількох ударів по моїх руках наглядача, що забороняв прикривати ними очі від нестерпного світла голої електролямпочки на стелі, затіяли бійку. Вранці після таких нічних пригод став я з висоти третього чи четвертого поверху через загразоване вікно жадібно дивитись після довгої перерви на світ Божий. Світа того кіт наплакав, бо перед нашим корпусом завершувалося будівництво нового і лише поверх нього на вузенькій смужці далекого сірого горизонту контрастно виділялась біла пляма — квітло єдине раннє деревце, певне, абрикоса. Палатне радіо на стіні раптом замовкло, стало чути характерний тріск програвача і платівка голосом Анни Герман заспівала: «Один лише раз сади цветут...».

Як тільки мелодія стихла, до палати прожогом заскочила Неля Іванівна й пронизала мене своїм характерним поглядом. Не відаю, що прочитала каральна медицина в моїх очах, а моя була душа непомилково відчула вправну режисерську руку в творенні продемонстрованих мені нехитрих мізансцен з життя спецдурдому, які мали засвідчити: звідси тобі, чоловіче, не видряпатися...

... — О, Скочок, якими судьбами? — вернула мене до сьогоденної реальності розповніла жінка в білому халаті, яка своїм приходом перервала нашу розмову з майором, котрий тут же відповів за мене:

— От приїхав до нас інтерв'ю брати. Як вам подобається, Нелю Іванівно?

Дама в білому промовчала, і режимний начальник звернувся до мене:

— А на обліку ви стоїте?

— Стою. На туберкульозному, — чітко відповів я, здогадуючись, куди стрілець цілить.

— А що там у нього за діагноза була, Нелю Іванівно?

— Здається, ніякої, певно з реактивним станом перебував у нас, — відповіла лікар і звернулась уже до мене, — як же ви живете, Скочок, платять вам пенсію?

Коротко розповів про своє сільське життя-буття, бачачи, що мою співбесідницю воно цікавить не конче. Зайве, думаю, пояснювати, що розмова наша велась загальнозрозумілою мовою, зобов'язували до того посади в такому інтернаціональному закладі на п'ять республік (Україна, Молдавія й

три кавказькі). З висоти тієї посади режимний начальник знушально продовжував:

— Ось проситься кореспондент до нашого керівництва, хоче знати, скільки політв'язнів у нас, як їм живеться при перебудові. То що, Нелю Іванівно, пустимо?

— А як же будете нас перевіряти, ви ж не спеціаліст? — без підготовки, з напівоберта стала вторити цивільна дама режимним аргументам свого начальства.

— Мету мого інтерв'ю викладено в заяві, що лежить он у Миколи Івановича, — показав я рукою на стіл. — Хочу почути конкретну відповідь, чи дадуть мені зустрітись з керівництвом вашої установи?

Глузи в очах мого співбесідника заграли одверто:

— Ну що ж, якщо діагнози в нашого гостя немає, то будемо кликати міліцію.

Волохата рука цього разу вже рішуче потяглась до телефонного апарата. Не зраджуючи своєму спокоєві, я твердо сказав:

— Не поспішайте сідять в калюжу, майоре, мали б здогадатись, що мій приїзд сюди — не авантюра, а добре продуманий захід. Знають про нього не лише в редакції, а й в Дніпропетровську, і якщо після нашого інтерв'ю я не появлюсь в певний час у певному місці, то мої ангели-хоронителі негайно дадуть знати редакції — і та розголосить про затримання свого кореспондента.

Мить повагавшись, майор Журавель підвівся з-за столу. Це мало означати — авдієнцію закінчено. Вже стоячи, я запитав:

— А як же з другим пунктом моєї заяви — дати побачення зі Стюбою?

— Чому ви називаєте його в'язнем?

— А як накажете?

Майор ніяк не наказав, лише режимно огризнувся:

— Він же вам не родич...

Я залишив прийомну установи ЯЕ-308-РБ і пішки подався вздовж спільних для психлікарні й в'язниці тюремних мурів довжезною вулицею Чичеріна до центру Дніпропетровська — більше інформації мені тут не розжитись. Засумнівався, чи подасть її завідувача катедрою психіатрії місцевого медінституту професор Блохіна Вікторія Петрівна (Журавель напевне ж подзвонить їй, своєму науковому консультанту, до мого приходу), вельзевул у спідниці, яку по смерті напевне ж не прийме на вічний спокій придніпровська земля. Розчерком її

вченого пера скалічено долі всіх в'язнів сумління, нагло заштовханих епохою застою до дніпропетровської спецпсихлікарні.

(«Як же я можу не призначити вам, Лупиніс, галоперідол, якщо ви двадцять років боретесь з радянською владою», — ось взірць її «наукових» аргументів, продемонстрованих, певна річ, не одному цьому правозахисникові. Характерно, що співробітники дніпропетровської душогубки прекрасно знають ціну своєму професорові-консультанту: «Ій-богу, я не винна, Анатолію Івановичу, то та сучка призначила», — заведве не на колінах виправдовувалася перед Лупиносом завідувачка його відділення Елла Петрівна Каменецька, Еллочка-людодідка мовою блатняків, коли Анатолій зумів передати на волю повідомлення про її жорстокість — і одноклясники почали лупити в школі Еллоччиних дітей).

Не став заходити, хоч і плянував, і на квартиру до Леоніда Павловича Кохана, який, згідно з виданою мені в довідковім бюро квитанцією, проживає по вулиці Рогальова, 9, квартира 158. Хоч цей мій персональний дніпропетрівський страж трохи й залив сала за шкуру (все виспівував: «Загинеш, Скочок, у Парижі в першій же автомобільній катастрофі, як Плющ загинув»), та апелювати з сьогоdnішньою перебудовою до його совісти було б передчасно, народній гнів, якщо перебудова переможе, воздасть усім служителям ганебного дніпропетровського гетто належне й без мене.

На невеличкій галявині під муром я все ж зупинився — тут влітку спекотного 1979 року на шпориші востаннє спільно горювало моє сімейство, тодішня дружина, дочка й покійниця мати, коли їх не пустили на побачення зі мною. Зупинивсь і в кінці вулиці, де красується пам'ятник Пушкіну, прочитав закарбований вислів на спині першого російського барда: «И долго буду тем любезен я народу, что чувства добрые я лирой пробуждал». — І гірко посміхнувся: це ж ве-е-лика державна голова вимусила бронзового співця свободи стояти спиною до найпаскуднішого гетто на землі запорозької вольниці; і якої ж то перебудови треба послати цій землі, щоб пробудити ті «чувства добрые» і в серцях засупонених в портупі душогубів з дніпропетровської спецпсихлікарні, не заганняючи їх до ними ж хороненої в'язниці...

— Якщо вже суджено буде перебудовним вітрам озонувати й найсмердючіші тупики розвинутого соціалізму, зокрема й дніпропетровський, то першим в ньому під прожектори

гласности має потрапити Іван Маркович Стьоба — я не знаю долі трагічнішої.

Погнала та капосна доля юного селяка з-під Новгород-Сіверського на Чернігівщині з фронтами Другої світової війни через всю Європу аж до далекого острова Тасманія біля австралійського континенту будувати вправними українськими руками оселі для переселенців, послала доля йому там жінку-землячку та двох синів-соколів та не дала зазнати чоловікові щастя в сімейному колі. Смертельно занедужав батько й попросив сина приїхати з далекої Тасманії на Україну в гості. Син відгостював і зібрався їхати до сім'ї — а дзуськи: власті стали відмовляти, спочатку страхали, а як став активно брикатися — заштовхали до божевільні. Років з чотири чи п'ять тримали в приміщенні республіканської судово-психіатричної експертизи в Києві, а як покійний Брежнєв благословив створення на своїй батьківщині спеціального закладу для подібного роду «божевільних» — завезли Стьобу туди чи не першим.

Шляхи його й моєї долі перехрещувалися в 1978-79 роках двічі. В Києві дотично — як тільки перевели мене через два тижні після арешту за ст. 187-І КК УРСР з тюрми до скорботних корпусів республіканської судово-психіатричної експертизи на горбах побіля Бабиного Яру, то вирячкуватий санітар пунктирно переповів мені історію новгород-сіверсько-тасманського в'язня і, показуючи на мене пальцем, придуркуватого загорланив на весь корпус: «Ось новий Стьоба об'явився — до Франції хотів втекти!», а щоб сказане краще дійшло до моєї свідомости, то ще й припресовував своєю масою моє тіло до лежача, коли медбрат-супермен в модернових окулярах колов мені галоперідол для вигнання бісів із незахищеної душі. В Дніпропетровську звели нас із Стьобою тісніше на цілий тиждень в камері інфекційного ізолятора — одночасно з «фірменними» ліками підсунувши якусь гидоту, щоб викликать розлад шлунка. Там зовсім уже беззубий мученик і переповів мені свою скорботну одісею, яка мала б, за задумом тюремних психіатрів, навести мене на правильні висновки — схоронити свої наміри вирватись за допомогою еміграції з мертвих обіймів розвинутого соціалізму. Зізнаюсь: за двадцять років гонінь не доводилось мені рясніше вмиватись слізьми, як того повік пам'ятного тижня спекотного літа 1979 року в товаристві свого духовного побратима...

Не відаю, чи живий ще Іван Маркович. Влітку цього року прислав Олександр Подрабінек до мене в село гінця, щоб

дізнатись детальніше про нього. Твердив той гінець, ніби намагаються Стьобині сліди в глухому відділенні чернігівської психлікарні, та чутки ті, певне, не підтвердились, принаймні, Подрабінекова стаття «Репрессивная психиатрия в эпоху перестройки» з шостого номера московської «Гласности» про те мовчить. Спроба моя одержати інформацію офіційно, як бачить читач, не вдалася, та й сумнівно, щоб поталанило кому іншому, доки над смердючим дніпропетровським гноїськом застоїної епохи продовжують пильно кружляти зграї засупонених в портупей журавлів.

Як дав Бог стражденному Стьобі донести свій хрест до часів перебудовних, то нехай цей скромний репортаж буде йому бодай тимчасовим вутленьким поплавцем в розбурханому перебудовою гнилому морі до часу, поки збанкрутіла система офіційно не вибачиться перед своїм народом і світом за зловживання психіатрією. А якщо ж розвинутий соціалізм вже згноїв безневинного чоловіка разом з легіоном безіменних з таборів та спецпсихушок, то нехай ці померезані листочки встелять пухом його останнє пристанисько на рідній землі-мачусі. Страдниця ж Стьобина душа, певне, повік кричатиме совою над двома континентами — над рідним європейським й над Австралією, де його сини-соколи топчуть неукраїнський ряс...

* * *

Останнім акордом до цього репортажу, яким автор сильно хоче допомогти перебудові позбутися однієї з найнебезпечніших хвороб Країни Рад, буде витяг з моєї заяви до М. С. Горбачова від 28 червня 1986 року, що її я надіслав адресатові у річницю відмови від радянського громадянства.

Хай врятує Вас Бог, шановний наш молодий вождю, від намірів організувати за прикладом покійного Брежнєва і в себе на батьківщині ще одну подібну душогубку. У Ваших інтересах, в інтересах країни й планети було б викликати своєю владою дивізіон танків чи колону бульдозерів і на очах всього світу публічно знести з землі запорозьких вольностей цю найпринизливішу для неї будівлю, що ганьбить всю систему. Моя пропозиція — не примха зневаженого розвинутим соціалізмом чесного публіциста, а веління часу. Демонтаж радянських політичних спецлікарень востократ потрібніший ніж демонтаж ракетних систем. Доки Ви цього не зробите, цивілізований світ ніколи зі спокійною совістю не

сяде з Вами за стіл переговорів. Якраз Вам належить якнайшвидше викорінити породжену на Русі не сьогодні погану хворобу.

Щоб успішніше впоратись з покладеною на Ваші плечі місією й краще розуміти мимовільних носіїв цієї негарної хвороби, дозволю собі нагадати Вам слова одного з найчесніших умів ХІХ ст. Горді ці слова мовив Петро Якович Чаадаєв, вважай, побратим дисидентів, бо цар теж оголошував його за правдиве слово божевільним. Не зашкодило б мати цей вислів над своїм робочим столом кожному громадянину й тому, в кому громадянство заснуло:

Я не навчився любити свою батьківщину з заплющеними очима, з похиленою головою, з замкнутими вустами. Я переконаний, що людина може бути корисна своїй вітчизні лише за умови, що чітко бачить її; я думаю, що доба сліпих закохань щезла...

Дніпропетровськ

Павло Скочок,
спеціальний кореспондент
«Українського вісника»

БІЛІ ПЛЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

СКОРОЧЕНА СТЕНОГРАМА З КОМЕНТАРЯМИ
ОРГАНІЗОВАНОГО УКРАЇНСЬКИМ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИМ
КЛЮБОМ 4 ЖОВТНЯ 1987 Р. В КИЄВІ ВЕЧОРА

Подаємо детальний звіт про зібрання Київського клубу не для годиться. Якраз на матеріялах цього пам'ятного вечора скомпонована брудна статтейка «Театр тіней, або хто стоїть за лаштунками так званого Українського культурологічного клубу (УКК)» в «Вечірньому Києві» від 19 жовтня ц. р., передрукована потому і в ряді обласних газет. Рівень вечірньої газети, надто її співробітника Олександра Швеця, автора одіозної статтейки, звільняє нас від розлогої полеміки. Ми вирішили видрукувати тексти виступів учасників дискусії «Білі плями української історії», щоб неупереджений читач сам мав змогу детальніше дізнатися як про порушену проблему і про її будителів, так і про тих борзописців, що, безбожно перебріхуючи своїх опонентів, гальмують ходу перебудови по українській землі. Промови відновлено на основі фонограми, на жаль, не завжди доброякісної.



Отож слово має — ведучий Сергій Набока, київський журналіст, що відстоював професійну честь впродовж 1981-1983 рр. за ґратами за статтею 187-І КК УРСР, а нині — вантажник в одному з київських гастрономів, на сьогодні — голова ради Українського культурологічного клубу.

— Ви бачите, що тут щось не вийшло. Не звикли ми трошки до демократії, звикли до президій ніким не

обраних... Стіл стояв, були місця для членів президії... Не буде президії! У нас демократія. Отже, хто може сказати щось доцільне, розумне, слушне — прошу. Але покищо розпочинаємо п'ятий вечір Українського культурологічного клубу під назвою «Білі плями української історії».

Вислів Михайла Сергійовича Горбачова, що не має бути білих плям ні в історії, ні в культурі — знайомий всім. Білих плям в історії України дуже багато. Як на мою думку — то занадто багато. І не тільки білих, а й... різноколірних. Чорних, скажімо, чи сірих. Передбачалося спершу обговорити «білі плями» дожовтневого періоду. Але все ж нас турбує більше сьогодення, наша сучасність, наше життя, тому буде таки доповідь під назвою «Деякі білі плями новітньої історії України». Прощу до мікрофона Леоніда Мілявського.



Мілявський Леонід народився 1951 року в Києві. Закінчив Київський інститут іноземних мов, працював перекладачем. 1981 року засуджений на три роки ув'язнення за статтю 187-ФІ КК УРСР у зв'язку зі справою Київського демократичного клубу. Після звільнення працює малярем.

Сьогодні стало вже тривіально, ба навіть модно, тлумачити про необхідність поваги до минулого, до національної спадщини, до історії народу. Дійсно, історія — це пам'ять нації, і подібно до того, як людина, що втратила пам'ять, втрачає й свою індивідуальність, неповторність (те, що, власне, й відрізняє її від інших людей), так нація, що загубила свою історичну пам'ять, губить і свою національну «індивідуальність», те, що виділяє її серед інших народів. Історичне, культурне і національне буття такої нації припиняється, і вона перетворюється на механічну сукупність людей, що випадково об'єдналися лише зовнішніми факторами (географія, політика і т. д.). Зникає національна (та й громадська) самосвідомість, почуття єдиного кореня й шляху, гине мова. Занепадає культура. «Букет народів» збіднюється ще на одну квітку. Чи це ж так гарно й «прогресивно», як твердять деякі «інтернаціоналісти»?

Гострі і досить відверті дискусії останнього часу, що ве-

дуться засобами масової інформації, здебільшого московськими (наші, на жаль, ще сплять в минулому «застої»), свідчать про те, що стан критичний. Необхідне термінове лікування від «національної амнезії», тобто втрати історичної пам'яті. «Досить» — вимагають історики, громадськість, що прокинулась від летаргії. Пробудження те, на жаль, там, в Москві, в Ленінграді, в Прибалтиці. А у нас? Чи нам не болить наше? Чи ми зовсім втратили самоповагу, а отже й повагу до нашого дня вчорашнього та позавчорашнього? Чи не час уже й нам сказати: «Годі». Хоча б зараз, коли вже сам політичний керівник країни вимагає: «В нашій історії не мусить бути білих плям». Цих «білих плям» в історії України безліч. Я спробую бодай поверхово зупинитися на деяких з них в новітній історії України.

Спочатку кілька цитат, що пояснюють стан України на 1917 р.:

Приєднавшись до Великоросії, Малоросія виговорила собі значні права, цар Олексій записався їх зберегти. Петро I, під приводом зради Мазепи, лишив тільки тінь цих привілеїв. Єлисавета і Катерина запровадили там кріпацтво... Несчасна країна протестувала, але ж чи могла вона встояти перед цією невблаганною лявіною, що котилася з півночі до Чорного моря і вкрила все однаковим крижаним саваном рабства? (Олександр Герцен).

Я мушу вам сказати, що розвідка 1652 року архидиякона Павла Алепського про письменність на Україні говорить, що майже всі домашні, і не тільки чоловічий персонал, але й жінки і дочки, вміють читати... Перепис 1897 р. показав, що найбільш малописьменний народ в Росії — українці. Вони на найнижчому ступені. Це було в 1897 р., і тоді виходило на 100 душ населення 13 письменних (3 промови Г. Петровського на засіданні IV Державної Думи 2 червня 1913 р.).

Один з лідерів партії «Всеросійський національний Союз» писав у газеті «Новое время»:

Ми, Божою ласкою, народ російський, володар Великої, Малої і Білої Росії, сприймаємо ці володіння як особливу ласку Божу, якою зобов'язані дорожити і яку покликані зберегти усіма засобами. Нам, росіянам, недаром далось це володіння. Ні з сього ні з того ділити здобуті царственні права з підкореними народами — що ж тут розумного, скажіть на ласку? Навпаки, це вершина політичного недоумства. Сама природа висунула плем'я російське серед багатьох інших як найміцніше і найобдарованіше. Сама історія довела нерівність малих племен з нами.

Така була ідеологія і практика «єдиної и неделимой» Російської імперії. Треба зазначити, що великодержавна імперська психологія за кілька століть дуже глибоко вїлася в свідомість російського народу та асимільованої, зрусифікованої частини народів неросійських, яка була і є досить значною, особливо в Білорусії та на Україні, перш за все у великих містах. Майже всі російські політичні сили виступили за збереження імперії. Ось в такому вигляді Російську імперію застає революція. Після кривавої громадянської війни на місці «єдиної і неділимої» постає СРСР, який було визначено як *союз суверенних держав*.

У спадщину від дореволюційної Росії східні українці отримали міста, зросійщені настільки, що за національною свідомістю та мовною ознакою український народ становив переважно сільську, селянську людність. У 20-х роках провадилась політика українізації партійно-державного апарату й освітньо-культурних кадрів, щоб працівники партійно-державних і культурних установ практично володіли українською мовою й користувалися нею. Був узятий курс на сприяння розвитку української культури. Ішов процес історичного відродження неросійських народів, їхнього політичного і культурного змузнення. Народжувалися свої національні кадри, творилося українське суспільне життя, зокрема державне. Українська мова посідала дедалі поважніше місце в науковій та культурній діяльності. За таких умов вона все надійніше входила і в побут міського населення. Робітнича кляса поповнювалася у ході промислового розвитку головно вихідцями з села, які в атмосфері уваги та поваги до української культури не русифікувалися, а самі творили українське середовище. Словом, ішов процес вирівнювання соціальної структури української нації, який був і важливим фактором відродження народу. Та процес цей був перерваний. Чому? Для відповіді на це питання знов цитата:

Створився своєрідний російський червоний патріотизм. І зараз ми можемо спостерігати, як наші товариші з гордістю, й небезпідставно, вважають себе, а інколи навіть дивляться на себе передовсім як на росіян, вони дорожать не стільки радянською владою й радянською федерацією, скільки у них є тенденція до «єдиної неділимої».

Це сказано Затонським на X-му з'їзді ВКП(б) уже в 1921 році. Перемагає інерція російської великодержавної імперської психології. Протягом 20-х років формується й набуває остаточного вигляду система влади, в якій чільне місце по-

сідає партійно-державний апарат, що все більше й більше концентрує в своїх руках керівництво всіма сферами життя країни. Все більшої ваги набирає ДПУ-НКВД. Апарат бюрократизується та розбудовується до величезних розмірів. Серед цієї маси нових апаратчиків глухнуть поодинокі голоси тих, що застерігали від рецидивів імперської психології, і вона легко перемагає. Такий розвиток був неминучим наслідком повної безконтрольності, в якій діяв апарат.

Як виразника цих своїх тенденцій апарат висуває Сталіна, який згодом виходить з-під його контролю, підкоривши собі ДПУ-НКВД, скеровує його проти самого апарату, стає єдиновладним диктатором. Так доходить свого логічного завершення система тоталітарної влади, що згодом буде названа «культом особи Сталіна», або «сталінізмом». Розпочинається Великий Терор.

Першою жертвою його впала Україна.

1933 рік був знаменний не тільки у нас. В Німеччині в цьому році дійшов до влади Гітлер, завдяки якому населення України зменшиться на 7-8 мільйонів. Але це буде пізніше. А зараз цією проблемою ретельно опікується «батько народів». Я маю на увазі відомий на весь світ голод на Україні 1933 року.

Власне кажучи, досі «білою плямою» ця тема була тільки на мапі нашої офіційної історіографії. В народній пам'яті вона кривавить дотепер. Народ пам'ятає про цей голод і пам'ятає як про всенародний голод, штучно створений владою: хліб відбирали до останньої зернини, руйнували навіть печі та господарчі прибудови в пошуках схованого зерна. В народній пам'яті збереглися страшні картини людоїства серед збожеволілих від голоду селян, військових «заградотрядов», які не пускали селян до міста, де хоч видавали «карточки», по яких можна було якось прожити, а в селах — голодна смерть.

Український народ, котрий протягом століть не знав тотального голоду, у 1933 р., за приблизними оцінками, втратив від 6 до 10 мільйонів чоловік, які загинули від голодної смерті. Якщо додати до цього сотні тисяч «розкуркулених», котрих цілими родинами вивозили до Сибіру, де вони помирили, багато ще в дорозі — в набитих до краю вагонах, то лише за три якихось роки (1930-33), ми налічимо не менше 10 мільйонів цілком свідомо винищених українців.

Чому свідомо? Ми знаємо, що ніде, крім Радянської України та Кубані, такого голоду тоді не було. Не було його в Західній Україні, не було в Росії (крім деяких областей), не

було в Білорусії. Останнє я знаю з досвіду моєї родини — батько зі своєю матір'ю, котрі тоді жили в Дніпропетровську, щоб не вмерти з голоду, поїхали до Білорусії і приписалися до якогось колгоспу, де умови були більш-менш нормальні. Досі, якщо десь офіційно і згадувалося про цю народню трагедію, то дуже глухо, мотивуючи її «посухою». Але ось видатні економісти, публіцисти і соціологи на сторінках всесоюзних газет і журналів (Шубкін, Мельов, Стреляний та ін.) заявляють: голод був наслідком сталінської насильницької колективізації і «розкуркулювання». Академік ВАСГНІЛ М. Ульянов свідчить в «Литературной газете» — ніяких куркулів у 1930-33 рр. не було, їх розкуркулено ще під час громадянської війни, а землю поділено порівну. Більше того, ми дізнаємось, що й у 20-ті й у 30-ті роки, а значить і в 1933, хліб вивозили за кордон в обмін на техніку для індустріалізації. Для цього й було проведено колективізацію: «Якщо спочатку держава торгувала купленим у мужика хлібом, то після колективізації вона торгувала віднятим хлібом» — пише академік ВАСГНІЛ М. Ульянов.

Аж нарешті в No. 26 «Огонька» у всесвітньовідомому листі Федора Раскольника Сталіну читаємо:

... Рано чи пізно радянський народ посадить Вас на лаву підсудних як зрадника соціалізму й революції, головного шкідника, дійсного ворога народу, організатора голоду й судових підробок.

Це було написано в 1939 році людиною, яка протягом 20-30 рр. займала різні керівні посади та знала, про що писала.

Тим часом машина масового терору набирала на силі: зростали темпи й розмах. Вона переходить до систематичного нищення всього творчого елементу серед народів СРСР. Північні «истребительно-трудовые» (як вони були названі земами) табори переповнилися «ворогами народу». Одночасно сиділо в них до 10-15 млн. чоловік. Смертність досягла в деяких 10-15% річно. Ті, що не були розстріляні, в більшості загинули там.

Україна була в авангарді: вона була фавориткою Великого Терору й, мабуть, дослідним полігоном для нього. Вже в 1934 році «батько народів» заявляє: «Українська інтелігенція не заслуговує на довір'я». Слідом за селянством настала черга інтелігенції. Виснаживши тіло нації — селянство, треба було тепер знести їй голову — інтелігенцію. Що й було зроблено. Протягом 1934-37 рр. було знищено 600 000 осіб,

включаючи всю українську частину державно-партійного апарату та більшу частину письменників, поетів, художників, вчених і безліч рядових інтелігентів. Одночасно припиняється політика українізації. Зменшується кількість українських шкіл, садків. Апарат фактично знов переходить на «великодержавну» мову. Закриваються національні школи для українців, що мешкають за межами республіки. Ліквідується Українська Автокефальна Православна Церква. В 1937 році вузи фактично переходять на російську мову. Ліквідується національна армія.

Офіційно повертається до вжитку шельмоване раніш слово «Отечество», яке має означати спадкоємство «Росія — СРСР». Відроджуються культи Суворова, Нахімова, Ушакова. Вся історія переглядається у дусі повернення до концепцій офіційної історії Російської імперії, але маскується «інтернаціоналістською» фразеологією («прогресивність приєднань», «великий російський народ»). Починається безсоромна гра на залишках імперської психології російського народу. Слід вказати на лицемірство такої політики, бо і російську культуру не обминула машина Тотального Терору.

З матеріалів XX з'їзду КПРС (доповідь Микити Хрущова) дізнаємось, що Сталін дуже журився, що не може фізично вислати всіх українців до Сибіру. Занадто їх багато. Але він немало потрудився над зменшенням їхньої кількості. Голод 1933 року був не єдиний. Ще був, хоч і менших розмірів, але теж досить сильний голод 1946-47 рр. За спогадами того ж Микити Хрущова, котрий був тоді I секретарем ЦК КПУ, до цього спричинилася вимога Сталіна віддати весь український урожай Польщі, де тоді був неврожай. Гадаю, що не гуманні почуття до польського народу надихали «генія всіх часів і народів», а суто прагматичні міркування: підтримати щойно поставлених при владі польських «товаришів», з яких дехто вже готувався до свого, домашнього терору.

Не був відпочинком для України і повоєнний час. Відомо, що ще в 1939-40 рр. спецвідділи частин Радянської армії, що вступили на територію Західної України (як і, до речі, Західної Білорусії і Прибалтійських держав) мали списки осіб, що підлягали негайному арештові і депортації. Це були: керівні діячі політичних партій (включно з КПЗУ), жіночих, молодіжних організацій, громадські та культурні діячі, промисловці, більші землевласники, духовенство. Декого з них було розстріляно, дехто загинув у таборах, дехто був з родинами депортований до Сибіру. Скоро сталінський терор змінився гітлерівським. Але згодом разом із армією пере-

можницею повернулися й працівники спецвідділів, а за ними уже й самі органи НКВД — і Західній Україні довелося протягом близько десятиріччя пережити те ж саме, що за десятиріччя до цього перенесла Україна Східня. Становище ускладнювалося ще й тим, що діяло дуже сильне збройне підпілля, і часто під приводом боротьби з ним репресувалося багато мирного населення, цілі села вивозились на Схід України, а то й до Сибіру. Таким чином, за 20 років (1933-53 рр.) спільним зусиллям Сталіна і Гітлера Україна зменшилася щонайменше на 15, а то й на 20 млн. осіб, тобто чи не на половину. Це була найкраща, найздібніша, найактивніша творча частина нації, її «золотий фонд». Її знищення вкупі з відповідною національно-культурною політикою Сталіна, фізично й морально відкинуло націю далеко назад. Україна втратила — вирішальною мірою — свою політичну суб'єктивність, вона практично знову перетворилася на глуху провінцію, країну російської держави.

Нещодавно, виступаючи в телепередачі «Прожектор перестройки», відомий публіцист на економічні та сільгосп. теми Ю. Черніченко сказав, що отруєння російського народу так званою «бормотухою» протягом багатьох десятиріч (її випускалось 313 млн. декалітрів на рік) вело до зміни національного генотипу. Хіба у нас менше підстав назвати речі своїми іменами? Хіба знищення найкращого генофонду України нас зачіпає меншою мірою?

Сталінізм залишив тяжкий спадок всім народам СРСР. Яку мету, наприклад, переслідував «геніяльний стратег і тактик», коли виселяв з їхньої батьківщини поволзьких німців, кримських татар, чеченів, інгушів, месхів, калмиків та ін. на Сибір чи до Середньої Азії, при чому дорогою гинуло до половини людности? (Ми вже знаємо, що українців виявилось забагато для такого). Яка мета переслідувалася, коли раптом за кілька літніх місяців 1949 року знищили майже всіх діячів єврейської культури, яка після того практично зникла в нашій країні? Є свідчення, що в 1952 році вже існували пляни організації «стихійного народнього гніву» і погромів у зв'язку з «делом врачей» і «рятування» євреїв з вивозом їх на Далекий Схід. Тільки смерть збожеволілого диктатора не дала цим плянам реалізуватися. Яку мету переслідували всі ці акції? Зрозуміло — завдати якнайболючішого удару по генофондах цих націй. А заодно зайвий раз потішити великодержавну пиху «великого русского народа», серед якого, на жаль, багато хто клює на таку демагогію.

Сталін вмер — а сталінізм? Процитую журнал «Коммунист» No. 7, 1987 р.:

Чи можна в сучасних умовах визнати достатньою і вичерпною постанову ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків»? Чи не здається нам, що вона не розкрила всієї суті цього явища? І чи не занадто поспішно ми оголосили його подоланим? Без ґрунтового розрахунку з минулим нічого сподіватися чесного майбуття.

Припинився масовий терор. А сталінізм, а створена в його епоху система? Видатний радянський економіст Шаталін в журналі «Собеседник» No. 25, 1987 р. відповідає:

Система ця при цілому ряді значних, а більше незначних змін, існує і тепер. Зламати її складно.

Отже, сталінська система продовжує функціонувати. І хоч нема Великого Терору, ліквідовано «истребительно-трудовое» табори, все ж вона діє іншими засобами, можливо, за інерцією. І продовжує наносити досить сильні удари по різних націях, особливо в так звану «епоху застою», коли «відлигу» було припинено — непослідовний демократизаційний процес, і апарат знов зайняв своє монопольне місце. Тут і та ж «бормотуха», а хто читає «Литературную газету», той уже знає, що впродовж 15 років отруювали жителів Середньої Азії дефоліантом «бутафос».

Та ж картина у Вірменії, де отруєння Ерівану, в якому живе третина всіх вірмен, в наслідок роботи безлічі хемічних підприємств, досягло критичної точки. Не краще й у Молдавії. Молдавський письменник Іон Друце пише в «Литературной газете» про різке підвищення числа народжень неповноцінних дітей, через що прийшлося відкрити півсотні нових шкіл для них. Причина неповноцінності дітей — хемічні добрива, що їх розпилюють над виноградниками. А чи не тут же слід згадати й Чорнобиль? Роберт Гейл вважає, що до 100 тис. осіб прямо постраждає від радіації. І це немало, але ми ще не знаємо, до яких генетичних змін це може привести в майбутньому. Іван Драч, виступаючи рік тому на з'їзді Спілки письменників України, зазначив, що Чорнобиль — це ще один удар по генофонду української нації, і без того вже досить ослабленому в минулому.

Повернемось до царини культури. Невелика культурна хроніка останніх 2-х десятиріч. В середині 60-х років на нараді ректорів вузів України міністер вищої освіти Даденков

навів таку статистику: згідно з переписом населення України українці становили 74,9% населення. У складі студентів їх було 55%, а в складі штатних викладачів — 50%. Українською мовою в університетах лекції читало тільки 34% викладачів, у технічних вузах — ще менше. Не думаю, щоб за останні 20 років ситуація поліпшилася. Зменшується число видань українською мовою: за даними статистичного довідника «Преса в УРСР 1918-75 рр.» (Харків, 1976) в 1975 році на Україні вийшло 112 українськомовних видань тиражем 348 тис., а російською — 502 тиражем 1 млн. 308 тис. Серед науково-технічної літератури українськомовних книжок всього 5%.

В царській Росії виходили друком українські літописи XVII-XVIII століть — Самовидця, Граб'янки, Величка. 1926 року АН УРСР видала I-ий том літопису Величка. Сталінова «інтернаціоналізація» припинила цю справу. Лише 1970 р. Інститут історії АН УРСР поновив видання літописів: встигли вийти 2 книжки, та чергова, вже «застойна» хвиля «інтернаціоналізації» знову перервала цю роботу. Після першого випуску в 1972 році припинилося видання щорічника «Київська старовина», який мав відновити дореволюційну «Києвскую старину». Не вийшли твори Яворницького, тритомник документів Кирило-Методіївського братства, передплату на який уже було проведено. Ще 1959 року було оголошено видання історично-етнографічного нариса «Українці» — він так і не вийшов у світ. У зв'язку з цим хотів би згадати унікальний музей етнографії України, створений багаторічною працею Івана Макаровича Гончара, що його він зібрав у себе вдома. У книзі відгуків, яка налічує вже кілька томів, своє захоплення висловив і академік Ліхачов, і студенти з Канади, і багато інших. Але тільки зараз начебто «вирішується питання» з організацією експозиції.

Старші пам'ятають, як 1964 року виникла пожежа в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР. З семи поверхів чомусь згорів саме той, де була звалена (часто навіть не була систематизована) україністика, багато цінних творів, багато рідкісних видань дореволюційного періоду, архіви; чомусь саме в цей час в усьому районі не було води, тому не починалися протипожежні роботи, пожежа була ліквідована тільки на третій день, коли згорів дощенту весь український відділ. Згоріли також спеціальні фонди україніки, які до 1932 року збиралися за вказівкою М. Скрипника, а потім, після його усунення, були «засекречені». Чомусь все це скоїлось 24 травня, в Шевченківські дні. На суді називалась цифра — 600 тис.

томів. Судили якогось Погружальського, працівника бібліотеки, який заявив, що зробив це, щоб помститися директорів. На процесі виявилось, що протягом багатьох років з українських бібліотек масово вивозять і знищують книжки. Це говорив на свій захист Погружальський — мовляв, не такий уже я і злодій — і до мене книжки нищили в організованому порядку. На це суд знайшов таку відповідь: книжки нищились на законній підставі, бо існує розпорядження про ліквідацію «ідейно и научно устаревших книг». В прощальному віршованому монолозі Погружальський говорив:

Враги культуры на свободе.
В тюрьму попался только я.

Через кілька місяців загорівся Видубецький монастир, у якому загоріла бібліотека Київської Академії, скарби європейської літератури XVII-XVIII ст. На початку 70-х років у бібліотеці Київського університету розформовано Кабінет рідкісної книги, створений проф. С. Масловим, літературу звезено в підвали студентського гуртожитку, де вона була затоплена водою з прорваних труб. Наприкінці 1974 р. згорів відділ давньої української літератури в інституті літератури АН УРСР, пропало багато цінних книжок, велика наукова картотека дослідниці Колосової. У середині 70-х років на першому поверсі будинку Академії суспільних наук було затоплено бібліотеку Інституту мовознавства, багато літератури загинуло. У липні 1977 р. горіла Київська українська школа ім. Ів. Франка, загинуло двоє дітей. Цьому випадкові передувала тривала боротьба української громадськості за збереження цієї школи, проти наміру міського начальства закрити її: в очах київського українофобського міщанства школа мала славу «націоналістичного кубла» — через те, що в ній панувала україномовна атмосфера. У березні 1979 р. в с. Прохорівці біля Канева до тла згорів меморіальний музей видатного українського вченого XIX ст. М. Максимовича. У січні 1978 р. вчинено спробу обікрасти відділ рідкісної книги українського мистецтва. На величезну суму викрадено мистецькі цінності з Києво-Печерської Лаври.

Відомий радянський економіст, літератор і публіцист Микола Шмельов у своїй чудовій статті в No. 6 «Нового мира» сказав дуже влучно: «Діючий сталінізм слід назвати діючим сталінізмом». Наведені факти лише деякою мірою дають уявлення про роботу «діючого сталінізму» вже в недавні, «застійні» часи. Нам лишається тільки здогадуватись, на-

скільки ці дії свідомо керовані, а наскільки є наслідком інерційної ходи машини.

Безсумнівно одне: народжена сталінізмом бюрократична адміністративна система є за своєю суттю антидемократичною, а отже й антисоціальною, антикультурною, антинаціональною силою і, як бачимо, навіть загрозливою для фізичного існування цілих народів. Це — спрут, який висмоктує здорові, живі, творчі соки з суспільного організму, нівелюючи й уніфікуючи все, що тільки можна: це — ракова пухлина на тілі суспільства. Доки вона існує, неможлива ніяка перебудова. Доки вона буде, будуть і «білі плями» в нашій історії. Більше того, доки існує вона, існує й небезпека того, що, діючи за інстинктом самозбереження, вона одного дня викличе з пекла дух свого колишнього Хазяїна разом із його двійником — Масовим Терором.

Є тільки одна можливість поховати цього Молоха. Це — поставити його під якомога більшу гласну суспільну контролю — адже визрів він у тепличних умовах безконтрольності, яка квітне серед несвободи.

Сьогоднішнє громадське і національно-культурне пробудження після десятиріч гіпнотичного сну має стати *початком кінця «діючого сталінізму»*. Єдине, що для цього потрібне, це — *свобода*.

Ведучий. Якщо в когось із присутніх є якісь доповнення чи заперечення — прошу. Установа наша демократична, тому хто хоче себе називати — будь ласка, а хто ні — й так буде...

До мікрофона підходить *невідомий*, позірно — гіппі, не рекомендується:

Я хочу поблагодарить предыдущего оратора и просто добавит несколько слов. Говоря о «белых пятнах» истории нашей родины, мы не можем упускать из виду совсем недавних времен, которые тоже остаются «белыми пятнами». Это «белые пятна», которые развертываются между нами, прямо у наших ног, прямо посреди толпы, на улице. Поэтому хочется вспомнить безвременно погибшего великого украинского поэта Василия Стуса, чье наследие (тривалі бурхливі оплески; невідомий щось намагається сказати ще, але, певно, усвідомивши неможливість цього, сідає).

Слова просить *Леся Лохвицька*. Згадує політв'язнів, які каралися й загинули в доперебудовну епоху в таборах, і про-

понує вшанувати пам'ять Юрія Литвина, Олексі Тихого, Валерія Марченка та Василя Стуса хвилиною мовчання.

Усі встають.

Ведучий. Прошу сідати.

Не зважаючи на якийсь страх, на якісь звички з недавнього минулого, перенесені в сьогодення, люди опановують мистецтво гласности. Врешті-решт, висловлюючи свої думки, котрі, можливо, в чомусь розбігаються з загальноприйнятими або з думками офіційно визнаними, ми частенько побоюємося якихось неприємностей або чисто побутових, або... іншого характеру... Давайте не будемо боятися висловлювати наші думки.

Тут просив слова, здається, Сергій Білокінь. Було таке, чи я помиляюся?

Сергій Білокінь, київський джерелознавець.

Я слова не просив, але тепер мушу дещо посвідчити.

У тому, що ми щойно вислухали, багато неточностей. Під час пожежі ЦНБ 1964 року архів Центральної Ради не горів, бо там не зберігався. Він лежить у Центральному державному архіві Жовтневої революції. Не горіли в ЦНБ ні архіви Грінченка, ані «Киевской старины». Охочі можуть прийти до рукописного відділу, хоч і на екскурсію, і поглянути на власні очі.

Доповідач говорив про нищення генотипу українців. Існують цифри народжуваності по СРСР. Яка нація на останньому місці, у стані найгіршому? Це росіяни.

Від таких недомовок викривлюється перспектива. Виходить, що російська влада нищила українські церкви. Тим часом існує багато публікацій, зокрема, пам'ятаю, в журналі «Коммунист» кінця 70-х років, про нищення пам'яток РРФСР, наприклад, в історичному центрі Москви. Такі речі треба знати для розуміння ситуації. Ми повинні пам'ятати давнє гасло — «Неправда — не просвіта».

Наша інтелігенція живе мітотворчістю, живиться мітами. Люди ще не досліджували, а вже знають. Для сучасної європейської нації така позиція просто небезпечна: здається, що людина в якомусь питанні обізнана, а насправді вона не володіє матеріалом.

Тут багато говорили про сталінізм, це теж один із мітів. Я закликаю переходити на ґрунт реальних фактів, реальних імен і біографій, конкретно-історичної аналізи, адже абстрактне поняття «сталінізм» в аналізі явищ не допоможе. Справді час переходити від мітів до фактів.

Що таке білі плями в нашій культурі? Це спадщина Мірзи-Авакянц — мабуть, першого історика, що розглядала історію України в контексті світової історії. Праці Івана Леванди, одного з фундаторів індоевропейської філології. Засновник українського мультиплікату Вячеслав Левандовський... Я можу назвати десятки імен діячів нашої культури — цілковито недосліджених, про яких зовсім немає літератури. Тим часом по архівах і бібліотеках кубометрами лежать не те що не видані, а взагалі не читані досі джерела до нашої історії. Кожен вчений знає, що потенційно білих плям немає.

Останнім часом я провів вечори, присвячені Миколі Зерову, Нарбутіві, Михайлові Бойчуку, Павлові Ковжуну, Старицькій-Черняхівській. Мушу сказати, що в залі я бачив порожні місця. Чи ж не від наших лінощів з'являються білі плями? Говорити не тяжко. Але я думаю, що треба працювати.

Фонограма виступу С. Білоконя дещо попсована. Відновлений текст не повністю передає сказане ним. Не чітко зафіксовано у нас і текст виступу наступного оратора, відомого київського публіциста *Сергія Плачинди* — не конче старались, бо не знайшли в його нашвидкоруч зімпровізованій промові ні надто гострих фраз, ні надто ортодоксальних. Та наведений вище без жодних редакційних втручань авторизований текст виступу одного з найглибших українських джерелознавців, як і промова на цьому зібранні клябу С. Плачинди (принципові письменникові слова «Вітаю створення Українського культурологічного клябу і дякую за честь бути запрошеним ним для сьогоднішнього виступу» у нас задокументовано), дають мало підстав категорично зараховувати обох Сергіїв до ортодоксів перебудови, як те незграбно робить О. Швець в своїй безталанній писанині для «Вечірнього Києва», заявляючи, що вони «зуміли звинуватити „знавців” із УКК у дилетанстві й елементарному пересмикуванні історичних фактів» спільно з недавно опальним істориком М. Брайчевським, який до речі, на цьому засіданні клябу взагалі не виступав.

Не тішимо себе, звичайно, надією, що цим пасажем ми достатньо вирвемо С. Білоконя й С. Плачинду з пазурів вірнопідданної журналістики до слугування журналістиці незалежній, робити вибір їм належить самим — мало ж утішного здібній людині числитися в ортодоксах. Не вік же нам ходити з малоросійським німбом навкруг лобастих українських голів...

— Панове, — розпочав свій виступ наступний оратор *Олесь Шевченко* звичним для освіченої людини словом, що так не сподобалося куценському сталіністові з «Вечірнього Києва» *О. Швецеві* і на яке він так натискав у «Театрі тіней...», обходячи глухою мовчанкою текст того виступу, який ми подаємо нижче повністю, — я зачитаю звернення до українського Міністерства культури, Київського міськвиконкому та Міністерства оборони СРСР:

Громадськість України глибоко обурена актом наруги, вчиненим керівництвом Київського військово-політичного морського училища на заповідній території Києво-Могилянської академії — першого східно-слов'янського вищого учбового закладу, заснованого 355 років тому.

Здавалося б, ми звикли до усього. Але в цій суперечці між культурою і антикультурою, яка називає себе військово-політичним училищем, є щось дуже образливе і тривожне.

У світлі визрівання нинішніх понять про культуру, в атмосфері пізніх жалів, каяття і намірів перебудуватись у душі самоповаги без поваги до батьків, до могил предків, до народніх святинь.

На якій же педагогічній системі засноване військово-політичне училище, коли воно дає своїм курсантам символічний урок: викинути останки почесних громадян славного міста і на цьому місці поставити, даруйте, корито?

Якщо всі аргументи з боку історичної пам'яті, традицій і культури не діють на людей загипнотизованих, засліплених культом сили, то потрібно вдатись до останнього, найміцнішого аргументу: до байки діда Крилова «Свиня під дубом». І гласно признатися, що коріння дуба вже дуже пошкоджене, гілки потроху всихають, жолудів стає щораз менше...

Звичайно, треба поставити до відповідальности перед Законом і перед громадськістю винних за наругу — керівників училища, Держбуд УРСР та інші установи, причетні своєю участю або своєю байдужістю до явного порушення Законодавства про охорону пам'яток історії та культури. Треба, щоб археологи та історики прочитали затоптані сліди й імена тих, хто був похований на почесному місці біля стін Києво-Могилянської академії. Тим часом відомо, що тут спочили славетний гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, видатний учений-сходознавець Василь Григорович-Барський, і серед зруйнованих поховань, цілком можливо, є і їхні останки.

Треба прискорити виселення військового училища з усіх приміщень Київського братства і передати ці приміщення культурним установам.

Нарешті, ми вважаємо конче необхідним — влаштувати з участю курсантів військово-політичного училища урочисте поховання останків сплюндрованих могил на подвір'ї Києво-Могилянської академії в єдиній братській могилі зі встановленням пам'ятника, проєкт якого визначити шляхом гласного обговорення.

Київ, 4 жовтня 1987 року

Український культурологічний клуб
Підписи громадськості на 4-х сторінках

Після казенних намагань завідуючої відділу культури Подільського райвиконкому м. Києва *т. Петренко* переконати присутніх не посилати цього звернення по інстанціях, бо проблему, мовляв, стараннями радянських та партійних органів уже закрито, ведучому передали з залі записку, тут же зачитану вголос: «Предлагаю разогнать это антисоветское собрание и мирно разойтись по домам». Кілька разів повторене запрошення автору записки підійти до мікрофона й публічно захистити свою позицію, відгуку, звичайно, не знайшло, натомість відрекомендувався наступний оратор:

Степан Хмара, лікар зі Львівщини.

— Надзвичайно важлива тема розглядається на сьогоднішньому засіданні нашого клубу. Доповідач блискуче справився зі своїм завданням — чітко й стисло наголошуючи на головних моментах сталінського терору. Це не тільки історія. Це дійсність. Гірка дійсність. Дух сталінізму оточує нас, витає посеред нас. На жаль, він присутній і в цій залі.

Якщо говоримо про сталінізм, то маємо на увазі ту соціально-політичну структуру, механізм влади, що опирався на масовий терор і брехливу демагогію. Він породив особливу психологічну атмосферу страху, брехні і лукавства, наслідком яких стали безпорадність, байдужість і духовна звироднілість.

На превеликий жаль, така психологічна атмосфера і досі панує на Україні у творчих спілках, на сторінках газет і часописів, в інших засобах масової інформації. І нині тут ми мали змогу зустрітися із взірцем словоблуддя.

Якщо послухати виступаючого С. Білоконя, кандидата наук, то можна подумати, що й справді кожен бажаючий може вільно працювати в архівах і бібліотеках, що не існує численних недоступних спецфондів. Вся біда, мовляв, у нашому лінивстві.

Варто запитати: звідкіля візьмуться елементарні історичні знання у наших юнаків і дівчат, якщо у шкільних підручниках з історії видатні постаті народу очорнюються, факти перекручуються або замовчуються? Звідки візьмуться ці знання в учителів і студентів (навіть історичних факультетів), коли доступ до праці українських істориків їм закритий. Хто з них може познайомитися, скажімо, з творами В. Антоновича, М. Грушевського. Українська історіографія багатюща, але вона недоступна для широкого загалу. У тих, хто має доступ до джерел і повинен писати правду, відсутнє почуття відповідальності за долю рідного народу, української культури. Подивімося, що друкується в «Українському історичному журналі» та інших журналах.

Нещодавно на засіданні правління Спілки письменників України серед інших виступив В. Козаченко: «Сьогодні в нашій справі з-за гряди півстоліття підтримує нас і великий росіянин, комуніст П. П. Постишев, який ще довго служитиме взірцем партійного лєнінського ставлення до питань національної культури і літератури», — говорив Козаченко. Сказано це не де-небудь, а на засіданні СПУ, і спілчанський орган — «Літературна Україна» — друкує це за мовчазною згодою своїх членів.

Хто такий Козаченко, що він пише і хто його читає — давно відомо. Та де ж сумління решти письменників? П. Постишев був посланий на Україну в січні 1933 року якраз в розпалі штучного голоду. Як сталінський повпред на Україні, він був одним з безпосередніх провідників політики етноциду щодо українського народу. Відповідальність за мільйони вимушених голодом українських селян, за винищення української інтелігенції падає на всю сталінську опричнину, в тому числі і на Постишева як одного із членів цієї правлячої верхівки.

Голод на Україні 1932-1933 рр., погроми української інтелігенції — найбільша трагедія впродовж всієї історії українського народу і одна з найбільших трагедій ХХ ст. Ці події виходять за національні рамки. Це безпрецедентний злочин проти людства, і Постишев як один з катів українського народу, несе безпосередню відповідальність за злочини проти людства. Вищенаведена цитата з виступу Козаченка не виняток. У всіх газетах на Україні друкувалися елейні статті, присвячені столітньому ювілеєві Постишева. Серед авторів статей чимало так званих істориків (а точніше фальсифікаторів історії). У Києві відбувся вечір, присвячений цій даті, на якому були історики з різних наукових установ.

Що ж таке діється? На кожному кроці лунають закликання говорити і писати правду. На практиці — така ж брехня чи півправа, як раніше.

Сьогодні тут лунали голоси деяких «порадників», які хотіли б перетворити засідання нашого клубу в пустопорожні балачки. Їм страшенно не сподобалося звернення до відповідних високих офіційних органів з вимогою притягнути до відповідальности винних за скоєння вандалізму, що мав місце на території колишньої Києво-Могилянської академії. Ці «доброзичливці» залякують: цьому зверненню не слід давати хід, бо це можуть потрактувати, як екстремізм і політичну демагогію, а це зашкодить клубові (цікаво, для чого тоді потрібний такий клуб, де тільки точаться пустопорожні балачки?!).

Вчений Білокінь домоворився навіть до того, що, мовляв, оскільки є багато визначень поняття вандалізму, то виникає сумнів, чи випадок на території Києво-Могилянської академії можна кваліфікувати як вандалізм. Давайте будемо називати речі своїми іменами. Коли руйнують могили, викидають кістки (до того ж видатних постатей народу), то такі дії мають однозначну оцінку у всіх цивілізованих народів — вандалізм.

Гірко про це говорити. До чого ж ми докотилися? Страшно. Занадто вже перебуваємо в дрімотному стані. Почуття обов'язку перед батьківщиною, голос сумління підказує: треба дзвонити в усі дзвони, волати на весь голос про наші драматичні проблеми.

З виступу *Віталія Шевченка*, журналіста, недавнього політв'язня.

Одним з найбільших злочинів Сталіна і сталінців була організація голоду на Радянській Україні 1933 року. Протягом одного мирного року — від осені 1932 до осені 1933 Україна втратила за мінімальними оцінками понад 6 мільйонів жителів. Це ж стільки, скільки втратила Україна і протягом 4 років найбільшої війни на своїй землі.

Скажу про один важливий деталь тих подій. Річ у тому, що кордони між радянськими республіками не завжди збігаються з етнічним складом місцевої людности. Наприклад, на півночі Сумської області — білоруські села, а на півдні Гомельської й особливо Берестейської областей Білорусії — українські. Так само значні частини Курської, Білгородської, Воронізької та Ростовської областей і особливо Краснодар-

ського та дещо менше Ставропольського країв Росії мають українськомовну сільську людність. Колись я заводив з керуючими людьми розмови про неточність цих кордонів — мені пояснювали, що це важко точно розмежувати. Але сталінський голод точнісінько розібрався: де українські селяни — саме там і був голод, і люди мерли, як мухи.

Сталінська влада вважала за потрібне саме під час голоду провести далекосяжні зміни в СРСР. Так, саме тоді поза межами УРСР переведено на російську мову викладання всі українські школи, закрито там українські видавництва і періодичні видання. Під час голоду введено внутрішні пашпорти і прописки. Змінено український правопис, по багатьох пунктах наблизивши нашу мову до російської. Зокрема ліквідовано літеру «ґ». Тим, хто її ліквідував, видно, однаково, «грати» (рос. *играть*) чи «ґрати» (тюремная решетка), «ґніт» (фитиль) чи «гніт» (угнетение).

Які ж причини сталінського голоду? На мою думку, тут поєдналися ненависть Сталіна до українського народу і віра диктатора в те, що примусова колективізація забезпечить значне підвищення продуктивності сільського господарства. Під цю віру було одержано закордонні позики, закуплено західню техніку й технологію, запрошено іноземних фахівців — все це для будов першої п'ятирічки. 1932-33 фінансовий рік — кінець першої п'ятирічки, прийшов час платити за позичене. А що колективізація не тільки не підвищила продуктивності сільського господарства, а цілком навпаки, то Сталін знайшов вихід у нищенні понад 6 мільйонів людей голодом.

... Повернути життя цих мільйонів чи хоча б однієї людини зараз неможливо. Але можливо опублікувати всі твори письменників, репресованих за Сталіна, якщо ті твори збереглися. Треба опублікувати спогади про той час.

Слід увічнити пам'ять жертв сталінського терору. Я вважаю, що на Україні мали б бути три таких головних монументи. У Харкові — пам'ятник жертвам сталінського голоду. В Києві — пам'ятник діячам і творцям української культури — жертвам сталінського терору і вандалізму. У Львові — пам'ятник жертвам сталінського терору на Західній Україні.

Виступ літературного критика Євгена Сверстюка

Сьогодні в цій залі вчуваються мотиви боротьби. Але я б не сказав, що це боротьба ідей. Тут боротьба живої ідеї і антиідеї. Тут стривожене сумління людей, причетних до народу і до культури — з одного боку, і з другого — людей

холодних, байдужих, непричетних до культури. Останнім нічого сказати, крім вигукнути: «Р-раз-зойдись!».

Тут прозвучала розважлива думка — залучати до роботи клубу професіоналів... Але — яких професіоналів? Дуже прошу в таких випадках пропонувати прізвища професіоналів. Може ви знаєте наших Ліхачових, Шмельових, Каракіних, Ейдельманів?..

Чи пропонуєте слухати тут наших професіоналів, що друкуються на сторінках українських газет і журналів? Нині українські журнали в багатьох містах продаються уціненими на 50%, тоді як центральні російські вмиють розкуповуються. Тиражі їх ростуть, а наші пробують підняти тираж жебрацьким способом — перекладом писань Юліяна Семенова. Наші високооплачені професіонали, на жаль, не годяться для нинішнього читача. Вони десятиліттями запобігливо поглядали на начальство, байдуже відвертались від болючих проблем і народніх ран. Вони не звикли служити істині і ставити її над усе.

Хіба не вони, здешевлені на 50%, сіють байдужість і роблять білі плями в нашій свідомості своїми публікаціями, що нагадують теми, запропоновані устрицям в поемі Люїса Керолла? Про кораблі, сургучний штамп, капусту й королів, чи можуть свині жити без крил... Багато з наших професіоналів чинить великий злочин: дає спраглим людям пісок і камінь замість хліба. Так званий письменник, так званий вчений, так звана інформація плодить байдужість, наркоманію, пияцтво. В кращому разі виробляє сучасний тип інтелігента.

Що знає наш україномовний інтелігент? Українських класиків у межах навчальної програми, тобто відомості про життя і творчість, а не про той вогонь, який вони передали нам як естафету.

Він більше полюбляє читати популяризовані матеріали з російської літератури. Він знає багато про Пушкіна, Наталю Гончарову, Дантеса, але не думав про Міцкевича — Пушкіна — Шевченка — що їх єднало, а що різнило. Він знає про Мамонтова, Третьякова та інших російських меценатів, а про Сімиренка він чув як про сорт яблук. Він знає багато фактів про декабристів, але не знає «Войнаровського» Рилєєва і часто взагалі не знає цього високого і хороброго ідеаліста-громадянина, українофіла...

Словом, плебейський потяг до тем придворних, графських у ньому забуває інтерес до проблем духу. Купа необов'язкових знань у нього не прищеплюється до рідного кореня, не

підживлює цього кореня і не творить глибоко фундаменту культури, яку можна було б передати дітям.

Де у нас нині той професіонал, який писав би нам про явища української культури концептуально як про органічне живе породження народнього кореня за будь-якої погоди? Тільки з такого кореня, де приростають прищеплення з культур інших народів, і розвивається національна самосвідомість і виростає творча індивідуальність.

Наша історична доля не дарувала нам затишних оаз, де розквітало сто квіток, де культивувалась музика, мистецтво, де в тишині ростуть генії Бах, Бетговен, Гете. Українські генії і творчі таланти — це чудо, яке виникає несподівано саме там, де все зроблено, щоб нічого не було.

Десь в селі з'являється хлопчик, якого вчать гіркі п'яниці дяки — і жодної дороги. Але круті обставини кидають його в інший світ, де він одразу стає своїм у царстві обранців долі. Його пхають назад у прірву, калічать і нівечать йому життя — а він творить книгу, яку народ поставить поряд із книгами біблійних пророків. І приймуть його слова з ласки Божої на всіх континентах...

Хіба не чудо, коли сільський хлопець з 18 років за участь в російському народницькому русі потрапляє в тюрму — і все життя його пройде по тюрмах, етапах, засланнях в Якутії, далеко від рідного краю, його мови і пісні. Але щось з ним станеться, по камерах і пересилках він шукатиме земляків, щоб почути від них українське слово, терпеливо зноситиме їхню погорду, і серед бруду, отупіння, де особа руйнується і дух падає в кволому тілі, він волатиме до рідного краю:

Уперед, хто не хоче конати,
Стати трупом гнилим живучи,
Сміле слово — то наші гармати,
Світлі вчинки — то наші мечі.

І переживатиме наші падіння:

Ні в одній країні брак самопошани
Так людей не жер...

І його апостольське обличчя сятиме нам, як далека зірка, над світом насильства, зневаги і бруду пересильних тюрем.

Незадовго до смерти він одружиться з чужою дівчиною, яка знає, навіщо бомби, але не розуміє, навіщо вірші. Вона йому народить сина, він назве його іменем дорогого друга

Бориса Грінченка і помре в Сибіру, так і не побачивши рідного краю.

Наші літературні компрачікоси і фальшивомонетники з його болісної великої любови зроблять ненависть і скомбінують модель клясової боротьби, для цього посмертно посварять двох друзів — Грабовського з Грінченком, запишуть їх в різні політичні табори, а про сина Бориса про всяк випадок не згадуватимуть, бо хоч він десь в Казахстані славний вчений і перший у світі розробив ідею телебачення, але де гарантія, що такий завтра не потрапить у вороги народу...

Хіба не чудо, що провінційний російськомовний поет раптом прокидається від зустрічі з Шевченковим «Кобзарем» і починає будити інших:

О слово рідне, орле скутий,
Чужинцям кинуте на сміх,
Святий глагол батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

А в добу великого вибору він стає співцем авангарду:

Із панських прихвоснів-рабів
Ми людьми з прізвищами стали
І вголос прізвища сказали
Під зле сичання ворогів.

У нашій культурі нема безперервного процесу, забезпеченого упорядкованим суспільством. Але з'являються чуда, і тоді всупереч силі, проти течії, з багатющого таємного коріння і з ласки Неба росте наш дух.

Мені згадується факт з життя українських політ'язнів повоєнної пори. Табори були багатолюдними і справді інтернаціональними. Серед українців прижився і зріднився з ними японець — чемний, мудрий, уважливий. На радіощах, що його відпускають додому, вирішили йому щось подарувати. Розуміється — вишивану сорочку. Але — з чого? Як? Де це зробити? Збирали з громади по нитці. Випорювали старі вишивки. Коли японець побачив нову вишивану сорочку — він це сприйняв, як диво. Такий народ усе може. Він не пропадає — хай навіть усі власті світу йдуть на нього. У світі руїни він творитиме, і серед бруду і сірости з нічого він творитиме красу. Японець написав книжку про наш феномен, наше щедre диво-коріння і велику традицію.

Тільки на це наші надії. Вцілілі дивоцвіти. І біля кожного невинного ягняти стає суворий вовк і запитує:

Чом каламутиш берег мій?

Треба духу багато, щоб йти на цю ниву, не чекаючи ні слова, ні заплати. Іван Франко попереджував:

Хочеш працювати для України, сину? То здобудь спершу терпіння... Піди на берег ріки, бери лозину і бий по воді. Від лозини йтимуть круги по воді, а течія буде їх змивати та згладжувати. А ти лиш бий. Бий годину, і день, і тиждень, і місяць. Як тобі не набридне, можеш тоді починати для України працю. Бо багато зробиш і багато мине часу, а обставини і темне море українське будуть тобі твою працю лиш змивати. Може й умреш так, не бачивши ясної будучини нашої. Але мусиш своє робити, бо ТО ПРАВДА.

І ще додамо: будь на цій ниві хоробрим і безстрашним.

Зараз дивлюсь на деякі молоді обличчя. З виразом непричетности вони «неодобрительно водят глазами». Такий самий юнак, умираючи в свої 29 років, залишив для вас заповіт-попередження. Я вам передаю:

Воскресайте, камінні душі,
Розкривайте серця й чоло,
Щоб не сказали про вас грудущі:
Їх на землі не було.

В. Симоненко

* * *

Довелося стати оратором на цьому зібранні УКК й спецкорові «Українського вісника», якого рада клубу запросила розповісти про долю спадщини династії Симиренків. Хоч виступ той «Вечірній Київ» і перебріхує (цитую: «просто підійти до мікрофона — і запропонувати присутнім стати активними авторами відроджуваного деякими «діячами» журналу «Український вісник», як це зробив його одержимий кореспондент П. Скочок. Той самий «патріот своєї Вітчизни» Скочок, який два роки тому залишив у приймальні Президії Верховної Ради УРСР свій паспорт, заявивши, що він... не бажає бути громадянином СРСР»), не бачу особливої потреби вступати в полеміку з вечірньою газетою, адже читачі «Українського вісника» вже знають з наших публікацій причини відмови від громадянства того «одержимого кореспондента» і умови, на яких відісланий паспорт він згоден забрати назад. Відзначимо лише принагідно, що у виступі моєму на засіданні клубу зовсім не йшлося про відмову від

громадянства, використанням цього факту в своєму пасквілі О. Швець зайвий раз виказав своїх опогонених консультантів...

Що ж до самого виступу, то, подякувавши присутнім за запрошення поділитися своєю тривоگوю за Симиренків, робити цього не став, бо вважав, що діяльність славетної династії — це, можна сказати, цілий айсберг, і до такої розповіді треба спеціально готуватися, промовець же такої змоги не мав, бо щойно повернувся з Дніпропетровська, де закривав ще одну білу пляму нашого сьогоднішнього буття, розповідь про яку публікується в цьому числі «Українського вісника». Натомість ознайомив я слухачів з програмою нашого журналу, його намірами активно висвітлювати білі плями нашої історії, закликав творчо спроможних людей стати дописувачами неконформістського журналу. Заклик той вже знайшов відгук — авторів у нас побільшало. Ще більше об'явилось їх після появи статті «Театр тіней...», бо та недолуга публікація стала доброю реклямою й УКК й «Українському віснику», викликавши зливу листів, про що — далі.

Павло Скочок,
спецкор «Українського вісника»

ВІДПОВІДЬ НАКЛЕПНИКАМ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Передруковувати статтю О. Швеця «Театр тіней, або хто стоїть за лаштунками так званого „Українського культурологічного клубу“» не будемо через її розміри. Про що і як там пишеться, видно із наведених нижче листів. Бажаючих відсилаємо до «Вечірнього Києва» за 19.X 87 р., «Вільної України» і «Львовской правды» за 28.X 87 р. та інших газет, що по команді шкідників перебудови й гласности її передрукували.

Відгуків так багато (адресованих у «Вечірній Київ», у партійні органи, в наш журнал), що надрукувати всі не зможемо, з деяких дамо тільки витяги.

Хочемо принагідно повідомити, що через кілька днів після надрукування пасквілю О. Швеця на літературному вечорі в Київському міському будинку вчителя письменник Сергій Плачинда, якого О. Швець знічев'я здумав протиставити активістам клубу, заявив, що стаття «Вечірнього Києва» «наклепницька, що сам промовець (тобто С. Плачинда — Ред.) про це вже говорив у Київському міськкомі партії і готовий до нових виступів на захист клубу» (цитуюмо за київською газетою «Прапор комунізму»). Більше того, Плачинда закликав повернути українському читачеві творчість оббріханих Швецем літературного критика Є. Сверстюка та загиблого поета Василя Стуса.

14 листопада 1987 р. Київський міськком партії відповів С. Плачинді через свою газету «Прапор комунізму» редакційною статтею «Перебудова по-плачиндинськи чи епатажна слава», де вчислялися всі «гріхи» українського публіциста за останній час: найбільше захист клубу, крім того, спробу правдивої оцінки колективізації, захист української мови, виступи проти російського шовінізму...

Далі відгуки на статтю О. Швеця у «Вечірньому Києві».

РОЗПРАВА, АБО: ЧОГО ВОНИ БОЯТЬСЯ?

З ВІДКРИТОГО ЛИСТА ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКОГО
КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КЛЮБУ ЧИТАЧАМ «ВЕЧІРНЬОГО КИЄВА»

Демократія. Демократизація. Сьогодні ці слова стали синонімом змін, у чомусь вже реальних, у чомусь жаданих, синонімом оновлення, надій, соціального оптимізму. Тим часом у перебудови ще чимало ворогів, прихованих і явних, ще дуже часто даються взнаки стереотипи мислення, застійні явища в житті суспільства. (...)

З самого початку своєї роботи ентузіясти УКК, які мріяли вивчати й поширювати рідне слово, літературу, мистецтво, знайомитися глибше з історією вітчизни, — з самого початку вони наштовхнулися на активну протидію чиновників від культури, чиновників від комсомолу, недалекоглядних партійних керівників. Сьогодні саботажники перебудови камуфлюються в одешки нової фразеології, й тому активістам клубу не відмовляли прямою заборонаю, але їхня діяльність з самого початку перетворилася на «ходіння по муках». (...)

(...) Складалося таке враження, що працівникам правоохоронних органів було вигідно виявляти щодо клубу надто велику «пильність», аналізуючи в негативному світлі будь-яке різке слово критики. Що ж, це — давно випробуваний прийом довести свою «відданість», своє «стояння на варті підвалин» (...).

... Кілька слів про клуб. Він виник, можна сказати, стихійно. Бо давно вже назріла потреба в такому осередку спілкування, бо давно вже в столиці Радянської України люди, яким болить доля рідної культури, мови, історії, — мріяли про можливість існування подібного клубу (...).

У пляхах клубу — проведення лекцій, диспутів, літературно-музичних вечорів, фолкльорних експедицій, виставок та кінопереглядів, інших культурно-освітніх заходів. Ось теми перших шести засідань клубу: диспут «Українська культура: фасад і реальність», «Вечір, присвячений творчості Г. Сковороди», «Актуальні питання екології» (тут було прийнято лист до «Літературної України», спрямований проти будівництва атомної станції в Чигирині), «Охорона пам'яток історії та культури», «Білі плями в історії культури України», «Відкриті збори клубу для обговорення наступного плану роботи». На запрошення ради клубу на деякі зустрічі завітали й виступили з цікавими доповідями відомі знавці галузі

історії, археології, культури, літератури, науковці АН УРСР, письменники, серед них — С. Плачинда, М. Брайчевський, М. Сагайдак, В. Зоценко, Сікорський та інші.

Клуб привертав увагу людей різного віку, різних спеціальностей, особливо молоді, на кожне зібрання приходило двісті — триста-чотириста чоловік.

Та наступного дня після одного з засідань в газеті «Вечірній Київ» з'явилася стаття «Театр тіней», в якій з тенденційних і ворожих новому курсу партії позицій висвітлено діяльність Українського культурологічного клубу. Вжито весь арсенал цькування, що його полюбляли в органах преси у 30-х роках та за часів застою. Нахабне й безсоромне перекручування фактів, висловлень, наклеювання політичних ярликів, прозорі натяки на суцільно мітичні «зв'язки» членів та гостей клубу зі шпигунськими центрами, голослівні звинувачення в антирадянщині.

Особливо копирсається автор статті в минулому членів та гостей клубу, які за словами О. Швеця, «вступали в конфлікт із законом». Деякі й справді постраждали за часів застою, коли слово різкої критики негативних явищ у нашому суспільстві поспішали оголосити «ворожими проявами», антирадянщиною (зовсім на той самий кшталт, як це сьогодні робить «Вечірній Київ» за допомогою О. Швеця).

Мабуть, не варто вдаватися до аналізу чорносотенної брудної стряпанини, але зупинимось лише на деяких фактах. Ми не збираємося дискутувати з О. Швецем, але треба зазначити, що автор дезинформує читачів, коли твердить, що забудова частини Києво-Могилянської академії «припинена» на вимогу громадськості задовго до зачитання нашого листа. Не «припинено» будівництво їдальні на могилах наших визначних предків, а *завершено*, при чому було вчинено наругу над могилами предків, серед яких, можливо, останки... гетьмана Сагайдачного, вченого-сходознавця Григоровича-Барського. Вечір, на якому було зачитано лист із протестом проти цих дій, відбувся 4 жовтня, а про те, що будівництво, не зважаючи на протести громадськості, продовжується, було повідомлено по українському телебаченню 17 чи 23 жовтня...

Уривки з віршів та поем класиків, про які згадує автор на початку статті, були підібрані «з певним смаком» не організаторами вечора, а Всесоюзнаю фірмою «Мелодія» на платівку, й належать перу Тараса Григоровича Шевченка. Та чого дивуватися поганій обізнаності автора наклепницької статті з літературою? Адже з невідомих причин про культуру було доручено писати працівникові, який віддавна спеціалі-

зується на скандальних матеріалах про злодіїв, самогонників, шахраїв. Обурливий факт.

Про низку пожеж в архівах та бібліотеках ішлося на засіданні в пляні недбалого ставлення до збереження скарбів культури, а про «об'єктивну оцінку» цих подій у пресі за часів застою не варто й казати.

Жоден з присутніх не «видихав у мікрофон патологічну ненависть до всього радянського», про що можна дізнатися з фонограми вечора, яка зберігається. То суцільна фантазія автора. Щождо Степана Хмари, то він висловив свою особисту негативну оцінку діяльності деяких осіб з оточення Сталіна (...).

Далі. А. Битченко давно вже не судимий. Ніякий «молодий інженер» не виступав зі словами, наведеними в статті. Виступ Ю. Огульчанського знайшов розуміння в членів клубу ще задовго до описуваних подій. Адже в статуті клубу сказано, що при історико-археологічній секції створюється група реставраційних робіт. Автор статті, який був присутній лише на одному засіданні, яке він і «описує», якимось чином «помітив» серед присутніх відсутнього того разу М. Ю. Брайчевського, та ще й зумів перекрутити його висловлювання з попереднього виступу.

Практично вся стаття складається з таких «неточностей», значну частину яких варто обговорювати лише на судовому засіданні.

Дивна позиція редакції газети обурює громадськість міста. Про це говорили на зустрічах з читачами та громадськістю письменники С. Плачинда, Ю. Щербак та інші.

В добу гласности, перебудови огидно читати рядки, після яких складається враження, що існують і можуть існувати «закриті томи», що люди, які зазнали в часи застою переслідувань за відкритий вияв своїх поглядів, є людьми другого ґатунку й не мають права брати участь у громадському житті.

Постає питання: ЧОГО ВОНИ БОЯТЬСЯ? Дискусії, українських пісень? (Наступна зустріч клубу має бути присвячена народній пісні, на неї запрошені співаки, артисти, хор).

Чи ж гласність існує для всіх, чи лише для центральної преси (московської)? До кого ж звернені заклики наших партійних керівників про широку участь народу в перебудові?

ГІДНА ПОДИВУ ОБІЗНАНІСТЬ О. Швеця з подробицями політичних справ багаторічної давності, для ознайомлення з якими навіть адвокату потрібен спецдопуск, вже не кажучи про те, що особи, про яких пише автор, для держави вважаються несудимими, бо за давністю з них знято судимість.

ЦЕ БУЛА СПРАВЖНЯ РОЗПРАВА. Кому й для чого знадобилося, щоб газета виносила смертний вирок клубові? Кому й для чого вигідно оголосити клуб «групою, яка іменує себе...».

Радіти б, що молодь зацікавилася усім тим, що не дає увірватися нитці духовности народу. Прийти б до клубу на дискусію, на відверту щирю розмову, посперечатися, поговорити відкрито...

Адже пляни Українського культурологічного клубу цікаві. Створено й почали діяти секції літературознавства, фольклорно-етнографічна з пошуковою групою, мистецтвознавча, з кінофотогрупою, культури мовлення, історико-археологічна з групою реставраційних робіт, філософії та теорії культури.

На жаль, питання про те, на яких умовах існуватиме клуб, чи допоможуть йому ті, кому довірено керувати культурою міста, — це питання все ще залишається відкритим.

2 листопада 1987 року

Відкритий лист до читачів «Вечірнього Києва» підписало 38 осіб.

МУЗЕЙ ВОСКОВИХ ФІГУР, АБО: ХТО НЕ ПУСКАЄ ПЕРЕБУДОВУ НА УКРАЇНУ

ДУМКИ З ПРИВОДУ... І БЕЗ НЬОГО

Схоже, золоті деньочки охоронної журналістики відходять у минуле. Непросто стало пересмикувати факти, проклинаючи «відщепенців», бо офіційним наклепникам уже можна відповісти публічно, не боячися потрапити за це до тюремної камери. Отож якщо всі оті цьохи, гомульські, тороповські та іже з ними й продовжують жувати ту саму примітивно-пропагандистську жуйку (бо що вони ще вміють?), то запізніла поява серед цих розбійників пера нових фігур може здивувати. Куди ж ти лізеш, чоловіче, у такі часи? Навіщо тобі сьогодні тота смердюча слава?

А таки спокусився нею якийсь Олександр Швець, що тиснув у «Вечірньому Києві» за 19 жовтня статтейку «Театр тіней, або Хто стоїть за лаштунками так званого „Українського культурологічного клубу” (УКК)», де спробував сплєжити перші пагінці незалежної української громадської думки у докраю зденаціоналізованому Києві.

Полемізувати всерйоз із публіцистикою такого гатунку — шкода пороку, тож перш ніж zareагувати на згадку про «Український вісник» (здається, першу в радянській пресі), тільки мимохідь зауважу найпримітніші блуди новоявленого кандидата на галанівську премію.

Мабуть, найбільшою своєю публіцистичною знахідкою Швець вважає кпини над почутим на засіданні УКК зверненням «панове», яким послуговувалися покоління українців і яке досі побутує в Галичині, де позбавлене будь-якого со-

ціяльного забарвлення і означає звичайнісіньке шанобливе звернення. Тому й не будемо далі називати Швеця ні паном, ні добродієм, а тільки так, як він сам того прагне.

Отож, нешановний *товаришу*, чи випадає пустословити з приводу такої трагічної для української культури події, як спалення бібліотеки АН УРСР в 1964 році? Про яку «необережність і недбалість бібліотечних працівників» ви просто-рікуєте, коли палія було спіймано на гарячому, коли був суд, де шовіністичні мотиви цього вандалізму (ах, яке ж немиле вам слово! Куди м'якше — «необережність», «недбальство»...) стали очевидними, бо й палити книги Погружальський розпочав не з відділу марксистської літератури, в якому працював, а таки з українки. Кого ви хочете переконати, що «загинуло лише кілька архівних документів і книг, які справді становили історичну цінність»? Може, тих, хто бачив або й розбирав гори обвуглених або замоклих книг у дворі між бібліотекою і університетом, допалених трохи згодом у Георгіївському соборі Видубецького монастиря? Коли після тривалої перерви бібліотеку АН знову відкрили і я прийшов туди продовжити дисертаційну працю, то не дорахувався більше половини видань із моєї теми (про Бориса Грінченка), які були там раніше. Вцілілі ж книги були обсмалені і підмоклі... Або ще й такий кольоритний штришок до портрета «необережного бібліотечного працівника». Начальство кримінального табору в Климентовичах на Хмельниччині, де після суду тримали Погружальського, старанно приховувало від в'язнів, за що він сидить, було до нього дуже прихильним, клопоталося про його дострокове звільнення. А сам палій заявив себе в таборі справжнісіньким культуртрегером, створив щось на кшталт літературного гуртка, пропагував російську поезію, зате про все українське в'язням говорив із зневагою і ненавистю.

Думаю, що Швець, як і мільйони глядачів, сидів перед телевізором під час останнього телемосту Вашингтон-Москва і чув, як зав. відділом ЦК КПРС Загладін говорив (певне ж, не без узгодження) про наслідки застою, згадував політичні репресії, запевняв, що із кримінальних кодексів республік буде викинута безглузда стаття про «наклепницькі вигадки», за якою можна судити кого завгодно і за що завгодно (і за якою судили деяких згаданих в статті активістів клубу), а ще одну одіозну статтю кодексу («антирадянська пропаганда і агітація») буде приведено до такого вигляду, що за нею більше не зможуть репресувати поетів чи публіцистів. Послухав це собі наш *товариш*, може, й покивав схвально го-

ловою... а потім сів за письмовий стіл та й понаписував і про «правильно» засуджених за «виготовлення і поширення усякого роду наклепницьких пасквілів», і про «конфлікт із законом» критика Євгена Сверстюка, чиї блискучі літературні есеї були 1972 року безглуздо кваліфіковані як антирадянські. Бо Москва з її гласністю далеко, Вашингтон ще далі, а сумнозвісний 33-й будинок на Володимирській вулиці у Києві, де Швеця постачили матеріалом для статті, — тут він, близенько... Але тавро ганьби незмивне. Як пам'ятаємо через 50-60 років літературні доноси різних полторацьких, не забудемо *товаришеві* і жирні лапки біля слова «мученик» та насмішечки з приводу смерти в карцері табору особливого режиму видатного українського поета Василя Стуса (імени в статті не названо, але ж натяк прозорий). Лютуєте, що члени клубу вшанували пам'ять нашого Василя хвилиною мовчання? Звикайте! Бо з роками ім'я замордованого Поета огортатиметься все більшою славою.

Намагається Швець вбратися в новеньку взувачку, згадує перебудову, гласність, мовно-культурні проблеми. Та з-під тієї словесної машкари раз-у-раз витикаються доперебудовні ріжки. Чого варта хоча б нав'язла в зубах за десятиліття аргументація про «ворожі голоси», які з одного боку, буцімто направляють дії радянських опозиціонерів, а з другого — «підхоплюють і використовують у ворожих Радянському Союзові цілях» «наклепницькі пасквілі». Аякже! Найлегше списати власні проблеми на чужого дядю! Бо, виявляється, із тих радіоголосів, а не з характерного для радянської дійсності «соціального аморалізму» (за влучним визначенням М. Горбачова) «почерпнуто вислови» «штучний голод на Україні», «знищення культури», ба навіть вислів «мордовські табори», виявляється, придумала буржуазна пропаганда (може, й самі сталінські та брежнєвські табори буржуазія нам понабудовувала?)...

Але є в статті «Вечірнього Києва» і такі «аргументи», полемізувати з якими випадає чи і є єдиним, не вельми джентельменським способом — зїздити при зустрічі *товариша* Швеця по фізіономії. Це, поперше, подвійно гидкий з вуст автора — єврея за національністю антисемітський випад проти активіста Українського культурологічного клубу Леоніда Мілявського (мовляв, як можна називатися по-батькові Ізраїльовичем і жити інтересами України та її культури) і, по-друге, намагання дискредитувати прийомами 37-го, а не 87-го року відомого представника українського Відродження 60-х років Є. Сверстюка. (Соромно признаватися, за що у

роки брежнєвсько-андроповської сваволі судили самого Сверстюка, та нумо шукати ганджі у когось із його родичів...).

Годі опускатися до ґрунтовнішої дискусії із *таким* автором. Отож мені як редакторові незалежного громадського журналу «Український вісник» залишається ще подякувати — ні, не Швецеві, а тим, що ховаються за його хирявими плечима — за вдалу рекляму нашого журналу (у нас відразу побільшало серед киян і симпатиків, і авторів). Тільки ж і тут не обійшлося без облуди («де не ступнуть, там і брехнуть» — кажуть про таких у народі). Наш журнал чомусь зроблено на кілька років «молодшим», а створення його приписане теперішнім активістам культурологічного клубу. Чи хотілося якось «обтяжити» їхні «гріхи», чи незручно було згадувати «Український вісник» першого періоду (1970-1972 рр.), що своїм спрямуванням провіщав сьогоднішню гласність за 15 років до її офіційного проголошення і «підпільним» (як його називає Швець) був не через свій зміст, а через ненормальні суспільні умови періоду брежнєвського застою.

Київ, 27 жовтня 1987 р.

П. С. Передумав було оприлюднювати ці «думки з приводу», бо дізнався, що до «Вечірнього Києва», до партійних і радянських органів послано немало протестів, а на пасквілянта подано до суду.

Але сталося дві події. Перша — дрібненька, та знаменна. Дружно, по єдиній команді, витриману в дусі позавчорашнього дня статтю «Вечірнього Києва» передрукували обидві львівські обласні партійні газети — як українська, так і російська (до речі, остання, якби не офіційна політика русифікації, була б цілком зайвою в переважно україномовному місті, де російська меншість знає нашу мову і може прочитати місцеві новини й по-українському). Не пам'ятаю випадку, щоб львівські партійні газети за останні два роки передрукували хоч одну із тих статей «Московских новостей», «Лит. газеты», «Огонька», «Известий», та навіть «Літературної України», де гостро, принципово піднімаються питання гласності і демократизації, пишеться правда про застій і бюрократизацію радянського суспільства. Чому, наприклад, не передрукувати було недавно статтю «Известий», де писалося про застійні явища на Львівщині й робилися закиди першому секретареві обкому партії Погребнякові?

Остаточною ж спонукою до оприлюднення цих нотаток стала вчорашня ювілейна доповідь М. Горбачова, в якій без викрутасів сказано:

Та було б неправильним не помічати певного *посилення спротиву консервативних сил* (підкреслення тут і далі моє — В. Ч.), що бачать в перебудові загрозу для своїх корисливих інтересів і цілей... При цьому, зрозуміло, ніхто не каже, що він проти перебудови. Ні, радніше він виступає борцем з її витратами, піклувальником за ідейні підвалини, які буцімто можуть бути захитані зростаючою активністю мас. Але скільки ж можна, товариші, лякати нас усякими витратами!

Цілком слушний і висновок М. Горбачова про те, що «у ряді міст, районів і областей і *навіть в деяких республіках* (Україна, поза сумнівом, перша серед таких — В. Ч.) перебудова по-справжньому ще не розгорнулася».

Гадаю, вона й не розгорнеться, якщо й далі будемо говорити взагалі про консерваторів, бюрократів, людей вчорашнього дня і т. п. Пора завести білу книгу (чи чорний список?) ворогів перебудови і називати їх поіменно.

На жаль, не знаємо, хто персонально організував статтю у «Вечірньому Києві» з метою загальмувати перебудову національної самосвідомості українського народу і виправдати свою непорядність в роки застою (зокрема й необґрунтовані репресії української інтелігенції). Але знаємо осіб, які несуть персональну відповідальність за надрукування і передрукування погромницької антиперебудовної статті. Це редактор «Вечірнього Києва» В. Карпенко, редактори львівських обласних партійних газет «Вільна Україна» М. Ільницький та «Львовская правда» Н. Слепушенко (може все ж Сліпушенко?!). Запам'ятаймо їх!

Львів, 3 листопада 1987 року

ЛИЦЕДІЇ ПОГОРІЛОГО ТЕАТРУ

Уявіть собі в столиці України багатолюдне зібрання, що ведеться українською мовою. Важко уявити? Хібащо у Спілці письменників або в Інституті мовознавства...

Ось на таке зібрання, та ще й в такому надійному місці, як танцювальний павільйон «Современник» в парку ім. Фрунзе, потрапляє обиватель. Крутять українські платівки. Розмовляють по-українськи, та ще й «чоловік, по-військовому підтягнутий і суворий», спокійним голосом звертається в традиційній українській манері: «панове»...

Голова обертом... Очі на лоб лізуть... Нарешті виступає молодий чоловік, явно єврей, і говорить про замовчувані трагічні сторінки історії українського народу, української і єврейської інтелігенції...

— Калавур! — волає душа обивателя, і очі наполохано озираються: де ж міліція?!

Обиватель керівний, «ідейний», який вже давно одіслав бадьорі звіти про остаточну перемогу «інтернаціоналізму» на Україні, опускає руки: «опять на украинской мове»... Але надворі не та пора, і він стримує себе: ну хай письменники і філологи захищають свою мову, свої пам'ятники, тут зрозуміло: це їхній хліб... Тут ще не так підозріло...

Газетний обиватель береться за перо, і тут доводиться ще більше стримуватись — наскільки можна. Коли пишеш — мусиш розраховувати на живу людину, яка шукає в слові промінчика світла. Мусиш бути, як люди.

Коли О. Швець публікував у «Вечірньому Києві» за 19 жовтня свою статтю «Театр тіней, або Хто стоїть за лаштунками так званого „Українського культурологічного клю-

бу"», — це питання його явно не хвилювало. В стилі ябедного школяра, якого всі обминають, він дає в'дливі і доносні характеристики всім активним учасникам, що виступали «на сцені» і «викриває» їх в тому, що вони ж — і «за лаштунками».

Звичайний трафарет... Неповага до читача... Звичайна стара гра в одні ворота, гра облудна, без правил і без суперника, який захищається.

Пригадується, таку недоумкувату розмову про лаштунки я вже раз чув. 20 серпня на вечорі в кав'ярні «Любава» за одним столиком з тим комсомольським вожаком, що остаточно відмовляв клюбові в приміщенні, сиділо ще два молодики і мовчки світили в залю недобрими очима. Потім один із них устав, назвав себе кореспондентом газети і запропонував обговорити питання про... забезпечення населення міста житлом... Хтось із колег за столом його осмикнув. Біля виходу він розшукав мене:

— Можна с вами поговорить? Вот вы выступали против представителя райкома комсомола...

— Ви переплутали: я говорив про найслабшу ланку в екологічній системі — про нинішню людину, яка в перший день Чорнобиля вивезла звідти своїх дітей, а «чужих» дітей в радіоактивній зоні послала на парад окозамилювання.

— Все равно, — сказав він і, помовчавши трохи, вибачився: — Извинете, сегодня пришлось выпить, сами понимаете — встреча с друзьями... Но кто же все-таки стоит за кулисами всего этого?

— Вас цікавить рада клюбу? Ось вони стоять, розмовляють із вашим секретарем...

— Не-ет, кто за кулисами?

І ось знову — та сама нав'язлива ідея про лаштунки, та ж нетерпимість до тем, до розмов, до людей інакших ніж він, та ж неприязнь... Словом, той самий запах... О. Швець так само влізливо чіпляється до кожного з учасників вечора — до Олеса Шевченка за охайний зовнішній вигляд та манеру триматись, до Сергія Набоки за вишукану «явно продуману театральність», до Леоніда Мілявського за те, що «надхненно витискував із себе сльози співчуття з приводу лихої долі «справжніх українських патріотів», до Євгена Сверстюка, що «з неослабною увагою стежив», «не зумів приховати почуттів»...

Скільки свого розуму і хисту вклав Швець у ці нищівні означення! Всього себе вклав і всього себе видав, зокрема, у прийомі національної характеристики. Леонід Мілявський — наймолодший з учасників, а проте тільки він названий по-батькові — Ізраїлович.

Тут я повинен сказати авторові «Вечірнього Києва», що в українському культурологічному клубі людей не питають про національність. Нам досить порядности. Особисто я, коли вже вибирати собі компанію, одного Ізраїльовича з чесними очима не оддав би за цілу тонну чистокровних Івановичів, здатних писати помийну кореспонденцію.

Чому так низько вас ціню? Наш вік отруєний ненавистю. Ви — рознощик цієї зарази, і вас не турбує, як будуть дихати в такій атмосфері наші діти.

Є певна закономірність співжиття різних начал. Ненависть завжди парується з брехнею, підступністю, провокацією. В двох абзацах про мене ви видали свій найкращий букет... Я виступав на всіх вечорах в «Любаві» — чому ж ви, не соромлячись сотень (не десятків, як ви пишете, а сотень) людей, вигадуєте пантоміму моїх вагань? Я говорив абетковій істини — про нинішні здешевлені українські журнали, про одвічу тернисту дорогу наших поетів, про живе нині покоління і дар творчості всупереч обставинам... Що ж тут «найпотаємніше»? І чому в розмові про літературу має бути щось потаємне, на що треба зважитись?

Потаємність і всі ці старі ігри в «котика-мишку» так забили вам голову, що вона вже не здатна збагнути прописних істин нашого дня: нам треба вчитись говорити всю правду, нічого не приховуючи, бо «іншого шляху в нас нема!» Уявімо собі, що ви та ще кілька таких, не побоявшись вийти на світло денне, візьмете мікрофон — вам же ніхто не відмовить — що ж робитиме тоді «режисура»?

Розуміється, я б скромно запитав з місця:

— Чи тов. Швеця не влаштовує сам заклик молоді до світлих вчинків, чи те, що закликає саме Євген Сверстюк, у якого хибує біографія? Якщо він вважає, що світлі вчинки з боку молоді неодмінно будуть небезпечні для нього і його театру, то ж — йому видніше. Мабуть, він думає, що світлі вчинки — це плата злом за зло. Якщо ж його тривожить сама чистота біографії Євгена Сверстюка, то можу заспокоїти: біографія була достатньо чистою, щоб у сталінські часи закінчити університет, потім аспірантуру, не виступаючи при цьому з трибун.

Ви все ще сните старі сни про привілеї і ренту з порожніх чеснот. Прокиньтесь: нині люди вже питають не про те, чи досить чиста анкета, а про те, чи ваші руки чисті. І ваша совість... І коли закликатимуть сьогодні до світлих вчинків навіть діти доносителів і розносителів, допитувачів і підписувачів — я їм простягну руку. Хай закликають молодь до

світлих вчинків, зрікшись похилої дороги своїх батьків, і хай будуть готові випити за це гірку чашу, бо дорога чести терниста.

Облиште ці темні натяки на «конфлікт з законом»... Не будьте, як той злодій, що нипав навколо обікраденого і натякав людям: «Чи то він вкрав шапку, чи то в нього вкрали шапку, але чоловік замішаний»...

Може ви хочете публікувати матеріали закритих судів? Ось вам документальний кадр про мій конфлікт із законом. 1972 р.

Закон стояв переді мною з мохнатими бровами й сонними очима і про щось тихо шептався зі слідчим. Час від часу він виймав з кишені гребінчик і дзеркальце і розчісував, не відвертаючись, свої брови. Потім недбало представився: «Прокурор республіки, радник юстиції Погорелий». Я запитав його:

— Скажіть, у вас є діюча стаття про притягнення до кримінальної відповідальності за зумисний наклеп з метою опорочити?..

Закон задоволено посміхнувся і сказав: «Звичайно, є».

— Ось ви цілий рік вивчаєте мої літературно-критичні статті «Собор у риштованні», «Іван Котляревський сміється», «Остання сльоза» і навіть ліричний роздум «На свято жінки». На мою вимогу мені ні разу не показали тих рядків, де є наклеп. Здається, ви соромитесь показувати і рецензії Моргаєнка, Каспрука і т. п. — за них навіть вам незручно...

— Ще покажемо, — огризнувся закон.

— Але ось, — продовжував я — мені дали для ознайомлення газету «Правда України», де повідомлялось, зокрема, про мій арешт у зв'язку з приїздом якогось закордонного емісара Добоша. За цілий рік ви мені ні разу не згадали про Добоша, отже, вам відомо, що я до нього не маю ніякого відношення. Отже, публікація в газеті «Правда України» є зумисним наклепом з метою опорочити моє ім'я. Чи значить це, що я можу притягти до кримінальної відповідальності винних за цей наклеп?

Закон насуплено вислухав моє запитання, затагнувся цигаркою і коротко відповів з одвертістю пірата:

— Одсидите своє, а тоді будете притягати нас до кримінальної відповідальності.

Я мовчав, здивований абсолютною відсутністю гри в право і честь. Словом, мій конфлікт із законом був серйозний: судили за гласність.

Ще тов. Швець натякає на мою «звичну обережність»...

Бачите, мій потяг відійшов... у Східній Сибір. Коли я повернувся, було ясно, що жоден Швець не поступиться мені своїм чи то професорським, чи редакційним місцем. Я «обережно» обминув тих, з ким не хотів бачитись, зайняв вакансію столяра — у традиції своїх батьків, які жили працею своїх рук...

От скільки треба коментарів до кожного шведського слова, загорнутого в папірець. Не диво, що він боїться виступати перед людьми: вони відчують, що за кожним його словом прихована фальш. Пригадуєте, як Ноздрьов грав у шашки? Ніби грав за правилами, але непомітно рукавом сунув ще один хід... Пригадуєте, як він дуже сердився на партнера за те, що той не промовчав, а хапав його за руку?..

Ось ви вважаєте, що треба перебудовуватись, але не вам. Ні, вам, насамперед вам: брехня, як чума, — вона веде до погибелі.

Іржавим цвяхом вашої статті є темний натяк на всіх, що «один за одним» виступали з ненавистю до «всього радянського». До чого «всього»? Ви соромитесь назвати? Чи до того, що названо в статті? Це і є, по-вашому, «все радянське»?

Ви мені нагадуєте знайомого нач. режиму майора Федорова. Він брехав, як співав. Коли його запитати, який сьогодні день — він подумає і про всяк випадок збреше. Але правдоподібно: коли четвер — він скаже «середа». Він так розумів свою службу — яка ж служба без «корисної нагрузки»...

Ви ніби почуваєте себе начальником, якого поставили наглядати, викривати і керувати гласністю. Вам здається, що там «зверху» запанував добрий настрій і попустили трохи... Але ж ні, тов. Швець. Все зовсім не так. Йдеться про революційне оновлення. Питання стоїть серйозно: бути чи не бути?

Якщо не бути, то ви можете далі доносити і розносити, майори заводитимуть справу, а Погорелий підпише. Ви можете, як той мірошник у Глібова, побити десяток курей за те, що п'ють воду, якої й так лишилось мало для водяного млина...

Якщо бути, то треба вже сьогодні «мінатися всім у всьому». Треба ставати господарями в своїй країні, а не полохливими рабами у своїх начальників. Треба везти, а не гальмувати. Підтримувати, а не глушити добрі починання. Зогрівати людей добром, а не охолоджувати страхом. Чому, наприклад, нормальним людям така гидка ваша стаття? Ви все навмисне перекрутили, перекривили. Ви оплювали Україн-

ський культурологічний клуб, який тримається на ентузіязмі людей, зайнятих важкою фізичною працею. Цей клуб тільки спинається на ноги. У нього немає ні приміщення, ні коштів. В учасників вечорів не було навіть часу для підготовки. На початку вечора ніхто не певен, чи щось цікаве вийде. Але потреба правди, добра і тепла єднає людей, і спільними силами завжди щось вдається. Вечір в «Современнике», який вам здався таким злагодженим, насправді був хаотичним, але публіка оцінила і підтримала щирі почуття й душевні убоління... По вашому це — «витискати з себе сльозу», бо ви байдужі. Ви не любите і навіть не знаєте, як то любити. Навіть в «позитивному» реченні, де ви схвалюєте платівку — «пісні про любов і відданість рідній Україні», ви лише пускаєте теплий солод фальшу. Ще солодші ваші слова про «славу, захоплену молодь, яка щиро приймає їхні палкі заклики «зробити свій внесок у справу перебудови».

Схоже на те, що ви вперше в Українському культурологічному клубі помітили таку молодь і здивувалися: від самої колиски глушили цю молодь порожніми словами, поливали снотворним і приучували до споживацької мудрости: «А мене зачем, мене что — больше всех надо?» Вона тікала в наркотики і проституцію, в алкоголь і злочинність, і судді з сонними очима посилали її в табори «на виправлення». Засекретивши від народу статистику, керівні товариші отримували свої чини і ордени за те, що сиділи на культурі, на освіті, на молоді... Схоже, на те, що ви здивувались: де ще вціліли такі, що нині добровільно, без матеріальної зацікавленості прийшли в культурологічний клуб, «давши згоду побувати на засіданні УКК».

І ось тут у вас прокинувся рефлекс, вироблений у щасливі роки вашого життя — в роки застою, і ви рвонулись: «Тушить! поливають помоями!». Бо допусти цю молодь «робити свій внесок у справу перебудови», то вона може взятися за всіх собак, що лежать на сіні і мляво погавкують чи то за перебудову, чи то на перебудову... Ось звідки ваша глуха, глибока неприязнь до Українського культурологічного клубу, така глибока, що ви жодного доброго слова не знайшли для прихильників оновлення і перебудови. Тих, що «зверху» за перебудову — нині не вкусиш. Зате в угіддях «Вечірнього Києва» та в інших провінціях ще можна всіх перекусати і позаганяти в нори перечікування, показати керівний кулак і напустити «шлюху полугласности» — а ця вже відіб'є всяку охоту...

Якби у вас була краплинка політичного чуття, ви б перші

запросили гідів з американської виставки, зокрема, дикторів «Голосу Америки» на вечір Українського культурологічного клубу, щоб вони побачили, що й у нас неформальні об'єднання, що й у нас є свобода дискусій. Ви б перші написали до «Вечірнього Києва» про молодих, але вже з животиками, комсомольських діячів, які повісили на дверях кафе «Любава» дощечку «Санітарний день» перед лицем численної публіки. Ви б зрозуміли, що на вечорах Українського культурологічного клубу звучить не відгомін західніх радіостанцій, а відгомін свіжих матеріалів наших центральних газет і журналів. Радіостанції тільки нудно пережовують ці матеріали. Але кожен знає своє: ви спеціалізуєтесь на голосах — ми просто читаємо пресу...

Дуже занепокоїло тов. Швеця моє звернення до молоді. Може, йому легше буде знести моє звернення до антимолоді?

— Гей ви, шевці, що знають тільки шити «справи», ковалі, що знають тільки кувати наручники на поетів, режисери і організатори драм в інтересах народу, але потаємно від народу! Носії вірусів маленького і великого, явного і невидного, фізичного і морального Чорнобиля! Творці мертвих зон! Виходьте на світло денне: ваш театр — погорілий!

Нас з вами оточують мертві гнилі моря... Радіоактивні зони... мертві пустелі на місці позавчорашнього зеленого раю. Сіре море мертвих душ — споживачів, браконьєрів, небокоптителів. Глухе море індивідуалізму і активності без моральних начал. Дрімотна агресивна сила чиновництва, але сповідує єдину віру: «Після нас хоч потоп». Нас оточують вимираючі села, в яких затихає пісня і мова нашого казкового краю. Біля нас ростуть діти, які вже не знають ні своєї пісні, ні мови. Наша молодь вже по телебаченню засвідчує розпад моральних начал, на яких споконвічно трималась людина — нині честь, порядність, ідеалізм, сумління — не престижні і трохи смішні... Коло замикається, ми задихаємось в цій атмосфері, яку витворили. Хто ж після цього ви, що сьогодні, вже після того, як зверху всім одверто роз'яснили кризову ситуацію, як журнали і газети, кіно і телебачення кожного дня далі роз'яснюють та закликають покінчити з обманом і самообманом — ви досі зайняті цькуванням небагатьох людей, охоплених громадянською тривоگوю за долю своєї батьківщини!

Он в приреченій зоні, де в кожному листочку і квіточці тихо причаїлася смерть, порастає на городі бабуса, ніби й знати нічого не хоче. Вона так зжилася зі своєю хатою і землею, з кожним деревцем, що не може прийняти великої

полинної правди, що тут поселилася смерть. Порівняно з нею кореспондент столичної газети — начальник, який «все знає». Але чи знає він, де насправді закінчується мертва зона? Чи не схожий він з цією бабусею, яка живе у вчорашнім дні... Бо як би старанно не заплющувати очі на все навколо, є факт, що ми вступили в післячорнобильську епоху, котрої ще не уявляємо добре. Але кореспондент газети повинен бути досить тямущим, щоб відчути: старі блудні ігри закінчились. Коли пишеш нині, треба бути готовим дивитись людям у вічі.

ПЕРЕБУДОВА — В НЕБЕЗПЕЦІ ІЗ ЗВЕРНЕННЯ ДО ГРОМАДЯН РРФСР

... Партійний кабінет М. Горбачова, на жаль, недооцінив сили опору «революційній справі перебудови».

І якщо в Росії ці сили вибрали таку форму спротиву, як тихий саботаж, то в інших республіках «учорашні» намагаються обґрунтувати власну консервативну позицію вигадками про відцентрові течії і таврують ініціативних, діяльних людей випробуваними в минулі роки ярликами «націоналізму» та «екстремізму».

Особливо чітко це виявляється у непорушній фортеці брежнєвізму — Українській РСР.

Перша ластівка незалежного громадського руху в галузі культури — Український культурологічний клуб — була задушена звичним держимордівським способом: опублікуванням наскрізь брехливої, злісної, наклепницької статті, спрямованої проти активу клубу, передрукуванням обласними газетами (аби і там задушити пагінці нового духовного мислення); проведенням негласних інструктажів для чиновників, котрим доручено розпоряджатися духовним життям народу. І ось тепер громадського дискусійного клубу, який провів шість незвичних публічних вечорів з трьома-чотирма сотнями присутніх, на думку зав. відділом Київського міськвиконкому Безверхого — не існує.

З обуренням говорять українські письменники про статтю у «Вечірньому Києві», автор якої, на думку Сергія Плачинди, стоїть однією ногою, а то й обома, в тридцять сьомому році. (...)

Та не письменники, які, нарешті, стали в авангарді перебудови, визначають культурне життя республіки. І навіть не громадськість. Керують ним консерватори, що перетворили Україну в заповідник брежнєвізму і готові до відчайдушних актів агресії.

Звертаючись до вас, ми хочемо ще раз заявити: нам чужі будь-які вияви як шовінізму, так і всілякої національної нетерпимости, ми стоїмо за вільний і рівноправний розвиток культур усіх націй і народностей, за гласність, демократизацію і перебудову радянського суспільства. Ми хочемо єднання на демократичній платформі всіх прогресивних сил як в СРСР, так і за його межами.

Але ми попереджаємо вас: вороги перебудови вибір уже зробили — вони йдуть напролом.

І якщо сьогодні впадемо їхніми жертвами ми, то завтра настане ваша черга...

Київ, 29 жовтня 1987 року

Олесь Шевченко
за дорученням активу Українського
культурологічного клубу

Стаття «Театр тіней...», на жаль, дуже нагадує горезвісні статті-доноси 30-х років, після яких, як правило, починалося організоване цькування, а далі — репресії проти багатьох відомих радянських діячів. Від статті явно відгонить чорносотенним духом. Дуже шкода, що ваша досить популярна газета, замість вести перед у справі демократизації та розширення гласности, підпадає під вплив тих сил, що протидіють перебудові нашого суспільства.

*Л. Лохвицька,
Л. Мілявський*
Київ, вул. Єреванська, 4, кв. 72

... Про що, власне, ця стаття? Про Український культурологічний клуб? Але про завдання клубу, його статут, проведеної роботу, про проблеми клубу у ній немає жодного слова. Зате ми знаходимо і таємничі постаті за лаштунками, і «ворожі радіоголоси», і «буржуазну пропаганду», і «політичний капітал», і «патологічну ненависть до всього радянського». Здається, ще трохи — і з'явиться горезвісний тунель від Лондону до Бомбею. Цей набір штампів політичного цькування надто нагадує лексику газет 30-х років, як і взагалі весь брутальний тон статті...

... З телеекранів під час численних телемостів нас закликають до дружнього спілкування між людьми різних країн, в

тому числі і США, а гр. О. Швець розцінює візиту на вечір клубу кількох співробітників виставки «Інформатика в США» як контакт членів клубу з агентами американських спецслужб (До речі, імена та посади працівників виставки О. Швець знає набагато краще ніж члени клубу, то, може, якраз він із усякими там спецслужбами зв'язаний?)

... Чому О. Швець вважає підозрілим, що євреєві, який народився і виріс на Україні, болять доля українського народу та його культури? Тут уже і до кампанії проти космополітів 1949 року та до «справи лікарів» недалеко (Можливо, і ці «чорні плями» нашої історії О. Швець бажає замовчати?). Чого ж тоді варті гучні слова про інтернаціоналізм та «чуття єдиної родини»? І чи не є подібні пасажі статті розпалюванням національної ворожнечі?

«Чесність» та «принциповість» автора статті «Театр тіней...» характеризує, між іншим, і таке. У статті О. Швець обурюється з приводу висловлювань, що звучали на вечорі, а під час самого вечора чомусь не встав, не висловив власної думки (чи тоді він ще не знав, яку саме «власну» думку треба висловити?), а після вечора лагідно всміхався та підтакував членам клубу; не запитання, чи сподобався йому вечір, відповів ствердно. Не хотілося б зводити мого листа до особистостей.

А хто дав право О. Швецеві копірситися в моєму минулому, своїми наклепницькими писаннями заважати мені нормально жити та ростити дитину, якій нещодавно виповнився рік?

Вимагаю від редакції «Вечірнього Києва» спростування наклепницької статті «Театр тіней...» і публічного вибачення, через газету, О. Швеця перед усіма людьми, честь та гідність яких він зачіпає...

м. Київ

І. Чернявська

... В статті вказано, що мій чоловік Битченко Анатолій — кримінальний злочинець, який недавно відбув покарання. Він дійсно був засуджений, але у 1969 році, а не недавно, як запевняє автор. Після відбуття покарання він багато років працював на будовах Києва, Чорнобильської АЕС, шахтах Донбасу. Та й зараз працює на спорудженні міста Славутича.

І ніхто б ніколи не згадував його давнього правопорушення, якби він разом з людьми, котрим не байдужа доля української культури, не почав працювати над створенням нового клубу і не став потім його активним членом.

Копирсатися в біографіях людей, щоб висмикнути щось компромітуюче і перенести на новостворений клуб — просто нечистоплотно.

Т. Битченко

Київ — 73, вул. Копилівська, 2-а кв. 36

Прочитав статтю «Театр тіней...» і не можу позбутися відчуття нереальності того, що відбувається. Нереальним видається мені не заснування в Києві Українського культурологічного клубу, хоча було б дивно почути про французький культурологічний клуб у Парижі, чи польський у Варшаві. На жаль, цілком природною виглядає потреба дослідження й поширення культурних надбань українського народу на території власне України.

Не бачу нічого надзвичайного і в тому, що з'явилась критична стаття у «Вечірньому Києві». Зрештою, вороги перекривають і гласности також мають право висловлювати свою думку.

НЕРЕАЛЬНИМИ є ті засоби, до яких вдається автор «Вечірнього Києва», від яких відлунює сумної пам'яті тридцять сьомим... Нереальною видається спроба побороти інакомислячих не демократичною полемікою, переконанням, а компромітацією суперників в очах читача. Нереальним здається мені погано замасковане намагання надати Українському культурологічному клубові забарвлення... сіоністської організації, іронізуючи з приводу любови єврея до української історії та культури. Дарма, що Л. Мілявський досконало вивчив історію України, її культуру, дарма, що людина з єврейським іменем добре володіє українською мовою, а редакція «Вечірнього Києва» на чолі з В. Карпенком на зустрічі з читачами 25 жовтня не спромоглася більш-менш пристойно розмовляти рідною мовою. Дрібниці. Зате О. Швець добре оперує матеріалом з джерел, доступ до яких відкривається далеко не кожній особі.

Автор вказує, що «фактам пожеж, котрі знищили деякі літературно-історичні пам'ятки», було колись «дано у пресі об'єктивну оцінку, підтверджену офіційним висновком фахівців Інституту літератури АН УРСР». Що ж, ми добре знаємо, як давались раніше ці «об'єктивні оцінки». «Ми не читали роману, але одностайно засуджуємо...» — цей вислів київського письменника стосовно твору Б. Пастернака «Доктор Живаго» добре ілюструє «об'єктивність» наших культурознавців у недалекому минулому.

... Автор закидає Л. Мілявському, що той «озвучував» лише «певні фрагменти історії України». Але ж доповідь мала назву «Білі плями в історії України», тобто мова й повинна була йти лише про «певні», а саме *маловідомі* фрагменти історії. І хіба можна звинувачувати доповідача у запозиченні з Заходу термінів «штучний голод», «геноцид», «мордовські табори». Чи ж винен Л. Мілявський, що радянська історіографія не спромоглася виробити власної термінології, а просто замовчувала і штучний голод, і геноцид, і мордовські табори...

... Щож стосується журналу «Український вісник», то О. Швець «забув» вказати, що нині цей журнал легалізовано і надсилання до нього кореспонденції не є «антирадянською діяльністю».

М. Голярчук,
інженер — геофізик
Київ-142, вул. Доброхотова, 24, кв. 65

Повернувшись із відрядження, прочитав у «Вечірньому Києві» за 19 жовтня 1987 р. статтю О. Швеця «Театр тіней» і з цього приводу мушу заявити: це брудний наклеп на чесних українських патріотів, зфабрикований безпринципним автором та його надхненниками унтерпришибеєвими, що ховаються за його спиною. Хто дав право обливати брудом людей тільки за те, що вони бажають говорити правду?

Нехай молодь та й старші ходять до УКК, а не до притонів наркоманії. Пришибеєви бажають заткнути всім рота брудним кляпом зразку 1937 року. Але зараз 1987 рік, ПАНОВЕ!

Київ

Лисенко М. Г.
інженер-економіст Укрдніпроводгоспу

Вважаю своїм громадянським обов'язком висловити принципову незгоду з автором і тими, хто в час гласності і демократизації загрибає жар чужими руками.

... Плямуючи членів ради кльобу, О. Швець допускається недозволеного прийому — навішування на гідних поваги людей чужих провин і як останній пліткар посилається при цьому на «гріхи» братів, родичів тощо. Хочеться запитати: з чиєї кухні він виносить брудну піну на шпальти радянської преси?

... Чи то з переляку, чи то із заздрости автор констатує: «Залучили під свої політичні прапори молодь, славу захоплену молодь, яка щиро сприймає їхні палкі заклики». Із тих закликів він називає такі: заклик «до світлих вчинків», заклик «зробити свій внесок у перебудову». А хіба це погані заклики? А хто ж Вам, шановний редакторе, заважав на зустрічі редакції з читачами 25 жовтня просвітити цю молодь, на Ваш погляд, ошукану керівництвом УКК, під «свої прапори» шляхом відвертої предметної розмови про їхні «помилки»? Саме з надією на таку розмову прийшли того дня до Вас ті, кому Ви у відповідь на численні записки до президії розпочати обговорення статті запропонували йти геть.

Чому ж Ви не використали цю можливість? Чи просто боялись?

І останнє. Сьогодні вже неможливо формувати громадську думку, що є основним завданням кожного часопису, за старим принципом нав'язування читачам беззаперечної думки «зверху».

Якщо Ваш часопис дійсно став на шлях перебудови, то дайте ж рівноцінну можливість виступити на його шпальтах і численним опонентам автора згаданої статті...

11 листопада 1987 р.

Оксана Мешко
Київ-86, Верболозна, 16

Як не дивно, але до закликів Оксани Мешко та ін. у «Вечірньому Києві» трохи прислухалися. 14 листопада серед відгуків на статтю О. Швеця в газеті з'явилися і листи на захист клубу; звичайно, не обійшлося без дрібних пакостей — і в пропорціях, і в якості відбору листів «за» і «проти» Швеця. Перших відгуків більше, вони розлогі, ретельно відредаговані. Другі — обскубані, збіднені, з перенесенням акценту на захист слова «панове», та ще й зумисне друковані «із збереженням орфографії та синтаксису», тобто з помилками.

І все ж незвично читати на сторінках української офіційної преси (для Москви це давно не дивина) такі, наприклад, відгуки (наводимо повністю, поставивши дві пропущені «Вечірнім Києвом» коми):

ОСКАЛ ІЗ ТЕМРЯВИ ДРІМУЧОЇ

ПОЯВА у «ВК» статті «Театр тіней» носить провокаційний шовіністичний характер, нагадує, що в нашому середовищі зачаїлися не лише вчорашники, а й позавчорашники, сподіваючись на реставрацію старою, засудженого і проклятого.

Побувавши на засіданнях клубу, я, як і інші, міг легко переконатися в глибокій змістовності окремих виступів, високому авторитеті виступаючих, а головне, в загальній атмосфері доброзичливості.

Якою позавчорашністю віє докір, що серед українців, котрі цікавляться історією рідного народу, були й ті, що живуть в Америці. Який «жах»! Виходить, і наші сьгоднішні центральні газети і журнали теж не показувати іноземцям і глушити заради них наші ж радіопередачі?

Нічого, крім огиди і обурення, не викликає така провокаційна, явно шовіністична писанина позавчорашника в час загального оздоровчого оновлення.

Олександр Пасічник

«ПОГУЛЯЙТЕ, ХЛОПЦІ, ДО ТРАВНЯ...»

Центральними, звільненими 29 вересня від транспорту, вулицями святково прикрашеного з приводу Дня міста Львова рухається юрба веселих патлатих юнаків та дівчат й під гітарний акомпанемент завзято вигукує до зустрічних: «Свобода!», «Гласність!», «СРСР — перебудову у життя». Ці ж гасла повторені великими літерами й на саморобних транспарантах, які несуть юні неофіти перебудови.

Перший імпровізований мітинг на вулиці Галицькій — перше офіційне розпорядження представників влади розійтись. Однак демонстранти продовжують крокувати площею Ринок, вулицею Горького, 17 Вересня, проспектами Леніна та Шевченка.

На вулиці Ватутіна їх зустрічає оперативний комсомольський загін, супроводжує аж до монастиря бернардинів, біля якого демонстранти розташовуються на зеленому газоні. Один з оперативників пробує вирвати плякат з написом «Гласність» з рук організатора демонстрації Аліка Олисевича. Безпечно почувавши себе під захистом співзвучного епосі гасла, хлопець спокійно заводить з людьми розмову про гальмування процесу демократизації на низах.

Мирно відсидівшись, й нагаласувавшись на монастирському моріжкові про перебудову, молодь прямує далі. На вулиці Вірменській дорогу блюкує група офіцерів із своїм міліцейським підполковником і чоловіком у цивільному.

Не відрекомендувавшись, підполковник вимагає згорнути плякати й розійтись, загрожує Олисевичу відправити до пси-

хіятричної лікарні. Зацікавлений натовп підтримує демонстрантів, кидає глузливі репліки на адресу міліціонерів. Прийшовши на допомогу стражам порядку, новий чин міліції наказує їм пропустити демонстрантів далі, що ті й роблять. Чоловік у цивільному в міліцейських рядах лише кидає навздогін патлатим юнакам, що йдуть до міськради для сидячої демонстрації. «Добре, добре, хлопці, погуляйте до травня...»

Фраза ця може стати й крилатою, якщо під травнем розуміти дату проведення наступного року в Москві партійної конференції. Принаймні, у нас в редакції вона такою вже стала, й нічого дивного в тому немає, бо ми, речники неконформістської української преси, теж покладаємо певні надії на той весняний форум. Але які надії на травень у противників перебудови?

Серед мороку непевности, в якому нині борсається перебудова, з певністю можемо сказати лише одне, що ані без юного ентузіазму різного роду неформалів, чиї маніфестації розганяють, ні без творчих кльобів, на які нацьковують офіційну пресу, ні без незалежної преси, яку з санкції ворогів перебудови нині брудно паплюжать в пресі офіційній, сподівання на демократизацію закостенілого суспільства — марні.

А як же львівські неформали, учасники маніфестації? — запитає читач. Повідомляємо. Учня СПТУ No. 12 Богдана Рудого з училища виключили. Те ж пообіцяли його одно-



кашникові Андрієві Тараненкові. Руслана Пупиніна, який з'явився одержувати пашпорта до Залізничного відділення міліції, побили в присутності заступника начальника при в'ясненні деталей демонстрації. Наталю Нікітіну (на сьомому місяці вагітності) оперпрацівники намагалися забрати до міліції для бесіди, але вона їхати відмовилася.

«Ваша підтримка перебудови нікому не потрібна», — резюмували керівники СПТУ No. 12 педагогічну бесіду зі своїми учнями після демонстрації. «Навіщо вам та демонстрація, все й так добре робиться», — попереджували представники влади її учасників ще напередодні. Ой чи так, шановні ортодокси?

П. С.

**МАТЕРІЯЛИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДКОМІТЕТУ
МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ
ПОЛІТВ'ЯЗНІВ**

В кожній цивілізованій країні вістка про обрання її мистця до такої престижної творчої організації, як ПЕН-Клуб, негайно стала б сенсацією. Земля наша напевно ж має мало підстав зараховувати себе до таких країн, бо обрання Миколи Горбала до ПЕН-Клубу пройшло непоміченим навіть у творчих і дисидентських колах.

Маючи намір розповісти про творчу долю репресованого поета детальніше в одному з наступних номерів УВ, знайомимо своїх читачів із перекладеними на українську мову виступами світової громадськості на захист Миколи Горбала.

СВОБОДУ МИКОЛІ ГОРБАЛЕВІ!

*Інтернаціональний ПЕН-Клуб
Канадський центр (англомовний)*

*Адреса: 24 Ruezson Avenue, Toronto, Ontario M6E 2P3,
Canada, (416) 860-1488*

Ольга Іванівна Стокотельна

**Адреса: Проспект 50-річчя Жовтня, 14 «А»,
кв. 103, Київ, 252162**

Дорога пані Стокотельна!

Маю честь повідомити Вас, що канадський інтернаціональний центр ПЕН-Клубу (англомовний) тепер вибрав Вашого чоловіка Миколу Горбала почесним членом нашої організації. Ми повідомили йому про цю новину і сподіваємося отримати від нього листа.

Ми вітали б одержану від Вас вістку про Вашого чоловіка, стан його здоров'я. Хотіли б також вияснити, чи є якийсь спосіб йому допомогти.

23 липня 1987 року

**З приязню
Сусанна Крін
член Клубу**

Франкфурт-на-Майні, 3.VII 1987 р.

Шановна пані Стокотельна!

Міжнародня асоціація прав людини давно й серйозно турбується долею Вашого чоловіка Миколи Горбала. Ми повністю поділяємо Ваші турботи й тривогу за його життя в 36-му пермському таборі, де він нині перебуває. Доданий наприкінці 1984 року повторний термін (8 років особливого режиму та 3 роки заслання), в результаті чого термін ув'язнення М. Горбала закінчується в жовтні 1995 року, викликає співчуття до його долі серед багатьох чесних людей. На оборону Вашого чоловіка неодноразово виступала й наша Асоціація, зверталася до багатьох радянських інстанцій, публікувала інформацію про нього в західнонімецьких газетах і журналах. Нині ми склали підписний лист про долю Вашого чоловіка, який маємо намір поширювати в німецькомовних країнах — ФРН, Австрії і Швейцарії. Сподіваємося викликати в цих країнах у якомога більшої кількості чесних громадян співчуття до страждань ув'язненого поета. Доля Вашого чоловіка закликає нас до цього.

З якнайкращими побажаннями

Валерій Фефелов,

співробітник Міжнародньої асоціації прав людини

Додаток: Підписаний лист на захист М. Горбала!

СВОБОДУ МИКОЛІ ГОРБАЛЕВІ!



Український поет Микола Горбаль, 1941 року народження, у Києві був заарештований і засуджений за «антирадянську агітацію» до п'яти років концтаборів. Перебуваючи під арештом, Горбаль продовжував свою діяльність на користь України, вступив до Української Гельсінкської Групи, з якою раніше співпрацював. Зокрема написав повідомлення про нелюдські умови ув'язнення в таборах.

1984 року він був заареш-

тований повторно в концтаборі і отримав нових одинадцять років ув'язнення. Його здоров'я за довгі роки ув'язнення погіршало, та він зберіг віру в ідею вільної і демократичної України.

М. Горбаль не потрапив до числа звільнених в результаті горбачовської кампанії весною 1987 року. Не торкнулась його й проголошена урядом амністия до 70-річчя Жовтневої революції, він продовжує каратися в кучинському концтаборі як «особливо небезпечний державний злочинець». В таборі цьому за номером 36-1 в Пермській області впродовж останніх років померло 12 в'язнів.*

ІЗ ЗВЕРНЕННЯ ГРУПИ ГРОМАДЯН ФРН ДО М. С. ГОРБАЧОВА ПЕТИЦІЯ

Ми на Заході із захопленням почули Ваші слова про необхідність демократії в СРСР: «Ми потребуємо демократії, як повітря для дихання». Тому ми переконані, що людина з такою громадянською свідомістю, як Микола Горбаль, що знаходиться в концтаборі, може зробити значний внесок у справу демократизації Вашої країни. Ми віримо у Ваші слова й сподіваємося на негайне звільнення Миколи Горбала.

Звернені до Горбачова надії німецьких правозахисників покищо не справдилися. Відмежовуючися від брежневської спадщини в багатьох інших ділянках, уряд залишає без зміни оцінку діяльності політв'язнів. У відповідях правоохоронних органів на скарги засуджених та їхніх родин продовжують звучати такі формулювання і оцінки, яких не надрукує сьогодні жодна центральна газета. Одну з таких відповідей щойно одержала дружина Левка *Лук'яненка*, відомого українського правозахисника, з Прокуратури СРСР за №. 13/759-61 від 30.XI 87 р.:

Ваша скарга, подана на особистому прийомі в Прокуратурі СРСР 12.XI 87 р., розглянута. Встановлено, що Ваш чоловік Лук'яненко Л. Г. після звільнення в січні 1976 р. з місць ув'язнення, де він відбував покарання за антирадянську агітацію і пропаганду, своєї

* У листі є ряд неточностей: М. Горбаль засуджений втретє; в таборі 36-1 за два роки померло 6 в'язнів.

ворожой діяльності не припинив, а протягом 1976-77 рр. систематично виготовляв і поширював документи антирадянського змісту. 3 листопада 1976 року він став членом Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод, *яка проводила активну антирадянську діяльність* (підкреслення наше — Ред.). Виготовлені ним деякі документи нелегальним шляхом попали за кордон і використовувались антирадянськими центрами і буржуазною пропагандою в провокаційних акціях проти СРСР. 20 липня 1977 р. Лук'яненко Л. Г. був повторно засуджений Чернігівським обласним судом за антирадянську агітацію і пропаганду на 10 років позбавлення волі і 5 років заслання... Міра покарання призначена судом з урахуванням ваги злочину і особи підсудного.

Начальник відділу нагляду за слідством в органах держбезпеки радник юстиції 2-ї класи В. І. Андрєєв.

Знайома термінологія... Доки це триватиме? Доки правозахисна діяльність на основі Гельсінкських угод оцінюватиметься як ворожа антирадянська діяльність?

Відповідь на це питання значною мірою залежить від громадської активності кожного з нас. Піднесена на таці свобода перетворюється у свою протилежність. Тільки коли вона стає внутрішньою потребою і переконанням більшості членів суспільства, повернення до беззаконня неможливе.

8 жовтня 1987 року був звільнений достроково по акту медичної комісії багатолітній в'язень тюрем та таборів віруючий покутник Семен Скалич — людина великої стійкості і безкомпромісності. Про його стан перед звільненням із Кучинського табору смерті та в перші дні після звільнення свідчить лист, уривки з якого друкуємо:

Із центральної лікарні в липні й серпні кинуту у Перм. У 120-й камері, скроплений хлораміном від тараканів, промучився 12 діб. Потім помістили в лікарню. За останніх 14 місяців зроблено мені 11 рентгенів... Лікар по ракових недугах сказав, що раку нема, є тільки підгрудна пухлина якясь, гастрит і язва. Щоденно давали 3, а то й 5 уколів, багато таблеток. Два рази був вилив крові в кишечник. У центральній лікарні пробув знову місяць, потім у зоні 10 діб. 8 жовтня повідомили про звільнення по акту. Оперуповноважений довіз до Львова. 11 жовтня прибув у Синьовидне Верхнє. Від зупинки до хати 1 км. ішов мученичо — шокрок то ставав. Був настільки знищений, що й сеча не трималася. Із моїх взятих при арешті речей нічого не вернули. Хату обікрали... Побув дві доби, а на св. Покрови вже був на св. Горі (Середнянська гора на Підкарпатті — святе місце покутників — Ред.). Криниця заросла морогом. Палом-

ництво продовжується... Покутників не прибільшилося. Деякі з молоді побігли в «зайці». І я живу зайцем, бо не хотів приписатись. Уже дома допитував гебіст і дільничний...

В листопаді 1987 року дружина українського політв'язня Івана Сокульського Оріся Сокульська відправила генсеку ЦК КПРС М. С. Горбачову таку телеграму:

Мій чоловік Сокульський Іван Григорович в даний час знаходиться в установі ВС-389/36. 12 липня 1983 р. в місцевій дніпропетровській газеті була опублікована стаття «Прозріння», зфабрикована Леонідом Гомольським. Я підтверджую фабрикацію, оскільки маю копію заяви чоловіка. Після протесту чоловіка проти зфабрикованої статті адміністрація Чистопільської тюрми (установа УЕ-148-СТ 4), де чоловік відбував тюремний термін, зфабрикувала кримінальну справу, на основі якої суд додав Сокульському 3 роки ув'язнення (до 10 років неволі і 5 років заслання).

З 17 жовтня 1985 року мого чоловіка постійно репресують, кидають у камеру-одиначку, а також у карцер. За два роки перебування в Кучино він відсидів 100 днів у карцері. 14 червня і 9 липня 1987 р. його позбавили права на побачення, а в жовтні 1987 року не видали йому бандеролі.

Я протестую проти нелюдського відношення до чоловіка і прошу припинити свавілля табірної адміністрації, а також переглянути справу чоловіка. Якщо все залишиться без змін, я змушена буду звернутися за допомогою до міжнародних організацій, оскільки установи і прокуратура займаються відписками, а не вирішують справи по суті.

О. Сокульська

Друкуємо звернення Івана Сокульського, написане в 1986 році, бо обстановка в таборі особливого режиму відтоді суттєво не змінилася.

ЗВЕРНЕННЯ

ДО ПРЕДСТАВНИКІВ СТОКГОЛЬМСЬКОЇ НАРАДИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ В ЄВРОПІ

1979 року я вступив до Гельсінкської правозахисної групи, саме за це мене разом з Приходьком, що був лише знайомий із членами групи, заарештовано і засуджено до максимального покарання за ст. 62, ч. 2. Але поскільки наша т. зв. «кримінальна справа» була зфабрикована слідчим Шкондою, а на суді ми заявили, що вважаємо себе українськими націо-

налістами і в цьому ніякого криміналу не бачимо, КДБ доконечне було потрібне «розкаяння» бодай одного із нас. Це потрібно було, щоб прикрити скоєний КДБ і судом злочин — адже жодного доказу нашої вини в справі немає. З цією метою в дніпропетровських газетах за 1-4 червня 1983 р. КДБ зфабрикувало нібито моє інтерв'ю кореспондентові Гомольському, де я ніби визнаю вчинення злочинів. Мені приписані там брудні лайки на адресу моїх знайомих.

12 березня 1985 року з Дніпропетровська приїхав до мене чекіст Тарабан і від імені свого начальства заявив мені ультиматум: якщо я не виступлю в пресі із заявою, що «інтерв'ю» справді моє, і не визнаю себе винним, то буду ще раз засуджений за зфабрикованою вже тоді ними кримінальною справою за ст. 206, ч. 2. Саме в день приїзду Тарабана мені було повідомлено про заведення справи, але я відкинув шантаж і оскаржив його. 30 серпня 1985 року мені за вироком Чистопольського суду (ТАРСР) було добавлено ще три роки особливого режиму за ст. 206, ч. 2.

Коли після відбуття 5-річного тюремного терміну я прибув до табору особливого режиму 389/36, за вказівкою місцевого чекіста Василенка мене почали тероризувати. Майже без перерви тримали у карцері 67 діб, де піддавали всяким знущанням і тортурам, чудом я ще живий. Приїхав я сюди із одним захворюванням — гострим остеохондрозом, через 2 місяці безперервних тортур у мене почались напади серцевої хвороби, болить шлунок, на нозі з'явилася пухлина, що постійно збільшується.

Після цього мене викликав Василенко і оголосив новий ультиматум КДБ: якщо не визнаю себе винним, більше того, якщо не буду співпрацювати з КДБ, то через рік-два мене «вынесут отсюда ногами вперед», як нещодавно Василя Стуса. І це не просто шантаж — перед цим за півтора року нелюдським режимом утримання було вбито 6 осіб — Малича, Карімова, Тихого, Марченка, Литвина, Стуса. Допоможіть зупинити катів!

Прошу захистити й мою сім'ю від постійного терору КДБ. Вже близько року (9 місяців), як мої рідні не дістали від мене жодного листа, бо їх не пропускає КДБ, і не знають, що зі мною. В такий спосіб намагаються зламати мою волю і змусити пристати на їхні умови. Для КДБ потрібен або «розкаяний» Сокульський, або моя смерть (Мовляв, Сокульський міг звільнитися достроково, бо ж «розкався», але ж кожен може померти...). Отож і вбивають мене так званим «режимом», як і моїх спів'язнів Приходька і Гориня, що їх

обох дуже хворих тримають на камерному режимі. Приходько відбув 5 років тюрми, де його навмисне тримали в лікарняній камері з хворими на туберкульозу, де він і заразився.

Уже півтора року мене тримають у «одиначці»: півроку «одиначки» мені виписали відразу по прибуттю в табір, а потім мене безперервно кидали в карцер, що не зараховується в термін одиначки. Мене тримають в окремому коридорі в камері-ящику 2 на 2 метри, прогулянка — 30 хвилин на добу, з яких, як правило, 10 хвилин крадуть. Прогулянка — у ще меншому залізному ящику, куди сонце ніколи не попадає. Писати, по суті, заборонено, оскільки все написане відразу ж забирають і конфісковують. По кілька разів на день обшукують і самого мене, і камеру. Одиначкою мене намагаються зробити податливішим, здатися на ласку Василенка.

Листи від рідних мені ще дають (хоч і не всі), щоб мене розчулити. А родичів інформують, що я їм не хочу писати... Побачення відбирають одне за одним, позбавляють насамперед не мене, а моїх рідних — дружину, дочку, маму. Так не тільки у мене. За рік перебування у Кучино Приходько не одержав жодного листа, хоч до того в Чистополі діставав їх регулярно.

Дуже хочу, щоб світова громадськість почула наш голос із цих камер-ящиків, де нас вбивають.

1986 р.

7 листопада 1987 року перейшли на статус політв'язня українські політв'язні Петро Рубан та Михайло Алексеєв (із Житомира). З 1 січня 1988 року має намір перейти на статус політв'язня також Іван Кандиба із того ж табору особливого режиму в Кучино.

В'язнів суворого режиму, засуджених за політичними статтями («антирадянська пропаганда й агітація», «зрада батьківщини»), включаючи засуджених за військові злочини та участь у підпільній боротьбі, залишилося в Пермській обл. приблизно 100 осіб, всі вони зібрані в таборі No. 35. Ще 20 таких само в'язнів знаходиться в Мордовії, їх нібито мають намір також перевезти в табір No. 35. Точна кількість українців серед усіх цих в'язнів ще не встановлена.

СПИСОК УКРАЇНСЬКИХ В'ЯЗНІВ СУМЛІННЯ

ЗА СТАНОМ НА 15 ЛИСТОПАДА 1987 Р.

(Продовження)

У минулому номері ми подали імена 28 в'язнів сумління, зауваживши, що список цей дуже неповний і потребує уточнення. Із того списку уже перебувають на волі: священник Михайло Вінницький зі Львова, також активіст УКЦ Василь Кобрин, звільнений за кінцем терміну 11.XI; організатор незалежної профспілки Володимир Клебанов з Макіївки; покутник Семен Скалич, звільнений з табору особливого режиму 8 жовтня за медичним актом. Відправлений на заслання з табору особливого режиму Левко Лук'яненко. Нібито є ухвала суду про переведення із Казанської спецпсихлікарні в лікарню загального типу одеситки Ганни Михайленко. Інші імена зі списку уточнюються. Далі маємо труднощі із встановленням осіб, засуджених за релігійні переконання. Зокрема, не маємо ще персональних списків засуджених на Україні кришнаїтів, суди над якими були у Одесі, Чернігові, Вінниці та ін. Доповнюємо список новими іменами, деякі з перерахованих в'язнів, можливо, достроково звільнені.

1. *Матусевич Микола Іванович* — засуджений 1977 року за членство в Українській Гельсінкській Групі на 7 років таборів суворого режиму та 5 років заслання. Перебуває на засланні в с. Кира Читинської обл., вул. Горького, 7.

2. *Саранчук Петро Степанович* — багаторічний в'язень політичних таборів. Зараз перебуває за зфабрикованою кримінальною справою в таборі особливого режиму за адресою: 349018, Ворошиловградська обл., Слов'яносербський р-н, сел. Лозовське, УП-314/60, км 55.

3. *Алексєєв Михайло* — засуджений восени 1986 р. Жито-

мирським обласним судом за ст. 62, ч. 2 КК УРСР на 10 років табору особливого режиму. Відомо, що в звинувачення включено розповсюдження закордонних відеокaset.

4. *Власенко Валентин Методійович* — віруючий забороненого відгалуження євангельських християн-баптистів (ЄХБ), 1958 р. нар., засуджений 27.XI 1986 р. Херсонським облсудом за ст. 187-3 КК УРСР на 2,5 роки табору загального режиму.

5. *Власенко Володимир Методійович*, 1954 р. нар. — член ЄХБ, заарештований 3.II 1982 р., засуджений за ст. ст. 187-І, 187-3, 209, ч. 1, 138, ч. 2 на 4 роки ув'язнення та 2 роки заслання. Місце заслання: 678730, Якутская АССР, Оймяконський р-н, с. Усть-Нера, ул. Горная, 15. Місце проживання родини: м. Миколаїв, вул. Коцюбинського, 42/2.

6. *Кравець Юрій Сергійович (Степанович?)* — віруючий ЄХБ, 1957 р. нар., родом з с. Петровського, Києво-Святошинського р-ну, Київської обл., засуджений 24.VII 1986 р. Київським облсудом за ст. 187-І і 188 КК УРСР на 3 роки позб. волі. Відбуває ув'язнення: Молдавська РСР, Котовський р-н, уст, ОЩ-29/7.

7. *Кравченко Павло Михайлович* — віруючий РЦ (Ради Церков) ЄХБ, 1925 р. нар., місце проживання: 250005, м. Чернігів, в. Кругова, 40, кв. 2, батько п'яти дітей, засуджений 3.VI 86 р. за ст. 209 КК УРСР на 3 роки ув'язнення і 3 роки заслання.

8. *Андрієць Анатолій Іванович*, 1960 р. нар. — віруючий ЄХБ, засуджений 1.VI 85 р. на 3 роки ув'язнення в таборі загального режиму за ст. 138, ч. 2. Адреса: 332530, Дніпропетровська обл., м. Жовті Води, уст. ЯЄ 308/26, 16-162.

9. *Андрієць Олекса Іванович*, 1959 р. нар. — віруючий ЄХБ, засудж. 1.VI 85 р. на 3 роки за ст. 138, ч. 2. Перебуває там само.

10. *Маховик Степан Федотович*, 1931 р. нар. — член ЄХБ, житель Чернігова, в 1972-76 рр. вже був ув'язнений за релігійну діяльність, знову засуджений 1986 року на 5 років ув'язнення і 5 років заслання.

(Продовження і уточнення списку — в наступному випуску)

Матеріали про політв'язнів підготував *М. Горинь*

ГОЛОВІ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР
В. ШЕВЧЕНКО

Звертаємося до Вас з проханням зареєструвати Українську ініціативну групу за звільнення в'язнів сумління.

До заяви додаємо: Заяву про створення Української ініціативної групи за звільнення в'язнів сумління від 6 вересня 1987 року, в якій викладено зміст і форми нашої діяльності.

10 жовтня 1987 р.

Члени групи: *Василь Барладяну* (адреса)
Іван Гель (адреса)
Михайло Горинь (адреса)
Зорян Попадюк (адреса)
Вячеслав Чорновіл (адреса)

РЕЛІГІЯ В УКРАЇНІ ДО 1000-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ

ВОЛОДИМИР ЄВСТАХОВИЧ

ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Володимир Євстахович народився 1917 р. в селі Олешиці Любачівського повіту (тепер ПНР). В 1936 році успішно закінчив гімназію і готувався до Ягеллонського університету, куди не потрапив через антиукраїнську політику санаційної Польщі.



Вступив до Духовної семінарії, яку закінчив перед самою війною. Висвятившись на священника, Євстахович працював парохом на Холмщині і Перемищині.

В 1945 році він був насильно депортований (в числі інших українців Закерзоння) на Україну і оселився у Львові. Це був період масових репресій проти української католицької церкви. Як український священник-католик, Євстахович не міг отримати парафії, а прийняти російське православ'я не хотів.

Влаштувався бухгалтером і на цій скромній посаді працював до виходу на пенсію.

Ще зі студентських років Євстахович цікавився рідною культурою, історією. Постійно працював у бібліотеках, а згодом написав ряд цікавих краєзнавчих, історико-культурних праць, які видрукувала «Наша культура», місячник, що виходив у Польщі. Серед них «Про походження княгині Ольги», «Перемиська гімназія», «Медики-випускники Перемиської гімназії» та інші.

До останніх днів (помер 20 квітня 1987 р.) Володимир Євстахович збирав матеріали про українських діячів, які походять з українських земель, що відійшли до Польщі.

Пропонуємо читачам у скороченому вигляді одну з останніх його статей (випустивши розділи, в яких автор повідомляє про загальновідомі факти і пам'ятки культури).

На берегах Керченської протоки, яку колись називали Босфором Кіммерійським, існувала від V ст. до нової ери Босфорська держава зі столицею в Пантикапею (суч. Керч). Від 106 р. Босфорська держава була об'єднана з Понтійським царством, яке знаходилося на південному березі Чорного моря. Від 66 р. до н.е. Босфорсько-Понтійська держава були в залежності від Римської імперії. Про те, що християнство поширювалося також у Понтійсько-Босфорській державі, свідчить перше послання верховного апостола Петра, яке було адресоване до християн у Понті, Галатії, Каппадокії та Бітнії. Апостол Павло в посланні до Колосян (3, 11) говорить, що в Христа немає різниці між євреєм, скитом та ін. Історик Б. Д. Греков пояснює, що весь південь нашої країни греки називали Скитією, а римляни — Сарматією.

Євсевій Кесарійський (помер у 304 р.) пише, що у Скитії проповідував християнство апостол Андрій, брат Петра. У «Повісті временних літ» оповідається, що Андрій учив у Синопі, звідси прибув у Корсунь (Херсонес), що знаходився біля суч. Севастополя. Тут довідався, що недалеко є гирло Дніпра. Андрій вирушив угору Дніпром. Побачивши над Дніпром гори, сказав до учнів: «На цих горах засіє благодать Божа, буде город великий і воздвигне Бог багато церков». І вийшов на гори, благословив їх, поставив хрест, помолився Богу і зійшов з гори цієї, де опісля виник Київ. Потім подався Дніпром у вершину ріки, де згодом засновано Новгород, відвідав країну варягів. Прибувши до Риму, оповів про те, як учив і що бачив. Звідси повернувся в Синоп (1, 22). Цю подію поетично оспівали: Іван Франко, Василь Щурат та інші поети. Про те, що апостол Андрій проповідував у Скитії, свідчать Епіфаній Кипрський (IV ст.), Евхерій Ліонський (V ст.) та інші (12, 388).

У минології імператора Василя II (976-1025) під 20 січня записано про трьох мучеників: Інна, Рима й Пінна, що були родом із Скитії. Вони були учнями ап. Андрія, продовжували навчати скитів і багатьох охрестили.

Епіфаній розказує, що ап. Андрій побував у Босфорі (Керчі), Теодосії та Херсонесі. Епіфаній користувався писаннями

давніх письменників. Крім того, він сам обійшов усе узбережжя Чорного моря від Синопу до Босфору (Керчі), був у Теодосії та Херсонесі. Скрізь він чув місцеві оповідання про апостола Андрія, бачив церкви, хрести і образи ап. Андрія. Епіфаній записав назви учнів ап. Андрія, що були першими єпископами церков, які заснував апостол (30, 8-9).

На південно-західньому березі Криму знаходилася стародавня грецька колонія Херсонес Таврійський, яку в наших літописах називано Корсунь. На початку нової ери це місто належало до Римської імперії. При кінці I ст. в Херсонес був засланий наступник ап. Петра папа римський Климент.

Він застав у Херсонесі велику громаду християн — близько двох тисяч. Про те, що в Херсонесі при кінці I ст. було поширене християнство, говориться у путівниках «Херсонес Таврійський» (26-29). Мощі св. Климента віднайшов слов'янський просвітитель Костянтин (Кирило) з Солуня під час своєї подорожі до Хозарії в 860 р. Частину мощів св. Климента просвітитель залишив християнам у Херсонесі, а частину забрав із собою та згодом у 867 р. завіз до Риму. Київський князь Володимир Великий, повертаючи з походу на Корсунь у 988 р., взяв із собою корсунських священників з мощами св. Климента (1, 49). Після збудування в Києві величавої кам'яної церкви Успення Богородиці в 996 р. положено в ній мощі св. Климента. Згодом у 1147 р. цими мощами св. Климента висвячено на Київського митрополита вченого місцевого монаха Кліма Смолятича (2А, 116). Серед мозаїчних зображень Отців Церкви в київському Софійському соборі знаходиться також св. Климент, папа римський. Пам'ять св. Климента святкує Східня Церква 25 листопада за старим стилем (8 грудня за новим стилем).

Тертуліян писав, що в 2-му столітті не було міста в Римській імперії, в якому не було б громади християн. В залежності від Римської імперії в I-IV століттях нової ери було все Причорномор'я.

В IV ст. проповідували Євангеліє на Криму єпископи: Василь, Капітон, Євген, Етерій, яких Церква зарахувала до числа священномучеників. Пам'ять їх Східня Церква святкує 7 березня за ст. ст. (20 березня за новим).

Про те, що вже в IV ст. поширювалося християнство в північному Причорномор'ї, писали: Тертуліян (помер 240), Атанасій Олександрійський (пом. 373), Іван Золотоустий (пом. 404), Ієронім (пом. 420) (12, 389).

Дослідник Вячеслав Заїкін твердив, що вже в II ст. був у Босфорі (Керчі) єпископ (21, 9) та що християнство стало в

Босфорській державі панівною релігією. На першому Нікейському соборі в 325 р. брали участь: Кадм — єпископ Босфору (Керчі) та Теофіль — єпископ Готії (гористого західного Криму). Босфорські монети від 270 р. не мали мітологічних постатей, а знак хреста.

Херсонеський єпископ Етерії брав участь у 2-му Вселенському соборі в Константинополі в 381 р., єпископ Лонгін — в Ефезі на 3-му Вселенському соборі в 431 р., та на 4-му Вселенському соборі в Халкедоні в 451 р., єпископ Юрій — на 6-му Вселенському соборі в Константинополі в 680 р. На 7-му Вселенському соборі в Нікеї в 787 р. брав участь владика Стефан Суразький (з Судаку). На цьому соборі засуджено іконоборство. Під час переслідування у Візантії іконопочитателів у VIII ст. прибуло на Крим багато монахів, які побудували тут ряд печерних монастирів та поселень (25, 77-78). Найвищу гору в Західньому Криму названо горою св. Петра (Ай Петрі).

У VII ст. був засланий на Крим єретиком імператором Константином II (641-668) папа римський Мартин, який помер в Херсонесі в 655 р. Східня Церква святкує пам'ять св. ісповідника папи римського Мартина 14 квітня за ст. ст. (27 квітня за новим).

У VIII ст. на Криму було 4 єпархії: Босфорська з осідком у Керчі, Херсонеська (Корсунська), Готська з осідком в Мангулі або в Успенському монастирі (в Чуфут Кале) та Суразька з осідком в Сугдеї-Судаку (24, 55).

Археологи відкрили на території колишнього Херсонесу більше ніж 70 мурованих церков, що свідчать про широке поширення християнства. Багато уличів та тиверців служили як найманці у війську Візантійської імперії, інші мали торговельні зв'язки з причорноморськими містами. Тими способами руські племена запізнавалися з християнською культурою.

В Босфорі (Керчі) зберігся до наших часів монументальний храм св. Івана Предтечі. Дослідники вказують на те, що цей храм збудовано в VIII ст. на фундаментах попередньої базилики VI ст. У X-XIII століттях місто Керч з півостровом належало до Тмутороканського князівства (25, 143). В околиці Керчі на окраїні селища Аршинцеве можна тепер оглянути залишки базилики V-VI століть античної Тиритаки (25, 135). На холмі Торсель, де тепер знаходиться селище Планерське, є сліди 5 християнських храмів, серед них одного розміром 37 на 21 м (25, 139).

У наддунайській Болгарії проголошено християнство панівною релігією у 864 р. за володаря Бориса. Грецьке духо-

венство, яке поширювало в Болгарії християнство, користувалось грецькою мовою, яку рідко хто розумів. Коли у 866 р. прибули до Болгарії з Моравії учні слов'янських просвітителів Кирила й Методія, тут їх народ прийняв з радістю, тому що вони користувалися зрозумілою для народу слов'янською мовою. Вони організували тут ряд монастирів та шкіл, так що наступний володар Симеон (893-927) міг проголосити слов'янську мову не тільки церковною, але й державною (36, 14).

У 903 р. київський князь Ігор одружився у старій столиці Болгарії Плисці з племінницею володаря Симеона Оленою, яку в Києві називано Ольгою. З княгинею Ольгою прибули до Києва група вчених болгарських монахів та священник-духовник княгині. Вони привезли з собою ряд церковних та інших книжок слов'янською мовою.

Таким чином княгиня Ольга з цією свитою монахів була першим популяризатором на Русі християнської культури та просвіти слов'янською мовою.

Ряд царгородських письменників, як Костянтин Багрянородний, Кедрин та інші записали, що патріарх Ігнатій, якого звільнив із заслання імператор Василь за старанням Апостольської столиці, у 667 р. висвятив та вислав на Русь архієпископа.

В кожному разі київські князі Аскольд і Дир, які володіли в Києві в роках 860-882, були християнами. На могилі Аскольда Ольма побудував церкву св. Миколи, тому що Аскольд мав християнське ім'я Микола. У царгородському церковному уставі кінця IX ст. Русь згадується як 61 митрополія.

У 957 р. княгиня Ольга разом зі своїм священником Григорієм та великою свитою відвідала Царгород. Вона була на прийомі в імператора Костянтина Багрянородного та його дружини. Імператор відмовив княгині Ользі у сприянні введенню і поширенню християнства на Русі. Своїм синам Костянтин Багрянородний заповідав, щоб на Русь посилали не священників, а шпівнів.

Тому княгиня Ольга в 939 р. посилала посольство до німецько-римського цісаря Оттона з проханням надіслати до Києва єпископа. Спершу згодився їхати до Києва монах Лібуцій з монастиря св. Альберта в Майнці. Але під час підготовки до поїздки він захворів і помер.

Тоді згодився їхати до Києва монах монастиря св. Максиміліана в Лютрінгії Адальберт. Він одержав єпископські свячення і прибув до Києва в 961 р. Але тут не мав успіху

(33, 38). Я думаю, що причиною цього було це, що болгарські монахи, які прибули з княгинею Ольгою, запровадили богослуження у слов'янській мові, зрозумілій для киян, і тому вони воліли ці богослуження, а не латину, на якій відправляв єп. Адальберт.

Доказом поширення християнства в Києві за часів князювання Ігоря та Ольги є договір у 944 р. В цьому договорі говориться, що частина посольства Ігоря були християнами і тому вони, християни, присягали в соборній церкві св. Іллі, що знаходилася в Києві на Подолі (1, 32).

Якщо була в Києві соборна церква, то це свідчить, що були тоді в Києві ще інші церкви. Запис на одному «Апостолі» говорить, що дня 11 травня 6460 р., тобто в 952 р. посвячено в Києві церкву св. Софії (31, 80).

Перебування княгині Ольги в Царгороді описав сам імператор Костянтин Багрянородний у книзі «Про звичаї візантійського двора». Тим часом у тих редакціях «Повісті временних літ», які дійшли до наших часів, записано фантастичне та анекдотичне оповідання про залицання імператора та про хрещення княгині Ольги й тому нема згадки, що княгиня мала з собою священника.

У 962 р. княгиня Ольга заснувала місто Псков, як про те свідчить літопис міста Пскова, виявлений в рукописній книзі музейного зібрання Державного історичного музею в Москві (37, 25). Тим часом часто можна зустрінути таке, що княгиня Ольга походила з північного Пскова, замість з болгарського міста Плиски (18, 11).

На західних окраїнах Русі над Сяном, Дністром і Західним Бугом знаходилися Червенські міста: Перемишль, Любачів, Червень та інші. В роках 863-885 Червенські міста належали до Великоморавської держави, в якій тоді працювали слов'янські просвітителі солунські брати Кирило та Методій. Наступник апостола Петра папа римський Адріян висвятив їх на єпископів. Кирило помер у Римі 869 р. Методій повернуv у слов'янські краї Моравію та Панонію і далі продовжував поширювання християнства у слов'янській мові. В «житті св. Людмили» записано, що архієпископ Методій висвятив 7 єпископів для слов'янських народів. Дослідники вважають, що тоді християнство також поширилося на Закарпатті та в Червенських містах, тому що вони тоді належали до Моравської держави.

В роках 980-1015 Великим київським князем був Володимир Святославович. Він завершив об'єднання всіх східно-

слов'янських земель та в роках 988-989 запровадив у своїй державі християнство.

Перебуваючи ще в Новгороді, Володимир заприятелював з Олафом, сином норвезького вікінга Тріг्वеля. Скандинавська сага говорить, що, прийнявши християнство, Олаф прибув до Києва, щоб відвідати приятеля своїх молодих літ Володимира. З Олафом був єпископ латинського обряду Павло. Згідно з цією сагою Олаф умовив і нахилив Володимира прийняти християнство (33, 41).

У 987 р. ромейський імператор Василь був змушений просити Володимира про військову допомогу проти збунтованого полководця Варди Фоки, який проголосив себе візантійським імператором. Володимир поставив вимогу, що пішле допомогу, якщо сестра імператора дасть згоду вийти заміж за Володимира. Володимир рішив поріднитися з імператорською династією, щоб підняти авторитет Київської Руси. Коли військо Володимира допомогло ліквідувати бунт Варди Фоки, імператор відтягав від'їзд своєї сестри до Києва. Щоб примусити імператора виконати своє зобов'язання, Володимир у 988 р. вирушив зі своєю армією на Крим, щоб зайняти Корсунь (Херсонес), який тоді належав до Візантійської імперії. Після здобуття військом Володимира Корсуня імператор був змушений вислати свою сестру. Володимир, повінчавшись з царівною Анною, збудував у Корсуні церкву св. Василя, тому що сам прийняв ім'я Василя. Володимир залишив Корсунь візантійцям як віно за царицю Анну, а сам забрав до Києва царицю, Анастаса та деяких інших священників корсунських, які знали слов'янську мову, мощі св. Климента папи римського, церковні посудини й ікони.

Прибувши до Києва, Володимир звелів усунути ідоли і став поширювати християнство, яке проголосив офіційною державною релігією. В «Повісті временних літ» справа хрещення киян дуже спрощена: князь наказав — народ виконав. «Повість» була написана, коли минуло більше сотні років. Тим часом найперше треба було народ підготувати, тобто вияснити правди християнської віри, а тоді щойно хрестити. Далі в ПВЛ записано, що Володимир звелів будувати церкви в Києві та інших містах і приводити людей до хрещення. Одночасно посилав князь збирати дітей і віддавати їх у книжну науку. Звичайно, тих кілька священників, які прибули з Корсуня, не могли самі цього всього виконати. Тому всі дослідники, зокрема мовознавці, признають, що Володимир мусів ще запросити інших священників, які знали слов'янську мову, зрозумілу для народу. Також потрібні були богослу-

жебні книги у слов'янській мові. Такі книги і таких священиків прийшлося Володимирові запросити з Болгарії, про що говорить найдокладніше історик та дослідник давньоруських літописів М. Приселков.

Володимир відмовився від послуг візантійського духовенства, тому що вони не знали слов'янської мови. Подруге, в Києві добре пам'ятали той нехристиянський і взагалі нелюдський поступок візантійців, коли вони в 941 р. всім полоненим русичам стяли голови (12, 457). А тоді за Володимира ще жило багато нащадків тих страчених візантійцями руських полонених.

На те, що Володимир прийняв і поширював християнство, крім Олафа, заважив також вплив бабки Ольги та жінок Володимира, з яких були християнками: дві чешки, болгарка та врешті царівна Анна.

Всі дослідники давньоруських літописів на чолі з Шахматовим (1864-1920) признають, що промова грецького філософа до Володимира та інші оповідання, які дійшли до нас у пізніших редакціях «Повісті временних літ» — це вставки вигаданих оповідань грекофільських редакторів. Дослідник Б. Греков, зокрема, твердить, що літописне оповідання про те, що Володимир перед охрещенням мав багато наложниць, — це прямо пасквіль, який видумало оточення пізніших грецьких митрополитів, які після 1037 були в Києві і противилися бажанню русичів, щоб Володимира проголосити святим.

Головною спорудою Києва за часів Володимира була знаменита церква Успіння Божої Матері або Десятинна, яку будовано в роках 989-996.

Це був хрестовокупольний, шестистовпий храм, оздоблений мозаїкою, фресками, різьбленими мармуровими та шиферними плитами. Храм був тринефний, оточений з трьох сторін широкими галеріями. Храм не зберігся, але розкопані рештки його фундаментів свідчать, що це була величезна споруда розмірами 32 x 42 метри (39, 16).

До Київської держави відносилося від часів князя Ігоря Тмутороканське князівство, до якого належало місто Керч, в якому було поширене християнство від перших століть. В Керчі працювали від II ст. єпископи, які від VIII ст. були митрополитами. Керч була раніше столицею Босфорської держави, гербом якої був тризубець. Володимир друкував на своїх грошах теж тризубець. В літописах нема записів, хто висвячував священиків для церков Володимира, які він ставив по всіх містах своєї держави. Володимир міг просити митрополита з Керчі, щоб той висвячував йому священиків. Для

висвячування духовенства Володимир також міг запрошувати болгарського патріарха, як це припускають деякі дослідники. В кожному разі, це не подобалось пізнішим грекофільським редакторам літописів і тому вони пропустили такі неприємні для них відомості у своїх списках.

Прийняття християнства зміцнило міжнародне становище Київської Русі. В літописах задержались відомості про те, що три рази Володимир приймав посольства від Апостольської столиці (988, 991, 1000), а два рази посилав свої посольства до Риму (994, 1001 роки). Дипломатичні зв'язки мав Володимир також із Чехією, Мадярщиною, Німеччиною, Польщею, Швецією, Норвегією та Візантією.

Справу Володимира Великого продовжував його син Ярослав, який був Великим київським князем у 1019-1054 роках. За Ярослава остаточно утвердилося в Київській державі християнство.

У 1021 р. Ярослав Мудрий вислав посольство до римського папи Бенедикта VII з проханням, щоб він прислав до Києва єпископа. До Києва прибув єпископ болгарського походження Олекса, але мусів від'їхати без успіху, тому що тут народ волів богослуження слов'янською мовою, яка йому була зрозуміла, а латини народ не розумів.

Центральною спорудою Києва, домінуючою в архітектурному ансамблі міста Ярослава, був тринадцятикупольний собор св. Софії, тобто Божої Премудрости. Софійський собор було видно з усіх кінців Києва, Софійський собор — це не тільки центр релігійного життя Русі, але й чудова пам'ятка культури та мистецтва, що мала великий вплив на дальший розвиток архітектури та монументального живопису усієї давньої Русі.

В 1037-1054 роках Ярослав Мудрий збудував патрональні монастирі з церквами св. Юрія та св. Ірини.

У 1039 р. прибув до Києва перший грецький митрополит з Візантії Теопемпт. Після того як в 1043 р. за наказом візантійського імператора випалено очі 800 руським полоненим, Теопемпт мусів забиратися з Києва. У 1051 р. собор руських єпископів вибрав Київським митрополитом місцевого вченого монаха Іларіона. До наших часів зберігся ораторський твір Іларіона «Слово о законі і благодаті». Захищаючи незалежність руської Церкви і Київської держави від посягань Візантії, Іларіон твердить, що Володимир прийняв християнство не в наслідок візантійського впливу, а з власної ініціативи через безпосереднє надхнення від Бога (19, 47).

В роках 1037-1039 був написаний найдавніший Київський

літописний звіт. Деякі дослідники припускають, що автором його був згадуваний письменник-публіцист Іларіон (41, 148). У цьому ж часі постав Києво-Печерський монастир, з якого вийшла плеяда літописців та письменників: Никон, Іван, Теодосій Печерський, Нестор, Полікарп, монах Яків та інші. Вихованцями монастиря були: художник Аліпій, лікарі Агапіт і Вірменин та ряд інших видатних культурних діячів Руси.

Одночасно, коли в Києві володів Ярослав Мудрий, у Чернігові від 1024 р. володів його брат Мстислав, якого ще Володимир у 988 р. направив у Тмутороканське князівство. Мстислав побудував у Тмуторокані в 1022 р. кам'яну церкву Богородиці, а згодом від 1031 р. будував у Чернігові собор Преображення Христа, відомий як Спаський собор, який зберігся до наших часів.

З XI ст. залишилися найдавніші датовані пам'ятки київської писемності: «Остромирове Євангеліє» та «Ізборники» 1073 і 1076 років.

«Ізборники» називають Святославовими, хоча за деякими ознаками перший з 1073 р. був написаний на замовлення князя Ізяслава. Це збірник різних творів грецьких авторів богословсько-філософського змісту, метою якого було дати швидко відповідь на тлумачення євангельських текстів, догматичних, філософських та природничих уявлень того часу. Другий «Ізборник» 1076 р. складено київським книжником, на що вказує допис до післямови.

Під час княжих усобиць син Ярослава Мудрого Ізяслав звертався за допомогою до польського короля та до німецького цісаря, а навіть вислав свого сина Ярополка-Петра до папи римського Григорія VII. Папа Григорій VII коронував Ярополка-Петра на короля і другу корону вислав для Ізяслава. Також зобов'язав польського короля дати допомогу Ізяславові. Про коронацію Ярополка збереглися цікаві мініятури у Трірському псалтирі (17, 69-70).

За Ізяслава та його сина Святополка Київ був поширений на Михайлівську гору, де у 60-ті роки XI ст. Ізяслав побудував монастир св. Дмитра, а в ньому церкву св. Петра. У 1108 р. син Ізяслава Святополк в цьому монастирі спорудив Михайлівський Золотоверхий собор, який був одним з шедеврів давньоруської архітектури (знищений сталіністами 1936 р.).

В роках 1075-1089 збудовано в Києво-Печерській лаврі величавий Успенський собор (зірваний чекістами в перші дні німецької окупації 1941 р.).

В роках 1070-1088 Всеволод Ярославич збудував у Видубичах під Києвом величаву Михайлівську церкву.

У 1113 р. монах Києво-Печерського монастиря Нестор закінчив «Повість временних літ» — найславетніший історичний твір Київської Русі. Нестор написав також «Читання про життя і згублення... Бориса і Гліба» та «Життя Теодосія, ігумена Печерського».

Ідеологія «Повісті временних літ», яку проводив Нестор, не сподобалась Володимирові Мономахові. Тому він відібрав літописання від Печерського монастиря та віддав у Видубицький монастир, який був родинним монастирем Всеволодичів. Володимир доручив ігуменові цього монастиря Сильвестрові переробити «Повість временних літ». Сильвестер закінчив свою редакцію «ПВЛ» у 1116 році. Між іншим, Сильвестер писав до «ПВЛ» легенду про побут апостола Андрія на київських горах.

Але Володимир Мономах не був задоволений тими невеликими змінами, які вніс Сильвестер у так звану другу редакцію «ПВЛ». Володимир закликав з Новгороду свого сина Мстислава й доручив йому скласти нову редакцію «ПВЛ». Першою дружиною Мстислава була шведська королівна Христина, другою — дочка новгородського посадника Дмитра.

Дочок Мстислав видав заміж за Сіурта Норвезького, Еріка Датського, Канута Обостритського і візантійського імператора. Мстислав знайшов монаха, якого Рибаків назвав «Ладожанином», який згодився написати нову редакцію «ПВЛ» так, як цього бажали собі Володимир Мономах та Мстислав. Вони усунули всі ті фрагменти «ПВЛ», які їм не подобались, а замість них наказали вписати нові проварязькі та прогрецькі оповідання та легенди.

Тому що Володимир зайняв незаконно київський стіл у 1113 р. проти рішень Любецького з'їзду з 1097 р., Мстислав з Ладожанином постарались доказати, що князі можуть займати столи також на запрошення бояр (14, 97). Ладожанин вписав тенденційну легенду про запрошення до Новгороду трьох варязьких братів Рюрика, Сінеуса і Трувора. Тим часом «брати» Рюрика появились в наслідок неправильного перекладу скандинавської саги, в якій оповідається, що Рюрик прийшов зі своїми родичами (сіне усе) та вірною дружиною (тру вар) (10, 298).

Ці тенденційні оповідання Ладожанина послужили приводом для деяких істориків, щоб видумати норманську (варязьку) теорію організації руської державности. Третю редакцію «ПВЛ» датують 1118 р.

Цілу історію переробок і редакцій «ПВЛ» найкраще ви-яснив О. Шахматов (40).

У зв'язку з прийняттям християнства на Русі вже в XI-XII ст. стають досить частими паломництва до різних релігійних центрів і особливо до св. Землі (Палестини). За переказами, на Афон мандрував монах Києво-Печерського монастиря Антоній. Є відомості, що в 1062 р. до св. Землі ходив ігумен цього ж монастиря Варлаам.

В роках 1106-1108 відбував поломництво до св. Землі ігумен Данило, який залишив твір «Житє и хоженє, Руськыя земли игумена».

Видатним письменником, проповідником та церковнополітичним діячем Київської Русі був Кирило Турівський (1130-1182), що був монахом, а згодом турівським єпископом. Він автор багатьох проповідей і повчань.

На Русі росла кількість величних соборів і церков. Найбільш відомими будівлями київської архітектурної школи XII ст. були: церква Богородиці Пирогощі (згадується у «Слові о полку Ігоревім»), збудована у 1132 р. на торговій площі на Подолі, Кирилівська церква, збудована близько 1146 р. чернігівськими князями Ольговичами, та Василівська церква, збудована в 1183 р.

Автор давньоруської поеми «Слово о полку Ігоревім» говорить про те, що галицький князь Ярослав Осмомисл (1053-1087) посилав свої війська у хрестовий похід, який організувало західноєвропейське лицарство, щоб визволити св. Землю від мусулман:

І з вітцівського престола
У султанів мечеш стріли.

У 1147 р. Собор руських єпископів, який відбувся за київського князя Ізяслава Мстиславовича, вибрав Київським митрополитом місцевого вченого монаха Зарубського монастиря Клима Смолятича. Його висвятили соборні єпископи мощами папи римського св. Климента, які переховувалися у Десятинній церкві.

Климент Смолятич був видатним проповідником. Він згадується у літопису як учений і філософ, якого ще в Руській землі не було. До наших часів дійшов тільки один твір Климента — «Послання пресвітеру Томі». Тома дорікав Климентові, що той у своїх творах опирався на Гомера, Арістотеля і Платона. Смолятич пояснював біблійні тексти в алегорично-символічній манері.

Цінним історичним пам'ятником є «Київський літопис», який обіймає події 1118 р. по 1198 рік.

У «Київському літописі» є опис зайняття Києва військами суздальського князя Андрія Юрійовича 12 березня 1169 р.:

І грабували вони два дні увесь город — Подол, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилювання анікому і нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а других в'язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи із мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі ці... І був у Києві серед усіх людей стогін, і туга, і скорбота невтишима, і сльози безперестанні (23, 137).

Це чи не перший випадок в історії Київської Русі, коли князь-християнин в ході княжих усобиць учинив таку наругу над загальнолюдськими християнськими святинами.

Але особливо сильного удару зазнала Київська Русь, а отже і християнська Церква під час татаро-монгольської навали. Та це вже інша сторінка історії християнської Церкви на українських землях.

-
1. *Повість временних літ*. Пер. В. Близнець. «Вітчизна» No. 3, 1980, стор. 16-91.
 2. *Київський літопис*. Пер. Л. Махновець. «Київ», 1984.
 - 2а *Київський літопис*. Пер. Л. Махновець. «Київ», No. 6, стор. 39-145.
 - 2б *Київський літопис*. Пер. Л. Махновець. «Київ», No. 7, стор. 86-145.
 - 2в *Київський літопис*. Пер. Л. Махновець. «Київ», No. 8, стор. 100-158.
 3. *Галицько-Волинський літопис*. Пер. Л. Махновець. «Жовтень», No. 7, Львів, 1982, стор. 13-91.
 4. «Русская старина», т. 59, июль 1888. СПб., стор. 215-224.
 5. «Наша культура», No. 9, Варшава, 1970, стор. 14.
 6. К. Динков, *Загадка великого життя*. «Молодь України», No. 235, 29.XI, Київ, 1963, стор. 4.
 7. АН СССР, Институт истории, *Исторический архив*, т. 7, М., 1961, стор. 207-253.
 8. Б. Рыбаков, *Первые века русской истории*. М., 1964.
 9. Б. Рыбаков, *Первые века истории Руси*. В-ва, 1983.
 10. Б. Рыбаков, *Киевская Русь и русские княжества*. М., 1982.
 11. Д. Иловайский, *Княжий період України-Руси*. Тернопіль, 1886.
 12. Б. Д. Греков, *Киевская Русь*. Л-д, 1953.
 13. Ф. Нусті, *Гісторія Косцюла рускего*. Кракув, 1857.
 14. В. В. Мавродин, *Очерки истории СССР*. Древнерусское государство. М., 1956.
 15. О. Д. Радченко, *Поема в камені і фарбах*. Київ, 1972.
 16. *Історія українського мистецтва в 6 т.*, т. I, К., 1966.
 17. С. О. Висоцький, *Про що розповідали давні стіни*. К.
 18. «Наша культура», No. 1. Варшава, 1984, стор. 11-13; 1978.
 19. М. С. Грицай та ін., *Давня українська література*. Київ, 1978.

20. *Слово о полку Ігоревім*. Київ, 1955.
21. В. Заїкін, *Зарис дзюв устрою Косцьола всходньо-словањскаго*. Львів, 1939.
22. П. П. Толочко, *Історична топографія стародавнього Києва*. Київ, 1972.
23. І. П. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*. Київ, 1984.
24. А. Л. Якобсон, *Крым в средние века*. М., 1973.
25. *Дорогой тысячелетий*. Симф., 1978.
26. *Херсонес Таврический*. Симф., 1972.
27. А. Й. Полканов, *Судак*. Симф., 1978.
28. А. С. Петрушевич, *Краткое историческое известие о введении христианства в Прикарпатских странах*. Львів, 1882.
29. С. Славич, *Город-Герой Керчь*. Симф., 1976.
30. И. Малишевский, *Сказание о посещении Русской страны ап. Андреем*. Владимирский Сборник, К., 1888.
31. Е. Голубинский, *История Русской Церкви*. М., 1901.
32. М. Д. Приселков, *Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X-XIII веков*. СПб., 1913.
33. В. Я. Рамм, *Папство и Русь в X-XV веках*. Н. Л., 1959.
34. Б. А. Рыбаков, *Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве»*. М., 1972.
35. Ю. Н. Воронов, *О мире архитектурных памятников Абхазии*. М., 1978.
36. В. Д. Андреев, *История болгарской литературы*. К., 1978.
37. О. Бевзьо, *Львівський і Острозький літописець*. К., 1971.
38. АН УРСР, Інститут археології, *Стародавній Київ*. Київ, 1975.
39. Г. Н. Логвин, *По Україні*. Київ, 1968.
40. О. О. Шахматов, *Разыскания о древнейших русских летописных сводах*. СПб., 1908.
41. *Історія Києва у 3 т.*, т. І. Київ, 1986.

ВІТАЛІЙ ШЕВЧЕНКО

ЗА ЦЕРКВУ РІДНОЮ МОВОЮ

Віталій Шевченко народився 1934 року в Донецьку (тоді Сталіно). 1956 року закінчив факультет журналістики Київського університету.



Працював у місцевій пресі Закарпаття та Сахаліну, був референтом Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами, відповідальним секретарем «Українського біохімічного журналу», оглядачем з питань культури редакції інформації для закордонних українських газет РАТАУ, входив до прес-групи київського виробничого об'єднання «Електронмаш».

1980 року був заарештований і засуджений Львівським облсудом на 7 років ув'язнення і 3 роки заслання за співучасть у підготовці самвидавного збірника «Український вісник» та за рукопис «Національна політика в Чехо-Словаччині очима українця» (написаний ще 1965 року).

В лютому 1987 року достроково звільнений. Працює робітником деревообробного цеху об'єднання «Електронмаш».

ВІДНОВИТИ УКРАЇНСЬКІ ТА БІЛОРУСЬКІ ЦЕРКВИ ЛИСТ ДО ГАЗЕТИ «ІЗВЕСТИЯ»

Наступного року підзначатиметься 1000-ліття введення християнства на Русі. Російська Православна Церква готується зустріти великий ювілей багатьма заходами.

Але прямий спадкоємець Давньої Руси — не стільки сучасна Росія, скільки Україна й Білорусія. А ось становище з Церквами в цих двох республіках, як мені здається, безпрецедентне у сьогоднішньому світі. Посудіть самі. На Україні та в Білорусії діє Російська Православна Церква (і підставно — в обох республіках є чимала російська меншість), але тут заборонена діяльність власних православних Церков — української та білоруської. На Україні та в Білорусії діє польська католицька Церква (і правильно — в обох республіках є польська меншість), але тут заборонена діяльність української та білоруської католицьких Церков.

Все так, як і за царату, що взагалі заперечував право на самобутнє життя України та Білорусії...

У 20-х роках, коли життя в СРСР ішло ще за Леніновими настановами, на Радянській Україні діяла Українська Православна Церква. Вона була ліквідована за Сталіна, у 30-і роки, одночасно з погромом української культури та національного громадського життя.

Українська Католицька Церква, яка називалася тоді греко-католицькою, була року 1946 в Галичині та року 1949 на Закарпатті насильно «возз'єднана» з Російською Православною Церквою. З такою логікою можна було б Російську Православну Церкву «возз'єднати» з якоюнебудь китайською, і не конче з православною.

Ці ліквідації супроводжувалися масовими репресіями проти священників, які відмовлялися негайно перейти в російське православ'є. Будь-яка спроба відновлення українських та білоруських православних і католицьких Церков переслідувалася до найостаннішого часу (...).

В низці країн Америки, Європи, Австралії мешкає кілька мільйонів громадян українського походження. Там діють українські католицька і православні Церкви — серед останніх є й автокефальні, й підпорядковані Вселенському православному патріярхові константинопольському. Працюють відповідні навчальні заклади, видавництва, періодичні видання. У Радянському Союзі близько 50 мільйонів українців, але тут нічого немає, за винятком журналу «Православний вісник», якого я бачив у знайомого священника Російської Православ-

ної Церкви на Україні — у продажу чи передплаті ніколи ніде його не бачив.

Я атеїст. Заборону українських та білоруських Церков розцінюю насамперед не як захід антирелігійної боротьби, а як один із розділів активної русифікації України та Білорусії. Віднова цих Церков була б актом справедливості. Крім того, в сучасному світі Церкви є спільником у боротьбі за високий моральний стан суспільства, особливо молоді.

На закінчення хочу сказати й кілька слів про «Біблію». На волі та в ув'язненні я бачив у різних людей кілька радянських видань «Біблії» російською мовою, але жодного разу не бачив такого українською чи білоруською. Мені відомо, що за кордоном було кілька видань двох перекладів «Біблії» українською мовою. Але і тепер надслані з-за кордону громадянам СРСР «Біблії» по-українському не доходять до адресата, безслідно зникають або повертаються відправникові.

Так більша частина «Біблії» — «Старий заповіт» — це не лише святе письмо для юдейської та християнських Церков, це і найвидатніший твір давньоєврейської літератури. Читаючи раніше багатокнижковий український письменник, особливо Григорія Сковороди, та й романи Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита» й Чінгіза Айтматова «Плаха», я відчував свій великий недолік — незнання першоджерела — «Біблії».

Тепер, читаючи по-російському «Біблію», я думаю, яким би щастям для нас, слов'ян, було б виявити подібну книжку наших предків, де найдавніші тексти — з 8 століття до нашої ери, де пам'ять сягає глибокої катастрофи 7-8 тисячоліть до нашої ери (у «Біблії» це всесвітній потоп та знищення Божим вогнем міст Содому й Гоморри), де розповідається про релігійні погляди прадавніх часів, про історію, як її уявляли предки євреїв, але й вона починається з 15 століття до нашої ери (в «Біблії» це вихід євреїв на чолі з Мойсеєм із Єгипту), із записом давнього фолкльору. По-моєму, «Біблію», повинні видавати зі своїми коментарями не лише релігійні, але й літературні та історичні видавництва.

Київ, 17 травня 1987 р.

Віталій Шевченко

Учень столяра деревообробного цеху Київського
виробничого об'єднання «Електронмаш»

Дом. адреса: 252170, Київ, вул. Зодчих, 62а, п. 112

Шевченко Віталій Ничипорович

Дом. телефон: 485-11-90

ВІДПОВІДІ

Лист був один, а письмових відповідей аж дві. Ось вони:

Совет по делам религий при Совете Министров СССР
119121 г. Москва, Смоленский бульвар, дом 11/2

07.09.87 No. 3382

Ваше письмо, адресованное в редакцию газеты «Известия», направлено в Совет по делам религий при Совете Министров Украинской ССР.

О. Н. Рубцов
Заведующий отделом

Рада в справах релігій при Раді Міністрів УРСР
No. 636/3

05.10.87

Ваше письмо, адресованное в редакцию газеты «Известия», направлено уполномоченному Совета по г. Киеву.

Н. И. Бойчук
Начальник отдела Совета

ТЕЛЕФОННА РОЗМОВА

В уповноваженого по м. Києву не було підлеглого закладу, якому можна було б далі відписувати мого листа. Тому в четвер 15 жовтня у мене дома задзвенів телефон.

— Можна Віталія Никифоровича?

— Это я.

— Как хорошо! С вами говорит Сикорский Генрих Тимофеевич...

— Очень рад.

— Я зам. уполномоченного Совета по делам религий по городу Киеву. Вы писали письмо в газету «Известия»?

— Так, так, писал.

— Так надо нам встретиться, потому что это нетелефонный разговор.

НЕТЕЛЕФОННА РОЗМОВА

Вона відбулася в п'ятницю 16 жовтня 1987 р. в кімнаті уповноваженого Ради в справах релігій по м. Києву — це 802 кімната міськвиконкому на Хрещатку. Тривала понад півтори години. Спробую відтворити її важливіші моменти.

Віталій Шевченко. Насамперед, скажіть мені, будь ласка, чи за останні два роки, в час перебудови, демократизації та гласности, сталися якісь зміни у релігійних справах? Наприклад, щодо пересилки або провозу «Біблії» та іншої релігійної літератури?

Генріх Сікорський. Никаких изменений нет. Может, какая-нибудь «Библия» проскочила сквозь границу по недосмотру, но, как правило, ничего этого не пропускается. Так что пусть вам сколько угодно посылают «Библию», вы ее все равно не получите.

Ш. Шкода. А як по суті мого листа?

С. Никогда ни украинская православная ни украинская католическая Церкви не будут разрешены. Вот там что-то рыпаются украинские католики, но ничего у них не получится.

Ш. Чому так?

С. Потому что украинские Церкви никогда не существовали.

Ш. Як не існували?! З 1921 до розгрому в 1930 році діяла Українська Православна Церква, а в Галичині та на Закарпатті діяла з давніх часів відповідно до 1946 і 1949 років Греко-католицька.

С. Не кричите. Вы не умеете вести дискуссии.

Ш. Вибачте. Але тут важко бути спокійним.

С. Не с 1921, а с 1919 года — Автокефальная Украинская Православная. И знаете, какая власть ее создала?

Ш. Тоді багато влад мінялося...

С. Специальным декретом петлюровской Директории!..

Ш. Ну, тоді була тільки постанова. А повністю Церква зформувалася у 1921-му.

С. Украинское православное духовенство всегда боролось против советской власти.

Ш. А російське православне духовенство вітало радянську владу?

С. Гитлеровцам служили главари и Автокефальной Украинской Православной и Греко-католической Церквей.

Ш. А Російська Православна при окупації хіба боролася з німцями? Так само, як тепер Російська Православна Церква служить радянській владі. Як, зрештою, Церква у кожній державі намагається мирно співіснувати з владою.

С. Ну, нет. И автокефальная и униатская освящали расстрелы, они присутствовали при расстрелах.

Ш. Де це таке було? Ну, от наш земляк, киянин, Анатолий Кузнецов написал «Бабий яр» — це ж документальний роман — які там священники? Чи он у Конотопі гітлерівці розстрілювали військовополонених і місцевих арештованих — це робилося в цегельних

кар'єрах за містом, уночі, з очепленням чималої території навколо — та гітлерівці боялися будь-якого зайвого свідка — ніде там і в помину священників не було. Чи молодогвардійців вони кидали до шахт — де там ті священники? Чи партизанів он скільки вішали — і фотографували самі німці — де там хоч один священник?

С. Ну, нет. И автокефальная и униатская освящали расстрелы, они присутствовали при расстрелах.

Ш. В яких? Я про таке ніде не чув і не читав.

С. Но почему же автокефальная именно при гитлеровцах возродилась?

Ш. Бо гітлерівцям було байдуже, яка саме це Церква. Може, у них для цього просто часу не вистачило. Може, з часом і вони нам німецьку мову в церкві ввели б, як ви — російську.

С. А вам известна такая организация, как СВУ — «Спілка визволення України»? Автокефальная и там замешана.

Ш. Ніякої «Спілки визволення України» ніколи не існувало. Це одна з чекістських фальшивок. З метою нищення української культури. Їх впродовж 30-х років було немало.

С. Ну, а вы знаете, что Собор Украинской Автокефальной Православной Церкви в 1930 году принял решение о самороспуске? Поэтому никакого разговора о восстановлении этой Церкви не может быть. Она сама приняла решение о прекращении своего существования. То же самое решили львовский Собор 1946 года и мукачевский Собор 1949 года о Греко-католической Церкви. И вы неправильно пишете в письме, якобы они воссоединились с Русской Православной Церковью, даже язвите там. Никакого воссоединения здесь не могло быть, так как эти Церкви чужды православию. Они принимали решения о самороспуске.

Ш. Ці Собори відбувалися в умовах сталінського терору.

С. При чем здесь сталинский террор?

Ш. Ціна цим Соборам в умовах терору така ж сама, як і, наприклад, коли б гітлерівці після знищення людей у Кортелісах ще зігнали туди переляканих селян із сусідніх сіл і провели б там мітинг українсько-німецької дружби.

С. Ну, а в Румынии и Чехо-Словакии был разве сталинский террор? А Соборы и решение о самоликвидации униатской Церкви в этих странах тоже были.

Ш. Це в Румунії і Чехо-Словаччині не було терору? Навіть теперішній чехо-словацький партійний лідер Гусак у тюрмі посидів. До речі, Греко-католицька Церква в обох цих країнах уже відновлена.

С. Вы, конечно, готовились к этому разговору, вы пришли во всеоружии. Но давайте ближе к тексту вашего письма. Я вот сделал выписки из него и написал наши соображения. Вы неправильно понимаете слово «русская» — это не совсем то же, что и «российская». Русская — это не только для русских, но и для многих народов.

Ш. А мовою якою працює ця Церква?

С. Язык, конечно, русский.

Ш. Про мене, Церкви відрізняються насамперед мовами — у більшості країн церковні відправи йдуть рідною мовою.

С. Ничего подобного. Римо-католическая Церковь во всем мире работает на латинском языке.

Ш. Мені здається, що це було давно. Литовська Католицька Церква чи не останньою перейшла на рідну мову. У них затримка була з друкуванням книг, потрібних священникові для відправи. А Польська Католицька Церква здійснила це уже давно.

С. Да нет. Я же знаю. В Польше все в костелах на латинском языке. И вообще нет такого деления церквей по национальностям. Нет такой Польской Католической Церкви.

Ш. Чому? Є й польська, й угорська, й німецька, й еспанська, й латиноамериканські — і всюди вони відрізняються насамперед мовами — завжди це проповіді, а останнім часом і Літургія рідною мовою.

С. Кстати, Русская Православная Церковь использует старославянский язык.

Ш. Але всі слов'янські народи читають старослов'янський текст по-своєму. Наприклад, в російській Церкві читають «во веки веков», а в українській — «во віки віків».

С. Ну, а до 1919 года когда-нибудь существовала Украинская Православная Церковь?

Ш. Так, вона існувала до приєднання України до Росії, досить швидко після того і Церкву приєднали до московської.

С. Но ведь в Киевской Руси она была русская!

Ш. Тоді наш народ так себе називав. А за сьогоденішньою термінологією то була Церква українська.

С. Ну, а древнерусский язык был?

Ш. Гадаю, розмовної мови такої не було, а тільки книжна, літературна.

С. А вот смотрите (Він виймає з шафи збірку давніх текстів, перекладених російською мовою. Перший твір там — «Повість временних літ»). Вот «Повесть временных лет». Здесь говорится о том, откуда пошла земля Русская. Русская, а не Украинская!

Ш. І тут, у «Повісті временних літ», є перелік народів, які розмовляють слов'янською мовою, і закінчується той перелік: «Поляни, нині же зовошая Русь». А Поляни — це сьогоденішні Київщина й Черкащина. Руссю називалась у вузькому значенні Полянська земля — Київщина й Черкащина і в широкому розумінні — вся територія теперішньої України. Князівства і землі, що потім стали Росією, в часи Київської держави ніколи Руссю не називалися.

С. Какое у вас образование?

Ш. Вища журналістська в мене освіта.

С. А это что: «ученик столяра»?

Ш. Це ж було ще в травні. Тепер я вже не учень, а робітник деревообробного цеху.

С. Это что — фронда?

Ш. Ні, не фронда. Я ж сидів.

С. Ну, а почему не работаете журналистом?

Ш. Ніхто з тих, хто повернувся з політичного ув'язнення, не працює журналістом.

С. Но как же вы можете выступать за восстановление автокефальной Церкви?

Ш. Ну, російська православна теж автокефальна. А щодо української — то я ж пишу в листі до газети, що за кордоном є і автокефальні і підпорядковані константинопольському патріарху українські православні Церкви. Буде в нас така чи інакша, чи обидва варіанти, одночасно, я не надаю цьому великого значення.

С. Русская Православная Церковь не автокефальная.

Ш. А кому ж вона підпорядкована?

С. Никому. Но и не автокефальная. Это необычная Церковь. Русская православная — это вселенская Церковь. А разве вы не знаете, что униатская Церковь создавалась как оружие экспансии Ватикана и Польши?

Ш. Щодо експансії Ватикану, то, по-моєму, всі Церкви намагалися поширитися, в тому числі і ваша російська православна. Та й Ватикан не забороняє нам української мови, а ви разом з Російською Православною Церквою забороняєте нашу мову в Церкві. Щодо експансії Польщі, то відносно Греко-католицької Церкви про таке можна говорити, та й то із застереженнями, поки існувала стара Річ Посполита. В австрійській Україні Греко-католицька Церква остаточно перетворилася в українську і була вона такою до ліквідації її за Сталіна.

С. Мы не можем допустить ни автокефальной, ни униатской Церквей, потому что по Конституции СССР мы не можем допустить проповедь расовой или национальной исключительности, враждебности или пренебрежения.

Ш. Навпаки, тепер ви порушуєте Конституцію СРСР, створюючи нерівноправність народів, даючи росіянам право відправляти свої релігійні потреби рідною мовою і позбавляючи цього права українців та білорусів.

С. Неужели языковой барьер так уж существенен?

Ш. А ви попробуйте росіянам ввести українську мову або будь-яку іншу неросійську, і побачите, суттєвий цей бар'єр чи ні.

С. Вот смотрите: «Православный вестник». Вы правильно пишете, что не видели его в продаже или подписке. Его можно купить только в церкви.

Ш. Яка ціна?

С. По-разному бывает. Около 2 рублей. А вот церковный календарь — видите, тоже «чистісінькою українською мовою». Здесь цветные иллюстрации — поэтому и цена выше — рублей 15. Тоже можно купить только в церкви. Вы пишете о «Библии». Так могу вам сообщить, что в будущем году выйдет из печати «Новый завет» на украинском языке.

Ш. У перекладі з російської?

С. Да. Кстати, русский текст считается самым каноническим.

Ш. Невже оригінал мовами іврит і давньогрецькою не більше вартий? А на закордонній українській повній «Біблії» написано, що перекладено з давньоєврейської й грецької. І примітки є, які значення мають певні слова в оригіналі. Чи витримає ваше видання конкуренцію з цим?

С. Посмотрим.

Ш. А чи є хоч одна церква, яка працює українською мовою?

С. Нет. Но мы никому не запрещаем вести службу по-украински.

Ш. Щоб вести відправу будь-якою мовою, священник повинен мати відповідні книги, необхідні йому для відправи. Чи є такі книги українською мовою?

С. Нет. Но мы направляем учиться в духовные семинарии и академии в Москве, Ленинграде и Одессе в основном людей коренной национальности, и эти люди возвращаются к нам, на родину, и мы обязаны их трудоустроить.

Ш. Якою мовою йде викладання в Одеській семінарії?

С. По-русски. Это же от Московской епархии.

Ш. Але ж для україномовної людності потрібні українські Церкви — і православна і католицька — зі своїми навчальними закладами, видавництвами і храмами.

С. Позвольте, позвольте, почему вы так ратуете за Церкви, вы же здесь пишете: «Я атеист».

Ш. Так, я атеїст. Але вважаю Церкву складовою частиною національної культури в широкому розумінні цього слова. Російська культура має цю свою складову частину, а українська й білоруська культури по цій лінії збіднені. Крім того, вважаю, що відновлення українських православної та католицької Церков створило б новий фронт у боротьбі за моральність, тверезість, чесність, міцність і багатодітність родин.

С. Священники далеко не всегда являются хорошим примером в этих отношениях. Знаете, чем они причащаются?

Ш. Ні, не знаю.

С. Кагором. Выпьет, и уже пьяненький поп.

Ш. Ну, якщо зловживають, то й тут гласність допомогла б поліпшувати справу. Тільки ж потрібна кожному народові своя Церква чи свої Церкви.

С. Вы знаете, ограничения на религиозную деятельность есть во многих странах, в том числе и в так называемых демократических.

Ш. І що ж там за обмеження — теж забороняють Церкви цілим народам?

С. Во многих странах объявлена государственная религия.

Ш. Ну, це, мабуть, у таких, як теперішній Іран?

С. Не только. В Великобритании, например, англиканская религия является государственной.

Ш. А інші Церкви вони там що — забороняють?

С. В Ольстере они всяческие ограничения устраивают для католической Церкви.

Ш. Дали б нам такі права для українських та білоруських Церков, як там мають католики!

С. Вы все за свое. Да эти Церкви никогда не будут разрешены, потому что они сами ликвидировались на своих Соборах.

Ш. Так то ж церковні Собори. А не дозволяєте ви — держава. То чи не фіктивне у вас відокремлення Церкви від держави?

С. Никто украинских и белорусских Церквей не запрещает. Государственного такого закона нет.

Ш. То дозвольте їхню діяльність.

С. Нельзя, так как они самоликвидировались...

ВИСНОВКИ

Про те, яке значення має своя Церква для національної культури, яскраво свідчить приклад радянських неросійських республік. Там, де діє Церква рідною мовою, русифікація здобула мінімальні успіхи у своїй руйнівній роботі. Це ми бачимо у Вірменії, Грузії, Литві. А де рідні Церкви знищено, там русифікація може пишатися своїми нищительськими успіхами. Сумний приклад тут показують Білорусія та Україна.

Продовження царсько-сталінської заборони українських та білоруських православних і католицьких Церков є порушенням Конституції СРСР, зокрема:

Статті 36: «Громадяни СРСР різних рас і національностей мають рівні права. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян за расовими і національними ознаками, так само як і всяка проповідь расової або національної винятковості, ворожнечі або зневаги — карається за Законом». Однак тільки росіяни мають виняткове право на Церкву рідною мовою, а українці та білоруси позбавлені цього права.

Стаття 52: «Громадянам СРСР гарантується свобода совісти, тобто право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу або вести атеїстичну пропаганду». Українські й білоруські православні й католики позбавлені права сповідувати свої релігії рідними мовами.

«Церква в СРСР відокремлена від держави і школа — від Церкви». Якщо Церква відокремлена від держави, то чому ж саме держава забороняє рідні Церкви двом немалим європейським народам?

Якщо Радянський Союз буде й надалі демократизуватися, то проблема українських та білоруських Церков не може не бути вирішена позитивно. Найкращий час для цього — перед

святкуванням 1000-ліття хрещення Руси. Бо покищо лише для російських віруючих це свято, а для українських та білоруських віруючих це ще одне сумне нагадування про несправедливість.

Найкраще вирішення цієї проблеми — запросити поширити свою діяльність на Україні українські Церкви, які нормально діють у країнах, куди руки Сталіна і сталінців не досягали.

Це значно полегшило б відновлення українських Церков, особливо Української Православної Церкви, знищеної раніше і тотальніше.

Так чи інакше, безсумнівно, що катедральні храми обох українських Церков мають бути в столиці України Києві. При чому українські катедральні храми повинні бути не гірші ніж має Російська Православна Церква на Україні — Володимирський собор. Гадаю, катедральним храмом Української Православної Церкви міг би стати Софійський собор, а Української Католицької Церкви — Адріївський собор у Києві. Поєднання в цих пам'ятках історії та культури функцій діючих храмів та музеїв дало б змогу збільшити коло заінтересованих людей, що турбуються їх збереженням.

Чекаємо від рад у справах релігій та їхніх уповноважених повідомлення, скільки підписів віруючих треба їм подавати для відкриття українських храмів у містах і селах України.

Київ, жовтень 1987 року

Віталій Шевченко

**ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННОМУ ФІЛАРЕТУ,
МИТРОПОЛИТОВІ КИЇВСЬКОМУ І ГАЛИЦЬКОМУ**

ЗВЕРНЕННЯ

Ваше Преосвященство! У часи важливих змін у суспільно-політичному житті нашої країни проблема Церкви і віруючих не може залишатися осторонь, тим паче напередодні знаменної дати — 1000-ліття запровадження християнства у Київській державі. Аби ця велична доба увійшла в плоть і душу віруючих, потрібно, як на мою думку, висунути і втілити в життя такі заходи:

1. Відкрити Києво-Печерську Лавру і Софійський собор у Києві, а також цілий ряд інших монастирів та храмів, що були закриті на Україні в минулі десятиліття — в роки рутини і застою.

2. Відкрити духовні школи, академію та семінарію українською мовою навчання, адже багато священиків, зокрема в східних областях України, не володіють рідною мовою і ведуть проповіді церковно-слов'янсько-російсько-українським суржилом. Відомо, що таким косноязычієм не розмовляє жодна освічена людина, та й проповіді такі принижують авторитет євангельського слова і самого священнослужителя в очах віруючих, особливо сьогодні, коли релігією цікавляться і горнуться до неї широкі кола молоді, діячі культури і мистецтва.

3. Видати Біблію українською мовою та достатню кількість молитвословів, іншої необхідної духовної літератури.

4. Організувати періодично діючі курси для навчання псаломщиків і диригентів, потреба в котрих особливо відчутна в сільських храмах, де нерідко величний церковний спів профанується малокваліфікованими псаломщиками і диригентами.

5. Назріла нагальна потреба відрегулювати стосунки Церкви з державою, бо саме в цій сфері досі було багато зловживань і перекручень з боку окремих працівників Ради у справах релігії і культів та місцевого бюрократичного апарату.

Масмо всі підстави твердити, що досі в нашій країні віруюча людина почувала себе незатишно. На жаль, склалася така ситуація, коли віруючі і Церква позбавлені можливості брати активну участь у житті нашого суспільства і стоять осторонь від усіх тих реальних процесів, які відбуваються на наших очах.

В атмосфері демократизації і перебудови в Церкві і серед віруючих скрізь і всюди віє вчорашній дух. Грубе втручання у внутрішні справи Церкви продовжується. У цілому ряді міст і сіл республіки заборонено дзвонити у дзвони під час релігійних відправ, публічно справляти колядки і щедрівки, як це велить народньо-релігійна традиція, і т. п.

В нинішній ситуації, Ваше Преосвященство, як ніколи раніше, виникає потреба поставити питання перед Президіями Верховних Рад СРСР та УРСР про урегулювання відносин Церкви з державою. Віруюча людина не на словах, а на ділі повинна користуватися всіма тими правами, якими користуються і невіруючі.

Досі віруючий відчував себе людиною другого гатунку. Останні десятиліття підтримувалася і заохочувалася думка, що релігія — буржуазна ідеологія, ворожа соціалістичному суспільству, а подібне трактування нерідко ставало приводом до всіляких зловживань над віруючими з боку властей імущих. Якщо ж віруючий відважувався відстоювати свої права, гарантовані йому Конституцією, його часто-густо негайно оголошували наклепником, антирадянщиком і т. д. Подібне трапилося свого часу і з автором цих рядків, та прикладів таких можна навести безліч.

Аби попередити зловживання і глюми над віруючою особою, потрібно внести зміни в діюче законодавство про релігію і культу. Нове законодавство повинне узгоджуватися з прийнятими Радянським Союзом міжнародними правовими актами, в тому числі Пактом про громадянські і політичні права, включаючи і Заключний документ Гельсінкської наради з безпеки і співробітництва в Європі.

У зв'язку з цим виникає потреба в зміні відповідних статей Кримінального кодексу УРСР, зокрема статті 62, або й її повної ліквідації. Це ж стосується і статті 187-І КК УРСР, обидві вони в минулому нерідко використовувалися для пе-

реслідування релігійної діяльності і релігійної проповіді. Антигуманно і злочинно допускати, аби людина була запро-торена до в'язниці за слово Боже!

Тепер, коли питання війни і миру стали настільки акту-альними, що відсунули на задній плян усі інші питання, сво-бода слова і думки має першочергове значення, бо вона сприяє взаєморозумінню, діалогу, контакту між людьми і дружбі між народами, усуває страх і підозріння, служить інтересам суспільного прогресу.

Покірний слуга Вашої милости
священик Василь Романюк

БРАТСТВО ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ ДІЯЛЬНІСТЬ І ПРОБЛЕМИ

Недавно член редколегії нашого журналу Михайло Горинь зустрівся з віруючим забороненої Церкви євангельських християн-баптистів (ЄХБ), який погодився дати інтерв'ю, але просив не називати його прізвища і пояснив, що керується чисто моральними, а не конспіративними міркуваннями.

Задовольняємо його прохання.

Питання: 1981 року ваша Церква святкувала 20-річчя свого ренесансу. Які зміни сталися у вашій громаді за останні шість років?

Відповідь: Зміни справді сталися. Зміни різного характеру. В першу чергу зупинюсь на сумних явищах нашого церковного життя. Сьогодні ми говоримо про леодекійський період нашої Церкви. Ісус Христос, звертаючись до леодекійця, говорив: «Ти не холодний і не гарячий». Це — пагубний стан. Він характерний для деяких наших громад, котрі дали згоду на автономну реєстрацію своєї діяльності.

Пит.: Чому ви вважаєте, що вихід деяких громад з підпілля, їх реєстрація погубна для ЄХБ? Адже реєстрація дає ширші можливості для легальних зібрань, поширення своєї віри. Громади уникають переслідувань. Віруючих не кидають у тюрми і табори, не руйнують їхніх молитовних домів, учасників зібрань не штрафують. Адже зараз деякі сім'ї доведені штрафами до матеріального краху. Переглядаючи вашу періодику, я був шокований репресивними заходами проти громади ЄХБ.

Відп.: Реєстрація як момент легалізації не є злом. В будь-якій країні Західного світу вона не впливає на зміст і форми релігійної діяльності. Але в нас реєстрація передбачає добровільне виконання нашими громадами законів, особливо інструкцій та положень про релігійні культ, більшість яких є антиєвангельськими.

Пит.: Чи не назвете ви хоча б кілька пунктів урядових інструкцій, які суперечать суті євангельського вчення?

Відп.: Наприклад, стаття Іа «Положення про релігійні об'єднан-

ня в УРСР» забороняє взаємну матеріальну підтримку. Алеж пожертвування — це прояв християнського милосердя, отже любови до ближнього. Християнська любов неможлива без пожертвування. А без неї — любов до Бога. Ця глибока моральна тріада є основою Церкви ЄХБ. Адже Бог — це любов. І якщо хоч одна ланка з неї випадає, руйнується фундамент, на якому стоїть наша Церква. По-друге, «Положення» забороняє місіонерську діяльність поза межами молитовного дому. Це суперечить вченню Христа, який закликав апостолів іти і проповідувати слово Боже. «Положення» категорично забороняє пресвітеріві однієї громади відправляти богослуження в іншій. Ця диявольська бльокада веде нас до духовного спустошення. Я вже не говорю про численні інструкції, які ставлять під суворий контроль кожен крок Церкви.

Пит.: Маєте на увазі якісь конкретні законодавчі акти?

Відп.: Так. В інструкції від 31 жовтня 1968 р. записано, що уповноважені у справі релігійних культів повинні вести картотеку на релігійні об'єднання і служників культу, в іншій інструкції ставиться вимога повідомляти уповноважених про всі зміни в релігійних громадах не пізніше ніж у десятиденний термін. Чи можемо ми, справжні християни, виконувати ці протихристиянські інструкції? Таки ні. Тому ті, хто реєструється, ідуть під егідою Всесоюзної Ради Євангельських християн-баптистів, яка дискредитувала себе виконанням саме цих інструкцій. Отже суть реєстрації — нав'язати Церкві нехристиянські умови.

Пит.: Чи могли б ви пояснити читачам, що собою являє Всесоюзна Рада Євангельських християн-баптистів?

Відп.: Вона була утворена в 1944 році під егідою органів безпеки і дискредитувала себе тим, що заборонила батькам брати із собою дітей на богослужіння.

Пит.: Отож в середовищі віруючих баптистів є кілька відгалужень. Які саме?

Відп.: Є згадана вже Всесоюзна Рада (ВР ЄХБ), є автономно зареєстровані християни-баптисти, які не приєдналися до ВР ЄХБ, і, нарешті, наша церква ЄХБ. Автономно зареєстровані баптисти, хоча і не приєдналися до ВР ЄХБ, все більше підпадають під пресу урядових інструкцій. Для цих двох відгалужень характерна глибока духовна сплячка. Єдино правильний шлях — шлях ЄХБ, хоч він вузький і тернистий.

Пит.: Ви зупинялися на явищах негативних у житті вашої церкви — розкол, переслідування. Чи є також позитивні?

Відп.: Позитивні — світле вчення Христа. Любов і жертвенність членів ЄХБ. Ні тюрми, ні руйнування молитовних домів, ні переслідування на роботі, ні штрафи не похитнули їх.

Пит.: Чи можете хоч приблизно назвати кількість християн-баптистів і серед них ваших ЄХБ?

Відп.: Всього християн-баптистів в СРСР півмільйона, членів ЄХБ кілька десятків тисяч. Тільки у Львові ЄХБ збільшилося останнім часом на 40 чоловік.

Пит.: Ваше відгалуження видає велику кількість літератури, в тому числі періодичної. Чи не могли б назвати ці видання?

Відп.: Охоче. Ми видаємо: кварталник «Вестник истины» — прибл. три друковані аркуші високого друку; «Бюллетень совета родственников узников ЕХБ» (квартальник); «Братский листок» — двічі на рік; «Список узников ЕХБ»; фотолисток «Новые гонения за дело евангелия». Окрім того, видаємо книжки морально-настановчого пляну, досить високими тиражами (до 10 000) видаємо Біблію.

Пит.: Бачу, видається друкарським способом. Якось користуєтеся державними друкарнями?

Відп.: Ні, маємо свої нелегальні.

Пит.: Як же це вам вдається в умовах тотального стеження?

Відп.: З 1965 по 1987 рік органи держбезпеки і міліції розгромили сім наших друкарень, вилучили велику кількість літератури, зокрема видруковану тиражем 10 тис. прим. Біблію, все знищили, конфіскували фарбу, шрифт, тонни паперу, але дуже скоро друкарня була організована в іншому місці і література продовжувала виходити.

Пит.: Всі ваші видання російськомовні. Чи видаєте щось українською?

Відп.: За останні 25 років українською мовою видано збірник «Пісні спасенних». Тираж — кілька десятків тисяч. У передмові до збірника говорилося: «Протягом багатьох років наші дорогі брати і сестри українці неодноразово висловлювали бажання мати збірник духовних пісень на своїй рідній мові. Бажання це цілком обґрунтоване. Немає людини, яка, бажаючи виразити свої сердечні почуття в піснях, могла б зробити це на іншій мові краще ніж на рідній».

Пит.: Слушна думка. Та й ви особисто заявляли, що душа людини зіткана з рідної мови. Але ж погодьтесь, що серед потопу російськомовної релігійної літератури, яка поширюється вами на Україні, одна книжка за чверть століття при відсутності жодного періодичного видання — більш ніж мало. Чому так? Розуміння проблеми ніби є. І разом з тим ваша Церква нарівні з офіційними державними інститутами сприяє процесові русифікації віруючих. Тоді дозвольте запитати, як ваша Церква взагалі ставиться до права націй на вільний розвиток. Підтримує? Ігнорує?

Відп.: Наше братство не національне і не інтернаціональне. Воно — транснаціональне. Ісус Христос підкреслював (хоч вийшов з юдеїв, які були етноцентристами), що прийшов той, хто спасе всі народи. Я люблю український народ, як апостол Павло юдейський, але не забуваю слова Ісуса Христа, що не буде ні юдея, ні скита.

Пит.: На жаль, це та сама теорія «злиття націй» — тільки в релігійній оболонці... Скажіть ще, скільки членів вашої громади знаходиться в концтаборах, тюрмах і психлікарнях?

Відп.: Згідно списка на 1 вересня 1986 р., який ось перед вами, наших в'язнів сумління нараховувалося 147 чоловік, на сьогодні — біля 30 осіб.

М. Горинь: Дякую. Сподіваюся, ця зустріч — не остання.

РЕЛІГІЙНА ХРОНІКА

1. З ЗАЛІЗНИМ МОЛОТОМ В РУКАХ

Ніби відгомін «добрих» сталінських часів, докотилася звістка про події в селищі Перегінську на Івано-Франківщині, де атеїстичну пропаганду ведуть не словом, а... молотом.

Як виграє у порівнянні з перегінськими «агітаторами» народня мораль простих селян, видно зі скарги від родини Халусів з цього села, що надійшла до редакції журналу. Друкуємо без жодних змін:

ЖАЛОБА

В селі Перегінську по вул. Калініна стояв хрест. Це був пам'ятник Халусу Миколі, який загинув у Австрійську війну в 1915 році. Цього хреста поставив син своєму батькові. Скільки труду вложив у нього, пока вистругав цього хреста із каменя. В нашому городі стояв дорогий пам'ятник для нашої родини, родини Халусів.

І от у 1987 році в місяці лютому зайшов до кімнати голова нашої селищної ради і говорить: «Ми забираємо вашого хреста, не положено, щоб він стояв на цьому місці».

Я вийшла із хати і побачила дику картину. Чотири незнайомі мужчини повалили хреста до землі і товчуть залізними ковадлами. Їх охороняла наша сільська міліція. Голова сільської ради фотографував товпу народу, що зібралась кругом. Незнайомі угрожали мені. Хреста розбили на кусочки, покидали на машину і вивезли аж на третє село Ришнате, кинули в канаву біля кладовища.

Хіба отак можна зносити пам'ятники?

Родина Халусів

Отож ще не забулося brutальне руйнування пам'ятних хрестів, споруджених на селянські копійки в честь знесення кріпацтва в Галичині, ще не затихло обурення світової громадськості з приводу знищення стрілецького меморіалу на

Янівському цвинтарі у Львові (603 могили), ще не розвалилися підмурки крадькома спалених або розібраних церков, а вже маємо новий факт на старий взірець.

Мораль перегінських погромників передається молодшому поколінню. Цей цинізм, ця зневага до християнських вартостей, ця духовна пустота кричить зі стін розписаних автографами й цинічними малюнками культових споруд. Ось вони — наслідки сучасного виховання!



На фото — осквернена католицька каплиця в Кишиневі, але чи не таке ж ми бачимо повсюди й на Україні?

Така атеїстична практика торкається не тільки церков і каплиць, але й молитовних домів євангельських християн-баптистів. Так 9 квітня 1986 року був зруйнований Пересипський молитовний дім в Одесі. Диву дивуєшся, як сучасні освічені люди можуть з такою несамовитістю бити вікна, ламати меблі в оселі мирних віруючих. Культ ненависти дав рясні плоди...

З ЛИСТА ПЕРЕСИПСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ ДО
М. С. ГОРБАЧОВА

... 9 квітня 1986 року місцеві органи влади сплюндрували наш молитовний дім. Власність, яка належала церкві, конфіскована. Міліція і дружинники розганяють віруючих, які сходяться на молитву, затримують, допитують, фотографують, заносять у свої списки, штрафують і судять за фальшивими звинуваченнями на 15 діб. В оскарженні вироків відмовляють. Штрафи за три дні досягли суми 1475 крб...



У нас біля 200 дітей. Сімдесят відсотків нашої церкви — молодь. Але всі форми молодіжно-християнського життя і християнського виховання дітей жорстко придушують. Загальний термін ув'язнення, присуджений нашим братам і сестрам, складає 89 років. Просвітер церкви М. Є. Бойко відбув у неволі 16 років. На молоду християнку Ларису Кастову відкрито кримінальну справу за звинуваченням у навчанні дітей релігії. По цій справі проведено біля сотні

трусів. Відбирають рукописи, листи, адреси, фотографії, магнетофонні касети, фотоапарати, магнетофони. У М. К. Родославова конфіскували під час трусу більш як на 3000 крб. майна. Ніякої законної підстави для конфіскації не пред'явили. Слідчий прокуратури Могильний, що проводив трус, покликається на КДБ. Працівник КДБ Бондар В. П. та інші під різними приводами нав'язують членам церкви зустрічі, вербують таємних інформаторів, сіють серед віруючих ворожнечу. (...)

20.04. 1986 р.

2. УКРАЇНСЬКІ КАТОЛИКИ ЛЕГАЛІЗУЮТЬСЯ

Очікуючи рішення Уряду про легалізацію Української Католицької Церкви, деякі священники УКЦ приступили до відправлення Служби Божої в церквах. Вже з вересня 1987 року проводить службу Божу в с. Калинівці Яворівського р-ну священник Петро Зеленюх, а також священник Іван Маргітич у с. Боржавське Закарпатської обл. Представники місцевої влади не стають на перешкоді відправі. Чи має це означати, що легалізація, юридично не оформлена, стала фактом церковного життя за рахунок ініціативи священників і мирян? Чи, може, цей лібералізм пов'язаний із 1000-літтям хрещення України-Руси?

А покищо йде намацування слабких місць серед священицького кліру. В розмові зі священником з Івано-Франківщини представник комітету в справі церков з'ясував, чого домагаються українські католики: легалізації чи реєстрації. Священник відповів, що реєстрація, на його думку, не передбачає реставрації УКЦ в цілому. Вони ж домагаються відновлення Церкви, в тому числі повернення майна чи відшкодування, якщо воно знищене.

Всі ці дипломатичні викрутаси схиляють до думки, що влада на місцях зараз досить толерантно ставиться до рішення УКЦ легалізуватися. Принаймні, припинено прямі репресії, арешти, в багатьох місцях зникли штрафи. Ще на початку цього року селяни Івано-Франківщини дорого платили за спробу відправляти службу за українським католицьким обрядом. Не дивина була, коли, наприклад, мешканець села Перегінська І. Шляхтич за участь у святкуванні Різдва розплачувався 50 крб. із невеликої пенсії (кілька таких документів із одного з районів області приводимо далі).

Дещо стихивши репресивний запал, влада все ж не забуває й про старі методи тиску на УКЦ. Так, у вересні 1987

року терміново покликаний із запасу до армії на півроку і направлений в район Чорнобиля священник Михайло Гаврилів. Чи не тому, що брав активну участь в житті переслідуюваної Церкви, зокрема і в Зарваницькому відпусті 28-29 серпня? Тепер його надійно ізольовано від мирян поближче до згубної радіації.

Отаким букет подій, що складається навколо рішення частини католиків УКЦ легалізуватися. Чи не пора припинити ці ігри і дозволити віруючим молитися так, як вони цього хочуть? Доки ж державні і партійні органи втручатимуться у питання, які є компетенцією єдиної інстанції — власного сумління?

М. Горинь

3. ДОКУМЕНТИ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ВІРУЮЧИХ УКЦ

З РОЖНЯТИНСЬКОГО Р-НУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛ.

1. Постанова No. 90 адміністративної комісії при виконкомі Рожнятинської районної ради народніх депутатів, 4 лютого 1986 року.

Адміністративна комісія в складі головуєчого Семковича В. А., членів Михайловського Б. М., Кривопишина В. А., Панькова М. П., Раковецької О. М., Книша В. Ф., Абрам Б. Ф., Калініна А. В., Юречко Я. І., відповідального секретаря Хащівської М. О.

Розглянувши протокол (акт) на гр. Халуса Костянтина Олексійовича, 1911 р. народження, який проживає смт. Перегінськ, вул. Калініна, 56, пенсіонер, що гр. Халус К. О. 7 січня 1987 р. в 7 год. ранку був у числі організаторів відправи релігійного обряду в колишньому культовому приміщенні в смт. Перегінськ, знятої з реєстрації релігійної громади. Дозволу райвиконкому не було. На підставі викладеного та керуючись Кодексом УРСР про адміністративні порушення, ст. 212, постановила: на гр. Халуса К. О. накласти адміністративне стягнення штраф в сумі п'ятдесят крб.

4 лютого 1986 р.

2. Ця ж комісія, того ж числа:

Розглянувши протокол на Бабнюк Ганну Олексіївну, 1926 р. нар., пенсіонерку, встановила, що гр. Бабнюк Г. О. 7 січня 1986 р. о 7 год. ранку була в числі організаторів відправи релігійного обряду

і т. д. — як в попередньому пункті. Так само оштрафована на 50 крб.

3. Та ж Рожнятинська райрада оштрафувала за аналогічною підставою в лютому 1985 р. на 50 крб. Сорочак Ольгу Василівну.

4. Там же оштрафовано 29.IV 86 р. на 50 крб. громадянку Зозуку М. П., а прокурор району Юрков А. А. це рішення підтвердив.

5. За святкування Різдва в закритій офіційно церкві оштрафовано на 50 крб. Мельника Ю. М., 1910 р. нар.

6. Судова повістка від народного суду Рожнятинського р-ну за 22 вересня 1986 р. до Кравчук Г. Ф. в зв'язку з несплатою штрафу в 50 крб. за «недозволену» участь в релігійній відправі.

7. Довідка, видана нарсудом Рожнятинського р-ну г-ну Депутату Й. Я. про те, що бухгалтерія райсоцзабезу стягнула з його пенсії штраф в сумі 100 крб. Нарсуддя — Котелко, секретар — Дмитришак.

Документи промовисті: за одну участь в богослуженні за українським католицьким обрядом у віруючих, переважно пенсіонерів, відбирали значну частину або й цілу пенсію — єдиний раз засіб існування...

4. АТАКИ НА СПРОБИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ УКЦ

Наївно було б сподіватися, що офіційні можновладці добровільно погодяться на відновлення легального статусу багатостраждальної Української Католицької Церкви. Після заяви про вихід з підпілля можна було чекати навіть посилення тиску на тих священиків та мирян, які виявилися внутрішньо готовими до легалізації і намагатимуться робити практичні заходи для виходу із катакомб.

Так і сталося. Ледь почали надходити звістки про явочне утворення парафій УКЦ, про відправи Літургій з давно очікуваною молитвою: «А ще помолимося о Святійшій Вселенській Архиєреї нашій Івані-Павлі і о Преосвященнішій Архiepіскопi і Митрополитi нашiм Киp Івані-Мирославові...», як почали приходити й звістки іншого змісту.

27.X 87 р. були терміново викликані до Івано-Франківська шість священиків з Франківської дієцезії: о. Дмитерко, о. Маківців, о. Проців, о. Герлюк-Купчинський, о. Косило, о. Микола з Лисець. Усім було сказано, що матимуть важливу зустріч із представниками влади. На зустріч прибули: уповноважений у справі культів при облвиконкомі, інструктор обкому партії по атеїзму та обласний прокурор.

«Першою скрипкою» при зустрічі виявився прокурор, який

виступив із інформацією про радянські закони щодо сповідання віри. Суть прокурорських погроз зводилась до того, що хоча згідно з конституцією радянські громадяни й мають право на свободу совісти, чинними є й ще ряд нормативних актів, які регламентують це право. Зокрема, вони забороняють незареєстрованим священикам відправляти богослужби та уділяти віруючим Найсвятіших Тайн.

На пропозицію ж усіх присутніх священиків зареєструвати їх, чиновники відповіли, що священики УКЦ не підлягають реєстрації, оскільки, мовляв, митрополити Шептицький та Сліпий, єпископ Хомишин та ще ряд духовних осіб були активними антикомуністами, а сама УКЦ — націоналістичною. Вона й назву має націоналістичну — Українська.

Один із священиків заперечив подібні аргументи, навівши такі назви церков, як Вірменська, Грузинська, нарешті Російська Православна Церква. Усі вони носять національне ім'я, виховують мирян патріотами. Такою ж національною і патріотичною була й повинна бути й наша Церква.

Інший священик запитав урядових осіб, чи був, на їхню думку, скомпромітований і підлягає скасуванню соціалізм і марксизм-ленінізм у наслідок злочинів Сталіна, Єжова, Берії. Три чиновники в один голос заперечили: ні, соціалізм цими людьми не був скомпромітований.

— Отож ви відповіли самі собі, — сказав священик — Українська Церква теж не може бути скомпромітована чи навіть перекреслена окремими людьми, хоча нам і не відомо, щоб праця митрополитів Шептицького та Сліпого й єпископа Хомишина була недостойною діячів Церкви.

Відчувши, що дискусія не принесе йому виграшу, прокурор перейшов до прямих погроз: порушники радянських законів будуть суворо покарані.

Священиків затримали до пізнього вечора і наказали не покидати Івано-Франківськ. Наступного дня з ними зустрічався уповноважений по культу при Раді Міністрів УРСР із Києва. Він повторив ті ж аргументи, тільки у дещо м'якшій формі.

А ось зворотний бік офіційної м'якості. На початку листопада, коли о. Дмитерко приїхав з Івано-Франківська до Львова, його — вільну людину! — по суті, заарештували, протримали довгий час у не вельми привітних кабінетах і згодом під конвоєм вісімдесятилітнього дідуса відвезли на вокзал, примусово посадили на поїзд і зі словами «їдь та більше сюди не повертайся» відіслали на Івано-Франківщину.

В таких умовах живе і діє наша Церква.

Іван Гель

5. ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО РЕОРГАНІЗАЦІЮ КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Після деякої перерви, пов'язаної з виїздом за кордон голови Комітету Йосифа Терелі, в оновленому складі проводить свою громадську діяльність Комітет захисту Української Католицької Церкви.

Головою Комітету обрано Івана Геля, відомого українського правозахисника, довголітнього політв'язня в минулому.

Секретарем Комітету залишається отець Григорій Будзінський — один із найпопулярніших і найстаріших священників Української Католицької Церкви (м. Львів).

Члени Комітету:

отець Петро Зеленюх — активний діяч Української Католицької Церкви, парох с. Калинівки на Яворівщині (Львівська обл.);

Василь Кобрин — очолював Ініціативну групу по створенню Комітету, щойно звільнений з 3-річного ув'язнення за ст. 187-І КК УРСР;

Ярослав Лесів — активний правозахисник, член Української Гельсінкської Групи, довголітній політв'язень (м. Болеків, Івано-Франківська обл.);

отець Іван Маргітич — один з найактивніших діячів УКЦ, парох с. Боржавське Виноградівського р-ну на Закарпатті;

Стефанія Петраш (Січко) — активістка УКЦ, член Комітету з моменту його створення, (м. Долина Івано-Франківської обл.);

отець Михайло Гаврилів — ієромонах Чину св. Василя Великого (с. Рудники Миколаївського р-ну Львівської обл.).

До редколегії журналу «Український вісник» надійшла заява від Івана Геля, в якій він просить у зв'язку із обранням головою Комітету захисту Української Католицької Церкви увільнити його від членства в редколегії нашого журналу і дякує за співробітництво.

Подано коротку біографію новообраного голови Комітету Захисту УКЦ.

Іван Гель народився 17 липня 1937 року в с. Кліцко Городоцького р-ну Львівської обл. 1952 року був виключений з 10-ої класи Комарівської середньої школи за відмову поступити до комсомолу.



Працював слюсарем, вантажником, середню освіту докінчував вечірньо. Після демобілізації з армії 1959 року поступив на вечірній відділ історичного факультету Львівського університету, який не закінчив через репресії. Зазнавав переслідувань з початку 60-х років. У серпні 1965 року заарештований і засуджений на 3 роки табору суворого режиму за ст. ст. 62 і 64 КК УРСР. Після відбуття терміну брав активну участь у громадському русі, зокрема в організації самвидаву. Вдруге заарештований 12 січня 1972 року і засуджений за ст. 62, ч. 2 КК УРСР («антирадянська пропаганда й агітація») на 10 років табору особливого режиму та

5 років заслання. Покарання відбував у Мордовії, Пермі та Комі АРСР. Після повернення у січні 1987 року зазнає адміністративних переслідувань: відірваний від сім'ї у Львові, живе в с. Кліцко, де змушений працювати колгоспним пастухом. Належить до глибоко релігійної родини, члени якої були і є активістами УКЦ (дві тітки — католицькі монахині). Голова Комітету захисту УКЦ з кінця листопада 1987 року.

СЕКРЕТНІ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКІ УГОДИ 1939 РОКУ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Ці широко відомі у світі угоди, що стали підставою включення західньоукраїнських земель до складу УРСР, в Україні ще не друкувалися.

Принагідно зауважимо, що процес возз'єднання українського народу в одній державі, який би сумнівний з огляду на міжнародне право характер не носили друковані далі угоди, закономірний і перегляду не підлягає. Цей процес ґрунтується на праві кожної нації на самовизначення, на міжнародньому визнанні переважно українського етнічного характеру населення Галичини і Волині («лінія Керзона», якої, на жаль, при остаточному встановленні кордону між СРСР і Польщею не дотримано), на факті постанови після розпаду Австро-Угорщини Західньо-Української Народньої Республіки (ЗУНР), згодом окупованої Польщею.

Для об'єктивності друкуємо і коротеньку відкриту частину «Договору про ненапад...», хоч вона друкувалась в радянській пресі і безпосередньо України ніби не стосується.

Интерес для читача можуть становити і витяги з доповіді Молотова, що стосуються як загальної оцінки фашистської агресії, так і питань включення Західньої України до складу СРСР.

ДОГОВІР ПРО НЕНАПАД МІЖ НІМЕЧЧИНОЮ І РАДЯНСЬКИМ СОЮЗОМ

ВІДКРИТА ЧАСТИНА

Уряд СРСР і уряд Німеччини, керуючись бажанням зміцнення справи миру між СРСР і Німеччиною, виходячи з основних положень «Договору про нейтралітет», укладеного між СРСР та Німеччиною в квітні 1926 року, прийшли до слідуючого:

Стаття 1. Обидві договірні сторони зобов'язуються утримуватися від будь-якого насильства, від будь-якої агресивної дії і будь-

якого нападу по відношенню один до одного як окремо, так і разом з іншими державами.

Стаття 2. У випадку, якщо одна з договірних сторін опиниться об'єктом воєнних дій з боку третьої держави, друга договірна сторона не підтримуватиме в жодній формі цю державу.

Стаття 3. Уряди обох договірних сторін залишаться в майбутньому в контакті одна з одною для консультацій, щоб інформувати одна одну про питання, що стосуються їхніх спільних інтересів.

Стаття 4. Жодна з договірних сторін не братиме участі в будь-якому угрупованні держав, котрі прямо або опосередковано спрямовані проти другої сторони.

Стаття 5. У випадку виникнення суперечок і конфліктів між договірними сторонами з тих чи інших питань обидві сторони вирішуватимуть ці питання, суперечки або конфлікти виключно мирним шляхом в плані дружнього обміну думками чи в необхідних випадках шляхом створення комісії для урегулювання конфліктів.

Стаття 6. Цей договір укладається терміном на 10 років з тим, що оскільки одна з договірних сторін не денонсує його за рік до закінчення терміну, строк дії угоди вважатиметься автоматично продовженням на наступні 5 років.

Стаття 7. Цей договір підлягає ратифікації в якнайкоротший строк. Обмін ратифікаційними грамотами повинен відбутися в Берліні. Договір набуває чинності негайно після його підписання.

Складений у двох оригіналах німецькою і російською мовами в Москві 23 серпня 1939 року.

За повноваженням уряду СРСР
Молотов

За уряд Німеччини
Ріббентроп

СЕКРЕТНИЙ ДОДАТКОВИЙ ПРОТОКОЛ

З нагоди підписання Пакту про ненапад між Німеччиною і Союзом Радянських Соціалістичних Республік, нижче підписані представники обох сторін обговорили в суворо конфіденційних бесідах питання про розмежування їхніх сфер впливу у Східній Європі. Ці бесіди привели до угоди в слідуючому:

1. У випадку територіальних і політичних перетворень в областях, які належать прибалтійським державам: Фінляндії, Естонії, Латвії та Литви, північний кордон Литви буде лінією, що розділяє сфери впливу Німеччини і СРСР. У зв'язку з цим зацікавленість Литви в районі Вільно визнана обома сторонами.

2. У випадку територіальних і політичних перетворень в областях, які належать Польській державі, сфери впливу Німеччини і СРСР будуть розмежовані приблизно по лінії рік Нарев, Висла, Сян.

Питання про те, чи бажане в інтересах обох сторін збереження незалежності Польської держави, і про кордони такої держави буде остаточно вирішене лише в ході майбутнього політичного розвитку.

У будь-якому випадку обидва уряди вирішать це питання шляхом дружньої угоди.

3. Відносно Південно-Східньої Європи радянська сторона вказала на свою заінтересованість в Басарабщині.

Німецька сторона чітко заявила про повну політичну незаінтересованість в цих територіях.

4. Даний Протокол розглядається обома сторонами як строго секретний.

Москва, 23 серпня 1939 року

Повноважений представник
уряду СРСР
Молотов

За уряд Німеччини
Ріббентрон

НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКИЙ ДОГОВІР ПРО ДРУЖБУ І КОРДОН МІЖ СРСР ТА НІМЕЧЧИНОЮ

Уряд СРСР і німецький уряд після розпаду колишньої Польської держави розглядають виключно як своє завдання встановити мир і порядок на цій території та забезпечити народам, що живуть там, мирне існування, відповідне їхнім національним особливостям.

З цією метою вони дійшли наступної угоди:

Стаття 1. Уряд СРСР і німецький уряд встановлюють кордони між обопільними державними інтересами на території колишньої Польської держави, яка нанесена на карту, що додається при цьому і докладніше буде описана в додатковому протоколі.

Стаття 2. Обидві сторони визнають встановлені в статті *першій* кордони обопільних державних інтересів остаточними і виключають всіляке втручання третіх держав у це рішення.

Стаття 3. Необхідну державну перебудову на території західніше вказаної в статті лінії виконує німецький уряд. На території на схід від цієї лінії — уряд СРСР.

Стаття 4. Уряд СРСР і німецький уряд розглядають вищезгадане перебудування як належний фундамент для подальшого розвитку дружніх відносин між своїми народами.

Стаття 5. Цей договір підлягає ратифікації. Обмін ратифікаційними грамотами повинен відбутися якомога швидше в Берліні. Договір вступає в силу з моменту його підписання.

Складений у двох оригіналах німецькою і російською мовами.

Москва, 28 вересня 1939 року

За повноваженням уряду СРСР
Молотов

За уряд Німеччини
Ріббентрон

ЗАЯВА

Після того, як німецький уряд і уряд СРСР підписаним нині договором остаточно врегулювали питання, що виникли в результаті розпаду Польської держави, і тим самим створили міцний фундамент для тривалого миру у Східній Європі, вони в обопільній згоді висловлюють думку, що ліквідація нинішньої війни між Німеччиною, з одного боку, і Англією та Францією, з другого боку, відповідала б інтересам усіх народів. Тому обидва уряди спрямують свої спільні зусилля у випадку потреби в згоді з іншими дружніми державами, щоб якомога швидше досягти цієї мети. Якщо, однак, ці зусилля обох урядів залишаться безуспішними, то таким чином буде встановлений факт, що Англія і Франція несуть відповідальність за продовження війни. При чому, у випадку продовження війни уряди Німеччини і СРСР консультуватимуться один з одним про необхідні заходи.

За повноваженням уряду СРСР
Молотов

За уряд Німеччини
Ріббентроп

КОНФІДЕНЦІЙНИЙ ПРОТОКОЛ

Уряд СРСР не створюватиме жодних перешкод на шляху імперських громадян та інших осіб німецького походження, які проживають на територіях, що перебувають у сфері його впливу, якщо вони виявлять бажання переселитися до Німеччини або на території, що перебувають у німецькій сфері впливу. Він згоден з тим, що такі переміщення проводитимуть уповноважені уряду Імперії в співробітництві з компетентними місцевими властями і що права власності емігрантів будуть захищені. Аналогічні зобов'язання приймаються урядом Німеччини відносно осіб українського та білоруського походження, які проживають на територіях, що перебувають під його юрисдикцією.

Москва, 28 вересня 1939 року

За повноваженням уряду СРСР
Молотов

За уряд Німеччини
Ріббентроп

СЕКРЕТНИЙ ДОДАТКОВИЙ ПРОТОКОЛ

Нижче підписані повноважні представники заявляють про угоду уряду Німеччини та уряду СРСР в слідуючому:

Секретний додатковий протокол, підписаний 23 серпня 1939 року, повинен бути виправлений в пункті I, відображаючи той факт, що територія Литовської держави відійшла до сфери впливу СРСР. У той час, коли з другого боку, Люблінське воєводство і частина

Варшавського воєводства відійшли до сфери впливу Німеччини (див. карту, додану до «Договору про дружбу і кордон», підписаного сьогодні). Як тільки уряд СРСР вживе спеціальні заходи на литовській території для захисту своїх інтересів, нинішній німецько-литовський кордон з метою встановлення природного і простого прикордонного опису повинен бути виправлений таким чином, щоб литовська територія, розташована до південного заходу від лінії, позначеної на доданій карті, відійшла до Німеччини. Далі заявляється, що нині діюча угода між Німеччиною і Литвою не буде порушена вказаними вище заходами Радянського Союзу.

Москва, 28 вересня 1939 року

За повноваженням уряду СРСР
Молотов

За уряд Німеччини
Ріббентроп

СЕКРЕТНИЙ ДОДАТКОВИЙ ПРОТОКОЛ

Нижче підписані повноважні представники «Німецько-радянського договору про дружбу і кордон» заявляють про свою згоду в наступному:

Обидві сторони не допускати на своїх територіях жодної польської агітації, яка торкається території другої сторони.

Вони придушуватимуть на своїх територіях усі джерела подібної агітації та інформуватимуть одна одну про заходи, вжиті з цією метою.

Москва, 28 вересня 1939 року

За повноваженням уряду СРСР
Молотов

За уряд Німеччини
Ріббентроп

З ДОПОВІДІ ГОЛОВИ РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ СРСР В. М. МОЛОВОТА НА СЕСІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР

31 ЖОВТНЯ 1939 Р.

... Ця війна почалася між Німеччиною і Польщею і перетворилася у війну між Німеччиною, з одного боку, Англією та Францією — з другого боку.

Війна між Німеччиною і Польщею закінчилася швидко через повне банкрутство польських керівників. Польщі, як відомо, не допомогли ні англійські, ні французькі гарантії. Розпочата війна між Німеччиною і «англо-французьким бльоком» перебуває лише в своїй першій стадії і по-справжньому ще не розгорнулася. У зв'язку з

цими важливими змінами міжнародної обстановки деякі старі форми, якими ми користувалися ще недавно і до яких багато хто так звик, давно застаріли і тепер незастосовні. Такі поняття, як агресор, агресія, отримали новий конкретний зміст, набули нове значення. Ми не можемо користуватися цими поняттями в тому ж розумінні, як, скажімо, три-чотири місяці тому. Тепер якщо говорити про «Великі держави» Європи, Німеччина знаходиться в становищі держави, яка прагне якнайшвидшого закінчення війни і миру. А Англія і Франція, котрі ще вчора ратували проти агресії, стоять за продовження війни і проти укладення миру...

... Спроби англійського і французького урядів виправдати цю свою нову позицію даними Польщі зобов'язаннями розуміються явно неспроможними. Про відновлення старої Польщі, як кожному зрозуміло, не може бути й мови. Тому безглуздом є продовження нинішньої війни під прапором відновлення колишньої Польської держави.

Останнім часом правлячі кола Англії і Франції намагаються зобразити себе у вигляді борців за демократичні права народів проти гітлеризму. При чому, англійський уряд оголосив, що нібито для нього метою війни проти Німеччини є, ні більше, ні менше, як знищити гітлеризм. Виходить так, що англійські, а разом з ними і французькі прихильники війни оголосили проти Німеччини щось на зразок ідеологічної війни, яка нагадує старі релігійні війни. Але такого роду війна не має для себе жодного виправдання. Ідеологію гітлеризму, як і будь-яку іншу ідеологічну систему, можна визнавати або заперечувати — це справа ідеологічних поглядів. Та будь-яка людина зрозуміє, що ідеологію не можна знищити силою, не можна покінчити з нею війною. Тому не лише безглуздо, а й злочинно вести таку війну, як війна за знищення гітлеризму, прикрита фальшивим прапором боротьби за демократію...

... Ми неухильно прагнули до поліпшення відносин з Німеччиною і всім їй вітали такого роду прагнення в самій Німеччині. Тепер наші стосунки з Німеччиною побудовані на базі дружніх відносин, на готовності підтримувати прагнення Німеччини до миру і разом з тим на бажанні всім їй сприяти розвитку радянсько-німецьких господарських відносин для взаємної вигоди обох держав.

Наші стосунки з Німеччиною поліпшилися докорінно по лінії зміцнення дружніх відносин, розвитку практичного співробітництва і політичної підтримки Німеччини в її прагненні до миру. Укладений між Радянським Союзом та Німеччиною «Договір про ненапад» зобов'язував нас до неутралітету у випадку участі Німеччини у війні. Ми послідовно проводили цю лінію, чому зовсім не суперечить вступ наших військ на територію колишньої Польщі, що розпочався 17 вересня...

... В момент повного розпаду Польської держави наш уряд зобов'язаний був подати руку допомоги братам українцям і братам білорусам, які живуть на території Західної України і Західної Білорусії. Він так і вчинив. Червона армія вступила в ці райони при

загальному співчутті українського і білоруського населення, котре зустрічало наші війська як визволителя від панського гніту, від гніту польських поміщиків і капіталістів.

Території, які перейшли до СРСР, за своїми розмірами рівні території великої європейської держави. Так, територія Західньої Білорусії досягає 98 тисяч квадратних кілометрів, з населенням 4 мільйони 800 тисяч чоловік. Територія Західньої України становить 88 тисяч квадратних кілометрів, з населенням 8 мільйонів чоловік. Таким чином, територія, що перейшла до нас, разом з територією Західньої Білорусії становить 196 тисяч квадратних кілометрів, а її населення близько 13 мільйонів чоловік.

Політичне значення цих подій важко переоцінити. Усі повідомлення з Західньої України і Західньої Білорусії свідчать про те, що населення з невимовним захватом зустріло своє визволення від польського гніту і гаряче вітало нову велику перемогу Радянської влади...

РЕДАКЦІЙНИЙ ВІДДІЛ
РОЗМОВА З ЧИТАЧЕМ

І. ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

Родина Вежбицьких із Снятина на Івано-Франківщині передала нам для друку копію свого листа до М. С. Горбачова, що його ми з огляду на важливість проблеми приводимо майже без скорочень.

Я, Вежбицька (дівоче прізвище Баумгартнер) Маргарита-Ерна Францівна, народилась 25 вересня 1932 року в м. Снятині Станіславського воєводства в складі Польщі, за національністю німкеня. У січні 1940 року разом з батьками переселилася за репатріацією на постійне проживання до Німеччини. Радянською громадянкою до того не була. 1945 року ми виявилися в радянській зоні окупації, і нас, німецьких громадян, переселили назад до Снятина. Там я проживала до 1956 року як особа без громадянства. І тільки тоді прийняла радянське громадянство, але вимушено, бо інакше не могла дістати освіти і роботу.

1958 року я стала дружиною поляка Вежбицького Казимира Францовича. Його і мої родичі помирали, маємо близьких лише за межами СРСР — у ФРН, Австрії, ПНР, Англії та США, а тому давно хочемо повернутися на мою Батьківщину — до ФРН.

1984 року я звернулася до уряду ФРН з проханням прийняти мене з сім'єю на постійне проживання й одержала позитивну відповідь, що нам дадуть в'їзні візи, лиш тільки ми пред'явимо закордонні паспорти. І ось ми вже третій рік добиваємося тих паспортів і задоволення прохання про вихід з радянського підданства. Чому це я, німкеня, колишня громадянка Німеччини, насильно звідти вивезена, без якогось там папірця (виклику) не можу повернутись на Батьківщину?

Останнім часом у пресі, на телебаченні багато говориться про права людини в СРСР, про демократизацію, про свободу виїзду за межі країни — та в дійсності це неправда. В зв'язку з тим, що звернення мої не доходять до влади, вимушені звертатися з своїми проблемами до незалежної та зарубіжної преси.

Просимо не залишати наше прохання без уваги. Допоможіть нам, будь ласка, повернутися на Батьківщину.

З повагою
Сім'я Вежицьких

Ось така історія... Родині Баумгартнерів, що стала жертвою дипломатичної гри між Сталіним і Гітлером у 1939 році, ще й повезло. Більшість репатрійованих після поділу Польщі із Західної України німців, які попали в радянську зону окупації Німеччини, були вивезені в Сибір чи Казахстан. Додамо, що ще 1985 року Вежицькі зреклися радянського громадянства і відправили свої паспортів в Президію Верховної Ради СРСР. Перед самим виходом журналу надійшла не дуже певна звістка, що Вежицьким уперше пообіцяли задовольнити їхнє прохання про виїзд.

... Я — одна із багатьох жертв незграбності убогої радянської медицини і з дитинства хворію дитячим церебральним паралічем, та це не заважає мені з цікавістю слідкувати за подіями в світі, в СРСР і на нашій Україні. Звичайно ж, я хотів би виїхати до США чи до Франції на лікування. Та майже напевно знаю — радянська тоталітарна бюрократія не дасть цього здійснити...

Я досить добре обізнаний в політиці завдяки західним російськомовним радіостанціям. Задоволений Вашим листом до голови КПРС М. С. Горбачова і вдячний Вам як людині, що вже багато вистраждала і не боїться нових труднощів в ім'я Великого Українського Народу, і як засновникові такого, потрібного зараз незалежного рідного журналу (сподіваюся, не останнього) «Український вісник», бо сказав Ісус: «Служи людям і народові навкруг себе і буде прославлена душа твоя вустами вдячних! Давай тому, від якого не візьмеш собі». Цей вищий закон духовної моралі зобов'язаний свято шанувати і виконувати кожен Християнин.

Цілком переконаний, що ми єдині у прагненні (правда, Ви — у діяльному, а я — в пасивному) допомогти, наскільки можливо, процесові перебудови, врятувати Український народ, врятувати Українську Націю від горезвісної соціалістичної русифікації.

В своєму листі Горбачову про національне питання Ви, як гадаю, допустили лише один відступ від правди — щодо гласности в радянському суспільстві. Справа в тому, що справжньої гласности при однопартійній системі не може бути взагалі, а Горбачов лише наближається до підніжжя тієї вершини, на яку надумався піднятися. Боюся, що світлі починання Горбачова потонуть в болоті радянського буття.

За моїм глибоким переконанням, ніякий Горбачов не переймється вирішенням українського національного питання. Коротко кажу-

чи: український народ нікому, крім нього самого, не потрібен. Тому тільки власними зусиллями (зусиллями таких, як ми з Вами) ми зуміємо хоч що-небудь зробити для українців, для відновлення нашої рідної культури.

На свій сором, я дуже погано розмовляю по-українському. Винне те, що навчали мене вдома викладачі тільки російською мовою, а українську ігнорували цілком, всіляко привчаючи мене до такої «моралі». І це на Україні! Хай Бог їм простить... Та справа у тому, що я аж ніяк не хочу, щоб хтось потирав руки, з радістю відносячи мене як чергове поповнення без'язикової частини Українського народу — і опиратимуся цьому всіма силами.

... Україна стоїть зараз на переломній точці, але скоро з неї зрушить. Тільки ось в який бік? А покищо російський великодержавний націонал-шовінізм продовжує йти по СРСР широким кроком, хоча росіян в СРСР меншість.

Нам залишається тільки надіятися — і всіляко сприяти кращому.

Цей лист надійшов з Дніпропетровська, був написаний по-російськи. Зворотна адреса в кінці аркуша відрізана, може, при перлюстрації. Лист не був анонімним, бо автор просив листуватися з ним, вислати йому наш журнал тощо.

Редакції журналу «Український вісник»

Прочитав у восьмому номері вашого журналу статтю «Українська поезія на зубах кровожерного літературознавства» і хочу додати, що ці самі «рецензенти» (Книш, Цьох та ін.) на замовлення органів КДБ «рецензували» і мою поезію, а їхні «рецензії» були прилучені до мого звинувального висновку за ст. 187-І.

30 жовтня 1987 р.

Василь Січко
Долина, Івано-Франківська обл.

Шановні добродіі!

У минулому числі Вашого журналу надруковано мою статтю про Український культурологічний клуб «Бути чи не бути? Бути!». На жаль, вважаючи себе «винахідником» словосполучення «українська народня галюцинація», я вжив його там без лапок. Недавно мені підказали, що вислів цей у формі «русская народная галлюцинация» належить лідерові московської рок-групи «Звуки Му» Петру Мамонову.

Прошу читачів вибачити за таку необачність.

Семен Чуприна
Київ

Свій лист до М. С. Горбачова передав нам для публікації Володимир Андрушко із села Саджавки Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. Друкуємо його зі скороченнями:

5 травня 1987 року Указом Президії Верховної Ради СРСР я був помилуваний і звільнений від покарання за ст. 62, ч. I КК УРСР.

Зрозуміло, що в такому випадку я повинен користуватися всіма правами вільного громадянина СРСР. Однак повернувшись в червні із заслання в Івано-Франківську область, я досі безуспішно намагаюся влаштуватися на роботу і вирішити квартирне питання.

За спеціальністю я вчитель української мови, у мене великий педагогічний стаж, але роботи за фахом мені не дають. На мої неодноразові заяви відповідають, що в усій області нема вакантного місця, хоча навіть далекий від системи народної освіти людині зрозуміло, що вакантні місця протягом навчального року в області виникають. Так погано придуманою брехнею заперечують моє право на працю, гарантоване Конституцією СРСР.

Зрозумівши, що педагогічної праці не дістану, змушений був шукати якоїсь іншої посильної роботи. Звертався в Коломийський міський комітет партії, в Надвірнянський райвиконком, в обласну прокуратуру, але завжди даремно. До сьогоднішнього дня мені не запропоновано жодної роботи...

Так далі продовжуватися не може. Я рівноправний громадянин СРСР. Мене ніхто не засудив на примусове безробіття, нужду і злидні, тому я домагаюся якнайскорішого працевлаштування, а в протилежному випадку прошу дозволити мені виїхати за межі СРСР.

У наш час завдяки Вам, Михайле Сергійовичу, багато говориться про законність і гласність. Я також за законність і гласність. Тільки на прикладі свого теперішнього життя глибоко розчаровуюся у цих гаслах. Не знаю, які наслідки будуть від цього відкритого листа до Вас, але хочу сказати Вам правду і зацікавлений ще й в тому, щоб цю правду знала й громадськість.

13 жовтня 1987 року

Попросив нас також опублікувати свій лист до М. С. Горбачова житель с. Усте Снятинського р-ну Івано-Франківської обл. Євген Грицяк. Він, зокрема, пише:

10 жовтня я телеграфував Вам, Михайле Сергійовичу, про оголошення голодовки, а вже 12 жовтня повідомив про її припинення. Що ж сталося?

На 10 жовтня я готував весілля дочки. Село у нас мале, ресторану немає, весілля влаштовують дома, споруджуючи для цього спеціальні брезентові намети в дворі, на городі чи й на вулиці. Так вчинив і я, попередньо узгодивши це з колгоспним бригадиром. Все йшло як слід. Та раптом приїхав сам голова Снятинського райви-

конкому Кованцев, звинуватив мене в хуліганстві й грубо зажадав розібрати намет. То ж у мене не залишилося іншого виходу, як відкласти весілля й оголосити голодовку.

Велике спасибі Вам, Михайле Сергійовичу, що одне слово *Горбачов* напоумило і остудило заповзятливого голову Кованцева. Він заспокоївся, і весілля пройшло добре. Ще раз дякую!

Однак інцидент із Кованцевим підказав мені звернутися до Вас ще й з такими наболілими питаннями.

Питання 1-е: чому мої дії із влаштуванням намету Кованцев розцінив як хуліганство, коли в інших громадян їх мають за норму?

Питання 2-е: чому я, всупереч загальному праву на працю та соціальне забезпечення, цього права позбавлений?

Питання 3-є: чому радянська влада, яка ще 1944 року призвала мене до війська й послала на фронт, зараз не визнає за мною ні участі у війні, ні служби в армії взагалі?

Питання 4-е: чому я не можу вести нормальне листування (листи й посилки безслідно пропадають) з друзями й знайомими, що живуть за кордоном і навіть у Радянському Союзі?

Питання 5-е: чому моя дочка, маючи відмінний атестат за середню школу, не змогла поступити ні у вищий, ні навіть в середній навчальний заклад? Чому в неї на роботі навіть не взяли заяву на туристичну поїздку до Югославії?

Чому? Та тому — відповім сам — що ще 1949 року я був засуджений військовим трибуналом до вищої натовді міри покарання як український націоналіст. Потім, після двох періодів відбування терміну і після двох звільнень із *зняттям судимости*, мене почали притіснювати і цькувати як українського націоналіста, шпигуна, сіоніста і мало не маоїзедуніста.

Ось чим пояснюється нетерпимість до мене Кованцева та його поплічників. Це логічно і зрозуміло. Незрозуміло інше: чому ж мені в такому разі уже двічі відмовлено у виїзді з СРСР? Якщо мене не можуть тут терпіти, то для чого тримають? І чи можу я нарешті звідси виїхати?

Прошу відповісти тільки на це останнє запитання.

12 листопада 1987 р.

Є. Грицяк

*В редакцію журналу «Український вісник»
В редакцію журналу «Гласність»*

Копія: В ЦК КПРС

Із 1964 року я займаюся питаннями теорії історичного процесу. В результаті цих занять прийшов до таких висновків:

1. СРСР ніколи не був соціалістичною країною і є взірцевим прикладом державного капіталізму.

2. Жовтнева революція 1917 року в жодному разі не носила

соціалістичного характеру і є лівим етапом Великої російської буржуазної революції.

3. Світогляд Володимира Ульянова (Леніна) не можна відносити до марксистського.

4. Епоха однопартійного керівництва в СРСР підходить до свого завершення, оскільки основним змістом періоду, який проходить зараз наша країна, є перехід від державного капіталізму до класичного, а з цього, в свою чергу, виходить, що через 7-10 років і політична, і економічна організація нашого суспільства буде в основному повторювати структуру західних країн. Ми йдемо до розвинутого капіталізму. Такий закон нашого розвитку.

Протилежна точка зору з цих питань була накинута нації Сталіним і, як усяка фікція, поставлена поза критикою, ніякому науковому аналізу ніколи не підлягала. Через три десятиріччя після «великого вченого», у 1982 році, на мої аргументи влада відповіла по-сталінському непростою — судовим вироком.

Вважаю своїм обов'язком організацію відкритої привселюдної дискусії для встановлення істини у питанні про те, яку формацію проходить зараз наше суспільство.

У результаті перенесених незаконних репресій я вимушений працювати сільським будівельником і жити в найближчі роки (хоча мені п'ятдесят) в багатомісній кімнаті молодіжного гуртожитку.

Було б наївним чекати, що керівники моєї країни будуть сприяти тому, щоб бути, можливо, названими лідерами псевдокомуністичної партії, що стоїть на чолі псевдокомуністичної держави.

Тому я звертаюся до меценатів світу з проханням побудувати мені житло і виділити фонд для продовження досліджень. А від свого уряду я вимагаю негайного повернення моїх рукописів, вилучених органами державної безпеки протягом 1982-1987 років.

Пропоную керівництву КПРС надати телевізійний час і своїх представників для проведення дискусії. До бар'єру!

Листопад 1987 р.

Ф. Анаденко
м. Київ

ВІД РЕДАКЦІЇ. Лист киянина Ф. Анаденка посланий нам як першому адресатові, то ж не личить нам за прикладом офіційної преси вводити цензуру і затискати те, з чим ми не згодні (зрештою, поза Україною і офіційна преса — «Московские новости», «Комсомольская правда» — задля полеміки дають такі публікації). Слово — не бомба, і якщо соціалізм назвати капіталізмом, а Леніна — немарксистом, то ні Ленін, ні соціалізм в свою протилежність таки не перетворюються.

Нашим читачам, яким здадуться слухними або неприйнятними висновки Ф. Анаденка, як і називання ним СРСР єдиною нацією (до такого не дійшли навіть критиковані ним «псевдокомуністи», вдовольнившись формулюванням «радянський народ»), охоче надамо місце для полеміки.

Лист Ф. Анаденка подано в перекладі з російської.

В зв'язку із публікацією статті В. Чорновола «Машина від «бідного родича», або перебудова по-іванофранківському» (УВ, випуск 8) до редакції надійшов лист від героя статті вчителя (тепер уже колишнього) Петра Марусика, де, зокрема, пишеться:

Якщо будете ще повертатися до моєї історії, то подайте й такі штрихи з мого минулого:

Літом 1952 року до П. Марусика підійшов його однофамілець і однокласник Микола. Віддав якогось листа і сказав, що цього листа передав колишній класний керівник Володимир Северин, щоб його переписати, змінивши почерк. Зміст листа був направлений проти терористичної політики Сталіна. Марусик поважав свого вчителя і, не дуже задумуючися, для чого це тому потрібно, переписав листа.

А через три тижні П. Марусик був затриманий працівниками КДБ (тоді воно іменувалося МДБ). На допитах з ним обійшлися жорстоко. Домагалися зізнання, що листа йому давав нібито не однокласник, а сам учитель Северин, — би́ли, копали ногами, затискали пальці в дверях. Так вони примусили П. Марусика зрадити своєму вчителю. Пізніше Микола признався, що з тим листом його прислали до П. Марусика працівники МДБ, які шукали причин, щоб посадити вчителя В. Северина. Він був засуджений на 25 років і просидів 4 роки в таборах. На допитах у КДБ цього року я розповів правду і про цей випадок, чим викликав, як бачу, лють до себе.

Друге. Хочу повідомити й основну причину, чому КДБ зараз взялося за мене. Свою роботу в технікумі я будував на тому, щоб виховувати у молоді національні почуття, національну гідність. Це я робив на уроках, на виховних годинах, в інтерклубі, народньому університеті, якими керував протягом багатьох років. Великою популярністю користувалися вечори, присвячені Тарасові Шевченкові, Лесі Українці та ін., на які, крім учнів, приходили жителі Бурштина.

І, нарешті, про вірші, які виявилися мало не основним «доказом» моєї діяльності. Я не професійний поет, про опублікування чи розповсюдження своїх віршів ніколи не думав, показував їх тільки своїм найближчим. Так що про мої вірші взагалі мало хто знав би, якби не КДБ, працівники якого силою заглянули в мої таємниці.

Відвідавши редакцію, П. Марусик розповів ще ряд деталей, що доповнюють нашу статтю. Виявляється, першопричиною всіх його лих стала праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», видана в Канаді. 17 років тому, гостюючи у заокеанських родичів, Марусик читав цю книжку і необачно залишив її в кишені свого дорожнього саквоюжу, хоча перевозити її через кордон наміру не мав. Виявивши у нього книгу при обшуку в таможні, працівники КДБ почали залякувати його і вербувати для співпраці. Через те що Марусик на таке не погодився, за ним почали стежити, але

нічого, крім звичайної культурно-освітньої діяльності та віршів «для хатнього вжитку», не вистежили. Тоді й придумали детективну історію на перекручених фактах 17-річної давності. Показово, що зроблено це влітку 1987 року, коли з трибун письменницьких з'їздів і пленумів уже прозвучали думки, аналогічні ідеям Дзюбиної книжки. Кампанія проти П. Марусика, як і пізніша гучніша кампанія проти В. Чорновола та М. Гориня, яка зараз розгортається, показують, який шалений опір політиці демократизації і гласності чинить партійно-шовіністична бюрократія на Україні.

Литовська газета «Тіеса» 21 і 22 серпня надрукувала, а російська газета «Советская Литва» передрукувала своєрідні «спогади» колишнього політв'язня Генріхаса Яшкунаса, що, перебуваючи в таборі особливого режиму в 70-х — поч. 80-х років, пішов на співробітництво з КДБ і адміністрацією, а тепер в газеті облив брудом своїх колишніх співв'язнів, переважно українців, яких у таборі було найбільше. У бюлетені «Гласность» уже надрукована ґрунтовна відповідь Яшкунасові литовських правозахисників, тому вже пізно друкувати подані в нашу редакцію репліки колишніх співв'язнів Яшкунаса М. Осадчого та І. Геля повністю. Відзначимо тільки, що обидва різко засуджують Яшкунаса за недолугу спробу звинуватити у смерті українського патріота Олексі Тихого не адміністрацію, що своїми знущаннями довела О. Тихого до тривалої голодовки і підірвала йому здоров'я, а... товаришів Тихого по ув'язненню. І. Гель наводить точно відомі йому факти таємної співпраці Яшкунаса із КДБ як донощика на товаришів по ув'язненню, а М. Осадчий повідомляє, що такі відомі політв'язні-литовці, як Паулайтіс, Симутіс, Красаускас, Яшкунаса в таборі ігнорували.

В редакцію «УВ» надійшов лист нашого чільного співпрацівника М. Осадчого, в якому він заперечує проти одного місця в редакційному коментарі до опублікованого у випуску 8 журналу листа Василя Стуса до Любомири Попадюк. В редакційному коментарі писалося про «компромітуючий українських політв'язнів і активно використовуваний владою... затяжний *конфлікт* (а М. Осадчий звідкись узяв «компрометуюча *поведінка*» і «*недостойна поведінка*», беручи це в лапки, хоч такого в коментарі не було — Ред.) в 70-і роки між в'язнями-українцями табору особливого режиму в Сос-

нівці (Мордовія)». Не шукаючи і не називаючи правих чи винуватих, коментатор пояснює конфлікт «дуже важкими умовами камерного утримання, провокаціями адміністрації, під'южуванням сторонніх елементів», а також «зіткненням амбіцій...». І тільки.

М. Осадчий однак пише, що покликання на важкі табірні умови, психологічну несумісність (тобто ті ж «амбіції»), інтриги з боку адміністрації та ін. — це «чистої води блеф», а в основі конфлікту лежали «ідейні спонуки», що привели до конфронтації двох українських політв'язнів з рештою, хоча якраз ідейних (а не особистісних) розходжень не називає.

Одночасно з листом М. Осадчого до нас надійшла згадана раніше репліка з приводу «спогадів» Яшкунаса, автор якої І. Гель зовсім інакше пише про поведінку учасників конфлікту. Це й переконало нас остаточно, що великою шкодою було б сьогодні шукати не таку вже й важливу для загалу «абсолютну істину». Тому якщо кому-небудь редакційний коментар здався занадто «об'єктивістським», просимо його до уваги не брати, а зважати тільки на думку самого Василя Стуса, який писав:

Вражений тим, що роблять наші смуги. Боляче дуже було читати. Коли б хто мав — пришліть мені вирізку з «Вістей з України» — де перебрано листа Данила Ш(умука)... Дуже хотів би, аби те все сприймали спокійніше, тобто, не шукали винних там, де їх нема. Певна річ, не кожен мій земляк має таку вдачу, як Славко. Але коли б і Славко Ч(орновіл) перебував у запертку по 10-20-30 років, то хто знає, як би з ним було. Я теж належу до людей толерантних, але не прогнозував би себе — в таких же умовах і термінах.

Я всіх їх шаную, тому просив би громаду не шукати винних серед хлопців, а називати *вину по імені справжню: довготривалі умови*. І робити все, аби гасити вогонь, а не роздмухувати. Крім усього: люди, що не були *там*, не мають права на моральний осуд. Кажу се до того, що деякі львів'яни стають на той чи інший бік, а це — як на мене — зайве. *Бік у нас один, ліжка поруч, жертви наші — одні, біди — спільні.*

Гадаємо, до тих слів коментарі справді не потрібні.

Великий лист про мовні проблеми на Україні під назвою «До сумління гласності» надіслав нам колишній політв'язень Левко Горохівський з Тернополя. Оскільки у листі ставляться питання, уже зачеплені і офіційною пресою (напр., «Літературною Україною», і в деяких наших виступах (див. статтю

М. Бериславського в цьому випуску), відзначимо тільки деякі думки автора.

Л. Горохівський, не шкодуючи зневажливих слів на адресу українського конформіста з його «хохлацьким кредом: „Разве не все равно, какой язык? Лишь бы хорошо жилось...”», — слушно зауважує, що головну відповідальність за таку ситуацію несе все ж держава. Він наголошує на необхідності законодавчих актів і практичних дій для переведення шкільництва і державних закладів та установ на українську мову.

Автор, інженер-будівельник за фахом, спостерігає, як ніби стихійно, а насправді досить цілеспрямовано впроваджується російська мова в середовище українських технократів. Пройшовши через призму технічної і ділової документації, через заподаткованість перед російським чи російськомовним начальством (процент росіян серед керівників значно вищий ніж процент їх в населенні республіки), мова спеціалістів, як правило, перетворюється у вульгарний суржик, ганебний в устах людини з вищою освітою.

Мовна ситуація на Тернопільщині ніби благополучна. Українських шкіл у Тернополі в 7 разів більше ніж російських — найкраще співвідношення з усіх обласних центрів республіки. І разом з тим доброї дитячої книжки в місті не купиш, наприклад, із популярної серії «Казки народів світу». На полицях модерного магазину «Мелодія» платівки з казками українською мовою — велика рідкість, зате досить російських. Єдиний театр ляльок здійснює постановки казок в основному російською мовою. Найбільший палац культури в Тернополі «Октябрь» з гуртками, обслуговуванням і різними культурними заходами — повністю російськомовний, більшість культпрацівників там не знають української мови. Дочка автора, що ходить в українську музичну школу, користується російськими підручниками, бо українських немає. У вузах Тернополя викладання ведеться в основному по-російському...

Отож, гадає автор, для відновлення прав української мови потрібно не лише декларувати рівноправність або здійснювати «добровільність» вибору мови, а ввести узаконені державні правила щодо вживання мови.

Піднімає Л. Горохівський також питання непотрібних, а то й шкідливих перейменувань вулиць, місцевостей, що сприяє втраті історичної пам'яті.

Цікава думка автора про те, що пора видати роботу І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яку раніше критикували за виробленою ще в сталінські роки методом при-

ховування від читача об'єкту критики, а тепер просто замовчують, переспівуючи положення Дзюбиної книжки в публікаціях «Літературної України» чи «Радянської освіти». Зараз стало модним хвалити шестидесятників, протиставляючи їх пізнішим «мовчальникам». Але якщо будемо замовчувати найпринциповіші виступи шестидесятників, то цим самим відштовхнемо в «недовірливе мовчання» і нове творче покоління, — твердить Левко Горохівський.

До нас надійшло звернення групи громадян села Печі, Борзнянського р-ну, Чернігівської обл. від 26 квітня 1987 року, яке називається: «До українського народу, до української спільноти за кордоном, до демократичної громадськості світу. Звернення групи українців».

Вступну частину звернення, витриманого в категоричних висловах, дамо у викладі, повністю зберігши заклjučну.

Автори звернення пишуть про страшну примару 1933 року, яка висить над Україною. Пишеться про методи, якими здійснювалася «обґрунтована катом українського народу» Сталіним «боротьба з куркульством» та суцільна колективізація: розстріли, мордування, масові виселення за межі України, знищення пам'яток старовини, погром церков, нарешті, знищення голодною смертю кожного п'ятого мешканця України.

«Цивілізація такого не пам'ятає. Світ не пам'ятає, щоб заради ефемерної ідеї в мирний час нищилася ціла нація», — пишуть чернігівці. — «Цивілізація не пам'ятає такого всеоб'ємного лицемірства, коли „в ім'я народу“ знищувався сам народ!»

Далі автори звернення стверджують, що жертви ті були намарними, що економіка, побудована на примусі й регламентації, зайшла в безвихідь — і все більше людей починають це розуміти. Багатьом відкрили очі війна в Афганістані та Чорнобильська трагедія. Пишуть і про непоправну шкоду, завдану духовному потенціалові нації в наслідок масових репресій і цілеспрямованої русифікації України.

Далі приводимо повністю:

... Народ, який забуває свою історію, приречений на повторення трагедій.

Ми, що нижче підписалися, звертаємось до українського народу, до братів-українців за кордоном, до прогресивної громадськості світу і закликаємо підтримати наше звернення про створення Міжнародного трибуналу, який розглянув би питання про злочини 30-х

років на Україні з метою притягнення їх до карної відповідальності.
Ще живі свідки, ще живі злочинці.

Україна не забула,
Україна не простила!

Ми виходимо із прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 26.XI 1963 р. Конвенції про незастосування терміну давности до військових злочинців і злочинців проти людства (вбивства, знищення та інші жорстокості, скоєні щодо цивільного населення до чи під час війни, злочини геноциду).

Громадяни села Печі Борзнянського р-ну Чернігівської обл.:

1. *Денисенко Микола Павлович*
2. *Редька Василь Іванович*
3. *Максименко Юрій Васильович*
4. *Денисенко Володимир Павлович,*

а також декілька осіб, які, боячись репресій, побажали залишитись невідомими.

26 квітня 1987 року

II. ЛИСТИ З РЕДАКЦІЇ

I. РЕДАКТОРОВІ ГАЗЕТИ «ВІЛЬНА УКРАЇНА», ОРГАНОВІ ЛЬВІВСЬКОГО ОК КПУ

Шановні колеги з «Вільної України»!

Чи личить некритично передруковувати чужі небилиці (якщо так м'яко можна називати зловмисні перекручення фактів і формулювання в дусі сталінських часів), коли об'єкт викривленого зображення усяких там швеців і вільхових — незалежний громадський журнал «Український вісник» — ось він, поруч з вами, у Львові. І ми могли б дати інтерв'ю рідній львівській пресі охочіше ніж чужій американській (і ховати його аж на дно торбинки не буде потреби).

Тож давайте зустрінемося, поговоримо про гласність і демократизацію взагалі, та про таке диво нової радянської дійсності, як незалежна преса, що пустила пагінці і на львівській землі, зокрема. Адже чесним і сумлінним журналістам личить добувати інформацію з перших рук, а не через лжеінформаторів із тих твердинь застою, для яких свіжі вітри перебудови, як весняне сонце для крижаних бовванів. Заодно познайомимо вас із трьома номерами нашого журналу, що вийшли в серпні-листопаді, щоб ви самі переконалися, що в ньому є, а чого немає.

Тим часом посилаю вам свої відгуки на деякі останні публікації української преси. Може, вислухавши і протилежну сторону, ви хоч із запізненням задумаєтеся, яке низькопробне вариво примушують вас передруковувати закулісні режисери антиперебудовного спектаклю, що розігрується зараз на Україні.

Сподіваюся, що цей лист, адресований всім працівникам редакції, не буде прихований від колективу, в чому нам, зрештою, неважко буде переконатися...

17. XI 1987 р.

Із журналістським привітом

Вячеслав Чорновіл
відповідальний редактор журналу «Український вісник»

19 листопада із редакції газети «Вільна Україна» прийшла відповідь про згоду на зустріч. Про бесіду між працівниками органу Львівського обкому партії і незалежного журналу «Український вісник», намічену на 1 грудня 1987 р., розкажемо окремо.

ЗАЯВА ДЛЯ ПРЕСИ РЕДКОЛЕГІЇ ЖУРНАЛУ «УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК»

Санкціоновану в офіційній пресі й на телебаченні ворогами перестрою брудну кампанію проти нашого незалежного видання сприймаємо хоч і з огидою, але спокійно — в чесному двобої спроможні відстоювати свою творчу і громадянську позицію без сторонньої допомоги.

Просимо світову пресу захистити нас лише від рукоприкладства, продемонстрованого 28 листопада 1987 року перед відходом поїзду «Львів-Одеса» членові редколегії «Українського вісника» Василеві Барладяну! «Убем, сука, если еще раз появишься во Львове». Рішуче протестуємо проти негідних дій ворогів перестрою.

30 листопада 1987 року

*Василь Барладяну
Михайло Горинь
Павло Скочок
Вячеслав Чорновіл*

НАШІ КОНТАКТИ

Із внутрішніх контактів відзначимо плідну співпрацю із Українським культурологічним клубом у Києві, реорганізованим Комітетом захисту Української Католицької Церкви, молодіжною групою «Довір'я» у Львові, прес-клубом «Гласность» та інформаційним бюлетенем «Гласность» в Москві, московською «Експресс-хроникой», Міжнародним комітетом захисту політв'язнів. Дуже зросли за три місяці ряди наших авторів, симпатиків, помічників.

Із зовнішніх контактів можна згадати бесіду редактора «УВ» із кореспонденткою телевізійної компанії «BBC Television» та журналу «Економіст» (Англія) Керолайн Гарфорд, але особливо зустріч членів редколегії «УВ» В. Чорновола та М. Гориня із кореспондентом барсельонської газети (Іспанія) «Ля вангвардія Ернесто» Естарріалом.

Журналіст із Каталонії не тільки жваво цікавився ситуацією на Україні, зокрема становищем і перспективами Україн-

ської Католицької Церкви, виявивши при цьому не абияку обізнаність, але й сам дав нам свого роду інтерв'ю про поїздки групи закордонних журналістів до Києва, організовану Міністерством закордонних справ СРСР в зв'язку з підготовкою до святкування 1000-ліття хрещення Руси. У Києві вони зустрічалися із вченими-істориками, працівниками Міністерства закордонних справ УРСР та духовними особами, зокрема із митрополитом Київським і Галицьким Філаретом. Сам католик, еспанський журналіст найбільше цікавився перспективою відновлення статусу Української Католицької Церкви на Україні, говорив про це приватно із митрополитом Філаретом. Той підтвердив, що в Західній Україні є віруючі греко-католики, що знаменно. Раніше православна Церква взагалі заперечувала наявність підпільної УКЦ. Правда, Філарет назвав кількість віруючих в декілька тисяч. За його словами, є також три греко-католицьких єпископи. При цьому Філарет висловився найкатегоричніше проти офіційного відновлення діяльності УКЦ на Україні, сказав, що не віддасть католикам ні однієї церкви. «Якщо їм віра важливіша за обряд, то хай ідуть у польські костьоли», сказав він. У кореспондентів склалися враження, що урядові представники менш категорично настроєні проти УКЦ, ніж єрархія Російської Православної Церкви. На прес-конференції піднімалося питання про можливість приїзду папи Римського на святкування 1000-ліття хрещення Руси на Україну. Журналісти одержали відповідь, що для такого приїзду «не дозріла обстановка» і що на перешкоді стоять не політичні, а релігійні причини: активізація в останній час «уніятів» і підтримка їх Ватиканом.

Під час прес-конференції українські історики давали журналістові з Катальонії ухильні відповіді, коли він запитував їх про голод 33-го року на Україні, про знищення української інтелігенції, Автокефальної Православної Церкви, про руйнування стрілецького меморіалу у Львові на початку 70-их років. Але потім, після офіційної частини, поодиноко підходили до нього, захоплювалися його знанням українських проблем і навіть дякували йому за це. Отака принциповість... А один із працівників Міністерства закордонних справ УРСР, не називаючи себе, сказав катальонцеві, що на Україні ситуація не така, як у Москві, що перебудова тут ще й не починалася...

Журналіст із Барсельони розповів нам про національне відродження його рідного катальонського народу після падіння в Іспанії франкізму, про деякі спільності долі українського і катальонського народів.

Сподіваємося, що це взаємне інтерв'ю, а правдивіше дружня розмова із чужоземцем дасть благодатний матеріал для чергової кампанії проти нас в офіційній пресі — і помножить ряди наших прихильників на Україні...

ЩИРО ДЯКУЄМО ЗА ДОПОМОГУ!

У жовтні-листопаді нам допомогли: Микола Денисенко з Чернігівщини — 100 крб., М. С. із Запоріжжя — 50 крб., священник із Прикарпаття — 145 крб., 250 крб. — Ірина зі Львова, Петро Розумний із Дніпропетровщини — 50 крб., стрияни — 150 крб., Вежицький Казимир зі Снятина — 50 крб. Щиро дякуємо, бо вже майже розквиталися з боргами і можемо нарощувати видавничу діяльність, переходячи до «експрес-випусків».

ОГОЛОШЕННЯ

Редакція «Українського вісника» скористується послугами друкарок та фотографів (перезнімання і репродукування текстів) будь-де на Україні, найперше в Києві, Львові, Харкові, Одесі, Донецьку, Дніпропетровську, де створюються наші кореспондентські пости. Роботу оплачуємо. Просимо зголошуватися до членів редколегії. Кореспондентські пункти назвемо в наступному випуску.

«Розмову з читачем» та «Редакційний відділ»
підготував В. Чорновіл

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Василь Барладяну — Одеса-23, вул. Лейтенанта Шмідта, 8, кв. 10.
2. Михайло Горинь — Львів-16, вул. Кірова, 33, кв. 14.
3. Павло Скочок — Київська обл., Рокитнянський р-н, с. Острів.
4. Вячеслав Чорновіл (відповідальний редактор) — Львів-14, вул. Ніщинського, 14, кв. 6.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

128	Михайло Осадчий
165	Василь Стус. Скульптурний портрет Б. Довганя
167	Атена Пашко
173	Євген Сверстюк
177	Паруйр Айрікян
205	Вячеслав Чорновіл
222	Павло Скочок
232	Володимир Леонюк
252	Світлана Кириченко
276	Василь Долішній
278	Юрій Бадзьо
303	Галина Дідик
375	Василь Стус
387	Надія Суровцева
390	Дмитро Калюжний
478	Сергій Набока
479	Леонід Мілявський
527	Група львівських неформалів
530	Микола Горбаль
539	Володимир Євстахович
553	Віталій Шевченко
571	Осквернена католицька церква в Кишиневі
572	Молитовний дім Пересипської церкви
578	Іван Гель

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ

Абашев, 365
Абецадарський Л., 236
Абрам Б., 574
Авдуліна, 193, 194
Агапіт, монах, 548
Адальберт, єп., 543, 544
Адріян, папа, 544
Азарх Раїса, 349
Айрікян Паруйр, 112, 167, 177, 183, 185, 187, 267
Айтматов Чінгіз, 22, 555
Аквінський Хома, 299, 325
Алексєєв Михайло, 73, 74
Алепський Павло, 480
Алексєєв Олексій, 200, 203
Аліпій, монах, 548
Альбрандт Софія, 229
Анаденко Ф., 592
Анастас, єп., 545
Андрєєв В., 398, 532, 552
Андрієць Анатолій, 537
Андрієць Олекса, 537
Андрій, апостол, 540, 541, 549, 552
Андрій Юрійович, кн., 551
Андропов Юрій, 14, 21
Андрушко Володимир, 590
Анна, княжна, 545, 546
Антоненко-Давидович Борис, 95, 129, 136, 167, 344, 353, 361, 362, 449
Антонич Богдан-Ігор, 48, 410, 413, 418
Антонів Олена, 95, 96, 112, 183, 185, 188, 189
Антоній, монах, 550
Антонович Володимир, 230, 449, 494
Аполлінер Гійом, 400
Арістотель, 550
Арнфельд Віктор, 200

Артеменко Микола, 456, 460-463
Архипенко Євген, 396
Архипенко Олександр, 151, 152, 195-198, 395-406, 409, 419
Архипенко Порфирій, 396, 397
Аршакян Азат, 73
Аксаков Іван, 214, 447
Аксаков К., 214
Аскольд, кн., 295, 543
Астаф'єв, 447
Астра Гунар, 73
Асоціація української творчої інтелігенції, див. УАНТІ
Атанасій Олександрійський, 541
Ахматова Анна, 82

Бабель Ісак, 358
Бабнюк Ганна, 574
Багалій Дмитро, 392
Бадзьо Юрій (Георгій), 47, 268, 278, 279, 282
Бажан Микола, 338, 339, 345, 359, 383, 392, 393
Байрон Джордж-Ноел Гордон, 354
Бандера Василь, 236, 240, 243, 305
Бандера Степан, 368, 369, 446
Барладяну Василь, 116, 138, 145, 146, 159, 191, 245, 266, 286, 288, 293,
309, 315, 407, 420, 538, 600, 603
Барський Василь, 492, 504
Бартко Василь, 91, 93
Батий, 378
Бату-Субудай, 211
Батьо Паланя, 268
Бах Йоганн Себастьян, 498
Бевзьо О., 552
Бендер Остап, 462
Бенедикт VII, папа, 547
Бердяєв Микола, 448
Бериславський Микола, 445, 446, 596
Берія Лаврентій, 182, 187, 339, 357, 370-372, 576
Бескид Мирон, о., 88
Бетговен Людвіг, 498
Белій Андрій, 341
Биков В., 235
Битов А., 421, 425
Битченко Анатолій, 505, 522
Битченко Т., 523
Бичко Валентин, 366
Біба Василь, 300
Біла, 437
Білецький Олександр, 337
Білик, 215

Білокінь Сергій, 436, 490, 491, 493, 495
Біркіна, 437
Блакитний Василь, 350, 355
Близнець Віктор, 551
Блок Олександр, 341
Блохін Вікторія, 473
Бобинський Василь, 353
Бобровський П., 235
Богович Василь, монах, 88
Боголюбський Андрій, кн., 207, 209
Богомолець Олександр, 441
Бодлер Шарль, 376
Боєчко Василь, 156, 268
Божко, 426
Бойко М., 572
Бойко Оксана, 409
Бойчук Михайло, 491
Бойчук Н., 556
Болонкін С., 183
Бондар В., 573
Борис, кн., 542, 549
Боровий С., 442
Боровиковський, 193
Борода, 424
Борщак Ілько, 66
Босад Іван, 300
Браницька Єлисавета, 66
Браницький Ксаверій, 65-68
Браницькі, 61, 65-68
Брайчевський Михайло, 250, 449, 491, 504, 505
Брату, о., 245
Брежнев Леонід, 14, 21, 60, 98, 138, 343, 417, 428, 475, 476
Брехт Бертольд, 199, 202
Будзінський Григорій, о., 87, 88, 91, 577
Будулак Микола, 184, 188
Булаховський, 210
Булгаков Михайло, 135, 290, 555
Бунін Іван, 448
Бурдель Еміль, 195
Бутник-Сіверський Б., 442
Буценко Панас, 110, 218

Вавжиньчук Алина, 243
Валеріус Сарра, 195
Ван-Гог Вінцент, 195, 395
Варда Фока, 545
Варлаам, ігумен, 550
Василенко, 534, 535

Василик Павло, сп., 88, 91, 298, 299
Василь, сп., 541
Василь II, імп., 540, 543, 545
Васько Михайло, о., 88
Вежицька (Баумгартнер) Маргарита, 587
Вежицький Казимир, 587, 602
Вежицькі, 588
Великий Раду, 244
Величко Самійло, 454, 487
Вельмякін, 188
Веремєєв, 73
Винниченко Володимир, 25, 26, 253, 343, 448, 449, 464
Винничук Юрій, 431
Виноградов, 210
Висоцький С., 425-427, 429, 430, 551
Вишня Остап, 40-44, 128, 129, 133, 136, 145, 340, 341, 353, 408, 417
Війон, 152
Війтишин Володимир, о., 88
Вільховий, 313
Вінграновський Микола, 173
Вінницький Михайло, о., 88, 268, 536
Віоле ле Дюк Е., 297
Вірменин, мон., 548
Вірменсько-український комітет захисту політв'язнів, 267
Вірста Федір, 268
«Вісті вірменського комітету захисту політв'язнів», 267
Владиславцев И., 438
Власенко Валентин, 537
Власов Андрій, ген., 446, 447
Влизько Олекса, 351
Вовк, 200
Вовк Віра, 183, 188
Возняк, 154
Возняк Михайло, 238, 239
Войцехович Емма, 273
Воксаль, 400
Володимир Великий, кн., 295, 296, 417, 541, 544-548
Володимир Мономах, кн., 549
Волощак Юрій, 409
Воробей Л., 419
Воробйов Микола, 429
Воробій Любомир, 409
Ворожко Василь, 269
Вороний Микола, 410
Воронов Ю., 552
Воронцов Михайло, 61, 66, 227, 228
Восс Є., 280
Вражливий, 351

Врубель Михайло, 193, 194
Всеволод Ярославич, кн., 549

Габай Ілля, 177
Гаврилів Михайло, о., 87-89, 298-300, 574, 577
Галан Ярослав, 30, 158
Галансков Юрій, 177
Галіят-Валаєв Рустем, 199
Гампел Адольф, 117
Ганцов Всеволод, 238, 239
Гапочка, 364, 365
Гель Іван, 47, 113, 116, 120, 180, 185, 266, 309, 538, 576, 577, 594, 595
Герасименко В., 442
Герман Анна, 472
Герлюк-Купчинський, о., 575
Герцен Олександр, 65, 480
Гільтенбрант П., 235
Гінт Маті, 248
Гітлер Адольф, 482, 485, 588
Гліб, кн., 549
Глібов Леонід, 516
«Гласность», бюлетень, 267, 271, 470, 476, 591, 594, 600
«Гласность», прес-клуб, 262, 263
Гнатенко Валерій, 97, 99, 410, 417
Гнатенко Стефанія, 97, 98, 417
Гнатюк Володимир, 450
Годкевич Михайло, 437
Голобородько Василь, 34, 189
Головач Йосип, 88
Головин Роман, 409
Голубець Микола, 402, 406
Голубінський Е., 552
Голумбієвська Ганна, 286
Голярчук, 524
Гомер, 50, 550
Гомольський Леонід, 533
Гончар, 76, 77
Гончар Іван, 487
Гончар Олесь, 80, 82, 161, 425, 455
Гончаров В., 92
Горбаль Микола, 71, 72, 74, 75, 81, 82, 269, 529-531
Горбач Анна-Галя, 183, 185, 188
Горині, 189
Горинь Богдан, 185, 195, 395, 410, 417, 418
Горинь Михайло, 31, 33, 71, 81, 113, 116-118, 183, 185, 188, 266, 267, 272, 277, 309, 314, 534, 537, 538, 567, 569, 574, 594, 600, 603
Горленко, 240
Городицька Стефанія, 88

Городков, 437
Городський, 365
Горохівський Левко, 595-597
Горська Алла, 47
Гофштейн, 357
Гошовський Адріян, 393
Грабовський Павло, 205, 499
Граб'янка Григорій, 487
Греко-католицька Церква, див. Українська Католицька Церква (УКЦ)
Гречанюк С., 406
Гречко Іван, 410
Григораш Д., 149
Григорій, о., 543
Григорій VII, папа, 548
Григорович-Барський, 504
Гриньків Дмитро, 317
Грицай М., 551
Грицютенко, 140
Грицяк Євген, 590, 591
Грінченко Борис, 205, 449, 490, 499, 508
Гришевський Михайло, 25, 48, 208, 226, 230, 239, 240, 251, 253, 339, 449, 494
Губенко Павло, див. Вишня Остап
Гуменчук І., 437-439
Гусак, 558
Гусак Одарка, 307, 308

Гагарін Юрій, 431
Гатін, 74
Гаяускас Баліс, 48, 74
Гейл Роберт, 486
Гете Йоганн, 174, 374, 376, 380, 383, 498
Гжицький Володимир, 341, 353
Гільдебрандт Ганс, 397, 405
Гоген Поль Ежен, 195
Гонта Іван, 144
Гончарова Наталя, 497
Горбачов Михайло, 13, 16, 57, 83, 91, 177, 251, 273, 276, 278, 280, 282, 286, 298, 299, 426, 427, 476, 479, 509-511, 520, 531, 533, 572, 587, 588, 590, 591
Граур, 183
Греков Борис, 540, 546, 551
Грінблат М., 237, 243
Гузєєв, 306
Гумільов Микола, 208, 226, 448, 449

Даденков Юрій, 486
Далі Сальвадор, 195

Данило Галицький, 416
Даніель Ю., 79
Данкевич, 358
Данте, 215
Дантес, 497
Дашкевич Ярослав, 409, 417, 433
Дейвіс Анджеля, 423
Дейч Олександр, 199
Денисенко Володимир, 598
Денисенко Микола, 120, 598, 602
Депутат Й., 575
Державін, 210, 215
Дзендзелівський Й., 243
Дзюба Іван, 20, 31, 32, 173, 276, 593, 594, 597
Динков К., 551
Дир, кн., 543
Дідик Галина, 95, 303, 308
Діккенс, 287
Дмитерко, о., 575, 576
Дмитришак, 575
Дмитришин, 391
Добош Ярослав, 97, 515
Добрик, 425
Добровольський, 353
Довбуш Олекса, 317, 318, 409, 419
Довгалюк, 146
Довгань Кость, 438, 439, 441
Довгань Ріта, 171, 183, 385
Довженко Олександр, 41, 142, 340, 392, 447
«Довір'я», 600
Довнар-Запольський М., 235
Долгорукий Юрій, кн., 209
Долішній Василь, 81, 276
Долматов, 75
Дорошенко, 81, 149
Дорошенко Іван, 139, 140, 145
Дорошенко М., 435
Дорошенко Петро, 66
Досвітній Олесь, 43, 351
Достоевський Федір, 130, 291, 343, 447, 448
Драгоманов Михайло, 230, 449, 457
Драй-Хмара Михайло, 353
Драч Іван, 27, 36, 39, 59, 79, 80, 173, 222, 224, 227, 230, 456, 464, 486
Дротенко, 423, 424
Друце Іон, 486
Дубовка, 356
Дуда Степанія, 88
Дудар Олесь, 356

Дузь І., 139, 145
Дунін-Марцинкевич, 238
Дурново, 239
Дяк Михайло, 288

Евхерій Ліонський, 540
Ейдельман, 497
«Експрес-інформація», 407, 414, 415
«Експрес-хроніка» («Экспресс-хроника»), 600
Еллан, див. Блакитний Василь
Енгельс Фрідріх, 284
Епік Григорій, 351
Епіфаній Кипрський, 540, 541
Ерік Датський, 549
Еріо, 402
Ернст Федір, 192-194
Естарріял, 600
Етерії, сп., 541, 542

Євген, сп., 541
Євсевій Кесарійський, 293, 540
Євстахович Володимир, о., 539, 540
«Євшан-зілля», 407, 408, 410-412, 416, 418-420, 427
Єзов Микола, 576
Єлисавета, цариця, 480
Ельченко, 23, 25, 253
Єсип Роман, о., 88, 91
Єфимов, 289
Єфремов Сергій, 48
Євангельські Християни-Баптисти (ЄХБ), 537, 567-569, 572

Жданюк Борис, 409, 419
Ждаха Амбросій, 409, 419
Желябов Андрій, 228, 457
Жемчужніков, 193
Жилко Ф., 242
Жук Михайло, 191, 419, 436
Жуков Юрій, 254
Журавель М., 469, 470, 473

Завадський, 203
Завадяк Іван, 300
Загребельний Павло, 206, 215, 459
Загул Дмитро, 434, 435
Загладін, 508
Загряжська, 193
Задорожній Б., 301
Заїкін Вячеслав, 541, 552

Заливаха Опанас, 31, 418, 421
Заливчий, 355
Замалєєв А., 297
Заплатинський, мон., 88
Зарицька Катерина, 95, 307, 308
Заславський Д., 457
Затонський Володимир, 338, 351, 352, 481
Захарченко Василь, 184
Здоровега Володимир, 81, 139, 149, 150, 152, 153, 155
Зейкам М., 300
Зеленюх Петро, о., 88, 573, 577
Зеров Микола, 173, 181, 353, 491
Зілінський Іван, 238
Зленко Григорій, 457
Зозука М., 575
Золотарьов Михайло, 437-439, 441
Зоценко В., 504
Зубкова, 424

Іван, літописець, 548
Іван Золотоустий, 541
Іван-Мирослав (Любачівський), митр., 575
Іван-Павло II, папа, 87, 91, 298, 299, 575
Іваничук Роман, 215, 420
Іванов Микола, 434
Іванов Юрій, див. Меженко Юр
Іванців, 85
Іванченко Раїса, 215
Ігнатій, патріарх, 543
Ігор, кн., 210, 543, 544, 546
Ізяслав Мстиславич, кн., 550, 548
Іларіон, митр., 294, 547
Іловайський Д., 551
Ільницький Микола, 33, 34, 36-38, 511
Ільченко Олександр, 146
Ільчун М., 300
Ініціативна група захисту прав вірних і Церкви на Україні, 299
Ірванець, 36
Ірчан Мирослав, 353

Йогансен Майк, 341, 351
Йоффе А., 392

Кавалерідзе Іван, 402
Каваців Йосафат, о., 88, 91
Каган Я., 438
Каганович Лазар, 40-42, 129, 131, 132, 136, 137, 194, 356, 373
Кадм, єп., 541

Калета Роман, 393
Калиниченко Віталій, 73, 269
Калинець Ігор, 31, 80, 138, 148-151, 409, 420
Калинець Ірина, 409-411, 417
Калинович Іван, 409
Калинці, 185
Каліта Іван, 207
Калініна А., 574
Калнишевський Петро, 143
Калюжний Дмитро, 389, 390, 394
Каменецька Елла, 474
Камінський, 446
Кампов Павло, 269, 271
Кандиба Іван, 71-74, 185, 188, 189, 269, 535
Кантемір, 215
Канут Обостритський, 549
Капітон, еп., 541
Калач-Шумук Віра, 185
Караванський Святослав, 184
Каракін, 497
Каратаєв Платон, 52
Карпенко В., 511, 523
Карпов, 226
Карпович, 240
Карський Ю., 233, 235, 239, 242
Касинець Едвард, 444
Каспрук, 515
Кастова Лариса, 572
Катерина II, 480
Кашенко Андрій, 449
Кедрин, 543
Керекез Яків, 437-439, 441
Керолл Люїс, 497
Кириєвський І., 213
Кириленко, 351
Кирило, св., 211, 212, 541, 543, 544
Кирило Турівський, еп., 550
Кириченко Світлана, 172, 251, 252
Кириченко Сергій, 269
Кінг Френсіс, 374
Кіплінг Редьярд, 376
Кіпренський, 193, 194
Кіров Сергій, 28
Кістяківський Олександр, 230
Клебанов Володимир, 269, 536
Клепіков Г., 469, 470
Клим Смолятич, митр., 541, 550
Климент, папа, 541, 545, 550

Кліменко, 306
Клюб творчої молоді, 252
Ключевський Василь, 25, 449
Книш Георгій, 80, 140, 143, 149, 150, 589
Книш В., 574
Князевич, 391
Кобилецький Юрій, 366
Кобрин Василь, о., 269, 536, 577
Коваленко Борис, 130, 136, 367
Коваль, 82
Коваль Ганна, 121, 330
Коваль Іван, 330
Кованцев, 591
Ковжун Павло, 396, 405, 491
Ковінька Олександр, 353, 362
Ковпак Сидір, 305
Кожанчиков Д., 63
Козаченко Василь, 494
Козицький Пилип, 358
Коломієць Марта, 118
Колосова, 488
Комітет захисту Української Католицької Церкви, 577, 578, 600
Комітет Прав Людини (Москва), 278
Кониський Олександр, 449
Константин II, 542
Констанцій II, 294, 295
Кончаківський, 188
Корвалан Люїс, 423
Кордуба, 239
Кордун В., 34
Коресь, 245
Корецький-Сатановський А., 241
Коріченер Франц, 392
Корнієнко Василь, 269
Корнійчук Олександр, 216, 339, 364, 368, 372, 373
Коровін, 193
Короленко Володимир, 391
Коротич Віталій, 14, 59, 60, 63, 196, 225, 226
Корягін Анатолій, 58
Коряк Володимир, 353, 367, 448
Кос Ганна, 409
Косило, о., 575
Косинка Григорій, 28, 351, 367
Коссак Василь, 392
Костельник Гавриїл, о., 89, 90
Костенко Ліна, 36, 215, 430, 454
Костомаров Микола, 38, 230, 449
Костянтин, імпер., 293

Костянтин Багрянородний, 543, 544
Котелко, 575
Котляр М., 297, 416
Котляревський Іван, 210, 442, 515
Кохан Леонід, 471, 474
Кохановський Я., 214, 215
Коцюба Гордій, 351
Коцюбинська Михайлина, 168, 170, 171, 183-185, 187
Коцюбинський Михайло, 448, 464
Коцюбинський Юрій, 350, 392
Коцюбинські, 434
Коч Леонід, 66, 67
Коялович М., 235
Кравець Юрій, 537
Кравців, 187
Кравченко Ігор, 460-462
Кравченко Павло, 537
Кравченко Уляна, 408
Кравчук Г., 575
Красаускас, 594
Красівський Зіновій, 183, 185
Краснов, 446
Кривицький О., 242
Кривенко, 351
Кривопишин В., 574
Крижанівський Степан, 339, 353, 370, 373
Крилов, 240, 492
Кримський Агатангел, 41, 42, 238
Крип'якевич Іван, 238, 239, 243, 442, 552
Кричевський Михайло, 236
Кропивницький Марко, 443
Кропоткін, 348
Крукевич, 85
Крін Сусанна, 529
Кузнецов Анатолій, 557
Кузюкін Володимир, 185
Кузьма, о., 300
Кулик Іван, 44, 129, 130, 133, 134, 345, 351, 392
Кулинич Діогена, 88
Куліш Микола, 43, 44, 341, 350, 392
Куліш Панько, 142, 449, 450
Кульчицька Олена, 408, 426
Кульчицький Юрій, 409
Куракіна, 193
Курапов, 425-427
Курбас Лесь, 199-204, 341, 351, 392
Курганський І., 149, 152
Курицин Федір, 230

Курчик М., 184
Кухаренко Ю., 237, 243
Кушнерьов І., 462

Ладожанин, літописець, 549
Ларін, 136
Лебідь Максим, 354
Лев V, імпер., 295
Левада Іван, 491
Левандовський Вячеслав, 491
Левицький Леопольд, 193, 198
Левкович, 352
Леже Ферман, 196
Ленін Володимир, 15, 18-21, 24, 119, 218, 219, 248, 254, 338, 364, 368, 391, 446, 554, 592
Леніченко, 306
Леонюк Володимир, 232
Лепкий Богдан, 48, 449
Лесів Ілько, о., 88
Лесів Ярослав, о., 81, 276, 319, 577
Лещенко, 139, 145
Липа Юрій, 48
Лисенко Микола, 223, 230, 524
Литаврин Г., 297
Литвин І., 257
Литвин Юрій, 76, 95, 177, 489, 534
Литовська Католицька Церква, 559
Лихачов Василь, 200
Лишега О., 429
Лібкнехт В., 392
Лібкнехт К., 392
Лібуриць, мон., 543
Ліпшін Жак, 196
Лісовий Василь, 111, 188, 351
Ліхачов Дмитро, 215, 487, 497
Логвин Григорій, 552
Лосє Єжи, 393
Лозинський Йосип, 409
Лозинський С., 297
Ломоносов Михайло, 210, 215
Лонгін, сп., 542
Лопадчак Іван, 88
Лось, 240, 241
Лохвицька Леся, 489, 521
Лубківський Роман, 420
Лук'яненко Левко, 71-74, 76, 185, 269, 272, 531, 532, 536
Лупиніс Анатолій, 58, 474
Любавич Дмитро, 244

Любарський Кронід, 183, 185
Любімов Юрій, 449
Любченко Панас, 351, 352
Любчик Василь, 151, 152
Людкевич Станіслав, 409
Ляцький Є., 235
Льорка Федеріко Гарсія, 381

Мавродин В., 551
Мадяр Павло, о., 88
Мазепа Іван, 45, 46, 66, 343, 480
Майдебура, 61
Майоль, 195
Майстренко, 359
Макарій, черн., 244
Макаров Анатолій, 37
Маківців, о., 575
Максименко Ф., 238, 239
Максименко Юрій, 598
Максимов, 139, 145, 146
Максимова Галина, 270
Максимович К., 392
Максимович М., 449, 488
Маланчук, 31
Малий П., 149
Малик, 215
Малинич Мелетій, о., 88
Малич, 534
Малишевський І., 552
Малишко Андрій, 338, 339, 368, 370, 373
Малярме Стефан, 398
Мамонов Петро, 588
Мамонтов Яків, 497
Мамус Микола, 270
Мануїльський Дмитро, 366
Маргітич Іван, о., 88, 573, 577
Маркіш, 357
Марков Євген, 462
Маркович Іван, 475
Маркович Опанас, 449
Маркс Карл, 22, 42, 52, 284, 367, 377
Мартин, папа, 542
Марусик Андрій, 260
Марусик Марія, 259
Марусик Михайло, 260
Марусик Петро, 257-261, 593, 594
Марченко Анатолій, 177
Марченко Валерій, 31, 75, 76, 95, 177, 490, 534

Маслов С., 442, 488
Маслови, 434
Маслюченко-Губенко Варвара, 44
Масютко Михайло, 140
Матвійчук Микола, 81, 139, 140
Матейко І., 92
Матісс Анрі, 195, 400
Матусевич Микола, 120, 189, 536
Матюк Віктор, 409
Махиня Анатолій, 271
Махно Нестор, 342, 343, 347-349
Махновець Л., 551
Маховик Степан, 537
Медвідь Любомир, 410, 417, 418
Меженко Ольга, 443
Меженко Юр, 433, 435-444
Меллер Вадим, 202
Мельник, єп., 89, 90
Мельник Л., 449
Мельник Ю., 575
Мельніков, 369
Мельов, 483
Мережковський, 464
Мерінг Франц, 288
Методій, св., 211, 212, 543, 544
Мешік, 358, 371, 372
Мешко Оксана, 525
Микитась В., 240
Микитенко Іван, 44, 345, 350
Микола, о., 575
Микола І, 65
Микула Михайло, о., 88
Мирон Дмитро, 305
Мисик Василь, 351
Михайличенко Гнат, 355
Михайленко Ганна, 159, 270, 286-291, 536
Михайловський Б., 574
Михальчук К., 233, 242
Міжнародня асоціація прав людини, 530
Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів, 267, 600
Мікель-Анджельо, 401
Мікуцький С., 235
Мілявський Леонід, 479, 509, 513, 521, 523, 524
Мірза Авак'янц, 491
Міцкевіч Адам, 65, 447, 497
Мічурін Іван, 62, 467
Мкртчян Іштхан, 177
Мовчан Павло, 465

Могильний, 573
Модільяні Амедео, 395
Мокрієв, 359
Молдован Філіп, 244, 245
Молотов Вячеслав, 579-583
Молчанов Л., 236, 243
Мономах Володимир, кн., 294, 454
Моргаєнко Петро, 515
Мороз Валентин, 97, 112, 113, 187
Мороз Раїса, 185
Морозов Віктор, 429, 430
Москалець К., 430
Мстислав, кн., 548, 549
Мудрий Ярослав, кн., 294, 410
Мур Бранкусі Генрі, 194, 197
Мушкетик Юрій, 222, 224, 456
Мюнхгавзен, 159

Набока Сергій, 478, 513
Набоков, 448
Навасардян Ашот, 73
Нагірний, 365
Надь Л., 300
Наєнко М., 206
Нарбут Георгій, 436, 491
Національна Об'єднана Партія [Вірменії], 178
Небаба А., 236
Неборячок, 81
Нестор, літописець, 295, 296, 548, 549
Нечиталюк Михайло, 140, 143, 149
Нечуй-Левицький Іван, 448
Никифор, 151
Никон, літописець, 548
Нікітіна Наталя, 528
Ніклус Март, 48, 73, 74, 272
Німенко Андрій, 399, 401, 405, 406
Німчук В., 241
Ніщинський Петро, 230
Ніцше Фрідріх, 380
Новак Йосип, о., 88
Новаківський Олекса, 399
Новиков О., 290, 469
Новицький Микола, 74, 366
Новиченко Леонід, 339, 366, 369, 373
Ноздрьов, 516
Нудьга Григорій, 450
Нусти Ф., 551

Овсієнко Василь, 71-73, 81, 111, 184, 187, 271, 276
Огульчанський Ю., 505
Ода П., 218, 428
Озерський, 354
Олаф, 545, 546
Олекса, еп., 547
Олександр Невський, 296
Олексій, патріарх, 89
Олексій, цар, 480
Олесь Олександр, 449
Олисевич Ахик, 526
Олізар Густав-Генріх Анатасій, 392
Олійник Борис, 14, 59, 60, 63, 153, 222, 225-227, 414, 456, 459, 462, 465
Ольжич Олег, 48
Ольга, княгиня, 210, 539, 543, 544, 546
Орджонікідзе Григорій (Серго), 21
Орлик П., 66
Осадний Михайло, 31, 40, 44, 58, 80, 112, 128, 138-140, 142-144, 149, 159, 167, 175, 324, 337, 343-345, 417, 543, 594, 595
Осетров Є., 215
Оссовський Л., 233
Острогляд Ярослав, 73
Охріменко П., 238, 243

Павличко Дмитро, 37, 258
Павличко Ярослава, 149
Павло, ап., 540
Панів Андрій, 136
Панчишин Андрій, 430-432
Паньків М., 574
Партен, 239
Пасічник Олександр, 526
Пастернак Борис, 174, 189, 379, 437, 523
Паулайтіс, 594
Пачовський Василь, 410
Пашко Алена, 155, 156, 167, 168, 170, 172, 185, 188, 189, 320
Пашнін Є., 182, 183, 185, 189
Пельвецький Антоній, еп., 89, 90
ПЕН-Клюб, 205, 374, 381, 382, 529
Пергович Єва, 88
Перебийніс В., 419
Персон Давид, 200, 203
Першина, 457, 458
Петкевич Станіслав, 393
Петлюра Симон, 348, 365, 368, 369
Петрарка Франческо, 215
Петраш (Січко) Стефанія, 577
Петренко, 135, 493

Петрицький Анатоль, 202
Петро, ап., 540-542
Петро I, 46, 193, 480
Петровський Григорій, 19, 23, 110, 218, 219, 480
Петровський М., 239
Петрушевич А., 552
Перцав В., 236
Пивоварець, 306
Пилипенко Сергій, 354
Підмогильний Валеріян, 133, 136, 351
Підпалій Володимир, 45
Пікассо Пабльо, 195, 399, 400, 405
Пілсудський Юзеф, 25
Піпа В., 261
Піскатор, 199, 202
Піхотченко, 89
Пічета В., 233, 236, 237, 243
Платон, 550
Плахотнюк Микола, 81
Плахинда Сергій, 82, 215, 222-224, 456, 460-462, 491, 502, 504, 505, 520
Плужник Євген, 351
Плющ Леонід, 474
Погребняк, 510
Погорелий, 515, 516
Погружальський, 488, 508
Подрабінек Олександр, 475, 476
Покровський М., 449
Полевой Н., 207
Поліган Марія, 88
Поліщук Валеріян, 133, 134, 352
Поліщук Євген, 73, 270
Полікарп, літописець, 548
Полканов А., 552
Полторацький Олексій, 42, 139
Попадюк Зорян, 167, 181-185, 187, 188, 190, 266, 538
Попадюк Любомира, 167, 181-184, 186, 188, 189, 594
Попелюх-Стус Валентина, 171
Попов Л., 196
Попов П., 442
Попович Оксана, 183, 188
Постишев Павло, 18, 26, 194, 494
Потебня Олександр, 239, 242
Потоцька Софія, 393
Потьомкін Григорій, 224
Приходько Григорій, 71-74, 270, 272, 533-535
Примаков Віталій, 349, 350
Приселков М., 546, 552

Прожогін, 368
 Прокопів Володимир, о., 91
 Прокоф'єв, 368
 Пронюк Євген, 111
 Пронь, 363
 Проценко Тетяна, 289
 Проців, о., 575
 Пугач Ф., 459
 Пупинін Руслан, 528
 Пушкін Олександр, 210, 215, 447, 474, 497
 Пущик Степан, 258, 261
 Пшибишевський Болеслав, 200

 Радченко О., 551
 Райнгардт Макс, 199, 202
 Раковецький О., 574
 Раковський Християн, 26
 Раковський Іван, 405
 Рамм В., 552
 Раскольніков Федір, 483
 Распутін Валентин, 447
 Рафальська Емма, 85
 Рафальський Віктор, 85, 273, 274
 Ревашоль, 348
 Редька Василь, 598
 Рей-Браницькі, 67
 Рекунков М., 280
 Репін Ілля, 193
 Рибак Натан, 216
 Рибаків Анатолій, 219
 Рибаків Борис, 549, 551, 552
 Рилєєв Кіндрат, 466, 497
 Рильський Максим, 240, 338-340, 344, 353, 358, 434
 Ріббентроп Йоахім, 580-583
 Рід Герберт, 197
 Різників Олекса, 138
 Рільке Райнер-Марія, 167, 174, 179, 183, 374, 376, 377, 380, 383, 386
 Рішельє Арман Е., 228
 Рогоза Б., 459, 460, 462
 Роде Г., 185
 Роден Рене, 195, 197
 Родославов М., 573
 Розанов, 438, 439
 Розумний Петро, 81, 276, 602
 Рокецький В., 185
 Рокотов, 193
 Роллян Ромен, 163
 Роман Петро, о., 88

Романюк Василь, о., 185, 187-189, 566
Романюк Ніна, 302
Ромашов, 74
Ромжа Теодор, єп., 89
Ротора І., 241
Рубан Василь, 58
Рубан Лідія, 272, 273
Рубан Петро, 71, 72, 74, 75, 270, 272, 273, 535
Рубцов О., 556
Руденко Микола, 31, 286, 322, 324, 448, 449
Рудий Богдан, 527
Рудницький, 239
Рюрик, кн., 212, 549
Рябий В., 149, 152

Савченко Яків, 434
Савчук О., 460, 461
Сагайдак М., 504
Сагайдачний-Конашевич Петро, 492, 504
Садовська Ганна, 189
Садовський, 425
Салига П., 260
Салтиков-Щедрін Михайло, 441
Сапеляк Степан, 324
Сарана Ф., 433, 444
Саранчук Петро, 536
Сартаков, 183
Сахаров Андрій, 278, 281, 282
Сац Наталія, 200
Сварник Іван, 149
Сварожич, 200
Сверстюк Євген, 31, 58, 80, 167, 171, 173, 188, 249, 326, 382, 465, 496,
502, 509, 510, 512-514
Свідзінський Володимир, 50, 52-54, 56
Світлична Леоніда, 185
Світлична Надія, 47, 48, 112
Світличний Іван, 31, 47, 48, 187-189, 226, 344, 382, 465
Святополк, кн., 548
Святослав Давидович, кн., 296
Северин Володимир, 593
Сезан Поль, 400
Сельська Маргіт, 198
Семеді Іван, єп., 88, 91
Семенов Юліян, 497
Семиволос, 363
Сендс Роберт, 205
Сеник Ірина, 138, 154, 183, 328
Сеньків Іван, о., 88

Сеньків Тарас, о., 88, 298
Серветник, 437
Сергєєв, 423
Сєдов В., 237
Сєров, 193
Сильвестер, літописець, 549
Симеон, волод., 543
Симиренки, 61, 62, 64-68, 223, 224, 226-228, 230, 456-462, 464, 466-468, 497, 500, 501
Симиренко Василь, 229, 230, 457
Симиренко Володимир, 61, 62, 64, 65, 223, 460, 467, 468
Симиренко Лев, 61, 64, 223, 228, 456, 457, 460-462, 466
Симиренко Платон, 64, 229
Симиренко-Міхаеліс Тетяна, 460, 461, 468
Симоненко Василь, 36, 80, 152, 173, 225, 376, 447, 465, 500
Симутіс, 594
Синюк Дмитро, 183
Синявський Андрій, 79
Сігурт Норвезький, 549
Сікорський Генрих, 504, 556-562
Сімкайло Григорій, о., 298
Сімкайло Микола, о., 88, 298
Сінеус, 549
Сіра Валентина, 288
Сірій Леонід, 288
Сіробаба, 225
Січко Василь, 589
Скалич Семен, 72, 73, 270, 532, 536
Сковорода Григорій, 144, 223, 249, 250, 325, 503, 555
Скорина Франціск, 239, 244
Скоропадський Павло, 135
Скочок Данило, 67
Скочок Іван, 67
Скочок Йов, 67
Скочок Лука, 67
Скочок Павло, 31, 57, 60, 69, 113, 116, 118, 222, 225, 309, 456, 470-472, 474, 477, 500, 501, 600, 603
Скочок Стефан, 67
Скрипник Лев (Леонід), 351
Скрипник Микола, 19, 26, 339, 352, 440, 487
Славинецький Єпифаній, 241
Славич С., 552
Славін, 201, 202
Слащов, 362
Слепушенко Н., 511
Сліпий Йосиф, патр., 576
Слісаренко Олекса, 435
Смілянський Леонід, 355, 372

Смогитель Вадим, 81
Смолич Юрій, 82, 425
Смолій Параска, 289, 291
Сокульська Орися, 533
Сокульський Іван, 31, 72, 74, 138, 270, 329, 533, 534
Солдатов Сергій, 183
Солженіцин Олександр, 289
Соловійов Сергій, 25, 449
Солоп, 306
Сорочак Ольга, 575
Сосюра Володимир, 45, 337-345, 347, 353, 356, 358, 363, 365, 368-373, 392
Сосюра Марія, 360, 361, 370
Спаський А., 297
Сподаренко І., 460, 463
Срезневський Ізмаїл, 211, 417
Сталін Йосиф, 20, 21, 24-26, 40, 41, 62, 64, 90, 129-136, 219, 223, 226, 338-341, 343, 357, 364, 365, 367, 370, 460, 482-487, 495, 496, 505, 554, 560, 563, 576, 588, 593, 597
Старицька-Черняхівська Людмила, 491
Старосольський Любомир, 183
Стасів-Калинець Ірина, 152, 153, 159, 183, 409
Стахів Остап, 431
Стельмах Михайло, 121, 359
Стефан Суразький, сп., 542
Стефаник Василь, 437
Стойков А., 423
Стокотельна Ольга, 529, 530
Столецький Василь, 409
Стреляний, 483
Строката-Караванська Ніна, 112, 286
Студит Федір, 295
Ступак Ярослав, 47
Стус Дмитро, 171
Стус Василь, 31, 47-50, 74, 76, 79, 80, 95, 112, 138, 139, 142, 167-171, 173-179, 181, 182, 185-190, 206, 374, 376-384, 409, 415, 420, 464, 489, 490, 502, 509, 534, 594, 595
Стьоба Іван, 470, 473, 475, 476
Суперфін Гаррі, 188
Суровцева Надія, 95, 387, 390-394
Суслопаров М., 442

Танєєв-онук, 200
Тарабан, 534
Тараненко Андрій, 528
Тарто Енн, 73
Твардовський, 82
Теодосій Печерський, 295, 297, 548, 549

Теофемпт, митр., 547
 Теофіль, єп., 541
 Тереля Йосиф, 91, 298-300, 577
 Терещенки, 193, 194
 Терещенко І., 192, 193
 Терещенко Микола, 435
 Тертуліян, 541
 Титаренко, 270
 Тихон (Белавін), патр., 293, 294, 296
 Тичина Павло, 36, 338, 340-342, 344, 345, 353, 360, 376, 392, 430, 434, 435, 464
 Тихий Олекса, 76, 95, 177, 489, 534, 594
 Тищенко М., 430
 Ткачук, 366
 Товариство «Лева», 431
 Толочко Петро, 552
 Толстой Лев, 343
 Тома (Фома), пресв., 550
 Томалін Ніколас, 205
 Третьяков, 497
 Тригвель, 545
 Трубачов, ак., 19
 Трубецкой Н., 208
 Трувор, 549
 Трясоумов, 423, 424
 Тудор С., 413
 Тулуб Зінаїда, 353
 Тургенев Іван, 367
 Турянський Осип, 410, 413

 Українка Леся, 134, 142, 162, 448, 593
 УАПЦ (Українська Автокефальна Православна Церква), 253, 484, 557, 558, 601
 УАНТІ (Українська асоціація незалежної творчої інтелігенції), 415
 УГГ (Українська Гельсінкська Група), 182, 269-271, 276, 376, 530, 532, 536, 577
 Українська ініціативна група за звільнення в'язнів сумління, 265, 268, 277
 УКЦ (Українська Католицька Церква), 268, 269, 298-300, 302, 554, 557, 558, 560, 563, 573-578, 601
 УПЦ (Українська Православна Церква), 554, 557, 559, 563
 Українська робітничо-селянська спілка, 269, 270
 «Український вісник», 155, 177, 205, 263, 267, 298, 313, 411-413, 415, 416, 420, 446, 469, 470, 477, 500, 501, 507, 510, 524, 529, 553, 588, 589, 591, 594, 599, 600, 602
 Український культурологічний клуб, 247, 250-252, 255, 314, 382, 478, 479, 491, 493, 500-504, 507, 509, 512, 516-518, 520, 521, 523, 525, 589

Український підкомітет Міжнародного комітету захисту політ-
в'язнів, 529

Український фонд культури, 414, 415, 431

Ульянов М., 483

Успенська Л., 237

Устиянович Корнило, 409

Ушаков, 360

Фальківський, 351

Федор Степан, о., 88

Федорів Роман, 215, 420

Федоров, 75, 516

Федорович Іван, 244

Федотов, 193

Федорчук, 16, 21, 78, 80-83

Федькович Юрій, 134, 354

Фельдман Віктор, 457

Фефелов Валерій, 530

Фефер, 357

Филипович Афанасій, 236, 240

Филипович Павло, 353, 435

Фіголь Данило, 409

Фіголь Роман, 409, 419

Філарет, митр., 564, 601

Філін, 210

Флавіян, митр., 293

Флячок Анастасія, 88

Фольман, 437

Фонд культури, див. Український фонд культури

Фотій, патр., 295

Франко Іван, 34, 38, 134, 149, 162, 234, 239, 240, 242, 343, 354, 410,
417, 443, 447, 448, 450, 464, 500, 540

Фурасов Михайло, 177

Хабаров, 471

Халімончук Аркадій, 149

Халус Костянтин, 574

Халус Микола, 570

Ханум Тамара, 203

Харитонов, 80

Хашівська М., 574

Хвиля Андрій, 130, 131

Хвильовий Микола, 26, 40-44, 253, 337, 339, 341, 343, 350, 392, 434,
448, 449, 464, 465

Хейфец Михайло, 183

Хижняк Антон, 356

Хікмет Назим, 339, 370

Хлебніков, 448

Хмарук Петро, 271
Хмара Степан, 111, 266, 493, 505
Хмельницький Богдан, 46, 66, 146, 216, 243, 248, 391
Холодний Микола, 173
Холодний Петро, 151, 152
Хомишин Григорій, єп., 576
Хорунжий Т., 300
Христин, кн., 549
Хрушов Микита, 14, 16, 18, 21, 30, 194, 338, 344, 352, 358, 359, 361, 364, 365, 466, 484
«Хроніка Української Католицької Церкви», 299, 300
Худяков, 126

Цадкін Осип, 196
Цветаєва Марина, 449
Цебрик Іванна, 88
Цеханський В., 199
Цибко Андрій, 409, 410, 419
Цьох Йосип, 81, 139, 158, 159, 589

Чаадаєв Петро, 477
Чабанюк, 437
Чайковський А., 449
Чайковський В., 240, 241
Чарот, 356
Чекальська Лідія, 88
Чернілевський Станислав, 37, 38
Черніченко Ю., 485
Чернявська Інна, 522
Черпак М., 424
Чехонін Б., 96
Чивилихін Володимир, 206-215
Чижевський Дмитро, 48
Чикаленко Євген, 448
Чистякова Валентина, 202
Чінгіз-хан, 208, 212
Членов Л., 196
Чорновіл Валентина, 185
Чорновіл Вячеслав, 32, 50, 58, 79, 96, 97, 99, 112, 113, 116, 118, 120, 140, 142, 149, 150, 152-155, 159, 168, 170, 177, 183-186, 188, 189, 205, 261, 263, 266, 267, 276, 309, 314, 320, 344, 382, 383, 386, 415, 507, 538, 593-595, 599, 600, 602, 603
Чорновіл Тарас, 96
Чубай Григорій, 342, 429, 431
Чубай Тарас, 430, 431
Чубар Влас, 19, 23, 110, 218, 219
Чубинський Павло, 229, 239, 450
Чужбинський О., 449

Чумак Василь, 355
Чуприна Семен, 247, 251, 253, 589
Чухно Дем'ян, 460

Шабатура Стефанія, 31, 183, 188, 189, 410, 415-418, 421, 425
Шабуня К., 236
Шакіров, 184
Шаляпін Федір, 193, 449
Шамота Микола, 31
Шастків Богдан, 186, 188
Шаталін Віктор, 486
Шатківський, 198
Шафарик Павел, 212
Шахматов Олексій, 210, 546, 550, 552
Шашкевич Маркіян, 134, 409
Швагерус Олексій, 200
Швайпольт Ніюля, 244
Швець Олександр, 478, 491, 492, 501, 502, 504, 505, 507-510, 512, 513, 515, 516, 518, 522-525
Шевченко, А., 426
Шевченко Валентина, 538
Шевченко Віталій, 111, 495, 553, 555, 557-563
Шевченко Олесь, 111, 492, 513, 521
Шевченко Тарас, 41, 49, 63, 64, 134, 142, 159, 162, 174, 192, 205, 210, 223, 228, 240, 241, 324, 343, 354, 360, 364, 391, 417, 423, 433, 447, 450, 454, 464, 497, 499, 504, 593
Шевчук Валерій, 465
Шекспір Вільям, 447
Шелест Петро, 16, 21
Шептицький Андрій, митр., 576
Шинкарук Трохим, 183
Шкода, 533
Шкуро, 446
Шліхтер О., 392
Шляхтич І., 573
Шмайонек Міра, 135
Шмельов Віктор, 73
Шмельов Микола, 488, 497
Шов Пітер, 458
Шорін, 424
Шпичка Віталій, 149
Шраг Ілля, 434
Штернберг, 193
Штефан Великий, 145, 148
Шубкін, 483
Шукшин, 447
Шумейко О., 423
Шумило Микита, 433

Шумук Данило, 184, 186, 187, 595
Шухевич Роман, 305, 306
Шухевич Юрій, 112, 183, 188, 189

Щербак Юрій, 505
Щербицький Володимир, 14, 18, 21, 31, 59, 83
Щупак Самійло, 367
Щур Наталя, 88
Щурат Василь, 540

Юлій I, папа, 294
Юречко Я., 574
Юрій, єп., 542
Юрков А., 575
Юр'євський А., 297

Яворницький Дмитро, 449, 487
Яворський, 449
Ягода Генрік, 392
Ядвіга, королева, 214
Яків, мон., 548
Якобсон А., 552
Яковлев, 32
Якубовський Сергій, 438-442
Яловий Михайло, 43, 349
Яновський Юрій, 339, 392
Янсен Карл-Гейц, 192, 194
Яремій Михайло, 257, 260
Яремчук, 426
Ярополк-Петро, кн., 548
Ярослав Мудрий, кн., 417, 547, 548
Ярослав Осмомисл, кн., 550
Ярошенко Володимир, 435
Яхненко Кіндрат, 64
Яхненки, брати, 227, 229
Яцишин Теодор, 88
Яшкунас Генріхас, 594, 595
Ященко Леопольд, 249
Ящук П., 149

ЗМІСТ

5 Від Видавництва

«УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК», ВИПУСК 7

9 Від Редколегії

13 Відкритий лист Генеральному секретареві ЦК КПРС Горбачову М. С. — *Вячеслав Чорновіл*

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

33 Відгук на статтю М. Ільницького в журналі «Київ» — *Михайло Горинь*

40 Остап Вишня — свідок найкращого твору Миколи Хвильового — *Михайло Осадчий*

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

45 Ліричний відступ із поеми «Мазепа» — *Володимир Сосюра*

ВАСИЛЬ СТУС У ЖИТТІ Й ЛІТЕРАТУРІ

47 Спогад про Василя Стуса — *Іван Гель*

50 Зникоме розцвітання особистості — *Василь Стус*

ПУБЛІЦИСТИКА

57 До побачення, перебудово? — *Павло Сковок*

ХРОНІКА ТИСКУ І ОПОРУ

НАШІ ІНТЕРВ'Ю

71 Вісті з Кучинського особливого

79 Дещо про «демократію по-брежнєвськи» — *Вячеслав Чорновіл*

85 У «психушці» — двадцять років! — *М. Г.*

РЕЛІГІЯ В УКРАЇНІ

- 87 Заява папі Римському Іванові-Павлові II
- 89 Католицька Церква в Україні — ієромонах Михайло Гаврилів
- 91 Скарга Горбачову М. С. — Василь Бартко

НАШІ ВТРАТИ

- 95 Олена Антонів
- 97 Валерій Гнатенко

ДОКУМЕНТИ ІСТОРІЇ

- 101 Постанова ВУЦВК та РНК УРСР «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури» від 6 липня 1927
- 111 Від Редакції: заключні зауваги

«УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК», ВИПУСК 8

- 117 Колонка редактора — В. Чорновіл

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 121 Ми — ковалі... (Роман-хроніка) — Ганна Коваль
- 128 Зустріч з вождем — Михайло Осадчий
- 138 Українська поезія на зубах кровожерного «літературознавства»

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

- 161 Слово на вечорі 3-го квітня 1968 року — Олесь Гончар

ВАСИЛЬ СТУС У ЖИТТІ Й ЛІТЕРАТУРІ

- 168 І зустрілися втретє... — Алена Пашко
- 172 Ця смерть — неминучість сучасна — Алена Пашко
- 174 Врізуючись гранітним профілем — Євген Сверстюк
- 175 Громовержець — Михайло Осадчий
- 177 Відкритий лист Генеральному секретареві ЦК КПРС Горбачову М. С. — Паруйр Айрікян

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

- 179 З Рільке — Василь Стус
- 181 Листи Василя Стуса до Любомири та Зоряна Попадюків
- 181 [Вступне слово] — Зорян Попадюк
- 191 Відпустіть картини до Києва... — Василь Барладяну
- 195 Олександр Архипенко — Богдан Горинь

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЕСЯ КУРБАСА

199 Разом із Курбасом — *В. Цеханський*

ПУБЛІЦИСТИКА І НАУКА

- 205 Про звихнену пам'ять лавреата-шовініста — *Вячеслав Чорновіл*
218 Щодо щасливих літ «українізації» — *П. Ода*
222 Як жить тепер будемо? — *Павло Скочок*
232 Полісся знане і забуте — *Володимир Леонюк*
244 Сторінка історії українського книгодрукування — *Василь Барладяну*

ХРОНІКА ТИСКУ І ОПОРУ

- 247 Бути чи не бути? Бути! — *Семен Чуприна*
252 Мої враження від двох вечорів нового клубу — *Світлана Кириченко*

СТОРІНКАМИ ПРЕСИ

- 257 Машина від бідного родича, або перебудова по-івано-франківському — *В. Чорновіл*
262 До семінару з прав людини в СРСР

МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ ЗА ЗВІЛЬНЕННЯ В'ЯЗНІВ СУМЛІННЯ

- 265 Заява про створення Української ініціативної групи за звільнення в'язнів сумління
267 Заява про створення Міжнародного комітету захисту політв'язнів
268 Список українських політв'язнів за станом на 25 вересня
271 Життя українського політв'язня Павла Кампова — у небезпеці
272 Указ про амністію чи інструмент тиску?
272 Рецидиви бездушності
273 Через двадцять років...
274 Слово до майстрів культури України (вірш) — *Віктор Рафальський*
276 Без вини винний
278 Навколо справи Юрія Бадзя
279 3 листа до московського адресата — *Юрій Бадзьо*
282 Заява Генеральному секретарю ЦК КПРС Горбачову М. С. — *Юрій Бадзьо*
286 Дума про людину — *Ганна Голумбієвська*

РЕЛІГІЯ В УКРАЇНІ
ДО 1000-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ

293 Неправославна думка в Київській Русі — *Василь Барладяну*

РЕЛІГІЙНА ХРОНІКА

- 298 Перший легальний крок УКЦ
299 «Хроніка УКЦ» — *М. Г.*
301 Все, як і було... — *І. К.*
301 Правда налякала... — *В. Ч.*

ДОКУМЕНТИ ІСТОРІЇ

303 Заява до Президії ВР СРСР — *Галина Дідик*

«УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК», ВИПУСК 9-10

313 Колонка редактора — *В. Чорновіл*

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ПОЕЗІЯ «ВІСНИКА»

- 315 Із збірки «Між людством і самотністю» — *Василь Барладяну-Бирладник*
317 Із циклу «Молитви Довбуша» — *Дмитро Гриньків*
319 Із збірки «Мить» — *Ярослав Лесів*
320 Гриміла гроза (і інші вірші) — *Атена Пашко*
322 Отак пройти попід Софією; Кривда. (Вірші) — *Микола Руденко*
324 Герніка Чернобиля; Vivo Voco! (Вірші) — *Степан Сапеляк*
326 Осінь. (Вірш) — *Євген Сверстюк*
328 Шість моїх зим; У моїй Батьківщині; Коли на небі; А ти моє кохання. (Вірші) — *Ірина Сенік*
329 Із циклу «Сонети вічного Львова» — *Іван Сокульський*
330 Ми — ковалі... (Продовження) — *Ганна Коваль*
337 Трагедія роздвоєної особистості — *Михайло Осадчий*

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

- 347 Розстріляне безсмертя. (Уривки з поеми) — *Володимир Сосюра*
363 З автобіографічної книги «Третя Рота» — *Володимир Сосюра*

ВАСИЛЬ СТУС У ЖИТТІ Й ЛІТЕРАТУРІ

374 Звернення до ПЕН-Клубу

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

- 383 Переклади із Гете та Рільке — *Василь Стус*
387 Перемога. (Етюд) — *Надія Суровцева*
390 Посмертна згадка про друга — *Дмитро Калюжний*
395 Олександр Архипенко — *Богдан Горинь*
407 Ще одне незалежне видання на Україні («Євшан-зілля»)

НАШІ ІНТЕРВ'Ю

- 411 Інтерв'ю «Українського вісника» з відповідальним редактором «Євшан-зілля» Іриною Калинець — *В. Чорновіл*
416 Альманах «Євшан-зілля»... Вітаємо! — *Василь Барладяну*
421 Підняти шапку-невидимку... — *Стефанія Шабатура*
428 Співана поезія — *П. Ода*
431 Таке у Львові вперше! — *Г. С.*

НАУКА І ПУБЛІЦИСТИКА

- 433 Юр Меженко — *Ярослав Дашкевич*
445 Хто винен? — *Микола Бериславський*
456 Як жить тепер будемо? (Закінчення) — *Павло Скочок*

ХРОНІКА ТИСКУ І ОПОРУ

- 469 Репортаж з-під мурів спецсихушки — *Павло Скочок*
478 Білі плями української історії — *Павло Скочок*
502 Відповідь наклепникам
507 Музей воскових фігур, або: хто не пускає перебудову на Україну — *Вячеслав Чорновіл*
512 Лицедії погорілого театру — *Євген Сверстюк*
520 Перебудова — в небезпеці. (Із звернень)
526 «Погуляйте, хлопці, до травня...» — *П. С.*

МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДКОМІТЕТУ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ

- 529 Свободу Миколі Горбалеві! (Звернення)
536 Список українських в'язнів сумління за станом на 15 листопада 1987 р.
538 Звернення до Голови Президії ВР УРСР В. Шевченко

РЕЛІГІЯ В УКРАЇНІ ДО 1000-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ

- 539 Початки християнства на українських землях — *Володимир Євстахович*

- 553 За Церкву рідною мовою — *Віталій Шевченко*
564 Звернення до митр. Філарета — *священик Василь Романюк*

НАШІ ІНТЕРВ'Ю

- 567 Братство Євангельських християн-баптистів
570 Релігійна хроніка
1. З залізним молотом в руках
2. Українські католики легалізуються — *М. Горинь*
3. Документи переслідування віруючих УКЦ
4. Атаки на спроби легалізації УКЦ — *Іван Гель*
5. Повідомлення про реорганізацію Комітету захисту Української Католицької Церкви

ДОКУМЕНТИ ІСТОРІЇ

- 579 Секретні німецько-радянські угоди 1939 року

РЕДАКЦІЙНИЙ ВІДДІЛ

РОЗМОВА З ЧИТАЧЕМ

- 587 I. Листи до редакції
599 II. Листи з редакції — *Вячеслав Чорновіл*
600 Заява для преси редколегії журналу «Український вісник»
600 Наші контакти
602 Щиро дякуємо за допомогу
602 Оголошення

605 Список ілюстрацій
607 Показчик імен і назв

635 Зміст